

ქართვლური
მემკვიდრეობა

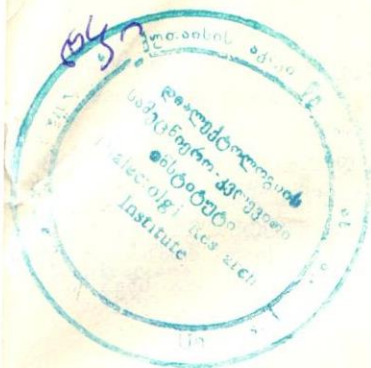
KARTVELIAN
HERITAGE

I

1996

ქუთაისის აკაკი წერეთლის სახელობის სახელმწიფო უნივერსიტეტი
დიალექტოლოგიის სამეცნიერო-კვლევითი ინსტიტუტი

ქართველური მემკვიდრეობა

I

ქუთაისური საუბრები
სიმპოზიუმის მასალები

Kutaisi Discussions
PROCEEDINGS OF THE SYMPOSIUM

ქუთაისი
1996
KUTAISI

„ქართველური მემკვიდრეობა“ წარმოადგენს ქუთაისის აკაკი წერეთლის სახელობის სახელმწიფო უნივერსიტეტთან არსებული დიალექტოლოგიის სამეცნიერო-კვლევითი ინსტიტუტის სამეცნიერო ორგანოს.

„ქართველურ მემკვიდრეობაში“ ქვეყნდება დიალექტოლოგიის სამეცნიერო-კვლევითი ინსტიტუტის მიერ ორგანიზებული ყოველწლიური სიმპოზიუმების („ქუთაისური საუბრების“) მასალები და დიალექტოლოგიის სამეცნიერო-კვლევითი ინსტიტუტის მომძიებელთა ჯგუფების მიერ მომზადებული კომპლექსური (ლინგვისტური, ეთნოლოგიური, ფოლკლორული და სხვ.) ხასიათის ტექსტები სამეცნიერო აპარატურითურთ.

“Kartvelian Heritage” is a scientific body of the Dialectology Research Institute Affiliated to the Kutaisi Akaki Tsereteli State University.

Proceedings of the annual symposia (“Kutaisi Discussions”) organised by the Dialectology Research Institute, complex (linguistic, ethnologic, folkloristic, etc.) texts prepared by the groups of collectors of the Institute have been published in “Kartvelian Heritage”.

რედაქციის მისამართი: 384000 ქ. ქუთაისი, თამარ მეფის 59,
დიალექტოლოგიის ინსტიტუტი, ტელ.: 5-28-83

Address of the Editorial Office: 59, Tamar Mepe str., Kutaisi, 384000,
Republic of Georgia, Telephone 5-28-83

სარედქციო კოლეგია:

ი. ასათიანი (ზანური ენა), მ. თოდუა (აღმოსავლეთმცოდნეობა),
რ. თოფჩიშვილი (ეთნოლოგია), ზ. კიკნაძე (ფოლკლორი), ქ. ლომთათიძე
(იბერიულ-კავკასიური ენები), თ. უთურგაიძე (ქართული ენა), ტ. ფუტ-
კარაძე (მთავარი რედაქტორი), მ. ქურდიანი (ზოგადი ენათმეცნიერება),
პ. ცხადაია (ონომასტიკა), ე. ჭანტურიძე (მდივანი), ზ. ჭუმბურიძე
(სვანური ენა), დ. ხახუტაიშვილი (ისტორია).

EDITORIAL BOARD:

I. Asatiani (the Zan language), **M. Todua** (Oriental Studies),
R. Topchishvili (Ethnology), **Z. Kiknadze** (Folklore), **K. Lomtadze**
(Ibero-Caucasian languages), **T. Uturgaidze** (the Georgian language), **T. Put-**
karadze (Editor-in-Chief), **P. Tskhadaia** (Onomastics), **E Chanturidze**
(Secretary), **Z. Chumburidze** (the Svan language), **D. Khakhutaishvili**
(History), **M. Kurdiani** (General Linguistics)

Editor of English Texts: **Zaal Kikvidze**

სიმპოზიუმის მასალები (ქუთაისური საუბრები — III)
იბეჭდება ქ. ქუთაისის მერიის ფინანსური ხელშეწყო-
ბით (მერი **თეიმურაზ შაშიაშვილი**)

Proceeding of the Symposium (Kutaisi Discussions – III)
Issued under the sponsorship of the Mayor's Office of
Kutaisi (Mayor **Teimuraz Shashiashvili**)

შინაარსი — CONTENTS

დიალექტოლოგიის სამეცნიერო-კვლევითი ინსტიტუტი Dialectology Research Institute.....	1
ა. არაბული — წურ- და ქურ- ძირთა ისტორიული ვარიანტებისათვის ქართველურ ენებში.....	1
A. Arabuli — Towards the Historical Variants of the Roots čur- and čur- in the Kartvelian Languages.....	1
დ. ბაკურაძე, ტ. ფუტყარაძე — ტოპონიმა კლასიფიკაცია მოტივაციის მიხედვით (ოკრიბის მასალები).....	16
D. Bakuradze, T. Putkaradze — The Classification of Place Names According to Their Motivation (Okriba Materials).....	26
ჯ. ბარდაველიძე — ცალკეულ კუთხეთა როლი ქართული ხალხური ლექსის თავისებურებათა ჩამოყალიბებაში.....	27
J. Bardavelidze — The Role of Separate Provinces in the Formation of Peculiarities of Georgian Folk Verse.....	34
ც. ბენდელიანი — ხე სუფიქსი ქვემოიმერულ დიალექტში Ts. Bendeliani — The Suffix -xe in Lower Imeretian.....	39
ნ. ბრეგაძე — ხორბლეულის ლექსიკა და კულტურულ-ისტორიული საკითხები N. Bregadze — Wheat-Related Vocabulary and Cultural and Historic Problems.....	45
დ. ბუიძე — ჰ-ჰს- პრეფიქსთა მართლწერისათვის ორპირიან გარდამავალ ზმნებში D. Buidze — Towards Orthography of the Prefixes h-ჰs- in Bipersonal Transitive Verbs.....	51
ი. გაბელია — აბაშის ხეობის გვარსახელების ეთნოისტორიული საკითხები (სოფელ სეფეთის მასალების მიხედვით).....	52
I. Gabel'ia — Ethno-historic Problems of the Family Names of Abasha Valley (Based on the Materials of the Village of Sepieti).....	56
ი. გაგულაშვილი — თქმულება არგონავტების შესახებ ძირითადი არსის სწორი გაგებისათვის.....	57
I. Gagulashvili — Towards the Correct Understanding of the Essence of the Myth about Argonauts.....	62
ლ. გეგუჩაძე, ელ. კოშორიძე — ზეპირი მეტყველებისათვის დამახასიათებელი ზოგიერთი ფორმის შესახებ „ქართული სამართლის ძეგლების“ ენაში.....	63
L. Geguchadze E. Koshoridze — On Some Forms Characteristic of the Oral Speech in the Language of "Georgian Law Monuments".....	67
ქ. გენებაშვილი — სვანური ხალხური პოეზიის ნიმუშთა ინგლისურენოვანი თარგმანები.....	68
K. Genebashvili — The English Translations of the Specimens of Svan Folk Poetry.....	72
თ. გვანცელაძე — ქართველური სუბსტრატის საკითხისათვის აფხაზურ ენაში ქრისტიანული საკულტო ლექსიკის მიხედვით.....	73
T. Gvantseladze — Towards the Kartvelian Substratum in the Abkhazian Language According to the Christian Cult Vocabulary.....	82
ქ. გოდერძიშვილი — ტერმინ „დემინუტივის“ დაზუსტებისათვის (კინოზოო-მოფერებებით და კინოზოო-დამცილებითი ანთროპონიმები).....	83
K. Goderdzishvili — Towards the Correction of the Term "Diminutive".....	86
ე. დადიანი — „ოკო“ ნაწილაკი მეგრულში.....	87
E. Dadiani — Particle "ok" in Megrelian.....	90
რ. თოფჩიშვილი — ქართული მემკვიდრეობითი სახელებისათვის R. Topchishvili — Towards Georgian Hereditary Names.....	97
ქ. თლითი — კავკასიური „პროსტეზისის მოტიფი“ და მისი ევრაზიული პარალელები.....	98
K. Tuite — The Caucasian "prosthesis motif" and its Eurasian parallels.....	99
გ. კარტოზია — ერთი ტიპის შესიტყვების ორი ვარიანტისათვის ქართულ-ზანურში.....	121
G. Kartosia — Zwei Varianten eines Wortverbindungstyps im Georgisch-Zanischen.....	127

რ. კაშია — შინაურ ცხოველთა მკურნალობა (მათხოვის მასალების მიხედვით)	128
R. Kashia — Treatment of Domestic Animals (According to Matkhoji Materials)	132
ზაალ კიკვიძე — სოციოლინგვისტიკა და დიალექტოლოგია.....	133
Zaal Kikvidze — Sociolinguistics and Dialectology.....	136
ზეინაბ კიკვიძე — გურამ დოჩანაშვილის რომანის „სამოსელი პირველის“ ფოლკლორულ-ენოგრაფიული ძირები.....	137
Zeinab Kikvidze — Folklore and Ethnographic Stems of G. Dochanashvili's Novel "The Best Robe".....	141
ლ. კიკნაძე — თანხმობანთა განაწილებისათვის სარელექციო სეგმენტში (საკითხთა დასმის წესით).....	142
L. Kiknadze — Towards the Distribution of Consonant in a Reducing Segment.....	146
ზ. კიკნაძე — „ჯვართენის“ შესწავლისათვის	147
Z. Kiknadze — On the Study of "jvartena" (Language of Divinity).....	154
ბ. ლემონჯავა — შერწყმული წინადადების ერთი თავისებურებისათვის ზანურში ქართულთან მიმართებით.....	155
B. Lemonjava — Towards One Peculiarity of a Sentence with Homogeneous Parts Zan, in Relation with Georgian.....	161
კ. ლომთათიძე — ყოფნა-არსებობისა და ქონა-ყოლის გამომხატველ წინათა ძირეული ნაირსახეობების წარმომავლობა ქართველურ ენებში და მათ საერთო ამოსავალთან აბაზურ-აფხაზურ მონაცემთა კავშირი.....	162
K. Lomtadze — The Origin of the Principal Variants of the Verbs Expressing Being and Possession in the Kartvelian Languages and the Connexion of Their Common Source of the Abaza-Abkhazian Data.....	164
ლ. ლომთაძე, ტ. ფუტყარაძე — მეფუტკრობის ლექსიკაქართველურ ენებში (ფუტკარი, ფუტი, ფუჭი, ფიტი, ფიჭი, ფიჭა, ბუცი//ზიკვი).....	167
L. Lomtadze, T. Putkardze — Apiculture Vocabulary in the Kartvelian Languages.....	172
დ. მელიქიშვილი — ყე სუფიქსი გელათურ ტექსტებში (მე-12 ს.) როგორც მავალითი დიალექტური ფორმის სალიტერატურო ენაში დამკვიდრების ცდისა.....	173
D. Melikishvili — The Suffix -qe in Gelati Texts (12 th c.) as an Example of Penetration of a Dialectal Form in the Literary Language.....	178
ა. მესხი — ქართული ენა და კულტურა — ენათმეცნიერული კვლევის ახალი მეთოდიკა.....	179
A. Meskhi — Kartuli (Georgian) Language and Culture — New Method of Linguistic Research.....	186
ნ. მინდაძე — ხალხური სამედიცინო ცოდნის ამსახველი რამდენიმე ტერმინის შესახებ.....	187
N. Mindadze — On Some Terms Reflecting the Folk Medical Knowledge.....	192
ნ. ნაკანი — სამკურნალო მცენარეთა სახელწოდებისათვის ქართველურ ენებში (მრავალძარღვა).....	193
N. Nakani — Towards the Naming of Herbs in the Kartvelian Languages (mravaljaryva — "plantain").....	197
ნ. ოკუჯავა — სიზმრის ახსნა სამეგრელოში.....	198
N. Okujava — Interpretation of Dreams in Megrelia (Based on the Materials Collected in the Village of Kvaloni).....	200
ა. ონიანი — ქვევის კატეგორია თანამედროვე სალიტერატურო ქართულში.....	201
A. Oniani — The Category of Version in Contemporary Literary Georgian.....	206
თ. ოჩიაური — ჯვართ ენის შესახებ.....	207
T. Ochiuri — The Language of the Divinity.....	210
გ. რამიშვილი — დიალექტოლოგია და ეკოლოგია (სივრცითი მიჯაჭვულობის პრინციპი).....	211
G. Ramishvili — Dialectology and Ecology (The Principle of Spatial Attachment).....	212

ლ. რუხაძე — სოფელ ქუეპის ტოპონიმია XIX ს.-ის II ნახევრის საბუთების მიხედვით.....	215
L. Rucadze — Place-names of the Village of Chqepi According to the Documents of the Second Half of the 19th Century.....	217
ჯ. რუხაძე — ხულა — სამეურნეო და საკრალური ნაგებობა.....	218
J. Rukhadze — Khula — An Outhouse and Sacred Building.....	225
ქ. სიხარულიძე — ამირანის დმერთმებრძოლობის არქაული მითოსური პლასტები.....	226
K. Sicharulidze — The Archaic Mythology Layers of Amiran's Godfighting.....	229
მ. ტაბიძე — ლექსიკურ ნასესობათა ზოგი საკითხის შესახებ.....	230
M. Tabidze — On Some Problems of Lexical Borrowings.....	234
გ. ტარიელაშვილი — რეზულტატივის იშვიათი ფორმებისათვის ერთი გელათური ხელნაწერის მიხედვით.....	235
G. Tarielashvili — Towards the Rare Forms of Resultative - 1 According to One Gelati Manuscript.....	237
თ. უთურგაიძე — კვლავ ბრძანებითი მწკრივისათვის ქართულში.....	238
T. Uturgaidze — Again on Imperative Screeve in Georgian.....	241
დ. ფირცხელანი — ლატალი.....	242
D. Pirtskhelani — The Village of Latali.....	245
ტ. ფუტკარაძე — მოტივაცია როგორც ენათა ნათესაობის ერთ-ერთი ასპექტი.....	246
T. Putkaradze — Motivation as One of the Aspects of Language Kinship.....	252
მ. ქურდიანი — საერთო-ქართველური ენა და მისი დიფერენციაციის თანამიმედვრობის პრობლემა.....	253
M. Kurdiani — The Common-Kartvelian Language and the Problem of the Sequence of its Differentiation.....	262
დ. შავიანიძე — გვარსახელები როგორც წყარო რაქიდან ოკრიბაში მოსახლეობის მიგრაციის შესასწავლად.....	265
D. Shavianidze — Family Names as a Source for the Study of the Migration of the Population from Racha to Okriba.....	270
მ. შილაკაძე — ქართული მუსიკალური დიალექტოლოგია და მისი ამოცანები.....	271
M. Shilakadze — Georgian Musical Dialectology and Its Tasks.....	276
გ. ჩანტლაძე — ბასკური სომატური ლექსიკის იზომორფულ ტიპებად დაყოფის ცდისათვის (ქართული დიალექტური მასალის ფონზე).....	277
G. Chantladze — An Attempt of Division of the Basque Somatic Vocabulary.....	281
ი. ჩანტლაძე, ლ. გულედანი — ქართველური ანდაზები (წინასწარი მოხსენება).....	282
I. Chantladze, L. Guledani — Kartvelian Proverbs.....	286
თ. ცხადაია — მა- პრეფიქსის ერთი ფუნქციისათვის მეგრულში.....	287
T. Tskhadiaia — Towards one function of the Prefix "Ma" in Megrelian.....	293
პ. ცხადაია — დასავლურქართული დიალექტებიდან ნასესხები ლექსიკა სამეგრელოს ტოპონიმიაში.....	294
P. Tskhadiaia — Vocabulary Borrowed from the Western Dialects of the Georgian Language in the Toponymy of Megrelian.....	303
ლ. ხაჭაპურიძე — ლვისმსახურების ლექსიკა იმერეთის რეგიონის მასალების მიხედვით (ველოაქსეფისკერი; ანალოგია ფუტხატი სახატე... კანკელი-ეკონოსტასი).....	304
L. Khachapuridze — Vocabulary of Worship According to the Data of Imereti Region.....	310
რ. ხაჭაპურიძე — შელოცვა-გამოლოცვების აუცილებელი პირობები ოკრიბული მასალების მიხედვით.....	311
R. Khachapuridze — Necessary Conditions for Casting and Removing Spells According to Okriba Materials.....	316
ჭ. ჯანჯღავა — ზოგიერთი თანდებულის დიალექტური ფორმისათვის შოი არაგვისპირელის პროზაში.....	317
J. Janjghava — Towards the Dialectal Form of Some Postpositions in the Prose of Shio Aragvispireli.....	321

დიალექტოლოგიის სამეცნიერო-კვლევითი ინსტიტუტი

ქ. ქუთაისში აკ. წერეთლის სახელობის სახელმწიფო უნივერსიტეტთან 1992 წლის ივნისში უნივერსიტეტის რექტორის აკად. მ. თოდუას ინიციატივით და სამეცნიერო საბჭოს გადაწყვეტილებით შეიქმნა დიალექტოლოგიის სამეცნიერო-კვლევითი ინსტიტუტი. ფორმირების პროცესში ინსტიტუტის დირექტორი იყო ბ-ნი მაგალი თოდუა. 1992 წლის ოქტომბრიდან დირექტორად მოწვეულია ფილ.მეც.კანდიდატი ბ-ნი ტ. ფუტყარაძე, რომლის ხელმძღვანელობით შემუშავდა ინსტიტუტის სამუშაო პროგრამა-ინსტრუქცია (მასალათა ჩაწერის, დაშუშავებისა და გამოცემის ძირითადი პრინციპები), დარგობრივი ხასიათის სხვადასხვა კითხვარი, ზანურ-სვანური ტექსტების თარგმანების პრინციპები.

დიალექტოლოგიის ინსტიტუტი რეგისტრირებულია 1993 წლის 23 აპრილს ქ. ქუთაისის მერიაში.

დიალექტოლოგიის ინსტიტუტის მიზანია ქართველურ ენათა დიალექტების, ქართველური ფოლკლორისა და ეთნოლოგიის, აგრეთვე საქართველოში მცხოვრები არაქართველური ეთნიკური ჯგუფების მეტყველების, წეს-ჩვეულებებისა თუ ფოლკლორის თავისებურებათა შესწავლა. ინსტიტუტის უპირველესი ამოცანაა კომპლექსურ-ინტენსიური მეთოდითა და „შეკრული წრის პრინციპით“ ეთნოგრაფიული, ფოლკლორული და ენათმეცნიერული თვალსაზრისით დეტალური, მრავალფეროვანი და სანდო მასალის მოპოვება, მათი მეცნიერული კომენტარებით აღჭურვა, ზანურ-სვანური ტექსტების „პეკარედული“ თარგმანის გაკეთება, ქართველური მასალის კომპიუტერული ბანკის შექმნა; მოძიებული მასალის გამოცემა (თარგმანითა და სამეცნიერო აპარატურითურთ).

ამ მიზნით ინსტიტუტში შექმნილია და მუშაობს მოძიებელთა 5 ჯგუფი: **ოკრიბისა** — მუშაობა დაამთავრა სოფ. ორპირში, ამჟამად მუშაობს სოფ. კურსებში (ტყიბულის რ-ნი), **ხონისა** — მუშაობა დაამთავრა სოფ. მათხოჯში, ამჟამად მუშაობს სოფ. კუხში (ხონის რ-ნი), **სვანეთისა** — მუშაობა დაამთავრა სოფ. ლენჯერში, ამჟამად მუშაობს სოფ. ლატალში (მესტიის რ-ნი), **სამეგრელოში** — მუშაობა დაამთავრა სოფ. ქვალონში, (ხობის რ-ნი), ამჟამად მუშაობს სოფ. დიდი ტყონში (მარტვილის რ-ნი), **ქუთაისის** ჯგუფი მუშაობას ამჟამად აგრძელებს... სათანადო დაფინანსების შემთხვევაში დიალექტოლოგიის ინსტიტუტს შეუძლია გაზარდოს მოძიებელთა ჯგუფების რაოდენობა, კერძოდ, სასურველია მსგავსი მუდმივი ექსპედიციების დაგეგმვა საქართველოს სხვა რეგიონებში (ფშავში, აჭარაში, გურიაში, სამცხეში...).

ენათმეცნიერის, ფოლკლორისტისა და ეთნოგრაფის შემადგენლობით შექმნილი სამკაცრიანი მოძიებელთა ჯგუფები წინასწარ შერჩეულ დასახლებულ პუნქტებში სპეციალური პროგრამა-ინსტრუქციის მიხედვით უწყვეტად მუშაობენ. სულ მცირე, ერთი წლის განმავლობაში მაინც („შეკრული წრის პრინციპით“). ჯგუფების მიერ მაგნიტოფონზე ჩაწერილი მასალის რვეულებში გადაწერის სიზუსტეს ამოწმებენ ტექსტის რედაქტორები. მხოლოდ მაქსიმალურად ზუსტი ფონეტიკური ჩანაწერი შედის კომპიუტერში.

ინსტიტუტთან ფუნქციონირებს ცნობილ მეცნიერთაგან შემდგარი მრჩეველთა კოლეგია (ი. ასათიანი, კ. დანელია, **ზ. თანდილავა**, მ. თოდუა, რ. თოდჩიშვილი, ზ. კიკნაძე, ქ. ლომთათიძე, თ. უთურგაიძე, პ. ცხადაია, ზ. ტუმბურიძე, დ. ხახუტაიშვილი), მრჩეველთა კოლეგიის ვიზირების შემდეგ გამოიცემა მოძიებელთა მიერ მომზადებული ტექსტები. ინსტიტუტს ჰყავს სამეცნიერო

საბჭო, რომელიც კოორდინაციას უწევს ინსტიტუტის მუშაობას. ინსტიტუტს აქვს სამეცნიერო პერიოდული ორგანო „ქართველური მემკვიდრეობა“, სადაც იბეჭდება მოძიებული ტექსტები, სიმპოზიუმის მასალები და თანამშრომელთა შრომები (ამჟამად გამოსაცემად მომზადებულია 400 საგამომ.ფორმა).

მომძიებელთა ჯგუფების მიერ წარმოებული სამუშაოების გარდა დაგეგმილია და მუშავდება კონკრეტული სამეცნიერო თემატიკაც კერძოდ: დიალექტოლოგიის სხვადასხვა პრობლემა; მეურნეობის სხვადასხვა დარგი და მასთან დაკავშირებული ლექსიკა (მეფუტკრეობა, სამკურნალო მცენარეები, მესიმინდეობა, მებაბრეშუმეობა); სახელდების პრინციპები; ქართველური ონომასტიკა (გვარსახელები, ტოპონიმია და სხვა); საქართველოში მცხოვრებ ეთნიკურ ჯგუფთა ყოფაცხოვრება; ქართველური ფოლკლორის სხვადასხვა საკითხი; ქართველური ეთნოსის ისტორიის საკითხები და სხვა.

დიალექტოლოგიის სამეცნიერო-კვლევითი ინსტიტუტი ყოველი წლის მაისის პირველ ნახევარში ატარებს სიმპოზიუმებს „ქუთაისური საუბრები“, სადაც ჩვენი ქვეყნის თუ საზღვარგარეთის სამეცნიერო ცენტრებიდან მონაწილეობას ღებულობენ ცნობილი ენათმეცნიერები, ეთნოლოგები, ფოლკლორისტები...

1994 წლის 13-14 მაისს გამართულ სამეცნიერო სემინარზე „ქუთაისური საუბრები“-I სამსჯელოდ გამოტანილი იქნა სამი საკითხი:

1. დიალექტოლოგიის ინსტიტუტის დირექციის მიერ მომძიებელთა ჯგუფებისათვის შემუშავებული პროგრამა-ინსტრუქციის განხილვა (ობონენტები: ქუთაისის აკ.წერეთლის სახელობის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ქართული ენის კათედრის გამგე მ.ქაცარავა, დიალექტოლოგიის ინსტიტუტის მეცნიერ-თანამშრომლები რ.კაშია, დ.შვიანიძე).

2. ზანურ-სვანური ტექსტების თარგმანების პრინციპები (მომხსენებლები: ტ.ფუტყარაძე, ე.დადიანი, ნ.ნაკანი)

3. დიალექტური (resp. ფოლკლორული, ეთნოგრაფიული) მასალების გამოცემის პრინციპები (მომხსენებლები: ტ.ფუტყარაძე, ლ.ლომთაძე, ლ.ხაჭაპურიძე).

სემინარის მუშაობაში მონაწილეობდნენ: ი.ასათიანი; ლ.გეგუჩაძე, ი.ვაშაქიძე, ი.კიკნაძე, ე.კოშორიძე, კ.კუბლაშვილი, დ.მელიქიშვილი, თ.ოჩიაური, ყ.ფეიქრიშვილი, ი.ჩანტლაძე, დ.ჩხუბიანიშვილი, ც.ჯანჭავა, მ.ალავიძე, ჯ.ბარდაველიძე, ნ.ბართაია, გ.გაბუნია, თ.გვანცელაძე, ო.გვეტაძე, კ.დანელია, მ.თოდუა, რ.თოფჩიშვილი, კ.კაკიტაძე, ზ.კიკნაძე, ვ.კუზიბაბაშვილი, ა.ლომთაძე, ხ.მამისიმედიშვილი, ტ.მახაური, ა.ნიკოლეიშვილი, ნ.ტაბიძე, თ.უთურგაიძე, მ.ქურდიანი, ვ.შენგელია, რ.შეროზია, რ.ჩხეიძე, პ.ცხადაია, ს.ჭეიშვილი, ა.ჭინჭარაული, ზ.ჭუმბურიძე. მსჯელობაში მონაწილეებმა ძირითადად მოიწონეს პროგრამა-ინსტრუქცია, მომძიებელთა ჯგუფების მუშაობის გეგმა, ტექსტების ჩაწერის, მეცნიერული დამუშავების, გამოცემის და ზანურ-სვანურიდან თარგმანების ის პრინციპები, რომელიც წარმოდგენილი იქნა დიალექტოლოგიის ინსტიტუტის მეცნიერთანამშრომელთა მიერ.

1995 წლის 9-12 მაისს ჩატარდა რესპუბლიკური სამეცნიერო სემინარი „ქუთაისური საუბრები“-II. სულ შედგა 5 სხდომა.

პირველ სხდომაზე განხილული იქნა ოკრიბის (ტყიბულის რ-ნი, სოფ. ორპირი) მომძიებელთა ჯგუფის მიერ მოპოვებული მასალები. მოხსენებები წაიკითხეს მომძიებელთა ჯგუფის წევრებმა ლ.ბაკურაძემ (დიალექტოლოგიაში), დ.შვიანიძემ (ეთნოგრაფიაში), რ.ხაჭაპურიძემ (ფოლკლორში). მეორე სხდომა მიეძღვნა სამეგრელოს მომძიებელთა ჯგუფის მიერ მოძიებული მასალების განხილვას (სოფ. ქვალონი, ხობის რ-ნი). მოხსენებები გააკეთეს მომძიებელთა ჯგუფის

წევრებმა: ე.დადიანმა (დიალექტოლოგიაში), ი.გაბელიამ (ეთნოგრაფიაში), ნ.ოკუაძემ (ფოლკლორში). ამავე სხდომაზე ქუთაისის მომხიებელთა ჯგუფის ხელმძღვანელმა ი.ხურციდემ გააკეთა ინფორმაცია ქუთაისის მომხიებელთა ჯგუფის მიერ გაწეული მუშაობის შესახებ. მესამე სხდომაზე განხილული იქნა სვანეთის (სოფ. ლენჯერი, მესტიის რ-ნი) მომხიებელთა ჯგუფის მიერ მოპოვებული მასალები. მოხსენებები გააკეთეს: ნ.ნაკანიამ (დიალექტოლოგიაში), ც.გულენდანი (ეთნოგრაფიაში), ზ.შამფრიაძემ (ფოლკლორში). მეოთხე სხდომა დაეთმო სოფ. მათხოჯის (ხონის რ-ნი) მასალების განხილვას. მოხსენებები გააკეთეს: რ.კაშიამ (ეთნოგრაფიაში), ც.ბენდელიანმა (დიალექტოლოგიაში), მ.ფეიქრიშვილმა (ფოლკლორში). ამავე სხდომაზე დარგობრივი კითხვარების შევსების შესახებ მოხსენება წაიკითხა ლ.ბენდელიანმა. მეხუთე სხდომაზე წაიკითხული იქნა 2 მოხსენება:

1. შიი, ვაშაშვი (ქართულსა და მეგრულში), თაქაშვი, თაქაშვი-სვანურში)... სიმართლებებისა და გამოსაქვეყნებელ ტექსტებში მათი დაფიქსირების პრობლემა (მომხსენებლები: ტ.ფუტყარაძე, რ.შეროზია, ნ.ნაკანი, ე.დადიანი).

2. დანართის — დღესასწაულთა კალენდრის, კომენტარების, ლექსკონის, საბავშვების — შედგენის პრინციპები (მომხსენებლები: ტ.ფუტყარაძე, ლ.ხაჭავაძე, ლ.ლომთაძე).

სემინარის მუშაობაში მონაწილეობდნენ სპეციალისტები საქართველოს სხვადასხვა სამეცნიერო ცენტრებიდან; კერძოდ: საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის არჩ.ჩიქობავას სახელობის ენათმეცნიერების ინსტიტუტის, თბილისის ივ.ჯავახიშვილის სახელობის სახელმწიფო უნივერსიტეტის, უცხო ენათა ინსტიტუტის, საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის შ.რუსთაველის სახელობის ლიტერატურის ინსტიტუტის, საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის ივ.ჯავახიშვილის სახელობის ისტორიისა და ეთნოგრაფიის ინსტიტუტის, საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის ხელნაწერთა ინსტიტუტის, თსუ ახალციხის ფილიალისა და ქუთაისის აკ.წერეთლის სახელობის სახელმწიფო უნივერსიტეტის წამყვანი მეცნიერები.

1996 წლის 3-5 მაისს გაიმართა სიმპოზიუმი „ქუთაისური საუბრები“-III; სიმპოზიუმის მუშაობაში მონაწილეობდნენ ჩვენი ქვეყნისა და საზღვარგარეთის სპეციალისტები (წარმოდგენილი იყო სულ 126 თეზისი).

სიმპოზიუმის („ქუთაისური საუბრები“-III) მონაწილეთა მოხსენებების ერთი ნაწილი იბეჭდება წინამდებარე „ქართველური მეცნიერების“ I ტომში. ქუთაისის აკ.წერეთლის სახელობის სახელმწიფო უნივერსიტეტის რექტორატისა (რექტორი აკად. ა. ნიკოლეიშვილი) და ქუთაისის მერიის (მერი თ. შაშიაშვილი) ხელშეწყობით, ივარაუდება შემდგომი სიმპოზიუმების მასალათა გამოცემა.

ე. ჭანტურიძე

დიალექტოლოგიის სამეცნიერო-კვლევითი ინსტიტუტის სწავლული მდივანი

DIALECTOLOGY RESEARCH INSTITUTE

In June, 1992, by the initiative of Acad. M. Todua, rector of the Kutaisi Akaki Tsereteli State University, and in accordance with the decision of the scientific council of the University, the Dialectology Research Institute was founded. In the process of formation Mr. M. Todua was the director of the Institute. Since October, 1992, the Institute has been led by Mr. Tariel Putkaradze, Candidate of Philological Science.

The Dialectology Institute is aimed at studying the peculiarities of dialects of the Kartvelian languages, Kartvelian folklore and ethnology, also the speech, customs and traditions, and folklore of the non-Kartvelian ethnic groups living in Georgia. The main task of the Institute is, by the complex and intensive method and in accordance with "the principle of an exclusive circle", to collect the detailed, multifaceted and trustful material from the standpoint of ethnography, folklore and linguistics; also to provide them with scientific commentaries; Zan-Svan texts to be accompanied with the interlinear translation; to make up the computer bank of the Kartvelian materials; to publish the collected materials.

Five groups of collectors have been working in various parts of western Georgia.

The Institute has been assisted by the board of trustees, made up of the noted scholars (I. Asatiani, K. Danelia, Z. Tandilava, M. Todua, R. Topchishvili, Z. Kiknadze, K. Lomtadze, T. Uturgaidze, P. Tskhadaia, Z. Chumburidze, D. Khakhutaishvili). The Institute has the scholarly body "Kartvelian Heritage" where the collected texts, proceedings of the symposia, the articles by the scientific workers of the Institute.

Annually, in the first half of May, the Dialectology Research Institute holds symposia "Kutaisi Discussions", where the famous linguists, ethnographers, folklorists, archaeologists from the scientific centres of Georgia and foreign countries take part.

At the first two seminars ("Kutaisi Discussions"- I – held on May 13-14, 1994; "Kutaisi Discussions"-II – held on May 9-12, 1995) most of the practical problems, connected with the Institute's activities, were discussed.

On May 3-5, 1996, the symposium "Kutaisi Discussions"-III was held. The abstracts of papers (totally 126) had been previously published.

A certain part of the papers delivered at the symposium ("Kutaisi Discussions"-III) has been published in the present volume – "Kartvelian I Heritage", Volume 1. The publication of the periodical, "Kartvelian Heritage" has been sponsored by the Mayor's Office of the city of Kutaisi (Mayor of Kutaisi, Honoured Academician of Gelati Academy of Sciences, T. Shashiashvili).

სმთანდოლ არაბული

წურ- და ჭურ- ძირთა ისტორიული მარინატაბისათვის
პატრიველურ მენაზი

წი↔უ მონაცვლეობა ქართველურ ენათა სხვადასხვა ქვესისტემებში უეჭველად ფაქტებით არის დადასტურებული (წვიმა/წუმა, ღვინო/ღუნო, საკვირველი/საკურველი, დვირე/დურე, დვიბე/დუბე...). (ივ.ქავთარაძე, 1964, გვ. 77-83). ბუნებრივია, მნიშვნელოვანია წარმოდგენილ ფუძეთა ურთიერთმონაცვლე სემანტა ფონეტიკური მიმართების გარკვევა: უ→უა (ხმოვნის დაშლა კომპლექსად), თუ წი→უ (ხმოვნის ლაბიალური ასიმილაცია, უმლაუტი)?

საანალიზო ფუძეთა მასალობრივი ჩვენება შესაძლებლობას იძლევა ვივარაუდოთ, რომ აქ ცალმხრივი მოვლენა არ უნდა გვქონდეს — ცვლილება შეიძლება მოხდეს ორივე მიმართულებით. რაც მთავარია, გამოკვეთილია მონაცვლე ფუძეთა ლექსიკალიზაციის ტენდენცია. ამიტომაც შესაძლებლად მიგვაჩნია ვივარაუდოთ ისტორიულ ლექსიკურ წყვილებში [უ] — [უი] სემანტა ალტერნატიულ მიმართებაზე, მონაცვლეობა ჩავაყენოთ იმ მოვლენის რიგში, რომელიც ისტორიულად ლექსიკური დერეგაციის ერთ-ერთი უეჭველი საშუალებაა.

ვვარაუდობთ, რომ ამგვარ ისტორიულ ალტერნატივებს წარმოგვიდგენენ წურ- და წური- ძირები. ძირის ეს ვარიანტები აშკარად მონაცვლეა თვით ერთი და იმავე ლექსემის ფარგლებში. შდრ.: მწკრე — ლაფი, ტლაპო, ტლახი: ლორი იმწუბა საგორელსა მწკრისასა (I პეტრე 2,22); ჯურღმულსა მას შინა არა იყო წყალი, არამედ მწკრე (I იერემ. 33,6); ვითარცა შეიშრვის მწკრს იგი (ფიზიოლ. XXVIII, 12); ...ვიხილე მუნ მწკრს დიდძალი, გამომდინარე ადვილისა მისგან (H-341, 633) (ილ.აბულ.); მწკრე — მყრალი ლაფი (საბა).

უფრო გვიან დასტურდება წვირე — მ-ელემენტაქარგული ვარიანტი: „აქ აღიდებენ დამპალ კინტოს, თათრულ მუხამბაზს, აბანოს წვირეს, შუა ბაზრის კორიანტელსა (გ.ღვინ.); წვირიანი: „წვირიანი ხელით დამზადებულის ჭამა... (ნ.ლორთქ.) (ქეგლ).

ღილ. (ხეგს. ფშ. თუმ.) ქეგლ-შივეა ასახული — „საქონლის შარდი“. ა.შანაძის „მთის კილოთა ლექსიკონის“ მიხედვით: მწურე ჯორ, ჯ., თ. ძროხის ფსელი. მწვირე გულ., მთ., მოჯ., მწურე ჯ. შარდი (საქონლისა და ადამიანისა) და შარდნარევი მიწა (ჩაჩ. 30). ძროხის მწვირით თავს იბანენ ქალები. მწვირე დავიჭირეო (ა.შანაძე, 1984, ლექს.).

მ-წურ-ე/მ-წკრ-ე პირველად სახელზმნათა ფორმებია, ამიტომაც ლოგიკურია, რომ მათ ძირად ზმნური სემანტიკის მონაცემი ვივარაუდოთ. ეს მონაცემია ქართველურ ენებში დადასტურებული წურ- ძირი.

ფენიხ-სარჯველადის ნაშრომის მიხედვით *წურ- ძირი სამ ვარიანტად არის რეკონსტრუირებული:

1. ქართ. წურ- (წურავს): მეგრ. წირ-||წგრ- (წირუა||წგრუა „წურვა“); ლაზ. წორ-||წწორ-||წწირ-||წწორ- (წორუმს „წურავს“); სვან. წურ-||წწრ- (ლიწურე „გაწურვა“, ოხწურე „გაგწურე“)...
2. ქართ. წურ- (მიწურვა): მეგრ. წურ- (ილაწურუა||ელაწურუა „დაბრა; ნაბრა“; ცუჯი ილაწური „ყურებჩამოყრილი“)...

3. ქართ. **წურ-** (მო-წურ-წურებ-ს [ოფლი]; წურ-წურ-ი¹): სვან. წურ- (მეწურე „თხევადი“)... ისმის საკითხი ***წურ-** (ქართ. **წურ-**-გ-ა: მეგრ. **წვრ-** || **წირ-**...) ძირთან მიმართების შესახებ (პ.ფენრიხი, ზ.სარჯველაძე, 1990, გვ. 452).

შეპირისპირებულ ფუძეთა საერთო საფუძველი მართლაც ნათელია. ამავე დროს, **მწურე/მწვრე** სახელზმნურ წარმოებასთან მიმართებით საყურადღებოა სვან. **მე-წურ-ე** „თხევადი“, ვინაიდან ამგვარი წარმოება აშკარად საერთო-ქართველური დონისაა (ა.არაბული, 1994)²

II

ამგვარსავე [უ] — [უი] მონაცვლეობას ვვარაუდობთ **ჭვირ-/ჭურ-** ფუძეთა მიმართებაში, ოღონდ ამ ფუძეთა შორის სემანტიკური დაცილება უფრო შორს არის წასული.

თვალი გვადევნოთ თითოეული ძირის გამოვლენის ისტორიულ სურათს ზოგი შესაბამისი ლექსიკური ფუძის სახით:

ილ.აბულ.: **აღმოჭკრვა** „გათენება“: ვიდრემდის აღმოჭკრდეს ცისკარი (G. მსჯ. 16,3); **ჭკრობა** — ხედვა, ჭკრეტა: რომელი აღიწუღებინ და იჭკრობნ სარკუმლით მისით (O ზირ. 14,24).

ზ.სარჯვე.: **საჭკრობელი** — შესანედავი; სარკუმელნი განხუმულ სამწილად საჭკრობელად (ეზეკიელ. 41, 16).

ჭკრი — სხივი: არარაჲ ლხინებაჲ სცეს, არცა ჭკრი ნათლისაჲ. გინა შესავალი ჰაერისაჲ (წამ.მოწ.წერმოგინე და ევლრაფოდისი, 167, 23-25 ა).

„ვეფხისტყაოსანი“: თეთრთა კბილთა გამოჭკრთების თეთრი ელვა ვითა ჭვირი (136,4); შენთა შუქთა შემომადგამ, ბნელსა გულსა ზედა მჭვირსა (416,3); ბაგეთათ გასჭვირს ბროლ-ლალი (723,2); შუა ძოწსა და აყიყსა სჭვირს მარგალიტი ტყულები (1146,4).

საბა: **ჭკრი** — შეხედვა; **ჭკრობა** (41,16, ეზეკ.) — ჭკრეტა; **ჭკრს** — გამოსჭკრეტს; **გამჭკრვალი** — ქვა ბროლის მსგავსი; **მჭკრობელი** — გამომჭკრეტელი.

დ.ჩუბ.: **ჭვირობა** — გამჭვირვალეობა ან ჭკრეტა, მზერა, ცქერა; прозрачность, зреть; **ჭვირვა** — прозрачность; **ჭვირი** — საშუალო გამჭვირვალე, მჭვირობი, прозрачный...

ჭვირი თუშურში „კოჭის ამოთხრილი გვერდია (ა.შანიძე, 1984, ლექს.), მოხეტურში იმავე მნიშვნელობით — **ჭური**, მთიულ. **ჭურა**.

ჭური ძველ ქართულში დასტურდება მნიშვნელობებით „ქვევრი, ჭურჭელი, აღჭურვილობა, სამკაული“: **ჭური** განჭურვტილი არს სხვსა სახლი და ჭურღუმული იწროდ უცხოჲ (იგავთა 23,17); აღილე ჭური და ფარი... (ფს. 34,2); ჭურო ეშმაკისაო (ფლკტ. 146,6); ყოველივე კალომს ჭური [არიან] შეშად (O II მფ. 24,22);... რადთა იყოს ისრის ჭურ ყოველთათჳს (სინ.პრ. 244,8) (ილ.აბულ.)³.

¹ ამ ძირის რედუქციაციის შესახებ იხ.: ფერთელიშვილი, 1980, გვ. 187.

² სვანურში ჩანს ძირის **წვირ-** ვარიანტიც (ა.ლიპარტელიანი, 1994), იხ.: **წვირ**, **მწვირ** ლექსელები.

³ საინტერესო წარწერა აღმოჩნდა ნეკრესის გათხრებზე (ა III ს), ქვევრის პირზე: მ- ბ ესე **ჭური** დავრგე (ლ.ქილაშვილი, 1991).

არსებითად იმავე მნიშვნელობით დასტურდება სიტყვა საბასა და ჩუბინაშ-
კლუბთან — „ქვევრი“, „აბჯარი, საჭურველი“ — მაგრამ სემანტიკურ გადაკვე-
თათა თვალსაზრისით საგულისხმოა ზოგადი განმარტება; საბას მიხედვით: **ია-
რადი** — ესე არს ჭურჭელ(ნი) ველოვანთა საჭმარნი რკინათა თუ ძელთაგან,
მუშართა აღსაკაზმავი, გინა ცხენთა ანუ ხუროთა, მჭედელთა და გალატოზ-
თა(ნი). ესე მსოფლიოთა ენითა არს, ხოლო სამღდელოთა ენითა ჭური,
ჭურჭელი და რომელთამე ორღანო ეწოდება. **ორღანო** (150,4 ფსალმ.)
საქრავია საბერვლიანი Z. საქრავია საბერვლითა, „ქართულად ნესტემრავალი“
AA ორღანო — ჭურჭელი(ა) იარადი. **სბილენძ-ჭური** — დიდი ნალარა.

საგულისხმოა დ. ჩუბინაშვილის განმარტებაც: **ჭური** საკუთრად ეწოდების
ლენის ჩასახმელსა, რომელ არიან: ქვევრი, ქოცო, ხალანი, დერგი, ლავგინი,
ლავგინარი და თხიერიცა, მისთვის რომ **ტიკპორა** შედგმულ არს სიტყვათაგან
ტიკი და ჭური¹.

როგორც მიუთითებენ, **ჭურჭერი(ძვ.)/ჭურჭელი** რედუბლიცირებული
ჭურ- ძირია, ოღონდ რედუბლიკაციისას **უ-ე** მონაცვლეობა იშვიათია, არსები-
თად ერთი ანალოგი დასტურდება — ძვ. ურთიერთი. პირიქით (**ე-უ**) უფრო
ზნობია: ერთურთი, ფერფური, ბექბუქი, წელწული, ლეგლუგა...

ის, რაც სემანტიკურად **ჭვირ-/ჭურ-** ფუძეებს უნდა აკავშირებდეს, არის
ხვრეტილობა. სიღრუე... ის მნიშვნელობა, რომელიც ჭეგლ-ში დასდებია
საღუძვლად **ჭურჭელი** სიტყვის განმარტებას: 1. საერთო სახელი ღრუ ნივ-
თებისა, რომელშიც სასმელ-საჭმელს ათავსებენ. სწორედ აქ არის საძიებელი
ამოსავალი სემანტიკის საფუძველი: **ჭვირი** („ამოთხრილი“, „ხვრეტილი“ — „გა-
მჭვირვალე“ — „სინათლე — სხივი“) — **ჭური** („ამოთხრილი, ღრუ ჭურჭელი“)
→ **კვი-ჭური** („ჭურ-ჭელ-ი“) — **სბილენძ-ჭური** („საქრავი“) — **ჩაჭურ-ჭური**
(„საჭურველი“)².

სემანტიკურ ვარაუდს განამტკიცებს ქართველურ ენათა მონაცემები, თუმ-
ცა აქ რედუბლიკები ერთგვაროვანი და ერთი დონისა არა ჩანს.

ჭერ კიდევ ნ.მარმა დააკავშირა ქართ. **ჭური** და მეგრ. **ჭაუჭი|ჭაუდი**
-ჭურჭელი; გემი, ხომალდი (ნ.მარი, 1909, გვ. 3).

ამ ფუძის გარდა აღდგენილია აგრეთვე მეორე ***ჭურ-** არქეტიპი: **სა-ჭურ-**
ის-ი, გამოსაჭურისება: სვან. ლი-**ჭაურ-ე** „დაჭრა“ (პ.ფენრიხი, 1987). ეს ორი
არქეტიპი ასახულია ფენრიხ-სარჯველაძის დასახელებულ ნაშრომში. გამორი-
ცხული არ არის, აქაც საერთო ამოსავალი ვეძებთ.

გ.შენგელიამ **ჭვირ-** დააკავშირა ზან. **წკვირ-** ფუძესთან, რომელიც წარმო-
დგენილია ზმნაში **ოწკვირინანს** „კუმტად, მოღუშულად (გამო)იყურება“. შესა-
ცვისობა **ჭ:წკ (გ-ს წინ)** (გ.შენგელია, 1995).

თავის მხრივ, ფენრიხ-სარჯველაძის ნაშრომში აღდგენილია საერთო-ქარ-
თველური ***წკურ-** ქართ. **წკურვა**, წკურავს (თვალეებს);

მეგრ. **წკურვა** „ხუჭვა (თვალეებისა)“;

სვან. **წკურ** „ჭურჭრუტანა; ნახვრეტი ფიცრებს შუა“.

ვინაიდან ქართული **წკურ-** ამკარად გვიანდელი და დასავლური არეალის
კუთვნილება ჩანს (ჭეგლ-ის მიხედვით საილუსტრაციო მასალა არსებითად და-
სავლური არეალიდან გამოსულ მწერლებს ეკუთვნის), ვვარაუდობთ, რომ
წკურ- ზმნური ფუძე ზანურიდან გავრცელებულა, სადაც, ქართულის ანალო-

¹ შდრ. მისივე: **ტიკი, ტიკპორა** (სომხ.) ტიკი და ჭური, თხიერი.

² თუმე. **ჭური** „ჭორი“ და ხევს. „წირილავ **გაჭურგინ** ევესურნი“ — ალბათ **ჭორ-** ფუძის პირ-
ვანდელ ფორმასა და სემანტიკას წარმოაჩენს — „ჭვირვა. ჭვრეტა (იღუმალ)“.

გიურად. ფუძე ორი რეფლექსის სახით დამკვიდრებულა: **წკურ-**/**წკვირ-¹**. რაც შეეხება ქართ. **ჭურ-**ი: ზან. **ჭაუჭ-ი/ჭაუღ-**ი შესატყვისობას, აქ შემდგომ ფონეტიკურ ცვლილებებთან უნდა გვქონდეს საქმე, კერძოდ, ზანურში ცვლილებები ასე უნდა წარმოართულიყო: ბოლოკიდური **რ** → **ჭ** (ი-ს გავლენით), თავკიდური **წკ** → **ჭკ** -სთან ასიმილაციით, ხოლო **ჭ** → **ღ** (დისიმილაციური დეზაფრიკატიზაციით).

ჭკრ- /ჭურ- ძირებს, თავის მხრივ, უკავშირებენ **ჭვრეტ-** დრეკად ფუძეს (ფერთელიშვილი, 1980, გვ. 191-192; ვ. შენგელია, 1995). რომელიც მრავალრიცხოვან ნაყარს იძლევა: **ჭრუტი**, **ჭვრიტი**, **ჭვრიტე...** მეორე მხრივ, **ჭვრეთ-**: **ჭვრეთა**, **ხაჭვრეთა**, **ხაჭვრეთელი...** აგრეთვე, **ჭურ/ჭრუვი**. რომელიც ისეთ-სავე მიმართებას უნდა წარმოაჩენდეს **ჭურ-**თან, როგორც **ყურ-** — **ყრუ** და მისთ. ამ მასალაზე შეჩერება შორს წაგვიყვანდა.

დამოწმებული ლიტერატურა

- ივ. ქავთარაძე, ქართული ენის ისტორიისათვის, თბ. 1964.
 ა. შანიძე, თხზულებანი თორმეტ ტომად, ტ. I, თბ. 1984.
 ჰ. ფენრიხი, ზ. სარჯველაძე, ქართველურ ენათა ეტიმოლოგიური ლექსიკონი, თბ. 1990.
 ფ. ერთელიშვილი, სახელურ ფუძეთა ფონემატური სტრუქტურისა და ისტორიის საკითხები ქართულში, თბ. 1980.
 ა. ლიპარტელიანი, სვანურ-ქართული ლექსიკონი (ჩოლურული კილო), თბ. 1994.
 ლ. ჭილაშვილი, მასალები ნეკრესის გათხრებიდან. — ლს. 28.VI.1991.
 Н.Я.Март, К вопросу о ближайшем родстве армянского с иверским. — ЗВО, XIX, вып. I, С-Пб, 1909.
 Н. Fährnich, Kartvelischer Wortschatz, IV: Georgica, 10, Iena-Tbilissi, 1987.
 ვ. შენგელია, ქართველური ეტიმოლოგიები, VI. ჭკრ.VII. ღიჯნა. — ენათმეცნიერების ინსტიტუტის 54-ე სამეცნ. სესია, 20-24. XI. 1995.
 ა. არაბული, ერთი სვანური დერივაციული მოდელის ადგილისათვის ქართველურ ენათა სიტყვაწარმოების ისტორიაში. — პროფ. მ. ქალდანის ხსოვნისადმი მიძღვნილი სამეცნიერო სესია, არნ.ჩიქობავას სახ. ენათმეცნიერების ინსტიტუტი, 28-30. VI. 1994 წ.

¹ შდრ. აგრეთვე: **წკურინი**, **წი-პიწკურინაფა** (თოლიში) **вырвать, выколоть глаза** (ი.ყიღშ.), აგრეთვე სვან. **წკურ** „პუქრუტანა“ და **წკვირაი** „წვრილთვალემა“.

A. Arabuli

Towards the Historical Variants of the Roots **ჭur-** and **ჭur-** in the Kartvelian Languages

Summary

The analysis of the historical data proves that, in many cases, phonetic variants of the stem-roots form the basis for semantic differentiation, for the occurrence of new lexical units. It is noteworthy that such variants happen to have the corresponding reflexes of the Kartvelian languages.

The following pair of stems appear as such historical alternants:

a) **ჭur-** || **ჭwir-**, with Kartvelian correspondances:

ჭkur || **ჭkwir**;

b) **ჭur-** || **ჭwir-**, with corresponding stems:

ჭur- || **ჭwir-**.

The work represents the possibilities of the further phonetic, morphemic and semantic changes.

ღარეჯან ბაკურაძე, ტარიელ ფუტყარაძე

ტოპონიმთა კლასიფიკაცია მოტივაციის მიხედვით
(ოკრიბის მასალანი)

ტოპონიმთა კვლევას ხანგრძლივი ისტორია აქვს. მკვლევრები: ფ. პალიაცკი, ფ. მიკლოშიჩი, პ. სკოკი, ნ. პოდოლსკი, ს. როსპონდი და სხვები ახდენენ რა ტოპონიმთა კლასიფიკაციას, ძირითადად ყურადღებას ამახვილებენ სახელთა წარმოებაზე, მორფოლოგიურ-ფორმობრივ მხარეზე, ლექსიკურ-სემანტიკურ ხასიათზე და არაფერს ამბობენ ტოპონიმთა მოტივაციის პრინციპზე. მაგალითად, ა. სუპერანსკიამ სავალიფიკაციოდ გამოყო სამი ძირითადი პრინციპი: 1. ლექსიკურ-სემანტიკური; 2. მორფოლოგიურ-სიტყვათწარმოებითი; 3. ბინალური (ა. სუპერანსკია, 1964, გვ.59). მის ნაშრომში ონომასტიკური მასალის ცხრა შესაძლებელი ტიპია წარმოდგენილი. მოტივაციის მიხედვით კლასიფიკაცია მას არ გაუყეთებია.

ბესარიონ ჯორბენაძის აზრით, ტოპონიმთა კლასიფიკაცია სამი პრინციპით შეიძლება მოხდეს: ფორმობრივი, შინაარსობრივი და გენეტური ანუ მოტივაციური (პ. ჯორბენაძე, 1993, გვ.30).

გენეტური კლასიფიკაცია იყენებს ფორმობრივი და შინაარსობრივი კლასიფიკაციის შედეგებს გეოგრაფიული პუნქტის სახელდების მოტივების დასადგენად. მის ნაშრომში საკუთრივ მოტივაციის პრინციპებით ტოპონიმთა დაჯგუფება წარმოდგენილი არ არის. [პ. ჯორბენაძე ასწავებს სახელდების ორ ეტაპს: პირველ პერიოდში სახელდების პრინციპების შესახებ შეიძლება მხოლოდ ვარაუდები გვაქონდეს; მეორე პერიოდში კი მხოლოდ საგნის რაობიდან ამოსვლით ხდება სახელდება. „უშუალოდ ფაქტია, რომ მეორე ეტაპზე საგანი (უკეთ. ჩვენი წარმოდგენა საგანზე) უთუოდ შეაპირობებს სახელწოდებას“ (პ. ჯორბენაძე, 1993, გვ.31)].

ჩვენი აზრით [სახელდების პირველ და მეორე პერიოდს შორის თვისობრივი განსხვავება არ უნდა იყოს. ჩვენთვის ამოსავალი დებულებაა: აღმნიშვნელი, ენობრივი ფორმა (და არა მისი ბგერითი გამოხატულება) ყოველთვის შეპირობებულია აღსანიშნავი ობიექტით, კერძოდ, მისი რომელიმე თვისებით.] მით უმეტეს, ტოპონიმების შემთხვევაში; როგორც პ. ცხადაია აღნიშნავს, „წარმოქმნის მომენტში ყველა საკუთარი სახელი მოტივირებულია, ე.ი. სემანტიკურად გამჭვირვალეა, სახელდების მიზეზი ნათელია“ (პ. ცხადაია, 1994, გვ.58).

ოკრიბის ტოპონიმთა კლასიფიკაციის დროს არსებითი მნიშვნელობა მიეანიჭეთ მოცემული ენობრივი კოლექტივის შთაბეჭდილებას აღსანიშნ ობიექტის ფორმის, როგორობის, არსის, მდებარეობის, აგებულების, გამოყენების, სხვა საგნებთან მიმართება — მიმსგავსების, კუთვნილების ... შესახებ.

ოკრიბის (ქ. ტყებულის ზონა) ორმოცდახუთ სოფელში დღეისათვის მოძიებული გვაქვს 2100 ტოპონიმი. ჩვენ მათ ცალ-ცალკე არ განვიხილავთ, კვლევის ამ ეტაპზე მოტივაციის მიხედვით გამოიყო ტოპონიმთა რამდენიმე ჯგუფი.

ტოპონიმი მოტივირებულია:

1. რელიეფის მახასიათებლებით:

ა) პირდაპირი ასახვა:

ცქინტორი (სოფ. ძუყნური) — ამალღებული, კლდოვანი ადგილი;

ცენტორები (სოფ. ლეღვა) — მაღალი ადგილი, ტყე;

ცენტოული (სოფ. ზედა ჭყები) — მკვეთრი აღმართი, ტყე, მთაგრდება

ცენტისი (სოფ. გურნა) — მომაღლო, წვეტიანი ადგილი.

ინფორმატორთა განმარტებით „ცენტორი“ ერქმევა ამაღლებულ, წვეტიან

„სოფ. „ცენტორი — წვერი“ (სკირთ.).

ცენტისი-იშ-ი: იშ ნათესაობითი ბრუნვის ნიშანი ზანურში.

კონცხოული (სოფ. ახალსოფელი) — ბორცვი;

კონცხი (სოფ. ახალსოფელი) — ფერდობზე შეფენილი ტყე.

კონჩხი კონჩხის აღმართი (სოფ. გურნა) — მაღალი ადგილი, საძოვარი;

კონჩხინა (სოფ. სამტრედია) — გორაკი.

ინფორმატორთა განმარტებით „კონცხს მაღალ, კლდიან ადგილს ეტყვიან“.

„სოფ. „კონცხი — კლდის ან მთის წაწვეტებული ნაწილი“ (ქველ);

„კონცხი — ცხვირი კლდეთა მაგარი და ძალოვანი“ (საბა).

კონჩხი „კონცხის“ ზანური ვარიანტია.

კორტოხი/კორტოხა (სოფლებში: გელათი, კურსები, ქვ. ჭყები) —

ამაღლებული ადგილი.

ინფორმატორთა განმარტებით „კორტოხი პატარა ბორცვია“. „სოფ. „კორ-

ტოხი — გორაკი, ბეჭი, მაღლობი“ (ქველ).

ამაღლებული ადგილთა საკუთარ სახელად დასტურდება აგრეთვე:

„სოფ. „კორტოხი“ (8)¹; მთა/თა(2); მაღლაკა (საძოვარი სოფ. მოწამეთა-

სოფ. „კორტოხი“); ქ. წყალტუბოს ზონის სოფლის სახელს ბ. ცხადაია ზა-

ნაძურ-ნაძურის მიხედვით და შესაბამისად, მოტივაციაც სხვანაირია: მაღლაკი —

მაღალი (სოფ. ცხადაია, 1990, გვ. 93).

ქედი (სოფლებში: ბუეთი, ნაბოსლევი, დაბაძველი, ლაფეთი) — ამაღლებუ-

ლი ან ამაღლებული ადგილი. „სოფ. „ქედი — წაგრძელებული მთა, სერი,

მთაგრესილი“ (ქველ); „ქედი-გორთა გარდასაჭვრეტელი“ (საბა); „ქედი-თხემი

გორათა (ნ. ჩუბ.).

შეკიდებულდი (სოფლები: ზედა და ქვედა ჭყები) — დამრეცი ადგილი.

საძოვარი;

შეკიდარი (სოფ. ციხია) — მინდორი ორ კლდეს შორის, ამაღლებული

ადგილი, საძოვარი;

შეფენება/შეფენება (სოფ. შეყერი) — ინფორმატორის განმარტე-

ბით „დაკიდებული ადგილი“ საძოვარი.

ფრიადოულა (სოფ. ციხია) — ინფორმატორის განმარტებით „ჩავარ-

დნილი ვაკე, ჭალის პირზე“.

„სოფ. „მეტად ციცაფა“ (საბა).

ღრატი (სოფ. ზედა ჭყები) — ჩაღრმავებული ადგილი, ჩავარდნილი ვაკე.

საძოვარი.

„სოფ. „ღრანტე — ღრვა და ვიწრო ხევი, ხრაპი (ქველ).

ოღრაფთ (სოფ. ციხია) — ინფორმატორის განმარტებით „ამოღრუტუნუ-

ლი ადგილი“ საძოვარი. „სოფ. „ოღრო — ამოღრმავებული ადგილი, ორმო“

(ქველ).

ღრუთი (სოფ. კურსები) — ინფორმატორის დახასიათებით „ჩაღრმავებუ-

ლი ადგილი, ჩახრამული, ფერდიც აქვს“.

¹ (8) — რიცხვი მიუთითებს ტოპონიმის რაოდენობაზე ოკრიბაში

შდრ. „ღრუთი-ღრუ-სიცარიელე ამა თუ იმ საგნის შიგნით, ღრმა ფოსო, ფუტურო“ (ქეგლ). „ღრუ-დაფლატული ადგილი და სოროვანი“ (საბა).

ციცაფა (სოფლები ზედა და ქვედა ჭყები) — ქვია ღელესა და მის ნაპირზე გაშენებულ ტყეს. დაკიდებული ადგილია, ძნელადფეხმოსაკიდებელი.

შდრ. „ციცაბი — ფრიალო გვერდი ამართული“ (ქეგლ); „ჩამოსასვლელს ეტყვიან სრულიად ძნელსა“ (საბა).

ღუბო (2), ღუმბო, დობ-ილ-ოვან-ი (4). მთქმელთა დახასიათებით „ჩავარდნილი, სველი ადგილია, ძირითადად ყანა ან ვენახი, უქარო, მყუდრო“.

შდრ. „დობილო-(კუთხ. იმერ). ზოგიერთი საყანე ან სავენახე ადგილის სახელწოდება... ჩავარდნილი ვაკე ადგილი, ჩვეულებრივ მდინარის პირას“ (ქეგლ).

ამავე ტიპის ტოპონიმებია:

გვალთა (2), გვალა (3), გვალმიდორი (4), გძელა/გრძელა/გძელარი (4), ველა (5), ველიეთი, ვაკე (2), ვაკეები (2), ვაკემინდორი, ვაკელე, ვაკეჭალა, ვაკეტყე, ვაკე ეწერი...

ბ) მეტაფორული ასახვა:

აკავანა (8) — ძირითადად გორებს შორის მოქცეული ჩაღრმავებული ადგილია, წყარო, ღელე, საძოვარი... „აკავანა“ საქმაოდ გავრცელებული მეტაფორულ — ოროგრაფიული ტერმინია“ (რ. ძნელაძე, 1994, გვ. 73).

უნავირა გორა (სოფლები: ცუცხვათი, ლელვა). მთქმელის დახასიათებით „ფერდები უნავირივით აქვს გადაკიდებული“.

შდრ. „უნავირა მთა — ორად ამოწვერილი მთა, ქედი, რომელიც უნავირს მოგვაგონებს“ (ქეგლ). „უნავირი — ცხენის შესადგმელი“ (საბა).

გადათრეულა (სოფ. ცუცხვათი) — საძოვარი. მთქმელის განმარტებით „კალთები გორის გადაღმა არის გადაწეული“.

ჯორინაკვალევი/ჯორიკვალი (სოფ. ლაფეთი) — მთქმელის დახასიათებით „ლაფეთელეში ამოტეხილი ადგილი ჯორის კვალს ჰგავს“.

ჯოროულა (სოფ. ცუცხვათი) — წყარო. სოფლის მცხოვრებთა დაკვირვებით „წყლის სათავეს ოდნავ თუ მოუმატე, გაჯიუტდება და... იკარგება“ (მთქმელი ვ. მესხორაძე).

ბოხოხა (სოფ. მუხურა) — ბორცვი. მთქმელის დახასიათებით „ადგილი ბუხრის ქუდს ჰგავს“.

ნიშადური (სოფ. ჯვარისა) — ღელე. „ისე ცივია, მოგაბრუნებს“¹.

წვერი (სოფ. ცუცხვათი) — ვიწრო და მაღალი ადგილია.

საწნახელა (სოფ. ჯონია). საძოვარი. „ზუსტად საწნახელივითაა ამოღრუტებული, იქით-აქეთ გორებია და ესაა“.

თხის ზურგი (სოფ. ძიროვანი) — მაღლობი. „თხის ზურგივითაა ოდნავ ამალღებული და მოკაკული“.

ჯოჯოხეთა (სოფ. ზედა ჭყები). საძოვარი. ბუჩქნარი. „გაუვალი ჯავნარი და დიდი აყალო ტალახი იცოდა“.

ამავე ტიპის ტოპონიმებია: ქოთანა, გობა, კოვზა, ხართავა, ჩხიკვითავა, კატიცხვირა...

აქვე უნდა დავასახელოთ — ოულ სუფიქსით ნაწარმოები ორი სახელი: ქვაბილოული (სოფლებში: ზედა ჭყეპსა და ცუცხვათში) წყარო — ქვა-

¹ ზოგ შემთხვევაში მოტივაცია გაუგებარია; ჩვენ ვიფარგლებით მხოლოდ მთქმელთა დახასიათებით; ასეთ შემთხვევაში ფრაზა ბრწყინებითაა წარმოდგენილი.

მნიშვნელობით წაგარდნილი ადგილი და როდინოჟული (სოფ. ზედუბანში) საძოვარი — „როდინივით ვიწრო და ჩაგარდნილი“.

2. აღსანიშნი ადგილის სივრცითი მიმართების მიხედვით:

- ძიროვანი (კომონიმი) — მდებარეობს მთა „ნაქერალას“ ძირში;
- ზედუბანი (კომონიმი) — მდებარეობს სოფ. საწირეს ზევით;
- ზედა ჭყეპი (კომონიმი) — მდებარეობს სოფელ ქვედა ჭყეპს ზევით;
- ზედა ბუეთი (კომონიმი) — მდებარეობს ქვედა ბუეთის ზევით;
- ზენობანი (ოიკონიმი), ზედორბიეთი (ოიკონიმი), ქვენობანი (ოიკონიმი).

ამავე ტიპის ტოპონიმებია: მთის-ძირი კლტის-ძირა, კტის ძირები, ზღუდიძირი, ციხის-ძირი, ქვე-მთა, ქვეშეეთი, ფერდობლო(2), ველიბოლო(2), ჭალიბოლო(2), ყანიბოლო, ფინაბოლო, ჭურითავები, ნალიებისთავი, კოდილათავი, ნათხართავი, ნოღისთავი, ჩიქვისთავი, ხიდისთავი, კტისთავი, ჭალითავი, გვერდი/გვერდა, ლა-მეგრდი, ველიგვერდი, ციხიგვერდი, საყდრიგვერდი, საყდრიგვერდები, ზეფერ-ლა ზედგავე, ხიდმაღლა, ძუსის პირი, ლაშის პირი, წყაროპირი, ჭალიპირი, სა-ცხარე, კილომისა, ქვაბიკარი/ქვაბიკარა, წისქვილკარი, წისქვილიკარი(3), კტე-კარი, ფაქიკარი, დიდგავე, დიდმილორი(2), დიდწიფელა, პატარა ვაკე, გადაღმა ვეღწითელა (კომონიმი), გადმოღმა წყალწითელა (კომონიმი), გადაღმა ჭალე-ში გადაღმა ვენახი, გადაღმა ყანები, გადაღმა ტყე, გადაღმა კტე, გადაღმა ვეღწე. გადაღმა, ორღელეს შუა, წყალთაშუა, შუატყე.

3. აღსანიშნი ადგილის აგებულებით:

- ა) ნიადაგი: ქვიშნარი(3), სიპა(4) — „სიპის ქვების გამო“.
- ვკლარა (სოფ. ძუყნური) — გრანიტის ქვის სახეობაა“;
- ძელაკი სოფ. კურსები) — „გრანიტის სახეობაა, გრძელი, ძველივით ქვებია“.
- ხორხი (სოფ. დაბაძველი) — „საყანე მიწაა, ხორხიანი, ქვიანი, მოყსავ-ლიანი“.
- შდრ. ლორღი/ლორღნალი „ლორღი — დამსხვრეული, დაღეწილი ქვა, ერ-თად დაყრილი“ (ქველ). „ქვით ნალეწი“ (საბა).
- აკობი (ქვ. ჭყეპი) — საძოვარი, სახნავი. „პატარა, წვრილი ქვებისაგან შედგება“.
- შდრ. „აკობი — საკვერე ქვა, მუქი, ყომრალი ფერისა, მაგარი, ცეცხლგამძლე“ (ქველ).
- აკობი — ქვა, რომელიც ცეცხლში არ დასკდება“ (საბა).
- კვარკვალიტა (სოფ. ქვ. ჭყეპი) — საძოვარი, ყანა. „პატარა, მრგვალი ქვებია ყანაში“.
- კიყირაული (სოფ. ძიროვანი) — საძოვარი. „კაყის ქვებია აქ“.
- შდრ. „კოყი — მაღალი, ზვინჭიანი ადგილი“ (სკირთ). „კოყე, კოყექვიანი ზორცი“ (გზლ), ივარაუდება ასიმილაცია: კოყიაული→კიყირაული.
- ხრესილი (კომონიმი), ხრესლა (სოფლები: ძუყნური, კურსები) — ადგილი. მთქმელის განმარტებით „ხრეში და სილა მოაქვს წყალს და სილავს“.
- შდრ. „ხრეს — ხრისა, უხრესია“. (კუთხ. იმერული) დაწოლა-გასმით ნა-ვავს“ (ქველ).
- „ხრეში — მსხვილი ქვიშა“ (საბა, ქველ).
- ეწერი(7) — „მწირი, უნაყოფო მიწა, გამოფიტული, გამორეცხილი, მცი-რემოსავლიანი“ (ქველ).

უყი (სოფ. წყნორი) — საძოვარი. „გაუტეხავი, დაუმუშავებელი მიწა ყა-
მირი“ (ქველ).

ნოლო (2). ორივე შემთხვევაში ყანაა. ინფორმატორთა დახასიათებით
„სველი, დატბორილი ადგილია, კარგი მოსავალი იცის.“ შდრ. „ნოლო — კუთხ.
იმერ. მდინარის გაყოლებაზე არსებული ნაყოფიერი ადგილი, სალექი მდელი“
(ქველ). „ნოლო — მდინარის განშტოება, ნოყო/ნოყა — დამღვარი ადგილი, ჭა-
ობი“ (ი. ყიფშ. 1994, გვ. 494).

ჭერეხნალა (სოფ. ოხოშირა) — ყანა, სათიბი. „ქვები გვხვდება ბევრი“.
შდრ. „ჭერეხი — რიყის ქვა, რიყე“ (ქველ).

ჭანჭახი, ჭენჭეხი, ჭენჭეხუანი, ჭენჭყო. ინფორმატორთა და-
ხასიათებით „სველი, დაბალი ადგილებია, მცირე ჭაობით“.

შდრ. „ჭენჭყო — თხელი ტალახი“ (ქველ), „ჭანჭრობი — კორდი წყლი-
ანი, ნოტიო“ (საბა). „ჭანჭრობი — წყლიანი ადგილი, მწვანით და ბუჩქნარე-
ბით დაფარული“ (ნ. ჩუბ.). ჭყები (ზედა და ქვედა კომონიმები).

შდრ. „ჭყები — სველი, ჭყაბიანი, მცირეწყლიანი ადგილი“ (პ. ცხადაია.
1993. გვ.82).

„ჭოჭყონა — ჭაობიანი“ (გ. ელიავა. 1977. გვ.83).

„ჭყეჭყონა“ (პ. ცხადაია, 1994. გვ. 63).

ლია (სოფ. მანდიკორი) — ყანა, ლიები (სოფ. სამტრედია) — ყანე-
ბი.

შდრ. „ლია — ლამი, საფლობი ტალახი“ (ქველ). „ლია — საფლობი ტა-
ლახი“ (საბა). „ლამი, ანუ ტალახი“ (ნ. ჩუბ.).

ოკრიბაში ცოცხალ მეთყველებში შემორჩენილი არ არის, შემორჩა ტოპო-
ნიმიაში.

შდრ. „ლია სოფელია წალენჯიხის რაიონში“ (პ. ცხადაია. 1993. გვ. 89).

ბ) ნედლეული:

საფიშორია/საფიშრეა, საკირია/საკირეა, სანახშირე, ქვასატეხი, ქვატეხილი, სა-
ლესავა (2).

4. აღსანიშნი ადგილის ფუნქცია — დანიშნულებით:

სათიბი, საჭილია, საბოლოკე, ბოსტანა... სახელთოხო, თოხოულა, ახო(3),
კალო (4)...

ა. საყანე, სათივე, სახნავა, საკავია, საკაფია, სათიბი.

ბ. საჭურია(3) — „მიწა ჭურებისთვის გამოიყენებოდა“, საკეცია(2),
საკრამიტე(2), საანგურე.

საურმია: 1. საურმე გზა; „სამეურნეო მცენარე; ურმები კეთდებოდა, ნასამ-
ჭედვარებია მანდ“, სამჭედლია (2).

საფინია (სოფ. ზედა ჭყები) — ადგილი. „თელის ხეები იყო, რომელსაც
ფინებისთვის იყენებდნენ“, საფიცარია, საყავრია, სახარდნია (შდრ.
საჭიგოე).

გ. საცხენია, საჯოგია/საჯოგე.სათხისა, საფუტკრე(3), საფუტკრია, სატო-
ფავი (სოფ. ლეყერეთი) — თევზის დასატყერი ადგილი, ლაღორი (სოფ. საწი-
რე) — წაბლის ტყეები, შდრ. სა-ლორ-ია (ზანური), ოკრიბა — ო-კირიბ-ა —
საბატენე (ზანური).

საბუკია (სოფ. გელათი) მინდორი ტყის გვერდით. შდრ. „ბუკი — დი-
დი მრგვალი კუნძი, მორი, კუთხ. გურ.იმერ. იგივეა, რაც სკა (გამოთლილი მო-
რისა, გეჯა (ქველ). „ბუკი-სკა“ (ი. ყიფშ. 1994). ბუკი სკის მნიშვნელობით
ოკრიბაში აღარ იხმარება. ჩვენი ვარაუდით, **საბუკია** უნდა ნიშნავდეს ისეთ

ადგილს, სადაც სკას აწყობდნენ.

დ. საკვირაო (5) — „კვირა დღეს ხალხის შესაკრებ ადგილს ერქვა“.

ნათემო (5) — „თემობა იმართებოდა“.

ვ. სახტომელა — „ბანაობისას საიდანაც ხტებიან“.

სამრეცხაო (2) — „სადაც მანქანებს რეცხავენ“ (ახალი ტოპონიმია).

5. წინავითარების მიხედვით:

ა. ნასახლარი (4), ნაციხვარი(4), ნაეკლესიარი(2), ნასახტარი, ნანალიები, ნასასიმიდვარი, ნაფოსტარი, ნაკანცელარიები, ნაკანტორალი/ნაკანტორები, ნადღუქარი, ნაწისქვილარი(3), ნაწისქვილება/ნაწისქვილობა, ნაბელლავი, ნამარნი, ნამჭედვარი(2), ნამჭედურები, ნაბოსლები (კომონიმი), ნაბოსლება, ნაბაკი, ნაჭიშკრები, ნაბოგირევი, ნაკარვალი, ნაქალაქარი — და სახლებული ადგილი სოფ. ანტორიაში, ნაჯვარობა — „ჯვარობა იმართებოდა, ჯვარი იყო ამართულ“ ნაჯიხურევი, შდრ. ნაჯიხე/ჯიხ/ნაციხარი (გ. ელიავა, 1977. გვ. 12).

ბ. ნაბურალი (8), ნაქერალა/ნაქერალი(4), ნაჯიქურალი(2), ნაბამბარი(2), ნაბისრალი(5), ნაკარტოფილები, ნაკარტოფილარი, ნალობიები, ნალობარი(4), ნათუთუნარი, ნაბურალები, ნასათივარი, ნათივარი, ნასენავი, ნაატმები, ნავენახები(2), ნავენახარი, ნატარაბლები...

გ. ნატბოური(3), ნარწყულული(2), ნაყანები(2), ნაწვავი(2), ნაგუთნი, ნაბარავი, ნახნავები, ნაფუტკიავა, ნაწკავა, ნაკაფი(2), ნახელთსაქმები.

6. აღსანიშნი ადგილის თვისების მიხედვით:

ა) ლაშია (კომონიმი), ლაშე(5)/ზლაშე, ლაშაყარი/ლაშაყარები, ტალახლაშე, გოგირდოვანი, სამკურნალო თვისების, ან მარილიანი წყალია იქ“. ცივწყალა(3), საცივი/საცივა(4), საცივარა, ცივლელე, ცივწყარო.

ბ) შეიძლება ცალკე გამოიყოს ის პიდრონიმები, რომელთა სახელდება დინების ხასიათმა შეაპირობა.

იღუმალა (სოფ. კურსები) — ღელე, იღუმალეები (სოფ. ორპირი) — ღელე, მთქმელთა დაკვირვებით „გრანიტის სწორ ქვებზე უჩუმრად მოედინება“.

ღვალღვანა — მდინარე. (მოედინება პატარა ხვამიციდან, უერთდება წალწითელას სოფელ ორპირში) „ვაკე — ქვიშნარში მდორედ მოედინება“.

შდრ. „ღვანა იგივეა რაც ღონა - ღონისა (ძვ. და კუთხური — ქართლ.), კუთხური-იმერ.-საღონე-საღონავი-ბადის ქვედა კიდეზე შემოკეცილი ნაწილი, რომელშიც თევზი ებმება“ (ქეგლ), „ღვანაობს-ღვანა — თევზებს იჭერს“ (ქეგლ); „ღვანა-ლორჯო“ (საბა). ღვალღვანაში თევზაობენ ბადით. არის ლორჯო სათავესთან.

ხუილა (სოფ. ძიროვანი) — ხმაურიანი ღელე.

ახოყრუა (სოფ. ძმუისი) — ჩანჩქერი მდინარე ლეხიდარაზე. მეტონიმიით „საძოვარი“ „ხმაურის გამო არ ისმის არაფერი“.

წინწკილა(3), წინწკიბო „ალარზე წკანწკავით მოდის წყალი“.

შდრ. „წინწკალი — წვრილი წვეთი, შხეფი, წინწკილა (კუთხ. იმერ.) იგივეა რაც წინწკარი — წყლის პატარა ნაკადის ხმაურობა, წინწკარა — წინწკარით მომდინარე (ქეგლ).

7. აღსანიშნავია ადგილის კუთვნილების მიხედვით:

ა. ჭყებულების ჭალები, ბაკურაის წისქვილი, დათიას ყანა, ილიკოს გუბილა, დომნას გუბე, ბესანას საქარი, ყანთარელის წყარო, ერმილეს ბაღი, ლო-

ლაშენის კარიელი, მახვილაძეების ტყე, გორელების ხიდი, ერაძეების ლელენარი, ბეჟიას ტბა, მარკოზიას ადგილი, კიკოლიას ღელე, კანდელაკის ლაშე, ღენტორიას ყანები, თებრომეს ვაშლებიანი, კორეეთის საძოვრები, ღვდლის ადგილი, გიორგის ჩამონაჭერი, საბიას ბაღი, მინდიაშვილების უბანი, მუხურის ციხე, სამონასტრო მიწები, საუფლო ყანები, საეკლესიო ყანები...

ბ. თამარასოული (ტყე), მარიამოული (ყანები), გამთენასოული (ყანა), ჩიმაგოული (ყანა), ჩხიკვაისოული (ყანები), აფხაზოული (ყანა), ესიკასოული, პალიკოსოული, ბეკოსოული, გვარაკიძისოული, ქლიკაისოული, ბერისოული(2), დევდარაული, ივანოული (კომონიმი), ბაკურაისოული, კურდღელასოული, ბასილაზიარი, ბერიკოზიარი, ჭელისანიზიარი...

გ. ყოფილი კუთვნილების მიხედვით:

ტანიანასახლავა, მუნჯის ნამოსახლი, სევაროს ნაკარმევი, ხუციშვილის ნამოსახლი, ჟორჯოლაის ნამოსახლი, პოლიაქტორის ნამოსახლი, სათოს ნამოსახლი, სილოვანის ნამოსახლი, არსენიძის ნაყანევი, ტოფაის ნაყანევი, ერმაგონას ნაქარხნევი...

8. ხელოვნურად (მიძღვნის მიხედვით):

კიროვი (კომონიმი), ტელმანი (დასახლებული უბანი სოფ. მუხურაში), მინდელი (უბანი ქ. ტყიბულში, სტალინის უბანი, ლენინის უბანი, ორჯონიკიძის უბანი, (ქ. ტყიბულში).

9. აღსანიშნი ობიექტის ფერით:

წყალწითელა — მდინარე, თეთრამიწები (სოფ. გადაღმა წყალწითელში) — ადგილი, ლურჯი მიწა (სოფ. გელათი) — ადგილი, მწვანესოული (სოფ. კურსები) — ადგილი.

თეთროული (სოფ. კურსები) — ადგილი, თეთრა (სოფ. გურნა). ადგილი ტაპაშაკი (3), შავწყალა, შავღელე, შავტყე, შავე ტბა, შავწყარო, შავთავა, მთაშავა...

ოკრიბაში დავაფიქსირეთ გვერდიგვერდ: ვათეთრა (მინდორი), ვაბნელა (ტყე), ვაშავა (დაბურული ტყე); ვართეთრა→ვათეთრა(?), ვარშავა→ვაშავა(?)

10. აღსანიშნავია ობიექტის მეტეომახასიათებლის მიხედვით:

ბზიაური (კომონიმი) სამზიანი, სამზეო, ბზიაული, მზვარე/ზვარე, სამზიარი;

ჩერუა (სოფ. საწირე)-ტყე, პატარა ჩერუა (სოფ. საწირე) — ტყე, ჩრთილა (სოფ. გურნა) — ტყე-საძოვარი/ჩთილები, ჩდილი (სოფ. წყალწითელა) ადგილი, ღრუბლისი (სოფ. მუხურა) — ადგილი, ნათოვარი (სოფ. ლელვა) ადგილი, ნათოვი (სოფ. ლაფეთი) — ბაღი, ნათოვარი (სოფ. კათხიჯი) — ჭალა, ნათოარი (სოფ. ცუცხვათი) ყანები, საქარია(2)/საქარეა. „სადაც ქარი ხვდება“.

11. აღსანიშნი ადგილისა და აპელატივის მიმართებით:

დაფნებიანი, წაბლარი, მუხნარი, ცაცხვები, ეკლებიანი, წყანარი, მუხიეთი, რცხილაშია, არყი, კობიტები, ყურძნალა, ყურძნებიანი, ყურძენა, ადესებიანი, ადესეები, ვაზნარა(2), ვენახვანი, ვენახა(2), ატამა, ატმებიანი, ატმიონი, ვაშალა(2), ვაშლებიანი, ტყემლებიანი, ნიგვზნარა, ნიგვზიანი, მსხლეებიანი, თხილნარა, ლელვა (კომონიმი), გუმბრალი, ლაქაშვანი, ცოცხნარი, ქასრანა-ქასრა — ერთგვარი ბასრი ბალახი, შდრ, თივაქასრა (ქველ), ქისრიბი/ქისრიბო, ძიგვი (მ. ქამადაძე, 1992, გვ.15), ქასრაფოვანი/ქეცრეფოვანი (სოფ. ქვ. ჭყევი) — ჩის

მდინარეები — „იყო გაუვალი ჯაგები და მაწაქი, მჭრელი ბალახი“ — (ინფორმაციის რ. ჭიქაბერიძე).

წელი (კომონიმი) შდრ. წყანწყან-ეთ-ი მუხა||მუხნარი||მუხიანი (ბ. ჯორბე-ნაძე 1993. გვ. 145).

ამვე ტიპის ტოპონიმებია: ლეღვიანა, ბზარნალი, ვაშლიეთი, თხმელარა, თელუბი, თხილბიანი, წნორისა, სხმარტალა (სოფ. ქვ. ჭყევის ძველი სახელი), ვარდიგორა, ვაშლიგორა... საქორაფეთო (ქორაფი-ხე), არგანაულა, ჯონხარი, კობიტერი... და სხვა.

ბ. სალათვია(4), სამელია(3), სამელია(3), ხოჯოული (შდრ. ხოჯ-ხარი) სა-მანია, სამაჩურა, სატურია, საგველია, სათხისა, სალეკვია, საკურდღლია, გვე-ლისა მიჩვისხვრელია...

სამტრედა (კომონიმი), ბუეთი (კომონიმი), გვრიტული, საყანჩია, საბუე-თო საყორნია, საქორია...

შდრ. მე-4 პუნქტის „გ“ ქვეპუნქტი: საცხენია — სადაც ცხენს აბალახებენ; სალათვია — სადაც დათვები არიან...

12. აპელატივთა რაოდენობის მიხედვით:

ცხრაჯვარი (ორონიმი), ცხრათვალი (ჰიდრონიმი), ცხრამელია (დრიმონიმი), ცხრათავი, ოთხზარი, სამრცხილა/სამცხილა, სამძვალი, სამწყალი, ვ ორღელე(4), ვ ორფონა, ვ ორწყუნა, ვ ორსხალი, ორლარი, ხაპორი — მთქმელის განმარტე-ნით „წყაროზე წყლის ამოსაღებად ორი ხაპი იყო“.

კომონიმი „ორპირი“ შეიძლება შევიდეს ამავე პუნქტში.

ხალხური ეტიმოლოგიით: 1. „აქ მოკლეს ხრესილის ომიდან გამოქცეული მოლაღატე“; „იყო მოდავეთა დაორპირების ადგილი“.

ჩვენ ვიზიარებთ პაატა ცხადაიას აზრს:

ქი[რ]პიჯი — „ორპირი“ — მდინარეთა შეერთების ადგილი (ტ.კ. 1993, გვ.109).

შდრ. „ორპირი — ორმხრივი, ორმაგი“ (ქეგლ).

(შენიშვნა: ორპირში ორი მდინარე წყალწითელა და ღვალვანა უერთდება ერთმანეთს).

13. საკულტე ნაგებობის მიხედვით

ოხომირა (კომონიმი). „წმინდა ადგილია, ეკლესიის ნანგრევები“.

შდრ. ზანური „ოხვამე-ეკლესია-ნაოხვამე-ნასალოცვარი-უძველესი სარიტუა-ლო სალოცავი ადგილი||ოხვამე კარი-ეკლესიის კარი (გ. ელიავა, 1977, გვ.76-79).

ხვამიცა (მთა — სოფ. ოხომირის ზევით), „საყდრის ნანგრევებია, სალო-ცავად დავდივართ“ (მთქმელი მ. ქათამაძე). შდრ. ხვამ-ლოცვა).

ჯვარი (ადგილი), ჯვარი დიდი (ადგილი), ჯვარი პატარა (ადგილი);

დედამხვთისა — სალოცავის მიმდებარე ტერიტორია სოფ. კურსებში;

მთავარანგელოზის კარი — სალოცავის მიმდებარე ტერიტორია სოფ. ძი-როვანში;

მაცხოვრიდები — საკულტე ნიშის მიმდებარე ტერიტორია სოფ. ზედა ჭყეპში.

ელიაწმინდა — ტყე (სოფ. ჯვარისა), მთასაყდარი — იალალი (სოფ. ძმუი-სი);

14. აღსანიშნ ობიექტთან დაკავშირებული რაიმე შემთხვევით:

„გოგინჭიკი (სოფ. მუხურა) — ადგილი „გოგინაძეს ჩხუბში მოტეხეს წიკი“ (მთქმელი მ. ქათამაძე);

ბერსათრიელა (სოფ. ოჯოლა) — ბუჩქნარი; „ორი სოფელი დაობდა საზღვარზე. გამარჯვებული სადამდეც გადაათრედა ჩხუბში დამარცხებულს, საზღვარი იქ დაიდებოდა. დამარცხებული ოჯოლელი ბერი მოეჭიდა ბუჩქნარს, ფიჩხს... ისე, რომ ადგილიდან ვერ გადაათრიეს, ჭიდილში დაიღუპა, საზღვარი შეინარჩუნა. გამვლელი დღესაც იმ ადგილზე ამატებს ფიჩხს და ბერს ლოცავს“ (მთქმელი ა. ჩუბინიძე).

დანაფიცარი (სოფ. ციხია) — წყარო. „ორმა მოსისხლემ შერიგების ადგილზე დაფიცა“ (მთქმელი ე. გვეტაძე).

ცხენიანალები (სოფ. მასდიკორი). საძოვარი — „ცხენმა გაანაღგურა შემოსული ყანა“ (მთქმელი ა. ჩხიკვაძე).

ირმისაკლაგა (სოფ. ძიროვანი) ტყე. „აქ მოკვდეს გადმოხვეწილი ირემი“ (მთქმელი ა. გელაძე).

ბელაუე (სოფ. ახალდაბა) — საძოვარი. მეწყერის შედეგად ჩამარხულა სახლი. ცარიელი აკენის დანახვაზე წალირობიდან მობრუნებულ მამას დაუწვია საშინელი ყვირილი „ბელაუე, ბელაუე“ (მთქმელი გ. კუბლაშვილი).

ხშირ შემთხვევაში მოტივაცია გაურკვეველია:

მერია, მერიის წვერი (სოფ. ბუეთი) — საძოვარი. ვაკე ადგილი შეფენების თავზე.

შდრ. „მერე — მინდორი, ფორი“ — (საბა). „მერე-უხნაგ-უთესი მიწა“ (ნ. ჩუბ.). „მერე — წყლის ნაპირზე მდებარე ვაკე ადგილი“ (ივ. ჯავახიშვილი).

„ყოველ ვაკე ადგილს მერე არ ეწოდება, არამედ მხოლოდ წყლის ნაპირზე მდებარეს“ (ივ. ჯავახიშვილი. ქველ. ტ. V. გვ. 187). დასტურდება აჭარაში და სამცხეში. შდრ. მერე||მერია||მერიები/მერეი (მ. ბერიძე. 1992. გვ. 71). შდრ. მერეა (ბ. ჯორბენაძე, ონომასტიკური გულანი. 1993. გვ. 67).

სიტყვა ოკრიბაში აღარ იხმარება. მოტივი დავიწყებულია.

კაბეტები (სოფ. მოწამეთა) — საძოვარი. შდრ. „კაბეტი — უცი“, დაუძმუშავებელი მიწა, კორდას მიწა“ (ქველ).

„კაბეტი — ყამირი“ (გ. ელიავა. 1977. გვ. 107).

ოკრაბთა (სოფ. ზედა ქვები) — საძოვარი „მრავალნარი ქვებია აქ“ (მთქმელი იმ. მერკვილიაძე). შდრ. ოკრაბთა||ოკებურე — საყერი, კირის ქვები (ი. ყიფში. 1994. გვ. 453).

მუხურა (კომონიმი), ოკრიბის უდიდესი სოფელი. უკიდურეს აღმოსავლეთში მდებარე. „მუხის ტყეების გამო დაერქმეოდა“ (მთქმელი დ. აბესაძე).

შდრ. მუხურა-მუხ-მხარე-მუხური (ბ. კუფტმანი. ტ. I. 1993. გვ. 101).

ოჯოლა (კომონიმი) — ოჯოლა-ჯოლა-ხარის სათრეველა (ხან.).

ზემოთ წარმოდგენილ კლასიფიკაციაში ვერ მოხდნენ ის ტოპონიმები, რომელთა მოტივაცია ჭარჭერობით არ ჩანს: ტუქსა, ნობტა, კონოქრო, ოვესტა, ობინელა, ჯაბა, ჯოჯორეთი, ამორეთი, ლოდარაში, სსუნათი, ომოლეთი, ბუკა-მური, ჭახათა, შამახეთი, შეშახეთი, წუდილა, ჯინაა, დაფეთი, შუყერა, კითხიჯი, ხორჩანა, ძმუისი, ანტორია, ლეყვრეთი, შვიჯანა, მაჭკანი, ორუამუა, ჩხაკი, ჯანა, ურა, ბობოთური, ბავინეთი, სომყვეთი, ჭუნისი, რობენა და მრავალი სხვა.

წარმოდგენილი კლასიფიკაცია გარკვეულწილად პირობითია. შეიძლება ახალი წგულები დაემატოს ან პირიქით: მოხდეს გამსხვილება. შეიძლება დაემატოს პუნქტი: ტოპონიმი მოტივირებულია ფარდობითი ქრონოლოგიის მიხედვით:

ახალდაბა, ახალსოფელი, ახალშენი, დაბაძველი...

საზღვრების მოტივები: ძიების დროს ჩვენი დაკვირვებები შევაჯერეთ როგორც ხალხურ გადმოცემებს, ასევე ლექსიკურ-ეტიმოლოგიური ძიების შედეგებს.

სხვადასხვა რეგიონის ტოპონიმთა მოტივაციური (გენეტური) კლასიფიკაციის შეპირისპირებით საინტერესო დასვენებს მივიღებთ ეთნოსთა, თემთა ენობრივი მსოფლნათის თვისებებების, კონტაქტების, (სუბსტრატისა და სუპერსტრატის), სოციოლინგვისტიკის, ფსიქოლოგიის, ისტორიის და სხვა თვალსაზრისით.

დამოწმებული ლიტერატურა:

მ. ბერიძე, 1992 — მ. ბერიძე, ჯავახეთი, ტოპონიმური ანალიზი, თბ., 1992.

გ. ელიავა, 1977 — გ. ელიავა, აბაშისა და გეგეჭკორის რაიონების ტოპონიმთა, თბ., 1977.

მ. ქაშადაძე, 1992 — მ. ქაშადაძე, აჭარული დიალექტის დარგობრივი ლექსიკა, ტ. VIII თბ., 1992.

ა. სუბერანსკაია, 1964 — ა. სუბერანსკაია, Типы и структура топонимических названий, М, 1964.

ი. ყიფშიძე, 1994 — ი. ყიფშიძე, რჩეული თხზულებანი, თბ., 1994.

პ. ცხადაია, 1990 — პ. ცხადაია, მაღლაკი და ჭიშურა ტოპონიმთა წარმომავლობისათვის, ეტიმოლოგიური ძიებანი, თბ., 1990.

პ. ცხადაია, 1993 — პ. ცხადაია, მეგრული პიდროგრაფიული ტერმინოლოგია და მისი როლი ზემო სამეგრელოს პიდრონიმთა წარმოქმნაში, ტოპონიმური კრებული, თბ., 1993.

პ. ცხადაია, 1994 — პ. ცხადაია, მეტონიმთა და მისი როლი პიდრონიმთა წარმოქმნაში, ონომასტიკური კრებული, თბ., 1994.

რ. ძნელაძე, 1994 — რ. ძნელაძე, გურიის ტოპონიმთა, სადისერტაციო შრომა, თბ., 1994.

ბ. ჯორბენაძე, 1993 — ბ. ჯორბენაძე, ონომასტიკური გულანი, თბ., 1993.

შემოკლებათა სია:

გზლლ — გურული, ზემოიმერული და ლეჩხუმური ლექსიკონები (გ. შარაშაძე, გ. წერეთელი, მ. ალავეძე, ვ. ბერიძის რედაქციით, თბ., 1938.)

საბა — სულხან-საბა ორბელიანი, სიტყვის კონა, თბ., 1966.

ტკ — ტოპონიმური კრებული, თბ., 1993.

სკირთ — ვ. ბერიძე, სიტყვის კონა იმერულ და რაჭულ თქმათა, თბ. 1986.

ქეგლ — ქართული ენის განმარტებითი ლექსიკონი, I-VIII ტომი, თბ., 1950-1964 წწ.

ნ. ჩუბ — ნიკო ჩუბანაშვილი, ქართული ლექსიკონი, თბ., 1961.

D. Bakuradze, T. Putkaradze

**The Classification of Place Names According to Their Motivation
(Okriba Materials)**

Summary

The work represents the classification of place names according to their motivation; the analysis of Okriba materials has revealed that the name of the place to be denoted might be motivated according to: a relief feature (direct reflection, metaphorical reflection), the spatial relation of the place to be denoted, shape (soil, raw materials), function, property, colour, meteorological feature, the relation of the place to be denoted and an appellation, the quantity of appellatives, a cult construction, some case connected with the place to be denoted, etc.

By means of comparing the motivational classifications of the place names of various regions interesting conclusions will be received from the standpoint of characteristic features of the linguistic worldview of ethnic groups, communities; contacts (substratum and superstratum); sociolinguistics; psychology; history, etc.

ჯონლო ბარდაველიძე

საქართველო კუთხეთა როლი ქართული ხალხური ლექსის თავისებურებათა ჩამოყალიბებაში

ხალხური ლექსის განსხვავება ლიტერატურული ლექსისაგან ერთი შეხედვით აშკარაა. ეს განსხვავებანი შეიმჩნევა როგორც მეტრულ სტრუქტურაში, ისე სტრუქტურულ-ინტონაციურ ძვერადობაში. ყოველივე ეს კი ქმნის იმ თავისებურებას, რაც განუმეორებელ ავითმყოფადობას ანიჭებს ამ მართლაც უნიკალურ ლიტერატურულ ფენომენს.

ეს ლიტერატურული ლექსი შეიძლება მივაკუთვნოთ ლექსთწყობის ამა თუ იმ სისტემას, ხალხური ლექსი ვერც ერთ ჩვენთვის ცნობილ სისტემაში ვერ შედის. ეს ითქმის არა მარტო ქართული, არამედ ნებისმიერი სხვა ერის ხალხური ლექსის მიმართ. ამიტომაც, რომ ხალხურ ლექსს ზოგან სამღერაულ ლექსს უწოდებენ, ზოგან ტრადიციულს, ზოგან ზეპირს და ა.შ. არადა, ვერც ტერმინი სრულად ვერ გამოხატავს ხალხური ლექსის ბუნებას. უფრო სწორია ანუ ლიტერატურული ლექსი, რომელიც შეგნებული პოეტური აზროვნების ნაყოფს წარმოადგენს, ვერ „ჯდება“ ლიტერატურათმცოდნეობაში არსებულ ლექსთწყობათა სისტემებში. შორს რომ არ წავიდეთ, ამის ნათელ მაგალითს წარმოადგენს ქართული ლექსთმცოდნეობა, რომელსაც ორნახევარი საუკუნის ისტორია მაინც გააჩნია, მაგრამ დღემდე ვერ შეუქმნავებია ერთი ქართული ლექსის ბუნების შესახებ. ლექსთმცოდნეთა ერთი ნაწილი უარს უთქვამს ქართული ლექსი სილაბურია, ხოლო მეორე ნაწილის აზრით, ხალხური ლექსი სილაბურ-ტონურია (სანიმუშოდ შეიძლება გაიხსენოთ გიორგი მუხომანისა და აკაკი გაწერელიას მძაფრი პოლემიკა ამ საკითხზე).

ლექსი, როგორც სიტყვიერი ხელოვნების ნიმუში, პირველ ყოვლისა, ენაზეა დაფუძნებული და მისი ძირითადი თავისებურებანი განსაზღვრულია მოცემული ენის ფონეტიკური სისტემით. მაგრამ განსხვავებით ლიტერატურული ლექსისაგან ხალხური ლექსი სალიტერატურო ენას ეყრდნობა, ხალხური ლექსი იქმნება ხალხურ ლიტერატურულ ენაზე, რომელიც მრავალ დიალექტსა და კილო-კავს მოიცავს, ხალხური ლექსი დასაბუთად აისახება კიდევაც კუთხეთა ხალხურ ლექსში. ამიტომაც, რომ ხალხური ლექსი — ქართული ხალხური ლექსის — პარალელურად, მრავალენოვან მხედვეთ, დამკვიდრებულია ასეთი ტერმინოლოგია: **ხევსურული ლექსი**, **თუშური ლექსი**, **ფშაური ლექსი**, **ქართლ-კახური ლექსი**, **ჯურჯული ლექსი**, **მეგრული ლექსი**, **რაჭული ლექსი**, **სვანური ლექსი**, **იმერული ლექსი** და ა.შ. ეს სახეებით ბუნებრივია, რადგან ყველა ამ ლექსისთვის დამახასიათებელია მოცემული კუთხის დიალექტი, კილოკავი, ან აქცენტუაცია, ან მათში დამახასიათებელი ასახულია მხოლოდ ამ კუთხისათვის დამახასიათებელი სასიმღერო რიტმი ან რიტუალი, რაც ამ ლექსებს ამა თუ იმ კუთხის „კოლორიტით“ მოსწონს. მხოლოდ თვითაული მათგანის შესახებ. დავიწყით დიალექტებითა და კილოკავებით. ნირკვევის შეზღუდულობის გამო წარმოვადგენთ მხოლოდ რამდენიმე მაგალითს, ისიც მხოლოდ-დამხოლოდ მაირის მაგალითზე.

მეგრული და სვანური ქართველურ ენათა ავტონომიურ ერთეულებად გამოიყვანებიან ამიტომ მეგრული და სვანური ლექსები ენობრივად განსხვავებული არიან საქართველოს დანარჩენ კუთხეთა ლექსებისაგან. რაც შეეხება ლექსთწყობას, განსხვავება ნაკლებია, მაგრამ მაინც მნიშვნელოვანი. სანიმუშოდ: აშუღლა სი მუმაკათი,

ვარდი ჩქიმი ნაჭანეფი,
ოჭკომალო მიგნორჩქუე,
ჩქიმი ცალი საწყალეფი. (1)

ეს მეგრული ტექსტი მაღალი შაირის საზომზეა აგებული. ანალოგიური საზომის ნიმუშებს საქართველოს უკლებლივ ყველა კუთხე იცნობს. განსხვავება ციტირებულ ტექსტსა და მათ შორის მხოლოდ ენობრივი იქნება. მიუხედავად იმისა, რომ სქემატურად მაღალი შაირის ყველა ეს ნიმუში ერთნაირად გამოი-სახება, ენობრივი განსხვავება და ასევე განსხვავებული აქცენტუაცია მაინც ქმნის იმის საფუძველს, ვთქვათ, რომ მეგრული ლექსი სხვა ქართველური ლექსებისგან განირჩევა გარკვეული თავისებურებებით. იგივე შეიძლება ითქვას სვა-ნურზეც:

ჯოვ ლოგშვედა ყეუიშ მიჩა!
ლიმზურ ჯარახ სგაშ ლალგენას,
ხანარ ჯირდახ სგაშ ლალგენას,
მუქვარ ხაგანს შიდ ვიქრეში. (2)

აქაც ტექსტი მაღალი შაირისაა¹, მხოლოდ განსხვავებულია ენა, რაც მოი-თხოვს განსხვავებულ აქცენტუაციას, ეს კი ქმნის იმ თავისებურებას, რაც მხო-ლოდ სვანურისთვისაა დამახასიათებელი. სვანური ჩვენთვის ერთგვარი ორიენ-ტირია, რისი მეშვეობითაც შეგვიძლია ვივარაუდოთ, თუ როგორი უნდა ყოფი-ლიყო ძველი ქართული ხალხური ლექსი. ამასთან დაკავშირებით, ვფიქრობთ, სახელმძღვანელო მოსაზრება აქვს გამოთქმული ელენე ვირსალაძეს: „ქართვე-ლურ ტომთა შემოქმედებაში შემონახულია ცოცხალი სახით — ფოლკლორის განვითარების მეტად არქაული ფორმები. დახვეწილი ლირიკის გვერდით ჩვენ გვხვდება ამებუური პოეზიის არქაული ფორმები ხევსურულში, შემორჩენილი გვაქვს სვანეთში საკულტო, რიტუალური ფერხულები, რომლებსაც თავისი პირველადი ფუნქცია ეხლაც სავსებით არ დაუკარგავთ. ქართული მასალის თავისებურება და განსაკუთრებული თეორიული მნიშვნელობა სწორედ იმაშია, რომ მას არა მარტო შემოუნახავს შემოქმედების ეს არქაული ფორმები, არა-მედ გვაძლევს საშუალებას, შევადაროთ ეს არქაული ფორმები, არა-მედ გვაძლევს საშუალებას, შევადაროთ ეს არქაული ფორმები განვითარების ფორმებს ისევე ქართულ მასალებში, საქართველოს ტერიტორიაზე“. (3)

შაირი საქართველოს ყველა კუთხისათვის არის დამახასიათებელი. ის აშკა-რად დომინანტი მეტრია. მიუხედავად ამისა, ყველგან ერთნაირად არ წარმო-ითქმის. ჩვეულებრივად შაირი (ამ შემთხვევაში დაბალი შაირი) ასე ითქმის:

შიყრებიან ყორნები, არ გაირევენ ძერასა,

კაცი ვერსაიდ წაუვა თავის ბედსა და წერასა.

ეს არის ჩვეულებრივი, 16-მარცვლიანი დაბალი შაირის მეტრი, მაგრამ იგივე ლექსი მთიულურში ასე უღერს:

შიყრებიან ყორნები, არ გაირევენ ძერასაო,

კაცი ვერსაიდ წაუვა თავის ბედსა და წერასაო.

¹ ხალხურში ტერმინების — მაღალი და დაბალი შაირის — ხმარება პირობითია, რადგან ეს ტერმინები გამოხატავენ ტექსტში ქორებისა და დაქტილების გარკვეული კანონზომიერებით განაწი-ლებას. ხალხურ ლექსში კი, მისი სასიმღერო ხასიათის გამო, სიმღერის დროს ქორესა და დაქტი-ლის აღქმა პრაქტიკულად შეუძლებელია. შაირიდან მხოლოდ მარცვალთა განსაზღვრული რაოდენო-ბაა (რვა ან თექვსმეტი) თუ გვჩნება. მაგრამ, როცა მას **გკიათხლობთ**, ქართლ-კახურში და იმე-რულში რიტმული მდინარება თითქმის ისეთივეა როგორც ლიტერატურაში, დანარჩენ კუთხეებში, იმისდამხედვით, თუ როგორი აქცენტუაცია ახასიათებდა ამ კუთხის მცხოვრებთა მეტყველებას, შა-ირიც ისეთ განსხვავებულობას ამჟღავნებს.

ამ უკვე არა 16, არამედ 17 მარცვალი იხმის. გუდამაყრულში ზოგჯერ ეს უკვე არის გავრცელებული:

შაიყრებიან ყორნებიო, არ გაირევენ ძერასაო,

კაცი ვერსაიდ წაუგაო თავის ბედსა და წერასაო.

ამ კ. თუ ამ სტრიქონებს ჩვეულებრივი „ლიტერატურული“ თვალთ წა-
ვლით, 18 მარცვალსაც აღვიქვამთ, მაგრამ ხალხური ლექსის ყველა მკვლევარმა იცის, რომ სხვათა სიტყვის „ო“ სრულფასოვან სალექსო მარცვალს ვერ
ქნის და ვერ არყევს შაირის სალექსო საზომს. შაირბ ისევ შაირად რჩება,
მაგრამ ეს „ო“ თავისებურ ჟღერადობას მაინც ანიჭებს ლექსს, რისი გათვალ-
ვალწინებლობა გააღარიბებდა ჩვენს წარმოდგენას შაირის რიტმულ მრავალ-
ფეროვნებაზე. ასევე არაერთი ნიმუშის მოტანა შეიძლება თქვენს-ვესურუ-
ლად მოეზიდან, როცა აქაური სამეტყველო თავისებურებანი გარკვეულად აისა-
ზება ლექსის აქცენტუაციაში და განსხვავებულს ხდის მას სხვა კუთხეთა ლექ-
სებთან. ეს არის ნიუანსები, ერთი შეხედვით არაარსებითი, მაგრამ მაინც
შეუძლებელი ხალხური ლექსის სპეციფიკის დასადგენად. ბოლოსდაბოლოს,
განსხვავებას ლიტერატურულ ლექსსა და ხალხურს შორის სწორედ ეს ნიუან-
სები ქნის და არა რელიეფური თავისებურებანი.

ერთია ენობრივი განსხვავებანი, რაც გამოიხატება დიალექტებისა და კი-
ლოკლების მეშვეობით. მაგრამ ხალხურ ლექსზე არანაკლებ გავლენას ახდენს
მუსიკალური შესრულების წესები, რომლის გარეშე ხალხური ლექსის ფორმი-
რება წარმოუდგენელი იქნებოდა. ჯერ კიდევ თეიმურაზ ბაგრატიონი აღნიშნავ-
და შაირისა და ფისტიკაურის ძირების შესახებ, რომ ქართულში გაბატონებუ-
ლი ეს ორი სალექსო საზომი წარმოშობილია ძველი ქართული სიმღერების —
„არა ნანოსა“ და „თარნი ჰარნანოს“ ხმებზეო (4). ის, რომ სიმღერა განუ-
წყობელ გავლენას ახდენდა ხალხურ ლექსზე, აშკარაა, მაგრამ საკვლევი, თუ
კონკრეტულად ამა თუ იმ კუთხის სიმღერის წყობამ რა თავისებურება შეიტა-
ნა ხალხურ ლექსში. მუსიკათმცოდნეებმა საფუძვლიანად შეისწავლეს საქართვე-
ლის ცალკეულ კუთხეთა მუსიკალური წყობა, აღნიშნეს საერთოც და განსხვა-
ებანიც. „ქართული სიმღერა თავისი შინაარსით მეტად მრავალფეროვნანია, —
წერდა დ.არაყიშვილი. — ეს მრავალფეროვნება კიდევ უფრო ფართო ხასიათს
აღებლობს ქართული შტოების განსაკუთრებული თვისებების წყალობით.
აღმოსავლეთ საქართველოს სიმღერა, მაგალითად, ჰომოფონურია, დასავლეთისა
კ. პოლიფონური; რაც შეეხება ქართველ მთიელთა სიმღერას, ისიც ზოგიერ-
თი სპეციფიკური თავისებურებით ხასიათდება. ეს ორიგინალური ხაზები, ერთი
შეხედვით, აკვირვებს მკვლევარს. აღამიანმა შეიძლება იფიქროს, რომ აღმოსავ-
ლეთ საქართველოს ქართულ ხალხურ მუსიკას არაფერი აქვს საერთო დასავ-
ლეთ საქართველოს სიმღერასთან. ნამდვილად კი, თუ საკითხს ღრმად ჩავუკ-
ვარდებით, ჩვენ დავინახავთ ერთ თესლს, ერთ დასაბამს, საიდანაც კლიმატურ-
ი, გეოგრაფიული, ისტორიული და სხვა ფაქტორების წყალობით, ხალხური
შემოქმედების ეს სხვადასხვანაირი ნაკადი აღმოცენებულა“. (5). დ.არაყიშვილის
მეტი გამოთქმული ეს მოსაზრება ფრიად ანგარიშგასაწევია ხალხური ლექსის
მკვლევართათვის. ქართული ხალხური მუსიკის (სიმღერის) განსხვავებულობა
ცალკეულ კუთხეთა მიხედვით, ლექსის სფეროშიც მქდავნიდება. ასე, მაგალი-
თად, ხევსურული ლექსის მწყობრი რიტმული სტრუქტურა აშკარად განირჩევა
ფერული ლექსთწყობისაგან, სადაც, როგორც წესი, ერთი სტროფის ფარგლებ-
ში ზოგჯერ კი ტაეპის ფარგლებშიც, ხშირია რიტმული აღრევა. ასეთი გან-
სხვავებულობა, ანუ თავისებურება ახასიათებს სხვა კუთხეებსაც. როგორ უნდა
აქნათ ეს მოვლენა? შემთხვევითობა აქ გამოირიცხულია, რადგან ასეთი ფაქ-

ტები დასტურდება არა ცალკეული ლექსების ფარგლებში, არამედ — მთელს ლექსთწყობაში. ეტყობა, ეს კანონზომიერი მოვლენაა და, ჩემი აზრით, მას უნდა განსაზღვრავდეს მოცემული კუთხის მუსიკალური თავისებურებანი.

დ. არაყიშვილმა სხვა მნიშვნელოვან მომენტებზეც გაამახვილა ყურადღება. მან, მაგალითად, აღნიშნა, რომ გურულ სიმღერათა უმეტესობა იმღერება ისეთ სიტყვებზე, როგორცაა: „აბა ღელია“, „ორერა“, „აბა რერა“, „ღელია“, „ოდელია“ და ა.შ.“ რამდენჯერაც არ გვადე ამეხსნა, თუ ლექსის ნაცვლად რატომ მაინცდამაინც ამ გაუგებარ სიტყვებს მღეროდნენ, არაფერი გამომივიდა, — წერდა მკვლევარი. — უკანასკნელ ხანს კი, როცა უფრო ღრმად შევისწავლე ამ სიმღერების მელოდია, მივედი დასკვნამდე, რომ სიმღერის ასეთი კონტრაპუნქტიზმითა და ასეთი სწრაფი ტემპით შესრულება აძნელებს, ზოგჯერ კი შეუძლებელს ხდის სიტყვიერი ტექსტის წარმოთქმას. აქედან გამომდინარე მე ვფიქრობ: თვითონ სიმღერის ბუნება ხომ არ განსაზღვრავს სიტყვიერი ტექსტისადმი ამგვარ მიდგომას? ცხადია, ერთი რომელიმე სიტყვის ფოკალიზება გაცილებით იოლია, ვიდრე მთელი სტრიქონებისა ან სტროფების. ასე რომ, იქნებ ეს იყოს ამის საიდუმლო, რომ ასე ფართოდ არის გავრცელებული ზემოხსენებული სიტყვები გარკვეული ტიპის სიმღერებში.“ (5, გვ. 16). ცხადია, გურული სიმღერების პოლიფონიზმის მრავალსაუკუნოვან ტრადიციას არ შეეძლო მნიშვნელოვანი კვალი არ დაემჩნია ამ კუთხის ლექსთწყობაზე. გურული ლექსითი თქოს ნერვულია, ვერ უძლებს ბოლომდე გაჰყვეს ერთი წყობის მდინარობას, ხშირად ცვლის ტემპს, ადვილად ეგუება საზომთა აღრევას, განსაკუთრებით შაირის ფარგლებში და ა.შ. **ირაკვევა ერთი მოულოდნელი გარემოება: მაღალგანვითარებული პოლიფონიური მუსიკა ლექსთწყობაზე უარყოფით გავლენას ახდენს** (გურული ლექსის მაგალითი), **ჩოლო პრაიმტიული მუსიკის გარემოში ლექსი უფრო თავისუფლად ვითარდება და მაქსიმალურად ახვეწება** (ხევსურული მუსიკისა და ლექსის მაგალითი).

ხალხური მუსიკის მკვლევართა დაკვირვებით, ქართულ სიმღერებში მეტად თავისებური ადგილი უჭირავს რაჭულ სიმღერებს. რაჭული სიმღერები, დ. არაყიშვილის აზრით, „წყობით თითქოს ქართლ-კახურს გვანან, მაგრამ ასრულებენ სრულიად თავისებურად. რაჭულად, ეს რაჭული შესრულება იმაში გამოიხატება, რომ მღერიან ისინი რაღაც ძალზედ მძიმედ, თითქოს ძალდატანებით, დამაბულად, მაგრამ ძალზედ საინტერესოდ.“ (5, გვ. 26). თამამად შეიძლება ითქვას, რომ ანალოგიური ვითარება დამახასიათებელია რაჭული ლექსთწყობისთვისაც: რაჭული ლექსები უფრო მეტ საერთოს ამჟღავნებენ აღმოსავლეთ საქართველოს ლექსებთან, ვიდრე დასავლურთან. მაგრამ შესრულების ფორმითა და ინტონაციით მკვეთრად განსხვავდებიან როგორც ერთის, ასე მეორისაგან. მაგ., რაჭულ ათმარცვლიან ლექსებს არაფერი აქვთ საერთო ფშავ-ხევსურ ათმარცვლიანებთან, რომ არაფერი ვთქვათ რაჭულ 5-მარცვლიან — ლექსებზე, რომლებიც სრულიად განცალკევებით დგანან ქართულ ლექსთწყობაში. თვით შაირის ტიპის ლექსებიც კი, რომლებიც რაჭულშიც ისევე ფართოდაა გავრცელებული, როგორც საქართველოს სხვა კუთხეებში, აქ სრულიად განსხვავებული აქცენტუაციით წარმოითქმის:

ჩამოვიარე ფაარახეთს
მამასახლისი გაალახეს,
მისაშველებლად მივედი,
ორიოდე მეც მამამანთეს. (6)

შეიძლება გვითხრან, რომ ეს არის ნიუანსები და მათ ლექსთწყობის სისტემაზე არავითარი გავლენის მოხდენა არ შეუძლიათ. გეთანხმებით. თუ ჩვენ

საოცროდ მიღებული სქემებით გამოვხატავთ რაჭულ, ხევსურულ, გურულ ლექსებს, მართლაც ვერავითარ განსხვავებას ვერ აღმოვაჩინებთ მათში. ესაა ერთნაირი გამოჩნდება. მაგრამ რამდენად რეალური იქნება ასეთი თეზის? ხომ ცნობილია, რომ ვერც ერთი ექსტრაკლასის მუსიკოსი ვერ ახერხებდა ზუსტად გადაიღოს სანოტო ნიშნებზე ხალხური, განსაკუთრებით — პოლიფონური სიმღერები? ქართულ ხალხურ სიმღერებს, რომლებსაც დღეს ამერიკაში, ევროპაში და იაპონიაში მღერიან დიდი გატაცებით, ვერავინ ვერ სწავლობდა. სანამ ცოცხალი შესრულებით (ვიდეო-მაგნიტოფონის მეშვეობით) არ მოხერხდებოდა ისინი. განა შესაძლებელია გურული, გინდაც კახური, გნებავთ საკრებულოს რომელიმე კუთხის სიმღერის ნიუანსები სანოტო ნიშნებმა აღნუსხოს? ასევე ლექსთწყობის სფეროშიც, სადაც გამოსახვის საშუალებანი კიდევ უფრო შეზღუდულია. ამიტომ მხოლოდ ყურს, სპეციალისტის მახვილ ყურთასა-ნაირად შეუძლია შეიგრძნოს ქართული ხალხური ლექსის განუმეორებელი სურათი და მეტნაკლებად გააცნოს სხვას ამ უნიკალური ფენომენის თავისებურე-

ბარდა ენობრივი და მუსიკალური მოვლენებისა, ცალკეულ კუთხეთა სა-
ლექსო ფორმების თავისებურებათა ჩამოყალიბებაში გარკვეულ როლს თამა-
შობს ამ კუთხეში არსებული რიტუალური და სხვა სახის წესჩვეულებანი. ეს
განსაკუთრებით თვალშისაცემია ფშავ-ხევსურულ პოეზიაზე დაკვირვებით. ასე,
მაგალითად, აკაკი შანიძის ყურადღება მიიქცია ხევსურეთში გავრცელებულმა
სალექსო საზომმა, რომელიც სხვაგან დაფიქსირებული არ ყოფილა. მკვლევარმა
მას „მთიბლურები“ უწოდა, რადგან ასეთ საზომს თიბვის დროს შესრულებუ-
ლ ლექსები შეიცავდა. აკაკი შანიძემ იგი ქართული ლექსის ერთერთ უძველეს
სახეობად ივარაუდა. შემდგომ აღმოჩნდა, რომ „მთიბლურების“ სალექსო საზო-
მს გამოიყენებოდა ხევსურულ სამგლოვიარო პოეზიაშიც. რომელია მათ შორის
თავდაპირველი, დღეს ძნელი დასასაბუთებელია. მთავარია ის, რომ ეს მარ-
თლაც უძველეს საზომად ჩანს და იგი დამახასიათებელია გარკვეული რეგიონი-
სათვის — ფშავ-ხევსურეთისათვის. დავით გოგოჭურმა სცადა დაესაბუთებინა
რომ მთიბლურების მეტრი მარტო სამგლოვიარო და თიბვის პროცესში შესას-
რულებელი ლექსების კუთვნილება არ არის, — რომ ამ საზომითაა შექმნილი
თავდაპირველი წარმართული ქადაგობანი, საერთო ქართულ წარმართულ ღვთაება-
თა — შხისა და ხისკარ-კვირაეს სადიდებელი ხუცობანი, იგივე საზომს მოი-
ხმობს აგრეთვე ფერხისულების რიტმი და სახატო-საგმირო სიმღერების მუსი-
კის ტაქტი. (7). დავით გოგოჭური ფრიად ანგარიშგასაწევი მკვლევარია. ის
კარგად იცნობს ფშავ-ხევსურულ წეს-ჩვეულებებს და რიტუალებს, მაგრამ ჩვენ-
თვის მთლად გასაზიარებელი არ არის მისი კვლევის მეთოდი. კერძოდ, დ.გო-
გოჭური განიხილავს რა ხუცობის, მთიბლურებისა და ხმით ნატიროლების
ტექსტს. არაბუნებრივად ჰყოფს მას ცეზურით, თანაც დიდი ცეზურით. სანიმუ-
შოდ მოვიტანთ ერთერთ მაგალითს იმისას, თუ როგორ ხელოვნურად ჰყოფს
დ.გოგოჭური ცეზურით ტექსტს იმისათვის, რომ როგორმე სასურველი სქემა
(5+4) მიიღოს.

ღვთისაგან გამა||რჯება შენდა,
გიორგი ნაღვარ || შევნიერო,
მეხვეწე კაცი || შაიხვეწე.
შენ გადიდებსა || გავიმარჯვებს,
შენ მორიგე ღმერთ || არ მაგიწყენს და ა.შ. (7, გვ. 217).

ასევე იქცევა როლანდ ბერიძეც მთიბლური ლექსების ანალიზის დროს
(8) მისი მიზანია, დაასაბუთოს, რომ სილაბურ-ტონურობა ქართულ ლექს-

სთწყობას შორეულ წარსულიდანვე მოჰყვება. ჩვენი აზრით, დავით გოგოჭურცი და როლანდ ბერიძეც ერთგვარად შებორკილი არიან ლექსთმცოდნეობაში დამკვიდრებული „ტერფების“ ანალიზის მეთოდოლოგიით. ეს ხელს უშლის მათ ბუნებრივად ათვისონ ლექსთწყობის ის რიტმულობა, რაც მას რეალურად ახასიათებს. ისინი ხალხურ ლექსს ისევე ანალიზებენ, როგორც ლიტერატურულს. არ ითვალისწინებენ, რომ ამ ტიპის ლექსს, რომელიც არ არის ლექსი თანამედროვე გაგებით, არ შეიძლება ისე ივე აქცენტუაცია ჰქონდეს, როგორც თანამედროვე ლექსს გააჩნია. დღე σ გოგოჭური ამას შინაგანად გრძნობს კიდევ, მაგრამ ცდილობს ცეზურით გ ყოფა, მაგალითად, სიტყვებისა — „გამა||რჯება“, „ნავარ||შენიერო“, „თავ-ჯა||ლაფობასა“ — გამართლეს საფერხისო რიტმით. შესრულების დროს, შესაძლებელია, მართლაც აქ მოდიოდეს პაუზა, მაგრამ მუსიკალური რიტმი (იგივე საფერხისო რიტმი) სხვაა და სალექსო რიტმი — სხვა. ლექსი, რომელსაც საზომი გააჩნია, უკვე აღარ ემორჩილება მუსიკის რიტმს, მას საკუთარი რიტმიცა აქვს და იგი მოქმედებს ლექსთწყობის კანონების მიხედვით.

ფშავ-ხევსურულ პოეზიაში განსაკუთრებული ადგილი უჭირავს ე.წ. „სადიდებლებს“, „დიდებანს“, რომლის რიტმული სტრუქტურა პირველად ვერა ბარდაველიძემ შენიშნა (9), სპეციალურად კი მას მიხ.ჩიქოვანი შეეხო (10). ჩიქოვანის დაკვირვებით, „ამგვარი ლექსი თავისებურია და პოეტური სიტყვის განვითარების ძალიან ადრინდელ საფეხურს განასახიერებს. ქართული ისტორიული პოეტიკა სადიდებლების განხილვას გვერდს ვერ აუხვევს.“ (10, გვ. 362).

სადიდებლების რიტმული სტრუქტურა და მისი ადგილი ქართულ ლექსთწყობაში ჯერ კიდევ მოელის მკვლევარსა და ობიექტურ შემფასებელს. ამჟამად ჩვენი ინტერესის სფეროში იმიტომ მოექცა ეს სალექსო ფორმა, რომ იგი მთლიანად დაფუძნებულია რიტუალური შესრულების იმ წესზე, რომელიც ფშავ-ხევსურეთში შემუშავდა დიდი ხნის წინათ, შესაძლებელია ე.წ. წარმართობის ხანაში:

შენამც იდიდები, სახელო ღვთისაო, მადლით კვირეისაო,
ერთურთის მოთაანხნენო, მოდე-მოძმენო, ღვთის დანაბადებნო.
დიდებულო კვირიაო, ლაშარის ჯვარო!
შენამც გამარჯვება, წმინდაო გიორგი, ქმადის გორგელი,
წმიდის წვერის ანგელოზო, მთავარ-ანგელოზო.
ირემთა კალოს შაშვენებულო კობალო,
ციხე-გორს შაშვენებულო სეეტის ანგელოზო! (10, გვ. 145)

ჩვენ არ ვიცით, რამდენად არქაულია ამ ტექსტის ლექსიკა და ფშავ-ხევსურული ესქატალოგიის ელემენტები, ადვილი შესაძლებელია, დროთა ვითარებაში ბევრი რამ შეიცვალა და ქრისტიანული ელფერით შეიმოსა, ერთი მაინც უდავოდ მიგაჩნია: ამ და ამგვარ ტექსტებს ამჟამად ამჩნევიათ წარმართულ რიტუალთა კვალი და ფშავ-ხევსურულ გარემოში ჩამოყალიბების უიჭველი ბეჭედი.

ასეთია, მოკლედ, ჩვენი შეხედულებანი იმის შესახებ, თუ რა როლს ასრულებს ესა თუ ის კუთხე ქართული ხალხური ლექსის თავისებურებათა ფორმირებაში. გარკვეული მიზეზის გამო ჩვენ შემოვიფარგლეთ მხოლოდ რამდენიმე კუთხით და ძირითადად ერთი, დომინანტი სალექსო ფორმა — შაირით. ამასთან შევჩერდით, ჩვენი აზრით ყველაზე არსებით სამ მომენტზე, რომელიც განსაკუთრებულ როლს თამაშობს ქართული ხალხური ლექსის მრავალფეროვნების ჩამოყალიბებაში. არ გაგვიანალიზებია ქართლ-კახური, იმერული, ინგილოური და თუშური პოეზიის ნიმუშები, რომლებიც ასევე დავალებულია ამ კუ-

დიდი დიალექტური, მუსიკალური თუ რიტუალური თავისებურებებისაგან. ამ-
ხელს შენი ეს ნარკვევი, ცხადია, საკითხის სრულად გაშუქების პრეტენზიას
არ ატყობს, მისი მიზანია საკითხის დასმა და ლექსთმცოდნეთა ყურადღების
აღიქვამად პრობლემაზე.

დამოწმებული ლიტერატურა:

ქართული ხალხური სიტყვიერება, მეგრ. ტექსტები, II, თბილისი, 1991, გვ.
 ტექსტი გამოსაცემად მოამზადეს, შენიშვნები და გამოკვლევები დაურთეს
 დანელიამ და აპოლონ ცანავამ.

ქართული ხალხური პოეზია, I, მითოლოგიური ლექსები, „მეცნიერება“,
 1982, გვ. 81.

ვირსალაძე, ქართველ მთიელთა ზეპირსიტყვიერება, 1958,
 გვ. 81.

თეიმურაზ ბაგრატიონი, გვარნი ანუ საზომნი ქართულისა ენისა
 „ლიტ.ძიებანი“, IV, 1947, გვ. 224.

დამიტრი არაყიშვილი, ქართული მუსიკა, თბ., 1923, გვ. 5.

ნათა ძიძიგურა, ძიებანი ქართული დიალექტოლოგიიდან, თბ., 1954
 წ. 134.

დავით გოგოჭური, მელექსეობა ხევსურეთში, 1974, გვ. 208.

როლანდ ბერიძე, ქართული ლექსის უძველესი ფორმა. — კრებ.
 „ლიტერატურული ძიებანი“, მეცნ. 1984 წ.

გვრა ბარდაველიძე, აღმოსავლეთ საქართველოს ქართველი მთიელე-
 ნი სიტყვიერო ტექსტები. — „მასალები საქართველოს ეთნოგრაფიკისათვის“,
 1958, გვ. 7.

ქართული ხალხური პოეზია, I, გვ. 147-164.

J. Bardavelidze

The Role of Separate Provinces in the Formation of Peculiarities of Georgian Folk Verse

Summary

Folk verse (poetry) differs from the literary one not only by its structure, but by many other peculiarities, which are determined by the differences characteristic of separate provinces of Georgia. The whole spectrum of these peculiarities is characteristic for each of them: rite, dialect, music, cult rituals and so on.

The most important peculiarities in the formation of folk verse are:

1. Dialects and characteristic sub-dialects of the given province;
2. Musical order;
3. Rituals.

It is clear, that all these cannot influence substantially the folk versification itself, but, if it is taken into account, it will help the deeper study of the specification of folk verse, to see the peculiarities of folk verse more vividly.

ციალა ბენდელიანი

-ხე სუფიასი ქვემოიმერულ დიალექტში

-ხე||-ფხე სუფიქსის შესახებ არსებულ სამეცნიერო ლიტერატურაში (ნ.მა-
 რია ალთაძე, პ.ჭარაია, პ.ინგოროყვა, ს.ჯანაშია, ი.მეშაინიძე, ი.მეგრელიძე,
 კ.კობლაშვილი, მ.დალაყა, ნ.მგელაძე) ისტორიულ და დიალექტოლო-
 გურ მასალაზე დაყრდნობით გაანალიზებულია ამ სუფიქსის წარმომავლობა,
 ფუნქცია და გავრცელების არე. ძველი ქართლის, ქართველურ და კავკასიურ
 წინააზიური ენობრივი სამყაროსა და ქართული ენის დიალექტთა მონა-
 გუნდის ანალიზი ცხადყოფს, რაოდენ მნიშვნელოვან ეთნოლინგვისტურ პრობ-
 ლემას წარმოადგენს -ხე||-ფხე სუფიქსის საკითხი, აზრთა სხვადასხვაობაც ამით
 არის გამოწვეული. დღემდე პრობლემად დვას, ზანურისა და ქართული ენის
 სუფიქსის დიალექტისათვის იგი ძირეული სუფიქსია, თუ სხვა ენობრივი სამყარო-
 ვისაა მისი შემოსული.

წინააღმდეგარე ნაშრომის მიზანია სინქრონულ კრილში მიმოვზილოთ -ხე||ფხე
 სუფიქსის ფუნქციონირების რიგი საინტერესო ასპექტები ქვემოიმერული დია-
 ლექტის ახლადმოპოვებულ მასალაზე დაყრდნობით.

-ხე||ფხე სუფიქსი, როგორც ცნობილია, გვხვდება ზანურ ენასა და ქართუ-
 ლ ენის აჭარულ, გურულ და ქვემოიმერულ დიალექტებში. როგორც ნ.მარი
 მანიშავს, ძველ სვანურსაც უნდა ჰქონოდა ამავე დანიშნულების „ფხე“ და
 „ფხუ“ (H.P. Mapp, 1936, С.239). რაც დასტურდება კიდევ სვანურ წერილო-
 ვთა ძეგლებში (თბ., 1986, გვ. 299).

მანგოროყვა მიუთითებს სუფიქსის არსებობის ფაქტზე მხოლოდ გურულ-
 ში (მანგოროყვა, 1931-32წ.წ. გვ. 282), ნ.მარი კი ზემოთ დასახელებულ ნაშ-
 რომში აღნიშნავს, რომ სუფიქსი გვხვდება ქვემოიმერულ დიალექტშიც (გვ.
 299).

ქვემოიმერულ დიალექტში, როგორც ისტორიულად, ისე ახლაც, არის მხო-
 ლოდ -ხე ალომორფი. -ხე გვხვდება აგრეთვე მეგრულშიც. გურულ დიალექტში
 ადრე გავრცელებულია -ფხე ალომორფი (მსგავსად ლაზურისა).

სამეცნიერო ლიტერატურიდან ცნობილია, რომ -ხე სუფიქსი ქვემოიმე-
 რულში ზანური ენის, კერძოდ, მეგრული მეტყველების გავლენაა, რადგან იმე-
 რული ტერიტორიულად ძალზე ახლოა სამეგრელოსთან, ზანურის სუბსტრატა
 ენობრივ დონეზე იპოვება.

-ხე სუფიქსის ქვემოიმერულში არსებობის ფაქტი დადასტურებული აქვს
 შ.ბაბიჯურს (თბ. 1970), კ.კობლაშვილს (თბ. 1985), იგი, როგორც ქვემოიმე-
 რულის მოვლენა, შეტანილია შესაბამის ლექსიკონში (ბ.ჯორბენაძე, მ.კობაძე,
 შ.ბაბიჯური, თბ. 1988, გვ. 472).

ზანურ ენასა და გურულ დიალექტში (ასევე აჭარულში) -ხე||-ფხე ერთვის
 დაბოლოვებული ქალთა მამისეული გვარის ფუძეს და აღნიშნავს ქალის წარმომავ-
 ლობას. ქვემოიმერულში -ხე ალომორფი ერთვის როგორც ადგილობრივ (მაგ.
 ბაბიჯური-ქავჭანიძე, ბახტაძე-ბახტეიხე, ბარაბაძე-ბარაბეიხე, კინწურაშვილი-კინ-
 წურეიხე და ა.შ.), ისე შემოსულითა (ჩამოსახლებულთა), კერძოდ, მეგრული
 წარმომავლობის გვარებს. მეგრულ გვარებს ეკვდებიან -ა, -ვა დაბოლოება და
 მხარად ფუძის სახით წარმოდგებიან (ფიოლია-ფიოლიხე, ადამია-ადამიხე, ლაქა-

ვა-ლაჭახე, ლატარია-ლატარიხე...) ანდა კარგავენ ფუძის ნაწილსაც; ჯალალანია-ჯალიეხე||ჯალალანხე.

-ქე-სა და -შვილ-ზე დაბოლოებულ გვარებში ხშირად გვხვდება ეი ხმოვან-თკომპლექსი (ხდება ა:ე შენაცვლება), ფუძე, როგორც ჩანს, ირთავს ნათესაობითი ბრუნვის ნიშანს, ამ შენაცვლების გამო კი ხდება ეი ხმოვანთკომპლექსის გაჩენა, ასეთი პარადიგმა ისტორიულადაც და ახლაც დამახასიათებელია იმერული დიალექტისთვის სახელთა ბრუნებისას, საერთოდ პარადიგმა შერეული სახისაა: გვაქვს როგორც დიალექტური, ისე სალიტერატურო ნორმა. მაგ: ბი-ცოლე-ბიცილამ-ბიცილას-ბიცილე-ის... მახარეი-მახარემ-მახარეს-მახარე-ის... (ბ.ჯორბენაძე, თბ., 1989, გვ. 153).

-ხე სუფიქსი ზოგჯერ ერთვის სალიტერატურო ქართულის ნორმით: ჯანელიძე-ჯანელიხე. ზოგჯერ კი დიალექტის ნორმაა დაცული: ფარცხალაძე-ფარცხალეიხე. ბაბუნიშვილი-ბაბუნეიხე, რუხაძე-რუხეიხე, ჩიხლაძე-ჩიხლეიხე. -ხე სუფიქსი არ ერთვის ლეჩხუმიდან და სვანეთიდან ჩამოსახლებულთა გვარებს და ე.წ. „ფრანგთა“ (კათოლიკე ქართველები ადიგენის რაიონიდან, კომპაქტურად ცხოვრობენ მხოლოდ ერთ სოფელში — ახალშენში) გვარებს. არსებობს გამოწაკლისიცი: ლეჩხუმურ გვარებს (-შვილზე დაბოლოებულთ) სუფიქსი ერთვის: ყურაშვილი-ყურახე, კუხლანშვილი-კუხალეიხე...

სვანურში, როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ, ეს სუფიქსი ისტორიულად არსებობდა, დღევანდელ მეტყველებაში კი იგი არ გვხვდება.

-ხე სუფიქსი გვხვდება კინჩხა-გორდულ მეტყველებაშიც. კინჩხა და გორდი ამჟამად ქვემოიმერული მთიანი სოფლებია, მაგრამ ისტორიულად ყოველთვის ლეჩხუმის შემადგენლობაში შედიოდნენ, ტერიტორიულადაც ახლოს არიან ლეჩხუმთან. ამ სოფლების მეტყველებაში ერთმანეთის გვერდით გვხვდება როგორც ქვემოიმერული, ისე ლეჩხუმური დიალექტის თავისებურებანი. კინჩხა და გორდი ტერიტორიულად ახლოს არის სამეგრელოს სოფლებთან, ისტორიულადაც მათ მჭიდრო კონტაქტი ჰქონდათ სამეგრელოსთან, -ხე სუფიქსის ამ სოფლების მეტყველებაში (რაც ხშირია) არსებობის ფაქტი ამით უნდა აიხსნას.

როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ, საზოგადოდ ზანურ ენასა და ქართული ენის ზოგ დიალექტში -ხე||ფხე ერთვის გათხოვილ ქალთა მამისეული გვარის ფუძეს და სხვა ფუნქცია ისტორიულად არასოდეს ჰქონია, გარდა წარმომავლობის აღნიშვნისა, მაგრამ საყურადღებოა, რომ გურულ დიალექტსა და მეგრულში -ხე||ფხე სუფიქსს ადრევე (კონკრეტულად როდიდან, ვერ ვიტყვით) შექმნილი ჰქონია დამატებითი, კერძოდ, გაკილვა-დამცრობის ნიუანსი. ი.მეგრელიძე წერს: „ახლა (გურულში.ც.ბ) გვარს -ფხე დაბოლოებით, მეგრულში კი -ხე დაბოლოებით. აქვს ცოტათი დამამცირებელი მნიშვნელობა და როცა უნდათ გააბრაზონ ქალი, მას მოიხსენიებენ -ფხე ღართული გვარით“ (И.Мегрелидзе, М.,-Л. 1938. С. 134).

ამასვე აღნიშნავს ბ.ჯორბენაძეც გურულის შესახებ: „გათხოვილ ქალთა ქალიშვილობის გვარი -ფხე||-ხე ფორმანტით... თავისებური გააზრებისაა: -ფხე-თი ნაწარმოები გვარით იხსენიებენ კაპას ქალს“ (ბ.ჯორბენაძე, თბ., 1989, გვ. 535).

საინტერესოა, რომ ამ ნიუანსით -ხე სუფიქსი დღეს არ დასტურდება სამეგრელოს ზოგ რეგიონში, კერძოდ, ქვალონსა და მის მიმდებარე სოფლებში. ასევე მარტვილის უმრავლეს სოფელში (გეყრდნობით დიალექტოლოგიის ინსტიტუტის თანამშრომელთა ჯგუფის: ე.დადიანი, ნ.ოკუჯავა, ი.გაბელაია — შეგროვილ მასალასა და ზეპირ ცნობას).

რაც შეეხება ქვემოიმერულ დიალექტს, აქ საინტერესო სურათს ვხედავთ: -ხე

სუფიქსის გამოყენების არე ძალზე გავრცობილია: იგი ერთვის არა მარტო გათხოვილ ქალთა, არამედ საერთოდ ქალთა, იქამდე გოგონათა, გვარების ფუძეს და აქვს: 1) წარმომავლობის აღნიშვნის ფუნქცია, 2) დამცირება-გაკილვის ნიუანსი, 3) ზოგჯერ მოფერება-შეხუმრება-შექების ნიუანსითაც გამოიყენება.

მოვიტანთ მაგალითებს 1992-1993 წლებში ჩაწერილი მასალიდან: 1. სუფიქსი წარმომავლობის აღნიშვნის ფუნქციით მთხრობელთა დიდმა ნაწილმა არ იცის და ვინც იცის, აღნიშნავს, რომ იგი ადრე უფრო ხშირად იხმარებოდა. მთხრობელთა დიდ ნაწილს იგი ზემოთაღნიშნული ორი ნიუანსით უფრო გაუგონია.

2. გაკილვის ნიუანსით: „ასეთი რამე ვიცი გადმოცემით, ნუ გამიგონია კიდევ, რომ ადამიანს, ძირითადად კი ქალს, რომელსაც შენიშნავენ, რომ ის ცოტა ავი თუისების არი, ცოტა კაპრიზია, ცოტა კაპასი არის, მისი გუარის რაღაცეფს, გუარის ბოლოს დანამატეფს, დანართებს უკეთებს, უკეთებენ. აი, მაგალითათ: რუხაძე თუ არის ასეთი, რუხეიხე, იტყუიან, ბახტაძე-ბახტეიხე, ჩიხლაძე-ჩიხლეიხე. ეს თითქმის იმის ნიშანია, რომ ის, იმ გვარის ქალები კაპასები და ავები არიან. კიდევ ასეთი გუარებზე: კაჭარავა-კაჭარეიხე, ეძვევრადე-ეძვეტრეიხე. ასეთი რაღაც დაბოლოებებით მიმართავენ ასეთ ადამიანეფს“ (უუუუნა ჯანელიძე-კუხალაშვილი, დაბ. 1939წ. საშ.გან. 1995 წ. 3 მარტი, კასეტა №8). „ასე ვიცი ძველთაგანვე, ოდითგანვე, რო -ხე არის საგინებელი კუხალეიხე, რუხეიხე, სტობ. კობეშაური, აქაც საგინებელია, კიდევ რა გუარებია?... უმრავლეს გუარს, ზოგსა აქ-ხე და ზოგს ე „აური“ (იამზე ჯანელიძე, დაბ. 1948 წ. საშ.-ტექნიკური განათლებით, 1996 წ. კასეტა №13).

„-ხე სუფიქსი ერთვის მხოლოდ ქალთა გვარს, გვა... სულ ერთია მაგალითათ რა ასაკის იქნება ეს ბავშვი თუ ქალი იქნება თუ გაუთხოვარი, ეს -ხე მე როგორც გამიგონია ჩემ სამეზობლოში ...ბატუობიდან, მე თუთონ ე მიმართავენ პატარას თუ მანდილოსანს გამოსაჯავრებლათ და გასაბრაზებლათაც, ა მაგალითათ ჩხუბის დროს, მიმართავენ ერთმანეთს, ა მაგალითათ ქალი თუ ცუდი თუისებისაა, ჭორიკანა, ან ნუ ცნობილია თავისი ცუდი ენით ან რაღაცით, მაშინ მას ზედმეტსახელათაც¹ კი დაარქმევენ, აც მაგალითათ ძუელთაგანვე ჩუენთან სოფელში რა იყო, ესეი კერძო მესაკუთრული პე... პერიოდი როცა იყო, ყოფილა შათირიშტილი ქალი, რომელსაც, ესე იგი, რომელიც მიწა ჰქონდა მას და გა...ცნობილი იყო თავისი მკუხაზე ენით, ცნობილი ყოფილა თავისი მკუხაზე ენით და შემდეგ დაურქმევიათ ამისათვის ზედმეტსახელათა და გასაბრაზებლათ შათირიხე და დღემდე არის შემორჩენილი ეს სახელი მისთვის და ყანასაც ქუთა თავის ადგილის, ესეი, სადაც ქონდა ყანა მას, შათირიხეს ყანა ქუთა რა თქმა უნდა.

ჩუენ სოფელში² არის ისეთი გუარები, რომლებიც არიან ჩამოსახლებული მაგალითად ლეჩხუმიდან, ლიპარტ... ჩაკუტტაძე, არი კიდევ ორი ოჯახი ამ სოფელში... ჩუენ სოფელში, ეს არის რატიანი და მე არ გამიგონია, რომ მაგათ გუარს -ხე ქონდეს დართული, არის კიდევ იან-ზე დაბოლოებული გუარები, მაგალითად, კოპალიანი, ჯიშკარიანი, და ამათ არ დაერთვის, გა... კიდევ არის გასვიანი, დამავიწყდა და არ დაერთვის ამათ, ეს -ხე-სუფიქსი. სო... სოფელში არის ისეთი გუარები, მაგალითად ჯალალანია და უგულავა, რომლებიც დაირთავენ -ხე სუფიქსს და კიდევ არიან ისეთი მეგრული გვარები, მაგალითად, მეძუელია, ჯანჯღავა, ესენი არ გა... ჯალალანია, დედაჩემის ტოლა ქალეფსაც არ გაუგონია, რომ -ხე სუფიქსს დაირთავენ. უკაცრავად, ჯალალანიას მაგივრათ ჯღამია უნდა

¹ ზედმეტსახელად წარმომავლობის აღნიშვნის ფუნქციითაც გვხვდება (ც.ბ.).

² იგულისხმება სოფ. კონტუათი (ხონის რ-ნი)

მეთქუა“ (ხათუნა რუხაძე, დაბ. 1977 წ. სტუდენტი, 1996, კასეტა №13).

„ჩიხლეიხეს ახალგაზრდა ვოგუეფს გუიძახოდენ, პეტერებიც რო ვიყაით, რაიმე ცუდის მნიშვნელობა არ ქონდა. ამას უფრო ახტაჯანა და ენაკუტიმატეფს გუიძახოდენ. ამ დღეეფში ჩემი ნათესავი იყო ჩემ სანახავათ და ასე მითხრა: — უ, შე ჩიხლეიხე, ჩემი ვოგო შენ გემგუანებაო“ (სონა ჩიხლაძე, 88 წლის, წერაკითხვის მცოდნე, ჩაწერილია ხელით, მთხრობელის ხანდაზმულობისა და ავადმყოფობის გამო ტექნიკურად ვერ მოხერხდა ხმის ჩაწერა, 1996 წ. 3.02).

3. -ხე სუფიქსი დადებითი ნიუანსით: „ცხოჴრობდა თურმე მოყუანილი ქალი, ბარაბაძის ქალი, ბარაბეიხედან იწყებდნენ სადღენძელოს სმას, დიდი ბარაბეიხეს უძახოდენ იმას, დიდი ბარაბეიხეს და ჭიქას რო ეიღებდენ, უსათუოდ იმას, დიდი ბარაბეიხედან დევიწყოთო და იქიდან დეიწყებდენ დღეგრძელობას თო, შესანიშნავი ქალი, წინამძლოლი ქალი ყოფილა ეს ადრე... ეგია ამნიშუნელი კარგი ქალობის, კარგი დიასახლისის, კარგი ცოლის, მეუღლის და ესე... (საშა მელაძე, დაბ. 1908 წელს, უმაღლესი განათლებით, კასეტა №9, 1995 წ. 3 მარტი).

„კუხალაშვილი არის გვარი, რომელსაც ხანდისხან, მოფერებითი სახით ელაბარაკებთან ქალს, მანდილოსანს, კუხალიხენს“... (ზინა კუხალაშვილი-ეძგვერაძისა, დაბ. 1933 წ. ვეტქეში, კასეტა №13, 1996 წ.).

-ხე სუფიქსის გვერდით დღეს დიალექტში სპორადულად გვხვდება -ურ სუფიქსიც, რომელიც ზუსტად იმ ფუნქციითა და ნიუანსით გამოიყენება, როგორც -ხე (კობეშაიძე-კობეშოური, მელქაძე-მელქოური და ა.შ.).

-ხე (ასევე -ურ) სუფიქსის გამოყენების არის გაფართოება, ან დამატებითი ნიუანსთა შექმნა აღწერილი არ აქვს შიძიგურს თავის დროზე და კლ.კუხალაშვილს 1985 წელს გამოცემულ მონოგრაფიაში. შიძიგური ამ რეგიონში 50-60 წლის წინ იწერდა ტექსტებს და ვერაფერს ვიტყვით, ვფიქრობთ (როგორც ამას გვიდასტურებს ხანდაზმული მთხრობელის ზემოთ მოტანილი ტექსტი), -ხე სუფიქსს მაშინ ჰქონდა დადებითი ნიუანსი, ხოლო 1985 წელს მოვლენის სრული სურათი არსებობდა დიალექტში, მაგრამ პატივცემულ მკვლევარს ან არ შეხვედრია იგი, ანდა საგანგებოდ ყურადღება არ გაუმახვილებია. დღესაც დიდმა ხაწილმა სულ არაფერი იცის ამ სუფიქსის შესახებ, ერთ ნაწილს კიდევ გაუგონია, მაგრამ მნიშვნელობა არ ესმის.

ფიქრობა. ძირითადი მნიშვნელობის, ფუნქციის (წარმომავლობის აღნიშვნა და ისიც გათხოვილ ქალთა) დროთა განმავლობაში დიალექტზე მეტყველთა კოლექტურ ცნობიერებაში გაფერმკრთალება-მ.ვიწყების (აღბათ, პრესატელევიზიისა და რადიოს დამსახურებითაც) შედეგი უნდა იყოს, ვერ ვართ, სუფიქსის გამოყენების არც ისეთი სიზშირე, და მეორეც, სხვადასხვა დამატებით ნიუანსთა შექმნის პროცესი-ფაქტი. მთლიან სურათს თუ გადავხედავთ, დომინირებს გაკილევა-დამცირების ნიუანსი.

მაშასადამე: -ხე და -ურ სუფიქსები დღეს დიალექტში (სიტუაციის მიხედვით) გამოხატავენ: 1. საერთოდ ქალთა, ასევე ვოგონათა ამა თუ იმ გვარისადმი კუთვნილებას, თუ ქალი გათხოვილია, აუცილებლად ერთგის მაშისკული გვარის ფუძეს 2. შექმნილი აქვს გაკილევა-დამცირების ნიუანსი, ხშირად არა მარტო კონკრეტული პიროვნების, არამედ გვარის (ჯიშის, ჯილაგის მნიშვნელობით) მიმართაც. 3. სპორადულად (საფიქრებელია ეს ძველად უფრო ხშირად იყო) შეიცავს შექმნის, მოფერებითს, მსუბუქად, ხუმრობით გაკილევის ნიუანსაც.

დამოწმებული ლიტერატურა:

- პ. ინგოროყვა. ძველი ქართული წარმართული კალენდარი. საქ. მუზეუმის მოამბე, 1931-1932 წ.წ. ტ. მე-7
- კლ. კუბლაშვილი. ქართული ენის ქვემო იმერული დიალექტი. თბ., 1985.
- სვანეთის წერილობითი ძეგლები. I. ვსილოგავას რედ. თბ., 1986.
- მ. ძიძიგური. ქართული დიალექტოლოგიური ძიებანი. თბ., 1970.
- ბ. ჯორბენაძე, მ. კობაიძე, მ. ბერიძე. ქართული ენის მორფემებისა და მოდალური ელემენტების ლექსიკონი. თბ., 1988.
- ბ. ჯორბენაძე. ქართული დიალექტოლოგია. თბ., 1989.
- Н. Я. Марр. Орудовный и исходный падежи в кабардинском и лезгинском. Избр. раб. Т. II М.-Л. 1936.
- И. Мегрелидзе. Лазский и мегрелский слой в гурийском. М.-Л. 1938.

Ts. Bendeliani

The Suffix **-xe** in Lower Imeretian

Summary

The morpheme **-xe** \ \ **-pxe** has been attested in Zan and in some dialects of Georgian (viz. Acharian, Gurian and Imeretian). It is added to the stem of the maiden name of a married woman and indicates her origin.

In Lower Imeretian only the allomorph **-xe** occurs. As different from other dialects, it is added to the surnames of both married women and girls.

According to my data, the morpheme **-xe** conveys also the diminutive semantic, which seems to be a new phenomenon.

ნელი ბრეზაძე

ხორბლელის ლექსიკა და კულტურულ-ისტორიული საკითხები

აკადემიკოსმა ივანე ჯავახიშვილმა უმნიშვნელოვანეს საკვლევ პრობლემად დასახა კულტურის ისტორია. ამ პრობლემიდან მან პირველხარისხოვნად მიიჩნია მცენარეებთან დაკავშირებული საკითხების შესწავლა, მათ შორის, ენობრივი მონაცემების განხილვა, მათი რეალური მნიშვნელობის დადგენა [1]. აკად. ივ. ჯავახიშვილის დასაუბრებელი ნამოღვაწარი, განსაკუთრებით, კულტურულ მცენარეთა სფეროში [2; 3], საყურადღებოა არა მხოლოდ შედეგებით; ხშირ შემთხვევაში, მისი ნააზრევი აჩენს ახალ საფიქრალს და გვიბიძგებს საკითხთა შემდგომი, გაღრმავებული კვლევისაკენ. აღნიშნულის მაგალითია მოსაზრებები, რომლებიც ტერმინების — ძველთესლი და ახალთესლი — ანალიზის შედეგად გამოთქვა თავად ივ. ჯავახიშვილმა. მან დაასკვნა, რომ ისინი გამოხატავს, შესატყვისად, პურეულის საშემოდგომო და საგაზაფხულო ნათესებს და მათუწყებელია იმისიც, რომ ქართველთათვის შემოდგომის ნათესი უფრო ძველი წესი იყო, გაზაფხულისა კი — ახალი, რომ თავდაპირველად ქართველ ერსა და მიწისმოქმედს ხორბლელისა და ქრთილეულის მხოლოდ შემოდგომის ჯიშები ჰქონია და რომ საგაზაფხულო პურეული საშემოდგომოსთან შედარებითაა ახალი თესლი, თორემ ისიც ძვ.წ. VII ს. მომდევნო ხანაში უნდა იყოს გამოყვანილი [2 გვ. 406, 408—411].

მართლაც, დამატებითი ლინგვისტური მასალის ეთნოგრაფიულმა შესწავლამ და სემანტიკურმა ანალიზმა გამოავლინა, რომ საქართველოში დამოწმებულმა პურეულის უძველესმა სახელწოდებებმა — ყანა, იფქლი, პური — ბოლო დრომდე შეინარჩუნა შემოდგომის ნათესის მნიშვნელობაც [4—6]. ეს ფაქტი ადასტურებს და უფრო სარწმუნოს ხდის აკად. ივ. ჯავახიშვილის მიერ გამოთქმულ მოსაზრებას, რომლის არსი, ვფიქრობ, არ უნდა შემოიფარგლოს მარტოდენ ქართველთა მეურნეობაზე მსჯელობით და შესაძლებელი უნდა იყოს მისი განზოგადება. აღნიშნულის საფუძველს იძლევა საბუნებისმეტყველო და ჰუმანიტარულ მეცნიერებათა დისციპლინების მონაცემები, დაკავშირებული არა მხოლოდ საქართველოსთან.

მნიშვნელოვანია, რომ უძველესი მარცვლელი მცენარეები: კულტურული ხორბლის წინაპარი, ველური ერთმარცვალი ხორბალი, ველურიდან კულტურული საკენ გარდამავალი ანუ ინიციალური სახეობები, ქართული ენდემები, მანა და ძველკოლხური ასლი, აგრეთვე სპელტა საშემოდგომო პურეულებია [7 გვ. 28, 31, 93, 225].

ხორბლის მოყვანასთან დაკავშირებული ეთნოგრაფიული მასალა აგრობიოლოგიის სფეროდან ვეამცნობს, რომ კლესები ამჟობინებდნენ შემოდგომაზე თესვას არა მარტო ძვ.წ. ორკოსლა ანუ განვითარების საშემოდგომო და საგაზაფხულო ციკლების მქონე პურეულის, არამედ საგაზაფხულო ჯიშებისაც კი [7 გვ. 72]. კარგი შედეგის მქონე ეს ხალხური აგროტექნიკური ღონისძიება დადასტურებას პოულობს სამეცნიერო ლიტერატურაში, საიდანაც ჩანს, რომ საგაზაფხულო ჯიშების შემოდგომაზე დათესვის შედეგად იცვლება პურეულის ფიზიოლოგიური თვისებები და მორფოლოგიური ნიშნები: იზრდება მისი პროდუქტული დაბუჩქება, თავთავის სიგრძე, თავთუნების, მარცვლისა და მასში შემავალი ცილების ოდენობა, სათესლე მარცვლის გამოსავალი, მარცვალი

მეზღვება [8 გვ. 140, 141; 9 გვ. 12], ჩქარდება ვეგეტაცია; ყანა 5—8 დღით აწურებს შემოსვლას ყველაზე ადრეულ საგაზაფხულო ნათესსაც კი, რასაც მწიფელობა აქვს ავადმყოფობათა და მავნებელთაგან დასაცავად [8 გვ. 42; 9 გვ. 14, 17], ეს კი ხელს უწყობს მაღალმოსავლიანობას. ასევე, ჩვეულებრივად მუდარებით უხვმოსავლიანია საგაზაფხულო ჭიშის შემოდგომაზე ნათესი უნდაგან მიღებული, ე.წ. განაჩლებული და კვლავ გაზაფხულზე დათესილი მარცვლი [7 გვ. 72], რასაც მოწმობს მეცნიერთა ექსპერიმენტებიც [10].

ვენტიკოს-სელექციონერთა ცდებისავე ერთმა რიგმა გამოავლინა, რომ იმ საგაზაფხულო ხორბლისა თუ ქერის ჰიბრიდთა შთამომავლობაში მიღებული საშემოდგომო ფორმები [11], თანაც, საგაზაფხულო მარცვლიდან მიღებული საშემოდგომო ფორმები იძლევა მემკვიდრულად მდგრად შთამომავლობას [12]. ე.წ. პურეულის გადაკეთებასთან დაკავშირებულმა სხვა ექსპერიმენტებმა [13] ცხადყო, რომ საშემოდგომო მარცვლეულის საგაზაფხულოდ გადაკეთება შედეგებით რთული და ხანგრძლივი, 4—5 წლიანი პროცესია [13], საგაზაფხულო ფორმები კი უკვე 2 სეზონის განმავლობაში იძენს საშემოდგომოობის თვისებას [14]. უკვე იგივე ეს უნდა მიგვითითებდეს იმაზე, რომ თავდაპირველად პურეულის განვითარების ციკლი, მართლაც, საშემოდგომო იყო და, ამდენად, ამ გენეტიკური ნიშნის აღდგენა მისთვის შედარებით ადვილია, ვიდრე უცხო, მეორადი თვისების — საგაზაფხულოობის შექმნა. ამ მისაზრებას მხარი დაუჭირეს გენეტიკოსებმა [7 გვ. 227].

შედარეთა ბიოლოგიურ ნიშან-თვისებათა ჩამოყალიბებაში განმსაზღვრელა ბუნებრივი გარემო. რაზე მეტყველებს ეს უკანასკნელი? პურეულის კულტურულ ფორმებს ხომ საფუძვლად დაედო ველური სახეობები. ბუნებაში კი ველური მარცვლეული თვითნათესვით მრავლდებოდა. შემდეგში ადამიანსაც, თავდაპირველად ბუნების მიბაძვით, უნდა ეცადა მარცვლის დათესვა მისი შემოსვლისთანავე. საქართველოს პირობებში პურეული (თუ მხედველობაში არ მოვლდებოდა ქერსა და მახას, რომლებიც 1—2 კვირით ასწრებს შემოსვლას სხვა ნათესებს) მკათათვისათვის მწიფდება. ამდენად, ჩვენთან ვერც ბუნებაში თვითნათესილი და ვერც უკვე ადამიანის მიერ დათესილი პირველი პურეული ვერ უნებოდა საგაზაფხულო. იგივე ითქმის ზოგადად პურეულის წინააზიური გენეტიკის შესახებაც, სადაც ბუნებრივი პირობების შესატყვისად, სამიწათმოქმედო უფის გარიჟრაჟზე — როგორც ამას გვაუწყებს აგროკლიმატოლოგიის მონაცემები [14; 15] და პალეობოტანიკოსთა დასკვნები [16 გვ. 543, 547, 564; 17; 18; 19 გვ. 44] — პურეულის მოყვანა შესაძლებელი იყო მხოლოდ ზამთრის ნაოქების წყალობით.

აღნიშნულის დადასტურებაა შეუძრელი მითიც, რომლის მიხედვით ზაფხულთან ააქრობაში იმარჯვებს „ომერთების ერთგული მიწისმოქმედი“ ზამთარი [20]; ამასვე მეტყველებს ძველი სამყაროს პურეულის ღვთაებების ზამთარში კვდომა და გაზაფხულზე აღორძინება, რაც მიგვანიშნებს ზამთრის ძილ-ვაშლილი ნათესების გაზაფხულზე აღმოცენებაზე.

საყურადღებოა ტრიპოლიებში დამოწმებული, ხალხის ხატოვანი აზროვნების ნიმუშებიც — საშემოდგომო და საგაზაფხულო ნათესების გამომხატველი, პლტა რიტუალური ფიგურები, რომელთაგან საშემოდგომოს შესატყვისი თარღდება ძვ.წ. IV ათასწლეულით, საგაზაფხულოსი კი უფრო გვიანდელი, ძვ.წ. III ათასწლეულისაა [21].

ამასვე გვაუწყებს ძველი ცივილიზაციის ქვეყნების პირველი ოფიციალური კალენდრები (მათ შორის, ძველქართული წარმართული კალენდარიც), რომლებიც დაეფუძნა ხალხურ სამეურნეო კალენდარს და რომელთა მიხედვით თავდა-

პირველად წელიწადი იწყებოდა მზის საზაფხულო დადგვიდან (ეს თარიღი უკვე უცნობია, პრეცესიების შედეგად, ივნისშია; ათასწლეულებს მიღმა, თუ თანამედროვე კალენდარული ქამთაორიცხვით გავითვლით თვეებს, ივლისზე, კიდევ უნდა არაა კი აგვისტოზე მოდიოდა [7 გვ. 167-169]). რაც შეეხება ასევე ძველ ლალმოსავლო კალენდარს, რომლითაც წელიწადი იწყებოდა მზის საზაფხულო ბუნიაობიდან და რომლის შემოღება (ძვ.წ. III ათასწ.) განაპირობა შუამდინარეთის მეურნეობაში საზაფხულო პურკულის დანერგვამ, იგი საშემოდგომო კალენდართან შედარებით, კულტურის გვიანდელი მონაპოვარია.

ყოველივე ზემოაღნიშნულის საფუძველზე შესაძლებელი ჩანს აკად. იგ.ჯავახიშვილის მიერ, ლინგვისტური მასალის ანალიზის შედეგად, გამოთქმული მოსაზრების განზოგადება და ასე ჩამოყალიბება: კულტურულ მცენარეთა წინააღმდეგობის გენცენტრში, რომელშიც საქართველოც შედის, ბუნებრივი გარემოს შესაბამისად, ველური პურეულის განვითარების ციკლი საშემოდგომო იყო. მისი კულტურაში შეყვანამ მოგვცა პირველი და ამდენადვე, სწორედ, საშემოდგომო ნათესები.

თუ ნათქვამი მისაღებია, მაშინ ეს დებულება ხელს უწყობს კულტურის ისტორიასთან დაკავშირებული სხვა ფაქტებისა თუ საკითხების დაზუსტებასა და გარკვევას. სახელდობრ: შესაძლებლობა იქმნება კულტურული პურეულის გენცენტრებში მწარმოებლური მეურნეობის ჩასახვის არეალის განსაზღვრისა ვერტიკალური ზონალობის თვალთახედვით. ესაა საშემოდგომო მარცვლეულის გავრცელების ოლქები, რომლებიც საქართველოში აღწევს ზღვის დონიდან 1500 მეტრამდე, რაც ეთანხმება კულტურული პურეულის გენცენტრების მთა-სა და მთის შუაზოლში ლოკალიზაციის შესახებ აკად. ნ.ვაგილოვის მიერ გამოთქმულ მოსაზრებას [22]. ეს უკანასკნელი დადასტურებას პოულობს აგრეთვე ახლო აღმოსავლეთის ადრესამიწათმოქმედო კულტურათა შემსწავლელი არქეოლოგებისა და პალეობოტანიკოსების ნაშრომებში [16 გვ. 543, 546, 561; 19 გვ. 39; 23; 24; 25]. ეს ერთი მხრივ, მეორე მხრივ კი, იძლევა საშუალებას ამ კერათა გეოგრაფიული არეალის კიდევ უფრო დაზუსტებისა — ეს უნდა იყოს ოლქები, სადაც ადგილობრივი გარემოს შესაბამისად უძველესი პურეული (აღბათ საადრეო, ანუ მოკლე სავგებეტაციო პერიოდის მქონე; ველური, მახას ტიპის, ქერი) დაახლოებით მზის საზაფხულო დადგვისათვის ასწრებდა შემოსვლას [7 გვ. 227].

შესაძლებელია აგრეთვე სხვადასხვა ვერტიკალურ ზონაში მიწათმოქმედების ეტაპობრივი გავრცელება-განვითარების სურათის დადგენა. მაგალითად, მაღალმთიანეთის სამიწათმოქმედოდ ათვისება შესაძლებელი იქნებოდა სამეურნეო ყოფის განვითარების შედეგით გვიან საფეხურზე — მას შემდეგ, რაც გამოყვანილი იქნა პურეულის საზაფხულო ჯიშები. ჩვენში ასეთებია უძველესი ხორბლეულის, ასლისა და ივქლის, ბაზაზე მიღებული საზაფხულო ფორმები, მათ შორის, მკაცრად საზაფხულო სახეობა ხორბლისა, ენდემური დიკა [7 გვ. 26, 52, 52-58]. გამოდის, მაღალმთიანეთიც, თუმცა კი მეორადი, მაგრამ მაინც სახეობათა და ფორმათწარმოქმნის უძველესი კერაა. ეს ფაქტი კი, მთელრივ სხვა, მათ შორის ზემომოტანილ ზოგიერთ მონაცემთან ერთად, საფუძველს იძლევა დარწმუნებით თქმისა, რომ საქართველო მწარმოებლური მეურნეობის ჩასახვა-განვითარების ერთ-ერთი უძველესი და დამოუკიდებელი კერაა და რომ ამ კერაში ადგილი ჰქონდა სახეობათა და ფორმათწარმოქმნის უწყვეტ პროცესს, რაშიც დიდი წვლილი მიუძღვის ხალხურ სელექციას [7 გვ. 92, 236, 241].

დებულება საშემოდგომო პურეულის პირველადობის შესახებ შესაძლებელს

წარმოქმნასთან დაკავშირებული ზოგიერთი საკითხის გადაწყვეტისასაც შემეცნებითან ერთად აქვს პრაქტიკული მნიშვნელობაც — წარმოქმნის გზებისა და მათი განვითარების ისტორიის ცოდნა პრაქტიკული ბიოლოგიის განვითარებას, მცენარეთა თანამედროვე მესატყვისი, გაუმჯობესებული სახეობების გამოყვანას [26]. ამ მხედველობაშია მეცნიერთა წრეში კამათის საგნად ქცეული საკითხი თუ ხორბლის ორ სახეობას — იფქლსა და დიკას — შორის როგორ უფილიყო მეორისათვის ადვილფშენადობის განმაპირობებელი Q დომინანტი ვადაცემი. მას შემდეგ, რაც გაირკვა, რომ საშემოდგომო პურეულ-ისტორიულად პირველადი, ცხადი ვახდა, რომ საგაზაფხულო დიკა ვერ იქნებოდა დონორი საშემოდგომო, ისიც უძველესი სახეობისა — იფქლის, როგორც როგორც სხვა მონაცემებითაც გაირკვა, თავად უნდა მჩელო მონაწილეს უკან ჩამოყალიბებაში [7 გვ. 228—236].

ამაინც, როდიდან იგარაუდება პურეულის საგაზაფხულო ფორმების

შეიქმნება ტრიბოლოგეს არქეოლოგიურ მონაპოვრებში დამოწმებული ნათესის ამსახველი რიტუალური პლასტიკის ნიმუშები ჩნდება ათასწლეულში. არქეოლოგიურივე მასალა ადასტურებს ძვ.წ. III ათასწლეულისათვის კავკასიაში დაღესტნის მაღალმთიანეთის სამიწათმოქმედოდ

მაღალმთიანეთში კავკასიის ტენიანი ჰავა შესაძლებელს ხდიდა საგაზაფხულო პურეულის მოყვანას, შუამდინარეთში იგივე საქმიანობა შეუძლებელი იქნებოდა არარენტაბელური მაინც იქნებოდა ადგილობრივი ბუნებრივი პირობების გამო (ჩაზვე ზემოთ იყო საუბარი). გამოდის, მხოლოდ მაღალგანვითარებული სარტიგაციო სისტემამ შეუწყო ხელი იქ, სწორედ, მარცვლეულის საგაზაფხულო ნიმუშზე დამყარებული მიწათმოქმედების აღმავლობას [7 გვ. 195, 201, 225, 241], რასაც შედეგად მოჰყვა უკვე ძვ.წ. III ათასწლეულში ახალი ძვ.წ. საგაზაფხულო კალენდრის შემოღება. ყოველივე ეს კი მაუწყებელია იმისა, რომ ამ დროისათვის პურეულის საგაზაფხულო სახეობები კარგა ხნის უკონკრეტო და ყოფაშიც ათვისებულ-დამკვიდრებული ყოფილა. ე. ი., საგაზაფხულო პურეული, მართლაც, მხოლოდ საშემოდგომოსთან შედარებით ყოველმაღალი თესლი“, თორემ ისიც შორეული წარსულის მონაპოვარია.

და კიდევ ერთი, აღნიშნულთან დაკავშირებული ნიშანდობლივი ფაქტი — ძველმათავის (ძვ.წ. III ათასწ.) ამიერ-კავკასიაში უკვე დამოწმებულია საიპოლო პურეულობა [28]. ეს კი მიგვანიშნებს იმაზე, რომ მაღალმთიანეთის საიპოლო და სამიწათმოქმედოდ ათვისება ურთიერთდაკავშირებული და სულაც უსაფრთხაპირობებელი ისტორიული მოვლენებია. ანუ მას შემდეგ, რაც მაღალი ზოტექნიკის გონივრული მონაპოვრის, დოლის ვადების ხელოვნურად შექმნილების, შედეგად შესაძლებელი გახდა მეცხვარეობის განვითარება, საბაზო ფორმაზე გადასვლა [29], წამოიჭრებოდა მაღალმთიანეთის სამიწათმოქმედოდც ათვისების აუცილებლობა, რაც კიდევ ერთხელ ადასტურებს იმას, რომ ოდითგანვე სიმბიოზური მეურნეობის არსებობას.

ამათა დაახლოებით, აკად. ივ.ჯავახიშვილის მიერ ხორბლკელის სახელწოდებით დაკავშირებით გამოთქმული მოსაზრების საფუძველზე ჩატარებული, მთლიან, ჩაღრმავებული კვლევის მოკლეად გადმოცემული შედეგები.

დამოწმებული ლიტერატურა:

- ივ. ჯავახიშვილი, ჩვენი ამოცანები ენათმეცნიერებისა და კულტურის ისტორიის სფეროში. „ქართული ენისა და მწერლობის ისტორიის საკითხები“, 1956.
- ივ. ჯავახიშვილი, საქართველოს ეკონომიური ისტორია, წ. I, ტფ., 1930.
- ივ. ჯავახიშვილი, საქართველოს ეკონომიური ისტორია, წ. II, ტფ., 1934.
- ბ. ბრეგაძე, ხორბლის ლექსიკასთან დაკავშირებით. III. „მსე“, XX, თბ. 1979.
- ბ. ბრეგაძე, ხორბლის ლექსიკასთან დაკავშირებით. IV. „მაცნე“, ისტ. №3, 1981.
- ბ. ბრეგაძე, სიტყვის „ყანა“ ერთი მნიშვნელობის შესახებ „საქმეცნ.აკად. მოამბე“, ტ. 67, №1, 1972.
- Н. А. Брегадзе, Очерки по агроэтнографии Грузии, Тб., 1983.
- В. Л. Менабде, Пшеницы Грузии, Тб., 1948.
- В. Н. Ремесло, Нарправленное изменение яровой пшеницы в озимую в целях селекции, Одесса, 1956.
- П. Т. Кибасов, Значение осеннего прорастания семени в поздних семеноводческих посевах пшеницы и ячменя. Автореф. канд. дис., Омск, 1953.
- Т. К. Лепин, К генетической природе озимости пшениц, "Вопросы эволюции, биогеографии, генетики и селекции", М.-Л., 1960, с. 149-152.
- В. П. Ласкин, Метод переделки яровой пшеницы в озимую в селекции озимой пшеницы на Юго-Востоке. Автореф. канд. дис., Саратов, 1961, с. 14.
- И. Ф. Лященко, О направленном изменении природы пшениц и ячменей, Ростов н/Д., 1956, с. 4.
- Мировой агроклиматический справочник, М.-Л., 1937.
- Агроклиматический атлас Мира, М.-Л., 1972.
- K. W. Butzer, Environment and Archaeology, London, 1972.
- Wan Zeist, The Domestication and Exploitation on Plants and Animals, "DEPA", London, 1969, p. 45.
- J. Oates, Prehistoric Settlement Patterns in Mesopotamia, London, 1972, p. 299.
- H. Helbaek, Samaran Irrigation Agriculture at Choga Mami in Iraq, "Graç", vol. XXXIV, part I.
- С. Крамер, История начинается в Шумере, М., 1965, с. 164-165.
- Б. А. Рыбаков, Язычество древних славян, М., 1981, с. 179-180.
- Н. И. Вавилов, Избранные труды, т. V, с. 118, 170.
- Ch. A. Reed, The Patern of Animal Domestication on the Prehistoric Near East, "DEPA", London, 1969, p. 361.
- J. Mellaart, The Neolithic of Near East, London, 1975, p. 27, 30.
- В. М. Массон, Средняя Азия и Древний Восток, М., 1964, с. 62, 69, III, 192.
- В. Л. Комаров, Происхождение культурных растений, Л., 1938, с. 3.
- В. Г. Котович, Проблемы культурно-исторического и хозяйственного развития населения древнего Дагестана, М., 1982, с. 150-151.
- К. Х. Кушнарева, Т. Н. Чубинишвили, Древние культуры Южного Кавказа, Л., 1970, с. 110.
- Н. А. Брегадзе, Из истории народной зоотехнии "Сообщения АН Грузии", т. 88, №2, 1977.

N. Bregadze

WHEAT-RELATED VOCABULARY AND CULTURAL AND HISTORIC PROBLEMS

Summary

On the basis of linguistic material Academician I. Dzhavakhishvili came to the conclusion that the Georgians primarily used to sow winter crops. Later on the data of humanitarian and natural sciences enabled the author of the present article to broaden the area of the research and to generalize I. Dzhavakhishvili's statements to the following: historically, within the limits of the whole South-West Asia genetic centre of cultural plants, wild grains and, accordingly, their cultured initial species were winter crops.

Such a conclusion, in its turn, helps to specify and solve a number of problems of history and culture. For instance, it seems possible: 1. To determine the vertical provenance zones of primary cereals; 2. To link agricultural exploitation of highlands (1500-2300 m a. s. l.) with the raising of spring crops; 3. To assume that in Georgia, one of the most ancient and independent centres of cereal crops, an endless process of species and shape formation took place; 4. To solve certain questions in respect of formation of wheat species; 5. To state that in ancient Mesopotamia the prosperity of agriculture, being based on spring sowing was only possible due to highly developed irrigative systems; 6. To identify the epoch of spring crops raising and introduction into agriculture; 7. To judge on the development of uplands (1500-2300 m a. s. l.) for stock-raising and agriculture as being historically interconnected and interstipulating processes, with due regard for longstanding symbiotic character of these branches in Georgian economy.

ღარეჯან ბუიძე

3-||ს- პრეფიქსთა მართლწერისათვის ორპირიან ბარდაშავალ ზმნებში

3- და ს- პრეფიქსთა საკითხი დიდი ხანია ყურადღებას იქცევს ქართველ ენათმეცნიერთა შორის. მსჯელობას მათი ფუნქციისა თუ **დანიშნულები-სამებრ გამოყენების თაობაზე** უკვე ძველ გრამატიკოსებთან ვხვდებით, ანტონ I-ის გრამატიკიდან მოყოლებული, თითქმის არ შექმნილა ქართული ენის გრამატიკისა თუ მართლწერის საკითხებისადმი მიძღვნილი არცერთი წიგნი, სადაც გარკვეული თვალსაზრისი არ იყოს გამოთქმული ამ პრეფიქსების შესახებ. ნაწილი ძველი გრამატიკოსებისა მათ ხმარებას აუცილებლად თვლიდა, ნაწილი კი ზედმეტად მიიხიწევდა, მაგრამ მათ ნააზრევში — თუ რატომ უნდა აკრძალულიყო ან დაკანონებულიყო ამ პრეფიქსთა გამოყენება, ზოგჯერ სუბიექტური თვალსაზრისი სჭარბობს ობიექტურს. ეს განპირობებული იყო იმით, რომ ძველი გრამატიკოსებისათვის 3-||ს- პრეფიქსების ფუნქცია გარკვეული არ იყო. მართლწერის წესებს ისინი აყალიბებდნენ პირთა რაოდენობისა და როგორობის გათვალისწინებლად, ამის გარეშე კი ქართული ზმნის პირის ნიშნებზე მსჯელობა დამაჯერებლობას მოკლებულია.

3-||ს- პრეფიქსები მეცნიერულად შეისწავლა აკ. შანიძემ. მან ისტორიული და დიალექტოლოგიური მასალის შეჯერებით მიღებული დასკვნების საფუძველზე შეიმუშავა ამ პრეფიქსთა მართლწერის წესები, რომელიც წარედგინა ქართული ორთოგრაფიის სადავო საკითხების მოსაწესრიგებლად შექმნილ კომისიას 1921 წელს. ამ პროექტის თანახმად, **ჰაე** და **სანი** გამოყენებული უნდა ყოფილიყო მხოლოდ როგორც მეორე სუბიექტური და შესაბამე ობიექტური პირის ნიშანი, თუ ობიექტი ბრუნვაუცვლელი იყო (ა. შანიძე, 1920, გვ. 1-3). მკვლევარის აზრით, რადგან საკითხი შესწავლილი იყო, „დავის გადაწყვეტას ულ ადვილი“ იყო: უნდა მომხდარიყო ორთოგრაფიაში რეფორმა, რომელიც საფუძვლად აიღებდა ნაშრომში გატარებულ დებულებებს (ა. შანიძე, 1920, გვ. 1-3). მიუხედავად იმისა, რომ ნაშრომის ძირითადი დებულებები საეჭვოდ არ გაუზნდიათ, პროექტმა მაინც დიდი კამათი გამოიწვია. გარდა ზემოთდასახელებული პროექტისა, განიხილეს სამი სხვა პროექტიც:

1. ვუკ. ბერიძისა და ს. გორგაძისა, რომლის მიხედვითაც 3 და ს- უარყოფილ უნდა ყოფილიყო როგორც სუბიექტური პრეფიქსი მეორე პირისა ყველგან და დატოვებულ უნდა ყოფილიყო როგორც ობიექტური პრეფიქსი მესამე პირისა იმავე საფუძვლებზე, როგორც პირველი და მეორე პირისათვის მ-ანი და გ-ანი იხმარებოდა, ე.ი. ყველგან და ყოველთვის, როცა ობიექტი მესამე პირში იყო, მიუხედავად იმისა, თუ რომელ ბრუნვაში იქნებოდა იგი (სალიტ. ქართულისთვის, გვ. 27-28).

2. გახვლედიანის პროექტის თანახმად, 3- და ს- უნდა გამსარიცხულიყო ყველგან. სადაც ისინი ზმნის ძირს არ ეკუთვნოდნენ. ავტორი თავის მოსაზრებას იმით ასაბუთებდა, რომ რაკი ენას ახასიათებს მიდრეკილება ამ პრეფიქსთა დაკარგვისაკენ (როგორც ეს ა. შანიძის გამოკვლევებიდანაც ჩანდა), „აზროვნებისათვის ფორმათა მრავალსახიანობის ტვირთის თავს მოხვევას“ გამარტივება სჭობდა ამ პრეფიქსთა უარყოფით. მისი აზრით, „ამ სიმარტავეს მოითხოვს შოზარდის ნორჩი გონება, რომლისთვისაც გრამატიკული ანალიზი ოთხსართულიანი წესებისა ჭეშმარიტი ტანჯვაა; ამას მოითხოვს სწავლასწავა ღარვის მწერალ-

ინტერესები, რომელთათვისაც რთულ გრამატიკულ ანალიზს სავალდებულოდ ვერ გავხდით ისე, როგორც ფილოლოგებისათვის სავალდებულო არ შეიძლება იყოს სხვა სპეციალურ დარგთა მოვლენების მეცნიერული ანალიზი“ (ბატულდანი, 1920, გვ. 15-16).

კაკელიძისა, რომლის აზრითაც, ჰ- და ს- უნდა დარჩენილიყო როგორც მხოლოდ ობიექტური პრეფიქსები მესამე პირისა, როცა ობიექტი (დამატება) მიცემით ბრუნვაში იდგა (სალიტერატურო ქართულისათვის, გვ. 28).

კონფერენციის მასალებში მითითებულია, რომ კომისიამ წინადადება მისცა აშანიძეს, გაემარტივებინა მართლწერის წესები, მაგრამ რადგან ეს არ მოხერხდა კომიტეტმა უცვლელად დატოვა ა.შანიძის პროექტი მისი პირვანდელი სახით (სალიტერატურო ქართულისათვის, გვ. 28).

დაწვეული აქედან დღემდე ქართველ ორთოგრაფთა დამოკიდებულება ორპირიან გარდამავალ ზმნებში ჰ||ს- პრეფიქსთა ხმარების შესახებ ცალსახაა: ეს პრეფიქსები არ უნდა იხმარებოდეს ორპირიან გარდამავალ ზმნებთან დრო-კილოთა არც პირველ და არც მეორე ჯგუფში. ეს წესი ნაწილობრივ იქნა გატარებული 1946 და 1949 წლებში შექმნილ ორთოგრაფიულ ლექსიკონებში, მაღალი პრინციპულად გატარდა ქართული ენის განმარტებით ლექსიკონში. არაერთხელ იმავე ხასიათისაა „ქართული სალიტერატურო ენის ნორმები“ დაკანონებული ორთოგრაფიული წესებიც (ნორმები, გვ. 193). ამავე წესებს იმეორებს ცალკეულ ავტორთა მიერ შექმნილი ორთოგრაფიული ხასიათის ნაშრომები (ტოფურია, გვ. 18-19, გ.შალამბერიძე, გვ. 62; ნ.ბასილაია, გვ. 72; რ.სა-ლანაძე, გვ. 46 და სხვ.).

მაგრამ იმავე „ქართული სალიტერატურო ენის ნორმებსა“ თუ მართლწერის საბუნებისმეტყველოებში ასევე ცალსახად და აშკარად ჩანს ერთი ფაქტი: მიუხედავად პრავალგზისი მცდელობისა, „თანამედროვე სალიტერატურო ქართულში ჰ- და ს- პრეფიქსების ხმარება მაინც მოუგვარებელია... ისტორიულად სწორი ფორმების ხმარებას მაინც შემთხვევითი ხასიათი აქვს“ (ნორმები, გვ. 192), რომ „თანამედროვე ქართულ სალიტერატურო ენაში ყველაზე მეტ არეგ-დარეგას მიწოდებდა ამ პრეფიქსების ხმარებაში ვხვდებით“ (გ.შალამბერიძე, გვ. 62). ძირითად შეცდომად მიჩნეულია ის, რომ „ჰ- და ს- პრეფიქსები იხმარება ზოგჯერ ორპირიან გარდამავალ ზმნებთან, როგორც დრო-კილოთა პირველ სერიაში, ისე მეორე სერიაშიც (ჰკლავს — მოჰკლა, ჰკრებს — შეჰკრება, სთქვა, დასწერა)“ (ნორმები, გვ. 192). ჩვენი მხრიდან დავუმატებდით იმას, რომ ეს საკითხი დღესაც „აქლვესის ქუსლს“ წარმოადგენს არა მარტო არასპეციალური, არამედ სპეციალური ფაქულტეტების აბიტურიენტთათვისაც.

ამ ბუნებრივად წამოიჭრება ერთი კითხვა: რადგან ენა არის გარკვეული კანონზომიერებით დაკავშირებულ ენობრივ ელემენტთა სისტემა, რამდენად შეიძლება მასში „არეგ-დარეგის“ დაშვება? ენაში მომხდარი ნებისმიერი ცვლილება (ეს ენება როგორც სალიტერატურო ენას, ისე დიალექტებსაც) კანონზომიერ ხასიათს ატარებს და ენის შინაგანი პოტენციიდან გამომდინარეობს. „არეგ-დარეგ“ შეიძლება განხილული იქნეს „როგორც შემფასებლის პოზიცია განსაზღვრული საკითხის მიმართ და არა ობიექტური სინამდვილე. ის ფაქტი, რომ ჰ- და ს- პრეფიქსების საჭიროებაზე ადრეულ გრამატიკებშივე დაისვა საკითხი, საჭირო არს ვერ ცვლის. ამ საკითხის დასმა განაპირობა, ჩვენი აზრით, იმ ფაქტორებმა, რომ: ეს პრეფიქსები გამოხატავდნენ როგორც სუბიექტურ, ისე ობიექტურ პირებს, და ამავე დროს ადრევე გაუჩნდათ გაქრობის ტენდენცია — განსხვავებულად: პოზიციების და პირის როგორობის მიხედვით (როგორც ცნობილია, S₂-ის აღსანიშნავად ამ პრეფიქსებს უკვე აღარ ვხმარობთ, S₁-ის აღსანიშნავად კი ჯერაც გამოიყენება). პრობლემა დადგებოდა არა მოლა-

პარაკე კოლექტივისათვის, არამედ ინდივიდისათვის, რომელიც დიაქრონიულ და სინქრონიულ პლანში წარმოდგენილი მრავალფეროვანი სურათის გამო გონებით და არა ქვეცნობიერად ეცდებოდა მათ გამოყენებას, ეს კი მეტ-ნაკლებად გამოხატულებას ჰპოვებდა სალიტერატურო ენაში. მაგალითისათვის შეიძლება დავასახელოთ ერთი ფაქტი: ერთპირიანი ზმნები, რომლებიც შეიძლება 3-||ს-პრეფიქსებით იყვნენ წარმოდგენილი კახეთიდან გამოსული მწერლების მხატვრულ თუ პუბლიცისტურ ნაწერებში, სვითონ კახურში სრულიად სამართლიანად უამპრეფიქსბოდ იხმარება (არ.მარტიროსოვი, გვ. 107).

ზემოთ წარმოდგენილი ზოგადი მსჯელობა ემყარება ქართული დიალექტებისა თუ სამწერლობო ენის მონაცემებს.

დღეს საეჭვოდ აღარ ითვლება ის ფაქტი, რომ ძველ ქართულში მიცემით ბრუნვაში დასმული ობიექტი გამოხატებოდა იმავე ნიშნებით, რითაც ირიბი ობიექტი. თანამედროვე ქართულ დიალექტთა უმრავლესობაშიც დადასტურებულია ეს კანონზომიერება, მაგრამ ხშირ შემთხვევაში ისინი მიჩნეულია ან როგორც ირიბი ობიექტის ანალოგიით გაჩენილად, ან შეცდომად (იხ. მაგალითად: გრ.იშნაიშვილი, გვ. 218; გრ.ბერიძე, გვ. 110 და სხვ.). სინამდვილეში კი პირდაპირი ობიექტი ქართულში ისევე აღინიშნებოდა და აღინიშნება ნიშნით, როგორც ირიბი ობიექტი. მორფოლოგიური და ფონოლოგიური მოდულებას ურთიერთობის შედეგად თანდათან მოხდა ამ პრეფიქსთა დაკარგვა გარკვეულ პოზიციებში. ქართული სალიტერატურო ენისა და დიალექტთა მთლიანი კორპუსის წარმოდგენას ამ თვალსაზრისით სტატის მოცულობა, რა თქმა უნდა, ვერ დაიტევს, მაგრამ რამდენიმე მაგალითის მოხმობით ვცდებით გაჩვენოთ, რომ ირიბი და პირდაპირი ობიექტები როგორც დიალექტებში, ისე სალიტერატურო ენაში ერთხა და იმავე მორფოლოგიკურ კანონზომიერებებს ემორჩილებიან. ამ თვალსაზრისით განვიხილავთ ქართულ და იმერულ დიალექტებს და რამდენიმე ნიმუშს ქართველ მწერალთა შემოქმედებიდან.

ქართლური დიალექტი 3- ||ს- პრეფიქსთა ხმარების თვალსაზრისით ახლოს დგას ძველი სალიტერატურო ქართულის მონაცემებთან. ქართლურში მიცემით ბრუნვაში დასმული პირდაპირი ობიექტი გამოხატულია ნიშნით როგორც ზმნისწინიან, ისე უზმნისწინო ფორმებში, თუმცა ამ უკანასკნელში მეტია პირის ნიშნის 0 აღმომრდით წარმოდგენის შემთხვევები; მაგალითად:

ან მოჰკლამს და ან ზედ შეაკვდება (დიალ., 299).

გასჭრიან დელამას ჯოხით (დიალ., 312).

ცხვარი მოჰძოვს თავიანთ ბალახსა (დიალ. 314).

კორპუსში წარმოდგენილი მასალის მიხედვით, ზმნისწინიან ფორმებში მესამე პირის პირდაპირი ობიექტი ნიშნით წარმოდგენილია 38-ჯერ, ნიშნის გარეშე კი მხოლოდ 14-ჯერ. უზმნისწინო ფორმებში სხვა სურათია: 25 შემთხვევაში ფორმა გამოხატულია ნიშნით, 41-ში კი — არა. უზმნისწინო ფორმებში ნიშნის შენარჩუნებას ხელს უწყობს ენკლიზიზა — დამარცვლის კანონზომიერების თანახმად, ამ დროს პრეფიქსი მისდევს წინა სიტყვის ხმოვანს, რის შედეგადაც მისი შენარჩუნება გარკვეულწილად შესაძლებელი ხდება: ისაჲ-ცრის (დიალ., 274), არაჲ-ჭამს (დიალ., 275), ცოცხივითა — აკრამენ (დიალ., 288) და სხვ.

ქართლურ დიალექტში 3- პრეფიქსი იყარგება იმ შემთხვევაშიც, როცა ის ირიბი ობიექტის გამოხატველია.

ზმნისწინიან ფორმებში ირიბი ობიექტი მესამე პირში, უმეტეს შემთხვევაში, ნიშნითაა წარმოდგენილი (40-დან 34-ჯერ), მაგრამ გვხვდება უნიშნო ფორ-

მეტი: რასაც შახვდებდა. იჭაშს (დიალ., 272); მისცემს იმ ფულს და და-
ჩნება შაური (დიალ., 297) და ა.შ.

უზმნისწინო ფორმებში მესამე პირის ირიბი ობიექტი ნიშნით წარმოდგე-
ნილია 51-ჯერ, უნიშნოდ — 33-ჯერ. აქაც პირის ნიშნის შენარჩუნებას ხშირად
ხელს უწყობს ერთი მახვილის ქვეშ სიტყვათა გაერთიანება.

გუთნი ბუდე — ექვიან (დიალ., 273)

მეტი ვზა აღარა — ექონდა (დიალ., 279)

შენ ლენტსა - მგავდა (დიალ., 283) და ა.შ.

არანაკლებ ხშირად იკარგება 3-||ს- პრეფიქსები სამპირიან ზმნებშიც. ჩვენი
მასალიდან სამპირიანი ზმნები ამ პრეფიქსებით წარმოდგენილი იყო 32-ჯერ,
პრეფიქსები დაკარგული იყო 27 შემთხვევაში. წარმოდგენილი მასალის სიმწი-
რის მიუხედავად, ცხადად ჩანს, რომ ქართულში შეიმჩნევა პირის ნიშნების
დაკარგვის ტენდენცია. ამ ტენდენციამ დასრულებული სახე მიიღო იმერულ
დიალექტში, სადაც დაკარგულია არა მარტო მეორე სუბიექტური პირისა და
მესამე პირდაპირი ობიექტის ნიშნები, არამედ მესამე ირიბობიექტური პირის
ნიშანიც. მთელი კოროპუსიდან ამ დიალექტში შეგვცვდა სულ 5-ოდენ შემთხვევა
პირის ნიშნის ხმარებისა:

ვაჰყვა მართლაც და მივიდა (დიალ., 453)

დასწყევლოს ღმერთმაო (დიალ., 453)

მისცა შამფური (-„შეარჭო“) — (დიალ., 447)

დასცა ამ ბიჭის სიახლოვეს (დიალ., 449)

უცვათ ეს ცემა და აკოცევს (დიალ., 454).

დიალექტებში მიმდინარე პროცესები, რაც ენის გლობალური სისტემის
თავისებურებებიდან გამომდინარეობს, ბუნებრივად აისახება სალიტერატურო
ენაშიც. საილუსტრაციოდ შევარჩიეთ დასავლეთისა და აღმოსავლეთ საქართვე-
ლოში დაბადებული რამდენიმე მწერლის ენა, რომელიც, რა თქმა უნდა, სრულ
სურათს ვერ იძლევა, მაგრამ საკითხას შესახებ გარკვეულ წარმოდგენას მაინც
ვვაძლევს (შესასწავლად აღებულ იქნა არჩეულ მწერალთა ნაწარმოებებიდან
ნებისმიერი 30 გვერდი). სიცხადისთვის კვლევის შედეგებს სქემის სახით
წარმოვადგენთ:

O ₃ ^d პირის ასახვა ქართულ მწერლობაში				
მწერლის გვარი	I სერია		II სერია	
	ნიშნისანი	უნიშნო	ნიშნისანი	უნიშნო
ი. ჭავჭავაძე	11	3	24	14
ა. წერეთელი	21	17	21	26
მ. ჯავახიშვილი	18	17	31	9
რ. ჯაფარიძე	8	17	11	19

ზემოთმოყვანილი მასალების საფუძველზე შეგვიძლია დავასკვნათ, რომ
3-||ს- პრეფიქსების აკრძალვას მესამე პირდაპირი ობიექტის აღსანიშნად მეცნი-
ერული საფუძველი არ გააჩნია არც ისტორიულად (იგულისხმება ძველი ქარ-
თული ენა), არც დიალექტოლოგიურად და არც თანამედროვე სალიტერატუ-
რო ენის მონაცემების მიხედვით. მიგმართოთ თვით ქართული სალიტერატურო

ენის ნორმების დადგენის საყრდენ პრინციპებს, რომელთა მიხედვითაც ხდება სადავო ფონეტიკურ-ორთოგრაფიული, მორფოლოგიური და სინტაქსური საკითხების გადაჭრა: ორი ან მეტი მოცილებ მოვლენის დროს საკითხი უნდა გადაწყდეს იმის სასარგებლოდ, რომელიც: ა) უფრო გავრცელებულია კლასიკოსთა ენაში; ბ) გრამატიკულად კანონიერია; გ) სხვა თანაბარ პირობებში წარმოების პრინციპის მიხედვით უფრო მარტივია და მნიშვნელობის მხრივ — უფრო ნათელი. დაშვებულია პარალელური ფორმების ხმარებაც, თუ ისინი გრამატიკულად სისტემის თვალსაზრისით თანაბრად კანონიერია და ხმარების მიხედვითაც კლასიკოსების ენაში არცერთს არა აქვს უპირატესობა (ნორმები, 1986, გვ. 8).

„ქართული ენის სალიტერატურო ნორმების“ პრინციპებისა და წარმოდგენილი მასალის შეჯერების საფუძველზე საუკეთესო გადაწყვეტად მიგვაჩნია პარალელური ფორმების დაშვება პირდაპირი ობიექტის ნიშანთან მიმართებაში, ისე როგორც ეს ხდება ირიბ ობიექტთან დაკავშირებით. ამით თავიდან იქნებოდა აცილებული ძალდატანება ამა თუ იმ ფორმის სავალდებულოდ ხმარებით, რასაც შედეგი საბოლოოდ მაინც არ მოაქვს. შესასწორებელი იქნება ის დებულებაც, რომელიც ეხება რამდენიმე ზმნას, როგორიცაა **გახტანხ, ახწევხ, გამოხცემხ, ვახცემხ...** ამ დებულების მიხედვით, ასეთ ზმნებში პირის ნიშანი ს- შეხორცებულია ფუძესთან და ამიტომ ამ ფორმებში ს- უნდა დარჩეს, მიუხედავად იმისა, რომ ის არაკანონიერია (ნორმები, გვ. 202; გ. შალამბერიძე, გვ. 64; რ. სალინაძე, გვ. 46...). ჩვენი აზრით, ამ შემთხვევაში საქმე გვაქვს არა ელემენტის ფუძესთან შეხორცებასთან, არამედ მორფემის გაქვავებასთან. შეხორცება გულისხმობს, რომ ესა თუ ის მორფემა კარგავს ფუნქციას და ფუძის კუთვნილებად იქცევა (მაგ. სუბიექტური მესამე პირის -ს ნიშანი ფორმებში. ღირსი; მრწამსი). ხოლო გაქვავების დროს ხდება შენარჩუნება როგორც ძველი ფუნქციისა, ისე ძველი ფორმისა (როგორც, მაგალითად, ხ-არ ზმნაში ხ- მორფემისა). გაქვავებული მორფემა ჩვეულებრივ მონაცვლეობს სხვა მორფემებთან. ქართულისთვის სრულიად ბუნებრივია **გავატანე** და არა **გავა-ხ-ტანე**; სრულიად ბუნებრივია როგორც **ავ-ხ-წიე**, ისე **ავწიე**, ასევე: **გამოვხ-ცემ** — **გამოვცემ**. ზემოთდასახელებულ მაგალითებში საქმე გვაქვს ძველი ვითარების გამოვლინებასთან და, მაშასადამე, სრულიად კანონიერ ფორმებთან.

გამოყენებული ლიტერატურა

1. გ. ახვლედიანი, 1920 — გ. ახვლედიანი, ჰაე და ხანი ქართულ ზმნებში (ცალკე გადმონაბეჭდი „განათლების“ №24-5-დან), თბილისი, 1920.
2. გ. ახვლედიანი, 1923 — გ. ახვლედიანი, ორი ერთსახე პრეფიქსი ქართულ ზმნაში, „ჩვენი მეცნიერება“ №1, თბ. 1923, გვ. 97-107.
3. ნ. ბასილაია, 1956 — ნ. ბასილაია, ქართული მართლწერის ძირითადი საკითხები, სოხუმი, 1956.
4. ვ. თოფურია, 1988 — ვ. თოფურია, ქართული ენა და მართლწერის ზოგიერთი საკითხი, II გამოცემა, თბ., 1988.
5. ვ. თოფურია, 1968 — ვ. თოფურია და ივ. გიგინეიშვილი, ქართული ენის ორთოგრაფიული ლექსიკონი, თბ., 1968.
6. გრ. იმნაიშვილი, 1974 — გრ. იმნაიშვილი, ქართული დიალექტი, I, თბ., 1974.
7. არ. მარტიროსოვი 1956 — არ. მარტიროსოვი, და გრ. იმნაიშვილი, ქართული ენის კახური დიალექტი, გამოკვლევა და ტექსტი ლექსიკონითურთ, თბ., 1956.

8. ნორმები, 1988 — ქართული სალიტერატურო ენის ნორმები, პირველი ტომი, 1988.

9. სალიტერატურო ქართულისათვის — სალიტერატურო ქართულისათვის, პროექტი ქართული ორთოგრაფიის სადაო საკითხების მოსაწესრიგებლად, შექმნილი საორგანიზაციო კომისიისა და მიღებული სასწავლო კომიტეტის მიერ, ტფილისი, 1921.

10. რ.სალინაძე — რ.სალინაძე, ქართული მართლწერისა და სწორმეტყველების საკითხები, ქუთაისი, 1995.

11. გ.შალამბერიძე — გ.შალამბერიძე, ქართული მართლწერა, თბ. 1965.

12. ა.შანიძე — ა.შანიძე, პროექტი ორთოგრაფიის რეფორმისათვის (ზმნის ფორმებში ჰაესა და სანის ხმარების გამო) უღვლილებათა ნიმუშების დართვით ცალკე ვადმონაბეჭდი წიგნიდან „სუბიექტური პრეფიქსი მეორე პირისა და ობიექტური პრეფიქსი მესამე პირისა ქართულ ზმნებში“, თბ., 1920.

დამოწმებული ლიტერატურა

დიალ. — ი.გიგინეიშვილი, ვ.თოფურიცა, ი.ქავთარაძე — ქართული დიალექტოლოგია, ნაწ. I, 1961.

ა.წერეთელი — ა.წერეთელი, ჩემი თავგადასავალი, თბზ. სრ.კრებ. ტ. IV, 1948.

ი.ქავჭავაძე — ი.ქავჭავაძე, გლახის ნაამბობი, თბზ. სრ. კრებ., ტ. II, 1950.

მ.ჯავახიშვილი — მ.ჯავახიშვილი, ყბაჩამ დაიგვიანა, თბზ., ტ. II, 1970.

რ.ჯაფარიძე — რ.ჯაფარიძე, ჯარისკაცის ქვრივი, თბ., 1964.

D. Buidze

Towards Orthography of the Prefixes h-||s- in Bipersonal Transitive Verbs

Summary

The work discusses the problems of orthography of the prefixes h-||s- with the 3rd direct objective person. Compared with the data of Old Georgian, the dialects and modern literary Georgian, the problem has been posed comparatively differently concerning the norms of the Modern Literary Georgian Language. Namely: the spelling of the direct object personal markers (h,s) should be regarded as standard and its use should not be prohibited by "The Norms of the Literary Georgian Language".

ინეზა ბაბქელიანი

აბაზის ხომლის გვარსახელუბის ეთნოისტორიული საკითხები
(სოფალ სიფიანთის მასალების მიხედვით)

საქართველოს მოსახლეობის ეთნოისტორიის შესასწავლად უაღრესად დიდი მნიშვნელობა აქვს გვარსახელებს. ქართული გვარსახელები კი, როგორც აღიარებულია, დიდი ხნის წარმოქმნილია. აკ. შანიძე წერდა: „ქართული სახელებისა და გვარების შესახებ შეიძლება მთელი ტომები დაიწეროს და მაინც არ იქნეს ამოწურული მთელი სიღრმე-სიგანით ეს მეტად საინტერესო უბანი ქართული ენისა, სადაც ქართველი ერის ისტორიის ესა თუ ის მხარეა ასახული“ (აკ. შანიძე, „მაცნე“, №2, 1967, გვ. 195).

ამ თვალსაზრისით ფრიად საყურადღებოა საქართველოს ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი ისტორიულ-გეოგრაფიული მხარე — სამეგრელო. სამეგრელოში განსახლებული გვარების შესწავლა უნდა მოხდეს როგორც ლინგვისტური, ისე ეთნოგრაფიული და საისტორიო მეცნიერების თვალსაზრისით. ამჯერად ჩვენი მიზანია სამეგრელოს ერთი ხეობის ერთი სოფლის — სეფიეთის გვარსახელთა ისტორიულ-ეთნოგრაფიული შესწავლა. საერთოდ კი მიგვაჩნია, რომ მხოლოდ ამ გზით გამოძიებულდება ქართული გვარსახელებისათვის დამახასიათებელი ყველა ნიუანსი.

ნაშრომი ეყრდნობა როგორც ეთნოგრაფიულ მონაცემებს, ისე საისტორიო საბუთებს და საკომლო დავთრებს. თავიდანვე გვინდა ზაზი გავუსვათ, რომ სოფელში ფიქსირებული ვადმოცემები გვართა სადაურობა-წარმომავლობის შესახებ, საისტორიო საბუთებში დაცულ ცნობებს ზშირად ემთხვევა და ისტორიულ სინამდვილეს შეესაბამება. გვართა შესახებ ვადმოცემების სანდოობის შესახებ მითითებულია სამეცნიერო ლიტერატურაში (რ. თოფჩიშვილი, თბ., 1984) და ამის შესახებ აქ სიტყვას აღარ გავაგრძელებთ.

სეფიეთში ყველაზე მრავალრიცხოვანი გვარია ოჩიგაგების გვარი (56 კომლი). ოჩიგაგები ცხოვრობენ სოფლის ეკლესიის ირგვლივ. კომპაქტურად და, სახლებული ოჩიგაგების უბანს „საოჩიგაო“ ეწოდება. როგორც საისტორიო, ისე ეთნოგრაფიული მონაცემებით ირკვევა: ოჩიგაგები პრივილიგიურებულ აზნაურთა წრეს ეკუთვნოდნენ. საისტორიო საბუთებით ძნელია გავარკვიოთ, თუ როდის წარმოიქმნა ოჩიგაგების გვარი. ერთი რამ აშკარაა, რომ მე-16 ს-დან ისინი უკვე აქტიურ მონაწილეობას ღებულობენ არა მარტო სეფიეთის, არამედ სამეგრელოს ცხოვრებაში. ირკვევა, რომ მას შემდეგ, რაც სოფელი დადიანების საბატონო გამხდარა (მე-16 ს.), ერთმანეთში უკმაყოფილება მოსვლია აქ მცხოვრებ ორ აზნაურულ გვარს — ოჩიგაგას და თოფურიძეს. ამ დავაში უპირატესობა თოფურიძეებს მოუპოვებიათ და ოჩიგაგები დამხოვილან. ე. თაყაიშვილმა 1913 წ. სამეგრელოში მოგზაურობის დროს მთავარანგელოზის ეკლესიის სამხრეთ კედელზე ამოიკითხა მხედრული წარწერა: „ელაჭიშ ოჩიგაგა“ (ე. თაყაიშვილი, გვ. 36). წარწერა ადრინდელი ჩანს. ეკლესია ორჯერ ყოფილა მოხატული: პირველად — მე-15-16 სს. მიჯნაზე აბრაამ ჭილაძის დროს და მეორედ, მე-17 ს. ჭყონდიდელ ზოსიმე კოპალაძის დროს. ოჩიგაგები პირველად არიან დახატული. ვადმოცემით ოჩიგაგები ითვლებიან მთავარანგელოზის ეკლესიის აღმშენებლად. მეორედ, გვიან თოფურიძეები მოუხატავთ. საყურადღებოა ციტატა, რომელიც ე. თაყაიშვილის დასახელებული ნაშრომიდან მოგვყავს. როდესაც მას ეკლესიის კედელზე გვარსახელი ოჩიგაგა ამოუკითხავს, იქვე მდგარა მნათი,

გვარად ოჩიგავა, რომელსაც უთქვამს: „დიდება სახელს ღმერთო, რომ სიმართლეს არ დაკარგავ. მე ოჩიგავა ვარ, წინეთ ჩვენი გვარის ხალხი ყოფილა აქ დიდებულები და ისანი ყოფილა სულ აქ დასაფლავებული, მაგრამ შემდეგ თოფურიძეები გაძლიერდნენ, ჩვენი გვარის კაცების სურათები წაუშლიათ და თავიანთი დაუხატავთ“ (ე.თაყ. გვ. 34). ამდენად, ოჩიგავები ადგილობრივი წარმოშობის გვარია. ოჩიგავები სეფიეთის გარდა ცხოვრობენ მდ.აბაშის მარჯვენა ნაპირზეც. 1904 წ. მონაცემებით სეფიეთში ოჩიგავების 25 ოჯახი მკვიდრობდა. ოჩიგავების სალოცავი სეფიეთის მთავარანგელოზის ეკლესია იყო, სადაც იკრძალებოდნენ კიდევაც. გვარს აქვს „კილი“ (გვარის მეტსახელი, გვარის თიკუნე) „ოჩი გირონი“.

ლაბარტყავები სეფიეთში დღეს 52 კომლის რაოდენობით ცხოვრობენ ცალკე უბნად, ლაბარტყავები საეკლესიო ყმები ყოფილან. სასაფლაო ეკლესიის აღმოსავლეთით ჰქონიათ. გვარს აქვს კილი. მათ „პირუტყვებს“ უწოდებენ.

თოფურია||**თოფურიძე** სეფიეთში მცხოვრები ადგილობრივი გვარია. როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ, თოფურიძეები ოჩიგავებთან დავაში დაწინაურებულან. სოფლის ეკლესიის სამხრეთ ნაწილში ოთხი დიდებულია დახატული. ერთის გარშემო ხუცური წარწერაა და იკითხება „დადიანი ლიპარიტ“, მეორეს კი მიწერილი აქვს „მამიზბედი (ანუ მამისბედი) თოფურია“ (ე.თაყ. გვ. 35). წარწერა მე-17 ს. განეკუთვნება. თოფურიძეების გვარი ფიქსირებულია ეკლესიაში ნაპოვნი წმინდა გიორგის ხატზეც, რომელზედაც მხედრულად აწერია: „შემოვსწირე მთავარანგელოზის ეკლესიის აზნაურმან როსტომის ძემა ლოვანე თოფურიამან საღვთგვარად ჩემდა ჩემის ძირის ეკლესიას წელსა ჩ მე (1845 წ.) ღვინობისთვის აქ (15) (იქვე, გვ. 37). თოფურიების (თოფურიძეების) გვარი კი პირველად საისტორიო საბუთებში მოხსენიებულია 1413-1444 წწ. (ო.სოსელია, 1973, გვ. 285). 1904 წლის მონაცემებით სეფიეთში თოფურიძეების 23 ოჯახი მკვიდრობდა და ყველა აზნაური იყო (ქუთაისის სახელმწიფო არქივი, ფ. 8, ან I, საქ. №813). ამათგან ზოგიერთი თოფურიად იწერებოდა. დღეს თოფურიძეები კომპაქტურად მოსახლეობენ აგრეთვე აბაშის ხეობის სოფლებში: კაპანასა და განკარში.

სეფიეთში 45 კომლის რაოდენობით მკვიდრობს **რურუების** გვარი ეთნოგრაფიული მონაცემებით. ზოგი ადგილობრივ მკვიდრებად თვლის თავს. ზოგი — მოსულად მარტვილის რ-ის სოფ. ორქადან. 1904 წ. მონაცემებით სეფიეთში რურუების 38 ოჯახი ცხოვრობდა (ქსა, 8-1-813). რურუების გვარის კილია „ჯუგები“.

სოფელში ცხოვრობენ ამავე რაიონის სოფელ ზანათიდან მიგრირებული მაკალათიები (25 ოჯახი). ეთნოგრაფიული მონაცემებით მაკალათიების გვარი ზანათში სამურზაყანოდან გადმოსახლებულა. აქ მათ წინაპარს ბატონი მოუკლავს, გამოქცეულა და დასახლებულა უდაბურ ადგილას, რომელსაც დღეს ზანათი ეწოდება. სეფიეთში ორი ძმა მოსულა — დავითი და ნიკოლოზი. უპირატესად დავითის შთამომავალნი გამრავლებულან. მაკალათიები ცხოვრობენ სოფლის აღმოსავლეთით „სამაკალათიოს“ უბანში. მათი ჯინჯი ანუ ძირი ხატია „ილორის წმინდა გიორგი“. მაგრამ სამურზაყანოდან მესისხლეობის გამო გადმოსახლებულნი სალოცავად ველარ დადიოდნენ ილორში და სუჯუნის წმინდა გიორგის ეყობოდნენ. მაკალათიების გვარის „კილია“ „კოწოწია“.

მელიები მოსული არიან სოფელ გეჯეთიდან (დღევანდელი სენაკის რაიონი). რომლებიც კომპაქტურად მოსახლეობენ სეფიეთის ეკლესიის აღმოსავლეთით, მელიების უბანში. 1904 წ. მონაცემებით სოფელში მელიების 7 კომლი მკვიდრობდა (ქსა, 8-1-813): დღეს მათი რაოდენობა 22 ოჯახის ფარგლებშია. მელიები პირველად საისტორიო საბუთებში მოხსენიებული არიან 1628 წ. ლე-

ვან დადიანის ბიჭვინთის ეკლესიისადმი შეწირულობის სიგელში. დადიანმა ეკლესიას შესწირა სასახლე წყალიძგას თავისი მოსახლეობით: „...მელია, შვანჭირია, გერიზია და სხვა .....“ (ს.კაკაბაძე, 1921, გვ. 39-47). მელიების გვარი ფიქსირებულია აგრეთვე 1700-1714 წ.წ. გაბრიელ ჭყონდიდელის მიერ სუჯუნის წმ. გიორგისადმი შეწირულობის წიგნში: „...მელია ოთარი და მისი შვილები ჩემი დახსნილია და ესეხ შენთვის შემომიწირავს და ამათაც თითო მორჩილი სანთელი მართებს ყოველ გიორგობის წინაღღეს...“ (იქვე, გვ. 111). მელიების გვარსახელს საფუძვლად უდევს ძველი ქართული მამაკაცის სახელი „მელა“. გვაქვს აგრეთვე გვარები მელაძე და მელაშვილი.

სეფიეთში ნოდების 21 კომლი მკვიდრობს. ნოდების გვარში ორი შტო გამოიყოფა. ერთი შტოს წინაპარი ონტოფოდან მოსულა, რომლის შთამომავლებს „მოლენ (გამოღმა) ნოდებს“ უწოდებენ; მეორე შტოს წინაპარი სუჯუნიდან გადმოსახლებულა. მათ „მელენი (გაღმა) ნოდები“ ეწოდებათ. სუჯუნიდან მე-18 ს. მოსული ნოდია მღვდელი ყოფილა. გვარი ნოდია მოხსენიებულია 1628 წლის ლევან დადიანის განჩინების წიგნში, რომელსაც აძლევს ზონის მონასტერს: „მომირთმევია გამსახურდიას კაცი ნასყიდაი ნოდია და ექვსი კომლი კაცი...“ (ს.კაკაბაძე, დასახ. წიგნი, გვ. 51). ნოდების გვარი დასახელებულია 1770 წლის გრიგოლ ჭყონდიდელის სუჯუნის მონასტრისადმი შეწირულობის წიგნში: „...შემომიწირავს სუჯუნის წმ.გიორგის ეკლესიისათვის ურია მორღობია მისი ცოლშვილით და აქ დამისახლებია ისე როგორც აქ არიან სხვა ძირის კაცები ნოდია თუ მატკავა“... (იქვე, გვ. 69).

მიგრირებული გვარია **ღვანია**. ისინი ცხოვრობენ საჩაიოს უბანში. ეთნოგრაფიული მონაცემებით, ბატონის მოკვლის გამო ზოგიდან მოსულან მე-18 ს. ბოლოს. გვარის დაფარვის მიზნით, სამეგრელოსათვის თავშეფარებულებს ადრინდელი გვარი ღვამბერიძე ღვანიათი შეუტყლიათ. 1904 წ. აღწერით სეფიეთში ღვანების ცხრა ოჯახი მკვიდრობდა (ქსა, მ-1-813).

ძველაია (12 კომლი) მიგრირებულია სოფ.განკარიდან. განკარაში კი გადმოსახლებულნი იყვნენ სამურზაყანოდან (ოჩამჩირიდან) მე-13 ს. ბოლოს თავდაპირველი გვარია ზვამბაია, გადმოსახლებულია სუმაია ზვამბაია, რომელსაც დიდი ცოდვების გამო იქ ვერ დაეღვამებოდა. განკარაში მოსულ ორ ძმა ზვამბაიას გვარი შეუტყლია, დაწერილან ძველაიად. 1904 წ. აღწერით სეფიეთში ძველაიების ოთხი კომლი მკვიდრობდა. ისინი ილორის წმინდა გიორგას ყმები იყვნენ, სადაც სალოცავად ბოლო ღრომდე დადიოდნენ.

სეფიეთში **ბალათურიების** რვა ოჯახი მკვიდრობს. სოფლის მკვიდრს ნოქალაქველი ქვრივი შეურთავს, რომელსაც მოჰყოლია ვაჟი — ქაუჩი. ის ამ ოჯახში აღზრდილა და აქვე დაოჯახებულა. მისი შთამომავალნი არიან ბალათურიები. ბალათურია ხაბეიშვილების ოჯახში აღზრდილა. ამის გამო ხაბეიშვილები ერთმანეთის ნათესავებად თვლიან თავს და ამის გამო არც ერთმანეთზე ქობ წინდებიან.

გოგონაია მიგრირებული გვარია. მათი წინაპარი ჯორჯის სოფელ ძიმიტიდან მოსულა მე-16-17 სს. მიჯნაზე. ადრინდელი გვარია ვლუჯუნავა. ვაჯონაიები ყოველწლიურად სალოცავად დადიოდნენ ძიმიტის ეკლესიაში, რომელსაც მოზვიერს სწირავდნენ. რადგან გოგონაიები სეფიეთში მოსულნი ორი ძმას შთამომავალნი არიან, ისინი ყოფილან ორ განშტოებად, ორ განაყობად, რომელსაც სამეგრელოს შესასწავლ სოფელში „დინოს“ უწოდებენ. საყურადღებოა, რომ ძიმიტში სალოცავად გოგონაიების ორი დინოს წარმომადგენლები მორიგეობით დადიოდნენ. უკანასკნელად ამ გვარის წარმომადგენლები ძიმიტში სალოცავად 1920 წელს ყოფილან.

სეფიეთში ცხოვრობენ აბაშის რაიონის სოფ. ონტოფოდან მოსული **ნადარეიშვილები** (ოთხი ოჯახი). ეთნოგრაფიული მონაცემებით, ნადარეიშვილების ადრინდელი გვარი აგიაშვილი ყოფილა. ისინი ონტოფოში მე-18 ს. მეორე ნახევარში მოსულან. გადმოცემით, დადიანის ტივზე დაქრული ჭაბუკი უპოვია. ის თავის ნანადირევად ჩაუთვლია და ნადარეიშვილი (ნანადირეფსკუა — ნანადირეიშვილი) უწოდებია. ჭაბუკი იმერეთის მეფის კარზე წარჩინებული პირი ყოფილა. ეს გადმოცემა ლეგენდას უფრო ჰგავს, ვიდრე სინამდვილეს, მაგრამ ისტორიული დოკუმენტებით აგიაშვილები იმერეთში მართლაც წარჩინებული გვარი იყო. ციხისთავი თეიმურაზ აგიაშვილი პირველად ნახსენებია 1663-1673 წწ. (პირთა ანოტირებული ლექსიკონი, I, თბ., 1991, გვ. 68), გვარსახელი ნადარეიშვილი საისტორიო საბუთში პირველად მე-18 ს. II ნახ. ფიქსირებული. ნადარეიშვილების სალოცავია ონტოფოს წმ. ბარბარეს ეკლესია, სადაც ე.თაყაიშვილმა 1913 წ. იპოვა წმ. ბარბარეს ვერცხლის ხატი წარწერით: „...ეს წმინდა ბარბარეს ხატი შევამკვეთ ონტოფიელმა დეკანოზის იოვანემ ნადარეიშვილმა ჩვენის სულის საოხად (1762 წ.) ქ კონს“ (ე.თაყ. გვ. 33). ნადარეიშვილი მოხსენიებულია 1838 წ. 20 აპრილის დადიანის წყალობის წიგნში, რომელიც მისცა ონტოფუს მცხოვრებ ადრე მის ყმად ნამყოფ კუხალაშვილს: „...ვინაიდან ჟამთა ვითარების გამო მიმინოშვილს ნადარეიშვილისთვის მიუციხართ, გარნა შე ძიება ვყავი და გიპოვე ნადარეიშვილის ხელში...“ („საქართველოს სიძველენი“, I, გვ. 52-53).

ძველი აბაშიდან არიან სეფიეთში გადმოსახლებულნი გრიგოლიები. ძველ აბაშაში კი სოფ. შხეფიდან იყვნენ მიგრირებულნი. გრიგოლიების გვარი პირველად ნახსენებია 1621 წლის აფხაზეთის საკათალიკოსო გამოსავლის მოსაქრებლობის დავთარში ხოირს: „მართებს გრიგოლიას ვაჟობა საპურობო, I საკლავი, მუშაობა, ყურძნის კრეფა, ლაშქრობა, სამსახური“ (ქართული სამართლის ძეგლები III, გვ. 424). იქვე ნახსენებია აგრეთვე გოკურცხია გრიგოლია. გრიგოლიების გვარი მოხსენიებულია კიდევ 1673-1693 წწ. „შეწირულობის წიგნში კათალიკოს დავით ნემსაძისა ბიჭვინტისადმი“: „...შემოწირეთ თქვენ, საშინელსა და ცათა მობაძვისა ბიჭვინტისა ღმრთისმშობელსა ჩუენ კათალიკოზმან ნეგსაძემ დავით თეკლათს გრიგოლია გელეი და მისი შვილი ხოხონაი მისის ცოლშვილითა“... (ქსძ, III, გვ. 612).

ხელიძე (5 კომლი) ხონიდან მოსულა მე-20 ს. დასაწყისში. ხონში ატარებდნენ გიორხელიძის გვარს. გადმოსახლების შემდეგ ხელიძედ დაწერილან.

სეფიეთში გაეტუების სამი კომლი მკვიდრობს (1904 წ. აღწერით 2 ოჯახი). გადმოსახლებული არიან დიდი ჭყონიდან მე-19 ს. II ნახევარში.

სეფიეთში არაერთი სხვა გვარის წარმომადგენლებიც მკვიდრობენ, რომლებიც ძირითადად მე-20 ს-ში არიან მოსული ზესიძეობის შემდეგ.

ამრიგად, წარმოდგენილი ეთნოგრაფიული მასალებით აშკარად ჩანს, რომ სეფიეთის დღევანდელი მოსახლეობა შედგება, როგორც ადგილობრივი წარმოშობის, ისე მიგრირებული გვარებისგან. შეინიშნება მოსახლეობის მიგრაცია ძირითადად ერთი ხეობის — აბაშის ხეობის ფარგლებში, თუმცა არის რამდენიმე მიგრირებული გვარი სამურზაყანოდან. არის იმერეთიდან მიგრირებული რამდენიმე გვარიც. მოსახლეობის მიგრაცია ძირითადად განპირობებული იყო ეკონომიკური მიზეზებით, კლასობრივი წინააღმდეგობებით. მე-20 ს-თვის დამახასიათებელი ჩანს ზესიძეობით განპირობებული მიგრაციები.

საყურადღებოა, რომ სეფიეთში, ისე როგორც სამეგრელოს სხვა სოფლებში გვარები განსახლებული იყვნენ უზნების მიხედვით, ე.ი. აქ გვაქვს საუბნო დასახლება („საოჩიგაო“, „სარურუო“), რაც თავისთავად მიუთითებს სამეგრელოში გვარსახელების ისტორიულ სიღრმეში, საკმაოდ დიდი ხნით წარმოქმნა-

ზე. საისტორიო დოკუმენტებში სეფიეთში განსახლებული გვარები პირველად მე-16 ს.ში არიან მოხსენიებულნი.

სამეგრელოს სოფ. სეფიეთის სპეციფიკური მოვლენაა გვარის მეტსახელი, თიკუნი, რომელსაც აქ „კელი“ ეწოდება. ამავე დროს, როგორც საქართველოს სხვა კუთხეებში, სეფიეთში განსახლებულ გვარებში გამოიყოფა გვართა განაყოფები (განაყოფები), რომლებსაც სამეგრელოში „თური“ და „დინო“ ეწოდებათ. სეფიეთში ძირითადად ტერმინი „დინო“ გამოიყენება. ამ სოციალური ერთეულების ცალკე შესწავლა მომავლის საქმედ გვესახება.

სეფიეთის გვარსახელები ნაწარმოებია, როგორც -ია, ისე -ვა და -უა სუფიქსებით. -ია ფინალურიან გვარებიდან შეიძლება დავასახლოთ: თოფურია (იწერებოდნენ თოფურიძედაც), მაკალათია, მელაია, ნოდია, ღვანია, ძველაია, ბალათურია, გოგონაია; -ვა სუფიქსიანებიდან — თიგავა, ლაბარტყავა, -უა სუფიქსიანებიდან: ჩურუა და გაგუა. ამას გარდა, სეფიეთში გვარსახელები ბოლოვდება -შვილი და -ქე ფორმანტებითაც (ნადარეიშვილი, ხელიძე). სეფიეთში როგორც ადგილობრივი, ისე მიგრირებული ყველა გვარსახელის ფუძე ქართულ-ქართველურია.

დამოწმებული ლიტერატურა

ე. თაყაიშვილი — ე. თაყაიშვილი, არხეოლოგიური მოგზაურობა სამეგრელოში, „ძველი საქართველო“.

რ. თოფჩიშვილი, 1984 — რ. თოფჩიშვილი, აღმოსავლეთ საქართველოს მთიელთა მიგრაცია მე-17-20 სს., თბ., 1984.

რ. თოფჩიშვილი, 1990 — რ. თოფჩიშვილი, ხევისრული გვარები, ქართულ-კავკასიური ეთნოგრაფიული შტუდიები — 1987, თბ., 1990.

ს. კაკაბაძე, 1921 — ს. კაკაბაძე, დასავლეთ საქართველოს საეკლესიო საბუთები, 1921.

პირთა ანოტირებული ლექსიკონი, I, თბ., 1991.

ო. სოსელია, 1973 — ო. სოსელია, ნარკვევები ფეოდალური დასავლეთ საქართველოს სოციალ-პოლიტიკური ისტორიიდან, 1973.

ქართული სამართლის ძეგლები, III.

ქუთაისის სახელმწიფო არქივი, ფ. მ. ან I, საქ. № 813.

ა. შანიძე, 1967 — ა. შანიძე, თეოფორული სახელები ქართველურ ენებში, „მაცნე“ № 2, 1967.

I. Gabelaia

Ethno-historic Problems of the Family Names of Abasha Valley (Based on the Materials of the Village of Sepieti)

Summary

Of the family names found in Sepieti only the following seem to be indigenous: Ochigava, Labartqava, Topuridze/Topuria. The representatives of these indigenous family names live compactly in the village districts.

The representatives of other family names have settled here at different periods of history, some of them having migrated from Samurzaqano.

ილია გავულაშვილი

თქმულება არგონავტების შესახებ ძირითადი არსის სწორი გაგებისათვის

აპოლონიოს როდოსელის „არგონავტიკა“ დიდი ხანია სხვადასხვა დარგის მკვლევართა ყურადღების ცენტრშია მოქცეული. სწავლულები აღიარებენ, რომ თქმულება არგონავტების შესახებ მითს წარმოადგენს, მაგრამ თავად აპ. როდოსელის „არგონავტიკა“ ამ (და არა მარტო ამ) მითზე აგებული მითოლოგიურ-მხატვრული ნაწარმოებია (9), რომელიც გაჯერებულია მრავალი და განსაკუთრებით აპოლონიოს როდოსელის ეპოქაში არსებული გეოგრაფიულ-ეთნოგრაფიული ცოდნითა და წარსული ისტორიული სინამდვილით. ამჟამად პრაქტიკულად შეუძლებელია ყოველთვის გაიმიჯნოს ეს მხარეები ნაწარმოებში. ასევე შეუძლებელია აღდგენილ იქნას „არგონავტიკის“ ავტორის ხელთ არსებული ზეპირი თუ წერილობითი წყაროები უშუალოდ არგონავტების მითის შესახებ. ჩემი აზრით, შესაძლებელია აღდგენილ იქნას მხოლოდ ძირითადი კონტურები ამ მითისა.

დასაშვებად მიმაჩნია, რომ თქმულების არქეტიპში ქვეყანა, სადაც არგონავტები მიემგზავრებოდნენ, არ ყოფილიყო სახელდებული აიად (კოლხეთად) და ბერძენთა კოლხეთში პირველი საზღვაო კონტაქტების შესაბამისად მოგვიანებით დაუკავშირდა აია (6) ამ თქმულებას. სავარაუდოა, რომ ეს პროცესი აპ. როდოსელის დროისთვის უკვე მომხდარია და თავად მწერალს არ უნდა ეკუთვნოდეს აიას (კოლხეთის) არგონავტების მოგზაურობასთან. თუმცაღა არსებული მითოსური მასალის საფუძველზე და კოლხეთზე მაშინ არსებული გეოგრაფიულ-ეთნოგრაფიული ცოდნის შესაბამისად ამბავთა გადმოცემის ასეთი შინაარსი და თანმიმდევრულობა, როგორც ეს „არგონავტიკა“-შია მოცემული, უშუალოდ აპოლონიოს როდოსელის შემოქმედების ნაყოფს წარმოადგენს. ეს მით უფრო ანგარიშგასაწევი, რომ შემდგომი დროის ავტორები არგონავტების ამბის გადმოცემისას მას ვერდნობიან და მისგან ამოდიან. აქედან ის სირთულე, რაც არგონავტებს მითის შესწავლისას დგება მკვლევრის წინაშე, აღარაფერს გამბძის სპეციალურ ლიტერატურაში არსებულ თვით „არგონავტიკის“ სათანადო აღფიქვების ინტერპრეტაციის განსხვავებულობასა და მისგან გამომდინარე ზოგჯერ ურთიერთსაპირისპირო დასკვნებზე.

სავარაუდოა, რომ მითი არგონავტების შესახებ პირველსახით არც აპოლონიოს როდოსელის პერიოდში ყოფილა დაცული (7) და საფიქრებელია, რომ თვით ამ დროისათვის უკვე ჯადოსნური ზღაპრის არაერთი მოტივით იქნებოდა გაჯერებული. გასათვალისწინებელია, რომ ჯერ კიდევ „ჰომეროსის ეპოქაში არგონავტთა თქმულების პირვანდელი ბერთვი უკვე მთლიანად იყო ეპიკურად დამუშავებული“ (1, გვ. 15). არგონავტთა ეპოსი ჯერ კიდევ „ჰომეროსის ეპოქაში“ ძირითადი სახით ჩამოყალიბებული, რომელიც დროთა განმავლობაში იგსეზოდა სხვადასხვა ეპიზოდებითა და მანამდე განცალკევებულად არსებელი თქმულებების დართვით (1, გვ. 18) ამიტომაც არ გამოვრიცხავთ, რომ აპ. როდოსელს ხელთ ჰქონდა არა უშუალოდ მითი არგონავტებზე, როგორც ასეთი, არამედ მისი ეპიკურად დამუშავებული ტექსტები, რომლებიც, ცხადია, გაცილებით ახლოს იდგნენ პირველწყაროსთან, მაგრამ მაინც მის გადაშუქვებულ ლიტერატურულ ვერსიებს წარმოადგენდნენ და ამას ანგარიში უნდა გაეწიოს. საფიქრებელია, აპ. როდოსელმა შემოქმედებითად აითვისა თქმულების ეპიკურ-

რი, გადამუშავებული ტექსტები (ბუნებრივია, ეპიკური ტრადიცია ეყრდნობოდა არგონავტების თქმულების სხვადასხვა ვერსიებს, რის გამოც, უნდა ვიფიქროთ, საკუთრივ არგონავტების მითი ან მითის ესა თუ ის მოტივი განსხვავებული რედაქციით აისახებოდა ეპიკურ ტრადიციაში) და არა უშუალოდ თავად თქმულება, რომელიც ავტორის ეპოქისათვის, სავარაუდოა, სხვადასხვა ვერსიებად ზეპირი ტრადიციითაც უთუოდ არსებობდა ხალხში, მაგრამ თავად ზეპირი ტრადიცია უკვე გარკვეულწილად დავალებული იყო თქმულების ეპიკური გადამუშავების ტრადიციისაგან, რადგანაც ეს უთუოდ ახდენდა ზეგავლენას თქმულების ხალხურ ტრადიციაზე. არგონავტების მითის ზეპირ თუ წერილობით ვერსიათა სიმრავლესა და გადამუშავებას განაპირობებდა მისი პოპულარობა და სავარაუდოა, რომ ისტორიულ წარსულში მას საკრალური მნიშვნელობა ჰქონდა მისი შემქმნელი კოლექტივისათვის ისე, როგორც ასეთი გახლდათ ოდესღაც მითი კლდეზე მიჯაჭვული გმირის შესახებ ქართულ გარემოში. „არგონავტების თქმულების საფუძველზე ადრეულ ხანებში შეთხზული ნაწარმოებები შედარებით ახლოს იდგნენ თქმულების პირვანდელ ბირთვთან, მაგრამ მათგან ძუნწი ფრაგმენტები და სათაურებიღა შემოგვენახა. არგონავტთა თქმულების თავდაპირველ სიცხადეს საკმაოდ უცვალა სახე ჯერ ანტიკურმა ტრაგედიათ, ხოლო შემდეგ აპოლონიოს როდოსელის სახელმოხვეჭილმა მწიგნობრულმა პოემამ — „არგონავტიკამ“, რომელიც გავრცელდა, თქმულების სიუჟეტის გადმოცემის თვალსაზრისით დაკანონდა და მერმინდელი მითოგრაფიის უპირატესი დასაყრდენი გახდა.“ (1, გვ. 14. ხაზგასმა ჩემია, ი.გ.). დასახული მიზნის შეძლებისმიერად დაძლევისათვის მთავარია ის, რომ „არგონავტიკა“ ძირითადად მითოსზეა აგებული, ხოლო თვით ეს მითოსური მასალა ბერძნულია.

არგონავტების თქმულების არქეტიპში მოცემული უნდა გვქონოდა ამბავი, რომლის მიხედვითაც გმირი მიემგზავრება ზღვის იქით მდებარე ქვეყანაში (ეს ქვეყანა კუნძულზეა განთავსებული). გმირი ამ გზაზე გადის მრავალ განსაცდელს (გამოცდას), მოიპოვებს ოქროს საწმისს (შესაძლოა ტყვეობიდან იხსნიდა მზეთუნახავსაც) და ბრუნდება უკან თავის საცხოვრისში, სადაც იგი გახელმწიფდება. აქ აღვნიშნე მხოლოდ ის, რაც, მოღწეული მასალის მიხედვით, მითის არქეტიპში, ჩემი აზრით, უცილობლად იქნებოდა ასახული. ცხადია, საგულვეტელია სხვადასხვა მოტივების შემცველი ერთ მთავარ იდეას (ოქროს საწმისის მოპოვება) დამორჩილებული უფრო ფართო შინაარსის შემცველი ამბის არსებობა, მაგრამ, როგორც უკვე ვთქვი, მისი აღდგენა დღესდღეობით პრაქტიკულად შეუძლებელია. რადგანაც ეს მითი ბარაქინობისა და კეთილდღეობის გამომხატველ ოქროს საწმისთან იყო დაკავშირებული. როგორც აღვნიშნე, მის შემქმნელ კოლექტივში მას საკრალური დანიშნულება ექნებოდა. აქედან გამომდინარე, ის მკაცრი შეზღუდვები, რაც საზოგადოდ ასეთი ტექსტების შესრულებასთან იყო ტრადიციულად დაკავშირებული წარსულში. გასაგებია, რომ განსაკუთრებული მნიშვნელობა არგონავტების მითს ოდითგანვე ჰქონდა და როგორც მოვლენათა შემდგომმა განვითარებამ ცხადყო ეს, მითის პოპულარობა კიდევ მეტად გაიზარდა მომდევნო ხანებში (ამას თავისი მიზეზები და საფუძვლები ჰქონდა, რაც ცალკე მსჯელობის საგანს წარმოადგენს). იგივე ბედი ეწია კლდეზე მიჯაჭვული გმირის მითს ქართულ გარემოში.

დესაკრალიზაციის შემდგომ არგონავტების თქმულება განიცდის შედარებით სწრაფ ცვალებადობას. ეს ცვალებადობა გამოიხატა არა მხოლოდ მისი ახალი მოტივებითა და პერსონაჟებით განვრცობით (მაგ., გარესამყაროს უკეთ გაცნობისა და ცოდნის გაღრმავების შესაბამისად გაფართოვდა მოქმედების გაშლის არეალი ანუ თქმულების გეოგრაფია და სხვ.). ვფიქრობ, მითის არქე-

ტომში არგონავტებად არ უნდა ყოფილიყვნენ დასახელებულნი დღეს ცნობილი მერძნული მითოსის პერსონაჟები და არც იასონისა და მედეას სახელები იქნებოდა მოხსენიებული მითის პირვანდელ ვერსიაში. ყველაფერი ეს შედარებით გვიანდელი შენაძენი უნდა იყოს არგონავტების მითისათვის. გამომდინარე აღნიშნულიდან, იმასაც არ გამოგრიცხავ, რომ მითისათვის არგონავტების დარქმევაც მეორეული მოვლენა იყოს და ეს სახელდება მოხდა ძირითადად მისი შემდგომი შინაარსობრივი სახეცვლილების შესაბამისად. ჩვენამდე სწორედ ამ სახეცვლილმა ვერსიამ მოაღწია (ისიც საკმაოდ გადამუშავებული სახით), რის გამოც ტრადიციისამებრ არგონავტების თქმულებად არის იგი ცნობილი და დამკვიდრებული.

ნიშანდობლივია, რომ აიას ჰომეროსი კუნძულის სახელით მოიხსენიებს, რაც შესაძლოა მითის იმ ხსოვნის ანარეკლი იყოს, რომლის მიხედვით არგონავტებმა ზღვის იქით კუნძულზე იმოგზაურეს ოქროს საწმისისათვის, ხოლო აიას დაკავშირება ამ კუნძულთან, როგორც შევნიშნე, მერძინდელი ეტაპი ჩანს და მერძნების კოლხეთთან პირველი საზღვაო ურთიერთობების ასახვას უნდა წარმოადგენდეს მითში (5). ანტიკურ წყაროებში „კუნძული“ ყოველთვის იმას როდი აღნიშნავს, რასაც ჩვენ დღეს ვგულისხმობთ ამ სიტყვაში, არამედ ისეთ მხარეს, რომელიც ზღვასა და მდინარეთა შორისაა მოქცეული და გასასვლელად ხმელეთის ვიწრო ყელია აქვს“ (1, გვ. 493). ამ განმარტების ავტორი აკურუშაძე გვარწმუნებს, რომ კუნძულის სახელით აიას მოხსენიება დაბრკოლებას არ ქმნის აიაში კოლხეთი ვიგულისხმობთ. ასეც იყოს, არგონავტების თქმულებაში აია (კოლხეთი) „იქითა“ სამყაროა.

ცნობილია, რომ ინიციაციის ადათის მითოსური ასახვის ტრადიციისამებრ, გმირი „იქითა“ სამყაროში უნდა გადავიდეს, საიდანაც მარადიული ბარაქისა და კეთილდღეობის მომნიჭებელი საგანი (ოქროს ვაშლი (10), ოქროს საწმისი, უცვლადების წყალი და სხვა მისთ.) უნდა წამოიღოს და განახლებული სახით დაბრუნდეს თავის საცხოვრისში. ზღაპრისეული განვითარება მითოსის ამ ამბისა გმირის გახელმწიფებით მთავრდება. გმირი „იქითა“ ქვეყნიდან მზეთუნახავსაც დაიხსნის (მოიტაცებს), დაქორწილდება მასზე, ხელმწიფობასაც იხეივებს. რა თქმა უნდა, ეს ტიპური ქარგა მითოსური მოტივისა „არგონავტიკაში“ გადამუშავებული და განვრცობილი სახითაა ასახული (საზოგადოდ ცნობილია, რომ მითებს არ ახასიათებთ დიდი მოცულობა). ის გარემოება, რომ ნაწარმოებში დასახელებულია (სავარაუდოა, ასე იქნებოდა ეს აბ. როდოსელის პერიოდის თქმულებასა და მის საფუძველზე შექმნილ ეპიკურ მასალაშიც, რითაც სარგებლობდა აგი) აია, კავკასიის ქედზე მიჯაჭვული პრომეთე (8) და სხვა. სურულებითაც არ არის გასაკვირი: ცნობილია, მითებს ახასიათებთ „მკაცრი“ ნამდვილობა და კონკრეტული ეთნოგრაფიული არეალი. ამას თუკი იმასაც დავუმატებთ, რომ კომპილატორმა აბ. როდოსელმა „არგონავტიკაში“ ერთ ღროში ასახა სულ სხვადასხვა ეპოქებში მომხდარი ამბები და მისი ეპოქისათვის ისედაც სახეცვლილი მითი გაამდიდრა მის ხელთ არსებული სხვა მითებითა და ეთნოგრაფიულ-ეთნოგრაფიული მასალითა და ცოდნით, გასაგები იქნება ამგვარ მასაჟთა მოხვედრის გზა და მიზანი ნაწარმოებში.

არავინ ხდის სადაოს კოლხეთში ოქროს მოპოვების ძირძველ ტრადიციას და არც ოქროს მოპოვებაში ცხვრის ტყავის შესაძლო გამოყენებას. მაგრამ მითის ოქროს საწმისისა და ცხვრის ტყავის ოქროს მოპოვებაში გამოყენების ისტორიულ-ეთნოგრაფიული ფაქტის ურთიერთდაკავშირება, ფვიქრობ, ხელოვნურია და მისალაზე აზრობრივი ძალდატანების ნაყოფს წარმოადგენს, რასაც ძირითადად საფუძვლად უდევს ტექსტის (ოქროს საწმისი — ნეფელეს ოქროს ღრობის ტყავი — კოლხეთში, არესის ჭალაში ხეზეა დაკიდებული) არასწორი

ინტერპრეტაცია. გასათვალისწინებელია, რომ აია (კოლხეთი) ბერძნულ მითში ზღვით დაშორებული „იქითა“ სამყაროა (ქართულ მითოსში ასეთად ხან ინდოეთი (12), ხან ჩეჩნეთი, ხან კიდეც რაა დასახლებული. ეს ჩვეულებრივი მოვლენა მითოსში და მრავალი ხალხის რწმენა-წარმოდგენებში ვლინდება). სწორედ „იქითა“ ქვეყნიდან მოაქვს მითში გმირს უკვდავების წყალი, ოქროს ვაშლი, უღვევლი პური და ღვინო, ოქროს ფანდური და თასი, „იქითა“ ქვეყნიდან მოასხამს ოქროსრქიან ხარებს და ა.შ. მუდმივი ბარაქისა და კეთილდღეობის მატერიალური სახეობა (სიმბოლო) სხვადასხვა დროს სხვადასხვა იყო სხვადასხვა ხალხში. კონკრეტულ შემთხვევაში ბერძნულ მითში არგონავტების შესახებ იგი ოქროს საწმისის სახით არის წარმოდგენილი. მითში ასახულ მოტივებსა და რეალიებს პარალელები ეძებნებათ არა მხოლოდ ქართულ და საზოგადოდ, კავკასიურ სინამდვილეში. თავისთავად უაღრესად საინტერესო დაკვირვებები ქართულ-კავკასიური ისტორიულ-ეთნოგრაფიულ სინამდვილეზე და პარალელების დაძებნა „არგონავტიკაში“ ასახულ მოტივებთან და რეალიებთან ვერ იქნება ერთადერთი და უდავო საბუთი იმისა, რომ ბერძნულ მითში ქართული ისტორიული წარსულის რეალიების ასახვა თუ არეკვლა დაგინახოთ და ვამტიციოთ. რაც შეეხება ტიმ სევერინის მიერ განხორციელებულ ცნობილ მოგზაურობას არგონავტების ნაკვალევზე, უმთავრესად ნათელყოფაა იმისა, რომ გვიანბრინჯაოს ხანაში აგებული ზომალდით შესაძლებელი იყო საბერძნეთიდან საზღვაო გზით კოლხეთში მოგზაურობა (11). გამომდინარე ზემოთქმულიდან, ვფიქრობ, რომ არგონავტები, როგორც ასეთი, მითის ნაყოფია და შესაბამისად, არც „არგოთი“ მოგზაურობა შემდგარა კოლხეთში.

შენიშვნები:

1. აკაკი ურუშაძე, ძველი კოლხეთი არგონავტების თქმულებაში, თბ., 1964.
2. აპოლონიოს როდოსელი, არგონავტიკა. თარგმანი და შესავალი წერილი აკაკი გელოვანისა. რედაქცია, ნარკვევი, შენიშვნები და საძიებელი აკაკი ურუშაძისა. თბ., 1975.
3. აკაკი გელოვანი, მითოლოგიური ლექსიკონი, თბ., 1983.
4. ილია გაგულაშვილი, ქართული ფოლკლორის მითოსური სახეები და ძირითადი მოტივები, თბ., 1990.
5. Мифы народов мира. Энциклопедия, т. 1, М., 1987, т. 11, М., 1988.
6. აია გულისხმობს კოლხეთის ქვეყანას და არა ქალაქს. ეს ნათლად არის მოცემული „არგონავტიკაში“ და დამაჯერებლად გარკვეულია სპეციალურ ლიტერატურაში (იხ.: 1, 2, 3, 5 და სხვ.). მიუხედავად ამისა, რიგ პუბლიკაციაში ადგილი აქვს სიტყვა „აიას“ ქალაქად გააზრებასა და მის ქუთაისთან დაკავშირების ძალდატანებით ცდებს (იხ.: რეზო სირბილაძე, ქუთაისის უძველესი სახელწოდების ეტიმოლოგიისათვის. — „განთიადი“, 5-6, 1995, გვ. 10-16; ბადრი გვენცაძე, ქუთაისის სახელწოდების წარმომავლობისათვის. — „განთიადი“, 5-6, 1996, გვ. 172-176). სავარაუდოა, ქუთაისი მომდინარეობდეს პირის საკუთარი-სახელიდან ქუთა (ეს სახელი გვიანობამდე ყოფილა შემორჩენილი სვანებსა და მეგრელთა შორის. ბუნებრივია, უძველეს ხანაში აღნიშნული სახელი განსხვავებულად შეიძლება ყოფილიყო გამოთქმული). ამ ვარაუდს ქართული ხალხური ზეპირსიტყვიერებაც მხარს უჭერს. 70-იან წლებში ცნობილი მხარეთმცოდნე პეტრე ჭაბუკიანისაგან ჩავიწერე ხალხური თქმულება, რომელიც, თავის მხრივ,

მოქმელს, როგორც თავად გვითხრა, ლეჩხუმელი სვანებისაგან ჰქონდა თურმე ვანავანი. ამ თქმულების მიხედვით ქუთაისის დამაარსებლად გამოყვანილია სვანი, სახელად ქუთა. გამორიცხული არაა, ქუთაისი ნიშნავდეს „ქუთას სამოსახლოს“, „ქუთას სამფლობელოს, საკუთრებას“. დასახლებული ადგილისათვის ამა თუ იმ პირთა სახელის დარქმევის ტრადიცია ძველისძველია და მას იცნობს პრაქტიკულად მთელი კულტურული მსოფლიო. ცხადია, იგი უცხო არ არის ბერძნული მითოსისათვის და საისტორიო წყაროებისათვის.

7. ამას უფრო საფუძვლიანად ცხადყოფს ის გარემოებაც, რომ მითი არგონავტების შესახებ, ისე როგორც ბევრი სხვა (მათ შორის პრომეთეს მითი) ბერძნული თქმულება, რომელთაც დიდი როლი შეასრულეს ელინისტური ხელოვნების განვითარების საქმეში, პელასგური წარმომავლობის აღმოჩნდა (, გვ. 117-118).

8. „როგორც ცნობილია, მოსულ ინდოევროპელთა ბრძოლა წინაბერძნულ მოსახლეობასთან ბერძნულ მითებში ღმერთების ბანაკთა შორის ბრძოლაშია ასახული. ზევსი და მისი ბანაკის ღვთაებები ახალი ღმერთებია, რომლებიც უპირისპირდებიან ძველ ღმერთებს (პრომეთეს, ჰეფესტოს, მაკრისს)“ (1, გვ. 141-142). ვფიქრობ, დადასტურებულადაა მიზნული, რომ პრომეთე წინაბერძნული მითოსური სახეა. მასთან ზევსის პაექრობა და ზევსისგან პრომეთეს დასჯა გაცილებით ადრე აისახებოდა ბერძნულ მითოსში, ვიდრე ბერძნები სანაოსნო გზით აიას (კოლხეთს) გაიცნობდნენ და შესაბამისად არგონავტების მითის კოლხეთთან დაკავშირება მოხდებოდა. ამიტომ იბადება აზრი, რომ კავკასიის ქედზე პრომეთეს მიჯაჭვა გვიანდელია ბერძნულ მითოსში და კერძოდ, არგონავტთა თქმულებაში.

თავად კლდეზე მიჯაჭვა დასჯილის „იქითა“ სამყაროში (иной мир, подземное царство) ყოფნას გულისხმობს მითოსში. ამ შემთხვევაში როგორც აია (კოლხეთი), ისე კავკასიის მთები ბერძნებისათვის „იქითა“ სამყაროა მითოსურ ასპექტში. ამირანის კლდეზე (სხვა ვერსიით პალოზე) მიჯაჭვა სწორედ „იქითა“ სამყაროში ხორციელდება ქართულ თქმულებაში (იხ.: 4, გვ. 46-52, 115-118).

9. არა თუ ჩვენს წელთაღრიცხვამდე III საუკუნის სწავლული პოეტი აპოლონიოს როდოსელი, შუასაუკუნეებშიც კი მითოლოგიზებული სიუჟეტითა და მოტივებით იწერება ეპიკური თხზულებები. ჩანს, საუკუნეების მანძილზე იმდენად ძლიერი ყოფილა უძველესი ტრადიციის მქონე მოვლენათა ასახვის მითოლოგიზაცია — წარსულში ნორმად მიღებული — რომ მას ანგარიშს უწევს და ხარკს უხდის თვით შოთა რუსთველიც — გენიალური „ვეფხისტყაოსნის“ ავტორი.

10. მარადიული ახალგაზრდობის მომნიჭებელი ოქროს ვაშლები ბერძნული მითის თანახმად ხარობდა ჰესპერიდების ბაღში (შდრ. ბიბლიურ სამოთხეს, ქართული ჯადოსნური ზღაპრის მითიურ ბაღს), რომელიც მითის თანახმად მღებარეობდა უკიდურეს დასავლეთში მდინარე ოკეანის ნაპირებთან (ჰესიოდეს თქმით, ჰესპერიდების ბაღი ოკეანის მიღმაა. ზღვის გაღმა კუნძულზე ეგულება ქართველ მეზღაპრესაც იდილიური ბაღი). ეს ვაშლები ჰერამ საქორწილო საჩუქრის სახით მიიღო გეასაგან. მათ ყარაულობდნენ ჰესპერიდები. ვაშლებს იცავს ურჩხული ლადონი (ქართულ ზღაპარში ჯადოსნური ბაღის მცველად უმთავრესად დევია გამოყვანილი. შდრ. ურჩხული იცავს ოქროს საწმისს არგონავტების თქმულებაში).

11. ამასთან დაკავშირებით იხ.: ტიმ სვერინი, ოქროს საწმისი (ნაწყვეტები ახალი წიგნიდან „იასონის მოგზაურობა“). — „განთიადი“, 5, 1987, გვ. 157-164.

12. იხ. „ინდოეთი“ ქართულ ხალხურ რწმენა-წარმოდგენებში (4. გვ. 126-128). თვით შოთა რუსთველის „ვეფხისტყაოსანშიც“ კი „ინდოეთი“ ზღაპრული ქვეყანაა. „რომელიც მკითხველის შემეცნებაში, როგორც გეოგრაფიული ტერიტორია, დროისა და სივრცის არაკონკრეტულ განზომილებაში რჩება“. — ნიკოლოზ კენჭოშვილი, „ინდო“ სიტყვის გაგებისათვის „ვეფხისტყაოსანში“. — „მაცნე“, ენისა და ლიტერატურის სერია, 2, 1987, გვ. 93 და შემდგომი. ვფიქრობ, „ინდოეთის“ ასეთი გაგება შოთა რუსთველთან გარკვეულწილად ხალხური რწმენა-წარმოდგენებიდან არის დავალებული.

I. Gagulashvili

Towards the Correct Understanding of the Essence of the Myth about Argonauts

Summary

The myth about Argonauts has not reached our days, but I regard it possible to reconstruct the principle contours of this myth, according to which the character, before becoming a king, goes to the world "beyond", the country of Aeyā, which has been ordinarily separated from the real world by the sea. On this way the character undergoes many trials. He gained the necessary symbol of well-being and sacralization – the Golden Fleece (maybe, in the old version of the myth he kidnapped the beauty \ the bride from the country beyond), and after this he became a king. This is a typical pattern of the mythologized expression of the initiation custom. Thus, the ship "Argo", as such, and, correspondingly, its crew, Argonauts, existed only irreally.

ლექილა ბებუჩაძე, ელენე კოშორიძე

ზეპირი მტყველთაგანთაგან დაგახსნათხელი ზოგიერთი ფორმის შესახებ
„პარტოველური სამართლის ძეგლები“ ენაწი

ქართული სალიტერატურო ენის განვითარების ის პერიოდი, რომელსაც საშუალო ქართულს ვეძახით, ხასიათდება ორი ურთიერთსაწინააღმდეგო ტენდენციით. ერთი მხრივ, ესაა ტენდენცია სალიტერატურო ენის „დემოკრატიზაციისა“, რომელსაც შედეგად მოჰყვა გრამატიკულ-ორთოგრაფიულ ნორმათა სიჭრელე, დიალექტური მეტყველების მოზღვაება სალიტერატურო ენაში, მეორე მხრივ კი — ტენდენცია ენის „არქაიზაციისა“, რომელიც ცდილობდა შეექმნა სტაბილური ნორმების სისტემის მქონე, დიალექტიზმებისაგან თავისუფალი სალიტერატურო ენა. სწორედ ამის გამოა, რომ, მტკიცედ ნორმირებული ძველი ქართულისაგან განსხვავებით, გარდამავალი პერიოდის ქართულისათვის ნიშანდობლივია ძველ და ახალ ფორმათა თანაარსებობა, მათი პარალელური ხმაურება. ნიმუშად მოვიყვანთ ორ ფრაგმენტს „სამართლის ძეგლებიდან“. არქაიზაციის ტენდენციის მაჩვენებელი: „ნუ შეიმოსნ დედაკაცი სამოსელსა მამაკაცისასა და ნუცა მამაკაცი — დედაკაცისასა, რამეთუ საძველ არს უფლისა ღმრთისა შენისა ყოველი, რომელი იქმს ეგევითარსა (1,116). „დემოკრატიზაციის“ ტენდენციის მაჩვენებელი: „დედაკაცმა თუ ვალი აიღოს თავისის ქრმის უწინა, იმანვე უნდა მისცეს ის ვალი. ეს არ ეთქმის დედაკაცსა, თუ ჩემის ქრმისათვის ავიღე ვალიო... როგორათაც უქრმოთ აიღო ვალი, ეგრევე უქრმოდ უნდა მისცეს ის ვალი სარგებლითა (1,155). „ქართული სამართლის ძეგლების“ (1) ენაში არსებული ამგვარი პარალელური მასალის თაობაზე ადრე გვქონდა საუბარი (3), ამჟამად შევეცდებით წარმოვადგინოთ ის ფორმები, რომლებიც, ჩვენი აზრით, ზეპირი მეტყველებისათვის უნდა ყოფილიყო დამახასიათებელი.

ერთი შენიშვნა: ტერმინს „ზეპირი მეტყველება“ ფართო გაგებით ვხმარობთ, ფაქტობრივად „ხალხური მეტყველების“ სინონიმად. ამ შემთხვევაში ჩვენ ვდგავართ იმ მკვლევართა პოზიციასზე, რომლებიც თვლიან, რომ ზეპირი მეტყველების კვლევისას მასალა შეიძლება ავიღოთ არა მხოლოდ ცოცხალი სასაუბრო ენიდან, არამედ — წერილობითი ძეგლებიდანაც, რამდენადაც ეს ორი წყარო კი არ გამოირიცხავს, არამედ ავსებს ერთმანეთს (ა.პეშკოვსკი, ა.პოტებნია, ა.შახმატოვი, ა.გოზდევი, ნ.შვედოვი და სხვანი). ამდენად, ჩვენს მოხსენებაში წარმოდგენილია დიალექტიზმებიცა და სასაუბრო მეტყველებისათვის დამახასიათებელი ფორმებიც. მასალა ძალიან დიდია, შევვებით მხოლოდ ზოგიერთს.

ბევრის დაყრუბამ სიტყვის აბსოლუტურ ბოლოში, ბევრ სხვა ფონეტიკურ მოვლენასთან ერთად, ფართო ასპარეზი მოიპოვა საშუალო ქართულში. უამრავი მაგალითია საანალიზო ძეგლშიც: ამხანაგათ (203,12), სხვარიგათ (148,15), უნებურათ (152,10)... გვხვდება მართებული ორთოგრაფიის ნიმუშები: საწყინრად, სასამართლოდ (164,7), უპატრონოდ (135,16)... როგორც მოსალოდნელი იყო, მრავალადაა პარალელური ფორმებიც: სასიკუდილოთ (204, 13) და სასიკუდილოდ (204, 15), მაგიერთ (149,11) და მაგიერთად (211, 11), უდასტუროთ (135, 13) და უდასტუროდ (171,3).

სხვა ფონეტიკურ პროცესთაგან აღვნიშნავთ რ-ს დაკარგვას: ბატრიაქი — შღრ. პარიარქი (166,5); ბძანოს, გბძანებთ (162,37; 196,32). ამ უკანასკნელ ფუძეში რ-ს დაკარგვა ძველსავე ქართულში ხდებოდა: როგორც ცნობილია, სი-

ნურ მრავალთაგანია იგი დადასტურებული (6,335). საანალიზო ტექსტი სწორ ფორმებსაც გვიჩვენებს (ბრძანებს, ბრძანოს... 169,16; 169,10...);

მ-ს დაკარგვა: **ზითევა** (180,1); **ზითვად** (172/9)... (დასტურდება მზითევიც); **თავდაბალი** (145,25);

ვ-ს დაკარგვა სახელებშიც ხდება და ზმნებშიც: **მდღლად** (169,29), **მდღელნი**... (შდრ. მდღელი 146,32); **იბოეს**, **მიუიდა** (204,2), **ჩამოუარდება** (160,16), **შეუა** (203,33). ო ხმოვნის წინ ვ-ს დაკარგვა სისტემაურია: **იბრაყოს** (146,1), **ივლიოს** (154,34), **ხთხოოს** (202,31), **იპოიონ** (178,30)... შდრ. სთხოვოს (206,31), იპოვონ (164,4).

საანალიზო მაგალითების უმრავლესობაში ასიმულირებული ს ბგერა გვაქვს: **მზგავხად** (206,5), **მზგავხთა** (209,33), **მზგავხადგე** (141,20), მსგავსი (214,26) იშვიათია. სხვა ფონეტიკურ პროცესებზე (მეტათეზისი, კუმშვა, კვეცა...) აღარ შეგჩერდებით.

სასაუბრო მეტყველების ფაქტად ვთვლით **შო-**, **გამო-**, **შემო-** ზმნისწინთა **მა-**, **გამა-**, **შემა-** ფორმებს: იაფად **გამამართვა** (137,22), კიდეც **მამკლავ** (144,12). ნაპარფევი საქონელი **მამყიდაო** (137,4), **შემამფიცე** (187,27)... აქვე: **შემომფიცე** (187,17); **შემოგფიცავ** (187,11).

რამდენიმე სიტყვით შეგვხვებით მესამე ობიექტური პირის ნიშანთა ხმარებასაც. სპეციალური ლიტერატურიდან ცნობილია, რომ „მეორე სუბიექტურ და მესამე ობიექტურ პირთა ნიშნების ხმარება უკვე ძველ ქართულშივე აღარ ემორჩილება მტკიცე წესს. სალიტერატურო ენაში ამ მოვლენის ამსახველი ფაქტები საკმაოდ ხშირად გამოვლინდება. ადვილი წარმოსადგენია, რა ვითარება იყო იმ დროის ცოცხალ მეტყველებაში“ (6,333). მდგომარეობა ბევრად უფრო დამძიმდა საშუალო ქართულში. საანალიზო მასალაში უხვადაა დარღვევის (როგორც კლების, ისე — მატების) ნიმუშები.

კლება: **უავხ** (160,7), **ჟავთ** (137,6), **ჯუანან** (160,32), **ჯუანდნენ** (162,5)... შდრ. ჰყავს (135,9), **ქონდათ** (203,18), **ქონდეს** (138,5)... შდრ. ჰქონდეს (143,24).

მოყუა (179,31), **ქვიან** (179,25), **კითხოს** (161,10), **მივიდოს** ის საქონელი მას... (137,16)... შდრ. მიპყიდოს (135,4), დაპირდა (182,26). შდრ. დაპირდა (182,3) და ა.შ.

მატება: **დასწერა** (მან... ანდერძის წიგნი), **ვსთქუა** (132,23), **ხტანჯოს** (215,14), **შესჭამოს** (134,13), **დახთესას** (182,17) და ა.შ.

საანალიზო ძველში გვხვდება ზმნათა ნარიანი ფორმებიც: **ეშინიან**, **შეუქლიან**... ტიპისა. თუ პირველ მათგანს ვერ ჩავთვლით მხოლოდ გარდამავალი პერიოდის სასაუბრო მეტყველებებისათვის დამახასიათებელ ფაქტად, რამდენადაც ცნობილია, რომ **ეშინიან** ფორმა **ხწალიან**, **მიხარიან**, **უხარიან** ფორმების გვერდით ძველი ქართულის ძველებშია დადასტურებული (6, 411-412). სამაგეროდ. **შემიძლია**, **შეგიძლია**, **შეუძლია** ფორმები მხოლოდ X საუკუნის შემდგომი პერიოდიდან გვხვდება. რა თქმა უნდა, ისინი იხმარებოდა ცოცხალ მეტყველებაში. სამწრფადობო ენაში შედწევს შემდეგ მათ განიფენეს თანდათან **მიძლიავს**, **ძალ-მიც**, **პელმეწიფების**, **შემძლებელ ვარ...** ტიპის წარმოებანი. ნარიანი წარმოება კი — **შეუძლიან** (209,31) გარდამავალი პერიოდის სასაუბრო მეტყველებაში გაჩენილი ჩანს. (დასტურდება **შეუძლია** ფორმაც: 208,2). ნარიანი ფორმები გვხვდება I და II თურქობითის ფორმებშიც: **უმუშავანია** (148,20), **დაეფიცნა** (222,12) და ა.შ.

საანალიზო მასალის მიხედვით, წყვეტულის ფორმებში, სადაც ე ნიშანია მისალოდნელი, გვხვდება ევ სუფიქსი. ეს სუფიქსი დღემდე შემორჩა კახურ კა-

ლის (10,329): **შეგრთევი** (29,28), **დაიდევით** (132,23), **აგიღევით** (18,25), **შეტყვევით** (18,10)... შღრ. იქვე დადასტურებული უბოძეთ (19,24), დაიბარეთ (19,23)...

მას შემდეგ, რაც მიცემით ბრუნვაში დასმულმა სახელმა გამოავლინა რიტუმი შეთანხმების უნარი, გაჩნდა ასეთი ფორმები: **უნდაიდესთ** (151,8), **აქუხთ** (169,3), **ქონდესთ** (177,24), **შეეძლოსთ** (163,16) და ა.შ. ეს ფორმები, ხვეწს ტექსტებშიც დადასტურებული, XX საუკუნის დასაწყისამდე იხმარებოდა როგორც სასაუბრო მეტყველებაში, ისე — წიგნის ენაშიც. ამჟამად ის კილოს კუთვნილებათ.

„სამართლის ძეგლების“ ენაში ყურადღებას იქცევს კავშირები. ბევრი მათგანი საშუალო ქართულშია გაჩენილი და ამა თუ იმ დიალექტის კუთვნილება წინასწარ ასეთებია: **მაგრამე** (209,6), **საცა** (202,11), რომელიც აღმოსავლურ ქართულშია და რაჭულისა და ზემოიმერულიისთვისაცაა დამახასიათებელი, **რომე** (134,15) — დასავლურ ქართული და თუშური ფორმა, **თუ არადა** (თუ მოხერხდება, თუ არა და განეშორნენ: 157,30)... ჩვენ შევუდარეთ ჩვენი მასალა შოთა ძიძიგურის ნაშრომში (9) წარმოდგენილ ტაბულებს და აღმოჩნდა, რომ ისეთი კავშირები, როგორცაა: **რაგინდ რომ, რომელმაც რომ, რაც რომ, რომლებიც** მიჩნეულია მხოლოდ ახალი ქართულის კუთვნილებად, საცხებით ხელულებრივი და გავრცელებული ფორმებია საანალიზო ძეგლისათვის: **რაგინდ რომ ცოტა იყოს** (133,4), **რაც რომ არის** (129,28), **რომელმაც რომ ბედ მიხედ** (135,1)... ფფიქრობთ, რომ აღნიშნული ფორმები სწორედ სასაუბრო მეტყველებისათვის იყო დამახასიათებელი და სალიტერატურო ენაში უფრო გვიან დამიკვიდრა ადგილი.

რამდენიმე სიტყვა ნაცვალსახელი შესახებ.

კუთვნილებითი ნაცვალსახელის (თავისი) მნიშვნელობით ტექსტში გვხვდება **თავითი**: „ცოტ-ცოტა თავითის წილისაგან მისცენ“ (161,20)... განსაზღვრებითი ნაცვალსახელი **თვითონ** იშვიათად გვხვდება. როგორც ცნობილია, ამ ფორმას ძველი ქართული არ იცნობს (4,220). იგი უნდა მომდინარეობდეს **თვით მან** ფორმისაგან, რომელშიც მოხდა მანთან ვინ-ის მონაცვლეობა — **თვითგან**. შემდგომ კი — მისი დაკარგვა. საანალიზო ძეგლში სწორედ ეს **თვითან** არის გაბატონებული.

მაქვემდებარებელი კავშირის ფუნქციით ნახმარი მიმართებითი ნაცვალსახელი რამდენიმე ფორმას ვკვირვებ: **ვინც ვინ, ვინცა ვინ||ვინცავინ** (განსხვავებულია ორთაოგრაფიაც): **ვინც ვინ** უფროსი აილოს, ეშმაკის მოქმედი იქნება (175,5); **ვინცა ვინ** სხვის ყმა ნასყიდი მიიყუანოს და დამალოს, ერთიორად უნდა მისცეს თავის პატრონსა (172,3). ამავე ფუნქციით ტექსტში დადასტურებულია **ვინგინდავინ** ფორმაც: **ვინგინდავინ** მიიცვალოს და არა დასწეროს ანდერძი /ძესა და ასულსა... მისცეს თავთავისი წილი (227,3)... შღრ., იქვე: **ვინც** ანაზღვეულ სიკვდილით მიიცვალოს უანდერძოთ, თუ არა ყავდეს მამა ცოცხალი, ეპატრონოს ძმა და და, ორნივე (227,16).

საანალიზო ძეგლში ჩვეულებრივია უარყოფით ნაცვალსახელთა გასაღება **შინა-შემასმენლით**, როგორც ეს სასაუბრო მეტყველებასა და ზღაპრების ენაში არის ხოლმე: **არა მიეცემა რა** (181,16), **არა ინაღვლა რა** (181,29), **არა იცის რა** (177,30) და ა.შ.

ჩვენებითი ნაცვალსახელი **ამდენი** საშუალო ქართულში აღმოცენებული ფორმაა. იგ.ქავთარაძის ვარაუდით (7,310), **ამდენი ამდენისაგან** უნდა მომდინარეობდეს, რომელშიც ვე კომპლექსმა ო მოგვცა: **ამდონი**. საანალიზო მასალაში **ამთონი** დასტურდება, რაც სასაუბრო მეტყველების ფაქტი უნდა

იყოს: ჩემი **ამთონი** ემართათ (164,12). გვხვდება ფუძეგაორკეცებული კომპოზიციის სახითაც: თუ ის არ დაიჯროთ, **ამთონ-ამთონი** თეთრი ჭურუმით გამოვიღოთ (165,15). შდრ. **იმდენ-იმდენი** (193,19).

ყურადღებას იქცევს **რაიმე** ნაცვალსახელის მნიშვნელობით ნახმარი შემდეგი ფორმები: **რასაც ფერის, რასაც ფერში, რასაც ფერისათვის...** უკეთუ... აწყენინოს რამე ვალისათვის ან **რასაც ფერის** საქმისათვის მკუდრის პატრონსა, ის კაცი თავის სამართალს დაჰკარგავს (164,9); **რასაც ფერის** საქმისათვის — რაიმე საქმისათვის; უკეთუ ღედაკაცი მოტყუდეს კაცისაგან **რასაც ფერშია**, ყოველი სამართალი და სჯული შეეწევა... ღედაკაცსა (178,17); **რასაც ფერში** მოტყუდეს — რაიმეში||რამენაირად მოტყუდეს... ამგვარ ფორმათაგან უნდა მომდინარებოდეს **რაფერ, რაფრად, რამეფრად**. რომლებიც ვერ გახდა სალიტერატურო ენის ფაქტი და დასავლურ დიალექტთა კუთვნილებად დარჩა.

სპეციალურ ლიტერატურაში შენიშნულია, რომ „ა ხმოვანი ახალ ქართულში გაცილებით უფრო ხშირად იხმარება, ვიდრე ეს ძველში იყო შესაძლებელი“ (2,45). „სამართლის ძეგლების“ ენა ა მავრცობის ხმარების თვალსაზრისით ახალი ქართულის ვითარებას ასახავს, უხვადაა სასაუბრო მეტყველებიდან შემოსული ფორმები: ერთიორად მისცეს თავის პატრონსა (172,4). იმ კაცისა არა იცის რა (177,30). მარადის იყოფებოდეს პატიოსნად ცხოვრებითა, სამართლითა, თავდაბლობითა... (163,14).

ხშირად ა მავრცობი შესაფერის პირობებში დაერთვის ან აღდგება თანდებულებთანაც: იმ კაცს გული წაუხდინოს ბატონზედა და ან ბატონს — ყმაზედა (169,18); მონასტრის პატრონი უნდა მივიდეს თავის ალაგშია (181,26); იჩივლებს ვინმე მოსამართლესთანა (169,26)...

თანდებულებთან დაკავშირებით შევნიშნავთ იმასაც, რომ სისტემატურად გვხვდება მათი დიალექტური ვარიანტები: **თვინ: თავისთვინ** (182,11). **ეკლესიისათვინ** (209,18)... **მდინ: წლამდინ** (195,13), **მოქცევამდინ** (199,7). **იქვეა მდი ვარიანტიც: სანამდი** (195,2), **მანამდი** (203,15)...

სასაუბრო მეტყველებაში გავრცელებულ ფორმებად მიიჩნევა ის შემთხვევები, როცა ქვეშ ზმინზედურ თანდებულთან სახელი ფუძის სახითაა წარმოდგენილი: **შიშქვეშ** (35,19), **ფიცქვეშ** (35,24)...

საანალიზო მასალა ყურადღებას იქცევს წინადადებათა აგების თვალსაზრისითაც: ფრაზები გამარტივებულია, მაქსიმალურად განტვირთულია წევრებისაგან. ხასიათდება სასაუბრო მეტყველებისათვის ნიშანდობლივი სიტყვათშეხამებებითა და კონსტრუქციებით. ეს ითქმის სხვადასხვა სახის წინადადებაზე: შერწყმულზე (ნურცა რას მისცემ, ნურცა რას სთხოვ; 163,21), თანწყობილზე (ის კაცი ვერცა რას გასცემს და არცა რა გაეცემის; 172,21), ქვეწყობილზე (განსაკუთრებით): თუ საქმე იყოს მაგისტანა, განიკითხე (165,21); ველმწიფემ რაც სამართალი ქნას, იმას ვერავინ მოშლის (163,20)...

გვხვდება სასაუბრო ქართულისათვის დამახასიათებელი ე.წ. წყველა-კრულის ფორმულებიც: რატომ მენი არ დაეცემა და არ დასწავს, ანუ ქვეყანა არ დანთქავს... (143,4-5).

წინადადებაში გამოტოვებულია ადვილად სავარაუდებელი სიტყვები: მამული მემამულეს მიეცემა და ფასი-ფასის პატრონსა (136,3); ერთი მოწამე ნუ გწამთ, არამედ — ორი და სამიო...

სასაუბრო ენისთვის დამახასიათებელი მოვლენაა სხვათა სიტყვის ო ნაწილაკის სიჭარბე: ნურავის მიეფერებიო და ნუცა გადაამრუდებო, არამედ სიმართლით საჯეთო (130,25)...

და ბოლოს: „სამართლის ძეგლებში“ გვხვდება სიტყვათშეხამებანი, რომლებ-

მეთევან ბენეზაშვილი

საგანური ხალხური პოეზიის ნიშნითა ინგლისურენოვანი თარგმანები

საანალიზოდ წარმოვადგენთ ჩათუ გუჯეჯიანისა და მიკოლას პალმაიტისის ნაშრომს "Upper Svan: Grammar and Texts" (ვილინიუსი, 1986), რომელიც შესრულებულია ინგლისურ ენაზე. მასში გრამატიკული მიმოხილვის შემდეგ მოცემულია სვანური ტექსტები, როგორც თანამედროვე ცოცხალი მეტყველების, ისე ხალხური პოეზიის ნიმუშები.

წიგნში წარმოდგენილია ორი ლექსი — „ნათელა“ და „მღუგვი, მღუგვი“. პირველი მათგანი ჩაწერილია ლახამულელი (ბალსქვემოელი) ალი დავითიანის მიერ, ხოლო მეორე — ლენჯერელი (ბალსზემოელი) სები გულედანის მიერ 1939 წელს.

ინგლისურენოვანი თარგმანები, ძირითადად, შესრულებულია მაღალხარისხოვნად, დაცულია ზედმიწევნით შესაბამისობა ორიგინალთან, ოღონდ ზოგიერთ შემთხვევაში ადგილი აქვს გარკვეულ უზუსტობას:

ნათელა მთარგმნელს ქალად წარმოუდგენია, რასაც ადასტურებს ტექსტის ინგლისურ ვარიანტში გამოყენებული მდებრობითი სქესის აღმნიშვნელი ნაცვალსახელები:

"Natela reached **her** hase";

"To-day close behind **her** it has followed:"

"**She** began shair - reciting:

"**She** kindly entreats it: "

"**Player** - adoration **she** will do,

A person of each home of the village **she** will invite",

"The serpent's neck **she** hit" (ჩ. გუჯეჯიანი, ლ. პალმატი, 1986, გვ. 144).

ჩვენი აზრის განსამტკიცებლად საილუსტრაციოდ მოვიტანთ ზემო სვანეთის სოფელ ფარში 1923 წელს ჩაწერილი სიმღერის „ნათელად ი სეგზილდ (სვანური პოეზია, 1939, გვ. 304-307). („ნათელა და სეგზილდი“) ტექსტს, სადაც ორივე პერსონაჟი მამაკაცია. ეს რომ ასეა, სრულიად ნათელია მაქსიმე ქალდანის მიერ 104 წლის ნიკოლოზ ხორგუჯიანისაგან სოფელ ჭიდანარში ჩაწერილი მასალიდან:

სეგზ ი ნათელად მეკვპე **ლახგბა ლგმარხ** (სვანური პროზაული ტექსტები, 1957, გვ.11) — სეგზი და ნათელა განთქმული **ძმები უოფილან**.

როგორც სასიმღერო, ისე პროზაული ტექსტი ჩაწერილია ბალს ქვემოთ, ოღონდ პირველ მათგანში ორივე საკუთარი სახელი კნინობითობის ფორმითაა წარმოდგენილი (**ნათელად ი სეგზილდ**), თუმცა პარალელურად ამოსავალი სახეც (**ნათელა** — ნათელა, **ნათელა** — ნათელასი, **სეგზი** — სეგზის) გვხვდება. რაც შეეხება ბეჩოს თემში ფიქსირებულ მასალას, აქ მხოლოდ **ნათელად** გამოიყენება, მეორე ძმის სახელს კი არასოდეს ახლავს კნინობითობის მართვალური მორფემა (მდრ.სახ.ბრ. **სეგზ**, მიც.ბრ.**სეგზხ**). იგივე ვითარებაა ჩ. სტშიც (მდრ. სახ.ბრ. **ნათელა**, მიც.ბრ.**ნათელახ**, ნანათესაობითარი ვითარ.ბრ. **ნათელა** — ე.ი. არსად არ გვხვდება კნინობითის სუფიქსი, რამაც, ჩვენი აზრით, გამოიწვია შეცდომა, თუმცა კონტექსტის მიხედვით გველემუბთან მებრძოლ ვაჟაკთან გვაქვს საქმე).

ფარული სიმღერის ტექსტში გველემავს სეგზი¹ ეომება, ხოლო ნათელა მის მსხვერპლს სწირავს თავის ნათლიას — ქრისტეს.

ლაპგრწამიჩუ („სამარეში“) თარგმნილია, როგორც **"under" the cartridge case bag** — „ვაზნის მასრის ჩანთის ქვეშ“, რაც მთლად ზუსტი არ არის და მკითხველში გარკვეულ გაუგებრობას იწვევს.

ქართული ენის განმარტებითი ლექსიკონის მიხედვით **მახრახ** ორი მნიშვნელობა აქვს:

1. მასრები ჩოხის მკერდზე საგანგებო ბუდეებში სამკაულად ჩაწყობილი ცლინდრული მოკლე ღეროებია. ძველად ასეთ ღრუ ღეროებში თითო გასროლა თოფის წამალს და ტყვია-საფანტს ინახავდნენ.

2. დაცლილი ვაზნა.

რაც შეეხება **სამახრახ**, იგი მასრების ჩასაწყობია, რომლის სინონიმად ქართული ენის განმარტებით ლექსიკონში დასახელებულია **ჩანთა**. ხეცსურულსა და თუშურ დიალექტებში ეს ლექსემა იხმარება მრავლობითის ფორმით; **სამახრახენი|ჭიბანი**, (ალ. ჭინჭარაული, 1960, გვ. 265). ალექსი ჭინჭარაულის განმარტებით, ქილების ჩასაწყობი წვრილი „ჭიბეებია“, ჩოხის უბეებზე მიკერებული. მასრაში ჩაწყობილი იყო კაჟიანი თოფის ერთი გასროლა წამალი, ხოლო შემდეგ **სამახრახენი** ჩოხის სამკაულად იქცა. თუშურში **მახრა** იგივე **ყაწი-შია** — სამასრებში ჩაწყობილი თოფის წამლის **ქილაა** (გიორგი ცოცანიძის განმარტებით), ყაწიმი კი პოლისემანტური სიტყვაა და მისი ერთ-ერთი მნიშვნელობაა **ჩოხის მასრები**, მოვერცხლილი და ვერცხლის ძეწკვებით შემკული (წველ).

ლა-პგრ-წამ-ი-ჩუ თანდებულიანი ფორმაა და თუ ქართულთან ზუსტ შესაბამისობას დაეცავდით, აჯობებდა, ასე გვეთარგმნა: **სა-პირ-ის-წამლ-ე-ში**. სვანური **-ჩუ** უნდა თარგმნილიყო, როგორც **-ში (in)**, მაგრამ გვაქვს **under — ქვეშ**.

განსაკუთრებული ყურადღება მიიქცია სხვათა სიტყვის **ესერ** და **როქვ** ნაწილაკიანმა ფორმებმა:

ენათა უმრავლესობაში ნათქვამის გადმოცემა ორგვარად ხდება: პირდაპირი და ირიბი ფორმით. როდესაც პირდაპირ ნათქვამს სიტყვა-სიტყვითი ნაწილაკეში ახლავს, იგი შესაბამისი პირების მიხედვით ნაწილდება. ასეთივე ვითარებაა ქართულ ენაშიც.

ამ მხრივ სვანური გარკვეულ თავისებურებას იჩენს. აქ **ესერ** და **როქ[ვ]** ნაწილაკიანი სხვისი ნათქვამის ფორმები, ძირითადად, მესამე პირის კონსტრუქციებს შეესაბამება. ხშირად კონტექსტის მიხედვით ხდება პირთა დიფერენციაცია. მაგალითად:

ვჯ თხერილ **როქ მიჩ ოთდაგრა** — ის მგელი მე მოგკალიო („მას მოუკლავსო“) — სვ. პოეზია, 274, 22;

ჩიდ **როქ ხოცნა** — ყველაფერს მიჩჩეგნიაო („ურჩეგნიაო“) — იქვე, 276, 40...

„სხვისი ნათქვამის III პირთან დაკავშირება არ უნდა იყოს მაინცდამაინც უჩვეულო ამბავი. როგორც ჩანს, ამ შემთხვევაში მარტო გრამატიკა არ წყვეტს საქმეს. თითქოს რაღაც ფსიქოლოგიური ფაქტორიც იჩენს თავს. შესაძლოა, სხვათა სიტყვა თავდაპირველად მხოლოდ III პირის ნათქვამს გულისხმობდა, რაკილა სხვების ნათქვამია და, როგორც წესი, ვიღაც **სხვას (და არა მე ან შენ)**, ე.ი. III პირს ეკუთვნის“ (ჩანტლაძე, 1969, გვ. 134).

¹ თარგმანისეული ხეგზილდი უნდა გასწორდეს

როგორც ცნობილია, ძველ ქართულში სხვის ნათქვამს III პირის გამომხატველი **-ო** ნაწილაკი გადმოსცემდა, იშვიათია **-მეთქი** და **-თქო**. მესამე პირის ნათქვამის გადმომცემი **-ვ** ნაწილაკი (< -ჟ < -ო) იხმარება ინგილოურ, თუ-შურსა და ხევსურულ კილოებში. ასევე, გურულსა და იმერულში **-მეთქინ** ნაწილაკთან ერთად I პირის ნათქვამს **-თქვა-ც** გადმოსცემს.

როგორც ვხედავთ, III პირის ფორმებს ერთგვარი უპირატესობა ენიჭებოდა ქართულშიც, თუმცა ყოველთვის ნათქვამის შესაბამისი პირის ფორმით იყო წარმოდგენილი.

ვარლამ თოფურისა და თინათინ შარაძენიძის აზრით, **ესერ** და **როქვ** ნაწილაკები ზმნის პირველი და მეორე პირის ფორმებს ვერ აცუებენ, მესამე პირს მოითხოვენ, (ე. თოფურია, თ. შარაძენიძე, თბ., 1946, გვ.290.), ხოლო იზა ჩანტლაძის თვალსაზრისის მიხედვით, როგორც ძველი სვანური ხალხური სიმღერების ენაში, ისე თანამედროვე ცოცხალ მეტყველებაში იშვიათად, მაგრამ მაინც **ესერ** და **როქვ** ნაწილაკებთან დასტურდება I და II პირის კონსტრუქციები. განსაკუთრებით ხშირია **როქვ** ნაწილაკი I და II პირის ნათქვამთა შესაბამის კონსტრუქციებთან, ხოლო **ესერ** ჯერ კიდევ საკმაოდ მყარია სვანურისათვის სრულიად ბუნებრივ და, როგორც ჩანს, უფრო ძველ — მესამე პირისეულ კონსტრუქციაში (ი. ჩანტლაძე, 1969, გვ. 136).

ლექსში „ნათულა“ გვხვდება ისეთი ესერ და როქვ ნაწილაკიანი ფორმები, რომლებშიც იგულისხმება I და II პირის ნათქვამი, მაგრამ კონსტრუქცია მესამე პირისეულია. ხოლო ქართულ ვარიანტში წარმოდგენილია ის კონსტრუქცია, რომელიც სვანურ სხვის ნათქვამში იგულისხმება, რაც შეეხება ინგლისურს, აქ მოცემულია სვანურის პირდაპირი თარგმანი (ე. ი. სამივე შემთხვევაში III პირის კონსტრუქცია), მხოლოდ ერთი წინადადებაა თარგმნილი II პირის კონსტრუქციით:

„ა, ხოლო ესერ ჯი ზურალ,
 ყორ-ლაჯრა ხოჩამდიღვ აჩემინ!
 ხოლა მუშგერი ესერ ბაც ხარხ,
 ღნდი ჭგუხი მიჩ როქ ხნღვა...“
 „აბა, შე ქალო,
 კარ-ღანჯარა კარგად მიზურე!
 ავ სტუმარს მოველითო,
 დღეს ფვზდაფვზ მე მომღვედაო...“ (სვ. პოეზია, გვ. 242–243).

„Come along, oh woman,
 The door – windows shut well!
 They have a bad guest possible,
 To-day close behind her it has followed“.
 (Upper Svan: Grammar and Texts, gv.144).

„მადილშვ ესერ ხეჯრალ,
 ქა ოღვ ესექან ქორხენქა!
 ლიმზურ — დიდნბს ესერ იჩო,
 თვით სოფელს ისე ესერ აწჰი“.
 „მადლით გენგეწებიო,
 გამეცალე სახლიდანო!
 ლოცვა-დიდებას გადავიხდიო,
 სოფელში კომლზე თითო კაცს შემოვიბატეებო“

(სვანურია, გვ.244-245).

"She kindly entreats it,

It should go away from the house!

Prayer - adoration she will do,

A person of each home of the village she will invite"

(Upper Svan: Grammar and Texts, გვ.144)

ლექსი „შღუგვი, შღუგვი“ („თაგო, თაგო“) არ არის შეტანილი შესაბამის სვანური ტექსტის 28-31-ე სტრიქონები:

— კიდევ ჩემშგვარხ მა? — დესა ხოცხდ.

— თქ ლქვთართ ესღრ, ეჩქას ჯღღვიწწლ მა?

— შღღვიწწლ, მარე უი დემ მითხი: ნაშჩოშ ლსგიდ კვეტრლ გარ ხარ.

— ვერწილს შომა ხიჩომ? — ხახპერაი მიშვისგა“.

— კეტები თუ გესტუმრებიან? — ვერ გვაგნებენ.

მარცვლის მოსაპარავად რომ მიდიხარ, მაშინ თუ მოვლევს?

— მომდევს, მაგრამ ვერ მპოულობს: სიბერის გამო მხედველობა ცოტა

ქორწილს როდის იქმ? — ხახპერას კვირაში“.

(იხ. სვ. პოეზია, გვ.256-257).

ზოგჯერ სვანური ხალხური ლექსის ინგლისური თარგმანი უფრო ზუსტია, ვიდრე შესაბამისი ქართული: „შუკვლისგა **ღებილდ** აძხვია — „გზაში **მძივი** ვაპოვია“, შღრ "on the road you have found a **small bead**".

ღებ-ილდ კნინობითის ფორმაა, ამიტომაც ქართულ თარგმანში უნდა ყოფილიყო „**პატარა მძივი**“ (შღრ. ინგლისურის a small bead). როგორც ვხედავთ, სვანურში ორგანული წარმოება (**-ილდ** სუფიქსიანი) გვაქვს, ხოლო ინგლისურში — აღწერითი.

ამრიგად, მეტად საყურადღებოა მიკოლას პალმაიტისის ინგლისურენოვანი თარგმანები, თუმცა, როგორც დავინახეთ, ძველი სვანური ხალხური სიმღერების ტექსტის მთარგმნელისეულმა გააზრებამ გარკვეული კომენტარები გამოიწვივა.

დამოწმებული ლიტერატურა

ჩ. გუჯეჯიანი, მ. ლ. პალმაიტი, 1986 — Ch. Gudjegini, M. L. Palmaitis, Upper Svan: Grammar and Texts, Vilnius, 1986.

ვ. თოფურია, 1967 — В. Топурия, Сванский языки народов СССР, Т. V. Москва, 1967.

სვანური პოეზია, 1939 — სვანური პოეზია, I, სიმღერები შეკრიბეს და ქართულად თარგმნეს ა. შანიძემ, ვ. თოფურიამ, მ. გუჯეჯიანმა, თბ., 1939.

სვანური პროზაული ტექსტები, 1957 — სვანური პროზაული ტექსტები, II. ზალსკვემოური კილო, თბ., 1957.

თ. შარაძენიძე, 1946 — თ. შარაძენიძე, უარყოფითი ნაწილაკები სვანურში, ივე, I, თბ., 1946.

ი. ჩანტლაძე, 1969 — ი. ჩანტლაძე, ძველი სვანური ხალხური სიმღერების ენისა და ცოცხალი მეტყველების შეპირისპირებითი ანალიზი (საკანდიდატო დისერტაცია), თბ., 1969.

ალ. ჭინჭარაული, 1960 — ალ. ჭინჭარაული, ხვესურეთის თავისებურებანი, თბ., 1960.

K. Genebashvili

The English Translations of the Specimens of Svan Folk Poetry

Summary

Chato Gudjedjiani's and Mikolas Palmaitis' book "Upper Svan: Grammar and Texts" (Vilnius, 1986) is a very interesting investigation, that consists of the examples of modern Svan speech and ancient songs. The English version of Svan songs principally accords the original. It has been performed with the best quality, but there are some mistakes in certain cases: e.g. Natela, a famous brave man in Svan folklore, have been represented as a woman in the translation.

The third person constructions of indirect speech, which is typical for the Svan language is immutable in English.

It must be added that the Diminutive forms is more exact in English, than in Georgian.

თეიმურაზ ბვანცველაძე

პართველური სუბსტრატის საკითხისათვის აფხაზეთში ენაში ჰრისტიანული საკულტო ელემენტების მიხედვით¹

ქართველური მოსახლეობის ცხოვრება ამჟამინდელი აფხაზეთის ავტონომიური რესპუბლიკის ტერიტორიაზე უძველესი დროიდან მოკიდებული XVIII-XIX საუკუნეებამდე სავსებით რეალური და უშუალო ფაქტია, რისი უარყოფაც შეუძლებელია ნებისმიერი ობიექტური მკვლევრისაგან. ამ ფაქტს ადასტურებს უფრო ახლანდელი მოღწეული. მრავალ ენაზე შედგენილი დიდი რაოდენობის წერილობითი წყაროების პირდაპირი და არაორაზროვანი ცნობები, აგრეთვე სათანადო ენობრივი მონაცემების ანალიზიც, რაც შეეხება ახლანდელი აფხაზი ხალხის დადაპირველი სამშობლოსა და მისი ამჟამინდელი განსახლების ადგილას და შედარების დროისა და პირობების საკითხებს, სამწუხაროდ, ისინი ჯერ კიდევ არ არის სათანადო მეცნიერული სიღრმითა და ობიექტურობით შესწავლილი. ამ საკითხთა კვლევა ისტორიკოსთა და ეთნოლოგთა მიერ ახლად იძენს სათანადო გაქანებასაც და სიღრმესაც, რისი პირველი შედეგებიც უკვე თვალსაჩინოდ გამოიკვეთა (სამაგალითოდ შეიძლება დასახელდეს ახალგაზრდა მკვლევართა — დიმიტრი ლეთოდიანისა და ბეჟან ხორავას უაღრესად საყურადღებო მონოგრაფიები, რომლებშიც პირველად გაშუქდა აფხაზეთისა და აფხაზი ხალხის ისტორიის არაერთი მნიშვნელოვანი საკითხი. იხ.: დ. ლეთოდიანი, აფხაზეთის აფშილეთის და სანიგეთის პოლიტიკური დამოკიდებულება ეგრისთან (ლაზიკასთან) IV-VIII საუკუნეებში, თბილისი, 1991; ბ. ხორავა, ოდიშ-აფხაზეთის ურთიერთობა XV-XVIII საუკუნეებში, თბილისი, 1996). საბჭოური იდეოლოგიური წნეხის ზეწოლისაგან განთავისუფლებულ ისტორიოგრაფიას წინ დიდი და შრომატევადი სამუშაო ელის, რაც საშუალებას მისცემს ჩვენს მეცნიერებს ობიექტურად ასახოს აფხაზეთისა და აფხაზი ხალხის ისტორია, გამოასწოროს ის ხარვეზები, რაც საბჭოური მეცნიერებისათვის იყო დამახასიათებელი.

საყოველთაოდ არის ცნობილი, რომ ენათმეცნიერებას შეუძლია ზოგჯერ გადამწყვეტი მნიშვნელობის მქონე საბუთები მიაწოდოს ისტორიკოსსა და ეთნოლოგს. ამ მხრივ განსაკუთრებით ფასეულია ტოპონიმიკის, ანთროპონიმიკისა და დარგობრივი ლექსიკის ანალიზი, ვინაიდან ენაში ხშირად არის ხოლმე შენახული ამა თუ იმ ერის ისტორიის ანარეკლები.

ვიდრე ჩვენი საკვლევი საკითხების ანალიზს შევუდგებოდეთ, აუცილებლად მიგვაჩნია, მოკლედ გადმოვცეთ საკუთარი პოზიცია აფხაზეთის ეთნიკური ისტორიის შესახებ. მიგვაჩნია, რომ არავითარი საფუძველი არ მოუპოვება იმ შეხედულებას, რომელიც ახლანდელი აფხაზეთის მიწა-წყალზე აფხაზთა წინაპრების ავტოქთონურობა-აბორიგენობას ვარაუდობს. ძველქართულ, ძველბერძნულ და ლათინურ წერილობით წყაროებზე დაყრდნობით, ჩვენი აზრით, სრულიად უშუალოა, რომ ამჟამინდელ აფხაზთა წინაპრებს თანამედროვე აფხაზეთის ტერიტორიაზე არ უცხოვრიათ ჩვენი წელთაღრიცხვის დასაწყისამდე. რაც შეეხება მომდევნო პერიოდს გვიანდელ შუა საუკუნეებამდე, ამ პერიოდის ეთნიკური ურთიერთობა თანამედროვე აფხაზეთის ტერიტორიაზე უფრო ბუნდოვანია პირდა-

¹ იბეჭდება შემოკლებით. ნაშრომის ვრცელი ვარიანტი საკითხის ისტორიულ-წყაროთმცოდნეობითი ანალიზის ჩართვით გამოქვეყნდება ცალკე.

ზღის სანაპიროზე მდებარე ბერძნულ ქალაქ-კოლონიებში, მაგრამ მასობრივ რელიგიად იგი დიდხანს ვერ იქცა. ქრისტიანობა მთელს აღმოსავლეთ შავი-ზღვისპირეთში საბოლოოდ დამკვიდრებული ჩანს IV-VI საუკუნეებიდან, თუმცა ეს არ ნიშნავს იმას, რომ ქრისტიანული რელიგია ამჟამინდელ აფხაზთა წინაპრებსაც ჰქონდათ მიღებული, ვინაიდან მათი ზუსტი განსახლების საზღვრები გერაც დაუდგენელი და საკამათოა. ლაზების, აბაზგებისა და აფშილების გაქრისტიანების შესახებ საყურადღებო ცნობას გვაწვდის VI საუკუნეში მოღვაწე პროკოპი კესარიელი, რომელიც აღნიშნავს, რომ იმპერატორ იუსტინიანეს (527-565 წწ.) დროს აბაზგებს ოფიციალურად მიუღიათ ქრისტიანობა და მათს ქვეყანაში ღვთისმშობლის ტაძარიც აგებულა (გეორგიკა II, გვ. გვ. 134-135). აფშილები კი ამ დროს ლაზების ქვეშევრდომნი ყოფილან და მათ მსგავსად „ძველითგანვე“, ე.ი. IV საუკუნიდან აღიარებდნენ ამ რელიგიას (გეორგიკა I, გვ. გვ. 54, 128, 213-215). თუ მაშინდელ აბაზგებსა და აფშილებს ამჟამინდელ აფხაზთა წინაპრებად ვაღიარებთ მხოლოდ და მხოლოდ ამ ტომთა აღნიშნული ტერმინების ეტიმოლოგიური ანალიზის საფუძველზე (სხვა საბუთი ძალანდელი აფხაზების წინაპრებად აბაზგთა და აფშილთა იდენტიფიკაციისათვის ჯერჯერობით არავის მიუკვლევიან), მაშინ ისიც უნდა ვაღიაროთ, რომ აფხაზები ძველი ქრისტიანები ყოფილან და აფხაზურ ენასა თუ ეთნოგრაფიულ რეალიებში უნდა შერჩენილიყო ამისი კვალი, უპირველეს ყოვლისა, ბერძნული წარმოშობის ქრისტიანული საკულტო ლექსიკისა და სისტემად ჩამოყალიბებული რელიგიური რიტუალებისა და შეხედულებათა სახით. როგორც ამჟამინდელი, ისე გვიანდელ შუა საუკუნეებში მცხოვრები აფხაზების ქრისტიანული მრწამსი თითქმის ჩანასახოვან მდგომარეობაშია, რასაც ხაზგასმით აღნიშნავდნენ XVII-XVIII საუკუნეთა როგორც ქრისტიანი, ისე მაჰმადიანი ავტორები. მაგალითად, კათოლიკე მისიონერი არქანჯელო ლამბერტი XVII საუკუნის 30-40-იანი წლებისათვის აღნიშნავდა, აფხაზები სახელით ქრისტიანებად იწოდებიან, მაგრამ სინამდვილეში წარმართები არიან და მათს რწმენას კანონიზებული სახე არა აქვსო (ლამბერტი 1991, გვ. გვ. 12, 153), ხოლო მაჰმადიანი ევლია ჩელები 1641 წლისათვის იმასაც დასძენდა, აფხაზები (უკეთ — „აბაზა ზალხი“) ყურანს არ იცნობენ და არც რაიმე სარწმუნოება აქვთო (ჩელები I, გვ. 106). სწორედ ამგვარ წყაროებზე დაყრდნობით სავსებით სამართლიანად დაასკვნინდა აკად. ნ. ბერძენიშვილი: „ბერძნული ქრისტიანობა აფხაზეთისათვის (აქ ავტორი არ გულისხმობს ამჟამინდელ აფხაზეთს — თ. გ.) უცხო, თავზე მოხვეული მოძღვრება იყო. მისი გაზიარება—შეთვისება მოითხოვდა: ან აფხაზები უნდა გაბერძნებულიყვნენ კულტურულად, ან ეს სარწმუნოება აფხაზურ ენაზე უნდა გამართულიყო, თუ არა აფხაზეთში ქრისტიანობა მუდამ ზედაპირული დარჩებოდა და თავისი არსებობისათვის მუდამ ახალსა და ახალს ძალებს მოითხოვდა საბერძნეთიდან. საკუთრივ აფხაზეთში არცერთი მონასტერი არ ჩანს, რომ სჯულის მეცნიერნი და მოძღვარნი ამოზრდილიყვნენ... ბერძნული ქრისტიანობა ასეთ პირობებში ბერძნული კულტურის აფხაზებისათვის, ე.ი. მაღალი საზოგადოებისათვის თუ იქნებოდა ხელმისაწვდომი, ვასაგები და სასურველი, თორემ აფხაზური მასებისათვის ის გაუგებარი (სოციალურად) და უცხო იყო, ხოლო ენობრივად მიუწვდომელი. ასეთ პირობებში მისი მხოლოდ ზედაპირულად შეთვისება თუ მოხერხდებოდა...“ (ბერძენიშვილი 1990, გვ. 595).

6. ბერძენიშვილის ამ საყურადღებო მოსაზრებას მხარს უჭერს და ადასტურებს არა მარტო ისტორიული წყაროთმცოდნეობა და ეთნოგრაფიული რეალიები, არამედ აფხაზური ენის ორივე დიალექტის მონაცემებიც. ჯერ ერთი, ამ შორეულ წარსულში აფხაზური ენა უდამწერლობო ენა იყო და ელემენტა-

რულადაც ვერ შეასრულებდა კულტმსახურების ენის ფუნქციას, ვინაიდან ქრისტიანობა მწიგნობრული რელიგიაა და აუცილებლად მოითხოვს იმ ენაზე ქრისტიანობისათვის სავალდებულო ლიტურგიატურის მინიმალური რაოდენობით მაინც არსებობას, რა ენაზეც ხდება წირვა-ლოცვა. მეორე არსებითი მომენტი ის არის, რომ თუ აფხაზთა წინაპრებმა მართლაც უშუალოდ ბერძნებისაგან შეითვისეს ქრისტიანობა და ეს რჯული მათში მასობრივად იყო გავრცელებული, მაშინ აფხაზურ ენაში შემორჩენილი უნდა იყოს ბერძნული ქრისტიანული ტერმინოლოგიის კვალი. ჩვენ საგანგებოდ გამოვიკვლიეთ ბერძნული ქრისტიანული ლექსიკის ფენა აფხაზურ ენაში, რის შედეგადაც აღმოჩნდა, რომ **ბერძნული წარმოშობის ქრისტიანული ტერმინები აფხაზურ ენას ნახესხები აქვს არა უშუალოდ ბერძნული ენიდან, არამედ მთლიანად არის შეთვისებული ან ქართულისაგან, ან კიდევ კოლხური ენის მეგრული დიალექტისაგან** (ამ საკითხისადმი მიძღვნილი ჩვენი ნაშრომი გადაცემულია დასაბუქდალ). ეს უკანასკნელი ფაქტი საფუძველს იძლევა ვამტკიცოთ, რომ აფხაზთა წინაპრებს ქრისტიანობა **მასობრივად** მართლაც არ მიუღიათ VI საუკუნეში თუ მის ახლო ხანებში, აფხაზთა ძირითადი მასა, როგორც ჩანს, დიდხანს დაიწყო წარმართად და გვიან, დაახლოებით XVII-XVIII საუკუნეებში, როდესაც დაიწყო აფხაზური ტომების ექსპანსიური განსახლება მანამდე ქართველური ტომეზით დასახლებულ ტერიტორიაზე (ჩრდილო-დასავლეთიდან სამხრეთ-აღმოსავლეთის მიმართულებით), დამხვედურთა გააფხაზება-ასიმილაციის პროცესში მოსულმა აფხაზებმაც თანდათანობით, მაგრამ, როგორც ჩანს, მაინც ზედაპირულად შეითვისეს ქრისტიანობა. ამ ვარაუდის დამადასტურებელია აფხაზურ ქრისტიანულ ტერმინოლოგიაში ქართულ-მეგრული ლექსიკური ფენის უპირატესი არსებობა. ეს ლექსიკა, ჩვენი აზრით, ორ უმთავრეს ჯგუფად უნდა დაიყოს: ერთია კოლხური სუბსტრატული ფენა, რომელიც აფხაზურ ენაში მეგრული მოსახლეობის აფხაზთაგან ასიმილაციის პერიოდში უნდა დამკვიდრებულიყო, მეორე კი — ენობრივი კონტაქტების გზით ნასესხები ლექსიკა, რომელიც აფხაზურ ენაში ძირითადად საკუთრივ ქართული ენიდან ჩანს ნასესხები (დასაშვებია საკუთრივ ქართული ლექსიკის ნაწილის აფხაზურში მეგრულის მემკვიდრეობით სესხებაც. მოსალოდნელი იყო სვანური ქრისტიანული ტერმინოლოგიის არსებობაც აფხაზურში, მაგრამ თანამედროვე აფხაზურ ენაში იგი უკვე აღარ შეინიშნება. ჩანს, სვანური ლექსიკა იმდენად დიდი ხნის წინ არის ნასესხები, რომ მომდევნო პერიოდში მეგრულის ძლიერმა ზეგავლენამ უკანა პლანზე გადასწია). ამჯერად ჩვენ განვიხილავთ მხოლოდ იმ საკულტო ტერმინებს, რომელთა შორის გამოიყოფა **ქრისტიანული რელიგიისათვის უაღრესად მნიშვნელოვანი ცნებების** აღმნიშვნელი ლექსემები, რომელთა ხელახლა სესხება ერთხელ უკვე ნასესხები სხვაენოვანი ტერმინების ნაცვლად მოსალოდნელი არ არის. ამ ჯგუფში გამოიყოფა როგორც საკუთრივ კოლხური, ისე ქართული და ბერძნული წარმომავლობის სიტყვები, ოღონდ ეს უკანასკნელი სწორედ კოლხურის ნიადაგზე სახეცვლილი ფონეტიკურად ან სემანტიკის მხრივ. აღსანიშნავია ისიც, რომ შესაძლებელი ხდება ზოგი ლექსემის აფხაზურში დამკვიდრების მიახლოებითი ქსონოლოგიის დადგენაც.

„ეკლესიის, სალოცავის“ აღმნიშვნელი **ა-ჟახაიმა** სიტყვა გავრცელებულია აფხაზური ენის როგორც აბჟუურ, ისე ბზიფურ დიალექტში. იგი მომდინარეობს კოლხური **ო-ხვამ-ე** „სალოცავი“ სიტყვისაგან, რომელშიც **ო — ე** ცირკუმფიქსი დანიშნულების სახელთა მაწარმოებელია, ხოლო **ხვამ** „ლოცვა“ ზმნის ძირია (მღრ. სვან. **ლა-ვამ** „სალოცავი“). აფხაზური ფორმა კოლხურისაგან

არის მიღებული აფხაზური ენისათვის დამახასიათებელი სიტყვათსესხების ფორტიკურ კანონთა სრული დაცვით: მეგრულის **ო** ხმოვანი დაშლილია უა კომპლექსად, **ხვ** თანხმოვანთკომპლექსი გადმოცემულია ლაბიალიზებული **ხი** ფონემით, ხოლო **ე** ხმოვანი კანონზომიერად არის ქცეული **ა** ხმოვნად (ჭარაია 1912, გვ. 14; ლომთათიძე 1976, გვ. 51). ეს ლექსემა აფხაზურ ენას დიდი ხნის წინათ არ უნდა ჰქონდეს ნასესხები: იგი მხოლოდ მას შემდეგ შეიძლება მოხვედრილიყო აფხაზურში, როცა კოლხურში ვ თანხმოვანი, როგორც ფონემა, მოიშალა და მისი ადგილი **ხ** თანხმოვანმა დაიჭირა. კოლხურ **ოხვამე** სიტყვაში კი თავდაპირველად სწორედ ვ ბგერა უნდა გვექონოდა, რაზეც სვანური **ლავამე** ფორმა მინიშნებს (ფენრიხი და სარჯველაძე, 1990, გვ. 496). აფხაზურს რომ ვ თანხმოვნიანი ფორმა შეეთვისებინა, მაშინ ბზიფურ დიალექტში უნდა ყოფილიყო **ა-უაჩაიამა** სახეობა, რეალურად კი არსებობს **ა-უაჩაიამა** ვარიანტი, რაც მალევე ემთხვევა სპეციფიკური **ხი** ფონემის არქონე აბჟუური დიალექტის მონაცემებს (**ხი** ფონემა ბზიფურში მიღებულია ამოსავალი ვა ფონემის ვან და უდამონაკლისოდ ენაცვლება მას. იხ. ლომთათიძე 1976, გვ. 174). აბჟური დიალექტი ამ სიტყვას ვერ ისესხებდა XVII-XVIII საუკუნეებამდე, რაკი ამ დრომდე ეს დიალექტი საერთოდ არ არსებობდა, ხოლო ბზიფურს იგი უნდა შეეთვისებინა მას შემდეგ, რაც კოლხურმა ენამ (უკეთ, მისმა მეგრულმა დიალექტმა) აღინდელი ვ თანხმოვანი შეცვალა **ხ** თანხმოვნით ქართული ენის დიალექტთა უმრავლესობის მსგავსად. ქართულ სალიტერატურო ენაში ეს პროცესი წერილობით წყაროთა მიხედვით X—XIII საუკუნეებში მიმდინარეობდა (სარჯველაძე 1975, გვ. გვ. 15—16). ამავე პერიოდშია სავარაუდო კოლხურშიც ანალოგიური პროცესის მიმდინარეობა. მაშასადამე, აფხაზურ ენაში „ეკლესიის, სალოცავის“ აღნიშვნელი სიტყვა **ა-უაჩაიამა** დამკვიდრებული ჩანს X—XIII საუკუნეთა შემდეგ, იმ დროს, როცა აფხაზური მოსახლეობა ახალი მოსული იყო ამჟამინდელი ბზიფური დიალექტის გავრცელების არეალში (გაგრა-გულდაუთის მიდამოებში).

აფხაზური ენის აბჟური დიალექტში დასტურდება ლექსემა **ა-მქამგარია** „ქობის მფარველი ღვთაება“, ხოლო ბზიფურ დიალექტში ლექსემები: **ა-ხემგარია** და **ა-ხქამგარია** „ზაქის მოგების კვირისთავზე ფურკამეჩისათვის გამოლოცვის რიტუალი“. ამათგან **ხ**. ბლაჟბას სამივე ფორმა მიქელ-გაბრიელის აღნიშვნელი მეგრული **მიქამგარია** ფორმიდან მომდინარედ მიჩნია (ბლაჟბა 1964, გვ. 225). ავტორს, სამწუხაროდ, ყურადღება არ მიუქცევია ბზიფურ ფორმებში **ხ** თანხმოვნის არსებობაზე, რომელიც არ დასტურდება მეგრულ **მიქამგარია** ფორმაში. ჩვენი აზრით, სწორედ **ხ** თანხმოვნიან ვარიანტებს აქვთ აღნიშვნელობა არამარტო მათი პრაფორმის აღსადგენად, არამედ აფხაზურ ენაში ამ სამი ფორმის სესხების მიხსლოებითი დროის დასადგენადაც. ვვარაუდობთ, რომ **ა-მქამგარია**, **ა-ხემგარია** და **ა-ხქამგარია** სახეობები სხვადასხვა კონოლოგიური პერიოდის სამი დამოუკიდებელი მეგრული ფორმისაგან მომდინარეობენ. მათგან თვით მეგრულისათვის ყველაზე ძველი ჩანს **მიქამგარია** „მიქელ-გაბრიელი“ ვარიანტი, რომლისგანაც სესხების კანონზომიერებათა დაცვით არის მიღებული აბჟური **ა-მქამგარია** სახეობა: დაკარგულია უმახვილო ხ ხმოვანი თანხმოვნებს შორის, **ო** ხმოვანი კანონზომიერად შეიცვალა **ა** ხმოვნით სიტყვის ბოლოს, ხოლო წინამავალი მახვილიანი **ი** ხმოვანი სწორედ მახვილმა გადაარჩინა გაქრობას. ბზიფური **ა-ხემგარია** ფორმა მიღებულია მეგრული **ოხვამერის** („სალოცავის“) ერთ-ერთი სახეობის აღნიშვნელი მეგრულივე **ხამგარია** ფორმისაგან, რომელიც დადასტურებული აქვს ი. ყიფშიძეს (ყიფშიძე 1914, გვ. 402, სტატია „გვამა“). სესხების კანონები აქაც დაცულია: **ხ** და **მ** თანხმოვნებს შორის მოქცეულმა უმახვილო **ა** ხმოვანმა წესისამებრ მოგვცა **გ**

ხმოვანი აფხაზურში, **ი** და **ო** ხმოვნებს კი იგივე ბედი ეწიათ, რაც ზემოთ აღინიშნა **ა-მქამგარია** ფორმის ანალიზისას. რაც შეეხება ბზიფურსავე **ა-სქამგარია** ფორმას, იგი აშკარად მიღებული ჩანს მეგრული ***სამიქამგარიო** ფორმისაგან, რომელიც ჩვენს ხელთ არსებულ მეგრულ მასალებში ვერ დავადასტურეთ, მაგრამ უნდა არსებულებოდა, ვინაიდან მეგრულში საკუთრივ ქართული **სა-** თავსართის შემცველი დანიშნულების სემანტიკის მქონე სახელები სხვადასხვადასტურდებოდა, შდრ. თუნდაც **სა-მგარიო** ← ***სა-მიქამგარიო**, ანდა **სა-ქირსე** ლეჯი „საშობაო ღორი“ და ა.შ. (ქართული **სა-** თავსართის გამოყენება მეგრულ დანიშნულების სახელებში შემჩნეული აქვს ჯერ კიდევ ი. ყიფშიძეს. იხ. ყიფშიძე 1914, გვ. 518).

აბჟუური **ა-მქამგარია**, ბზიფური **ა-სემგარია** და **ა-სქამგარია** ლექსემათა სემანტიკაც მრავლისმეტყველია და კიდევ უფრო განამტკიცებს ჩვენს ვარაუდს აფხაზურ დიალექტებში კოლხური სუბსტრატის არსებობის შესახებ. როგორც ჩანს, უწინ ქართველური ტომებით დასახლებულ მიწა-წყალზე (გაგრა-გუდაუთის მიდამოები) ამჟამინდელ ბზიფელთა წინაპრები უნდა დასახლებულიყვნენ იმ დროს, როდესაც დამხვედური ქართველური მოსახლეობა უკვე კარგა ხნის გაქრისტიანებული იყო. წარმართობის მიმდევარმა შესაქონლე აფხაზებმა აბორიგენტთა ქრისტიანული რწმენიდან შეითვისეს ის, რაც მათი ცხოვრების წესისათვის (მესაქონლეობის უპირატესობა მიწათმოქმედებასთან შედარებით) უფრო მისაღები და ახლოებული იყო: მთავარანგელოზების — მიქელისა და გაბრიელის სახელზე შესასრულებელი რიტუალი ფურკამეჩისათვის გამოლოცვად აქციეს, მთავარანგელოზები კი ბირუტყვის მფარველ ღვთაებად დაამცრეს. ანალოგიური მოვლენა მომხდარა უფრო გვიან, XVII-XVIII საუკუნეებში აბჟუელ აფხაზთა წინაპრების ცხოვრებაშიც: მათაც მთავარანგელოზები ძროხის მფარველ წარმართულ ღვთაებამდე დაამცრეს.

გაგრა-გუდაუთის მიდამოებში აფხაზთა დასახლების მიახლოებითი დროის დასადგენად საყურადღებოა დანიშნულების სახელთა მაწარმოებელი საკუთრივ ქართული **სა-** თავსართის შემცველი, მაგრამ მეგრული წარმომავლობის **ა-სემგარია** და **ა-სქამგარია** ფორმათა არსებობა მხოლოდ ბზიფურ დიალექტში (აბჟუურში, როგორც აღვნიშნეთ, ეს ორი ფორმა არ არის). მეგრულში დანიშნულების სახელთა მაწარმოებელი კოლხური **ო-** თავსართის გვერდით ქართული ენიდან იმავე ფუნქციის მქონე **სა-** თავსართის სესხება უნდა მომხდარიყო მას შემდეგ, რაც VIII საუკუნიდან დასავლეთ საქართველოში მასობრივად იწყოდა დასახლება აღმოსავლეთ და სამხრეთ საქართველოში არაბთა თარეშს გამორიდებულმა მოსახლეობამ. კიდევ უფრო ზუსტად რომ ვთქვათ, ქართული **სა-** თავსართიანი რელიგიური ტერმინები კოლხურში უნდა გაჩენილიყო დასავლეთ საქართველოს ბიზანტიის ეკლესიის ზეგავლენისაგან გათავისუფლებისა და ბერძნული ენის ნაცვლად ქართულ ენაზე ღვთისმსახურების საბოლოოდ დამკვიდრების შემდგომ. რალა თქმა უნდა, ეს იმას სრულებითაც არ ნიშნავს, რომ ამჟამინდელი გაგრა-გუდაუთის სანახებში აფხაზები უკვე სახლობდნენ ანდა მალევე დამკვიდრდნენ და მაშინვე ისესხეს **სა-** თავსართიანი მეგრული რელიგიური ტერმინები. აფხაზთა იქ დასახლებამდე ალბათ საკმაოდ დიდი დრო გავიდოდა, უფრო ზუსტად კი რისიმე თქმა ზემოთ წარმოდგენილი მასალის ანალიზის საფუძველზე შეუძლებლად გვეჩვენება.

აფხაზურ ენაში ზოგი ქრისტიანული ტერმინის დამკვიდრების დროის დადგენისათვის საყურადღებო ჩანს ლექსემა **ა-კაღანტარ** „კელაბტარი, დიდი ზომის ცვილის სანთელი“, რომელიც, მართალია, არ არის ქართველური წარმოშობისა, მაგრამ აფხაზურში შესულია მეგრულიდან, რაზეც ამ ლექსემის

კელაბატურ სტრუქტურასთან ერთად მისი სემანტიკური თავისებურებაც მიაჩნებოდა. ძველქართულ წერილობით ძეგლებში ხშირად დასტურდება სიტყვა **კელაბტარი**, რომელიც თანამედროვე ქართულში დიდი ზომის ცვილის სანთელს აღნიშნავს, მაგრამ ძველ ქართულში სანთლის სადგარის, სასანთლის მნიშვნელობა ჰქონდა. ამ სიტყვის ძველი სემანტიკა მითითებული აქვს სულხან-საბა ორბელიანს, როცა წერს: „**კელაბტარი** — სასანთლე, ხოლო აწ დიდს სანთელსა უწმობენ ტყუვილად“ (საბა 1991, გვ. 364). მართლაც, XI საუკუნეში, კერძოდ კი 1042-1044 წლებში დაწერილ გიორგი მთაწმიდლის „იოვანესა და კლემენტეს ცხოვრებაში“ ეს სიტყვა გამოყენებულია სასანთლის (და არა სანთლის) მნიშვნელობით. წიგნის იმ ადგილას, სადაც ნამბობობა თორნიკე ერისთავის მიერ ბარდა სკლიაროსის დამარცხების აღსანიშნავად ბერძენ ხელისუფალთაგან ძღვნად მიღებული განძით ათონის ივერთა მონასტრის აშენებისა და ქართველ ბერთაგან ათონის სხვა მონასტრებისათვის ამ განძის განაწილების შესახებ, ავტორი წერს: „და მისცეს იკონომოსსა... ლიტრაჲ ერთი განძი... სასყიდლად ქორაკანდელთა, ვეშაპაკთა და ჭაჭუთა და **კელაბტართა**“ (გიორგი მთაწმიდელი 1946, გვ. 23). ამ ტექსტისათვის დართულ ლექსიკონში ავტორი აკ. შანიძე **კელაბტარ** სიტყვას განმარტავს როგორც დიდი ზომის ცვილის სანთელს და მის წყაროდ კითხვის ნიშნით უთითებს ბერძნულ **κελιάριον** ფორმას (გიორგი მთაწმიდელი 1946, გვ. 107). მკვლევარი აქ აღმატებით ვარაუდობდა, რომ ბერძნული ფორმა შედგება **κίριος** „სანთელი“ + **λίβανος** „სადგარი, სასანთლე“ ფუძეებისაგან. ჩვენი აზრით, თუ გავითვალისწინებთ გიორგი მთაწმიდლის თხზულების დამოწმებულ კონტექსტს, სადაც საუბარია საეკლესიო იარაღის (ქორაკანდელი, ვეშაპაკი, ჭაჭვი) შესაძენ თანხაზე, ავრეთვე საბას განმარტებას, არავითარ ეჭვს არ უნდა იწვევდეს არც ის, რომ გიორგი მთაწმიდელი **კელაბტარ** სიტყვით სასანთლეს აღნიშნავს, არც ის, რომ ეს სიტყვა ბერძნული წარმოშობისაა და არც ის, რომ ამ ლექსემამ სემანტიკა საკუთრივ ქართულ ნიადაგზე შეიცვალა (სასანთლე → ცვილის სანთელი). იგივე ლექსემა **კელანტარი** ფორმით დასტურდება მეგრულშიც დიდი ზომის სანთლის მნიშვნელობით, რაც ქართული **კელაბტარი** სიტყვის ახალ მნიშვნელობას ემთხვევა. მეგრული **კელანტარი** სახეობა მიღებული ჩანს ქართული ფორმისაგან: მკვეთრი თანხმოვნებისაგან შემდგარი **ბტ** კომპლექსის პირველი ფონემა შეიცვალა სონორი **ნ** ფონემით, რაც საერთოდ დამახასიათებელია მეგრულისათვის. სწორედ ფონეტიკურად და სემანტიკურად სახეცვლილი **კელანტარი** ფორმისაგან სესხების კანონთა დაცვით არის მიღებული აფხაზური ენის ორსავე დიალექტში გავრცელებული **ა-კ-ალანტარ** ფორმა, რომელშიც **ე** ხმოვნის წინ მდგარი **კ** თანხმოვანი პალატიზებულ **კ-** ფონემად გადაიქცა, ხოლო თვით ხმოვანი **ე** კანონზომიერად შეიცვალა **ა** ხმოვნით (შდრ. ქართ. კეტი → აფხ. ა-კ-ატ... ლომთათიძე 1976, გვ. 47). ამ ლექსემის „მეგრულობას“ ამტკიცებს მახვილის ადგილი ფუძის ბოლო ხმოვანზე, მაშინ როდესაც ბერძნულ პრაფორმაში იგი შუაშია და აფხაზური ენა მას უმიზეზოდ ადგილს არ შეუცვლიდა. ყურადღებას იპყრობს აგრეთვე საანალიზო ლექსემის ეპითეტის როლში მეგრულისებური გამოყენება: შდრ. მეგრ. კელანტარ ცალი ძღაბი „მოხდენილი, ტანადი ქალიშვილი“, აფხაზ. კამა აკ-ალანტარ დაჯგზოჷპ „კამა (ქალის სახელი) ტანადია, მოხდენილია“.

ქართულ ენაში **კელაბტარ** ფუძის სემანტიკის ცვლა აშკარად XI საუკუნის შემდგომ არის მომხდარი (რა თქმა უნდა, არა მაშინვე). საბას მიერ ლექსიკონის შედგენის დროისათვის, ე.ი. 1685-1716 წლებისთვის ეს უკვე წარსულის ფაქტია. სწორედ სემანტიკაცვლილი ქართული ფორმის ზეგავლენით ჩანს მეგრული ფორმის შინაარსიც შეცვლილი, აფხაზურში კი მეგრულის ვითარებაა შე-

ნარჩუნებული როგორც სონორი თანხმოვნის არსებობის, ისე შინაარსის გადაწვევის მხრივ. ამ ფაქტებიდან გამომდინარე სავარაუდოა, რომ აფხაზურ ენას ამ სიტყვის შეთვისება არ შეეძლო XI-XII საუკუნეებზე ადრე, ზედა ქრონოლოგიურ ზღვრად კი მისაჩვენია XVII საუკუნე.

ასევე მეგრულ სუბსტრატულ ფენას უნდა განეკუთვნებოდეს ლექსემები: აფხაზ. **წყარკეთხია** „წყალკურთხევა, ნათლისღება“ (შდრ. მეგრ. **წყურთხია**||**წყარკეთხია**), **ქ-გრსა** „1. ქრისტე; 2. ქრისტეშობის დღე, 25 დეკემბერი; 3. დეკემბრის თვე“ (შდრ. მეგრ. **ქირსე**←**ქრისტე**), **ა-ქ-გრსიან** „ქრისტიანი“ (შდრ. მეგრ. **ქირსიანი**←**ქრისტეანი**), **თარგალაზ** „მთავარანგელოზი“ (შდრ. მეგრ. **თარგელოზი**←**მთავარანგელოზი**), **მარდიანი** „მადლიანი“ (შდრ. მეგრ. **მარდიანი**←**მადლიანი**) და ა.შ. ყველა ამ შემთხვევაში მეგრული სახეობები მომდინარეობს ან საკუთრივ ქართული, ანდა ბერძნული ფორმებისაგან, ხოლო აფხაზური ვარიანტები უშუალოდ მეგრულიდან მომდინარეობენ და ზუსტად ასახავენ მეგრულ ფორმათა როგორც ფონეტიკურ, ისე სემანტიკურ თავისებურებებს.

ამოიგად, აფხაზურ ენაში კოლხური ენის მეგრული დიალექტის მეშვეობით არის შეთვისებული ქრისტიანული რელიგიისათვის უაღრესად მნიშვნელოვანი ისეთი კნებების აღმნიშვნელი ტერმინები, როგორცაა: ქრისტე, ქრისტეშობა, ქრისტეანი, მთავარანგელოზი, მიქელ და გაბრიელ მთავარანგელოზები, ეკლესია, წყალკურთხევა (ნათლისღების დღესასწაული), კელაპტარი და სხვანი. შესაძლებელი ხდება ამ სახელთა ნაწილის აფხაზურში დამკვიდრების დროის მიახლოებით დათარიღებაც, რის შედეგადაც ირკვევა, რომ დასახლებული ცნებების აღმნიშვნელი ტერმინები აფხაზურში მოხვედრილია X-XIII საუკუნეებიდან XVII-XVIII საუკუნეებამდე პერიოდში. ეს ფაქტი წამოჭრის საკითხს იმის შესახებ, რომ პროკოპი კესარიელის (VII.) ცნობა აბაზგებისა და აფშილების ქრისტიანულ რელიგიაზე მოქცევის შესახებ ეხება არა ძველად აფხაზური მოსახლეობის მთელს მასას, არამედ მხოლოდ ბიზანტიური ორიენტაციის მქონე არისტოკრატიულ ზედაფენას, თუკი, რაღა თქმა უნდა, აბაზგები და აფშილები ნამდვილად ყვნენ ამჟამინდელ აფხაზთა უშუალო წინაპრები. წინამდებარე წერილში გაანალიზებული ენობრივი მასალა გვავარაუდებინებს, რომ გვიანდელ შუა საუკუნეებამდე თანამედროვე აფხაზთა წინაპრების უდიდესი ნაწილი მაინც წარმართულ რჩებოდა და მხოლოდ ამჟამინდელი აფხაზეთის ტერიტორიაზე მათს მოსვლამდე აქ მცხოვრები კოლხური და სვანური მოსახლეობის ასიმილაციის დროს მოხდა აფხაზთა მიერ ქრისტიანული რელიგიის ზედაპირული შეთვისება, რისი დამადასტურებელიც არის აფხაზურ ენაში ბერძნული ქრისტიანული ტერმინების სუბსტრატის სახით შეთვისება არა უშუალოდ ბერძნულიდან, არამედ კოლხური ენის მეგრული დიალექტიდან და ამ ტერმინთა ნაწილისათვის წარმართული შინაარსის მინიჭება.

დამოწმებული ლიტერატურა

ნ. ბერძენიშვილი 1990 — ნ. ბერძენიშვილი, საქართველოს ისტორიის საკითხები. თბილისი, 1990;

ბ. ბლაჟბა 1964 — Х. С. Бгажба, Бзыбский диалект абхазского языка (исследование и тексты). Тбилиси, 1964;

გეორგიკა II — გეორგიკა, ბიზანტიელი მწერლების ცნობები საქართველოს შესახებ. ტ. II. ტექსტები ქართული თარგმანითურთ გამოსცა და გან-

- დაურთო ს. ყაუხჩიშვილმა. თბილისი, 1965;
4. გვანცელაძე 1996 — თ. გვანცელაძე, მეგრული სუბსტრატის საკითხისათვის აფხაზური ენის დიალექტთა ფონოლოგიური სისტემის მონაცემთა მიხედვით. თეზისები კონფერენციისა „ფონეტიკა და ნორმა — 96“. თბილისი, 1996;
5. გვანცელაძე 1996^ა — თ. გვანცელაძე, მცენარეთა სახელწოდებათა განმარტებაში მომდინარე ოიკონიმები და მათი მნიშვნელობა აფხაზეთის ეთნიკური ისტორიისათვის. არნ. ჩიქობავას სახ. ენათმეცნიერების ინსტიტუტის 55-ე სამეცნიერო სესიის მოხსენებათა თეზისები. თბილისი, 1996;
6. გიორგი მთაწმიდელი 1946 — გიორგი მთაწმიდელი, ცხორებად იოკონიმები და ეფთჳმესი. თბილისი, 1946;
7. ლამბერტი 1991 — დონ არქანჯელო ლამბერტი, სამეგრელოს აღწერა. თბილისიდან თარგმნა ალ. ჭყონიამ. თბილისი, 1991;
8. ლომთათიძე 1976 — ქ. ლომთათიძე, აფხაზური და აბაზური ენების ფონოლოგიური-მედარებითი ანალიზი. I. ფონოლოგიური სისტემა და ფონეტიკური სისტემები. თბილისი 1976;
9. საბა 1991 — სულხან-საბა ორბელიანი, ლექსიკონი ქართული. ტ. I. თბილისი, 1991;
10. სარჯველაძე 1975 — ზ. სარჯველაძე, ქართული სალიტერატურო ენის ისტორიის საკითხები. თბილისი, 1975;
11. ფენრიხი, ზ. სარჯველაძე 1990 — ჰ. ფენრიხი, ზ. სარჯველაძე, ქართული ენათა ეტიმოლოგიური ლექსიკონი. თბილისი, 1990;
12. ქართლის ცხოვრება 1942 — ქართლის ცხოვრება. ანა დედოფლისეული წესბა. თბილისი, 1942;
13. ყიფშიძე 1914 — И. Кипшидзе, Грамматика мингрельского (абхазского) языка с хрестоматией и словарем. С. — Пб., 1914;
14. ჩელეები I — ევლია ჩელეების „მოგზაურობის წიგნი“. თურქულიდან თარგმნა. კომენტარები და გამოკვლევა დაურთო გ. ფუთურიძემ. ნაკვ. I. თბილისი, 1971;
15. ქარაია 1912 — П. Чарая, ОБ отношении абхазского языка к грузинскому. С. — Пб., 1912.

T. Gvantseladze

Towards the Kartvelian Substratum in the Abkhazian Language According to the Christian Cult Vocabulary

Summary

The work analyses the Kartvelian (Georgian-Megrelian) and Greek Christian terms present in the Abkhazian language: a-wax^oama ('church'), a - mkamgaria ('patron deity of a cow'), a - səmgaria // a - skamgaria ('removing spells from a she-buffalo'), a - k~alantar ('a big paraffin candle'), a - çqar^outxi a ('Baptism'), k~ərsa ('1. Christ; 2. Christmas; 3. December'), a - k~ərsian ('a Christian'), targ~alar ('Archangel'), mardiani ('blessed'). These terms have entered Abkhazian via the Megrelian dialect of the Colchian language, and this is indicated by their phonemic and semantic peculiarities. The analysis of these terms, most significant for the Christian religion, makes it possible to determine the approximate date of their occurrence in the Abkhazian language; They could not have entered the Abkhazian language before the 10th - 13th centuries and earlier than the 17th - 18th centuries. The chronological analysis of the question poses the problem that Procope Caesarean's (6th century A. D.) information about the converting the Abasgs and Apsils into Christians means the Christianization not of the whole mass of the old Abkhazian population, but only the aristocratic class having the Byzantine orientation (it is a subject of a separate study whether the Abasgs and Apsils have been the ancestors of contemporary Abkhazians). The analysed linguistic material shows that up to the late mediaeval centuries the mass of the ancestors of contemporary Abkhazians had been pagan, and only at the time of the assimilation of the Colchians (Megrelians) and the Svans, who had lived on the territory of modern Abkhazia before their arrival, the Christian religion was accepted superficially by the Abkhazian. This opinion is proved by the fact that the Abkhazian language has not borrowed the Greek Christian terms immediately from the Greek language, they have been loaned as a substratum from the Megrelian dialect of the Colchian language, and, what is most important, these Christian terms have acquired the semantic characteristic to a pagan religion.

ქეთევან გოლდერძიშვილი

ტარმინ „დემინუტივის“ დაზუსტებისათვის

კვლევათი-მოფარებითი და კინოზოთი-დაზუსტებითი ანთროპოლოგიით

ონომასტიკური ტერმინოლოგიით ჰიპოკორისტიკა და დემინუტივი ერთი და იგივე ცნებად მიჩნეული, რაც ვფიქრობთ, ნაკლებად დამაჯერებელია (აქ უნდა გავიხსენოთ არ შეეჩერდებით).

ამიტომ ჩვენი მიზანია, დავაზუსტოთ ტერმინ „დემინუტივის“ არსი. ამ ტერმინის დაკონკრეტება კი მოითხოვს ერთი მნიშვნელოვანი, ვფიქრობთ, აქამდე დასაზუსტებელი, საკითხის განხილვას. კერძოდ, არა მარტო ქართულ, არამედ ონომასტიკურ ლიტერატურაში დამკვიდრებული ორი ცნება — ტერმინის (კინოზოთი-მოფერებითი და კინოზოთი-დამცირებითი) გადასინჯვას.

დემინუტივი, ევროპელი და რუსი ონომასტიკების მიერ ერთხმად აღიარებული და დაკონკრეტებული-ალერსობითი (уменьшительно-ласкательное) შეფერილობის ონომასტიკურ ტერმინად. სუპერანსაკია ამას უწოდებს დაუნაწევრებელ კომპლექსს. იგი იმოწმებს ერთ-ერთი რუსი ავტორის ნაშრომს ("Русские уменьшительно-ласкательные имена") და შენიშვნის სახით დასძენს, რომ ავტორი (ვ.ი. ჩერნიშევი) სახელის არასაპასპორტო ფორმებს იხსენიებს "расчлененным комплексом — уменьшительно-ласкательные" (ა.გ. სუპერანსაკია, 1969, 127). ეს ტერმინი (დემინუტივი) ამ გაგებითაა დამკვიდრებული ქართულ ონომასტიკაშიც. ეს უნივერსალია.

ვფიქრობთ, სიზუსტის დაცვის მიზნით, ერთმანეთისაგან უნდა გაიმიჯნოს ეს ორი, განსხვავებული შინაარსის გამომხატველი, აპელატივი — ერთი მხრივ, მოფერებითი და კინოზოთი, მეორე მხრივ, დამცირებითი და კინოზოთი.

1. მოფერებითი და კინოზოთი. აპელატივი კინოზოთა ერთგვარად დამცირების აღმნიშვნელი სიტყვაა, რაც აშკარა დაპირისპირებაშია მოფერება-ალერსობის გამომხატველ აპელატივთან. ამ ორი სხვადასხვა განწყობის აღმნიშვნელი სიტყვის გრაფიკულად დეფისით გამოხატვა უფრო ერთცნებიან კომპოზიტს უახლოვდება, ვიდრე ორცნებიანს. კინოზოთი-მოფერებითი სახელით ხომ ერთ მოვლენას აღნიშნავენ?! იგივე ითქმის ტერმინზე — კინოზოთი-დამცირებითი.

პოდოლსკაიას ლექსიკონში (ნ. გ. პოდოლსკაია, 1978, 71) "Деминутивное имя" განმარტებულია, როგორც "Вид качествен. Имя с ласкательно-уменьшительным оттенком значения", მაგალითებად დამოწმებულია: Васенька, Василичек... ქართულ ონომასტიკურ ლიტერატურაში კი ამ ტიპის ონიმებად მიჩნეულია ფორმები: სოფიკო, ვალიკო, მარიკა, დათუკა, ავთო, კახო... (ალ. ლლონტი, შ. აფრიდონიძე, პ. ცხადაია). ვფიქრობთ, რომ არც ერთ მათგანში არა ჩანს კინოზოთა, მით უფრო ავთო-კახო ფორმებში. ამდენად, ერთ ჩუქუვად წარმოდგენილ ანთროპონიმთა ზემოთ აღნიშნული ფორმები გასამიჯნია: ამრიგად, კინოზოთა და ალერსობით-მოფერებითობა სხვადასხვა ცნებაა და, ვფიქრობთ, უმჯობესია მათი გამიჯვნა.

თუკი ეს დასაშვებია იქნება, მაშინ დგება საკითხი — რომელი მოვლენის აღმნიშვნელად დარჩება დემინუტივი — კინოზოთისა თუ მოფერებითობისა? აპელატივი deminutivus ლათინური სიტყვაა და „ლათინურ-ქართულ ლექსიკონში“ ასეა განმარტებული — „დამამცირებელი“ (გრამ. კინოზოთი სახელი). თუ გავითვალისწინებთ იმ ფაქტს, რომ დამცირება შორს დგას ალერსობითობისაგან, უფრო მეტიც, მისი ანტიპოლია, მაშინ დემინუტივს უნდა ჩამოსცილდეს

ალერსობითობის აღმნიშვნელი ფუნქცია. ამრიგად, ქვალიტატივის //ჰიპოკორიზმის (ქ.გ.) ერთ-ერთი სახეობიდან, კერძოდ, დემინუტივიდან, იკვეთება ორგანმასხვავებელი სახეობა. აღმოჩნდა, რომ დემინუტივი უფრო ვიწრო მნიშვნელობის ცნება-ტერმინია, ვიდრე იგი მიჩნეულია ონომასტიკურ ლიტერატურაში.

რა ტერმინი შეიძლება შეესატყვისოს დემინუტივიდან გამოყოფილ ალერსობითი ელფერის მქონე ანთროპონიმულ ფორმებს? ჩვენ არ ვაპირებთ ამის წარმოდგენას, მაგრამ უნდა დაიძებნოს დემინუტივისაგან გასამიჯნი სიტყვა-ტერმინი ამ კონკრეტული ემოციური ელფერის (ალერსობითობის) გამომხატველი ფორმის აღსანიშნად. ჩვენი ვარაუდი ასეთია (თუმცა კვლავ დავძენთ, რომ არ გვესახება აქ დამოწმებული სიტყვა ტერმინად): ქართულ-ლათინურ შესატყვისობებში ალერსობით-მოფერებითის ერთ-ერთ შესატყვისად დასახელებულია *blandus* (ალერსიანი), *blande* (ალერსიანად), *blandimentum* (მოფერება). ხომ არ იქნება დასაშვები ამ სიტყვების მიჩნევა ჩვენ მიერ დემინუტივიდან გამოყოფილი მოფერებით-ალერსობითი შეფერილობის სახელების აღმნიშვნელი ტერმინის საფუძვლად? (ვთქვათ, ბლანდუტივი//ბლანდუმენტივი?).

II. დამცირებითი და კნინობითი. მოფერებითობისა და კნინობითობის — ამ ორი მოვლენის — ერთმანეთისაგან გამიჯვნით ეს საკითხი არ ამოიწურება. დემინუტივიდან ჩვენ გამოვყავით ალერსობითობა — მოფერებითობა, რადგან ეს აპელატივი (დემინუტივი) მოფერებითობის ფაქტს გამორიცხავს. ახლა გასრკვევი და დასაზუსტებელია აპელატივების — დამცირებითის და კნინობითის — იდენტურობა.

ვფიქრობთ, ერთმანეთისაგან უნდა გაიმიჯნოს ტერმინი - კომპოზიტი — კნინობით-დამცირებითი (ე.ი. კნინობა და დამცირება). „ქართული ენის განმარტებით ლექსიკონში“ აპელატივები დამცირება და კნინობა ერთმანეთის მეშვეობით არის ახსნილი. **დამცირება** ახსნილია ასე: თავმოყვარეობის შელახვა, დამდაბლება, დაკნინება. აქედან დამამცირებელი — თავმოყვარეობის შემლახველი, შეურაცხყოფელი, დამამდაბლებელი (დამაკნინებელი არ წერია ქ.გ.). მეორე მხრივ, დაკნინება ახსნილია ასე: დაპატარავება. დაკნინებული კი — დაპატარავებული, დამცირებული. ცალკეა გამოტანილი **კნინი**, რაც ნიშნავს — „სულ მცირე“, „სულ პატარა“, კნინობითადაა მიჩნეული სახელი, „რომელიც აღნიშნავს, რომ სავანი დაპატარავებული სახით არის წარმოდგენილი“. ბოლო ორ კონკრეტულ განმარტებაში **დამცირება** არ დომინირებს. სხვა შემთხვევაში კი, დამცირება და კნინობა ერთმანეთის მეშვეობითაა ახსნილი.

ზემოთ მოყვანილი განმარტებებიდან ჩანს, რომ ზუსტი სადემარკაციო ხაზის გავლება ამ ორ სიტყვას შორის იქნებ გაჭირდეს კიდევ, მაგრამ, ეს ორი ახლო მდგომი ცნება აბსოლუტურ სინონიმებად არ ჩაითვლება. ალექსანდრე ნეიმანის „ქართულ სინონიმურ ლექსიკონში“ კნინის სინონიმად მოტანილია უმნიშვნელო, უბრალო, მცირე ფასეული, პატარა; **დამცირების** სინონიმად კი — დამდაბლება, შერცხვენა. როგორც ვხედავთ, აქ საკმაოდ ნათლადაა გამიჯნული ეს ორი სიტყვა. ასევე, რუსულ-ქართული ლექსიკონების მიხედვით, **унижение-униженность-униженный-унизительность-унизительный** — დამცირების ამსახველი სიტყვებია, **Уменьшение-уменьшенный** კი — შემცირების, დაპატარავების. **Уменьшить** — შემცირება, დაპატარავება, დაკნინება. აქედან **Уменьшительный** — კნინობითი.

ამ ორი ცნების სხვადასხვაობა განსაკუთრებით იკვეთება ანთროპონიმებში, კერძოდ, ქართულ ანთროპონიმებში. ერთმანეთს რომ შევადაროთ ივანე და დავით სახელების ფორმები, ერთი მხრივ, **ვანუა/დათუა**, მეორე მხრივ, **ვანიკა/დათიკა**, ორივე ფორმას არასასურველი ელფერი დაჰკრავს, მაგრამ მათ

შორის ის სხვაობაა, რომ ვანუა/დათუაში დენოტატისადმი უფრო დამამცირებელ დამოკიდებულება იკვეთება, ვიდრე ვანიკა-დათიკაში. ამ უკანასკნელში პინინადმი არასასურველი დამოკიდებულება შედარებით ნაკლები ხარისხითაა წარმოჩენილი. ეს უფრო კნინობაა, ვიდრე დამცირება. ქართულ სინამდვილეში, მათ უმეტეს, ქართულ ანთროპონიმიკაში კნინობითობა, როგორც დამოუკიდებელი მოვლენა, არ არის ცალკე გამოყოფილი. მასში და მასთან ერთად წარმოდგენილია ხან ალერსობითობა, ხან დამცირებულობა. ეს ორი ცნება სემანტიკურად შეუთავსებელია. თავის მხრივ, კნინობითობა, როგორც აპელატივის დეფინიციიდან ჩანს, მაინც თავისთავადი მოვლენაა — არც დამცირებაა და, მათ უმეტეს, არც მოფერება. მას (კნინობითობას), შეიძლება ითქვას, ერთგვარად შუალედური ადგილი უჭირავს მოფერებითობასა და დამცირებას შორის. იგი მოძრავი ქვალიტატივა (ან ჰიპოკორიზმია). რას ნიშნავს ეს? კნინობა, ჩვეულებრივ, ოდენ კნინობითობის გამოხატვაა, მაგრამ ზოგჯერ მისი ხარისხი იმდენად ძლიერდება, რომ იძენს დამამცირებელ ელფერს. როცა ონიმში დამცირება სჭარბობს კნინობას, ის უკვე დამამცირებელია (унизительный) და არა კნინობითი (уменьшительный) შესაძლებელია საპირისპიროც მოხდეს — კნინობის ხარისხი შემცირდეს და ონიმი იქცეს მოფერებითი ელფერის გამომხატველად. ამ შემთხვევაშიც, რა თქმა უნდა, კნინობა კარგავს თავისთავადობას. ასეთი შეფერილობის ონიმი მოფერებით-ალერსობითია და არა კნინობითი.¹ რა ტერმინები შეესაბამება მათ? თავისთავად — ალერსობითი, დამამცირებელი, მაკნინებელი — ტერმინებია, მაგრამ, რადგან ზოგად ონომასტიკურ-სამეცნიერო ლიტერატურაში მათი შესატყვისი ტერმინები არსებობს, ამ ტერმინების რელევანტურობა, ვფიქრობთ, გადასასინჯია.

ზემოთ გამოვთქვით მოსაზრება, რომ ტერმინ დემინუტივიდან უნდა გამოირიცხოს მოფერებითობის გამომხატველობა. *Deminutivus*, როგორც აღვნიშნეთ, ლათინურ-ქართულ ლექსიკონში განმარტებულია ასე: დამამცირებელი. გრამ. კნინობითი სახელი. მაგრამ ონომასტიკური პოზიციიდან ჩვენ გავმიჯნეთ ეს ორი ცნება. კონკრეტულად რომლის შესატყვისად გამოდგება ტერმინი დემინუტივი? *Demi* — ინგლისური სიტყვაა და ნიშნავს: ა) *полу, наполовину, частично*. ბ) *указывает на недостаточно хорошее качество*. თუ ამ განმარტებას დავეყრდნობით, დემინუტივი შეესაბამება კნინობითობის აღნიშვნას. გასათვალისწინებელია ისიც, რომ ქართულ-ინგლისურ ლექსიკონში სიტყვა დემინუტივის განსაზღვრებაა — კნინობითი, ზოლო დამცირებით სხვა ახსნა აქვს. ე.ი. დემინუტივი შეესატყვისება კნინობითი ელფერის მქონე ონიმებს.

¹ კნინობითის ხარისხს ამცირებს და ზრდის არა მარტო ფორმა ონიმისა, არამედ დენოტატის ფაქტორი. ვთქვათ, რომელიმე **გოგიალახ** მოფერებითი ელფერი დაპკრავს, თუ დენოტატი ბავშვია, ისიც დიალექტურ გარემოში, მაგრამ ონიმის იგივე ფორმა კნინობითობაზე მიუთითებს, როცა იგი მოზრდილი, ზრდადასრულებული ადამიანის მისამართითაა გამოყენებული (ეს უფრო იკვეთება არადიალექტიკურ გარემოში), ზოლო სოციალურად ან პიროვნულად წარჩინებული პირის მისამართით გამოყენებული **გოგიალა** დამამცირებელ ელფერს იძენს.

სხვათა შორის, სუბიექტურ ემოციურ ელფერს შეიძლება იტყვდეს არა ოდენ ნაწარმოები, არამედ პირველადი წარმოების ონიმიც — დენოტატის გათვალისწინებით. ამ ფაქტს კარგად შენიშნავს პარატნიკოვი: "Нести субъективную оценку могут и такие формы, как Николай или Гатьяна, если их адресуют маленьким детям" (სუპერანსკაია, 127). ქართულ ყოფაშიც ფეხმოკიდებულია პატარა ბავშვებისათვის არა მხოლოდ ონიმის კნინობითი (ლევანიკა, დათიკა) ან მოფერებითი (ლევან, თორნიკე, ელენე...), რაც თავისებური ემოციური ელფერით იტვირთება, მაგრამ ამ საკითხზე ამჯერად არ შეიქვრება.

ახლა, რაც შეეხება ჩვენ მიერ ცალკე გამოყოფილი დამცირებითი სახელე-
ბის აღნიშვნას. ონომასტიკურ ტერმინოლოგიაში გამოყოფილია ქვალიტატივის
სამი სახეობა: აუგმენტატივი, დემინუტივი და პეიორატივი. პოდოლსკაიას ლექ-
სიკონში პეიორატივი განმარტებულია როგორც სახელი უბატიცვემო — და-
მცირებითი ელფერით ("Имя с пренебрежительно-уничижительным оттенком")
მაგალითებად დასახელებულია: Улька, Ульяхка, Евдокишка, Дуняшка... პაატა
ცხადაიას ქართულ ონომასტიკურ ტერმინთა ლექსიკონში არ არის დამოწმებუ-
ლი პეიორატივის გამომხატველი ქართული მასალა. ვფიქრობთ, სახელთა ქარ-
თულენოვანი ვარიანტები ვანუა/კატუა-ს ტიპისა, რომელიც დენოტატივად
დამცირებასა და უბატიცვემოებაზე მიგვანიშნებს, სწორედ პეიორატიული სა-
ხელებია. მათვე განეკუთვნება ეთერა/ქეთევანა/დარეჯანას-ს ტიპის ანთროპონი-
მები.

ამრიგად, თუ გავმიჯნავთ ერთმანეთისაგან დამცირებითსა და კნინობით სა-
ხელებს, ანთროპონიმის დამცირებითი ფორმები შევა ქვალიტატივის (ანუ ჰი-
პოკარიზმის) იმ სახეობაში, რომელსაც ჰქვია პეიორატივი, კნინობითი ელფე-
რის გამომხატველი ონიმები — დემინუტივში. რაც შეეხება ალერსობითს, ამ
ტიპის ონიმების გამომხატველი ტერმინი დასაზუსტებელია.

გამოყენებული ლიტერატურა:

- ბ.ვ. პოდოლსკაია, "Словарь русской ономастической терми-
нологии", М., 1978.
ა.ვ. სუპერანსკაია, "Структура имени собственного", М., 1969.
პ. ცხადაია, ონომასტიკურ ტერმინთა განმარტებითი ლექსიკონი, თბ.,
1987.

K. Goderdzishvili

Towards the Correction of the Term "Diminutive"

Summary

The article deals with the complex problems connected with the onomastic terms. Diminutive – caressant and diminutive – offensive, which were considered to be the universals, have been distinguished. Supposable terms for each of them have been proposed.

ეკა ლალიანი

„ოკო“ ნაწილაკი მხარულში

მეგრული „ოკო“ ნაწილაკი წარმოადგენს ქართული „უნდა“ ნაწილაკის მორფოლოგიურ შესატყვისს. როგორც „უნდა“, ასევე „ოკო“ ზმნური წარმოშობის მრავალური ელემენტია და ყოველთვის ზმნასთანაა დაკავშირებული.

ქართულისაგან განსხვავებით, სადაც აღნიშნული ნაწილაკის ადგილი მყარად და ყოველთვის სათანადო ფორმის წინ დგას, მეგრულში მისი ადგილი თავსდება: შეიძლება უძლოდეს სიტყვას ან მოსდევდეს მას. ამ მხრივ რაიმე კონსომიერება არ შეიმჩნევა. მაგ.:

1. ჩქინ ღონეთია ქიანა ოკო გავაკვირათიე.

ჩვენი ღონითო ქვეყანა უნდა გავაკვიროთო.

2. ღურელ აუცილებერო ქომიშინუკო ოკო.

მკვდარი აუცილებლად მოესენებინა უნდა.

ი. ყიფშიძის და მ. ხუბუას მეგრულ ტექსტებში „ოკო“ ნაწილაკი, ქართულს მსგავსად, უმეტესწილად ზმნის წინ დგას, ხოლო მისი სიტყვის შემდეგ ზმარების შემთხვევები იშვიათია. მაგ.:

1. მაჟირა ქალაქშია ოკო ვიდე (ი. ყიფშიძე, 1994, გვ.210).

მეორე ქალაქში უნდა წავიდე.

2. ქედობლათ ოკო თი რაში წკალა (მ. ხუბუა, 1937, გვ.29).

გავჩნდეთ უნდა იმ რაშიან.

ქვალონის მომძიებელთა ჯგუფის მიერ მოპოვებულ მასალებში „ოკო“ ნაწილაკის ზმნის მომდევნო პოზიციაში ზმარების მაგალითები უფრო სჭარბობს. განაწილების თვალსაზრისით საინტერესოა ისიც, რომ ქვალონის მეტყველებაში „ოკო“ ნაწილაკი არცთუ იშვიათად გაორმაგებული სახითაც გვხვდება, ე.ი. ერთდროულად ახლავს ზმნას თავსა და ბოლოში. მაგ.:

1. ამინდი ოკო რდას ოკო ჯგირი.

ამინდი უნდა იყოს უნდა კარგი.

მსგავსი მაგალითები გამოცემულ მეგრულ ტექსტებში არ დასტურდება. ასეთი გაორმაგებული ფორმების გააქტიურება შეიძლება აიხსნას რამდენიმენაირად: 1. „ოკო“-ს გამეორებით ხდება ზმნის კონკრეტულ სემანტიკაზე ხაზგასმის, სიტყვის მნიშვნელობისათვის მეტი გამომხატველობის მინიჭება; 2. ერთ-ერთი მათგანი სუფიქსად გაიაზრება.

აღნიშნული ნაწილაკის მეგრულისებური განლაგება უცხოა ქართულისათვის, მაგრამ იშვიათად გვხვდება ზოგიერთ დიალექტში, კერძოდ, მესხურში, ჭავჭავურსა და აჭარულში. მაგ.: რა-ნა გავაკეთო-ნა (რა უნდა, გავაკეთო უნდა).¹

„ოკო“ ნაწილაკსა და მასთან დაკავშირებულ ზმნას შორის შეიძლება მოექცეს სხვა სიტყვა. მაგ.:

1. დგმახვამილარქ ოკო გამოცდილებით მექცას (მ. ხუბუა, 1937, გვ.30).

¹ მეგრული „ოკო“ ნაწილაკი ფონეტიკურად უცვლელი სახით გამოიყენება, ისევე როგორც „უნდა“ ქართულში. განსხვავებულ სურათს გვაძლევს ქართული ენის დიალექტები, სადაც „უნდა“ ნაწილაკი შემდეგი ფონეტიკური ნაირსახეობითაა წარმოდგენილი: უნა/უნსუნ/ნა/ნდა/და. ნა/და ვა-რანტები სათანადო ფორმის ეკლიტიკურად მიერთვიან. მაგ.: მე-ნა წავიდე (აჭარული), შეილი-და ვაჩინდეს (მესხური).

დამხვედრი უნდა გამოცდილებით მოექცეს.

2. დიშქა ქომილე ამდლა ოკო, ქოდარღვე თექ ოკო.

შეშა მოიტანო დღეს უნდა, დაყარო იქ უნდა.

„უნდა“ ნაწილაკი ქართულში აწმყოს მწკრივის III პირის გაქვავებულ ფორმას წარმოადგენს. ქვალონის მასალებში არის შემთხვევები, როცა იგი უწყვეტლის ფორმითაა გამოყენებული. მოვიტანთ რამდენიმე ნიმუშს:

1. ვარდუკო ოკო(ღ) წინდამ დო წიკვილ.

არ ყოფილიყო უნდ(ოდ)ა ჭუჭყიანი და დასვრილი.

2. გარაქ იფუკო ოკო(ღ) დანარჩენ დღალემს.

დაკრძალვა ყოფილიყო უნდ(ოდ)ა დანარჩენ დღეებში.

ი. ყიფშიძისა და მ. ხუბუას მეგრულ ტექსტებში ანალოგიური მაგალითები არ ფიქსირდება.

„უნდოდა“ ნაწილაკის ფუნქციით დადასტურებულია ფერეიდნულშიც. მაგ.: რო უნდოდა განათდეს, შავსხედით და წავედით.

ამგვარი ფაქტები „საყურადღებოა იმ მხრივ, რომ დროის კატეგორიის გადმოცემა ეკისრება არა კავშირებითი კილოს ზმნას, როგორც ეს ჩვეულებრივ ხდება, არამედ თვით ნაწილაკს“ (ნ. კოტინოვი, 1986, გვ. 94).

„ოკო“ ნაწილაკის ძირითად ფუნქციას წარმოადგენს აუცილებლობის, ვალდებულების მოდალობის გამოხატვა. ქართული „უნდა“-ს მსგავსად, „ოკო“ ნაწილაკის აღნიშნული მნიშვნელობა მომდინარეობს ამოსავალი ზმნის სემანტიკიდან: „სურს, სურვილი აქვს“ → „სჭირდება, ესაჭიროება“ → „საჭიროა, აუცილებელია“ (ბ. ჯორბენაძე, 1993, გვ. 273).

1. შქა აპრილიშ უკულ სუნელ იფრელ დოთასე ოკო.

შუა აპრილის მერე მწვანილი ყველაფერი დათესო უნდა.

2. თიმწკელა ბდინითკო ოკო.

მაშინ დავღუპულიყავით უნდა.

წარმოდგენილ შემთხვევებში გადმოცემულია ისეთი მოქმედება, რომელიც აუცილებლად უნდა შესრულდეს მომავალში, ან კიდევ უნდა შესრულებულიყო წარსულში.

გარდა ამისა, „ოკო“ ნაწილაკს დამატებითი სემანტიკური ნიუანსებიც გააჩნია. ერთოდ, აღნიშნავს ვარაუდს, ალბათობას იმისას, რაც წინადადებაშია მოცემული; მტკმელი არაა დარწმუნებული ნათქვამის სისწორეში. მაგ.: ფარამი ოკო რდას თე საკი (ი. ყიფშიძე, 1994, გვ. 212).

ფულიანი უნდა იყოს ეს ტომარა.

2. ჩქიმ ბიძისკუას ოკო უჩქუდას შელორსა.

ჩემმა ბიძაშვილმა უნდა იცოდეს შელოცვა.

ქართულში „უნდა“ ნაწილაკი უცვლელია პირების მიხედვით (ორსავე რიცხვში), მოითხოვს სამ მწკრივს: I კავშირებითს (აწმყოს კავშირებითს): უნდა წერდეს, II კავშირებითს: უნდა დაწეროს, III კავშირებითის ნაცვლად): უნდა დაეწერა.

„ოკო“ მოდალური ელემენტი მწკრივების მიხედვით განაწილების მხრივაც ავლენს სხვაობას ქართულთან შედარებით. მეგრულში „ოკო“ ნაწილაკი ეხამება კავშირებითის ყველა ფორმას (გარდა მყოფადის კავშირებითისა) და აგრეთვე პირობითის ფორმებს. განვიხილოთ ცალკეულ მწკრივებთან გამოყენების შემთხვევები:

კავშირებითი (აწმყოს კავშირებითი) აღნიშნავს ახლანდელ ან მომავალ დროს და გამოხატავს ვალდებულებასა და ვარაუდს. მაგ.:

თინა წერილს ჭარუნდას ოკო.

ის წერილს წერდეს უნდა.

წარმოდგენილი მაგალითი შეიძლება მიუთითებდეს როგორც აუცილებლობაზე, ისე ალბათობაზე. სემანტიკა განიჩევა კონტექსტის მიხედვით.

II კავშირებითი ფორმა შეიცავს მომავალი, იშვიათად ახლანდელი დროის ვადებს და გადმოსცემს აუცილებელ მოქმედებას:

ოქმარეს ადრე გედირთე ოკო.

დილით ადრე ადგე უნდა.

III კავშირებითი გამოხატავს ვარაუდს წარსულში მომხდარი მოქმედებისა:

თის ქომულადას ოკო დიშქა

მას მგონი მოუტანია შეშა

სიტყვასიტყვით თარგმანი: მას მოეტანოს უნდა შეშა.

ქართულში „უნდა“ ნაწილაკი III კავშირებითის ნაცვლად ეხამება II თურმე-ბითის და გადმოსცემს წარსულში შესასრულებელ აუცილებელ მოქმედებას: წერილი უნდა დაეწერა.¹

IV კავშირებითის ფორმაზე „ოკო“ ნაწილაკის დართვით, III კავშირებითის შეგავსად, აღინიშნება ვარაუდი:

თინა ნოჭარტუდას ოკო.

ის წერდა მგონი.

როგორც აღნიშნეთ, „ოკო“ ნაწილაკი მეგრულში ახლავს პირობითის ფორმებსაც. პირობითის ფორმები კი თავისთავად იწარმოება ოკო-ნ→კო-ნ ზნით, მხოლოდ განსხვავებულია საყრდენი ფუძე.

ქართულში თხრობითი და კავშირებითი კილოს ფორმები გარეგნულად ერთმანეთს ემთხვევა (მაგ.: ქალს წერილი დაეწერა — თხრობითი კილო; ქალს წერილი რომ დაეწერა — კავშირებითი). მეგრულში აღნიშნული კილოების ფორმები განსხვავებულია; თხრობითი კილო: დუჭარუდუ (დაეწერა). კავშირებითი კილოს გამოსახატავად დარჩთავს „ოკო“ ზმნას, რომელიც შერწყმულია ზმნურ ფორმებთან: დუჭარუდუოკო←დუჭარუდუ ოკო (რომ დაეწერა). აქ „ოკო“ სუფიქსადაა ქცეული და კავშირებით კილოს აწარმოებს. ვალდებულების მოდალობის გადმოსაცემად კავშირებითი კილოს ფორმას ემატება „ოკო“ ნაწილაკი: დუჭარუდუოკო ოკო (დაეწერა უნდა).

შეიძლება ასეთი რთული ფორმაც შეგვხვდეს: ოკო დინუოკო ოკო (უნდა დაკარგულიყო უნდა). სადაც ზმნასთან შერწყმული „ოკო“ ფორმანტს წარმოადგენს, ხოლო თავსა და ბოლოში მდგარი „ოკო“ ნაწილაკის ფუნქციითა ნახშიარი.

I პირობითი საყრდენად იღებს უწყვეტლის (ნამყო უსრულის) ფორმას. „ოკო“ ნაწილაკი აღნიშნავს როგორც ვალდებულების სემანტიკას, ასევე ვარაუდს და გამოხატავს წარსულში მომხდარ უწყვეტელ მოქმედებას. მაგ.: თინა წერილს ჭარუნდუოკო ოკო — კონტექსტის მიხედვით შეიძლება გავებულ იქნეს როგორც აუცილებელი მოქმედება — მას წერილი ეწერა უნდა; ასევე სავარაუდლო მოვლენა — ის წერილს წერდა მგონი.

II პირობითისთვის ამოსავალია წყვეტილი (აირისტი). „ოკო“ ნაწილაკი მიუთითებს აუცილებლობასა და ვარაუდზე და აღნიშნავს წარსულ დროს. მაგ.:

1. თიქ წყარ ქომილუო ოკო

მას წყალი მოეტანა უნდა.

2. თი ყუღე გეგმოჩესკო ოკო დო შხვა ქიციდესკო ოკო.

¹ III კავშირებითის ფორმასთან „უნდა“ ნაწილაკი გამოიყენება რაჭულ დიალექტში და გადმოსცემს ვალდებულების სემანტიკას. ამ შემთხვევაში ყალიბი III კავშირებითისაა, ფუნქცია კი II თურმეობითისა. მაგ.: უნდა მეყიდოს, უნდა მომექსოვოს (უნდა მეყიდა უნდა მომექსოვა).

ის სახლი გაყიდეს მგონი და სხვა იყიდეს მგონი.

სიტყვასიტყვითი თარგმანი: ის სახლი გაეყიდათ უნდა და სხვა ეყიდათ უნდა.

III პირობითი ფუძედ იყენებს II თურმეობითს (II შედეგობითს). გადმოცემულია აუცილებლობა და ვარაუდი წარსულში მომხდარი მოქმედებისა. მნიშვნელობათა გარჩევა შესაძლებელია კონტექსტის მიხედვით. მაგ.:

თის წერილ დუჭარუდუკო ოკო.

მას წერილი დაეწერა უნდა (აუცილებლობა).

მას წერილი დაუწერია მგონი (ვარაუდი).

IV პირობითი ეყრდნობა IV თურმეობითს (IV შედეგობითს). „ოკო“ ნაწილაკი გამოხატავს წარსულში სავარაუდო მოქმედებას:

თინა წერილს ნოჭარუდუკო ოკო

ის წერილს წერდა მგონი.

IV პირობითის ფორმები შედარებით იშვიათია.

როგორც ჩანს, მეგრულში ქართულთან შედარებით „ოკო“ მოდალური ელემენტის გამოყენების სფერო გაფართოებულია და იგი ერთ-ერთ აქტიურ და გავრცელებულ ნაწილაკს წარმოადგენს.

დამოწმებული ლიტერატურა

ნ. კოტინოვი, კილოს კატეგორია და სინტაქსის ზოგიერთი საკითხი ქართულში, თბ., 1986

ი. ყიფშიძე, 1994 — ი. ყიფშიძე, რჩეული თხზულებანი, თბ., 1994.

მ. ხუბუა, 1937 — მ. ხუბუა, მეგრული ტექსტები, ტფ., 1937.

ბ. ჯორბენაძე, 1993 — ბ. ჯორბენაძე, ნაზმნარი მოდალური ელემენტები ქართულში, ქართული სიტყვის კულტურის საკითხები, წიგნი X, თბ. 1993.

E. Dadiani

Particle "oḱo" in Megrelian

Summary

The Megrelian particle "oḱo" is a morphological equivalent of Georgian "unda" ("must"). It is used both in the simple and the complex constructions and is always related to a verb. As different from Literary Georgian, the position of this particle in the sentence is not fixed in Megrelian: it may either precede ("oḱo idas") or follow the appropriate form ("idas oḱo").

In the Kvaloni data the second kind of examples prevails, as for the published Megrelian texts, the first kind occurs more frequently.

In Megrelian this modal word is used in the following screeves: Subjunctive III, Subjunctive IV, and with the form of Conditional (Conditional I, Conditional II, Conditional III, Conditional IV). The main function of "oḱo" is to express Obligatory Mood, also probability and supposition.

როლანდ თოფჩიშვილი

მართული მემკვიდრეობითი სახელმწიფოს

1. ცნობილია, რომ გვარსახელი ესაა მემკვიდრეობითი სახელი, რომელიც სამი თაობის განმავლობაში მაინც გადაეცემა თაობიდან თაობას. ქართველ ხალხს გვარსახელების ხანგრძლივი ტრადიცია გააჩნია, რომელიც საისტორიო საბუთებით დასტურდება VIII-IX საუკუნეებიდან. თუმცა ქართული ეთნოგრაფიული მონაცემების გააზრებას იმ დასკვნისაკენ მივყვართ, რომ ქართველებში გვარსახელები უფრო ადრინდელი წარმონაქმნია და ჩვენში მოხდა გვაროვნული გვარის (род) ჯერ გვიანდელ გვარში (поздний род). გადაზრდა და შემდეგ გვიანდელი გვარისა — გვარსახელში (фамилия) ეს იმას არ ნიშნავს, რომ ადრეულ პერიოდში წარმოქმნილმა ყველა გვარსახელმა მოაღწია ჩვენამდე. გვარსახელი, როგორც გარკვეული სოციალური ერთეული განსაკუთრებული ფუნქციით იყო აღჭურვილი და ის ჩვეულებრივ შეიძლებოდა გამქრალიყო და სხვა, ახალი გვარსახელი წარმოქმნილიყო. გვარსახელები უშუალო კავშირში იყვნენ მომდინარე სოციალურ და პოლიტიკურ პროცესებთან. განსაკუთრებით ახდენდა მათზე გავლენას საგარეო ფაქტორი, ხშირი ომიანობა, დარბევები და ამით გამოწვეული მოსახლეობის მიგრაცია. ძველი გვარსახელები განსაკუთრებით შემორჩა საქართველოს იმ პროვინციებს, რომლებიც მეტნაკლებად გადაურჩნენ დარბევებს. ზოგიერთ პროვინციებში კი მთელი წყება ძირძველი ქართული გვარსახელებისა, საგარეო ფაქტორის ზემოქმედების გამო, მთლიანად ამოვარდა დავიწყებას მიეცა.

ქართული გვარსახელები ძირითადად ოთხ ჯგუფად იყოფა: **ეპონიმური, ეთნონიმური, გეოგრაფიული და პროფესიული**. ამ ოთხი ჯგუფის გვარსახელებიდან პრიორიტეტი ეპონიმურ გვარსახელებს ეკუთვნით.

ქართულ გვარსახელებში გამოყოფენ მეხუთე ჯგუფსაც, რომელსაც „შერქმეულ გვარსახელებს“ უწოდებენ. ასეთი ჯგუფის ცალკე გამოყოფა დაუსაბუთებელია და ეს გვარსახელებიც ჩვეულებრივ-ეპონიმურ გვარსახელთა ჯგუფს მიეკუთვნებიან. სამეცნიერო ლიტერატურაში აღნიშნულია, რომ „შერქმეული გვარი არსებითად გვარის ფორმით წარმოდგენილი მეტსახელია, უმეტესად ძე-ზე და შვილ-ზე დაბოლოებული“ (ი. მაისურაძე, ქართული გვარსახელები, თბ., 1979, გვ. 51). ე.ი. ამ ჯგუფში შეყვანილ გვარსახელებს ჩვეულებრივ აკუთვნიან იმ გვარსახელებს, რომლებსაც თიკუნები (მეტსახელები) უდევთ საფუძვლად. მეტსახელიც ხომ სახელია. ეს გვარსახელებიც ხომ წინაპრის სახელებიდან მომდინარეობენ და ამდენად არსებითი მნიშვნელობა არა აქვს ეს სახელი ეჭვება, თუ მეტსახელი. პირდაპირ გვარის შერქმევა, როგორც მეტსახელისა, საერთოდ არ ხდებოდა. სამეცნიერო ლიტერატურაში გვაქვს შემთხვევები, როდესაც „შერქმეულ გვარებს“ უწოდებენ გვარის დანაყოფის სახელებს (ს. მელიქიძე, „ონომასტიკა — I“, თბ., 1987, გვ.297). ამ შემთხვევაშიც ტერმინი მორგებულიად არაა გამოყენებული.

ქართული საისტორიო საბუთებისა და ეთნოგრაფიული მონაცემების შეწყვეტამ მიგვიყვანა იმ დასკვნამდე, რომ მეორე და მესამე ჯგუფის (ეთნონიმური და გეოგრაფიული) გვარსახელების ერთი ნაწილი ეპონიმურ გვარსახელებს უნდა მივაკუთვნოთ. ეთნონიმურ და გეოგრაფიულ გვარსახელებად მიჩნეული ზოგიერთი გვარსახელის ფუძეს ეპონიმი (წინაპარი მამაკაცის სახელი) წარმო-

როლანდ თოფჩიშვილი

გართული მემკვიდრეობითი სახელაზისათვის

1. ცნობილია, რომ გვარსახელი ესაა მემკვიდრეობითი სახელი, რომელიც თაობის განმავლობაში მაინც გადაეცემა თაობიდან თაობას. ქართველ გვარსახელების ხანგრძლივი ტრადიცია გააჩნია, რომელიც საისტორიო მონაცემებით დასტურდება VIII-IX საუკუნეებიდან. თუმცა ქართული ეთნოგრაფიული მონაცემების გააზრებას იმ დასკვნისაკენ მივყვართ, რომ ქართველებში გვარსახელები უფრო ადრინდელი წარმონაქმნია და ჩვენში მოხდა გვაროვნულ გვარის (род) ჯერ გვიანდელ გვარში (поздний род). გადაზრდა და შემდეგ გვიანდელი გვარისა — გვარსახელში (фамилия) ეს იმას არ ნიშნავს, რომ ადრინდელ პერიოდში წარმოქმნილმა ყველა გვარსახელმა მოაღწია ჩვენამდე. გვარსახელი, როგორც გარკვეული სოციალური ერთეული განსაკუთრებული ფუნქციით იყო აღჭურვილი და ის ჩვეულებრივ შეიძლება გამოქრალიყო და სხვა, მაშინ გვარსახელი წარმოქმნილიყო. გვარსახელები უშუალო კავშირში იყვნენ პოლიტიკურ და სოციალურ პროცესებთან. განსაკუთრებით ახდენდა მათზე გავლენას საგარეო ფაქტორი, ხშირი ომიანობა, დარბევები და ამით გამოწვეული მოსახლეობის მიგრაცია. ძველი გვარსახელები განსაკუთრებით უკმაყოფილო საქართველოს იმ პროვინციებს, რომლებიც მეტნაკლებად გადაუარებენ დარბევებს. ზოგიერთ პროვინციებში კი მთელი წყება ძირძველი ქართული გვარსახელებისა, საგარეო ფაქტორის ზემოქმედების გამო, მთლიანად ამოვარდა და დაიწყებას მიეცა.

ქართული გვარსახელები ძირითადად ოთხ ჯგუფად იყოფა: **ეპონიმური, ეთნონიმიური, გეოგრაფიული და ბროფესიული**. ამ ოთხი ჯგუფის გვარსახელებიდან პრიორიტეტი ეპონიმურ გვარსახელებს ეკუთვნით.

ქართულ გვარსახელებში გამოყოფენ მეხუთე ჯგუფსაც, რომელსაც „შერქმეულ გვარსახელებს“ უწოდებენ. ასეთი ჯგუფის ცალკე გამოყოფა დაუსაბუთებელია და ეს გვარსახელებიც ჩვეულებრივ-ეპონიმურ გვარსახელთა ჯგუფს შეესაბამება. სამეცნიერო ლიტერატურაში აღნიშნულია, რომ „შერქმეული გვარსახელები არსებითად გვარის ფორმით წარმოდგენილი მეტსახელია, უმეტესად ძველი და შვილ-ზე დაბოლოებული“ (ი. მაისურაძე, ქართული გვარსახელები, თბ., 1977, გვ. 51). ე.ი. ამ ჯგუფში შეყვანილ გვარსახელებს ჩვეულებრივ აკუთვნებენ იმ გვარსახელებს, რომლებსაც თიკუნები (მეტსახელები) უდევთ საფუძვლად მეტსახელიც ხომ სახელია. ეს გვარსახელებიც ხომ წინაპრის სახელებიდან პოლიტიკურად და ამდენად არსებითი მნიშვნელობა არა აქვს ეს სახელი უნდა, თუ მეტსახელი. პირდაპირ გვარის შერქმევა, როგორც მეტსახელისა, საერთოდ არ ხდებოდა. სამეცნიერო ლიტერატურაში გვაქვს შემთხვევები, როდესაც „შერქმეულ გვარებს“ უწოდებენ გვარის დანაყოფის სახელებს (ს. მელიქიძე, ანონიმისტიკა — I, თბ., 1987, გვ. 297). ამ შემთხვევაშიც ტერმინი მორგებულად არაა გამოყენებული.

ქართული საისტორიო საბუთებისა და ეთნოგრაფიული მონაცემების შედეგად მიგვიყვანა იმ დასკვნამდე, რომ მეორე და მესამე ჯგუფის (ეთნონიმიური და გეოგრაფიული) გვარსახელების ერთი ნაწილი ეპონიმურ გვარსახელებს უნდა მივაკუთვნოთ. ეთნონიმიურ და გეოგრაფიულ გვარსახელებად მიჩნეული უნდა იქნას გვარსახელის ფუძეს ეპონიმი (წინაპარი მამაკაცის სახელი) წარმო-

ადგენს და არა ეთნონიმი და ტოპონიმი.

ჩვეულებრივ ეთნონიმურ გვარსახელებადაა მიჩნეული **ბერძენიშვილი**, **თათრიშვილი** (თათარაშვილი), **თურქიაშვილი** (თურქია, თურქაძე), **თურქის-ტანიშვილი**, **ფრანგიშვილი**, **არაბაშვილი** (არაბული, არაბიძე), **ოსიშვილი**, (ოსაძე), **ჩერქეზიშვილი** (ჩერქეზია, ჩარგაზია), **ლეკიშვილი** (ლეკიაშვილი). მიგვაჩნია, რომ ამ გვარსახელების გარკვეულ ნაწილს საფუძვლად მამაკაცის სახელი (ეპონიმი) უდევს და არა ეთნონიმი. აქ „გარკვეულ ნაწილს“ ხაზს ვუსვამ. რადგან ერთ შემთხვევაში შესაძლებელია ბერძენიშვილის (ბერძენიშვილის) გვარის საფუძვლის ჩამყრელი მართლაც ეროვნებით ბერძენი იყოს, მეორე შემთხვევაში კი გვარის საფუძვლის ჩამყრელს ბერძნულ ეროვნებასთან არავითარი კავშირი არ ჰქონდა და მას საფუძვლად უდევს მამაკაცის სახელი — **„ბერძენა“**. ასეთი სახელი არაერთგზის გვხვდება ქართულ საისტორიო საბუთებში. (ქართლის 1725-1740 წლის აღწერაში მოხისს დასახლებულა „აღლაშვილი ბერძენა“ — „საისტორიო კრებული“, IV, ტფ., 1929, გვ.25. „ბერძენი“ ერქვა სახელად გვარად ბითაძეს 1830 წლის აღწერაში სოფ.ქვემო ხვითში). თუ ჩვეულებრივ მამაკაცის სხვა სახელებს შეიძლებოდა ეწარმოებინა გვარსახელი, გვარის მაწარმოებლად რატომ არ შეიძლება ასევე მამაკაცის სახელი „ბერძენა“ ყოფილიყო? საისტორიო საბუთები და ეთნოგრაფიული მონაცემები გვაძლევს საშუალებას გავარკვიოთ ზოგიერთი ე.წ. ეთნონიმური გვარსახელის ადრინდელი ქართული გვარი და მაშინ ცხადი იქნება, რომ ამ გვარების საფუძვლის ჩამყრელები იყვნენ არა სხვადასხვა ეთნოსთა წარმომადგენლები, არამედ ქართველები.

ქსნის ხეობის სოფელ საძეგურში მკვიდრობენ **ოსიშვილები**. გადმოცემით ოსიშვილების ადრინდელი გვარია რაზმაძე. ოსიშვილთა რაზმაძეობა საარქივო მასალებითაც დასტურდება. 1860 წ. მოსახლეობის აღწერის დავთარში საძეგურში მცხოვრებ ყველა ოსიშვილს მიწერილი აქვს თავდაპირველი გვარი — „Осишвили он же Размадзе“. რაც შეეხება კახეთის სოფ. კოშკში მცხოვრებ **ოსიშვილებს**, ისინი წარმომავლობენ **ბერუკაშვილებისაგან**. ჩუმლაყელი **ოსიშვილები** კი ძირად **ნაცვლიშვილები** არიან.

არაგვისა და ივრის წყალგამყოფ ქედზე სოფელ ზენამხარში თურქიაშვილები მკვიდრობენ. გადმოცემით, **თურქიაშვილების** ადრინდელი გვარია **ხისაური**. ისინი ეყმობიან კიდევაც ხევსურთა ერთ-ერთ ცნობილ სალოცავს „ხმალა“. XIX ს. მოსახლეობის აღწერის დავთრები ამ გადმოცემას ადასტურებენ — თურქიაშვილებს არაერთგზის მიწერილი აქვთ მეორე, ანუ ადრინდელი გვარი — სისაური. საერთოდ, „თურქია“ ჩვენს მთაში ერთ-ერთი გავრცელებული სახელი იყო. 1801 წ. თიანეთის სოფ. ყებოტაში ცხოვრობდნენ „მათურელი თურქა“, და „დოლიაშვილი თურქა“ („საქართველოს არქივი“, III, 1927, გვ.146).

ახლა ორიოდ სიტყვა **ლეკიაშვილებისა** და **ლეკიშვილების** შესახებ. ეს გვარი ძირითადად გავრცელებული იყო კახეთში. ირკვევა, რომ ყველა ლეკიშვილს არა აქვს საერთო წარმომავლობა. ისიც ირკვევა, რომ კახეთის სხვადასხვა სოფლებში განსახლებულ ლეკიშვილებს და ლეკიაშვილებს საფუძვლად უდევთ ძირითადად მამაკაცის სახელი — „ლეკი“, „ლეკია“. თუმცა, აქვე ვიტყვი, რომ ზოგიერთ შემთხვევაში ამ გვარსახელის საფუძვლის ჩამყრელი იყო ეროვნებით ლეკი. ყველა კონკრეტულ შემთხვევაში დასკვნის გამოსატანად საჭიროა საისტორიო და ეთნოგრაფიული მონაცემების ერთ კომპლექსში გააზრება. XIX ს. მოსახლეობის აღწერის სხვადასხვა დავთრებიდან ცხადი ხდება, რომ ამ გვარების გარკვეული ნაწილი სხვადასხვა ქართული გვარებისაგან მომდინარეობენ.

მაგალითად, გრემელი ლეკიშვილები **გამსახურდაშვილები** ყოფილან, კალაუ-
რული ლეკიშვილები — **ნაპირელები**, ბოდბისხვეელი ლეკიშვილები — **მათეშ-
ვილები**; შაქრიანელი ლეკიაშვილები **დედაბრიშვილებისაგან** წარმომავლო-
ბენ ბოდბისხვეელი ლეკიაშვილები — **გიგოშვილებისაგან**. იგივე შეიძლება
თქვას **რუსიშვილების** შესახებ. ერთ შემთხვევაში რუსიშვილების გვარს
კოვანებით რუსმა ჩაუყარა საფუძველი, მეორე შემთხვევაში კი გვარსახელს სა-
ფუძვლად უდევს მამაკაცის სახელი „რუსა“ (XVIII ს-ის დასაწყისის აღწერაში
კახეთის სოფელ მალრანს დასახელებულია „რუსი ნაცვლიშვილი“; 1801 წლის
აღწერაში ყვარელში ფიქსირებულია „იმერლიშვილი რუსი“). შეიძლება დავასა-
ხელოთ ერთი მაგალითი. 1838 წ. აღწერით კახეთის სოფელ საბუეში ცხოვრო-
ბდნენ **რუსიაშვილები**. საარქივო დოკუმენტში მითითებულია მათი აღრინდე-
ლი გვარი — **ბეჟიტაშვილი**.

ანალოგიურ შემთხვევასთან გვაქვს საქმე **ჯავახიშვილების** გვართან მიმარ-
თებაში. ჯავახიშვილების გვარი ფართოდაა გავრცელებული აღმოსავლეთ სა-
ქართველოში. აქ ჯავახეთიდან მოსახლეობის მიგრაცია ინტენსიური იყო XVII-
XVIII სს-ში. აქედან მიგრირებულები ხშირად საფუძველს უყრიდნენ ახალ გვარს
— ჯავახიშვილს. საისტორიო საბუთები საშუალებას გვაძლევს ამ ჯავახიშვილთა
არა ერთი აღრინდელი გვარსახელი გავარკვიოთ. შეიძლება დავასახელოთ: ტე-
ტიაშვილი, ვაბრიელაშვილი, ჯუჯუნაშვილი, ელისაშვილი, სამანაძე, ივანიძე, საა-
კაძე... 1831 წ. აღწერაში ქართლის სოფ. ნაბახტევში ჯავახიშვილის გვარით
ნაწერილს მიწერილი აქვს: „თვრამეტი წელია (ე.ი. 1813 წ. — რ.თ.) გაღმო-
სახლდა ჯავახეთიდან და ნაცვლად მაჰმადიანური სარწმუნოებისა მიიღო ქრის-
ტიანობა (ქართული სარწმუნოება)“. სოფ. მარანში მცხოვრებ ჯავახიშვილებს
კი 1831 წ. აღწერაში მიწერილი აქვთ, რომ წინაბრები ჯავახეთიდან გაღმო-
სახლდნენ ასი წლის წინ. მაგრამ ისიც აშკარაა, რომ ჯავახიშვილთა გვარის
გარკვეულ ნაწილს საფუძვლად უდევს მამაკაცის სახელი — „ჯავახი“, რომელიც
ერთ-ერთი ყველაზე გავრცელებული სახელი იყო საქართველოში. შეიძლება
დავასახელოთ XIII—XIV სს. „სვანეთის კრების მატთანე“ და „გურჯისტანის ვილა-
ეთის დიდი დავთარი“. მამაკაცის სახელი „ჯავახი“ უდევს საფუძვლად თავად ჯა-
ვახიშვილების გვარს.

XVIII ს. არაგვის ხეობაში უაღრესად გავრცელებული სახელი იყო „თათა-
რა“. შემთხვევითი არ უნდა იყოს, რომ მცხეთელი თათარაშვილები მთიული
ქუთარაძეებისაგან წარმომავლობენ.

მსგავსი მაგალითების მოყვანა შორს წაგვიყვანს. ორიოდე სიტყვა უნდა
თქვათ ზოგიერთ ე.წ. გეოგრაფიულ გვარსახელზეც. მხედველობაში ვვაქვს ერ-
თი წყება გვარებისა, რომლებიც ორმაგ (-ელ+ -შვილი, -ელ+ -ძე) სუფიქსს ირ-
თავენ. შეიძლება დავასახელოთ **მარგველაშვილი, ფავლენიშვილი, ჯაველი-
ძე, ჩოხელაშვილი...** ამ გვარებს საფუძველი ჩაუყარეს არა არგვეთიდან, ფავ-
ენისიდან, ჯავიდან, ჩოხიდან გაღმოსახლებულებმა, არამედ პიროვნებებმა, რომ-
ლებიც ატარებდნენ საკუთარ სახელებს: **მარგველა, ჯაველა, ჩოხელა...** თუმ-
ცა ასეთი გეოგრაფიული ტიპის ორმაგ სუფიქსიანი გვარები ქართულში ჩვენ
შართლაც ბევრი გვაქვს: **დიღმელაშვილი, კოშკელაშვილი, გრემელაშვილი,
ფარისელაშვილი** ნამდვილად სოფლებიდან დიდმიდან, კოშკიდან, ეგრისიდან
გაღმოსახლებულთაგან არიან წარმოქმნილი. ცნობილია ბევრი ასეთი გვარის
აღრინდელი გვარიც. მაგალითად, დიდმელაშვილები **გენებაშვილებისაგან** მო-
მდინარეობენ, ეგრისელაშვილები — **ბერიძეებისაგან**. ყველა კონკრეტულ შე-
ნახვევაში ყოველთვის საისტორიო და ეთნოგრაფიული მონაცემების ერთობ-
ლივი გააზრებაა საჭირო. ჩოხელის გვარი ნამდვილად გეოგრაფიული ტიპის
გვარია. რაც შეეხება ფშაველი ჩოხელაშვილების გვარს, ის სრულიადაც არაა

მიღებული გვარსახელ ჩოხელზე - შვილი სუფიქსის დართვით. ჩოხელაშვილები გვარს საფუძვლად უდევს მამაკაცის სახელი „ჩოხელა“, რომელიც მთაში ბოლო დრომდე ფართოდ იყო გავრცელებული. ჩოხელაშვილები წიწკოლაურებიდან წარმომავლობენ და ეს გვარი ფშავში („ლაშარის ჯვრის დეკანოზი ჩოხელაშვილი ნადირა“) 1750 წ. საბუთშია მოხსენიებული. ასეთივე ვითარებასთან გვაქვს საქმე მარგველაშვილის, სურამელაშვილის, ფავლენიშვილის, ჯაველიძის, გავაშვილიშვილის (გავაშვილიძის), ვარძიელაშვილის გვარებთან დაკავშირებით. ქართულ საისტორიო საბუთებში ხშირადაა ფიქსირებული მამაკაცის სახელები „მარგველა“, „სურამელა“, „ფავნელა“, „ჯაველი“, „გავაშვილი“, „ვარძიელა“. მაგალითად: 1715 წ. რუისის სამწყსოს დავთარში სოფ. ფრცკას დასახელებულია „უწყენაშვილი მარგველა“. 1755-1760 წ. საბუთში — „ფალავანიშვილი ფავნელა“. XVI ს. საეკლესიო საბუთში შეტანილი არიან „გავაშვილი კვირკველია“ და „გავაშვილი კიტია“. სწორედ ამ სახელებიდან მომდინარეობენ დასახელებული გვარები და არა ტოპონიმებიდან. ეს გვარებიც ებინიურ გვარსახელთა ჯგუფს უნდა მივაკუთვნოთ. ამ შემთხვევაში მხოლოდ იმაზე შეიძლება ვილაპარაკოთ, რომ აღნიშნულ სახელებს საფუძვლად უდევთ ტოპონიმიდან ნაწარმოები მამაკაცის სახელი.

II. როგორც აღვნიშნეთ, გვარსახელი არის მემკვიდრეობითი სახელი, რომელიც სამი თაობის განმავლობაში მაინც გადაეცემა თაობიდან თაობას. ქართულ სინამდვილეში მხოლოდ გვარსახელი არაა მემკვიდრეობითი სახელი. მემკვიდრეობითი სახელია აგრეთვე გვარის დანაყოფის სახელიც, რომელიც საქართველოს უმეტეს მხარეებში დიდი მდგრადობით გამოირჩეოდა. ქართულ მეცნიერებაში მეორე მემკვიდრეობითი სახელის (გვარის დანაყოფის სახელის) აღსანიშნავად გამოიყენება ორი ტერმინი: „მტო-გვარი“ და „ქვეგვარი“. პირველის შემოტანა სამეცნიერო ლიტერატურაში ს. ჯანაშიას სახელთანაა დაკავშირებული, მეორისა — ვ. ბარდაველიძის. პირველი ენათმეცნიერთა სამეცნიერო ლიტერატურაში დამკვიდრდა. მეორე — ეთნოგრაფთა. შივჯანია, რომ ორივე ეს ტერმინი ხელოვნურადაა შექმნილი. ისინი სრულიად არ გამოხატავენ აღნიშნული სოციალური ერთეულის სახელწოდებას. ამას გარდა, მეორე მემკვიდრეობითი სახელის აღსანიშნავად ონომასტოურ სამეცნიერო ლიტერატურაში შემოთავაზებულია ტერმინი „მეტგვარი“ (ს. მელიქიძე). ეთნოგრაფიულ და ლინგვისტურ სამეცნიერო ლიტერატურაში გვარის განსტოებების (დანაყოფების) აღსანიშნავად გამოიყენებენ ზოგადი ეთნოლოგიური ლიტერატურიდან ნასესხებ ტერმინებს: „ფრატრია“, „პატრონიმია“. პირველი გვარის დანაყოფის მნიშვნელობით არასწორად გამოიყენებოდა 30-იანი წლების სამეცნიერო ლიტერატურაში. ამ ტერმინის („ფრატრია“) გამოყენება მიუღებელია, რადგან: ა) მას იყენებენ პირველყოფილი საზოგადოების სოციალური უჯრედის აღსანიშნავად; ბ) „ფრატრია“ წარმოადგენდა არა გვაროვნული გვარის დანაყოფების სახელწოდებებს, არამედ, პირიქით, ერთი ტომის ორი ან რამდენიმე გვარის გაერთიანებას. ერთი შეხედვით შეიძლება მისაღები ყოფილიყო ტერმინი „პატრონიმია“, რადგან იგი თავისი შინაარსით აღნიშნავს მამის სახელს, ესთი საერთო წინაპრის შთამომავლებს (pater-მამა, onyma -სახელი), მაგრამ ამ ტერმინსაც კლასობრიობამდელი საზოგადოების გვარის დანაყოფებს უწოდებენ. თუმცა შეინიშნება სამეცნიერო ლიტერატურაში „პატრონიმია“ უწოდონ კამიტალიზამდელი პერიოდის გვარების დანაყოფებს.

მეორე მემკვიდრეობითი სახელის (გვარის დანაყოფის სახელწოდების) აღსანიშნავად საქართველოს სხვადასხვა ისტორიულ-ეთნოგრაფიულ (ისტორიულ-ეოგრაფიულ) კუთხეში სხვადასხვა სიტყვა (ტერმინი) გამოიყენება: „მამანი“.

„მშობლობა“, „ბუღობა“, „კომობა“, „ბაბუიშვილობა“, „ბუენე“, „სახიჯარი“, „ქეჭილი“, „ნარყი“, „მეტსახელი“, „გვარზე მეტი“, „განაყოობა“, „ლამზები“, „თური“, „დინო“, „გამნარყი“... სამეცნიერო ლიტერატურაში გვარის დანაყოფის სახელადაა მიჩნეული „კილიც“, მაგრამ როგორც ინიციალური სახელისაა მიერ აბაშის ხეობაში შეკრებილი ეთნოგრაფიული მასალებით აღწერილი „კილი“ მხოლოდ გვარის მეტსახელია და არა გვარის დანაყოფის სახელი. გვარის დანაყოფის, განაყოფის სოციალური ერთეული საქართველოს მთელ ტერიტორიაზე კუთხეში სხვადასხვა მდგრადობა-სიმტკიცით ხასიათდებოდა. ერთი მხარეა, რომ ის ცვალებადობას, ახლის წარმოქმნას უფრო ექვემდებარებოდა ვიდრე გვარსახელი. თუმცა საქართველოს ზოგიერთ რეგიონში, როგორც მაგალითად ისე ეთნოგრაფიული და ლინგვისტური მონაცემებით ჩანს, მეორე მხარეა, რომ მემკვიდრეობითი სახელიც თავისი წარმოშობით უაღრესად ძველია და თითქმის უცვლელია, რა ხნოვანებისაა, რა ხნოვანებისაც არიან გვარსახელები, რომელშიც ისინი შეიძლება შეიძლება გავიხსენოთ რ. ხარაძისა და ი.ზ. ჩანტლაძის ნაშრომები „სახელები და სვანური გვარებისა და გვარის დანაყოფთა შესახებ. როგორც მაგალითად გვარსახელებს, მეორე მემკვიდრეობით სახელებსაც საფუძვლად უმეტესად მამაკაცის სახელები აქვთ. უფრო დიდ სოციალურ ერთეულსა (გვარსახელი) და უფრო სოციალურ ერთეულს (გვარის დანაყოფის სახელწოდება) შორის განსხვავება ისიცაა, რომ პირველი ძირითადად ფიქსირებული იყო და ფიქსირდება სოციალურ იურიდიულ და სხვა სახის დოკუმენტებში. მეორე სახელი კი არაა ფიქსირდება, მას იურიდიული ძალა არა აქვს და ის მხოლოდ ხალხის მოსაუბრებაში არსებობს. ამასთანავე, მას ყოველთვის გარკვეული სოციალური მნიშვნელობა აქვს. მეორე მემკვიდრეობითი სახელის მატარებელნი უფრო მრავალი სოციალური ვალდებულებებით იყვნენ ერთმანეთთან დაკავშირებული, ვიდრე გვარსახელის მატარებელნი. სოფელში სახელდებისას ძირითადად მეორე მემკვიდრეობითი სახელი გამოიყენებოდა. ს. მაკალათია მთის რაიონის შესახებ წერდა, რომ მხოლოდ „კომლობრივი სახელით შეიძლება აქ აღამოიხსენებინა მონახვა. მაგალითად, თქვენ თუ იკითხავთ ივანე ლობჯანიძეს, მას ვერ უთხრებენ. უნდა იკითხოთ **ივან ზვიადენო ლობჯანიძე**, რომელი სახელით უთხრებოდა ცნობილია და მაშინ კი გაიგებენ. მათში გვარს არ იხსენიებენ და მხოლოდ არც იციან ამა თუ იმ პირის გვარი, არამედ ჩვეულებრივ იტყვიან: მიხარია ვხვდებით, მამუკო ნინიკიანთი და სხვ.“ (ს.მ. 1987, გვ.50). დავსძენთ, რომ გვარის მრავალრიცხოვნობის პირობებში, პიროვნების გვარის დანაყოფის სახელით მოხსენიება ერთადერთი პრაქტიკული გამოსავალიც იყო.

არ შეგვიძლია არ აღვნიშნოთ, რომ ხშირად გვარის დანაყოფებს ჰქონდათ დამატებითი ახალ გვარად გარდაქმნისაკენ. ე.ი. რომ დავაკონკრეტოთ, ახალ გვარსახელს საფუძვლად ედებოდა არა მარტო მამის სახელი, არამედ გვარის დანაყოფის სახელიც. ამის ტიპიურ მაგალითად ფშავი შეიძლება დავასახელოთ, სადაც ეთნოგრაფიული პერიოდში (XIX ს-ის ჩათვლით) მოხდა დედა-გვარიდან ახალი გვარსახელების წარმოქმნა. მამიშვილობათა სახელები პირდაპირ გვარსახელედ იქცნენ. ისიც მოხდა, ისტორიის გარკვეულ მონაკვეთში, გვარის დანაყოფის სახელები გვარსახელებად რომ იქცა; მოგვიანო პერიოდში ამ ახალი გვარსახელების წარმოშობის დღეები ისევ დაუბრუნდნენ ადრინდელ გვარს. და გვარის დანაყოფის ადრინდელი სახელი ისევ დანაყოფის სახელად აქციეს. ასეთი მოხდა შენიშნული გვაქვს ხევში. წიკლაურთა გვარის ერთ-ერთი დანაყოფია გოთიანი: „გოთიანთ ვეძახით, გვარად წიკლაურები არიან“. 1774 წ. აღწერაში სიონში **გოთიანთ** გვარადაა ჩაწერილი: „გოთიანთ თამაზის შვილი ვაჟი ვაჟი. გიორგი და პაპუა“. აქ პირველი გვარია, მეორე — მამის სახელი და

მესამე — სახელები. 1831 წ. ისინი კვლავ აღნიშნული გვართ, მაგრამ შეცვლილი ფინალით — („გოთიაშვილი“) არიან ჩაწერილი. 1886 წ. კი თავდაპირველ გვარს — წიკლაურს დაუბრუნდნენ.

საისტორიო საბუთებით იმის შესაძლებლობაც გვეძლევა, დავადგინოთ რა ხნოვანებისაა ესა თუ ის მემკვიდრეობითი სახელი. მაგალითად, სტეფანწმინდელი ალიბეგაშვილების გვარი ოთხი განაყოფისაგან შედგება: „ხოტიენი“, „ყაზგერენი“, „იენი“ და „ცაცენი“. ამ მამიშვილობებიდან ორს საფუძველი XVIII ს. ის მეორე ნახევარში ჩაყრია. 1774 წ. აღწერაში მოხსენიებული არიან **ია** და **ყაზგერ** ალიბეგაშვილები. ცალკე განაყოფს ქმნიდნენ ამა თუ იმ გვარში შესული სხვა გვარის წარმომადგენლები. მაგალითად, ზევას სოფ. ყანობში მცხოვრებ კობიაშვილების გვარში შესული არიან ძირად ქისტის — **ხუტის** შთამომავალი, რომლებსაც „ხუტიეთ განაყოფს“ უწოდებენ. 1774 წ. აღწერაში ფიქსირებულია „კობიაიძე ხუტის შვილი მგელი და ბეჟან“.

ახლა მოკლედ უნდა დავუბრუნდეთ ისევ გვარის დანაყოფთა, მეორე მემკვიდრეობითი სახელების აღმნიშვნელ სახელწოდებებს. როგორც აღვნიშნეთ, საქართველოს სხვადასხვა კუთხეში, სხვადასხვა სიტყვა გამოიყენება. უმეტესი მათგანი წარმომართ ქართული ტენმინებია. გვაქვს უცხო წარმომართის ტერმინებიც. მაგალითად „ბუნე“ გვარის დანაყოფს ეწოდება ზემო იმერეთში. თეიმურაზ ზაგრატიონის ლექსიკონით „ბუნი|ბუნია არაბულათ საფუძველსა ნიშნავს“. მას მ. ანდრონიკაშვილი ირანულიდან შემოსულად თვლის. სამწუხაროდ, მეორე მემკვიდრეობითი სახელის აღმნიშვნელი სხვადასხვა ქართული სიტყვები (დიალექტური სიტყვები) თითქმის არც ერთი არაა შეტანილი ქართული ენის განმარტებით ლექსიკონში. იშვიათად არიან ისინი განმარტებულნი დიალექტურ ლექსიკონებში, თანაც არასრულუვასოვნად. ერთგვარი გამოჩაყლისია ქაოწენიძის ლექსიკონი, რომელშიც „ბუნე“ განმარტებულია, როგორც ერთი ბაბის შთამომავალი. როგორც აღვნიშნეთ, სამეცნიერო ლიტერატურაში გვარის სახელწოდების აღსანიშნავად **იარი** (უფრო სწორედ — **საში**) ტერმინია შემოთავაზებული: შტო-გვარი, ჭეე-გვარი და მეტეგვარი. ჩვენ ეს ტერმინები შესატყვის ტერმინებად არ მიგვაჩნია და არც სრულად ასახავენ იმ სოციალურ ერთეულს, რომელზედაც ვვაქვს ლაპარაკი. მიზანშეწონილად მიგვაჩნია გვარის დანაყოფის სახელწოდების აღსანიშნავად ქართულ სამეცნიერო ლიტერატურაში ერთი ტერმინი დამკვიდრდეს, რომელსაც ქართველი ხალხი ცოცხალ სასაუბრო მეტყველებაში იყენებს. ერთი და იმავე სოციალური ერთეულის (უკრძელის) აღსანიშნავად ენათმეცნიერმაც და ეთნოგრაფმაც ერთი ტერმინი უნდა გამოიყენოს. ამ თვალსაზრისით, ჩვენი აზრით, უპირატესობა ერთ-ერთ დიალექტურ ფორმას უნდა მიენიჭოს. ასეთ ტერმინად „მამიშკლობა“ (ანდა „განაყოფა“) მიგვაჩნია. საბოლოოდ კი ყველაფერი შეთანხმებაზე დამოკიდებული.

R. Topchishvili

Towards Georgian Hereditary Names

Summary

Georgian family names have been mainly divided into four groups: eponymic, ethnonymic, geographic and professional family names. On the basis of the study of Georgian historical documents and ethnographic data it might be concluded that a certain part of the family names of the second and the third groups (ethnonymic and geographic) should be referred to as the eponymic family names.

In Georgian reality family names are not only hereditary names. Another hereditary name, having been rather stable in most of the parts of Georgia, is a kind of a division of a surname. Two terms have been used to denote secondary hereditary names: *što-gvari* ('branch-surname') and *kve-gvari* ('sub-surname'). Both terms have been derived artificially.

Various terms have been used in different historico-geographic parts of Georgia. In order to denote these secondary hereditary names both in linguistics, and in history and ethnography, one of the Georgian dialectal forms should be chosen. From this standpoint, *mamišviloba* seems more advantageous.

კვინი თუიტი (კანადა, მონრეალის უნივერსიტეტი)

კავკასიური „prosthesis motif“ და მისი ევრაზიული პარალელუმი

კავკასიის ბევრ ერს აქვს შემდეგი მითის ვარიანტები: ზებუნებრივი არსებები იჭერენ, კლავენ და ჭამენ ჯიხვს. შემდეგ ისინი შეაგროვებენ ძვლებს და გამოახვევენ ტყავში, მაგრამ აღმოაჩინენ, რომ ერთ-ერთი მათგანი დაკარგულია. ისინი ცვლიან დაკარგულ ძვალს ხის ნატეხით და სხვებთან ერთად ათავსებენ ტყავში. ღმერთები (ეშმაკები) დაარტყამენ ჯოხს ტყავზე, ან წარმოთქვამენ შელოცვას და ცხოველი ცოცხლდება; მეორე დღეს მონადირე კლავს გაცოცხლებულ ჯიხვს და ნახულობს ხის ძვალს მის სხეულში.

თითქმის იგივე თქმულებები გაცოცხლებისა და პროტეზირების შესახებ დასტურდება **შინებთან**, **ბურუშოებთან** და **კალაშებთან** დარდისტანში (ჩრდ. პაკისტანი), ჰინდუ-კუშის მთებში, რომლებიც კავკასიიდან აღმოსავლეთით 2500 კილომეტრით არის დაშორებული, ორივე ვარიანტი — კავკასიური და დარდისტანული — გადაჭობილია რწმენათა ძალიან მსგავს კომპლექსზე, რომლებიც დაკავშირებულია ნადირობასთან და სანადირო ცხოველებთან. ორ რეგიონს შორის არსებული მანძილისა და კავკასიისა და ჰინდუ-კუშის მკვიდრი მოსახლეობის ენებს შორის ნათესაური კავშირების დაუმტკიცებლობის გათვალისწინებით. ყველაზე იმედისმომცემი ჰიპოთეზებია შემდეგი:

1. კავკასიისა და ჰინდუ-კუშის ხალხებს, ვისთანაც, როგორც ცნობილია, შემორჩენილია მრავალი ისეთი ენობრივი და კულტურული არქაიზმი, რომლებიც არ მოიპოვება სხვაგან თანამედროვე ევრაზიაში, შემოღუნახავთ უძველესი *Jagerkultur*-იდან მომდინარე ელემენტები, რომლებიც გავრცელებული იყო ევრაზიაში იქ ინდოევროპელების შესვლამდე III-1 ათასწლეულებში ჩვ. წელთაღრიცხვამდე.

2. კავკასიის რეგიონიდან კულტურული ელემენტები წაღებულია ინდო-ირანული ტომების მიერ, რომლებიც მოდიოდნენ კასპიის ზღვის სამხრეთ რეგიონიდან (მე-2 ათასწლეული ჩვ. წ. აღ-მდე), ან იქნებ ინდოევროპული მოსახლეობის მიერ. შუა აზიის გავლით აღმოსავლეთისაკენ მიმავალ გზაზე (იქნებ ტოქარების წინაპრების მიერ?).

ზემოაღნიშნული მოტივები დადასტურებულია ევრაზიის სხვა რეგიონებშიც ევროპაში.

prosthesis motif-ის ჩემთვის ცნობილი ვარიანტები თავს იყრის სამი ევრაზიული ქედის, ალპების კავკასიონისა და ჰინდუ-კუშის ირგვლივ. როგორც ცნობილია, მთიან რეგიონებში მოსახლეობა უფრო დაცულია თავდასხმების შერევის, სოციალური და ეკონომიკური ინოვაციებისაგან, რაც ხელს უწყობს იმ კულტურულ და ენობრივ ნიშან-თვისებათა შენარჩუნებას, რომლებიც დაკარგულა ან მნიშვნელოვნად სახეცვლილა მომიჯნავე დაბლობ რეგიონებში.

თუკი გარკვეულია, რომ მითები შეიძლება გავრცელდეს არამონათესავე ენებზე მოლაპარაკე ხალხებში, მაშინ შეიძლება განხილულ იქნეს იმის შესაძლებლობა, რომ ალპების, კავკასიისა და ჰინდუ-კუშის მოქმედ და გადაშენებულ ენათაგან ზოგიერთი მაინც იყოს საერთო წარმომავლობისა.

ამერიკელმა პალეოლენგვისტმა ჯონ ბენგსტონმა თავისი ზოგიერი წინამორბედის ნაშრომზე დაყრდნობით გამოყო ენობრივი დაჯგუფება, რასაც მან უწოდა „მაკრო-კავკასიური“ ტიპი (*phylum*). ეს ტიპი, რომელიც თავის მხრივ

კავკასიურად“ ან „დენე-კავკასიურად“ წოდებული უფრო დიდი გენეტიკური დაჯგუფების შემადგენელ ნაწილადაა გამოცხადებული, მოიცავს აფხაზურ-ადიღურ და ნახურ-დაღესტნურ ენებს, განცალკევებულ ენებს: ბასკურსა და ბერძნულს.

შედარებითი მითოლოგიის მონაცემებზე დამყარებული ენათა გენეალოგიური კლასიფიკაციის წარმოდგენილი საკითხი ერთბაშად ვერ გადაწყდება. უფრო მეტად გასაყვებელი უახლეს და ყველაზე საიმედო ენობრივ მასალაზე დაკვირვებით იმისათვის, რომ „prosthesis motif“ დავუკავშიროთ „მაკრო-კავკასიურ“ მოლაპარაკე უძველეს მოსახლეობას.

Kevin Tuite

The Caucasian "prosthesis motif" and its Eurasian parallels.

Many peoples of the Caucasus region (the Abkhazians, Georgians, Ossetes, Chechens, etc.) have variants of the following myth: Supernatural beings (gods or demons) capture, kill and eat an ibex. They then gather up the bones and wrap them in the skin, but discover that one bone has been lost (in some versions it was stolen by a hunter who happened across the feast). They replace the missing bone with a piece of wood, and set it with the others in the skin. The gods/demons strike the skin with a stick, or pronounce an invocation, and the animal returns to life. The next day a hunter kills the revived ibex, and discovers a wooden bone in its corpse [Dirr 1925; Dzidziguri 1971; Virsaladze 1976; Salakia 1975, 1987; Mak' alatia 1985; Canava 1990].

Nearly identical tales of resuscitation and prosthesis have been recorded among the Shinas, Burushos and Kalashas of Dardistan (northern Pakistan) in the Hindu-Kush, a mountain chain 2500 km to the east of the Caucasus: A hunter is invited by the "suchi" (fairy-like supernaturals) to share a meal of ibex meat. The hunter hides a rib-bone. After the meal the fairies gather up the bones, and fashion a replacement from juniper wood for the one that is missing. They then revive the animal [Lièèvre & Loude 1990: 65-6; D. Lorimer 1981: XX; Lemar 1975: 247; Tiffou 1992]¹.

The resemblance between the two stories is indeed striking, but of far greater significance for the study of ancient cultural contacts in Eurasia is the fact that the two variants, Caucasian and Dardistani, are each imbedded in a very similar complex of beliefs associated with hunting and game animals. The principal features of these complexes are the following:

(a) *Divine patrons of game animals – female and male.*

Caucasus: The female deities/demons who watch over the game animals of the high mountains (e. g. the goddess Dæl of the Svans of northwest Georgia) are inevitably described as being extraordinarily beautiful, with golden hair and

¹ In almost all variants, Caucasian and Hindu-Kush, the replaced bone – when specified – is a rib or a shoulder-blade. Some versions also mention the wood from which the prosthesis is fashioned. The significance of particular bones and trees in the cultures of these two regions remains to be explored (though the religious significance of the juniper has been frequently noted in ethnographic accounts of the Hindu-Kush).

radiant white skin (literally radiant: they glow in the dark). They often seduce human hunters, who thereupon enjoy great success as long as they observe a series of taboos imposed by the goddess. Should they violate a taboo, or incite the jealousy of their divine lover, they risk falling to their death from a cliff [Virsaladze 1976]. One type of animal-resuscitating female supernatural, the č'ink`a of northwest Georgia, can be identified by a curious feature of her anatomy: her feet are reversed, "the heels pointing forward and the toes backward" [Nadaraia 1980: 192]. As for the male patrons, many traditions specify that they are handicapped in some fashion (one-eyed [e. g. the Chechen Elta, whose eye was knocked out by his own father] or blind, sometimes deaf or mute; the Abkhazian Až'°eipšaa, is aged, deaf **and** blind [Dirr 1925;] Dumézil 1965: 55-59; Chikovani 1971; Mal` sagov 1987; Salakaia 1987; Xalilov 1987]).

Hindu-Kush: The Pérís or Râçhi are represented as beautiful young women and seducers of hunters. Hunters who offend them may pay with their lives, pushed by the deities off the mountain¹. A man can tell them apart from human women by their feet: their toes point backward [Jettmar 1975: 247-8; Snoy 1975: 176]². Their male counterparts (Yaçh) are one-eyed giants [Jettmar 1975: 222]. In both cases the sexual dichotomy between divine patronesses and patrons of game animals appears to be paralleled in other features of their representation: beauty vs. monstrosity; **inversion** of body parts (reversed feet; also vertically-set eyes in some descriptions of the Râçhi) vs. **lack** of body parts or other defect³.

(b) *Transformations of the deity.*

Caucasus: Many divine patrons of ibexes and deer can take the form of the beasts they watch over. The transformed deity bears a special mark: golden horns, unusual colouration or beauty, etc. [Virsaladze 1976: 33].

Hindu-Kush: Râçhis can disguise themselves as ibexes, mountain goats, or crows [Jettmar 1975: 223].

¹ I owe this information to Mr. Dada Khan, a Burusho from Yasin, Pakistan, who was invited to Montréal by my colleague Prof. Etienne Tiffou in May 1994.

² Manchmal nehmen sie [die Râçhi - Kt] gar die Gestalt des Eheweibs an, um sich an den Erwählten [Jäger- Kt] heranzumachen. ... An den nach rückwärts gerichteten Zehen erkennt er die unheimliche Besucherin [Jettmar 1975: 247-8].

³ These cases of corporal inversion and handicap are to be distinguished. I believe, from the paired one-eyed and one-handed gods noted in Indo-European (Celtic, Scandinavian and Roman) mythology [Dumézil 1992: 261-6; Puhvel 1987; 164-5. 177-87. 193-201], which have a very different distribution and symbolic function. Another curious resemblance, awaiting further study, is the figure of the bird-footed goddess or demon, noted in Western Europe [Hoffmann-Krayer and Bächtold-Stäubli 1929-1941: "Pertha"; Grange 1983], Azerbaijan [Basilov 1987] and perhaps in Central Asia [Bleichsteiner 1953: 64-68]. The Basque mythological figure Mari shares many features of the Caucasian and Hindu-Kush patronesses of game animals, although the prosthesis motif has not yet been noted in the Basque country, to my knowledge. Mari is the "jefe o reina de todos los genios", and is described as having a the foot of a goat ("Esta dama era muy hermosa y muy bien hecha en todo su cuerpo, salvo que tenía un pie como de cabra"). She is associated with animals, and can appear in the form of a male goat. She is frequently said to control weather phenomena, especially rain and hail. There is also mention of a cave-dwelling male cyclops (orto, Anxo or Alarabi), associated with an Polyphemus-like story of anthropophagy, blinding and escape [Barandiarán 1960].

(c) Purity and taboos.

Caucasus: The peoples of the Caucasus considered the high mountain peaks to be the habitations of the gods. The deities, in particular the goddesses of game animals, are extremely sensitive to any kind of "impurity". A man must, therefore, be absolutely certain that he – and everyone in his household – is "pure" before he goes into the mountains to hunt. The most serious occasions of impurity are death, adultery, and women's blood flow (i. e. menstruation and childbirth). The slightest violation, even if unintentional, of a taboo is thought to have fatal consequences for a hunter [Gabliani 1925: 36, 140].

Hindu-Kush: In order not to offend the Râçhi, a Shina hunter must avoid all occasions of impurity, that is, any contact with cows or their milk, or with women (especially during menstruation and childbirth) [Jettmar 1975: 228-229, 248]¹.

(d) The patrons of game animals and the weather.

Caucasus: In addition to their role as caretakers of game, the divine patrons influence the weather. The hunting goddesses in particular are associated with snowfall and rain [Charachidzé 1979: 100 on Dali; Oniani 1917: 13-5 on the č'ink'a; Canava 1990: 55]. There is a mountain lake in Svanetia (NW Georgia) consecrated to the hunting god Jgëræg ("St. George"). If a drop of blood falls into the lake, or an "unclean" (menstruating) woman approaches it, it will rain [Chartolani 1977: 136].

Hindu-Kush: The Peris can control the weather and cause storms. In the mountains are lakes where they are said to bathe. Throwing rocks into one of these lakes will cause rain or hail [Hussam-ul-Mulk 1974: 97]².

These facts, among others, need to be considered in the context of the broader question of the typology of mountain pastoralist cultures, given that "... an extensive permutational set of variously juxtaposed livestock values can ... be traced among Eurasian mountain pastoralists from the Pyrenees to the western Himalayas" [Parkes 1987: 655-6]. In structural terms, the individual valuations of animals and food-producing activities, and their associations with male or female spheres of activity, may vary from one region to another, even among neighbouring ethnic groups, but their organization into a binary system of opposed terms – the "dual symbolic livestock codes of mountain pastoralists [according to which – KT] ... animals are primarily associated with male and female values of 'purity' and 'impurity'" – seems to be a constant in these societies [loc. cit].

There are also [merely superficially?] similar beliefs concerning the meteorological impact of unburied human remains. Among the Chitralis of the Hindu-Kush, "If a dead body is left unburied in open ground, it will rain for a long time" [Hussam-ul-Mulk 1974: 113]. More specifically: "Wird die Leiche eines Ertrunkenen, vor allem die Leiche eines Mädchens, nicht aus dem Fluß geborgen, so kann das Regen auslösen. Es genügt aber auch schon, daß ein Toter unbeerdigt in den Bergen liegen bleibt. Unbewusstlich wird damit die von den Peri gehütete Reinheit befleckt" [Jettmar 1975: 429]. Earlier this century, among the Georgians it was believed that "... si un ossement demeurait à la surface de la terre, sans être beurré et recouvert de terre, l'on disait alors qu'une grande pluie allait venir, qu'elle mouillerait la terre et que le beau temps disparaîtrait. Les gens disaient: "Les nuages du ciel pleurent, c'est donc qu'il y a un os hors de terre". S'il pleuvait trop, on partait à la recherche d'un os déterré ... on le beurrerait et l'enterrait ..." [Charachidzé 1968: 583]. The curious practice of buttering unearthened human bones may also have a faint echo in the Hindu-Kush: The 'Kafirs' of the Ashkun valley would, on certain occasions, open the coffins of their ancestors and rub the bones with fat. "Evidently, according to Max Kilmburg, the last source of life rested in the bones, and the life substance of the ancestors was thus preserved. The typical belief among hunters of a bone-soul thus exists in Wama..." [Jettmar 1986:

(e) *Animals "pre-eaten" by the gods.*

Caucasus: The divine patrons of the ibex and deer are believed to exploit them for food in a manner parallel to the animal husbandry practiced by the Caucasian villagers: The deities lead their herds of wild caprids to high mountain pastures, watch over them like shepherds, milk them, and kill them for meat. Interestingly, this latter activity is not only for the benefit of the gods. The Abkhazian and Mingrelian sources indicate specifically that humans can kill **only** those game animals which have been previously eaten, then resuscitated, by their divine patrons [Salakaia 1987: 49-50; Canava 1990: 55-6].

Hindu-Kush: The peoples of Dardistan believe that the exploitation of domestic animals (specifically goats) is merely 'the terrestrial parallel to the herding of ibexes and mountain goats by the Peris in their high mountain domain [Jettmar 1975: 221]. Furthermore, according to hunters "one can only kill animals which have already been eaten by the Peris". The latter are thought to "rob the essence" from game animals by eating them, thus leaving them vulnerable to the hunters' arrows or bullets [Jettmar 1975:224, 246; Snoy 1976: 115].

The approach I take to facts such as those just presented is derived principally from the work of the late Georges Dumézil on Indo-European social ideology. A comparison of material derived from the myths, epics or folklore of widely-separated peoples is convincing to the extent that similarities are found at both the substantive and structural levels. Individual mythemes may appear in cultures scattered across the globe (the motif indexes are full of examples), as do binary and trinary schemes for classifying cultural categories. As in historical linguistics, where genetic groupings proposed on the basis of apparent cognates are rendered considerably more probable by striking, functionally unmotivated similarities in grammatical features¹, so hypotheses concerning ancient cultural contact are strengthened by correspondences in both the form and structural contextualization of symbols.

In view of the distances separating the two regions, and the absence of verifiable genetic links between indigenous languages of the Caucasus and the Hindu-Kush (i. e. Burushaski, the language of the Burushos, the origins of which remain uncertain), the most promising hypotheses are the following:

[1] The peoples of the Caucasus and the Hindu-Kush, who are known to have retained numerous linguistic and cultural archaisms not found elsewhere in contemporary Eurasia [Fussman 1977; Charachidzé 1981 a, b, c; Colarusso 1984], have retained elements derived from an ancient "Jägerkultur" which was spread across Eurasia before the expansion of the Indo-Europeans in the 3rd-1st millennia BC.

[2] Cultural elements from the Caucasus region were carried eastward by Indo-Iranian tribes² originating from the region south of the Caspian Sea (2nd millenium BC), or perhaps by Indo-European populations moving eastward

128].

¹ For example, r/n-heteroclitc declension in Indo-European [Garnkrelidze & Ivanov 1984: 188; Greenberg 1987], verbal person-number affixes in Chukotko-Kamchatkan [Comrie 1988].

² These peoples would represent the ancestors of the modern Dardic and Kafiri tribes of the Hindu-Kush and Pamir mountains.

across Central Asia (the ancestors of the Tocharians, perhaps?) [Heine-Geldern 1956; Litvinskij 1972: 144-155; Gamkrelidze & Ivanov 1984: 956; 1991]. Some initial remarks concerning the two hypotheses:

Ad [1] – The hypothesis of a connection between the hunting beliefs – specifically the resuscitation and prosthesis motifs – of the Caucasus and those elsewhere in Eurasia was made as early as 1925 by Dirr, and re-examined by Schmidt [1951, 1952] and Jettmar [1976]. Their findings remained little more than tantalizing hints, for two reasons: (1) the lack of accessible ethnographic data from the Caucasus (many of the Russian-language sources are unavailable outside of the former USSR, and a vast proportion of the ethnological literature that is available was published only in Georgian or other Caucasian languages); consequently, (2) it was not possible to relate these motifs to other elements of the indigenous religious systems.

Besides the Caucasus and Hindu-Kush regions, the prosthesis motif has been recorded elsewhere in Eurasia, especially in Europe. (In almost all of the West European variants, it should be noted, a **human** is eaten and resuscitated, rather than an animal). The European prosthesis legends give one the impression of deriving from more archaic layers of the cultures where they are attested.

(a) *Pelops and the ivory shoulderblade*. According to legend Pelops, the legendary ancestor of the House of Atreus, was killed by his own father, Tantalos. After cutting up and boiling the flesh of his son, Tantalos served it to the gods at a pot-luck banquet [ἔρανος] on Mt. Olympus. None of them tasted the meal, except for Demeter, who took a piece from the shoulder. The gods gathered up the fragments of Pelops' body, threw them into a cauldron, and added a shoulderblade of ivory to replace the one chewed on by Demeter. Pelops emerged hale and hearty from the cauldron, with the addition of the ivory shoulderblade which was subsequently to be a mark of his lineage. Although certain Greek writers doubted that the gods would have been capable of anthropophagy [Pindar Olymp. Ode I; Euripides Iphig, in Tauris, 386-388]., some scholiasts recorded a more extreme version in which all of the gods partake of the meal, leaving only the head, hands and feet of Pelops untouched [Drachmann 1969: Olymp. I, 79-80; Lorimer 1936: 32]. Recently some scholars have claimed to see in the Pelops legend the last traces of human sacrifice [Burkert 1983: 93-103], or the remnants of an initiatory vision similar to that of Central Asian shamans (see below) [Eliade 1974: 68-9]¹. A second classical Greek prosthesis, the "golden thigh" of Pythagoras, has inspired similar speculations [Burkert 1962: 134].

(b) The "*Hazel-witch*" in Central Europe. Ethnographers have described a "Pelops motif" in the folklore of Austria, the Italian Tyrol, Slovenia, Hungary, etc. [Wannhardt 1858: 66; von Sydow 1910; Schmidt 1951; Matičetov 1959]. Here is the outline of a story typical of the genre, from the South Tyrol: A village girl

¹ Classical sources assert that Pelops was of Anatolian origin (Lydian, Phrygian or Paphlagonian [Heine 1807 (Schol. Olym. I: 37); Roscher 1965: 1867]), and the prosthesis motif is in fact attested in modern Turkish folklore [Boratav 1976, 1992; Roux 1984]. This may indeed be evidence, as Schmidt [1951, 1952] had proposed, that the motif spread from the Caucasus westward across Anatolia into Western and Central Europe, but further investigation is needed before this historical sequence can be accepted.

attends a witches' banquet. The witches kill her, cut up her body, cook it and eat it. A young man watching the scene grabs a rib bone and hides it. The witches gather up the bones, replacing the missing rib with a hazel branch, and reanimate the girl, who returns to the village. Shortly afterwards the boy announces, in the presence of the girl, that "there is a hazel-witch (Haselhexe) among us." The girl falls dead on hearing these words [Schmidt 1951: 67]. Schmidt has indeed proposed, based on a comparison of these legends with the fragmentary accounts of the Caucasian prosthesis myths in Dirr 1925, that the two traditions are somehow related. Now that it appears likely that the Caucasian wooden-bone motif was only one component of a complex of hunting-related beliefs, we must begin to search for traces of other elements of that complex in Central European folklore.

(c) *The prosthesis motif in Europe.* The only Western European example I have encountered thus far of the resuscitation of an animal with an inserted wooden bone is likewise associated with witchcraft. A woman tried by the Milanese Inquisition in 1390 was accused, among other things, of reviving animals. Should a bone be missing, an elder-wood prosthesis was substituted¹.

There are, however, numerous accounts of medieval saints, mostly of Celtic or Gallic origin, bringing animals back to life. Many such legends specifically mention the care taken to assemble all of the bones, and place them in the animal's skin, before the resuscitation can be effected². One version of the life of the 7th-century Norman Ste. Opportune relates how she resuscitated dead geese from their bones. Because one bone was missing, however, the revived geese limped: "Pour un os qui fut faillant || Vont les jantes dun pied clochant." [Grange 1983: 146]. The theme of a revived animal which limps because of a missing bone (i. e. the prosthesis motif without the prosthesis) is also attested in Scandinavian mythology (Thor's goats) and elsewhere in medieval Europe [von Sydow 1910; Schmidt 1952].

Ad [2] – If it was the ancient Indo-Iranians who introduced the complex of beliefs associated with hunting to the autochthonous peoples of the Hindu-Kush, one would expect to find traces of these beliefs in the territory between the Caucasus and India, especially among Iranian-speaking populations (Persians, Afghans, Tadjiks). One notes that the mountaineers of Tadjikistan, on the other side of the Hindu-Kush range, do share several elements of the complex, e. g. the Peris watching over herds of ibexes, and indulging in the seduction of hunters, but they lack the the motif of resuscitation of an eaten animal [Livinskij 1972: 144-145]. There are other common elements as well: The world Peri itself derives from the Avestan Persian *pairikā*, which denoted "a class of female supernatural beings of malicious character, who seek to beguile and harm mankind" [Boyce 1975: 84, Nyberg 1966: 469-470; see also Aharonian 1980: 43-

¹ "...In un processo celebrato nel 1390 dall' Inquisizione milanese, l' imputata Pierina de' Bugatis, riferendo nei termini noti la resurrezione degli animali, precisa: "et si quod ex ossibus defiect ponunt loco eius de ligno sambuci" [Bertolotti 1979: 486].

² The Irish St. Mochua, for example, slaughtered twelve deer to feed the poor: "Post hæc S. Mochua jussit cervos illos occidi omnes, ossa tamen eorum usque in crastinum illibate conservari ... [He pronounces a prayer] ... Et statim ossa illa arida carnem et pellem induerunt, et spiritum vivificum assumunt, atque in pristini vigoris motum membra extendunt" [Acta Sanct. Jan I: 47 § 5].

44 on the Armenian pairikâ-péri). Taboos concerning cadavers, menstruation, and sexual relations are widespread among the cultures of Eurasia (as elsewhere in the world): the Persians (especially after the Zoroastrian reform), the ancient Greeks, etc. [Boyce 1975: 300-8; Burkert 1985: 79, 87, 245].

In much of Central Asia, notably among the Turkic-speaking populations, one hears accounts of a female demon – variously named Albastry, Almastry, Halanasy, (H)al, etc. – who is said to have breasts so long they hang over her shoulders and down her back [Johansen 1959]. One notes, however, that some Kazakh myths attribute reversed feet to this demon, while a Tuvin myth portrays her with a single eye in her forehead [Basilov 1987]. Could these represent reworkings of symbolic material – the female with inverted features and the male with a missing feature – more faithfully conserved in the Caucasus and Hindu-Kush?

Ad [1] & [2] – The striking similarities between the myths of consumption and resuscitation discussed above and the initiatory visions of Central Asian and Siberian shamans have been noted more than once in the literature [Eliade 1974: 68-69; Pócs 1989: 41-42]. A Samoyed candidate thus recounts his initiation, in which he visits the "naked man", a supernatural blacksmith: "The naked man cut off his head, cut up his body into small pieces, and threw all into a cauldron. He let them cook for three years ... Then the blacksmith fished out the bones ... put them together and covered them over with flesh" [Eliade 1974: 50-51]. Among the Yakuts of Siberia, the body of the candidate-shaman must be cut up by the "animal-mother", and the pieces distributed to the malevolent spirits, so that the future shaman will know "all the paths, all the wanderings of the spirits who cause illness", and thus be able to cure them [Friedrich & Baddruss 1955: 138-140].

Secondly, one of the principal functions of Siberian shamans is to assure the success of hunters by "capturing" the souls of game animals: "Among other things, the Samoyeds believe that animals have souls or "shadows", which protect them, and which the shaman must "catch" before the hunt can begin. The Taraks firmly believe that a hunter cannot catch an animal unless the sorcerer (shaman) has already captured its "shadow" [Paulson 1965: 91]. It remains to be determined what light these Siberian facts can shed on the Caucasian and Hindu-Kush beliefs that animals must be pre-eaten by the deities before a hunter can capture them. (Is the eating of a creature a means of seizing its soul? Does the implantation of a prosthesis signal supernatural control or possession of an animal or person? [cp Charachidzé 1968: 320-23; Jettmar 1957: 129].

Prospects. The variants of the prosthesis motif presently known to me are clustered in and about three Eurasian mountain ranges: the Alps, Caucasus and Hindu-Kush. Mountainous terrain, as is well known, can shelter populations to a degree from the effects of invasion, population mixing, social and economic innovations, etc. and contribute to the maintenance of cultural and linguistic traits which have been lost or significantly transformed in the adjoining lowlands. This could lead one to suppose that the motif and its associated complex was once more widely attested in the areas in between the locations where variants have been recorded.

While it is certainly the case that myths and motifs can spread among populations speaking unrelated languages, one possibility worth exploring is that

at least some of the languages presently or formerly spoken in the Alpine-Caucasian and Hindu-Kush regions are of common origin. This would lend support to the hypothesis that the current distribution of the prosthesis complex reflects to an extent the spread of an ancient speech community.

The Caucasus and Hindu-Kush are well-known sites of languages which have long puzzled linguists: the three indigenous Caucasian families (Abkhaz-Adyghean, Nakh-Daghestanian and Kartvelian) and the linguistic isolate Burushaski. In the mountainous zones of Western Europe yet another language isolate – Basque – is spoken, and traces of a language of unknown origin ("Raetic") have been noted in the vicinity of the Alps [Pulgram 1978: 38-43]. Numerous attempts have been made during the past two centuries to determine if some or all of the indigenous languages of the Pyrenees, Alps, Caucasus and Hindu-Kush are related genetically either among themselves or with other language families. To a degree, it should be noted, the investigation of genetic links among these languages is an artifact of geolinguistics: Mountainous areas across the globe are characterized by high linguistic diversity [Nichols 1992], and often harbour the last remnants of what were once widespread language groups¹.

The American paleolinguist John Bengtson, drawing upon the work of numerous predecessors – Karl Bouda, Robert Bleichsteiner, Sergei Nikolaev, Sergei Starostin, among others – has recently proposed a linguistic grouping which he has named the "Marco-Caucasian" phylum [Bengtson 1991a, 1991b]. This phylum, which is claimed to be itself one component of a much larger genetic grouping termed "Sino-Caucasian" or "Dene-Caucasian"², comprises the Abkhaz-Adyghean and Nakh-Daghestanian languages (grouped together as the "North Caucasian" family),³ and the isolates Basque and Burushaski. Bengtson has published 65 "Marco-Caucasian" etymologies, consisting of what he considers to be cognate words deriving from at least two of the three above-mentioned families [1991b]. After an initial pass through Bengtson's etymologies, I noted about sixteen Burushaski forms which bear reasonably close phonetic resemblances to Basque and/or "North Caucasian" [almost always Nakh-Daghestanian] lexemes of similar meaning; six of these are given in the accompanying table.

What is to be made of the "Macro-Caucasian" hypothesis? Several cautionary remarks are in order. The Burushaski words cited by Bengtson come almost exclusively from Lorimer's dictionaries [published in 1935-38 and 1962], without considering the more recent – and it appears, more careful – lexicographic work of H. Berger in Heidelberg, and E. Tiffou and colleagues in

¹ E. g. Ossetian, Yagnobi and Pashto, the only surviving linguistic descendants of the northeastern Iranian dialects once spoken across a vast area from Central Asia to Central Europe.

² Bengtson [1991a] includes Sino-Tibetan, Yeniseian (Ket and several extinct languages, Sumerian and Na-Dene in this macrophylum; it corresponds closely to Starostin's "Paleo-Eurasian" grouping [1982: 197].

³ A common origin for the Abkhaz-Adyghean and Nakh-Daghestanian families has yet to be demonstrated to the satisfaction of many linguists who work on these languages. In any event, the more convincing Caucasian-Burushaski lexical similarities presented by Bengtson come specifically from North-East Caucasian (Nakh-Daghestanian).

Journal [e. g. Morin et Tiffou 1989; Tiffou et Pesot 1989]. The Nakh-Daghestanian proto-forms come from a North Caucasian etymological dictionary compiled by Nikolaev and Starostin (examples in Starostin 1982). When, however, I compared some Proto-Nakh-Daghestanian lexemes reconstructed by Nikolaev and Starostin – whose objectif is to demonstrate that "North Caucasian" is a plausible genetic grouping, itself within a macro-family stretching from the Americas to western North America – with forms recently proposed by Johanna Nichols [1993] – who has no such stated agenda – several inconsistencies appeared. While some of these contestible Nakh-Daghestanian etymologies did not violate Bengtson's Macro-Caucasian hypothesis, a few did. The Burushaski word *Semi-lin* "bitter, poisonous" bears a far closer resemblance to Nikolaev and Starostin's reconstructed Proto-Nakh-Daghestanian *cwæmʔi "bile" [Starostin 1982: 67] than it does to Nichols' *stim.

The question of a genetic linguistic grouping paralleling the correspondences proposed here, on the basis of evidence from comparative mythology, must for the time being remain unresolved. Much more work needs to be done, on the basis of the most recent and most reliable language data, before one can associate the prosthesis motif with an ancient population which speaks "Macro-Caucasian".

REFERENCES CITED

- Atharonian, Avétis. 1980. Les anciennes croyances arméniennes. Paris: Payot.
- Berandiarán, José M. de. 1960. Mitología Vasca. Madrid: Ediciones Minerva.
- Basilov, V. N. 1987. Albasty. Tokarev 1987 I: 58.
- Bengtson, John. 1991a. Notes on Sino-Caucasian. Shevoroshkin 1991, pp 87-129.
- Bengtson, John. 1991b. Some Macro-Caucasian etymologies. Shevoroshkin 1991, pp 130-141.
- Bengtson, John. 1992a. The Dene-Caucasian macrophylum. Shevoroshkin 1992, pp 334-341.
- Bengtson, John. 1992b. Macro-Caucasian phonology. Shevoroshkin 1992, pp 342-352.
- Bertolotti, Maurizio. 1979. Le ossa e la pelle dei buoi. Un mito popolare tra etnografia e stregoneria.
- Quaderni storici # 41: "Religioni delle classi popolari", pp 470-499.
- Bleichsteiner, Robert. 1953. Perchengestalten in Mittelasien. *Archiv für Völkerkunde* 8: 58-75.
- Bollandist Society [Joannes Bollandus SJ, Godefridus Henschenius SJ, et al.]. 1863 -. Acta sanctorum ... Paris: Victor Palmé.
- Bonnefoy, Yves, ed. 1981. Dictionnaire des mythologies et des religions des sociétés traditionnelles et du monde antique. Paris: Flammarion.
- Boratav, Pertev Naili. 1976. Les maîtres de l'espace sauvage. Pratiques et représentations de l'espace dans les communautés méditerranéennes. (H. Baifet et al. réds Paris: Éditions du CNRS; pp 89-98.)
- Boratav, Pertev Naili. 1992. Le cerf dans la tradition turque. Le buffle dans le labyrinthe, II: Confluences euro-asiatiques. (Hommage @a Paul Lévy). Paris: Éditions Harmattan; pp 73-84.
- Boyce, Mary. 1975. A history of Zoroastrianism, I: The early period.

- Handbuch der Orientalistik, I Abt, VIII. Band, 1. Abschn., Liefg. 2. Leiden: E. J. Brill.
- Burkert, Walter. 1962. *Weisheit und Wissenschaft*. Nürnberg.
- Burkert, Walter. 1983. *Homo necans: The anthropology of ancient Greek sacrificial ritual and myth*. (trans. Peter Bing). Berkeley: University of California Press.
- Burkert, Walter. 1985. *Greek religion*. (trans. John Raffan). London: Basil Blackwell.
- Canava, Ap'olon. 1990. *Kartuli polk'loris sak'itxebi (megruli masalis mixedvit)*. [Issues in Georgian folklore (according to Mingrelian materials)]. Tbilisi State University Press.
- Charachidzé, Georges. 1968. *Le système religieux de la Géorgie païenne: L'analyse structurale d'une civilisation*. Paris: Maspéro.
- Charachidzé, Georges. 1979. *L'aigle en clé d'eau: un exemple d'inversion conservante. La fonction symbolique*. Michel Izard & Pierre Smith, eds. Paris: Gallimard, pp 83-104.
- Charachidzé, Georges. 1981a. *Caucase du Nord*. Bonnefoy 1981 Vol 1, pp 129-132.
- Charachidzé, Georges. 1981b. *Géorgie. La religion et les mythes des Géorgiens de la montagne*. Bonnefoy 1981 Vol 1, pp 451-459.
- Charachidzé, Georfes. 1981c. *Les Ossètes*, Bonnefoy 1981 Vol 2, pp 215-218.
- Chartolani, Mixeil. 1977b. *čxudani – svanuri saxlis k'erp'i*. [The chkhudani – an idol in the Svanetian home.] Chartolani 1977a: 122-148.
- Chartolani, Mixeil. ed. 1977a. *Svaneti 1: masalebi mat'erialuri da sulieri k'ult'uris šesc'avlisatvis*. [Svaneti I: materials for the study of material and intellectual culture.] Tbilisi: Metsniereba.
- Chikovani, Mixeil. 1971. *Berznuli p'olipemisa da kartuli caltvalas siužet'ta urtiertobisatvis*. [Sur la relation entre le Polyphème grec et le géant borgne géorgien.] *Berznuli da kartuli mitologiis sak'itxebi*. [Questions de la mythologie grecque et géorgienne.] Tbilisi: TSU Press, pp 27-37.
- Colarusso, John. 1984. *Parallels between the Circassian Nart sagas, the Rg Veda and Germanic mythology*. South Asian horizons, I: Culture and philosophy. (V. S. Pendakar, ed.) Ottawa: Canadian Asian Studies Association; pp 1-28.
- Comrie, Bernard. 1988. *Genetic classification, contact and variation*. Georgetown University Round Table on Languages and Linguistics 1988: 81-93.
- Dirr, A. 1925. *Der kaukasische Wild- und Jagdgott*. *Anthropos* XX: 139-147.
- Drachmann, A. B. 1969. *Scholia vetera in Pindari carmina, Vol 1: Scholia in Olympionicas*. Amsterdam: Verlag A. M. Hakkert.
- Dumézil, Georges. 1992. *Mythes et dieux des Indo-Européens*. Paris: Flammarion.
- Dumézil, Georges, trad. 1965. *Le livre des héros: Légendes sur les Nartes*. Paris: Gallimard.
- Dzidziguri, Shota. 1971. *Gruzinskie varianty nartskogo èposa*. Tbilisi: Merani.
- Eliade, Mircea. 1974. *Le chamanisme et les techniques archaïques de l'extase*. [2e éd.] Paris: Payot.
- Friedrich, A. and Buddruss, G. 1955. *Schamanengeschichten aus Sibirien*.

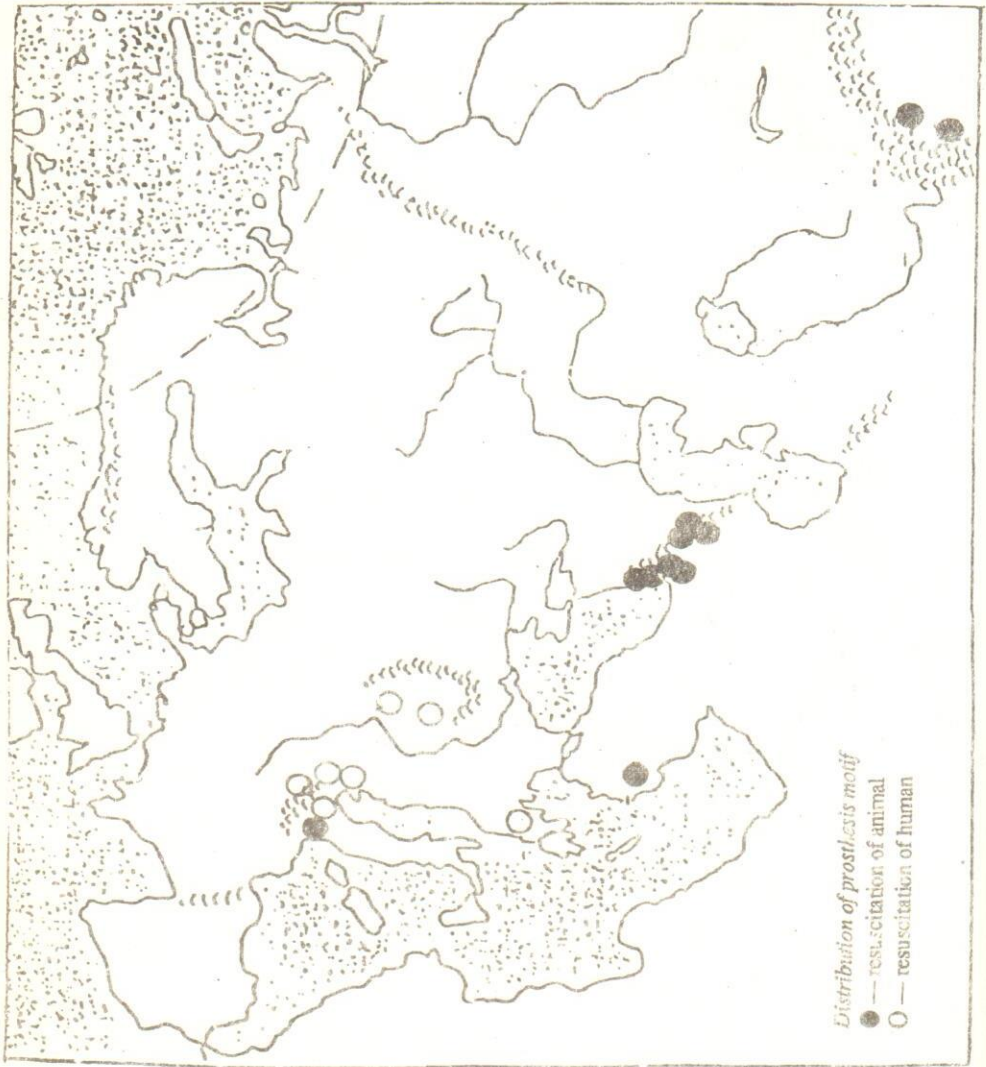
- München: Planegg.
- Fussman, Gérard. 1977. Pour une problématique nouvelle des religions indiennes anciennes. *Journal Asiatique*. CCLXY: 21-70.
- Gabliani, Egnate. 1925. *zveli da axali svaneti*. [Old and new Svaneti.] Tbilisi: Sakhelgami.
- Gamkrelidze, T & Ivanov, V. 1984. *Indoeuropejskij jazyk i Indoeuropejcy*. Tbilisi: TSU Press.
- Gamkrelidze, T. & Ivanov, V. 1991. Les premiers Indo-Européens de la histoire: les ancêtres des Tokhariens en Asie Mineure ancienne. *Revue des études géorgiennes et caucasiennes*, 6: 265-96.
- Gignoux, Philippe. 1979. "Corps osseux et âme osseuse": essai sur le chamanisme dans l'Iran ancien. *Journal Asiatique*. CCLXVII: 41-79.
- Grange, Isabelle. 1983. Métamorphoses chrétiennes des femme-cygnés: du folklore à l'hagiographie. *Ethnologie française*, XIII, 2: 139-150.
- Greenberg, Joseph H. 1987. *Language in the Americas*. Stanford University Press.
- Harva, Uno. 1959. Les représentations religieuses des peuples altaïques. Paris: Gallimard.
- Heine-Geldern, Robert. 1956. The coming of the Aryans and the end of the Harappa civilization. *Man* (October 1956), LVI # 151, pp 136-140.
- Heyne, Chr. Gottl. ed. 1807. *Pindari carmina et fragmenta cum lectionis varietate et annotationibus*, Vol. II. Oxford: N. Bliss.
- Hoffmann-Krayer, E. and Bächtold-Stäubli, H. 1929-1941. *Handwörterbuch der deutschen Aberglaubens*. Berlin: Walter de Gruyter.
- Hussam-ul-Mulk, Shahzada. 1974. Chitral folklore. Jettmar, ed. 1974, pp 95-110.
- Jettmar, Karl. 1957. Heidische Religionsreste im Hindukusch und Karakorum. *Wissenschaft und Weltbild* 10. Jahrgang (Juni 1957): 126-131.
- Jettmar, Karl. ed. 1974. *Cultures of the Hindukush*. Wiesbaden: F. Steiner.
- Jettmar, Karl. 1975. *Die Religionen des Hindukusch*. Stuttgart: W. Kohlhammer.
- Jettmar, Karl. 1986. The religions of the Hindu-Kush. Vol 1: The religion of the Kafirs – The pre-Islamic heritage of Afghan Nuristan. (tr. Adam Nayyar, contributions by S. Jones, M. Klimburg & P. Parkes). Wiltshire, England: Aris & Philips Ltd.
- Johansen, Ulla. 1959. Die Alpfrau: eine Dämonengestalt der türkischen Völker. *Zeitschrift der deutschen morgenländischen Gesellschaft*, Band 109, pp 303-316.
- Litvinskij, B. A. 1972. *Drevnie kočevniki "kryši mira"*. Moscow: Glavnaja redakcija vostočnoj literatury.
- Lorimer, D. L. R. 1981 (reprint). *Folk tales from Hunza*. Lahore: Allied Press.
- Lorimer, H. L. 1936. Gold and ivory in Greek mythology. Greek poetry & life: essays presented to Gilbert Murray, pp 30-33. London: Oxford University Press.
- Lot-Falck, Eveline. 1953. Les rites de chasse chez les peuples sibériens. Gallimard.
- Mak`alata, M. 1985. C`q`lis k`ult`is gadmonaštebi lečxumši. [Remnants of

- a water cult in Lechxumi.] Masalebi lečxumiš etnograpiuli šesc' avlisatvis. [Materials for the ethnographic study of Lechxumi.] Mixeil Chartolani, ed. Tbilisi: Metsniereba: 125-149.
- Mal'sagov, A. U. 1987. Elta. Tokarev 1987 I: 433.
- Mannhardt, W. 1858. Germanische Mythen. Berlin: F. Schneider.
- Matičetov, Milko. 1959. La costola di legno: di un tema narrativo diffuso nel territorio alpino orientale. *Alpes Orientales: Conventus de ethnographia Alpium orientalium tractans I*, 79-90.
- Morin, Yves Charles et Tiffou, Étienne. 1989. Dictionnaire complémentaire du bourouchaski du Yasin. Paris: Peeters.
- Murkelinskij, G. B. (ed.) 1971. Sravnitel'no-istoričeskaja leksika dagestanskix jazykov. Moscow: Nauka.
- Nadaraia, M. 1980. Demonologiis sak'itxisatvis sakartveloši. [Demonology in Georgia.] Masalebi guriis etnograpiuli šesc' avlisatvis. [Materials for ethnographic study of Guria.] G. Jalabadze, ed. Tbilisi: Metsniereba: 183-202.
- Nichols, Johanna. 1992. Linguistic diversity in space and time. University of Chicago Press.
- Nichols, Johanna. 1993. The Nakh-Daghestanian consonant correspondences. Unpublished paper presented at the 8th Conference on the Non-Slavic Languages of the Former USSR. University of Chicago, May 1993.
- Nyberg, H. S. 1966. Die Religion des alten Iran. Osnabrück: Otto Zeller.
- Oniani (Wonyan), A. 1917. Lušnu ambwar lelāsxu šumi ninšw. [Svan texts in the Lashx dialect.]
- Materialy po jafetičeskomu jazykoznaniju**, vol 9. St. Petersburg: Akademia Nauk.
- Parkes, Peter. 1987. Livestock symbolism and pastoral ideology among the Kafirs of the Hindu Kush. *Man (N. S.)* #22: 637-660.
- Paulson, Ivar. 1959. Die Tierknochen im Jagaritual der nordeurasischen Völker. **Zeitschrift für Ethnologie** 84 #2: 270-293.
- Paulson, Ivar. 1965. Les religions des Asiates septentrionaux. Les religions arctiques et finnoises. [Ivar Paulson, Ake Hultkrantz & Karl Jettmar, eds.] Paris: Payot.
- Pócs, Éva. 1989. Fairies and witches at the boundary of South-eastern and Central Europe. **Folklore Fellows Communications** # 243. Helsinki: Suomalainen Tiedeakatemia.
- Puhvel, Jaan. 1987. Comparative mythology. Baltimore: Johns Hopkins University Press.
- Pulgram, Ernst. Italic, Latin, Italian. Heidelberg: Carl Winter.
- Roscher, W. H. 1965. Ausführliches Lexikon der griechischen und römischen Mythologie. Hildesheim: G. Olms.
- Roux, Jean-Paul. 1984. La religion des Turcs et des Mongoles. Paris: Payot.
- Salakaia, Sh. X. 1975. Ritual folklore of the Abkhazians. **Soviet anthropology and archeology**, Summer-Fall 1975: 168-178.
- Salakaia, Sh. X. 1987. Ažvejš. Tokarev 1987 I: 49-50.
- Schmidt, Leopold. 1951. Pelops und die Haselhexe: Ein sagenkartographischer Versuch. **Laos: Vergleichende Studien über Volkskunde**, I: 67-78.

- Schmidt, Leopold. 1952. Der "Herr der Tiere" in einigen Sagenlandschaften Europas und Eurasiens. **Anthropos** 47: 509-538.
- Shevoroshkin, Vitaly (ed). 1991. Dene-Sino-Caucasian languages. Bochum: Universitätsverlag Dr. Norbert Brockmeyer.
- Shevoroshkin, Vitaly (ed). 1992. Nostratic, Dene-Caucasian, Austric and Amerind. Bochum: Universitätsverlag Dr. Norbert Brockmeyer.
- Snoy, Peter. 1964. Feldbestellung in Munschan. Festschrift für Ad. E. Jensen. München: Klaus Renner Verlag; pp 665-669.
- Snoy, Peter. 1975. Bagrot: eine dardische Talschaft im Karakorum. Graz: Akademische Druck- und Verlagsanstalt.
- Starostin, Sergej. 1982. Praenisejakaja rekonstrukcija i vnešnie svjazi enisejskix jazykov. Ketskij sbornik: Antropologija, etnografija, mifologija, lingvistika. [E. A. Alekseenko, I. I. Gokhman, V. V. Ivanov & V. N. Toporov, eds.] pp 144-237. Leningrad: Nauka.
- Tiffou, Étienne. 1992 (ms). Yasin, vallée heureuse de l'Himalaya: Étude sur les Bourouchos du Yasin. Université de Montréal. Dépt. de Linguistique.
- Tiffou, Étienne et Pesot, Jurgén. 1989. Contes du Yasin. Introduction au bourouchaski du Yasin avec grammaire et dictionnaire analytique. Paris: Pecters.
- Tokarev, S. A., ch. editor. 1987. Mify narodov mira. Moscow: Sovetskaja énciklopedija.
- Virsaladze, Elene. 1976. Gruzinskij oxotničij mif i poèzija. Moscow: Glavnaja redakcija vostočnoj literatury.
- von Sydow, C. 1910. Tors färd till Utgard: I. Tors bockslaktning. **Danske Studier** 1910: 65-105.
- Xajdakov, S. M. 1973. Sravnitel'no-sopostavitel'nyj slovar' dagestanskix jazykov. Moscow: Nauka.
- Xalilov, X. M. 1987. Dèvy. Tokarev 1987 I: 418.

Prosthesis motif 1: revived animal

[0] Source	[1] victim	[2] reviver (♂ or ♀, if known)	[3] reviver's features	[4] vct eaten	[5] instrument	[6] bone missing	[7] prosthesis	[8] remarks
1	2	3	4	5	6	7	8	9
CAUCASUS								
Abkhazian [Dirr, Salakaia]	game (ibex, deer)	♂ god Adigwe or Azlweipsh	blind, aged, deaf	yes	(magic) stick	usually shoulder	wood	hunters only kill pre-eaten animals
Khevsureti [Dzidziquiti]	ibex	"devils" [♂ ?] (eshnak`ebi)		yes	spell: adeg, xech`ech`ao"	shoulderblade	wood	wedding feast
Martsheti [Dzidziquiti]	ibex	"devils" [♂ ?] & "place-mother"		yes	spell: "adeg, xech`ech`ao"	shoulderblade	wood	
Ossetian [Virsaladze]	deer	♂ hunting god Afsaty	??	??	??	rib	ash-wood	
Ossetian [Dzidz]	game animal?	"saints"	??	yes	??	rib	box-wood	
Cheche [Dzisziquiti]	[game animal?]	"giants"	one-eyed	yes	??	shoulderblade	wood	
Mingrelian [Virsaladze]	ibex	??	??	??	??	shoulderblade	beech-wood	
Lechxumian [Mak`alaria]	cow	♀ "fairies" (ch`ink`a)	reversed feet [Na-darata]	[yes]	??	shoulderblade	wood	wedding feast

1	2	3	4	5	6	7	8	9
Armen. [Ehiade]	bull [boeuf]	esprits des bois	??	yes	??	rib	walnut	wedding feast
"Caucasus" [Xris. Vost.]	"animal"	"esprits de la forêt"	??	[yes]	struck w/branches	bone	wood	
W. EUROPE								
Milan (1390) [Bertolotti]	bulls	♀ accused of witchcraft	"domina Indi"	??	??	any bone	elder [sambuci]	revived bulls too weak to work
TURKEY								
SW Turkey: Ula [Boratav]	deer [cerf]	"vieillard et sa fille"	"gardiens des cerfs"	yes	call: "Tchi, tchi, tchi!"	rib	juniper	human guest renounces deer-hunting
HINDU-KUSH								
Burusho [Lorimer]	goat	Pfīts	??	yes	shaking	rib	wood	wedding feast
Burush. [Tiffou]	bull	Pfīts	??	yes	reassembly	slank	wood	
Shina/Burusho [Jettmar]	ibex	♀ faïries` (Peris)	reversed feet, eyes	[yes]	??	bone	wood	hunters only kill pre-eaten animals
Kalash [Lièvre et Loude]	markhor (ibex)	♀ 'faés' (suchi)	reversed feet, breasts, eyes	yes	reassembly	ribs	juniper	faïries herders of markhor

Prosthesis motif II ("Pelops") revivied human

[0] Source	[1] victim	[2] reviver (♂ or ♀, if known)	[3] reviver's features	[4]vet aren?	[5] strument	[6]bone missing	[7] prosthesis	[8] remarks
1	2	3	4	5	6	7	8	9
CLASSICAL								
Classical Greece	Pelops (slain by father)	Hermes, Rhea, or Klotho	deity	shoulder only	cauldron?	shoulder	ivory (by Demeter)	Pelops from Anatolia
Greece: Pelops [var: Lorimer]	Pelops (slain by father)	god(s)	deities	almost entirely	cauldron?	shoulderblade	ivory	
Egypt: Osiris	Osiris	sister (sis)	deity	only penis	air blown by wings	penis	lemon & saliva	
EUROPE								
Magyar [Mannhardt]	hero Eisenlaci	Sghlangen-koinig		no	water & herbs	shoulderblade (rt)	gold & ivory	
Slovakia [Matetov]	girl (witch)	witches (♂ & ♀)		yes	??	Schienbein (shinbone)	Haselstrauch	village boy denounces girl
Hungary [ibid]	girl (witch)	witches		yes	??	rib	Holra [elder?]	denounced, dies
Bolzano [ibid]	girl (witch)	witches		yes	??	rib	wood	denounced, dies
Südtirol [ibid]	girl (witch)	witches		yes	??	rib	hazel	denounced, turns to dust
Slovenia [ibid]	♀ witch (carovnica)	witches		yes	??	rib	linden [lipovo]	denounced, turns to dust
Slovenia [ibid]	wizard (vednanci)	witches		yes	??	leg	poplar [topolova]	denounced, leg breaks
Slovenia [ibid]	witch (štrih)	witches		yes	??	rib	elder	
Croatia [ibid]	witch (štrk)	witches		yes	??	rib	poplar	

1	2	3	4	5	6	7	8	9
Tyrol: Seis [Scnidd]	girl (witch)	witches [Hexen]		yes	none?	rib	hazel	denounced, dies
Tyrol: Ulten	Mädchen	witches		no??	none??	rib	örle [alder]	denounced, dies
Austria: Odenburg [ibid.]	Mädchen	witches?		yes	none?	rib	Hollunder [elder]	

"Thor" motif: revived animal/human with missing bone

[0] Source	[1] victim	[2] reviver (or, or q, if known)	[3] reviver's features	[4] vct aten?	[5] instru- ment	[6] bone missing	[7] result	[8] remarks
CAUCASUS								
Mingrelian [Canava]	bull	demon ["kaj"]	??	yes	??	leg bone	paralyzed leg	wedding feast
W. EUROPE								
Norse: Thor's goats	goats	Thôrr: god		yes	hammer & prayer	thigh (damaged)	[goat limps]	
Scotland [Schmidt]	grey sheep	stepdaughter (sheep's owner)	??	by step mother	??	hoof	sheep lame	Cinderella-type folktrale
Normandy [Grange]	wild geese ("jantes")	St. Oppor tune, 7th c. abbess	protectress of birds	yes?	prayer	foot bone	geese limp	
Picardie [Grange]	fee	fairy herself, instructing hero	"fille du diable"	cooked not eaten	reassembly	little toe of one foot	limps?	hero uses fairy's bones to build ladder to sky
HINDU-KUSH								
Badrkshian [Snoy 1964]	sheep	Pire Schah Naser	local saint	yes	Pire's staff	Hinterbeink nochen	sheep lame	bone stolen by boy

	BASQUE	BURUSHASKI	NORTH (-EAST) CAUCASIAN	NAKH	AVAR-ANDI-DIDO	LAK	DARGI	LEZGHIAN
1	2	3	4	5	6	7	8	9
MCE # 4	khuma "mane, horsehair"	khama, q'ama "felt (fabric)" ¹	*q` q` amhá "long hair, mane" [Gk κόμη, ? < Macro- Cauc substrate]	Chechen kɔvaxɔ «БИСОК» "q` wansa "temple"	Авар kɔama «ррбѣн» пегыха q` ama "comb (cock)"	q` ama "mane"	Dargi kɔama q` ama «ррѣна» "mane"	Lezghi kɔam q` am «зартырок» "back of head"
MCE # 10	be-ha- z(t)un "bile, gall" ²	žhemi- li ¹ "bitter, poison (ous)"	*čwaxʔi "жертв (bile, gall)" [St 67] ³	Chech. stim Proto-Nakh *stim	Авар cum; Proto-Andi *simi	ssi	sũme	Archi scam-; Proto- Lezghian *šim-
MCE # 13		kâr "fellock", [N] kâro "hoof (of horse)"	*k` wiv "foot"					Lezghi k` ur "foot, hoof" Archi k` wiri "animal's foot"
MCE # 30	sagar "apple" ⁴	šuvini/soy ori. "kind of pear"		č	Tsez tsixoli "pear" ? < Georgian (m) sɔxali?		?Dargi xɔalp q` ur	Lez. č`ix`w` er, Agul. žiyer, Tbs. žaxar, žiyir "pear"

¹ Morin & Tiffou (1989: 35) list khama "tapiss. or foute", both of them in formats different from the one in Bongtsou's gloss "felt".

² Bongtsou asserts that the remains of once-productive prefixes can be detected in the Basque lexicon [1991a: 75-77]. An initial syllable in the form be-/bi- occurs in many words denoting body parts and bodily fluids (cp. be-latz "toe" SCE # 31, below; be-gi "eye, be-larri "ear", etc.).

³ Nichols 1993 reconstructs PNEC *stim

1	2	3	4	5	6	7	8	9
MCE # 32	Spanish, becerro "calf, young bull" [? < Basque substrate]	buşođo; [Wrech] boşo "calf"; {Yasin] boşo, pl. boşu, -şa	* (w/d)elkw)ə "calf, bull calf" ⁴	Chechen, Ingush bwořš	Avar beča, Avarx baba "rednok" "calf"	garpn, bawé		Archi bā, Archi bawé
MCE # 40	eima-kume "woman"	quma/kuma "concubine"	*qVnV [St 24]: Plama "woman"		Tsez yana, Xvār. ana, Xvār.	qami		Archi xom, Lzg. Xvāwé xunub
SCE # 31	hatz "finger, claw, paw"; be-hatz "toe, thumb"	qas̄ "cubit" [elbow to fingertips]	*k ^w ac̄e "paw"; PrDag *k ^w ac̄ a "rana" "paw"	Ingush "нога" Proto-Nakh *gac̄`n	Avar k ^w ac̄` гънии, yini		Dargi k ^w ac̄` (a)	Lzgi k ^w ac̄` "foot"
SCE # 85	(h)ur "water" hur-aldé "flood"; hur-egin "sweat"	huur/lur "conduit for water"; har-ait "rain"; hur- ooyo, [Nagri] hor-ogo "sweat"			Avar xlor lhori; Ardi ыръыръинур "озеро, пруд" "lake, pond"			Lzg, Rutil "yur it̄" "стоячая вода" "standing water"

...cols 1993 reconstructs a base form *k^wac̄e, one of a series of phonetically-similar consonants for different ages and genders of bovin. The root structure is (CV)-S1V (R), where CV = prefix, often a grammatical class prefix, and ST = a member of the shifting consonant series. The PNEC prefix *b-marked Class 3 (one of the classes of nouns denoting non-humans). Compare the opposition, in Avarx, a modern NWC language, between b-u-şa [Class 3] "young bull" and r-e-şa [Class 2] "female calf".

1	2	3	4	5	6	7	8	9
SCE #92	?sagu/sabu "rat, mouse"	[Shina] fargsei "woolly flying squirrel" [$<$ But substrate]				тгаркба тарг'а "ласка" w tasel	тгаргба таргба "ласка"	Agul turk "куница" мателг; Тгах суык sik "ласка"
SCE #117	?ezhi "honey, sweet"		NEC*(...) зу-V "мед" "honey"		Анди гьунцила hinc'c'а "honey"	ниц' nic' "honey"	Дарг'и зарба вар'а,	Lzg. уьртмав ирт, Archi inc' имци "honey"
SCE #117		мAc'ic' "honey"	NEC *ni- зу-V "сладкий" "sweet"	Ch-Ing moz, Bats moc' "honey"	Анди мидци mic'c'а "sweet"		Дарг'и мурьил мур'и	Lzg. верци верс'и "sweet"

ბურამ პარტოზი

ერთი ტიპის შესიტყვების ორი ვარიანტისათვის პართულ-ზანურში

სამწევრა სახელურ შესიტყვებაში, სადაც კონსტრუქციის ბირთვის, ე.ი. მთავარი წევრის (საზღვრულის) სატელიტად (მსაზღვრელად) უბრალოდამატე-
ბანი „სავსე“ მიმღეობა გვაქვს, საზღვრული სათავისი აღმნიშვნელი სიტყვაა,
უბრალო დამატება — ამავსებლისა. შდრ. ქართ. წყლით სავსე ჭიქა,
შდრ. თხოლოთ ეფშა გუდა „თხლით სავსე გუდა“, ლაზ. ყვალითენ
ოფშა გუდა „ყველით სავსე გუდა“.

სავსე მიმღეობა ქართულში შეიძლება პრევერბითაც იყოს წარმოდგენი-
ლი შდრ. აღსავსე, განსავსე. მეგრულში კი ე- პრევერბს სხვა პრევერ-
ბებზე ენაცვლება: აღა -, გო -, მო -. მაგ.,

ქლოვითი კოჩი ვორეთ, აღაფშარე ლაფარეფი (ხუბ. 358^ა) „ოცდაათი კაცი ვართ, სავსე
ლაფარეფი“; ართო მუნტურში გოფშა ქორე (ხუბ. 140^ა) „მთლად მატლით გავსებულია“; კოჩი-
მელთიე მობშა მადუ ოხეში მასარეფია (ყიფ. 75^ა) „კაცის თავით სავსე მაქვს ეზოს მესრე-
ფია“.

ლაზურის დასავლურ კილოებში (ათინურ-ართამენულსა და ვიწურ-არქა-
მულში) ოფშა ფორმა გვაქვს, აღმოსავლურში (ხოფურში) — დოფშა.

მიმღეობისეული უბრალო დამატება მოქმედებითი ბრუნვის პარალელურად
ნათესაობითის ფორმით გვხვდება მეგრულში, ლაზურში კი სახელობით ბრუნ-
ვაში დგას. შდრ.

მეგრ.:
პარანს დიდი-დიდი ლავანეფი რდგ ღვიინიში ეფშა (ყიფ. 20^ა) „პარანში დიდ-დიდი
შარები იყო ღვინით („ღვინის“) სავსე“.

ჭობირგ ართი ოსური, ნამუსუთი კოკა წყარიშ ეფშა ხუჯის კვლდგნი (ხუბ. 177^ა)
„დაინახა ერთი ქალი, რომელსაც წყლით („წყლის“) სავსე კოკა ედგა („უღდას“) მხარზე“.

ჭობირგ, ოსურცგ ხუცგ დონალი წყარიში ეფშა ქიკლადაგ ნი (ყიფ. 84^ა) „დაინახა,
რომ ქალს მხარზე წყლით („წყლის“) სავსე კოკა უღდას“.

შოლართგ დო ქემკეფირთგ ბჟაში ეფშა ქვაბის (ხუბ. 66^ა) „წამოვიდა და დადგა რძით
(„რძის“) სავსე ქვაბთან“.

შინდორი ართო ჩიჩიეფიში ეფშა ქორე (ხუბ. 91^ა) „შინდორი ერთიანად გლაზებით
არს სავსე („გლაზების სავსე არის“)“.

თ. აგრ. ზემოთ ციტირებული მუნტურში გოფშა (ხუბ. 140^ა) „მატლით („მატლის“) სავსე
ლაზ.“.

არ ტასის, მჟა ოფშა ტასის, ჟურ თანე მაი უკაულოენ (კარტ. II 163^ა) „ერთ თასში,
რომ (არქე“) სავსე თასში, ორი ბაყაყი ჩამხტარა“.

უბრალო დამატების ბრუნვად მოქმედებითის ნაცვლად ნათესაობითის
(მეგრულში) და სახელობითის (ლაზურში) წარმოჩენა ზანურ ენებში სახელ-
მწერის შესიტყვებისათვის დამახასიათებელ ტენდენციათა რეალიზაციის შედე-
გად.
ქართულში ზმნური შესიტყვების სახელზმნურ (ნაზმნარსახელიან) შესი-
ტყვებად (ე.ი. წამყვან, მთავარ წევრად მასდარის ან მიმღეობის მქონე შესი-
ტყვებად) გადაკეთების შემთხვევაში პირდაპირი ობიექტი და გარდაუვალი
შინის სუბიექტი მსაზღვრელად იქცევა (ატრიბუტულად ან სუბსტანტიურად),

ირიბი ობიექტი კი თვის-თანდებულის ნათესაობითში დაისმის. რაც შეეხება უბრალო დამატებასა და გარემოებებს, ისინი ცვლილებას არ განიცდიან.

ანალოგიური ცვლილება მოსდის ზმნურ შესიტყვებას სახელზმნურ გარდაქმნისას მეგრულსა და ლაზურში: პირდაპირი ობიექტი და გარდაუვალ ზმნის სუბიექტი მსაზღვრელად იქცევა, ირიბი ობიექტი კი მიმართულებით (ან დანიშნულებით) ბრუნვის ფორმით გვეყვლინება.

როგორც ვხედავთ, სახელზმნები (ნაზმნარი სახელები), რომლებიც თავისუბური ბუნების სიტყვებია — სახელის ნიშნებიცა აქვთ და ზმნისაც (ან, როგორც ამბობენ, სახელისა და ზმნის შუალედური ფორმებია), მათთან დაკავშირებულ სიტყვებთან ავლენენ როგორც სახელურ, ისე ზმნურ სინტაქსურ ძალას (შდრ. ერთი მხრივ, შეთანხმება და სახელური მართვა, მეორე მხრივ, — ზმნური მართვა და მართვა).

ამასთან ერთად, მეგრულსა და ლაზურში მკვეთრად არის გამოხატული ორი ურთიერთსაპირისპირო ტენდენცია: მეგრულში იზრდება სახელზმნის სახელური სინტაქსური ძალა, ლაზურში კი — ზმნური. ეს ტენდენციები იმაში ვლინდება, რომ მეგრულში სახელზმნასთან არა მარტო პირდაპირი ობიექტი და გარდაუვალი ზმნის სუბიექტი იქცევა მსაზღვრელ სახელად, არამედ ირიბი ობიექტი, უბრალო დამატება და გარემოებაც; ლაზურში კი სახელზმნას არა მარტო უბრალო დამატება და გარემოება, არამედ პირმიმართი ობიექტები და გარდაუვალი ზმნის სუბიექტიც იმავე ფორმით შეეწყობა, როგორითაც შესაბამის ზმნასთან არიან შეწყობილი. მაგ.,

მეგრ.:

თე ოსურკუ, მუჟამც სქუა ქაშიდგ ნი, იში კოჩიში ძირაფა ვა აკოდგ (ყიფ. 552ა) — ქალს, როცა შვილი გაუჩნდებოდა, მისი კაცისათვის („კაცის“) ჩვენება არ უნდოდა; ჯაში ლუღიში მოგამუშა მიდართასგ ნი, თიწკმა ათე პლატოკი ჟი ქმნაჯოთი ლურულც ჩხინდი ლო პიდგ (ყიფ. 82ბ) „ჩისთვის („ჩის“) თავის მისარტყმელად რომ წავა, მაშინ ეს ცხვირსაოცი ზედ დაუვალ მიცვალეზულს სახეზე („ცხვირსა და პირზე“).

ქოძირგ ხოლო პაპა წყარიშ შოლირი (ხუბ. 2281) „ნახა კიდევ მღვდელი წყლის („წყლის“) დასველებული“; ქოძირგ, ტუსგ ართი სირმაში გონწყილი კოჩი ქიმთორე ნი (ყიფ. 702) „ნახა, რომ ტყეში ერთი სირმით („სირმის“) გაწყობილი კაცია“.

ათე ცირას ეწყინგ თეშ თაქიან ძირაფაქ (ხუბ. 14732) „ამ გოგოს ეწყინა ამის აქ („აქტური“) ნახვა“; თე ღრენ მაულარ ვორეთ ჩქე (ხუბ. 27029) „იქით („იქითური“) მიმავლები ვარ ჩვენ“; წყარიშ შქვიდამ ბედი ქიმეფაოთია (ხუბ. 13524) „წყალში („წყლის“) დაბრახობის ბედი მოვცეთ“; ძლაბიქ ქმობვადგ, მუში წოხოლენი წყარ-პიჯიში განაჩინებუქ (ხუბ. 21537) „გოგო შეხვდა, წინაზე („წინანდელი“) წყლის პირას („წყლისპირის“) მისი გაცნობილი“; ქუმენერა დო გეღანიში ულაშენი ვარია ქარაგადაფუ (ხუბ. 3621) „ხვალ და ზეგ („ხვალინდელ და ზეგის“) წავსვალზე უარი ათქმევინა“.

ლაზ.:

არ კოჩი დო ლოქუნუ ოქუნენი თერზიშა ქომეხთუ (ჩიქ. I 1729) „ერთი კაცი ტანსაცმლის („ტანსაცმელი“) შესაკერად თერძთან მივიდა“; მამულიქ დიშქა ოკვათუს ქოჯოჭკუ (ჩიქ. I 4323)

¹ დო ლოქუნუ ოქუნუ, დიშქა ოკვათუ და მსგავს შესიტყვებებში რომ სახელობითში დასმულ უბრალო დამატებები გვაქვს და არა ნათესაობითის ნულალომორფიანი მსაზღვრელები, ე.ი. საზღვრულის წინ მდგომი მსაზღვრელის გაცვეთასთან, მის მიერ ნათესაობითის დამოლოების დაკარგვასთან (დო ლოქუნუ <დო ლოქუნუ შ, დიშქა <დიშქა შ) რომ არა გვაქვს საქმეაზზე ისეთი მაგალითები მიუთითებს, სადაც უბრალო დამატება უშუალოდ კი არ უძღვის ნაზმნარ სახელს, არამედ გათიშულია მისგან რაიმე სიტყვით (სახელით, ზმნისართით), მაგრამ მაინც სახელობითის ფორმითაა წარმოდგენილი. შდრ. აქვე მოყვანილი შესიტყვებები: ჟოლოეფე ბიგათენ

„შეშა“ კრა დაიწყო“; ჯოლოფე ბიგათენ ობახუს ქოგოჟკუ (ჩიქ. I 26a)
 („ახალღბი“) ჯოხით ცემა დაიწყო“; არ ავი ჯოლორის ტავშანი ექოლენ გამაყონუ
 (ჩიქ. I 73a) „ერთ მონადირე ძალს კურდღლის („ქურდღელი“) იქიდან გამოყვანა უნდოდა“;
 „წკარითე ოშუკუ გოჟკონდუ (დიუმ. I 512a) „ფეხის („ფეხი“) წყლით დასველება დაავი-
 „ლაჟუტი ოხოიშა მომალუ ვა ნაჟიშინენან (კარტ. I 302a)
 („შეგროვება“) დაიწყო“; ლაჟუტი ოხოიშა მომალუ ვა ნაჟიშინენან (კარტ. I 302a)
 („სიმინდი“) შინ მოტანა ვერ მოუსწრიათ“; დიშქა ოკვათალე არგუნი ქავზლუ დო
 „თის გოჯინუ (ჩიქ. I 437) „შეშის („შეშა“) საჭრელი ნაჯანი ილო და დაღეს თავში და-
 „სა ოხოი შკიდალუ კოჩის ქერემიდი ფარათე ვილათ, ეშო იყვენ-? (ჩიქ. I 146a) „შენ,
 („ახალ“) მაშენებელ კაცს, კრამიტი რომ ფულით წავილით, ეს („ისე“) იქნება“.
 „სანი დიდი ჯუმას სქანი ხატიოშენი თი მეკვათუ ვარ მინონ (კარტ. I 434) „შენი უფროსი
 „შენს უფროს მას“) „შენი ხატორით თავის („თავი“) მოკვეთა არ მინდა“; სქანი კულა-
 „პაჟი-ჩქი მის მეჩამუ მინონდა (კარტ. I 522) „შენი ქალიშვილის („ქალიშვილი“) ჩემი ვა-
 „ჩემს ვაჟს“) მიცემა მინდა“.

„ქუმალი ფე-მუ ში მეხთიმაფაშა შიტა ბიჟიქი მაწკინდი ქამეწკუ დო ოხოიშა ქიმულუ
 (კარტ. I 414) „თავის ძმების („ძმები“) მისვლამდე უმცროსმა ვაჟმა ბეჟედი ჩამოხსნა და შინ მო-
 „მაჟან კალეფი მოხთიმაფაშა სუმითი ოდას გეყოლენტს (კარტ. I 543) „მაჟანკლების
 „მოსვლამდე სამივე ოთახში გყავდეს“; დუმანი გაძახთიმუშენი ბაჯს ღორმადე
 (ჩიქ. I 148) „კვამლის („კვამლი“) გამოსასვლელად მილს ხვრელები აქვს“.
 „ლაზურ სახელზმნურ (ნაზმნარსახელიან) შესიტყვებებში იმავე კონსტრუქ-
 „არსებობა, რაც ზმნურ შესიტყვებაში გვაქვს (ლაზუტი მულუ —
 „ლაზუტი მომალუ „სიმინდი მოიტანა — სიმინდი მოტანა“, დიშქა
 „ოკვათუ — დიშქა ოკვათალე „შეშა დაჭრა — შეშა საჭრელი“,
 „დუმანი გამახთუ — დუმანი გამახთიმუ „კვამლი გამოვიდა —
 „კვამლი გამოსვლა“), გვიანდელი მოვლენა ჩანს და თურქულის გავლენის შედე-
 „გუნდა იყოს“.

რაც შეეხება ნაზმნარსახელიან შესიტყვებაში წამყვანი წევრის (მასდარის,
 მამლეობის) სახელური სინტაქსური ძალის გაზრდას, რაც მეგრულისათვის
 არის ნიშანდობლივი, ეს მოვლენა ქართულისათვისაც არ არის უცხო. სანიმუ-

„მაჟუ, ტავშანი ექოლენ გამაყონუ, კუჩხე წკარითე ოშუკუ, დიკაფე კიკილითე
 „ჯორობუ, ლაჟუტი ოხოიშა მომალუ. ნაზმნარ სახელთან შეწყობილი სახელი სახელო-
 „მთხა მაშინაც, როცა ფრაზაში სიტყვათა ინფრისიული წყობა გვაქვს: ჯერ ნაზმნარი სახელია და
 „შეშა — მისგან სხვა სიტყვებით გათიშული სახელი. შდრ. ოსმანის ოკითხუ უნტუ ემ კონიფე-
 „სერ გოზთიმუშუ ამბაი (ჩიქ. I 463) „ოსმანს იმ კაცების ღამე სიარულის ამბის კითხვა უნდო-
 „და („ოსმანს კითხვა უნდოდა იმ კაცების ღამე სიარულის ამბავი“); გირმა კოჩის უნტუ ოდლუ
 „ბერეში ბაბა (კარტ. I 170-171) „ტყის კაცს ორი ბავშვის მამის მოკვლა უნდოდა („ტყის
 „კაცს უნდოდა მოკვლა ორი ბავშვის მამა“). აქ წარმოდგენილი ზოგი მოსაზრება ჩემს ხელნაწერ
 „შეშაზე მითითებით მოყვანილი აქვს დ. ჩხუბიანიშვილს მონოგრაფიაში: „ინფინიტისის საკითხისა-
 „თუბს ქართულში“, თბ., 1972, გვ. 132.

2 შდრ. ინგილოურში აზერბაიჯანული ენის გავლენით წარმოქმნილი სიახლე — ნაზმნარ სა-
 „ხელს უბრალო დამატება სახელობითის ფორმით შეწყობა [შდრ. გრ. იმნაიშვილი, ინგილოუ-
 „რის მთავარი სინტაქსური თავისებურებანი: ივე, XI, თბ., 1959, გვ. 183-184; მისივე, ქართული
 „ენის ინგილოური დიალექტის თავისებურებანი, თბ., 1966, გვ. 86, 138-139 (ავტორის აზრით, პურ
 „მთხა. კაც მოკლუა და მსგავს „შეიტყვებებში ნაზმნარ სახელებთან შეწყობილი სახელები
 „ნარ — პურ, კაც... — ბრუნვისნიშნამოკვეცილ ნათესაობითს წარმოადგენენ და არა სახელობითს)].
 „ლურის მსგავსად, ინგილოურშიც სახელობითში დგას ნაზმნარი სახელისაგან სხვა სიტყვით გათი-
 „შული უბრალო დამატება. მაგ., შენ თავ შინ განაშომ არ ვარ. ძიძიგ. 8814.

შოდ რამდენიმე მაგალითი, სადაც ნაირბალი უბრალო დამატება, თვის-თანდებულობანი ნათესაობითის ნაცვლად, ნათესაობითშია დასმული, ე.ი. მსაზღვრელ სახელს წარმოადგენს:

ლეილის ღედისაგან მაჯნუნის გამჟღავნება ლეილის სიკვილისა. თეიმ. I, 53, 216 მაჯნუნის = მაჯნუნისთვის.

კაცის კეთილის მიმცემი იგ არის, ჩვენი მკნელია. შაჰნამე, II 54932. კაცის = კაცისათვის.

ღმთის მადლის მიცემა. რუსუდ., 203კ, 263კ, 264კ. ღმთის = ღმთისთვის.

ყვეენისაგან ქართლის წართმევა და კახის ბატონის მიცემა. გურამ., 57, 217. კახის ბატონის = კახის ბატონისათვის.

ერთ დღეს ბატონებმა დავით გურამიშვილის ხალათის ბოძება განიძრახეს. გურამ., 1521. დავით გურამიშვილის = დავით გურამიშვილისთვის.

ერთმა მოხუცმა თავგმა იკითხა: — აბა, თქვენში ვინ იკისრებს კატის ეჟანის შებმასო? გოგებ., 1513. კატის = კატისათვის.

თუ ირიბი ობიექტი პირის ნაცვალსახელით არის გამოხატული, ნაირბალი უბრალო დამატება, თვის-თანდებულობანი ნათესაობითის ნაცვლად, შეიძლება სახელზმანასთან შეთანხმებულ ატრიბუტულ მსაზღვრელად იქცეს:

მეფე მისი თავის წარკვეთა ბრძანა. საბა, I 10625. მისი = მისთვის.

თუ კული ხელთ არ მეჭიროს, შენს მტერის მოღენას მაშინ ნახავო! საბა, I 15711. შენს = შენთვის.

ნაზმნარ სახელთა მიერ სახელური სინტაქსური ძალის ზრდა საერთო ქართულ-ზანური მოვლენა ჩანს. ის ლაზურისთვისაც დამახასიათებელი ტენდენცია უნდა ყოფილიყო, რომელიც თურქული ენის გავლენით შეიცვალა საპირისპირო ტენდენციით — ზმნური სინტაქსური ძალის გაზრდით. „სავსე“ მიმლეობის შემცველ შესიტყვებებში უბრალო დამატება (ამავსებლის აღმნიშვნელი სიტყვა) მოქმედებითის ნაცვლად სახელობითში რომ დგას, ვფიქრობ, ამ ვარაუდის დამადასტურებელია. უბრალო დამატება (მოქმედებითში დასმული სახელი) სახელზმნურ შესიტყვებაში, როგორც ჩანს, ლაზურშიც მსაზღვრელ სახელად იქცეოდა (მჟათე ოფშა „რძით სავსე“ > მჟაში ოფშა „რძის სავსე“)³. და მხოლოდ ამ საფეხურის გავლის შემდეგ უნდა მომხდარიყო გადასვლა: მჟაში ოფშა „რძის სავსე“ > მჟა ოფშა „რძე სავსე“ (შდრ. დიშქაშ ოკვათაღე „შეშის საჭრელი“ > დიშქა ოკვათაღე „შეშა საჭრელი“).

„სავსე“ მიმლეობის შემცველი სამწევრა შესიტყვება ვარიანტული სახითაც გვხვდება. მასში სათავისა და ამავსებლის გამოხატველ სახელებს სინტაქსური ფუნქცია შენაცვლებული აქვთ: სათავსი უბრალო დამატებითაა გამოხატული, ამავსებელი კი — საზღვრულით. მეგრულსა და ლაზურში ეს „შებრუნებული“ კონსტრუქცია ჩვეულებრივია და გამოქვეყნებულ ტექსტებში საკმაოდ დასტურდება. მაგ.,

³ ტექსტებში დასტურდება კიდევ ამგვარი კონსტრუქცია: ფარაში ოფშა რენ ჯამადანი (ყლ. 10519) „ფულთ („ფულის“) სავსე არის ჩემოდანი“; გონწყულ ღუქმანფეე. ართელის მოფშა ენ ოჟკომუში გაფაფე. მაჟუა ოჟონი (ოჟუში) მალიში მოფშა ენ, მანიძათურაში მოფშა ენ, მასუმანი ჭეი მალიში მოფშა ენ (კარტ. II 4033-36) „ჯახსნა ღუქნები. ერთში სავსეა საჭმელედი, მეორე შესაკერი საქონლითაა სავსე („შესაკერი საქონლის სავსეა“), მანუფაქტურით არის სავსე („მანუფაქტურის სავსეა“), მესამე შეკერილი საქონლით არის სავსე („შეკერილი საქონლის სავსეა“). როგორც ვხედავთ, მეგრულისებური სამწევრა შესიტყვებები გვაქვს (ფარაში ოფშა ჯამადანი, მალიში მოფშა ღუქმანი, მანიძათურაში მოფშა ღუქმანი), მაგრამ, რადგან დღევანდელი ლაზურისათვის ამგვარი კონსტრუქცია, საერთოდ, უცნობია, ზომ არ არის ეს მოვლენა ცალკეულ მთქმელთა მეტყველებაზე მეგრული ენის გავლენის შედეგი?

მეგრ.:

თქვის: „ათე წყარი ჰე მიდეებლათია“: გაშეელეს სათითოში ეფშა დო მიდეჯუმეს (ცაგ. 24ა). „თქვეს: „ეს წყალი ცოტა წავილოთ“. ამოილეს სათითოთ („სათითის“) სავსე და წაიძვანეს“. უჩაში ნოსასგ თხუღ: „ართი ჰურაში ეფშა ჰევიტი ქომუჩია“ (ყიდ. 40ს) „უფროს რძალს სთხოვა: „ერთი ფქვილით სავსე აყირო („აყიროს სავსე ფქვილი“) მომეციო“.

ჰედკინგ ართი ჰეინტი ყველი, ერთი ტუტულაშ ეფშა ჰევიტი დო ართი ოღიში (ხუბ. 79ა). „დაიკავა ერთი ჰეინტი ყველი, ერთი ფქვილით სავსე აყირო („აყიროს სავსე ფქვილი“) და ერთი საღისი“.

ქულტუტ სუმი ლაგვანიშ ეფშა ფარა ორდალო (ხუბ. 283ა) „დაუტოვა სამი ქვევრი ფული („სამი ქვევრის სავსე ფული“) გასაზრდელად“; მიდგავა მა დემოგურუანსია ჰარუა-კითხირსიე, ლაგვანიშ ეფშა ფარას მეფანაქია (ხუბ. 283ა) „ვინც მე მასწავლისო წერა-კითხვასო, ფულით სავსე ქვევრს („ქვევრის სავსე ფულს“) მივცემო“.

ქოცოფე ართი ლალიერი კოჩი, ნამუსით ნოღვე სუმი საკიში ეფშა ფარა (ყიდ. 7) „ყოფილა ერთი მიდიარი კაცი, რომელსაც ჰქონია ფულით სავსე სამი ტომარა („სამი ტომარის სავსე ფული“).

ვით ბოჰკაში ეფშა ღვინი, თიში დიდი ყანწეფია (გულ. 1824) „ღვინით სავსე ათი კასრი („ათი კასრის სავსე ღვინო“), თავისი დიდი ყანწებიო“.

ლაზ.:

მთუგის უწვერენან-ქი „ენა რე მალარაშენ გამახთი დო ჰიტა ექოლენი მალარას ქომეშახთი, ედო არ გულათე დო ფშა ყვალი⁴ ქომეჰადთ“-და, უწვეს (ჩიქ. I. 2121) „თავისთვის უთქვამთ: „იმ („რომ ხარ“) სოროდან გამოდი და ცოტა იქითა სოროში შედი და ერთ გულა ყველს („ერთ გულთ სავსე ყველს“) მოგცემო“, უთხრეს“; მა მუშენი არ გულა დო ფშა ყვალი მოჰნაფან? (ჩიქ. I 2124) „ჰე ერთ გულა ყველს („ერთ გულა სავსე ყველს“) რატომ მაძლევენ?“.

ჰექ ჰენთეფეს ულუტეს ალთუნში ფარა არ ჰეუვალითე ფშა (ელ. 1443ს) „იქ მათ ჰქონდათ ოქროს ფულით სავსე პარკი („ოქროს ფული ერთი პარკით სავსე“)“; აღიქ ლეტას არ ჰეიტა ჰეუვალი დო ფშა ფაა ქოძო (ჩიქ. I 8312) „ალიმ მიწაზე ერთი ფულით სავსე პატარა პარკი („ერთი პატარა პარკი სავსე ფული“) იზოვა“.

არ ქეფეფი ოფშა ალთუნი ჰოგამილუ (ელ. 119ა) „ოქროთი სავსე ერთი ქვევრი („ერთი ქვევრი სავსე ოქრო“) გამოიტანა“; ჰა ქეფეფი ოფშა ალთუნი მეჰარე (ელ. 11911) „ამ ოქროთი სავსე ქვევრს („ამ ქვევრ სავსე ოქროს“) მოგცემ“; არ ქეფეფი დო ფშა ლირა (ცარტ. I 13432, 13435, 13515) „ლირით სავსე ერთი ქვევრი („ერთი ქვევრი სავსე ლირა“)“. კასაფე დო ფშა ლირაფე, დილო კონალეფე, ღერეფე, არაბაფე, ჭათონეფე, ოქათომობილეფე მიჰუნტეკონ, ემ ვანთის სი ჰინ ვარ იჩალიშებტი (ჩიქ. I 633) „ლირებით სავსე საღაროები („საღაროები სავსე ლირები“), ბევრი შენობა, მიწები, ურბები, ფაიტონები, ავტომობილები რომ მყოლოდა, მაშინ შენ სულ არ იმუშაებდი“.

ნანა გიშერა ოხოსი ტუ. ბუძეფე დო ფშა მჟა ბერე მუშის ქეშინახერეტუ (ჩიქ. I 1012ა) „დედა გიშერა შინ იყო. რძით სავსე ჭუჭუები („ჭუჭუები სავსე რძე“) თავისი შვილისათვის შეენახა“.

სუმ ბოჰკა ოფშა თოფური ულუტეს (ელ. 152ა) „თავლით სავსე სამი კასრი („სამი კასრი სავსე თავლი“) ჰქონდათ“.

„შებრუნებულო“ კონსტრუქცია დასტურდება ქართულშიც. შდრ.

ჯამით სავსე ღვინო მისცა: ესე შესვიო. შაჰნამე, III 3227.

⁴ დაბეჭდილია: „არ გულათე, დო ფშა ყვალი“. ახლავს გამოცემლის შენიშვნა: „უნდა: „არ გულა, ყვალთენ დო ფშა“... ანდა: „არ გულა ყვალი“...“. სინამდვილეში, ტექსტს დასაწუნი არა სჭირს რა, უბრალოდ, სასვენი ნიშანია ცუდად დასმული: მძიმე აქ საჭირო არ არის; მთქმელი ჯერ შესიტყვების ერთ ვარიანტს ხმარობს („გულათე დო ფშა ყვალი“), შემდეგ კი (იხ. აქვე მომდევნო ფრაზა) — მეორეს („გულა დო ფშა ყვალი“).

ბერმან მიიპატიოა და დაუგო საწოვად, და მერე მისცა ტაქინთა სავსე ღვინო და პრქვა: უნდა შესვათ ღვინო ესე განათლების მინისტრის სადღვრძელოდო. კალმას, II 239¹⁶.

ესრეთ განრისხდა, რომ თვალეზი თასითა სავსე სისხლს დაემსგავსა. ყარამ, 407¹⁸.

ღმრთის წინაშე, ამავებს ვარდა, ესეც გვახსოვს, რომ ერთის მოდილოს ყუთით სავსე სულ თავისი საოჯახო ბატონებისაგან სახელეებისა, წყალობებისა და მამა-პაპისა და თავისგან ნასყიდობის სიგელები და წიგნები ჰქონდა. სამართ., VIII 392¹²[1796 წ.].

განხილული ტიპის შესიტყვების ორი ვარიანტით წარმოდგენა საერთო ქართულ-ზანური მოვლენაა და შეპირობებულია „სავსე“ მიმღეობის შესაბამისი ავსებეს/აავსო ზმნის თავისებურებით, პირდაპირ ობიექტად შეიწყოს როგორც სათავსის, ისე ამავსებლის აღმნიშვნელი სახელი. მდრ.

ქართ. ავსებს ჭიქას/წყალს, მეგრ. ეთმოფშანს ლავგანს/ღვინს „ავსებს ქვევრს/ღვინოს“; ლაზ. მოფშაფს ტასი/მეა „ავსებს თასს/რძეს“.

„შებრუნებულ“ კონსტრუქციას შეეხო გ. ჰაფიტი⁵. ის ყურადღებას ამახვილებს ტ. გულდავას რედაქციით გამოცემულ მეგრულ ლექსებში შეხვედრილ ფრაზაზე — ვით ბოჭკაში ეფშა ღვინი „ათი კასრის სავსე ღვინო“. ავტორი „შებრუნებული“ კონსტრუქციის მხოლოდ ამ მაგალითს იცნობს: „უნდა ვაღიარო, რომ არ ვციცი, რამდენადაა გავრცელებული ეს კონსტრუქცია მეგრულში“—ო, აცხადებს (გვ. 122). ავტორის სიტყვით, „აქ საოცარი [ის კი] არ არის, რომ ამავსებელი მასალა (ე.ი. ღვინო) დგას მთელი ფრაზის თავზე, არამედ ის, რომ ავსებელი სათავსი წარმოდგენილია ნათესაობითი ბრუნვით“ (გვ. 121). ავტორის აზრით, „ეს ჩვენთვის უცნაური კონსტრუქცია ... უნდა შემოსულიყო მეგრულში აფხაზურ-ადიღური ენებიდან (სახელდობრ აფხაზურიდან)“ (გვ. 123).

როგორც ვნახეთ, „შებრუნებული“ კონსტრუქცია, რომელშიც ბირთვად ამავსებელი გვაქვს, სატელიტის სატელიტად (უბრალო დამატებად) კი — სათავსი, ჩვეულებრივია მეგრულსა და ლაზურში, დასტურდება ქართულშიც. რაც შეეხება იმას, რომ სათავსა (უბრალო დამატება) ნათესაობითშია დასმული, ეს იმავე რიგის მოვლენაა, რაცა გვაქვს კონსტრუქციის პირველ ვარიანტში (რომელშიც ბირთვად სათავსია, უბრალო დამატებად კი — ამავსებელი) უბრალო დამატება აქაც ნათესაობითის ფორმითაა. და როგორც არავინ ლაპარაკობს ამ შემთხვევაში აფხაზური ენის გავლენაზე, ისე არც „შებრუნებულ“ ვარიანტშია საძიებელი აფხაზურის გავლენა. სახელზმნურ შესიტყვებაში უბრალო დამატების ბრუნვად მოქმედებითის ნაცვლად ნათესაობითის ხმარება ქართულ-ზანურისათვის საერთო ენობრივი სიანლის გამოვლინებაა და მეგრულზე აფხაზურის გავლენის ვარაუდი უსაფუძვლოა.

შემოკლებანი:

გოგებ. — ი. გოგებაშვილი, საჯანტური, მეორე გამოცემა, თბ., 1986.

გულ. — ქართული ხალხური სიტყვიერება, მეგრული ტექსტები, I, პოეზია. ტექსტი გამოსაცემად მოამზადა, წინასიტყვაობა და გამოკვლევა დაურთო ტ. გულდავამ, თბ., 1975.

გურამ. — დავით გურამიშვილი, დავითიანი, თბ., 1955.

დიუმ. I — G. Dumézil, Contes Lazes. Paris, 1937.

თეიმ. I — თეიმურაზ პირველი, თხზულებათა სრული კრებული. ტექსტი, გამოკვლევა, ლექსიკონი აღ. ბარამიძის და გ. ჯავახიას რედაქციით, თბ., 1934.

კალმას. II — იონანე ბატონიშვილი, კალმასობა, ტომი მეორე, კ. კეკელიძის და აღ. ბარამიძის

⁵ „სავსედ ყოფინს“ გამოხატვა რამდენიმე კავკასიურ ენაში (კერძოდ, მეგრულში): კრებ. „პირველი საერთაშორისო ქართველოლოგიური სიმპოზიუმის მასალები“, თბ., 1988, გვ. 119-127.

რედაქციით. თბ., 1948.

კარტ. I — გ. კარტოზია, ლაზური ტექსტები. თბ., 1972.

კარტ. II — გ. კარტოზია, ლაზური ტექსტები, II. თბ., 1993.

ჟღ. — ს. ჟღენტი, ჭანური ტექსტები, არქაბული კილოკავი. თბ., 1938.

რუსულ. — რუსულდანიანი, ილია აბულაძისა და ივანე გიგინეიშვილის რედაქციით. თბ., 1957.

სამართ. VIII — ქართული სამართლის ძეგლები, ტომი VIII, სასამართლო არზა-ოქმები და კერ-

სამართლებრივი აქტები. ტექსტები გამოსაცემად მოამზადა და შენიშვნები დაურთო პროფ. ი. დლიძემ. თბ., 1985.

ყარამ. — ყარამანიანი, ტექსტი გამოსაცემად მოამზადეს, წინასიტყვაობა და ლექსიკონი დაურ-

თეს ალექსანდრე გვაზარაძემ და სარგის ცაიშვილმა. თბ., 1965.

ყიფ. — И. Кипшидзе, Грамматика мингрельского (ивверского) языка с хрестоматией и

словарем. СПб, 1914.

შპანამე, II — აბუ-ლ-ყასიმ ფირდოუსი, შპანამე, ქართული ვერსიები, ტ. II. იუსტ. აბულაძის,

ბარამიძის, პ. ინგოროყვას, კ. კეკელიძის და აკ. შანიძის რედაქციით, კომენტარებით და ლექსი-

კონით. თბ., 1934.

შპანამე, III — შპანამეს ანუ მეფეთა წიგნის ქართული ვერსიები, III. ტექსტი გამოსცა, გამო-

ვევა და ლექსიკონი დაურთო დავით კობიძემ. თბ., 1974.

ჩიქ. I — არნ. ჩიქობავა, ჭანური ტექსტები, ნაკვეთი პირველი, ხოფური კილოკავი. თბ., 1929.

ცაგ. — А. Цагарели, Мингрельские этюды, вып. I. СПб, 1880.

ძიძიგ. — შ. ძიძიგური, ქართული დიალექტების ქრესტომათია ლექსიკონითურთ. თბ., 1956.

ხუბ. — მ. ხუბუა, მეგრული ტექსტები. თბ., 1937.

G. Kartosia

Zwei Varianten eines Wortverbindungstyps im Georgisch-Zanischen

Zusammenfassung

In einer dreigliedrigen attributiven Wortverbindung mit einem Bestimmungspartizip ("voll") wird durch das Hauptglied (resp. das Bestimmte) ein "Gefäß" ("das Erfüllte") und durch das einfache Objekt ein "Füllstoff" ("das Erfüllende") bezeichnet. Daß neben dem Instrumentalis auch Genitiv (im Megrelischen) und Nominativ (im Lasischen) als Kasusformen des einfachen Objekts auftreten, ist die Folge der Realisierung der für die zanischen infinitiven Wortverbindungen charakteristischen Tendenzen.

Die beschriebene Wortverbindung besitzt auch eine Variante. Die syntaktischen Funktionen des "Erfüllten" und des "Erfüllenden" sind vertauscht: Das "Erfüllte" wird durch ein einfaches Objekt und das "Erfüllende" durch ein Bestimmtes ausgedrückt. Im Megrelischen und Lasischen ist diese "umgekehrte" Konstruktion üblich, sie wird auch in den veröffentlichten Texten reichlich belegt.

Die "umgekehrte" Konstruktion ist auch dem Georgischen nicht fremd.

Die Existenz von zwei Varianten des beschriebenen Wortverbindungstyps ist eine georgisch-zanische Erscheinung. Sie gründet auf der Eigenart des Verbs *თავს/აავსო* ('er füllt/ er füllte'), das dem Partizip *სავსე* ('voll') entspricht. Als direktes Objekt dieses Verbs können sowohl "das Erfüllte" als auch "das Erfüllende" auftreten. Die Annahme, im Megrelischen sei die zweite Variante der Konstruktion aus dem Abchasischen entlehnt worden (B. G. Hewitt), ist nicht haltbar.

რუსულან კაშია

შინაურ ცხოველთა მკურნალობა (მათხოვრის მასალის მიხედვით)

დიალექტოლოგიის ინსტიტუტის ხონის მომძიებელთა ჯგუფის ს. მათხოვში მუშაობის პროცესში, სხვა მრავალფეროვან ეთნოგრაფიულ მასალასთან ერთად, ჩავიწერეთ შინაურ ცხოველთა მკურნალობის მეთოდები და საშუალებანი.

ქართულ ხალხურ ვეტერინარიას უძველესი საფუძვლები აქვს. შინაურ ცხოველთა მკურნალობის ხალხური მეთოდები აღწერილია სამკურნალო წიგნებსა და კარაბადინებში. მათში სამკურნალო საშუალებებად ძირითადად მოხსენიებულია ყაყაჩოს ზეთი, მარილწყალი, ძმარი, ნახშირი, ნიორი, ყინული. სხვადასხვა ბალახეული ნაერთები და სხვ. (ე. თაყაიშვილი, 1902 წ.)

სანამ უშუალოდ ცხოველთა მკურნალობის ხერხებზე მოვახსენებდეთ, ორი-ოდე სიტყვით მინდა შევეჩხო სოფელში ჩაწერილ ხალხური მედიცინის ნიმუშებს.

ჩამოვთვლი იმ დაავადებებს, რომლებსაც მათხოვლები მამა-პაპიდან გადმოცემული მეთოდებით მკურნალობენ. ესენია: დამწვრობა, დაჩირქებული ადგილები, საწერელი, დაჩრდილვა (ფრონტიტ-ჰაიმორიტი), კუჭ-ნაწლავის დაავადებები და სხვა.

გავრცელებულია ისეთი იშვიათი მანიპულაცია, როგორიცაა ავადმყოფის ზურგიდან კუნთებში არსებული შავი ჭიების ამოყვანის ხერხი.

შინაური ცხოველი სოფლის ოჯახში ლამის „ოჯახის წევრადა“ მიჩნეული. საქონლის მოვლას სოფლის მცხოვრები დიდ დროს უთმობს და მისი მკურნალობის საუკუნეებით შემუშავებულ ხერხებს გადასცემს თაობიდან თაობას.

რამდენიმე სამკურნალო საშუალება ჩავიწერეთ სოფელში ისეთი დაავადების სამკურნალოდ, როგორიცაა წყლისე — ფიზიოლოგიური შეშუპება, ცურის ანთება (მასტიტი).

ვეტერინარია ამ შემთხვევაში სხვადასხვა სამკურნალოწამლო საშუალებას ხმარობს, მათ შორის ისტიორის მაღამოს.

მათხოვში წყლისეს სამკურნალოდ სხვადასხვაგვარი საშუალება იციან.

სოფლის ერთ-ერთი მცხოვრების ტატიანა მელაძის ნაამბობით: „წყლისე მომირჩენია ყალო მიწით მოზელილ ძმარში. ამას გოტყეთებდი დილას ერჯერ, მეორე საღამოს მობანდი ამას, კილო ახალს გოტყეთებდი და ეს მესამე დღეს გაპარული იყო, არ ქონდა ავანტყოფობა — და აგრძელებს — ეს მე ბოვში ვიყავი, მასწავლა ერთი ვოთხმოზდაათი წლის კაცმა“.

სვანეთში (სვანური მასალების მიხედვით) მასტიტის დროს ცურზე მკავე მარილიან მაწონს უსვამენ.

წყლისეს სამკურნალოდ იყენებენ როგორც ბალახეულ საშუალებას, ასევე ცხოველურ ცხიმებს.

38 წ. მაია კუხალაშვილმა გვიამბო, რომ ბებიამისი ამ დაავადების სამკურნალოდ ჭლაკის ნახარშს იყენებდა, ხოლო თუკი ავადმყოფობა „მოძალებული“ იყო, ცურს დაუხელდა უმარილო ღორის ქონით, ანდა გადადებული ზეთით.

სამკურნალო პროცესს თან ახლავს წყლისეს შელოცვის ტექსტი:

აი, წყლისაო, წყლისაო, გაჩენილი ხარ ღუთისაო,

რაა შენი წამალი, სავარცხალია მზისაო,

დაუტკბი და დაუამდი, ბრძანებაა ღუთისაო,

ეს შელოცვა სასურველია სამი გვარის ქალმა გაიმეოროს.

სოფელში ბალახებით მკურნალობენ დაავადებას, რომელსაც პეპელს უწოდებენ. ვეტერინარიის ენაზე მას ფასიოლოზი ქვია, ეს არის ღვიძლში ჭიების (ღვიძლის ორპირა) არსებობა.

ს. მაკალათიას ცნობით, ფშავში ჭიების სამკურნალოდ ძირითადად ხმარობენ ხარისძირა მარილგარეულ ბალახს (ს. მაკალათია, 1985). მთიულეთში — ნავთიან მარილს ბალახს (ს. მაკალათია, 1930). აჭარაში პეპელს კვირკველსაც ეძახიან, დაავადებულ ცხოველს ასმევენ ეწრის გვიმრის ნაყენს (ვ. შამილაძე, გვ. 76). ოკრიბაში ჭიების სამკურნალო ბალახს — პეპლის ბალახს უწოდებენ, ზოგჯერ ხმარობენ ქრისტესისხლასაც.

ს. მათხოვის ექიმ-ვეტერინართან, გურამ ჯანაშიასთან საუბარში გაირკვა, რომ იგი შინაურ ცხოველთა მკურნალობის დროს ხშირად იყენებს ხალხურ, სოფელში ნასწავლ ბალახეულ სამკურნალო საშუალებებს. პეპლით დაავადებული საქონლის პატრონს იგი ურჩევს შქერის ფოთლებს ნედლი სახით ან გახმარი შქერის ნახარშს.

სირსველი უჩნდება როგორც ადამიანს, ასევე ცხოველს. სირსველის რეცეპტი შედგება ერთმანეთში არეული კვაწარახის, შაბიამნისა და ღორის ქონისაგან. უნდა მოიფხიკოს დაავადებული ადგილი ისე, რომ სისხლი გამოდინდეს და ეს ნაერთი წაესვას (ყენია ფირცხალავა, 68 წლის).

ოკრიბაში ჩაწერილ სირსველის რეცეპტში, იმავე ნივთიერებებს თოფის წამალი ემატება.

ქვალონის (სამეგრელოს) ჯგუფის ჩანაწერების მიხედვით, სირსველის დროს ცხოველს ტაოტს ან მომწვარ ზეთს უსვამენ.

როგორც გვითხრეს, ეს დაავადება ადრე უფრო მასიური იყო, ახლა შედარებით იშვიათია.

ცხენი ხშირად აავადდება ჭიით. (ს. მაკალათიას ცნობით) თუშეთში ჭიით დაავადებული ცხვრის სამკურნალოდ ხმარობენ შხამა ძირას ნახარშს (სა. მაკალათია, 1993 წ.).

„ცხენს ოტყდება ფხანა — გვიამბობს მათხოვის ცნობილი მესაქონლე, 70 წლის მწყემსი ბუჭუ კუხალაშვილი — ხეზე, ქვაზე, ყველაფერზე აფხანს და უნდა მიხვდე მაგ დროს, რომ მაგას ჭია ყავს“.

ჭიის წამლად ბუჭუ კუხალაშვილი ტირიფის (ზ. შენგელია, 1970, გვ. 37-46) ტოტების ნახარშს ასახელებს. მოგვყავს ამონაწერი მისი ნაამბობიდან: „მასწავლა ერთი მოხუცებული კაცმა. ეს ყოფილა მართლაც უებარი საქმე. გავაკეთე მასთე მაგი ახლა მე შარშან ზამთარში. წამალი კი მოუტანე, ქვეყნის ფული დავხარჯე, მარა მაგან არ მოუხთა და ეს უორი ლიტრა დავალევიე მე ცხენს და მოვარჩინე ასე“.

ტირიფის ნახარშს ფართოდ იყენებს თავის პრაქტიკაში სოფლის ვეტერინარიც.

მათხოვში ხალხური მეთოდი აქვთ შემუშავებული მწვავე ინფექციური დაავადების ემფოზომატოზური კარბუნკულის სამკურნალოდ.

მედიცინა, ვეტერინარია ამ შემთხვევაში ხმარობს შრატსა და აცრებს.

აჭარაში ამ დაავადებას იანიყარას ან ჭიჭინას ეძახიან და ცხოველს ცივ საგნებს ადებენ (ვ. შამილაძე, 1969, გვ. 75). ქვემო ქართლში ამ დაავადებას ჭუჭუნათს უწოდებენ, მის სამკურნალოდ გამოიყენება „ხარის ძირას“ ფესვები, ან დასიებული ადგილს სადგისით დაუჩვრეტენ და მარილს აყრიან (თ. ცაგარეიშვილი, 1987, გვ. 61).

იმერეთში ემფოზომატოზურ კარბუნკულს ჭიჭყინას ეძახიან. დაავადების სიმპტომი შემდეგნაირია: „მაგან იცის გაციება ბეჩი. ხო, მოკიდევ ხელს, ასე დეიწყევს ჭუჭყუნს. ეც, მაგია ჭიჭყინა — გვესაუბრება ბუჭუ კუხალაშვილი — წავაქცევთ ამას და დანეთ დავსერავთ ამას, გამოვადენთ სისხს და დგავყროთ მაროლს... თუ გართულებულია, მერე არ შუტელის არაფერი“.

საქონელს ხშირად აწუხებს სხვადასხვა პარაზიტი, მათ შორის კბენარი, რომლის დროსაც იყენებენ თუთუნის ნახარშს. სოფლის მცხოვრები, 67 წლის ნოდარ ბარაბაძე გვიამბობს: „კბენარი საქონელს ჭამდა. მერე ერთმა გამოცთილმა მეცხოველემ მასწავლა, რო, ბიჭო, იშოვე თუთუნი, დაჭერიო და მონარშე ეგი წყალშიო, გადაასხი იმასო და არ გეიარს მის არე-მარეზეო. მართლაც გავაკეთე და სამე არ გოუარია“.

სვანეთში (სვანური მასალების მიხედვით) ამ დროს დაავადებულ ცხოველს ნაძვის ფისის, გოგირდისა და თუთუნის ნარევეში ბანენ.

ხშირ შემთხვევაში, დაავადების სამკურნალოდ შემუშავებული მეთოდი მეტად თავისებურია, მაგრამ, როგორც მეცხოველეებმა დაგვარწმუნეს, საკმაოდ ეფექტური. მაგალითად, „ხარბა იცის კისრის ტკივილი, მალლა უღელი რო ადგია, ოღონ ვლახა ამინჩი, მეიყუნ ხო სახში თუქუათ, მობანე საპნიანი წყლით და ი საპონი. მერე ბოლოს გოუსევი და არ გაბანო ი საპონი, არ ჩამობანო, შეატოვე მალლა კისერში. ხო, მშრალი საპონი, ქაფი, არავითარი რამე მაგას არ გოუარს კისრის ტკივილი“. (ისევ ბუჭუ კუხალაშვილის რეცეპტი).

ვეტერინარია ხარის კისრის ტკივილის დროს (როცა უღელი წვიმიან ამინდში კისერში კანს გადააცლის) იყენებენ სხვადასხვა მალამოებს.

საპონი, რომლის შემადგენლობაშიც კაუსტიკური სოდა შედის, როგორც ჩანს, მალამოს როლს ასრულებს და აშუშებს სხეულის აქერცლილ, მკვდარ უჯრედებს.

წვრილ გამონაყარს, რომელიც ცხოველს ზოგჯერ პირის ღრუში უჩნდება, სოფელში ხან ტილს, ხან საკრეჭელას უწოდებენ. მისი ხალხური მეთოდით ამოწვა საკმაოდ რთული პროცესია. ამოწვა მხოლოდ გაზაფხულზეა შესაძლებელი, როცა საქონელი შეიძლება ბალახის ჭამას (როცა ჩალაზეა საქონელი, მაშინ არაა რეკომენდირებული) ამოწვა ხდება გახურებული ჩხირების მეშვეობით, ამავე დროს არ შეიძლება ერთბაშად მოწვა. ოპერაცია ნელ-ნელა, რამდენიმე დღის მანძილზე უნდა ჩატარდეს. საფრთხილოა, არ დაზიანდეს გემოვნების ჯირკვლები.

ტილის ამოწვის ანალოგიური ხერხი სამეგრელოში, ქვალონის ჯგუფის წევრებს აქვთ ჩაწერილი. სამეგრელოში თვლიან, რომ ვამონაყარს აჩენს ჭუჭყიანი, ჭაობიანი წყალი.

თხას სპეციფიკური დაავადება უჩნდება. მას ხშირად ემართება ქარები, სიარული უჭირს და „იხლოება“. მათხოვის მესაქონლეებმა კარგად იციან, რომ თხის სადგომი აუცილებლად მშრალი უნდა იყოს, ნესტიან ადგილს თხა ვერ ეგუება. უკვე დაავადებულ ცხოველს ადგილის შეცვლით, მშრალ ადგილზე გადაყვანით მკურნალობენ.

ყველაზე ხშირი მიანიც შინაურ ცხოველთა შორის კუჭ-ნაწლავით დაავადებებია.

ხბოს, თუკი მეტი რაოდენობით მიიღებს რძეს, ემართება მუცლის სისუსტე, მას მუხის კანით (ზ. შენგელია, 1959, გვ. 37—40) მკურნალობენ.

ამის შესახებ გვიამბო ყოფილმა ფერმის მუშაკმა, 72 წლის ვალოდია ადამიამ: „წვავალ, მუხას მოვნახავ, ამას კანს გავაცლი... მოვხარშავ. ავადუღეფ და დავალევიეფ იმას და თავისუფალია მერე, იმ წუთი იგი მოუხთება, და თუ სის-

სხვა, ბოდიში ამ სიტყვაზე, მერე მაგას არაფერი არ შუღლის“.

სამეგრელოში (ქვალონის ჯგუფის ჩანაწერებით) ამ დროს მუხის ნახერსს ნაყვენ, ხსნიან წყალში და ასმევენ; ან თხმელის კანის ნახარშს იყენებენ.

გაზაფხულზე ხშირია საქონლის სოკოთი მოწამვლის შემთხვევები; ამ დროს საქონელს „ბოდიში და ლეზვი გადმოდის და ამით ვატყოფ, ამით ვადასტურებ, რომ ესაა სოკოთი ნაწყენი“ — გვესაუბრება 68 წლის იროდი ბარაბაძე.

ამ დროს ცხოველს ჯერ ცოტა არაყს დააღვინებენ, მერე მრავალძარღვას ან ჭინჭრის ნაყენს ასმევენ.

ვეტერინარია მოწამვლის დროს ამორეცხვებსა და გლუჯოხით გადასხმებს იყენებს.

გამოცდილმა მეცხოველეებმა იციან, რა წყენს საქონელს და ცდილობენ შიშობონ იგი მომწამვლელ ბალახს.

მსხვილფეხა საქონლისათვის მაწყენარია ერთგვარი ხის ფოთოლი, რომელსაც ფუთრას უწოდებენ და მცენარე — სურო, ოღონდ არა ყოველთვის. სოფელში იციან, რომ მშრალი სურო არ წყენს საქონელს. მავნებელია სველი, ვაყინული სურო და ცხოველს არიდებენ მას.

საქონელს წყენს ბალახი, რომლის სახელი ვერ გვითხრეს. მისგან მსხვილფეხა საქონელს ემართება შებერილობა (ტილპანია). საქართველოს მცენარეთა აკადემიის შედარებამ გვიჩვენა, რომ ბალახს სახელად ძირმწარა ქვია და იგი ტოქსიკურ მცენარეაა მიჩნეული (საკვლევი ტ. IV). თუმცა, სოფელში იციან, რომ ბალახი მხოლოდ ნედლი სახითაა მაწყენარი, თუკი მას „მზემ მოკრა პირა“. ე. ი. გამზარია, იგი უკვე აღარაა ცხოველისათვის საშიში. (ბუჭუ კუხალაშვილი).

ქართლში ასეთ დროს ნახშირს (წყალში გახსნილს ასმევენ) (თ. ცაგარეიშვილი, 1987, გვ. 62) სვანეთში (ლენჯერის ჯგუფი) ასმევენ საკვეთოს.

ქვემო იმერეთში, მათხოვში, შებერილობით დაავადებულ ცხოველს უმართლო ღორის ქონს აყლაპებენ. სამკურნალოდ იყენებენ ასევე გვიმრის ჰიჩების ნახარშს (სულიკო მელაძე, 65 წ.).

ხბოების კუჭ-ნაწლავით დაავადების შემთხვევაში, შებერილობის ან კუჭ-აშლილობის დროს გვასწავლეს ბალახებისაგან მომზადებული წამლის რეცეპტი: მრავალძარღვასა და ჯინჯარს ასხამენ 4 ლიტრა წყალს, ადუღების შემდეგ გაფილტრავენ და ერთ ჯერზე ნახევარ ლიტრს ასმევენ. დაავარაუშუნეს, რომ ეს ნახარში უებარი წამალია (გურამ ჯანაშია, 48 წ. ვეტ. ექიმი, ბუჭუ კუხალაშვილი).

ჩვენ შეკითხვაზე, რამდენად ხშირად მიმართავს ვეტეკიმს, თუ უფრო მეტად თავისი ცოდნის იმედი აქვს, გამოცდილმა მეცხოველემ ბუჭუ კუხალაშვილმა, ხალხური მეთოდების ცოდნის აუცილებლობა ასე ახსნა: „ახლა კი არიენ ექიმები, მარა ასეთი გამოსთილება არ აქვენ მაგენს, ახლა მეორე კიდო, გაზაფხულის პერიოში ჩუნენ მთაში მიტუნენით საქონელს, გნებით იქანენ ექუსი თუე; მერე ისთველე ჩამოვალთ ბარში; თვარაფელი გვეცოდინება, ქე დაგებოცება სუ ყველე“.

შინაური ცხოველის მკურნალობისას ფართოდ გამოიყენება მაგიური ფორმა — შელოცვებით მკურნალობა (საქართველოში გავრცელებული იყო შინაური ცხოველთა სხვა დაავადების დასაძლევად მრავალგვარი შელოცვა, მათი ტექსტები ქართულ ხელნაწერებს აქვთ შემონახული) (ი. გაგულაშვილი, 1986, გვ. 70).

ჩავიწერეთ ნათვალევის ლოცვის რამდენიმე ვარიანტი, რომლებსაც ერთნაირად იყენებენ როგორც „გათვალული“ ადამიანის, ასევე ცხოველის სამკურნა-

ლოდ (მათ ჩამოთვლას არ მოგვცები).

მათ შორის ყველაზე საინტერესოდ გვეჩვენება შელოცვის მხოლოდ ხსოვნაში შემორჩენილი ძველი ვარიანტი (დღეს მას არ იყენებენ), რომელსაც თან მაგიური წამალი ახლდა, ეს იყო მების ტყვიისა, ტურის გულისა და რაღაც ბალახებისაგან დამზადებული ნათვალევის წამალი, რასაც შელოცვის ტექსტი ახლდა. ამ წამლის მიღება მხოლოდ შაბათ დღეს იყო თურმე რეკომენდირებული.

სოფელში თვლიან, რომ გათვალულ საქონელს ჯობია მამაკაცმა შეულოცოს; მიაჩნიათ, რომ კაცისაგან შელოცილი უფრო ჭრის, ვიდრე ქალისაგან შენალოცი.

წარმოდგენილი მოხსენება ერთი სოფლის ფარგლებში შინაურ ცხოველთა მკურნალობის მეთოდების დაფიქსირებისა და აღწერის მოკრძალებულ ცდას წარმოადგენს. ხალხური ვეტერინარიის შესწავლის თვალსაზრისით სხვა რეგიონებში მოპოვებული მასალების შეჯერება-დამუშავება, ვიმედოვნებთ, მომავალში საინტერესო სურათს მოგვცემს.

დამოწმებული ლიტერატურა

ი. გაგულაშვილი, 1986 — ი. გაგულაშვილი, ქართული მაგიური პოეზია, თბ., 1986.

ე. თაყაიშვილი, 1902 — Е. Такашвили, Описание рукописей общества распространения Грузинского среда грузинского населения, т. 1902.

ს. მაკალათია, 1930 — ს. მაკალათია, მთიულეთი, თბ., 1930.

ს. მაკალათია, 1985 — ს. მაკალათია, ფშავი, თბ., 1985.

ს. მაკალათია, 1993 — ს. მაკალათია, თუშეთი, თბ., 1993.

ვ. შამილაძე, 1969 — ვ. შამილაძე, ალპური მესაქონლეობა საქართველოში, თბ. 1969.

ზ. შენგელია, 1970 — საქ. გავრცელებული ვეტ. სამკურნალო მცენარეები, თბ. 1970.

თ. ცაგარეიშვილი, 1987 — თ. ცაგარეიშვილი, მესაქონლეობის ისტორიისათვის საქართველოში, თბ., 1969.

R. Kashia

Treatment of Domestic Animals(According to Matkhoji Materials)

Summary

Various methods and means of treatment of the diseases of domestic animals have been presented in Matkhoji (Khoni district) materials.

Both the traditional and the original means have been used.

In order to treat some diseases various means, such as herbs, animal fats, tobacco, etc., have also been utilized.

Incantations, as a magic form of treatment, is also widespread.

ზაალ კიკვიძე

სოციოლინგვისტიკა და დიალექტოლოგია

სოციოლინგვისტიკისა და დიალექტოლოგიის ინტერესები მრავალმხრივ ემთხვევა ერთმანეთს. ინტერესთა დამთხვევაში იგულისხმება როგორც ემპირიული მასალა (და არა მხოლოდ სოციალური დიალექტები), ასევე ხშირად ამ მასალის ინტერპრეტირების წესიც.

ზემოთქმულის დასადასტურებლად განვიხილოთ და გავაანალიზოთ ამერიკელი მეცნიერის უილიამ ლაბოვის[1] მიერ შემოთავაზებული პრინციპები (თუ აქსიომები), რომელთაც უნდა დაეყრდნოს სოციოლინგვისტური განმარტება:

1. კუმულატიური პრინციპი: რაც უფრო მეტი მონაცემი გვაქვს ენის შესახებ, მით უფრო მეტი შეიძლება გავიგოთ მასზე.

ამ პრინციპს აქვს ორმაგი მნიშვნელობა: ერთი მხრივ, „ახალმა“ მონაცემებმა ენის შესახებ უნდა მიიყვანონ ლინგვისტები კვლევის ისეთ სფეროებამდე, რომლებიც უტყბოა მათთვის, მაგრამ რომლებშიც უკვე მუშაობენ სხვა დისციპლინათა წარმომადგენლები; მაგალითად, როდესაც ლინგვისტები იკვლევენ ენობრივი ქცევის სოციალურ საფუძველს, ისინი აუცილებლად შედიან შეხებაში საზოგადოებრივ მეცნიერებებთან. მეორე მხრივ, ახალ მონაცემთა ინტერპრეტირების ცდა გავლენას მოახდენს ორთოდოქს ენათმეცნიერებზე.

2. ერთგვაროვნების პრინციპი: ენობრივი პროცესები, რომლებიც ჩვენს არგვლივ მიმდინარეობს, იგივეა, რაც პროცესები, რომლებიც მოქმედებდნენ წარსულში და ქმნიდნენ ენის ისტორიულ მონაცემებს. სხვაგვარად რომ ვთქვათ, სოციოლინგვისტიკა უარყოფს მკაცრ გამიჯვნას სინქრონიულ და დიაქრონიულ პლანებს შორის. ამასთანავე, „ენის სინქრონიულად მოცემული ნაირსახეობანი (დიალექტები) დიაქრონიულადაა შეპირობებული“[2]. ამგვარად, აღნიშნული პრინციპის გათვალისწინება ხელს შეუწყობს იმას, რომ ისტორიული და თანამედროვე ენათმეცნიერება უფრო დაუახლოვდნენ ერთმანეთს, რაც მხოლოდ ურთიერთსარგებლობის მომტანი იქნება.

3. კონვერგენციის პრინციპი: ახალ მონაცემთა მნიშვნელობა აღრეული მონაცემების დადასტურებისა და ინტერპრეტირებისათვის პირდაპირპროპორციულია მათი შეგროვების მეთოდებს შორის განსხვავებასთან.

4. დაქვემდებარებული გადაწევის პრინციპი: როდესაც პერიფერიული დიალექტის მატარებლებს პირდაპირ უსვამენ შეკითხვას მათი ენის შესახებ, ისინი თავიანთ პასუხებში ძირითადად იტრიალებენ გაბატონებული დიალექტის გარშემო. ამ პრინციპის მნიშვნელობა ისაა, რომ იგი საშუალებას გვაძლევს, ავხსნათ უზუსის ის ფაქტები, რომელთაც სხვაგვარად განმარტავდნენ როგორც შემთხვევითსა და მოულოდნელს.

5. სტილური გადაწევის პრინციპი: არ არსებობენ „ერთსტილოვანი“ მოლაპარაკებები. ეს პრინციპი გადაჭრით უარყოფს ტრადიციულ შეხედულებას ენაზე, როგორც მონოლითურ სტრუქტურაზე, და ამტკიცებს, რომ ენა ცალკე ინდივიდთანაც კი თავისი ბუნებით წარმოადგენს იმ ურთიერთდაკავშირებული კოდების ერთობლიობას, რომლებიც ერთმანეთისაგან განსხვავდებიან ფორმო-ბრივი შედგენილობით და სოციალური ფუნქციით.

6. ყურადღების პრინციპი: სტილები შეიძლება მოწესრიგდნენ ერთა-

დერთი პარამეტრის მიხედვით, რომელიც ვაიზობება ყურადღების იმ დონით, რომელიც ეთმობა მეტყველებას. უბრალოდ რომ ვთქვათ, რაც მეტი ყურადღება ეთმობა მოცემული ენის გამოყენებას, მით უფრო „ფორმალურია“ იგი.

7. ძალდაუტანებელი-ხასაუბრო მეტყველების პრინციპი: თავისი ავტობულებით და ენის ევოლუციისთან თავისი მიმართებით ყველაზე რეგულარული სტილია ძალდაუტანებელი (ხასაუბრო) მეტყველება (vernacular), რომლის დროსაც მინიმალური ყურადღება ეთმობა მეტყველებაზე კონტროლს.

8. ოფიციალურობის პრინციპი: ნებისმიერი სისტემატური დაკვირვების დროს შეიმჩნევა ფორმალური კონტექსტი, რომელშიც მოსაუბრე გამოჩენილ ყურადღებას უთმობს თავის მეტყველებას. ამას პირდაპირ მივყავართ დამკვირვებლის პარადოქსამდე: იმისათვის, რომ მოვიპოვოთ ლინგვისტური თეორიისათვის განსაკუთრებული მნიშვნელობის მქონე მონაცემები, ჩვენ უნდა დავუკვირდეთ იმას, თუ როგორ ლაპარაკობენ ადამიანები მაშინ, როცა მათ არ უკვირდებიან. დამკვირვებლის ფაქტორი ხელს უშლის ინფორმანტს ძალდაუტანებელი მეტყველების გამოყენებაში.

ჩვენი აზრით, ამ პრინციპებში ბევრი რამ არის საგულისხმო დიალექტოლოგებისათვის.

ღირსსაცნობია, რომ სოციოლინგვისტიკისა და დიალექტოლოგიის კავშირი ლოგიკურია ენათმეცნიერული აზრის ისტორიული განვითარების თვალსაზრისითაც. ჩვენი ასწლეულის დასაწყისში ენათმეცნიერებამ უარი თქვა ტრადიციულ ისტორიულ ორიენტაციაზე, რომელიც პრევალირებდა მე-19 საუკუნეში და უფრო ადრეც; ამასთან ერთად გამოარაცხა თავისი ინტერესები სფეროდან ენის გამოყენებისა და ცვალებადობის სოციალური კორელატები და მოტივაციები, რითაც შეეცადა აღეწერა ენა, როგორც ლოგიკური და ჩაკეტილი სისტემა. თუმცა სამართლიანობის გულისათვის უნდა ითქვას, რომ ზემოთქმული მათელს ენათმეცნიერებას არ მიეწერება. ეს იყო სტრუქტურალიზმისა და ტრანსფორმაციულ-წარმოშობის გრამატიკის ბატონობის წლები, როდესაც „ლინგვისტურ თეორიას საქმე ჰქონდა პირველ რიგში იდეალურ მოლაპარაკე — მსმენელთან აბსოლუტურად ერთგვაროვან სამეტყველო ერთობაში“ [3]. ამ ხანაში ლინგვისტთაგან მხოლოდ დიალექტოლოგები თუ იკვლევდნენ ენას დინამიკურ ასპექტში, რაც დღეს სოციოლინგვისტიკის ერთ-ერთ მთავარ ამოცანად ითვლება.

სწორედ იმ ე.წ. „ასოციალური“ ენათმეცნიერების ნაკლოვანებებზე რეაგირების შედეგად შეიძლება მივიჩნიოთ სოციოლინგვისტიკის წარმოშობა და განვითარება. სოციოლინგვისტიკას აქვს ორი ძირითადი თეორიული მიზანი: ა) უფრო სოლიდური ემპირიული ბაზის შექმნა ენათმეცნიერული თეორიისათვის, და ბ) იმის დამტკიცება, რომ სოციალური ფაქტორები, რომლებიც მონაწილეობენ ენის რეალურ მოხმარებაში, წარმოადგენენ ენათმეცნიერული კვლევის მართალზომიერ თემას.

პირველი მიზანი რომ საერთოა კვლევის ორივე სფეროსათვის, ეს დღესაც ვთვლით; რაც შეეხება მეორეს, დიალექტოლოგების მიერ მოპოვებული ემპირიული მასალა თავისთავად ადასტურებს ზემოთქმულს, ოღონდ ეს მასალა შესაბამის ინტერპრეტირებას მოითხოვს.

ზემოთ ჩვენ მივუთითეთ სოციოლინგვისტიკისა და დიალექტოლოგიის კავშირის ლოგიკურობაზე თეორიულ პოსტულატებზე დაყრდნობით; ახლა კი ყურადღება გავამახვილოთ ამ ლოგიკური კავშირის ემპირიურობაზე საზღვარგარეთულ ენათმეცნიერებაში არსებული გამოცდილების გათვალისწინებით. აქ ხაზი უნდა გაესვას იმ ფაქტს, რომ იტალიაში სოციოლინგვისტიკის განვითარებას დიდად შეუწყობ ხელი ძლიერმა დიალექტოლოგიურმა ტრადიციებმა. ამ ტრა-

დიციების სიძლიერე ქვეყნის ფედერალისტური სტრუქტურითაცაა განპირობებული. მეორე მსოფლიო ომის შემდეგ კი სოციალურმა პრობლემებმა უფრო მკვეთრად იჩინა თავი. ამის მიზეზი იყო მრეწველობის წინსვლა, სუსტადგანვითარებული სამხრეთიდან მუშახელის მოდინება ქვეყნის ჩრდილოეთის ინდუსტრიულ რეგიონებში, განსხვავების ზრდა ქალაქისა და სოფლის მოსახლეობას შორის.

რეგიონალურ და ლოკალურ დიალექტთა და მათთან ერთად სოციო-ლოკალური ხასიათის მოვლენათა კვლევაში თავიდანვე ფასეული შედეგები იქნა მიღწეული [4].

ამჟამად იტალიაში ოცზე მეტი რეგიონალური დიალექტური ჯგუფია, რომელთაც არა აქვთ (ან აქვთ ძალიან ცოტა) საერთო ნიშნები სხვა პროვინციასა და დიალექტებთან. ყოველ ცდას, რომელიც მიმართული იყო დიალექტთა რეგიონალური უნიფიკაციის მიღწევისაკენ, თითოეულ კონკრეტულ რეგიონში სხვადასხვა შედეგი ჰქონდა. აქედან გამომდინარე, იტალიურ სოციოლინგვისტიკაში დიალექტები განისაზღვრება, როგორც იტალიური სტანდარტული ენის სხვადასხვა სისტემა.

ეს გზა, რომელიც გაიარეს იტალიელმა ლინგვისტებმა, გზა დიალექტოლოგიიდან სოციოლინგვისტიკამდე [5], ფრიად ნიშანდობლივი და საგულისხმოა ჩვენთვის. ამასთან დაკავშირებით შეიძლება მოვიყვანოთ ვ. ჟირმუნსკის სიტყვები: „დიალექტთა ტრადიციული დაყოფა ტერიტორიულ და სოციალურ დიალექტებად სინამდვილეში მოჩვენებითია... ყოველი ტერიტორიული დიალექტოლოგია თვითონ ენობრივ სინამდვილესთან შესაბამისად უნდა იყოს სოციალური დიალექტოლოგიაც“ [6].

დასმულ საკითხთან დაკავშირებით ვ. ჟირმუნსკის თეზისი საკმაოდ მნიშვნელოვანია, თუმცა ის პრობლემის მხოლოდ ერთ ასპექტს ეხება.

ჩვენში სოციოლინგვისტიკისა და დიალექტოლოგიის ურთიერთკავშირის თვალსაზრისით პერსპექტიულად მიგვაჩნია შემდეგი ასპექტები:

ა) ქართვლურ ენათა დიალექტების შესწავლის საქმეში მსოფლიოში შექმნილი და აპრობირებული სოციოლინგვისტური მეთოდის გამოყენება;

ბ) ქართვლურ ენათა დიალექტების წიაღიდან ისეთი ემპირიული მასალის გამოვლენა, რომელიც გაამდიდრებს და სრულყოფს არა მარტო სოციოლინგვისტურ, არამედ, საერთოდ, ენათმეცნიერულ თეორიას.

დამოწმებული ლიტერატურა:

განხილულია რ.ტ. ბელის მიხედვით: Белл Р.Т. Социоллингвистика. М., 1980, сс.248-252.

ჯორბენაძე ბ. ქართული დიალექტოლოგია, 1. თბ., 1989, გვ.186
Chomsky N. Aspects of the Theory of Syntax. Cambridge, Mass. 1965, p. 3.

Cortelazzo M. Avviamento critico allo studio della dialettologia italiana. Vol. 1: Problemi e metodi. Pisa, 1969. Vol. 3: Lineamenti di italiano popolare. Pisa, 1972.

Coveri L. La sociolinguistica in Italia: Rassegna bibliografica 1968-1973 – Studi italiani di linguistica teorica e applicata, 1973, 2, p. 475-496.

Coveri L. Chi parla dialetto a chi e quando in Italia? – Un'inchiesta Doxa, La ricerca dialettale, 1977, 2.

Grassi C. Comportamento linguistico e comportamento sociologico - Archivio Glottologico Italiano, 49, p. 40-66.

Lombardi Satriani L. M. Dal dialetto alla Lingua: riscato sociale o perdita di identità - Dal dialetto, 1974, p. 5-18.

Berutto G. La sociolinguistica. Bolognua, 1974.

Linguaggio e società. Et by F. P. Giglioli. Bologna, 1974.

Жирмунский В. М. Марксизм и социальная лингвистика - Вопросы социальной лингвистики. М., 1969, с. 23

Zaal Kikvidze

Sociolinguistics and Dialectology

The interests of sociolinguistics and dialectology coincide in many ways. This coincidence implies both the empirical material (and not only social dialects), but also frequently the way of interpreting this material.

This is proved by the analysis of the principles of a sociolinguistic definition, proposed by W. Labov.

In the years, when the linguistic theory was primarily concerned with "the ideal speaker-listener in an absolutely homogeneous speech community" (N. Chomsky), dialectologists were only linguists who investigated language in its dynamic aspect.

The effectiveness of the interrelation of sociolinguistics and dialectology is highlighted by the fact that in Italy the development of sociolinguistics was mainly promoted by the strong dialectologic traditions.

From the standpoint of the interrelation of sociolinguistics and dialectology concerning the Kartvelian languages, the following aspects may be considered to be prospective:

a) The use of the already elaborated sociolinguistic methods in the study of the dialects of the Kartvelian languages;

b) To reveal such empirical material in the Kartvelian dialects which would contribute to not only the sociolinguistic, but, generally, the linguistic theory.

ზინაბ კიკვიძე

ზურაბ ლომანაშვილის რომანის „სამოსელი პირველი“ ფოლკლორულ-მთნობრაფიული ჟანრი

თანამედროვე ქართულ მწერლობაში გურამ ლომანაშვილის რომანი შეიძლება ჩაითვალოს მკვეთრად გამოჩენილ თხზულებად, რომელშიც ერთმანეთშია შერწყმული მითოსური და ბიბლიური ძირებიდან მომდინარე სიმბოლოები. ნაწარმოები მრავალი დაშიფრული პლასტისაგან შედგება და თითქმის ყველა კომპონენტი მეორეულ მნიშვნელობას იძენს. ერთი შეხედვით პატარა, უმნიშვნელო პასაჟები გენეტიკური კოდით უკავშირდებიან ერთმანეთს და სისტემებს ქნიან. მდიდარი ფოლკლორულ-ეთნოგრაფიული მასალა საშუალებას გვაძლევს რომანში დაიძებნოს ძველი ქართული რიტუალების ანარეკლი და ტიპოლოგიუ-კავშირები ძველბერძნულ და შუემერულ მითოლოგიასთან.

რომანის პირველი ნაწილის სახელწოდებაა „სოფლად“. ტერმინი ორგვარ ფუნქციას შეიცავს: 1) გლეხებით დასახლებული ადგილი, რომლის ძირითადი დასახლება სოფლის მეურნეობას მისდევს; 2) ქვეყანა, მსოფლიო (1); თხზულების პროტაგონისტის მშობლიური ადგილიც გლეხებითაა დასახლებული. ისინი მუდამ გარჯასა და შრომაში არიან და უმეტესად მიწაზე მუშაობენ. მაგრამ გმირის პირველსამყოფელი უბრალოდ სოფელი კი არ არის, არამედ განსაკუთრებული სემანტიკური დატვირთვის მქონე ტოპონიმი — „მაღალსოფელი“, რომელშიც განივთებულია „სოფელის — მეორეული მნიშვნელობაც, საფუძველია, რომ მაღალსოფელი უკავშირდება ქართული მითოსური აზროვნებისათვის დამახასიათებელ უნივერსუმს, რომელიც სამ შრედ ანუ სკნელად იყოფა.

„უძველეს ქართველებს სწამდათ, რომ სამყარო სამი სკნელისაგან შედგენილი მთელი იყო: ზესკნელ-ქვესკნელი და მათი დამაკავშირებელი ხრტილი — შუასკნელი“ (2). ასევე საგულისხმოა, რომ ყველა სკნელს თავისი დამახასიათებელი ფერი შეესაბამებოდა. ზესკნელის სიმბოლო იყო თეთრი, ქვესკნელისა — შავი, შუასკნელისა კი წითელი ან ჭრელი. ფერთა ასეთ სიმბოლოებს იცნობს ქართული ფოლკლორი — ზევსურეთში ჩვენს დრომდე შემორჩა მიცვალებულის ფერის სამკეც სკლატში გახვევის ჩვეულება. ეს პასაჟიც სამყაროს სკნელუ-განფენის მიმნიშვნელია.

მაღალსოფელი თავისი სიმბოლიკით ზენაარსს უკავშირდება და მარადიულ-სამყოფელის ასოციაციას შეიცავს. სივრცობრივადაც ზემოთ, მაღლა მდებარეობს. საზეტილოდ წასული გმირი თავდაღმართში ჩადის, უკან დაბრუნების კი გაჭირვებითა და დიდი ჯაფის შედეგად აღის აღმართში. მაგრამ მისი ზაურობა ატარებს ადამიანის სივრცეში გადაადგილების არა ჰორიზონტალურ ვიზიონერულობას, არამედ გაიაზრება, როგორც თანდათან ჩახვდომა ზესკნელში, რაც ესოდენ დამახასიათებელია როგორც ქართული, ისე შუემ-უძველესი ეგვიპტური თუ ბერძნულ-რომაული მითოსისათვის. ეს არის ტიპოლოგიუ-ნიშანი ახალგაზრდა ვაჟის ინიციაციური სვლისა, რომელიც სწორხაზოვანი არაა, უფრო მრუდის ფორმისაა და ათვლის წერტილს უბრუნდება.

მაღალსოფლიდან პროტაგონისტი ლამაზ-ქალაქში (შუასკნელში) მიდის, რომელზეც კამორაში (ქვესკნელში); ისევ პირველსამყოფელში დასაბრუნებლად მე-ფის როლს კანუდოსი (ზესკნელის საწყისი) ითავსებს. უფრო ზედა საფეხუ-ლორების პატრონის სამყოფელია, სადაც ხდება გმირის საბოლოო ინკარნა-ციის შედეგადაც ის აღის მაღალსოფელში.

თუ დავუყვირდებით რომანში მოცემული ქალაქების ფერთა სიმბოლიკა აუცილებლად შევამჩნევთ, რომ მათში სკნელთა ფუნქციონურობაა გასაგნებელი.

სკნელებში მოგზაურობა გარკვეულ აუცილებლობებთანაა დაკავშირებული რასაც არქეტეპული მიმართება მოეპოვება რომანის სიუჟეტთან:

ა) ყარობი გმირი მიდის პირველსამყოფლიდან. ამას განაპირობებს თითქმის მოგზაურობის რომანტიკა, მაგრამ მისი ნამდვილი მიზეზი უფრო რთული ვიდრე სხვადასხვა ადგილის მოხილვის ინტერესი. ჭაბუკი გამოიცდება ხეტლისას, იგი უნდა შეებრძოლოს ბნელეთის ძალებს; გარკვეული თვალსაზრისით „გარდაიცვალოს“, რის საფუძველზეც მოხდება მისი კურთხევა ანუ ხელდასმ — რომანის პროტაგონისტიც სხვადასხვა სივითეამოვლილი, მრავალ განსაზღვრულს გადარჩენილი, სახეცვლილი ბრუნდება მშობლიურ გარემოში. სადაც, უკვე ინკარნირებული, ეზიარება შემოქმედის (მამალმერთის) მიერ ბოძებულ საუნჯეს.

ბ) მითოსური ტრადიცია ქვესკნელად შთაბეჭდომის რიტუალს გამოხატავს როგორც ჩასვლას მკვდართა საუფლოში. ეს ფაქტი ბუნებაში შეესაბამება ზანთრის დადგომას. ფლორა თითქმის კვდება, მიწაში ჩადის, რათა გაზაფხულზე ხელახლა იშვას და აღორძინდეს. ივ. ჯავახიშვილი მიუთითებს, რომ სწორედ ამ მომენტი უდევს საფუძვლად წელიწადის ორ ნაწილად დაყოფას. „ქართულ ზამთარი და ზაფხული მზე-ცივისა და მზე-თბილის ცნების გამომხატველია“ (3). აღნიშნული ტერმინები მიანიშნებს მითოსური მზის ზესკნელ-ქვესკნელში ციკლურ ბრუნვას. ეს ნიუანსიც არქეტეპულ მიმართებაშია ნაწარმოების მთავარი გმირის სკნელებში მოგზაურობასთან. რადგან მალაქსოფლიდან წასვლა ხდება შემოდგომის მიწურულს — მზის დამცრობის უამს, ხოლო უკან დაბრუნება — გაზაფხულზე, კერძოდ, მაშინ, როცა სოფელში ყოველწლიური დღესასწაული იმართება.

პროტაგონისტის ქვესკნელიდან ამოსვლა ემთხვევა მითოსური ღვთაებების ზესკნელთან ზიარების დროს. წარმართული თეოგონიიდან ცნობილია ხთონურ ღვთაებათა აღდგინება გაზაფხულზე. კერძოდ, ბერძნულ მითოსში პერსეფონე შემოდგომის მიმწუხრის უამს მიჰყავს ჰადესს — ქვესკნელის ღმერთს და გაზაფხულზე აბრუნებს ზესკნელში. დიონისე შემოდგომაზე განიწილება და კვდება ბუნების გაღვიძების უამს კი ხდება მისი გაცოცხლება; სიცოცხლესთან ზიარების მისტერია ჩანს, ასევე, უთუს, ოზირისისა თუ თამუზის ქვესკნელიდან ამოსვლაში, რაც ასევე გაზაფხულს უკავშირდება. ხევისურული თქმულების მიხედვით, ხოგაის მინდი გაზაფხულზე დაბრუნდა არხოტში (4).

როგორც ჩანს, მსოფლიო მითოსური ტრადიცია ქვესკნელად ჩახვდომას უკავშირებს „წელიწად-წუხრას“, ხოლო ზესკნელთან ზიარებას — „წელიწად-დილას“. ეს მოდელი მთლიანად დაცულია საანალიზო ტექსტში.

გ) ქვესკნელში ღვთაებათა ჩასვლა ხდება შიშველი სახით. მესოპოტამიურ წარმოდგენების მიხედვით მიცვალებულნი შიშველად ჩადიან მკვდართა საუფლოში; ხოგაის მინდი და გახუა მეგრელაური ქაჯავეთში მგზავრობისას გვამიდან ამოდიან. ისიც უნდა მივუთითოთ, რომ ორფიზმი სხეულს სულის სამოსად მიიჩნევდა. ხოლო, თუ ქვესკნელში ჩასული გმირი უნდა განიძარცვოს, ზესკნელში დაბრუნებისას, ბუნებრივია, მან ისევ უნდა ჩაიცვას სამოსი, — უნდა მოხდეს გმირის ხელახალი შემოსვა; „სულეთის საზღვრის გადაძალახავი სული ქვესკნელიდან მეორედ იბადება. იგი განახლებული და გარდაცვლილი (სახეცვლილი) ამოდის იქიდან და კვლავ უბრუნდება იმავე გარს, რომელიც სულეთში ჩასვლისას გაიხადა... შიშველი, სამოსელგაძრობილი სული ხელმეორედ იმო-

საქვს სამოსელის“ (5).

მწერალი სკენლებში მოგზაურობისათვის დამახასიათებელ ამ კომპონენტსაც იყენებს. დომენიკო სოფლიდან წასვლის უამს ითხოვს თავის კუთვნილ წილს. მას ეძლევა სამკვიდროს ნახევარი — 60 ათასი დრაჰკანი. თვით სამკვიდრო სიმბოლიზირებულია სამოსელ პირველში, განწმინდული, რომელშიც გასაგებებულია ზეციური მამის კურთხევა. მთავარი მოქმედი გმირი მოგზაურობისას სოლიანად ხარჯავს ფულს, — ე.ი. იხდის სამოსს. ამ შემთხვევაში ეს ხორციელი საკრელოა (თ. ოთხმეზურის ტერმინი), მაგრამ ზესკნელში ასვლის შემდეგ, მითოსური ტრადიციის თანახმად, ის ხელახლა უნდა შეიმოსოს. სამოსელი პირველი ახლა უკვე სულიერი საკრელოა, რომლითაც მამა შინდაბრუნებულ ფასს აჯილდოვებს.

დ) ზემოთ ჩვენ მივუთითეთ, რომ პროტაგონისტის მიერ განვლილი გზა მრუდის ფორმისაა, რომელიც ჩაკეტილ წრედ იქცევა და მითოსურ სფეროდ წარმოჩინდება. თ. მანის ნააზრვის მიხედვით, სფეროთა წრებრუნვის შედეგად ზეციერი ეზიარება მიწიერს, ხოლო მიწიერი კი — ზეციერს (6).

ზესკნელ-ქვესკნელის სფერული დამოკიდებულება უმთავრეს როლს ასრულებს გმირის ინიციაციურ სვლაში. ჩვენს შემთხვევაში მაღალ-სოფელი მიწიერიც არის და ზეციერიც. მის ასეთ ნომინაციას განსაზღვრავს პროტაგონისტის მამის ფაქტორი, რომლის სახეშიც კოდირებულია უზენაესი ღმერთის მითოლოგია.

რომანი სხვა ბევრი საგულისხმო ნიშნითაც უკავშირდება ქართულ ფოლკლორსა და ეთნოგრაფიას. ყურადღებას ვამახვილებთ წვიმის მოსაყვან რიტუალებზე. უძველეს დროში ამინდის ცვალებადობას პოლითეისტური რწმენით რამდენიმე ღვთაება განაგებდა. მთელს საქართველოში სხვადასხვანაირი ატრიბუტიკით, გავრცელებული ყოფილა ე. წ. „ლაზარობა“, რომელიც ითვალისწინებდა გოგო-ბიჭების კარდაკარ სიარულს თიხის თოჯინითა და საკულტო სიმღერით; ზოგან კი დაატარებდნენ ქალწულს, რომლის თავზე დადგმულ თასშიც წყალს ასხამდნენ. აღნიშნული რიტუალი აღწერილი აქვთ: ივ. ჯავახიშვილს, ს. მაკალათიას, დ. ჯანელიძეს და სხვებს.

რომანში ფიქსირდება გვალვის საწინააღმდეგო ჩვეულების სამი სახეობა: თიხის ჭურჭლის გარეთ გამოლაგება, ბორცვზე ქალის დასმა და ხისგან წვიმის ღვთაების გამოთლა. ამ წესებიდან მხოლოდ პირველს არ მოეპოვება მითოსურ-ეთნოგრაფიული საფუძველი. სავარაუდოა, რომ თიხის ჭურჭლის გარეთ გამოტანა ავტორის ფანტაზიის შედეგია, რადგან საქართველოს არც ერთი კუთხის ჩვეულებაში ასეთი რამ არ დასტურდება. ეს უფრო მხატვრული პასაჟია, რომელიც საფუძველს უმზადებს დანარჩენ ორს. მეორე წესში რამდენადმე ირეკლება კერპის ნაცვლად ქალწულის ჩამოტარების ალუზია. არჩეული ქალი, ალბათ, სხვებისაგან გამორჩეული სილამაზისა უნდა ყოფილიყო. ეთნოგრაფიული მასალისა და რომანის რიტუალის შეჯერების შედეგად იკვეთება სხვა პარალელიც. ქართულ მეტყველებაში დღესაც შემორჩენილა გამოთქმა — „ისეთი ლამაზია, მზესაც კი ეცილებაო“, — ამას იშვიათი სილამაზის მქონე ქალზე ამბობენ. რომანის მიხედვით, მზე რომ ლამაზ ქალს დაინახავს, ღრუბლებით დაფარავს და წვიმაც წამოვა. ქართულ მითოლოგიაში მზე მდედრული საწყისის განმასახიერებელი ღვთაებაა, ამიტომ ქალისა და მზის სილამაზეში გაჯიბრება უცხო არ უნდა იყოს. ცხადია, რომ ავტორის ფანტაზია აქაც მშობლიური ზეპირსიტყვიერებითა და უძველესი ადათებითაა ნასაზრდოები.

ნაწარმოებში ფიქსირებული მესამე წესი უშუალოდ უკავშირდება ეთნოგრაფიულ მასალას, როცა თიხის ჭურჭლის ვედრებასა და ბორცვზე შიშველი ქალის

დასმას სასურველი შედეგი არ მოჰყვება, გლეხები ხისგან წვიმის ღვთაებას გამოთლიან. „ღრუბელი არა და არ ჩანდა, არც მამინ გამოჩნდა, წვიმის ღვთაება რომ გამოჩორკნეს ხისგან და მზეზე დადგეს — ეგება თავად დასცხესო“.

როგორც ჩანს, მწერალი თავისებურად გარდაქმნის საქართველოში გავრცელებულ გვალვის საწინააღმდეგო ჩვეულებების რიტუალურ ელემენტებს და მხატვრულად უხამებს რომანის საერთო მითოსურ ფონს.

ამ ჩვეულებებთან დაკავშირებით კიდევ ერთ, თათქოსდა უმნიშვნელო, მაგრამ მაინც საყურადღებო მომენტს უნდა მიექცეს ყურადღება: როცა მზისგან დასიცხულ ქალს სოფლის პატრიარქი შინ წასვლას უბრძანებს, მას დამწვარი მხრებზე კვერცხის ცილას წაუსვამენ. ძველ ქართულ მედიცინაში კი კვერცხის ცილა დამწვრობის წამლის ერთ-ერთი აუცილებელი კომპონენტი ყოფილა (7).

რომანის სიუჟეტურ ქარგაში ზოგადქართული ფენომენი სხვა ნუანსითაა ვლინდება. თხზულებაში ერთიან ფულად ეტალონად გამოყენებულია ნომინალ — დრაჰკანი ეს მონეტა არაბეთსა და ბიზანტიაში იყო გავრცელებული, ხოლო XI საუკუნეში შემოვიდა საქართველოში, იჭრებოდა ქართულ ზარაფხანაში და საკმაოდ მტკიცე ვალუტას წარმოადგენდა (8).

მაღალ-სოფლის, როგორც ზოგადქართული გარემოს დასახასიათებლად ქართული ანთროპომიებიც იღებს მონაწილეობას. აქ მოცემულია ოთხი საკუთარი სახელი — „გვეგვე“ (კოლხური წარმომავლობის); „ბიბო“ (რაჭაშია ფიქსირებული); „რესა“ (ბიბლიური); „ნანდუ“ (აფხაზური). სავარაუდოა, რომ დასახელებული ანთროპომიები, „რესას“ გარდა, წარმართული პერიოდისა უნდა იყოს, რადგან დღეისათვის იშვიათობას წარმოადგენენ. „ქრისტიანული დამწვრობის შემოღებამდე ქართველურ ტომებში გავრცელებული წარმართული ანთროპომომია თანდათანობით შეავიწროვდა და დავიწყებას მისცა ოფიციალურმა მწიგნობრობამ... ტრადიციული წარმართული საკუთარი სახელები რელიგიურად შემორჩა მთას, აგრეთვე, სვანეთსა და სამეგრელოს“ (9). როგორც ალ. ლლონტის მოკვლევებიდან ჩანს, აღნიშნული საკუთარი სახელები უფრო საქართველოს მთიან ნაწილშია დაცული, თანაც ისინი თავიანთი გამოყენების ინტენსივობით ვერ დაიკვეხნიან. ამიტომ, ვფიქრობთ, რომ ქართული ანთროპომიების უძველეს ფენას უნდა ეკუთვნოდნენ.

ეს ფაქტორიც ერთხელ კიდევ ადასტურებს, რომ თხზულების პროტაგონისტის მშობლიური სოფელი უძველესი ქართული წეს-ჩვეულებების მქონე განზოგადოებული ადგილია.

გ. დოჩანაშვილის რომანი „სამოსელი პირველი“ მყარად ეფუძნება ქართულ ფოლკლორულ და ეთნოგრაფიულ მასალას, რაც არა მარტო მხატვრული ფუნქციისთვისაა მოხმობილი, არამედ მჭიდროდ ერწყმის თხზულების მეორეულ, მითოსურ პლასტს.

გამოყენებული ლიტერატურა:

ქეგელ, თბ., 1986, გვ. 411.

დ. შენგელაია, წერილები, თბ., 1955, გვ. 181.

ივ. ჯავახიშვილი, თხზულებანი, ტ. I., თბ., გვ. 160.

ქართული მითოლოგია, თბ., 1992, გვ. 27.

თ. ჩხენკელი, ტრაგიკული ნიღბები, თბ., 1971, გვ. 59.

Манн Т. Иосиф и его братья, М., 1968, ст. 193-194.

დ. ბაგრატიონი, იადიგარ დაუდი, თბ., 1985, გვ. 544.

დ. კაპანაძე, ქართული ნუმისმატიკა, თბ., 1950, გვ. 106.

აღ. ლლონტი, ქართველური საკუთარი სახელები, თბ., 1986, გვ. 13.

Zeinab Kikvidze

Folklore and Ethnographic Stems of G. Dochanashvili's Novel "The Best Robe"

Summary

Georgian folklore material and ethnographic rituals play an important role in establishing the mythological layer of G. Dochanashvili's novel.

The initiative itinerary of the main character has been related to the division of the world into three layers, as established in mythological thinking; the places visited by the younger son coincide with the symbols of the mentioned layers both in shade and function. Simultaneously, the work maintains all the essential features characteristic of the initiative route: 1) visiting death's kingdom, overcoming the obstacles, 'passing over' in a certain sense and encountering life; 2) undressing while travelling and dressing again after resurrection; 3) visiting death's kingdom in the beginning of winter and encountering life in spring, corresponding to the cyclic rotation of the mythic sun; 4) the initiative itinerary takes place not horizontally, but along the curve, the beginning and the end of which coincide making the mythic sphere.

The writer uses the elements of the ritual against the drought which had been spread with various attributives in whole Georgia; in the novel the common monetary unit has been used, namely drahkani, which had been a rather hard currency in Georgia since the 11th century.

The most ancient Georgian anthroponyms have been also used; presumably of the pagan times.

The native village of the main character is a generalized place with ancient Georgian customs and traditions.

The novel has been firmly based on the Georgian folklore and ethnographic material, not only for the sake of the artistic function, but it immediately merges with the mythic background of the work.

ინეზა კიკნაძე

თანხმომავნთა განაწილებისათვის სარელუქციო სეგმენტში
(საკითხთა ღასის წესით)

საკითხი ეხება სარელუქციო სეგმენტში კუმშვამდე და კუმშვის შემდგომ თანხმომავნთა განაწილებას. მასალად აღებულია ქართულ-გერმანული ლექსიკონი (შემდგენლები — ო. ხუციშვილი, თ. ხატიაშვილი, თბ., 1977). ლექსიკონის ქართული ნაწილი შეიცავს 25000 სიტყვას. მასალა კომპიუტერშია შეტანილი ივ. (ვანიკო) რამიშვილისა და ელისო გოდუაძის მიერ (არნ. ჩიქობავას სახელობის ენათმეცნიერების ინსტიტუტის კუთვნილება).

თანხმომავნთა სიტყვების რაოდენობა 6.644 ერთეული. ამათგან: 803 სიტყვა კუმშვადთა რიგშია შეტანილი — „კედელ“ ტიპისა (796) და „მაწონ“ ტიპისა. ამ სიტყვათა მარაგიდან ოთხი ფუძე უკუმშველია (შეცდომით არის შეტანილი). ესენია: პარასკევ, ნაჭრილობევ, ჭანჭყარ, ნუგემ. ე.ი. საანალიზოდ რჩება 799 სიტყვა.

ჩვენი დაკვირვების შედეგები და სტატისტიკური მონაცემები ამ რაოდენობით არის განსაზღვრული, თუმცა აქვე შევნიშნავთ, რომ კომპიუტერით ამოღებული მასალის მიხედვით უკუმშველ ფუძეთა რიგში („კაცის“ ტიპი) არის ისეთი ფუძეებიც, რომლებიც დღეს სალიტერატურო ქართულსა და ზეპირ მეტყველებაშიც პარალელური (კუმშვად-უკუმშველი) ფორმით იხმარებიან. მათი ჩამოთვლა შორს წავიყვანდა. ეს გვაფიქრებინებს, რომ მასალის კვალიფიცირებისას ავტორები (რამიშვილი, გოდუაძე) მყარ წესებს (სალიტერატურო ნორმას) არ ეყრდნობოდნენ. ზოგჯერ პირადი ინტუიცია განსაზღვრავდა ამას.

ჩვენი დაკვირვების ობიექტი შემოფარგლულია. მასალის ანალიზი სტატისტიკას გულისხმობს. კუმშვის საკითხი მოცემული მასალის მიხედვით დიაქრონიულ ჭრილში არ განიხილება.

სამეცნიერო ლიტერატურიდან ცნობილია სახელის ფუძის კუმშვის პირობები (გ. ახვლედიანი, ა. შანიძე, გ. თოფურია, თ. უთურგაძე). აუცილებელ პირობათაგანია: ორმარცვლიანი სარელუქციო სეგმენტი და მარცვლოვან მარედუციურებელი სეგმენტი. კუმშვისათვის მნიშვნელობა აქვს სიტყვის დამარცვლას; მარცვლის ექსპლოზიასა და იმპლოზიაში თანხმომავნთა განაწილებას, კერძოდ, რა თანხმომავნები იყრის თავს იმპლოზიაში, რომელიც სარელუქციო სეგმენტში შედის (თ. უთურგაძე).

ჩვენი მასალის მიხედვით რელუქციის შედეგად თავს იყრის 5, 4, 3, 2 თანხმომავნი. შევამოწმეთ ერთ, ორ, სამ და მეტმარცვლიანი კუმშვადი ფუძეები. აღმოჩნდა, რომ თანხმომავნთა სიტყვათა მთელი სალექსიკონო მარაგიდან — 6644 სიტყვა, უკუმშველია 5845, კუმშვადია 799 (12% მეტი).

მთელი მარაგიდან ერთმარცვლიანია 938 ფუძე, ამათგან 21 კუმშვადია ე.ი. საერთო რაოდენობის 15%-მდე ერთმარცვლიანებია, ამათგან კუმშვადია დაახლოებით 22,7%.

ორმარცვლიანია 1551 სიტყვა (სალექსიკონო მარაგის 23,3%). აქედან კუმშვადია 101 ფუძე (დაახლ. 6,44%).

დანარჩენი სამ და მეტმარცვლიანი ფუძეებია. ოთხმარცვლიანთა მთელი მარაგის 13%-მდე კუმშვადია.

კუმშვადი ერთმარცვლიანი ფუძეები ყურადღებას იქცევენ იმით, რომ მხოლოდ რელუციურებელი სეგმენტი აქვთ და არ გააჩნიათ საყრდენი ხმომავნი.

სიტყვის თავში ხშირად თავმოყრილია რამდენიმე ხმოვანი. მასალა ამ მხრივაც საინტერესო იყო და დავაჭვუფეთ. სიტყვის თავში **ოთხ** თანხმოვანზე მეტი არ აღმოჩნდა, ე.ი. სიტყვის თავში კუმშვის შედეგად თავს იყრის **ხუთი** თანხმოვანი.

ერთმარცვლიანი ფუძეებიდან (21 სიტყვა) **ერთი** თანხმოვნით იწყება ორი: მალ, წელ; **ორი** თანხმოვნით — 12 სიტყვა: მგელ, მტერ, მხარ, რძალ, ქმარ, შვილ, ჩვარ, ძვალ, ძმარ, წყალ, ხმალ, ჯვარ; **სამი** თანხმოვნით — 5 სიტყვა: ზღვარ, მსხალ, მტვერ, მჩვარ, ცხვარ; **ოთხით** — 2 სიტყვა: მკვდარ, მღვდელ.

კუმშვა რეალიზებულია **ლ, რ** თანხმოვნებით დაბოლოებულ ფუძეებთან. რელუცირდება **ა, ე** ხმოვნები. რელუცირებადი სეგმენტი ოდენ აღმავალი ნაპარალოვნობისაა¹. მეხუთე ჯგუფის **ლ, რ** თანხმოვანფუძიანებთან მასალის მიხედვით კუმშვის შედეგად წყვილდება: ბ, გ, დ; ტ, ძ, წ თანხმოვნები (CC° ჯგუფი). ხ, ყ (C°C° ჯგუფი) და ვ, მ. (C°C° ჯგუფი). ამათგან **რ**-სთან კომბინაციაშია დ, ტ, ძ, ხ, ვ, მ; **ლ**-სთან: ბ, გ, დ, ძ, წ, ყ, ხ, ვ, მ; პროცენტულად ასეთი შეფარდება გვექნება: CC° — 33,3%; C°C° (ჯგ. 35) — 14,3% და C°C° (ჯგ. 45) — 52% მეტი. ამრიგად, ერთმარცვლიანი ფუძის შემთხვევაში კუმშვის შედეგად თავი მოიყარა:

ორმა თანხმოვანმა: ბლ, წლ. (ჯგ.15, CC° კომბინაცია).
სამმა: მგლ, მტრ (ჯგ. 415, C°CC° კომბინაცია), მხრ (435 ჯგ., C°C°C° კომბინაცია), რძლ (515 ჯგ., C°CC° კომბინაცია), ქმრ, შვლ, ჩვრ, ძვლ, ძმრ, ჯვრ (145 ჯგ., CC°C°) და წყლ (135 ჯგ. CC°C° კომბინაცია). **ოთხი** და **ხუთი** თანხმოვანი ასეთ კომბინაციებს გვაძლევენ:

- ზღვრ — ნაპარალოვნობის მიხედვით ჯგ. 2345 C°C°C°C°, კლასების მიხედვით — C₂C₄C₁C₃
- მსხლ — ჯგ.4235 C°C°C°C° — C₁C₂C₄C₃
- მტერ — 4145 C°CC°C° — C₁C₂C₁C₃
- მჩვრ — 4145 C°CC°C — C₁C₂C₁C₃
- ცხვრ — 1345 CC°C°C° — C₂C₄C₁C₃
- მკვლრ — 41415 C°CC°CC° — C₁C₄C₁C₂C₃
- მღვლლ — 43415 C°C°C°CC° — C₁C₄C₁C₂C₃

მასალის ანალიზმა გვიჩვენა, რომ ერთმარცვლიან ფუძეებში რელუცირებადი მარცვლი (სეგმენტი) ოდენ აღმავალი ნაპარალოვნობისაა. ჭარბობს C°C° კომბინაცია (14 მაგალითი) და CC° (11 შემთხვევა), დაახლ. 72,3%.

საყურადღებოა ისიც, რომ ერთმარცვლიანი ფუძეები ჩვენს შემთხვევაში მხოლოდ ცალ თანხმოვანზე ბოლოვდება. საყრდენი ხმოვანი ასეთ ფუძეში არ არის.

ორმარცვლიან ფუძეებში კი საყრდენი სეგმენტი **ორ** და **სამ** თანხმოვანია. ასეთი სულ 101 მაგალითია. აქედან: საყრდენი სეგმენტი ორი თანხმოვნით ბოლოვდება 83 შემთხვევაში, სამით — 18.

აქ უნდა გამოვყოთ ორგვარი შემთხვევა: ერთს პირობითად ვუწოდებთ „აბჯარ“ ტიპს, როდესაც ორი თანხმოვანი კუმშვის შემდგომ გვაძლევს სამს: **აბჯარ > აბჯარ**-ის და „მინდორ“ ტიპი, როდესაც ო-ს რელუქციის შედეგად ოთხი თანხმოვანი გვაქვს: **„მინდორ“ > მინდვრ**-ის.

ცალკეა განსახილველი „ნიორ“ ტიპის სახელები, როდესაც საყრდენი სეგ-

¹ აქც და შემდგომაც, ნაპარალოვნობის ჯგუფების, თანხმოვანთა კლასებად დაჯგუფების და კუმშვის შედეგად რეალიზებული კომბინაციების შესახებ მსჯელობისას ვიყენებთ თ. უთურგაიძის გამოკვლევას.

მენტი თანხმოდენით არ ბოლოვდება, ოდენ საყრდენი ხმოვანი არის წარმოდგენილი, აქაც რედუცირებული ო>ვ კეტავს მარცვალს: ნი-ორ>ნიგ-რის.

კუმშვის შედეგად სარედუქციო სეგმენტში თავს იყრის 2,3,4 და მეტი თანხმოდენი.

ორი თანხმოდენი იყრის თავს მაგალითების უმეტესობაში. ჯგუფებისა და კომბინაციათა სიხშირის მიხედვით სურათი ასეთია:

CC° ჯგ.15 — 172 + ყველა -ებ-ელ დაბოლოებულიანი ფუძე,

CC°	14	—	2
C°C	31	—	2
C°C	21	—	1
CC	11	—	4
C°C°	45	—	163
C°C°	25	—	35
C°C°	55	—	29
C°C°	35	—	12
C°C°	54	—	9
C°C°	43	—	1
C°C°	53	—	1

დამავალი ნაპრალოვნობის ჯგუფებიდან ნაპრალოვნობის რეალიზაცია მოხდა 11 მაგალითში: ჭერამ, ურემ, ირემ, ხარ-ირემ, ცხენ-ირემ, კარავ, არაყ, სომეხ და ნაპრალოვანი — ხშულის კომბინაციის სამი შემთხვევა: ყასაბ, ნილაბ, ზოხობ.

ნულოვანი ნაპრალოვნობის თანხმოდენები იყრიან თავს **ოთხ** შემთხვევაში: ნიჩაბ, კაკაბ, ბეჭედ, ნაბად (ჯგ. 11).

შედევები ასეთია: 1) CC° (ჯგ. 15) — **ლ, რ, ნ** თანხმოდენებთან კომბინაციაში კუმშვის შედეგად შედის თანხმოდენები: ბ, დ, თ, ვ, პ, ფ, კ;

ტ კომბინაციაშია რ, ლ, ნ, მ ბგერებთან; **ლ, რ**-სთან არის კომბინაციაში გ, ჩ, წ, ც; **რ, ნ** თანხმოდენებთან — ქ. მხოლოდ რ-სთან: ძ,ჭ; მხოლოდ ნ-სთან — ჟ.

2) ყველაზე ხშირია C°C° კომბინაცია როგორც მზარდი ნაპრალოვნობის თანხმოდენებთან, ისე კლებადებთან: ლმ, რმ, რვ; მზ, რყ (ნაკლებად).

3) ცალკეული ნიმუშებია დამავალი ნაპრალოვნების თანხმოდენებისა.

4) თითზე ჩამოსათვლელია ერთი ჯგუფის თანხმოდენთა კომბინაციის მაგალითები.

5) ჩვენი მასალის მიხედვით, რედუცირებადი სეგმენტი სონორებს გარდა ბოლოვდება ბ, დ, ხ თანხმოდენებზე.

რედუქციის შედეგად **სამი** თანხმოდენი იყრის თავს. მასალის მიხედვით რედუცირებადი სეგმენტი მხოლოდ სონორზე ბოლოვდება: მოვიყვანთ ნიმუშებს: მ<ამ: ვახშმის, ლერწმის.

ნ<ან: ბატკნის, ჩაჩქნის, აკგნის, ეფვნის, ჯავშნის, ფინჯნის, მერქნ-მარქნის, ბოსტნის, მურყნის.

ნ<ენ: ყურძნის, ბერძნის, რეგენის.

მ<ემ შემთხვევა არ დაფიქსირდა.

ლ<ალ: მიტკლის, ვაგზლის, საწყლის, ცოცხლის; ნაცვლის, საცვლის, დამბლის, კომბლის, ნამგლის, დამბლის (დამბალ)¹; იღბლის; მაყვლა

¹ არ არის ცნობილი, რა იგულისხმება ამოსავლად: „დამბალი“ თუ „დამბლა“ (კვეციანი ფუძე).

ფერის, კვარტლის, გორგლის, ღურგლის, ხორბლის, სარდლის, მართლის, ბორბლის, ბარკლის, ხინკლის, ხანჯლის და სხვ. (ამავე, 515-ე ჯგუფი): ფერშლის, მარშლის, ჭარხლის, შარვლის...

ლ-ზე: ფიცხლის, ფურცლის, ჭურჭლის, ტიტვლის, საკმლის.
 რ-ზე: ფუტკრის, ჰექტრის, აბჯრის, მედჯრის, აფთრის, მაძღრის, მატჯრის, ლაშქრის, მუშტრის, ნესტრის, სიზმრის, საყდრის, სახსრის, ზამრის, დაფთრის, ხანძრის, ქონდრის, ჭინჭრის, სანჯრის, ლანჯრის, ფანქრის...

რ-ზე დაბოლოება ვერ დავადასტურებთ მასალაში. ყველაზე ხშირი აღმოჩენა $C^{\circ}CC^{\circ}$ ჯგუფის თანხმოვანთკომბლექსები (22 სიტყვა), ყველაზე მცირე $CC^{\circ}C^{\circ}$ (გვ. 115) — 5 სიტყვა.

რელექციის საყრდენ სეგმენტში კუმშვამდე სამი თანხმოვანია. კუმშვის შემდეგ თავს იყრის 4 თანხმოვანი. ჩვენი დაკვირვების შედეგები გვიჩვენებენ, რომ სარელექციო სეგმენტი ყველა შემთხვევაში ბოლოვდება სონორზე (რ, ლ, მ). კუმშვისათვის შეზღუდვა არ არსებობს. მარცვალთა მიხედვით: ალ — 9 შეზღუდვა, ელ — 6, არ — 13, ერ — 22; ან — 1, ენ — არ შეგვხვდა.

კომბინაციები განხორციელდა ასეთი რიგით:

$C^{\circ}C^{\circ}C^{\circ}C^{\circ}$	-რ-ზე დაბოლოებული 2 ფუძე, ლ-ზე — 1
$C^{\circ}C^{\circ}CC^{\circ}$	1 —
$CC^{\circ}CC^{\circ}$	1 — 2
$CC^{\circ}C^{\circ}C^{\circ}$	9 — 12
$CC^{\circ}C^{\circ}C^{\circ}$	3 —
	<hr/>
	16 — 15

შედეგად: 1) თითქმის თანაბარი რაოდენობით რეალიზდება რ და ლ სონორებზე დაბოლოებული მარცვლის კუმშვა.

- 2) ყველაზე მეტია $C^{\circ}C^{\circ}C^{\circ}C^{\circ}$ კომბინაცია.
  - 3) ლ-ზე არ ბოლოვდება $C^{\circ}C^{\circ}CC^{\circ}$ და $CC^{\circ}C^{\circ}C^{\circ}$ კომბინაციები.
  - 4) ყველაზე ხშირია სარელექციო მარცვალში კომბინაცია $C^{\circ}C^{\circ}$. ამ (4 თანხმოვანთაგან) შემთხვევებიდან ჩვენ გამოვყავით ერთმარცვლიანი ფუძეები: მურ, მტვერ, ცხვარ, ზღვარ, მსხალ.
- ზეთი თანხმოვნის თავმოყრის შემთხვევებზე ერთმარცვლიან ფუძეებში ზე-მოხდა მივუთითეთ.

ჩვენს მიერ აქ წარმოდგენილი მასალის ანალიზი მხოლოდ წინასწარი დასკვნაა ქართული ენის მდიდარ ლექსიკურ ფონდზე.

დამოწმებული ლიტერატურა:

- გ. ახვლედიანი, ზოგადი ფონეტიკის საფუძვლები, თბ., 1960.
 გ. თოფურია, რედუქციისათვის ქართველურ ენებში, იკე, I, თბ., 1946.
 თ. უთურგაიძე, ქართული ენის ფონემატური სტრუქტურა, თბ., 1976.
 ა. შანიძე, ქართული გრამატიკის საფუძვლები, თბ., 1953.

I. Kiknadze

Towards the Distribution of Consonants in a Reducing Segment

Summary

The conditions for the contraction of a substantive in Georgian have been known (G. Akhvlediani, V. Topuria, A. Shanidze, T. Uturgaidze). Together with the other ones, the distribution of consonants in a reducing segment have been considered to be the necessary condition, namely, the principle of accessive fricativity should be maintained (T. Uturgaidze).

My investigation has been aimed at highlighting the order of consonants in a reducing segment, as a result of contraction, in mono-, di-, tri- and moresyllabic stems. The results of the observation have been based on the data (up to 800 reduced forms) marked out by a computer from German-Georgian Dictionary (1977).

I had tried to estimate the frequency of the use of the consonant clusters having resulted by contraction.

It would be noteworthy to mention that in Georgian the order of the consonants of decessive fricativity has been mainly characteristic of disyllabic stems: ჭამ, ურემ, არაგ, სომეხ, გასაბ, ნიყაბ, ხოხობ, etc.

The above-mentioned conclusions are a result of a preliminary observation only and have not been presented with a claim of perfection.

ზურაბ კიკნაძე

„ჯვართენის“ შესწავლისათვის

აღმოსავლეთ საქართველოს მთიანეთის, განსაკუთრებით, ხევსურთა საწესო ტექსტებში კარგა ხანია შემჩნეულია ერთი შრე ლექსიკისა, რომელიც „ჯვართენის“ იწოდება. მას მკაცრად შემოფარგლული სფერო აქვს გამოყენებისა. ამ ლექსიკას ვადასტურებთ ხუცობისა და ქადაგობის (ნაქადაგართა) ტექსტებში. მათი გამოყენება ყოველდღიურ მეტყველებაში, ყოფაცხოვრებაში, გამორიცხული უნდა იყოს, რასაც თავად ტერმინი მოწმობს. ეს არის „ენა“ — ის სიტყვები და შესიტყვებანი, რომლებსაც ხუცესი იყენებს ჯვარისადმი მიმართვისას, ასევე ქადაგი, როცა ის უცხადებს ადამიანებს ჯვარის ნებას.

ეს ლექსიკა, რომელიც, როგორც ითქვა, ყოველდღიური ურთიერთობის დროს არ იხმარება, საკრალურობას ანიჭებს ტექსტს. ეს ის ნიშანია, რომლითაც საკრალური ტექსტი სადაგი ტექსტისაგან განირჩევა. იგი სრულიად განსხვავებული რეალობის გამოხატველია, იმ სინამდვილისა, რომელიც ჯვარს უჭირავს ან ჯვარისა და საყმოს საზღვარზე იმყოფება. აქ ერთმანეთის გვერდით მუშობლობს ადამიანური და ჯვარული ენა, რაც მათ ერთიანობას გამოხატავს, რამდენადაც ეს კრებული, საზოგადოება ჯვარის საყმოა.

არ იქნება სწორი თუ „ჯვართენას“ საიდუმლო ენად მივიჩნევთ, რამდენადაც ის ყველასათვის მისაწვდომია და გასაგები. ვინც კი ჯვარის კარზე იკრიბება, ხუცობისა და ქადაგობის სიტყვები ყველას გასაგონად და გასაგებად წარმოითქმის. მათი მიზანი ხომ ის არის, რომ საყმომ გაიგოს, რას ეხვეწება ხუცესი ჯვარს და რას აცხადებს ჯვარი.

„ჯვართენის“ ბუნდოვანება შეიძლება ჩაითვალოს მისი „საიდუმლო“ სტატუსის შერბილებულ სახედ. როგორც ჯვართან ურთიერთობაში არსებული დისტანცია არ გადადის აბსოლუტურ გაუცხოებაში (ტრანსცენდენტულობაში). ასევე „ჯვართენის“ ლექსიკა, რომელიც ამ დისტანციის ერთი გამოხატულებაა, არ არის გასაიდუმლოებული, მოკლებულია ეზოთერულობას, ყოველ შემთხვევაში, ეს ასეა მისი ფიქსირების ხანისათვის...

საწესო ტექსტების ეს ლექსიკური ფონდი (ჯერჯერობით მიკვლეული ასსამოცამდე სიტყვა) ნაკლებად არის შესწავლილი. არ ჩატარებულა ანალიზის პირველი ეტაპი — კლასიფიკაცია, რის შედეგადაც შეიძლება პასუხი გაეცეს სხვა კითხვებსაც — განისაზღვროს თითოეული ლექსიკური ერთეულის ადგილი საერთოქართულ ლექსიკაში, მიმართება დიალექტებთან, ძველ ქართულთან, ტაბუირებისა თუ მეტაფორიკის პრინციპი და მისი სისტემის დადგენა, ეტიმოლოგიები და სხვა.

იმედია, გამოჩნდება „ჯვართენის“ მკვლევარი, რომელიც შეისწავლის ამ მოვლენის ყველა ასპექტს. სწორედ ამ მოლოდინით ვაქვეყნებთ დღესდღეობით

¹ პირველად „ჯვართენის“ რამდენიმე სიტყვა ვაჟა-ფშაველას აქვს განმარტებული თავის ნარკვევში „ფშაველელის ამაოდ-მორწმუნეობანი“ (თხზულებათა სრული კრებული, IX, 1964, გვ. 66). უახლესია: „ბუჟიერნი“ (ცხვარი), „ფეხმურგვანი“ (ჯოგი ცხენისა), „ბულაურნი“ (ნახარი კურატებისა), „ლოდაბუჟურნი“ (ხატის მამულები), „ლილბერნი“ (სალულე ქვაბები). განუმარტავია: „ქოჩორ ბეგრნი“, „ფერცხებელნი“.

ჩვენს ხელთ არსებულ ფონდს „ჯვართენისა“, დიდი ნაწილი ამოკრეფილია თ. ოჩიაურის წიგნიდან „ქართველთა უძველესი სარწმუნოების ისტორიიდან“ (თბ., 1954) და ალ. ოჩიაურის საარქივო მასალიდან, ნაწილი ველზე მუშაობის დროს არის ჩვენს მიერ მოპოვებული.

შემოთავაზებული კლასიფიკაცია „ჯვართენის“ ლექსიკისა, შესაძლებელია არ იყოს სრულყოფილი, მაგრამ, ვფიქრობთ, იგი გარკვეულ წარმოდგენას გვიქმნის მისი გავრცელების სფეროებზე.

წინასწარ გვსურს რამდენიმე სიტყვით გამოვთქვათ ჩვენი მოსაზრება „ჯვართენაზე“. როგორც საკრალურ მოვლენაზე, რომელსაც უთუოდ უნდა ჰქონდეს თავისი შესატყვისი ჯვარისა და საყმოს ურთიერთობის სისტემაში.

ვფიქრობთ, „ჯვართენის“ არსებობა განპირობებულია საკრალურისა („კვრივის“) და პროფანულის („ნალახის“, „რიოშის“) კატეგორიების ძლიერი ქმედითობით აღმოსავლეთ საქართველოს მთიანეთის, განსაკუთრებით კი, ხევსურეთის საზოგადოებათა (საყმოთა) რელიგიურ და ყოველდღიურ ყოფაში. ჯვართავისი შეჭრით ყოფიერების სფეროში თავის საკუთრებად ხდის მის ცალკეულ მონაკვეთებს — სივრცეში, დროში, სავნებში, საზოგადოებაში, ადამიანებში, ადამიანთა საქმიანობაში... ადამიანის ენაც ერთ-ერთი ამ სფეროთაგანია, სადაც ჯვარი იჭრება თავისი უფლებამოსილებით.

ეს სფეროებია: პირველ რიგში, საყმოს მიწა-წყალი, ტერიტორია, სადაც ჯვარი თავისი ინტენსიური მყოფობით აჩენს „კვრივ“. წმინდა ადგილებს, სადაც შეღწევის უფლება ყველას არა აქვს.

ჯვარი იჭრება ადამიანთა საზოგადოებაში და მასში გამოარჩევს თავის „წამებულს“ — ხუცესს და ქადაგს, რომელზედაც დევს მისი ხელი. „ჯვართენაზე“ ესენი „ხელდებულნი“, „მწყვედუნი“ არიან.

ჯვარი იჭრება ჰომოგენურ დროში და გამოარჩევს დროის განსაკუთრებულ მონაკვეთებს სადღესასწაულოდ.

ჯვარი იჭრება საგანთა სფეროშიც და ისაკუთრებს მათ — ჯვარის „დაჭერილი“ სავნები შეადგენენ მის „განძს“, „თას-განძს“, „უნჯს“, რაშიც მისი სიწმინდე და საიდუმლოა (ჰემმარიტება) განივთებული (იხ. ჩვენი წიგნი „ქართული მითოლოგია I, ჯვარი და საყმო“, ქუთაისი, 1996).

ასევე ჯვარი იჭრება ადამიანის მეტყველებაში, რათა გამოიჩინოს იქ ერთმანეთისაგან „კვრივი“ და „რიოში“ ლექსიკა. „ჯვართენა“ არის ჯვარის ნიშანი ადამიანის მეტყველებაზე, ეს არის მისი ხელი მასზე, რათა ადამიანის მეტყველება, ენა სხვა სფეროების მსგავსად მისი „წელდებული“ იყოს.

ამრიგად, „ჯვართენა“ იწერება საკრალურ საგანთა და მოვლენათა წრეში, თუ „კვრივ“ დროს, დღესასწაულს, ჩავთვლით იმ ძლიერ დროდ, როცა ჯვარის საკრალიზმი დაუნჯებულია მის „კვრივ“ ადგილზე, სადაც იმართება დღესასწაული — და ეს არის „უამ-კარი“ ანუ ერთიანობა დროისა და სივრცისა — თუ ჯვარის „წელდებულთ“ და წმინდა სავნებს (კერძოდ, თასებს) ამ დღესასწაულის აუცილებელ მონაწილეებად მივიჩნევთ, ასევე აუცილებელ ელემენტად უნდა ჩავთვალოთ „ჯვართენაც“, რომელსაც ფლობს ჯვარის „წელდებული“ და ურომლისოდაც ჯვარის კარზე მხოლოდ „რიოშ“ (პროფანულ) მეტყველებას მოისმენს მლოცველი.

ამ სისტემაში, რომლის მთავარი ლერძი, შუაგული, საყმოს ჯვართან ურთიერთობაშია, „ჯვართენის“, თუნდაც მწირი ლექსიკა, რომლითაც მოოჭვილია ხუცესისა და ქადაგის მეტყველება, სრულიად ბუნებრივად იჭერს კუთვნილ ადგილს.

„ჯემართენის“ ლექსიკა

1

აღამიანი

ახალწული — ახალშობილი ვაჟი

ბედი — ვაჟი (შვილად მხოლოდ ვაჟი ითვლება, უვაჟო აღამიანი უბედოა)

ბერჯუნდი — მოხუცი კაცი. ბერჯენი: „ჩვენსა თოფ დავკარ ბერჯენსა...“

ბიჟიონა — ხატის ყმა — დედარი, „თმიანი“, ნახური: ბიჟ — „თმა“ (თ. შური) შდრ. ჰომეროსის პოემებში ეპითეტი „...თმიანი“.

ბუჯირი — ჯვარის დასტური (იგივე **მუჯირი**). „ხვარბლის მნე“ (საბა). მუჯაჯირ „მეპატრონე“, „მოიჯარე“.

მოდე — და

დედა-მზდელი — დედა

ვერცხლის დილი — ვაჟი ჯვარისთვის (ხევესურეთში)

ვერცხლის ბურთვი — ვაჟი, მამაცი

თარგმანი — ქადაგი. შდრ. ძველი ქართული მნიშვნელობა: „განმმართველი“ (იგულისხმება: ჯვარის ნების)

მამა-მგებრი — მამა, **მგებრი** ის ახლო ნათესავია, რომელიც საიქიოში ახლისულს ეგებება.

მამა-მზირდული — მამა

მეენე — ქადაგი (იგულისხმება ჯვარის მეენე, მისი სიტყვების გადმომცემი ანსნელი)

მევეშპარიტე — ხუცესი. მიუთითებს ხუცესის მაღალ სტატუსზე.

მეფრე თეთრეულთ — მეგანძური, ჯვარის განძის მცველი (იხ. IV **თეთრე-**

მონაგონი — შვილები, შთამომავლობა.

მოდალე — ჯვარის მიწა-წყალის ხელმყოფელი.

მოჭალაფე — მეუღლე (ქმარი).

მეფფარი — ქადაგი.

მწეხე-მრიგე — ხუცესი, მიუთითებს ხუცესის ფუნქციაზე.

მწეგდეული — ჯვარის დაჭერილი.

ოქროს დილი — ვაჟი ჯვარისთვის (ფშავში). ასე იხსენიებს ჯვარი თავის როგორც თავის კალთაზე მიკერებულს.

საბოლოო — შვილები, შვილთაშვილები.

სულიწმინდა — მიცვალებული. თუმცა მიცვალებული უწმინდურად ით-

უხუხური — მიცვალებული.

უღელდებული — ჯვარისადმი ვალდებული. იგულისხმება სამსახურის

ფერცხებულნი — არატრადიციული, მიუღებელი ყოფა-ქცევის დედროვა-სახეზე ფერუშარილცხებულნი (**ქორიანის** დედრული შესატყვისი).

ქანდარა — ქადაგი („ქანდარაი, ჯვარი სადაც თოკეს გააბომს“)

ქერ-ოქროთ დამკაზმავი — ჯვარის დიასახლისი. „ქერ-ოქროთ“ (იხ. IV-ში)

განზოგადებული მნიშვნელობა აქვს.

ქორიანნი — ბარელი, ნასწავლი ხალხი, რუსი (შდრ. **ბიჟიონა**). ვაჟას ტურებული აქვს **ქორორ ბევრნი**, მაგრამ არ განმარტავს.

ცივი - ჰიცივალებული.

წამებულო — მორწმუნე. ჯვარის კაცი.

წული — ვაჟი.

წურულანი — დაჭრილი (წყლულიანი).

ჭეშმარიტი — ხუცესი (ლიქოკელი სულის ხუცესის ძალლიკა ხახიკაურის განმარტები).

ჭელდეული — ჯვარის მსახური, იგივე ველოსანი. ველ-დასხმული, ხელ-დადებული.

ჭორცილი — ადამიანი.

II

ადამიანის ორბანოვანი, უნარები

ენამალიკაობა — ლაპარაკი.

მალიკა — ენა, მალიკაობა — ლაპარაკი (ნახური ნასესხობა)

მანანა — ცრემლები.

მუჭანი — ხელები.

პირისქარი — საუბარი, ან: ხუცობა (ბაცალიგობაში).

საგოგავნი — ფეხები ("მღრ. ვაჟას „გამოგოგდი...").

საოცარი — სიზმარი, ჩვენება, "მღრ. ძვ. ქართ. „საუცარი“ — მოჩვენებითი, არაჭეშმარიტი (ი. აბულაძე, ძველი ქართული ენის ლექსიკონი, 1973).

სახედვისნი — თვალები.

ჯიგვი — ცერი, გოჯი.

III

ადამიანის ჰონება

ეშმაკის ნაორთქლი — არაყი.

იამანი — ცივი იარაღი (იემენტური ნაწრთობი ფოლადი).

იამან-მაგვილი — ხმალი, ხანჯალი.

მუჭა-მაგვილი — ხელში დაჭერილი მახვილი.

საზღუმალი — ლოგინი.

სასაგნავი — თოფი. სა-საგნ-ავ — „საგანში“ ანუ „მიზანში“ მსროლელი.

საქუხარი — თოფი.

უნჯი — სპილენძი.

დილ-ქამარნი — ქალის სამკაულები.

ყუდრო — სახლი. "მღრ. მეგრ-ლაზური ყუდე (სახლი). ვავიხსენოთ გურამიშვილის „მზის ყუდრო“.

ყუდრო-კარი — სახლი (სახლ-კარი).

IV

ჯვართან დაკავშირებული მოვლენები და რეალიები

ალვანი — ჯვარის ტყე. „ალვა“ ანდრეზული ხე, რომლიდანაც მირონი წამოვა. იხ. ხმალას ციხისა და ალვისხის ანდრეზი.

ალვისტანი — დროშა. თუ „ალმის-ტანი“? ალბათ მაინც „ალვისტანი“.

ლომის საკრალურობას გავითვალისწინებთ.

ბანჯაყური — ზარი.

ბორაყი — დროშა (ბავრაყი).

ბორაყ-ალვისტანი — დროშა.

ბუჭრეული — ჯვარის დაჭერილი მიწა-წყალი, გაოხრებული. მიტოვებული, ზურემის (ებრ.) კატეგორიაში მყოფი ადგილი.

გადასხვაება — ჯვარის მოქმედება (მიმართვაში ჯვარისადმი: „დევ-კერპთ გადასხვაებლო“): ნირის შეცვლა, გარდაქმნა ან სხვა ადგილზე გაგდება (ან სხვაზე გადატანა).

გარდის დღეობა — ათენგენობა.

ზარ-სარეკები — ზარები.

ზედაშე ღვინო, ლუდი (წმინდა სასმელი).

თეთრეული — ვერცხლი. ქართლში „თეთრეული“ რძის ნაწარმს (წველას, ველურს) ნიშნავს.

კამალა — სასანთლე, სანთლების რიგი.

კარ-კამალა — ჯვარის ადგილი.

კოდ-ბადაგნი — ლუდი.

მორიგე (ღმერთი) — მამა-ღმერთი, ქვეყნიერების გამრიგე.

მხვივანი — ზარი.

პატივი — ლუდიანი თასი. ცარიელ თასზე უპირატესობის გამო ლუდიან თასს მიაწოდებენ პატივის ნიშნად.

პურის დედა — ბელელი. შდრ. ბეთლემი — ბეთ ლეხემ (ებრ.) „სახლი პურისა“.

ხადიდებელი — სასმელი, რადგან სასმელით იდიდება ჯვარი სუფრაზე დღეობაში.

ხალაღობელნი — ჯვარში მისატანი ნამცხვრები.

სანთელ-თეთრეული — სანთელი შესაწირავითურთ.

ხეფე — „სასანთლე ქადისკვერი“, „მოსანთები პური“.

ხეფესკვერი — იგივე; მთავარი კვერი (სეფისკვერი).

სულდგმული — საკლავი.

ტანთ საკადრისეი — დროშაზე ჩამობმული ტილოები (ძირითადად ბაღ-ღაღები).

ტყე-ლერწამი — ტყე, ჯვარის ხე.

უღელი — ვალდებულება ჯვარისადმი.

უღური — ძალა, შეძლება, მაღლი.

ფერუგლელნი — („ფერგაუხუნარნი“) ჯვარის ფიჭვები, მარადმწვანე.

ფეჯის ნალი — წმინდა ადგილის (კვირვის) დაღაზვა.

ქერ-ოქრონი — ჯვარის ყანებში მოსული მარცვალი.

ღილ-ბერნი — „სალუდე ქვაბები“ (ვაჟას განმარტება).

ღილ-ბორაყნი — ვერცხლის ნივთები საფლავის კისერზე.

შტოგრძელი — ჯვარის ტყე.

წვრილეულნი — ჯვარის დობილნი.

ჭიქა-ბარზიმი — თასი, ჯვარში სამსახურებელი.

ხემხვივანი — ჯვარის ხეები.

ხოდაბუჭურნი — ჯვარის ყანები, „ხატის მამულები“ (ვაჟას განმარტება).
სიტყვიდან „ხოდაბუნი“.

V

კირუხუხვი

- ბუბუნა — ხარი ხმიანობის გამო. „რქით მიწასა ვჩხვერ, ვბუბუნებ“ (ვაჟა).
 ბუჟიერნი — საქონელი, ხარ-ძროხა. ვაჟას განმარტებით „ცხვარი“.
 ბულაური — ხარი (დაუკოდავი).
 კიკინშალალი — თხა.
 მატყიერი — ცხვარი.
 მაცხოვარი — ცხვარი.
 მბლაგანი — თიკანი.
 მუცლითმქანავი — გველი.
 მუჭათხანათლი — საკლავი.
 მყეფავი — ძალი.
 მწკავანი/მტკავანი — კატა.
 ბირიხაბანი — სანათლავი საკლავი (ჩვეულებრივ: ცხვარი).
 რემა — კვიცი.
 რემანი — ცხენები.
 რქაშალალი — თხა.
 რქაჯანგიანი — ვერძი.
 ხამხაური — სამხხვერპლო საკლავი, რითაც ჭვარს ემსახურება ყმა, რასაც ჭვარისთვის ამსახურებს.
 ფეშურგალი — ცხენი.
 ქოჩორბევრნი — ცხვრები.
 დილ-ბორაჟი — ვერცხლის ნივთები, საკლავის კისერზე შემბული.
 დირებული — ერთი წლის პირუტყვი. „წელგამავლილი“, რომელზეც შრომაა გაწეული, რომელიც პატრონს უღირს ანუ ღირს ჭვარისთვის შესაწირავად.
 გარ-მარეში/მანიში/მანეჟი — დაკოდელი საქონელი.

VI

ბუნება, ბუნების მოვლენები

- ბალინჯი — საფრთხე, ზიფათი, ავი რამ შემთხვევა (მთიულურში: „დაბალინჯებული“).
 ბეგარი — სიკვდილი, როგორც სასჯელი, შდრ. „ხთის ვალი“.
 ბორკილი — დაბრკოლება („ბალინჯი დ ბირკოლი“).
 ბნელი — ღამე.
 ბორტი — მიწა, ნიადაგი.
 დაბეგრა — სიკვდილიანობა („კორციელთ დაბეგრა“), ამოწყვეტა.
 მანანა — ავდარი (ვნების მანანა მიეცითო), აგრეთვე „ცრემლი“ (იხ. ზემოთ 1).
 მანანანი — ცვარი.
 მაშხანა — ცეცხლი („მაშხალა“).
 მებალინჯე — მავნებელი ანგელოზი.
 მზექალი — მზე
 მზექალის შეჭლომა მაშიაზე — გვალვის დადგომა

მზექალის შეჯდომა მაღალზე — გვალვის დადგომა.

მიწა-თიხა — მიწა, მამული.

მიწა-მყარი — დედამიწა, მიწა.

მწვანილი — წელიწადი.

მწვანილთ ამოდენა — გაზაფხული. ჩანს, წელიწადის დასაწყისად გაზა-

ფხული იგულებება.

ოქროს საცრის დაფარება თვალეზზე — დაბრმავება.

რიოში — პროფანული, სადაგი (ზოგჯერ უწმინდური) ადგილი.

ხენ-სამხალანი — ჯვარის დობილნი (რომლებიც სენს ავრცელებენ ხალხ-საყმოში).

ხიმური — მდინარე, წყალი. ამ სახელწოდების მდინარე არსებობს დაღეს-

ტანში.

უღღეო დღე — არასახატო დღე, სადაგი დღე. აგებულია ისევე, როგორც „უღამო უამი“, „უდროო დრო“, „უყმო ყმა“, „უსძლო სძალი“.

ფიფქთ გადადენა — ამალღების დადგომა.

ქერ-ოქროთ გადაფანტვა — გვალვა, მოსავლის დაზრობა („მზექალ მშვე-
ნელი შაგვიჯდ მაღალზედ, გადამიფანტენ ქერ-ოქრონი“).

ქვაქახური — ქვა (მოხევეურში: სალესი ქვა).

ლორდიან გოდორი — სეტყვა.

ცა-რვალი — ცა. შდრ. ჰომეროსის „ბრინჯაოს ცა“.

ცვარი — წვიმა.

ცვარ-ნამი — წვიმა.

ცისკიდელი — ცა, ალბათ: ცისკიდელი (ცისკიდური).

ცისკარი — დილა, დღე.

ჭმელნი — კლდეები.

ჭიკვთ თავ-რქათ გადმოყოლება — სიკვდილიანობა, მტრის თავდასხმა („ჭიკვის თავ-რქათ გადმამყოლნ მერიგემ ღმერთში“).

ხთის ვალი — სნეულება, როგორც სახალი (ნ. მინდაძე).

ხიმონი/ხიმუნი — ხიფათი, ვნება, სნეულება.

VII

უწმიდურება

კბილხავარცხელა — ეშმაკი.

პირმზორიანი — დევი.

მყვირალნი — უწმიდური.

VIII

აღბილის სახელეზი

მზისპირი — ასე იხსენება სოფელი რომეა დიდგორის ჯვარის ხუცობაში.

— მკა მზის გულზეა გაშლილი.

ხიმურთგორი — სოფელი ბუჩუკურთა (ჩირდილის ხეობაში).

ქაჭავეთი — ქისტეთი.

ჩრდილი — სოფელი ქმოსტი ჯვარის ხუცობაში. ქმოსტი ჩრდილიან მხა-

მდებარეობს.

Z. Kiknadze

On the Study of "jvartena" (Language of Divinity)

Summary

In the highlands of eastern Georgia (namely, in Khevsureti) a special kind of vocabulary has been evidenced in the ritual texts, and this should be studied from the standpoint of its origin, functioning, linguistic essence, etymology, semantic, etc.

The existence of *jvartena* is conditioned by strong effectiveness of the category of sacred in the religious and everyday life of the Khevsurian communities. *Jvari* – high patron of community – with his penetrating into the different spheres of the reality, these are space (territory of community), time, things, human beings, animals, human activities etc. – makes some of its parts as his own peculiar property. The language is one of these spheres where *Jvari* leaves his imprint to single out a special (sacred) vocabulary.

ბიძინა ლემონჯავა

შეფუთული წინადადების ერთი თავისებურებისათვის ზანურში
კართულთან მიმართებით

იბერიულ-კავკასიურ ენებში საზოგადოდ და, ქართველურ ენებში, კერძოდ, ერგატიული კონსტრუქციის პრობლემა საგანგებოდ შესწავლილია სამეცნიერო ლიტერატურაში. ამ საკითხს სხვადასხვა დროს ენებოდნენ: ი. ყიფშიძე, არნ. ზიქობავა, ვ. თოფურია, ანტ. კიზირია, გ. როგავა, გ. კლიმოვი და სხვები.

როგორც ცნობილია, ინდოევროპულ ენებში (ასევე მრავალ სხვა ოჯახის ენებში) ყველა წინადადების ზმნა ნომინატიური კონსტრუქციისაა (5, გვ. 81). მეცნიერთა აზრით, ინდოევროპულ ენებში ერგატივი შეცვალა ნომინატივმა.

ქართულში სუბიექტისა და ობიექტის ბრუნვა დამოკიდებულია ორ ფაქტორზე: ა) როგორია ზმნა, გარდამავალი თუ გარდაუვალი, ბ) რა დროა. გარდაუვალ ზმნას ყველა დროში სუბიექტი სახელობითში აქვს და ობიექტი მიცემითში. გარდამავალს კი აორისტში სუბიექტი მოთხრობითში აქვს, ობიექტი — სახელობითში.

ჭანურისთვისაც და მეგრულისთვისაც ამოსავალია ეს სისტემა, ოღონდ თითოეული მათგანი ერთგვარად ამარტივებს ამ რთულ სქემას: ჭანური უგულვებელყოფს დროს, საკითხს წყვეტს ზმნის გარდამავლობა-გარდაუვალობა. თუ ზმნა გარდამავალია — სუბიექტი მოთხრობითშია, ობიექტი — სახელობითში, იმის მიუხედავად, თუ რა დროა.

მეგრული უგულვებელყოფს (ნაწილობრივ მაინც) გარდამავლობა-გარდაუვლობას, თუ ზმნა აორისტშია (ან მისი ჯგუფის სხვა დროში) სუბიექტი ყოველთვის მოთხრობითშია, იმისდა მიუხედავად, გარდამავალია თუ გარდაუვალი, ობიექტის ბრუნვა კი გარდამავლობაზეა დამოკიდებული (7, გვ. 105).

მეგრულში ქვემდებარე შეიძლება იყოს სამ ბრუნვაში. მაგრამ დრო-კილო-თა მეორე სერიაში იგი მოთხრობით ბრუნვაშია, იქნება შემასმენლად გარდამავალი თუ გარდაუვალი ზმნა: „ქვემდებარე სახელობითშია, თუ ზმნა აწმყო დროის ჯგუფს მისდევს, ხოლო მოთხრობითში თუ ნამყო სრულის ჯგუფის რომელიმე დროშია შემასმენელი დაყენებული“ (1, გვ. 120).

მეგრულში კონსტრუქციები ისევე ნაწილდება, როგორც ქართულში. აწმყოს შეფარდება — ნომინატიური კონსტრუქცია: მონადირე ცვილუნს (კლავს) ირემს.

ნამყო ძირითადად — ერგატიული კონსტრუქცია: მონადირეკ დოცვილუ (მოკლა) ირემი.

თურმეობით I — დატიური კონსტრუქცია: მონადირეს დუუცვილუ (მოკლა) ირემი.

ქართულთან შედარებით განსხვავება მაინც არის. ერგატიულ კონსტრუქციას ნამყო ძირითადად გარდაუვალი ზმნაც ქმნის: მონადირეკ ქემორთუ (მონადირეკ მოვიდა), მონადირეკ დოლურუ (მონადირეკ მოკვდა).

ერთი სიტყვით, ნამყო ძირითადად (და მისი წყების ნაკვთებში) ერგატიული კონსტრუქცია ერთადერთ კონსტრუქციად გვევლინება, თავისებურება აქ ისაა, რომ ერგატიული კონსტრუქცია არაა მხოლოდ გარდამავალი ზმნის კონსტრუქცია.

ჭანურში ზმნას მხოლოდ ერგატიული კონსტრუქცია შეეფერება, ნამყო ძირითადად და აწმყოშიც, თურმეობითშიც კი, როცა იგი ინვერსიული არაა.

პირდაპირი წყობის გარდამავალმა ზმნამ ჭანტურში მხოლოდ და მხოლოდ ერგატული კონსტრუქცია იცის: აწმყო-ავჯიქ მსქვერი ყვილუმს (მონადირემ კლავს ირემი), ნამყო ძირითადი — ავჯიქ დოყვილუ მსქვერი (მონადირემ მოკლა ირემი).

შენიშნულია, რომ ჭანტურში ერთპირიანი გარდაუვალი ზმნა-შემასმენელუნარს იჩენს ნამყო ძირითადში ქვემდებარე მოთხრობით ბრუნვაშიც შეიწყოს (4, გვ. 152-153).

გაჩნდა პარალელური წარმოება, — ერთმანეთის გვერდით გვხვდება ქვემდებარედ სახელობითი და მოთხრობითი ბრუნვები, რითაც უახლოვდება მეგრული დიალექტის მსგავს მოვლენას, მაგრამ განსხვავდება მისგან, რადგან არასისტემურია, ამიტომ გამოყენების თვალსაზრისით უფრო ქართული ენის დასავლურ კილოებს უახლოვდება (3, გვ. 96).

შდრ: ოხორჯა დალიშა მენდახთუ მენდახთუ დალიშა ბადიქ.

ქალი ტყეში წავიდა.

წავიდა ტყეში ბერიკაცმა.

მთუგი მენდახთუ მჭკონიში.

მთუთიქ ქაგამახთუ გალი.

თაგი წავიდა მუხისაკენ.

დათგმა გამოვიდა გარეთ.

მოთხრობითის კონსტრუქცია გვაქვს სახელობითის გვერდით სტატიკურ ზმნების ერთ ჯგუფთან დრო-კილოთა I სერიის ფორმებში.

მამული კიამს (მამალი ყივის) წიწილი წიამს ჭან.

(წიწილი წივის) მონჭა კროხამს ჭან. (კრუხი კრუხუნებს).

მამულიქ ყიადს — მამალი ყივის

ჭუჭულიქ წიადს — წიწილა წივის

მონჭვაქ კოხამს — კრუხი კრუხუნებს.

ჭანტურის სინტაქსური თავისებურებების განვითარება ისე წარიმართა, რომ სახელობითი გზას უთმობს მოთხრობითს სტატიკური ზმნების გარკვეულ წყობაშიც.

როგორც მეგრულში, ისე ჭანტურში ერგატული კონსტრუქციის არე გაფართოებულია. მეგრულში გარდაუვალ ზმნათა ხარჯზე, ჭანტურში — აწმყოსა და თურმეობითის მიმართულებით (8, გვ. 2).

მეგრულისებური ვითარება შეინიშნება ქართული ენის კილოებშიც, სადაც გარდაუვალ ზმნათა ქვემდებარე მოთხრობით ბრუნვაშია; მართალია, ეს მოვლენა ჯერჯერობით ხალხურ ენას ემჩნევა, მაგრამ არის ნიშნები, რომ იგი ლიტერატურაშიც შეიჭრება (1, გვ. 117).

ქვემდებარე-შემასმენელის ურთიერთობაში ანალოგიური მდგომარეობა გურულში, ქვემოიმერულსა და სხვ. დასავლურ კილოებშიც, სადაც ზანტურის კვალი ხელშესახებია. ეს მოვლენა უფრო მკრთალია აღმოსავლურ კილოებში (ქართლურში, კახურში...) სადაც იგი დამოუკიდებელიც ჩაისახა.

დასავლურ კილოებში გავრცელებული ამგვარი კონსტრუქცია ი. ყიფშიძის მეგრულის გავლენად მიიჩნია. ამის თაობაზე ვ. თოფურია აღნიშნავს, რომ პროფესორ ა. ყიფშიძის განმარტება მართებული მაშინ იქნებოდა, როდესაც მისი გავრცელების ტერიტორია სამეგრელოს მეზობლად მყოფი კილოების განსაზღვრულიყო, მაგრამ მას აღმოსავლურ კილოებშიც უჩენია თავი.

ვ. თოფურიამ მოგვცა ამ კონსტრუქციის ახსნა. ასეთი კონსტრუქცია ქართულის დასახელებულ კილოებში დამკვიდრებულია ორშემასმენლიან წინადადებაში. მაგალითად: მეზობელი მოვიდა და თქვა, სადაც პირველი შემასმენელ მოვიდა ზმნა გარდაუვალია და ქვემდებარეს შეიწყობს სახელობით ბრუნვაში მეზობელი მოვიდა, ხოლო მეორე შემასმენელი კი — თქვა გარდაუვალი ზმნა

და ქვემდებარეს შეიწყობს ნამყო ძირითადის ჯგუფში მოთხრობით ბრუნვაში — მეზობელმა თქვა. მეზობელმა მოვიდა კონსტრუქცია ჩამოყალიბებულია მომდევნო ზმნის — მეზობელმა თქვა კონსტრუქციის ანალოგიით — მეზობელმა მოვიდა და თქვა. შემდეგში კი მეზობელმა მოვიდა კონსტრუქცია დამკვიდრებულია დიალექტებში. მეორე მეთალოგიე ზმნის გარემოც. „ამასთან ყურადღებას იქცევს ისიც, რომ ისეთ სიტყვათგანლაგებაში, სადაც „აღვა და“-ს მოსდევს გარდაამავალი ზმნა-შემასმენელი, ქვემდებარე უმეტესწილად მოთხრობით ბრუნვაში დგას. თუმცა კი „აღვა“ ზმნა-შემასმენელი მას წესისამებრ სახალობითში მოითხოვს, ფაქტიურად აქ გვაქვს კვაზიერგატიული კონსტრუქცია, ვინაიდან ქვემდებარე აზრობრივად და სინტაქსურად უკავშირდება მომდევნო ჩვეულებრივ ზმნა-შემასმენელს: აღვა კაცმა და მოკლა დათვი.

აღნიშნული ტიპის წინადადებაში ზმნა-შემასმენელთა განლაგება მყარია. როგორც წესი, წინადადებას იწყებს „აღვა“ ზმნა-შემასმენელი, კავშირად კი გამოყენებულია მარჯვლევანი „და“.

როგორც ჩანს, ასეთ სემანტიკურად და სინტაქსურად შეუდარებლად ძლიერია მომდევნო ზმნა-შემასმენელი, რომელიც ფაქტობრივად განაგებს წინადადების კონსტრუქციას" (9, გვ. 118).

ამ საკითხისადმი მიძღვნილი ვ. თოფურის მეორე გამოკვლევაც „გრამატიკულ მოვლენათა ერთგვაროვანი პროცესი ქართველურ ენებში" (2), რომელშიც აღნიშნულია, რომ ქართველურ ენათა საერთო წესი იყო გარდაუვალ ზმნებთან ქვემდებარის გამოყენება სახელობით ბრუნვაში. ეს წესი წმინდად შემორჩა სვანურს, ჭანურს, და ძირითადად ქართული ენის დიალექტებს, მაგრამ ამავე ქართული ენის კილოებში ნორმის დარღვევა დაიწყო: ქვემდებარე მოთხრობით ბრუნვაში შეეგუა გარდაუვალ ზმნასაც, — ცალმხრივი მართვის ნაცვლად მივიღეთ საურთიერთო მართვა: კაცმა წავიდა, მოხუცმა მოკვდა.

აქვე მითითებულია, რომ ეს პროცესი მეგრულში კარგა ხანია დამთავრდა და გარდაუვალ ზმნა-შემასმენელთან მოსალოდნელი სახელობითის მაგივრად მოთხრობითი საერთო აღმოჩნდა მეგრულისა და ქართული ენის ზოგიერთი კილოსათვის. მის წარმოშობას საერთო საფუძველი უძევს, ესაა: აქტიური, დინამიკური ზმნების გათანაბრება და მათთან II სერიაში ქვემდებარის უნიფიკაცია მოთხრობით ბრუნვაში. ჩანს, აქაც ტენდენციაა უნიფორმაციისაკენ (2, გვ. 455).

ვ. თოფურია ყურადღებას აქცევს იმ ფაქტსაც, რომ ეს ახალი წარმონაქმნი, ქვემდებარე-შემასმენლის ურთიერთობაში რომ შეინიშნება, გავრცელებულია ენათა და კილოთა ერთ ზონაში. ეს კაცს აფიქრებინებს, რომ თითქოს იგი ურთიერთგავლენით აიხსნებოდეს, რომელიც თუმცა გამოსარიცხი არ არის, მაგრამ მაინც არაა მთავარი.

განსაკუთრებულ ინტერესს იწვევს ვ. თოფურის მიერ წარმოდგენილი გარდაუვალი ზმნის ერგატიული კონსტრუქციის უკეთ კვაზიერგატიული კონსტრუქციის ჩამოყალიბების საფუძვლები ქართულისა და ზანურის დასახელებულ დიალექტებში.

ეს პროცესი შედარებით გვიანდელი ჩანს ქართულის აღმოსავლურ კილოებში. გარდაუვალი ზმნის ერგატიული კონსტრუქცია აქ ჯერ მხოლოდ ორშემასმენლიან წინადადებაში დასტურდება: დასხდნენ ერთგან ფალავნებმა და სალილი ჭამეს. მარტივ წინადადებაში გარდაუვალი ზმნის ერგატიული კონსტრუქცია ფალავნებმა დასხდნენ ამ კილოებში უცხოა. უფრო ძველია ეს კონსტრუქცია ქართულის დასავლურ კილოებში, რამდენადაც აქ მარტივ წინადადებაშიც გარდაუვალი ზმნა ქვემდებარეს შეიწყობს მოთხრობით ბრუნვაში — იმერულ-გურული — მეზობელმა დაბრუნდა, ზოლო კიდე უფრო ძველია ასეთი

კონსტრუქცია ზანტურის მეგრულ კილოში. აქ ყველა გარდაუვალი ზმნა ნამყო ძირითადის დრო-კილოთა ჯგუფში ქვემდებარეს შეიწყობს მხოლოდ მოთხრობით ბრუნვაში (1, გვ. 120).

როგორც აღინიშნა, ერგატიული კონსტრუქცია განსაკუთრებით ახასიათებს შერწყმულ წინადადებას. ამასთან საგულისხმოა ისიც, რომ ზანტურში იგი გვხვდება არა მხოლოდ ერთგვარშემასმენლიან წინადადებაში, არამედ იმავე კონსტრუქციის სხვა სახის წინადადებებშიც.

ამასთან დაკავშირებით მოვუხმობთ სათანადო საილუსტრაციო ნიმუშებს.

გაგმეითხო კოჩქ გირც ღო მიდართ იშო (ყიფშ., 69, 21).

გამოქოხოვა კაცვა მკელს და წავიდა იქით.

ქოთაქო თენა ღო მუჰამბარქ გისგენო (ხუბ., 26, 24).

თქვა ეს და მუჰამბარმა მოკვდა...

ქომორთ თიმ ონჯუას ქოხორაქ ონადირუში, ქილენჯირ ლოგინც ღო ქიდირულუო (ყიფშ., 102, 25).

მოვიდა იმ საღამოს ქოხორა (მ) ნადირობიდან. დაწვა და დაიძინა.

მიდართ ათე ზოშიქ სასგმაროშა ღო ღირთ კუღეშა... (ხუბ., 295, 12).

წავიდა ამ ბიჭმა სტუმრად და დაბრუნდა სახლში.

სანარტიაქ მიირდღ ღო ძალამი ჯგირი ღო ჰკვირი ზიშიქ ქიქიო. (ქართ. ხალხ. სიტყვ. გვ. 218).

სანარტიაქ ვაიზარდა და ძალიან კარგი და ჰკვიანი ბიჭი შეიქნა.

მუჰამბიქ იყო მუჰამში მკტი უჯკუში ღო უმისი გაგლეწილქ (ქართ. ხალხ. სიტყვ. გვ. 109).

მუჰამბი შეიქნა მამაზე ბევრად უკეთესი და მეტად გაგლეწიანმა.

ღოშქორდეს გირენქ ღო იშო ღიირთეს (ხუბ., 181, 13).

შეშინდნენ მკლებმა და იქით გაბრუნდნენ.

ნდიქ ქუმორთო ღო ქუმოხორხოშუ (ხუბ., 166, 31).

ღივიმა მოვიდა და დაიკრკვინა (დაიქოხა)

გინილ თე ქომონჯქ ღო მიდართ მხვა სახენწიფოშა (ხუბ., 83-15).

გავიდა ამ ქმარმა და წავიდა სხვა სახელმწიფოში.

ქიმერთ ლეიანქ გემკოწყო ძობი.

მივიდა ლეიანმა ახსნა გოგო.

(ქართ. ხალხ. სიტყვ., გვ. 108).

ეშეილ ქოჩორაქ დო ჩადაჭყ ულა
(ყოფშ., 94, 12).

ავიდა ქოჩორა და დაიწყო წასვლა.

მოლართ ტყაშიკოჩქ, ქომორთ დო გა-
აჭინ თე ლურელიც (ყოფშ., 91. 9. 10).

წამოვიდა ტყისკაცმა, მოვიდა და
გახედა ამ მკვდარს.

ერთგვარქვემდებარიანი წინადადებები

იყუ კანკალქ დო გარაქ (ხუბ.,
36.21)

შეიქნა კანკალმა და ტირილმა.

კირაქ დო ბოშიქ ხვალე ჩადოსჩი-
დეს. (ყოფშ., 65, 29)

გოგომ და ბიჭმა მარტო დარჩნენ.

ერთგვარქვემდებარიანი შერწყმულ წინადადებაში შეინიშნება მოთხრობითი ბრუნვის ნიშნის უქონლობაც წყვილის ერთ წევრთან, რაც, ჩვენი აზრით, გამოწვეულია გამარტივებასთან ერთად წყვილის ერთ მთლიანობად გააზრებით. მაგალითად:

მიდართეს ქოჩორა დო მუში ჩილქ
ფაცხაშა. (ყოფშიძე, 93, 26-27)

წავიდნენ ქოჩორა და მისი ცოლმა
ფაცხაში.

იყუ ჯუნა დო დიდი მხიარულებაქ
(ყოფშ., 68. 1).

იქნა კოცნა და დიდი მხიარულებამ

ჯიმშერი დო მუში ჩილქ ეშეილეს
(ყოფშ., 78-10).

ჯიმშერი და მისი ცოლმა ამოვიდნენ.

მუჰილ დრო დო ხანქ (ყოფშ., 93.
33).

გაირა დრო და ხანმა.

ამდენად, ქართველურ ენებში ქვემდებარის ნომინატივით თუ ერგატივით დამოცემის კანონზომიერებები გარკვეულია. აღინიშნება ისიც, რომ ერგატივი უგვარად იფართოებს ხმარების არეს, მაგ., კაცმა მოვიდა, ბავშვმა ატირდა და

არა გვაქვს პირიქით, ე.ი. იქ, სადაც მოსალოდნელია ერგატივით გადმოცემული ქვემდებარე, არც ერთ შემთხვევაში არ ენაცვლება ნომინატივი, მაგ., ბავშვი დაიკითხა, ქალაქი სახე იცვალა.

დამოწმებული ლიტერატურა:

ვ. თოფურია, სინტაქსური ანალოგის ერთი შემთხვევა ქართულში დიალექტების მიხედვით: „ჩვენი მეცნიერება“, №1, ტფ., 1923.

ვ. თოფურია, გრამატიკულ მოვლენათა ერთგვაროვანი პროცესი ქართველურ ენებში: იკე, VI, 1954, 445-456.

ა. კიზირია, ქვემდებარის ბრუნვათა მიმართება ქართველურ ენებში: არნოლდ ჩიქობავას (დაბადების 80 წლისთავისადმი მიძღვნილი კრებული), თბ., 1979.

Г. А. Климов, Аномалии ергативности в лазском (чанском) языке: აღმოსავლური ფილოლოგია, IV, 1976.

გ. როგავა, ვარლამ თოფურიას სინტაქსური ანალოგის კანონი: იკე, ტ. XXII, თბ., 1983.

ი. ყიფშიძე, რჩეული თხზულებანი, კრებული გამოსაცემად მოამზადა. წინასიტყვაობა და შენიშვნები დაურთო პროფ. კორნელი დანელიამ, თბ., 1994.

არნ. ჩიქობავა, ჭანურის გრამატიკული ანალიზი (ტექსტებითურთ), ტფ., 1936.

არნ. ჩიქობავა, ერგატიული კონსტრუქციის პრობლემა იბერიულ-კავკასიურ ენებში, I, თბ., 1948.

რ. ჭიკაძე, წინადადების პარატაქსული კონსტრუქცია ქართულში, თბ., 1995.

მ. ხუბუა, მეგრული ტექსტები, ტფ., 1936.

B. Lemonjava

Towards One Peculiarity of a Sentence with Homogeneous Parts Zan, in Relatio with Georgian

Summary

The problem of the Ergative construction has been thoroughly studied in linguistics, generally in the Iberio-Caucasian languages and particularly in the Kartvelian languages. Many linguists, such as A. Kiziria, A. Chikobava, V. Topuria, G. Rogava, I. Kipshidze, G. Klimov and others have dealt with this problem for years.

As is well known, verbs in all kinds of sentences are of the Nominative construction in the Indo-European languages (also is many languages of other families). In scientists' opinion Ergative has been changed by the Nominative in the Indo-European languages.

The Subjective and Objective Cases depend on two factors in the Georgian language: a) what kind of verb we have: transitive or intransitive; b) what tense it is. An intransitive verb has the subject in the Nominative Case in all the tenses and it has the object in the Dative Case. A transitive verb has the subject in aorist in the Genitive Case and it has the object in the Nominative Case.

This system is rising for Chan and Megrelian but each of them simplifies this complex system: Chan rejects the tense; the problem is solved by the process of transition and intransition. If a verb is transitive, the subject is in the Genitive Case and the object is in the Nominative Case, in spite of the tense.

The Megrelian language (only partially) rejects the process of transition-intransition if a verb is in aorist (or in other tense of this group), the subject is always in the Genitive Case in spite of the fact it is a transitive or intransitive verb. The case of the object depends on the transition (Arn. Chikobava).

A transitive verb also makes the Ergative construction in the Past Tense (ჩამყო წყვეტილი) in the Megrelian language monadireq qumortu (The hunter has come) monadireq doquru (The hunter has died). The Ergative construction is not the only construction of a transitive verb.

A verb is suitable only for the Ergative construction in Chan in the Past Tense and also in the Present Tense and Resultative when it is not inersive. A transitive verb of the direct order has only the Ergative Construction in Chan. The Present Continuous Tense avdiq msqveri kvilums (The hunter is killing a deer). The Past Tense avdiq dokvil msqveri (The hunter killed a deer), Resultative: I avdiq dokviludoren msqveri (The hunter has killed a deer).

კეთივან ლოგოთათიძე

ყოფნა-არსებობისა და ჰონა-ჰოლის გამოჩატვალ ზნათა ძირეული ნარისახეობისა წარმოვალოზა პართველურ ენაჲში და მათ საერთო ამოსავალთან აბაჲურ-აზხაჲურ მონაცემთა კავშირი

1996 წელს გამართულ „არნოდ ჩიქობავას საკითხავებში“ (№VII) საავტორის მიერ ერთმანეთისაგან დამოუკიდებლად და საკითხისადმი სხვადასხვა მიდგომით წამოყენებული იყო დებულება ქართველურ ენებში **ყოფნა-არსებობისა** და **ჰონა-ჰოლის** გამომხატველი ზმნების **ამოსავალთა** კავშირის შესახებ შესაბამის ნაცვალსახელთა ძირებთან.

მხედველობაში გვაქვს: ავთანდილ არაბულის „ზოგი ცალთანხმოვნიან ზმნური და სახელური ძირის ურთიერთმიმართებისათვის“ (იხ. თეზისები, გვ. 9), ეკატერინე ოსიძის „ჰონა-ჰოლის აღმნიშვნელი ზოგი უძველესი ზმნი წარმომავლობის თაობაზე“ (იხ. თეზისები, გვ. 26-27) და მიხეილ ქურდიანის „კლასკატეგორიანი ენების გრამატიკულ სტრუქტურათა თეორიული მოდელის რების ცდა. I“ (იხ. თეზისები, გვ. 35-37).

მოხსენებათა განხილვა-შეფასებისას გაზიარებულ იქნა ავტორთა ძირითად დებულებები. ეს დებულებები ეხმიანება და მხარს უმაგრებს ე. ბენვენისტორიგი სხვა ენის მასალის ანალიზისას მოპოვებულ დასკვნას, რომ „ყოფნა“ („არსებობა“) ზმნა ეფუძნება **ნაცვალსახელის** ძირს, ხოლო „ჰონა-ჰოლა“ გამოხატულია იმავე ნაცვალსახელურ-ზმნური წარმოებით, ოღონდ იმის გაზაზვიად რომ ამ შემთხვევაში აისახება (მას)-**თან არსებობა**.¹

ჩვენ, ვიზიარებთ რა ზემოთ წარმოდგენილ დებულებებს, შევეცდებით ზოგი მოსაზრება გამოვთქვათ თვით ამ კატეგორიათა გამომხატველ **ძირ-ფუძელ** გენეზისის შესახებ.

ქართველურ ენებსა და აფხაზურში ისტორიულად გარჩეული უნდა ყოფილიყო გრამატიკული კლასები. შესაბამისად სხვაობა თავს იჩენდა „ნაცვალსახელოვან“ ელემენტებშიაც (შდრ. ქართ. **ა-რ-**ის ნივთთა კლასის შესაფერი **-რ** ***რა** და უ-**გ-**ის **-გ**, **გინ** კლასის წარმომადგენელი, რომლებიც შემდგომში განზოგადებისა და კლასკატეგორიების მოშლის ნიადაგზე, შესაძლოა, გაუდიდრენციარებლადაც გვხვდებოდეს.

ჩვენს ყურადღებას ამჟამად იპყრობს **გ** ძირეული თანხმოვანი ქართულ ენისა **უ-გ-ის** ზმნაში (რომელიც დღეს უკვე აღარც იხმარება).

ეს ზმნა იმითია საყურადღებო, რომ „ჰონა-ჰოლის“ შინაარსით გამოიყენება და ამდენადვე ამ რელატიურობის გამოსახატავად იყენებს ე.წ. „სამიმართებობრივფიქს — უ ქცევის ნიშანს (ე.ი. „მას — თან (ად.) არის“ = „მას ჰყავს“).

მგვივე **-გ-**, აღნიშნული წარმომავლობისა, უნდა ჰქონოდა ზანურსა და სვანურსაც და აქვთ კიდევც, ოღონდ მას გავრცელებული ფონეტიკური პროცესის — **გ-**ს წინ უკანაენისმიერთა გაჩენის — ნიადაგზე დართვია, ერთი მხრივ **ღ** და მიგვიღია **ღგ** (მეგრ. მიღუ, სვ. მულგა „მაქვს“), ხოლო, მეორე მხრივ — **ღ** და მიგვიღია — **მაქვს**.

ამ უკანასკნელ შემთხვევაში ცვლილება ამით არ ამოწურულა: ცნობილ

¹ Эмиль Бенвенист, Общая лингвистика, Глава XVII, Глаголы "быть" и "иметь" и их функции в языке. М., 1974, гв. 203-224.

რწყმის ნიადაგზე წარმოქმნილია ფინიტურობის კოპულატური ფორმების წარმოებელი — ბ.

აქ აშკარად მქალავნდება აღნიშნულ ენათა როგორც ამოხავალი მახალის ერთიანობა, ისე მისი გაფორმებისა და შემდგომი ცვლის ტენდენციების ერთიანი მიმართულება. ვარკვევას მოითხოვს ერთი საკითხიც: თუ ქონა-ყოლის აღმნიშვნელ ზმნებში ნაცვალსახელურ ფუძეზე აუცილებელია ე.წ. „მიმართებითი“ აფიქსების (ქცევის ნიშნების) დართვა და ამდენადვე ხერხდება ფუძის სემანტიკის სრულყოფილად კვალიფიკაცია, რაღა უნდა იყოს ის „პრეფიქსული“ მინაერთები, რაც ერთპირიან ზმნებსაც შეიძლება ჰქონდეთ? მხედველობაში გვაქვს ერთი მხრივ, ქართ. ა-რ-ის და, მეორე მხრივ, აფხ. ა-უ-პ („არის“). ვფიქრობთ ამ შემთხვევებში აისახება ადგილის მითითება (ე.ი. ლოკალიზაცია).

K. Lomtadze

The Origin of the Principal Variants of the Verbs Expressing Being and Possession in the Kartvelian Languages and the Connexion of Their Common Source at the Abaza-Abkhazian Data

At "Arnold Chikobava's Readings" №7 held in 1996 three authors, independently of each other and with various approaches, proposed a thesis about the connexion of the **sources** of the verbs expressing being and **possession** with the corresponding pronominal roots in the Kartvelian languages. These works are: "Towards the interrelation of some uniconsonant verbal and nominal roots" by Avtandil Arabuli (see the Abstracts, p. 9), "On the origin of an ancient verb denoting possession" by Ekaterine Osidze (see the Abstracts, pp. 26-27), and "An attempt of theoretical modelling of the grammatical structures of the languages possessing the class-categories" by Mikheil Kurdiani (see the Abstracts, pp. 35-37).

While discussing and assessing the papers, the authors' principal provisions were shared. These provisions are in unison with the ones adopted by E. Benveniste, after having analyzed the data of some other languages, that the verb "to be" ("to exist") are based on a **pronominal** root, and "to have" ("possession") is rendered by the same pronominal-verbal formation, emphasizing that in this case "**existence with**" (him/her) has been rendered².

Sharing the above-mentioned provisions, I shall try to express some opinions of the genesis of the **root-stems** rendering these categories.

In the Kartvelian languages and Abkhazian the grammatical classes might have been distinguished historically. Consequently, the difference might have been represented in "pronominal" elements (cf. Georgian a-r-is, corresponding to the class of objects -r || *-ra, and u-v-is, -v, representing the class of humans

¹ ავტორის, „ფინიტობის ბ სუფიქსის წარმომავლობისათვის ატხაზურში“. თსუ შრომები, В3(142), თბ, 1972.

² —Эмиль Бенвенист, Общая лингвистика. Глава XVII, „Глаголы «быть» и «иметь» и их функции в языке“. М., 1974, с. 203-224.

...), which, after the further generalization and loss of the class-categories, might occur undifferentiated).

What attracts our attention, is the Georgian radical consonant **v** in the verb **v-a-v** (not used nowadays).

This verb is significant by that that it is used with the meaning of "possession", and, hence, in order to express this relativity, it uses the so called "relational" prefix **u**, the version marker (i. e. "it is with him/her" = "He/She has").

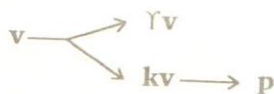
The same **v**, of the said origin, must have been possessed by Zan and Svan, and it has, but, on the grounds of a wide-spread phonetic process – the emergence of velar consonants before **v**, it has attached **γ**, on the one hand, and **w** has been received (Megrelian *miyu*, Svan *muywa* – "I have"), and, on the other hand, it has attached **k** and *makvs* ("I have") has been received.

In this latter case the changes have gone on: on the grounds of the known regularity – about the origin of the clustery bilabial stops¹. **-kv** cluster has resulted in **p** and the root conveying the meaning of possession, occurent in a number of stems, has been received: *me-p-e* || *me-u-p-e*, **u-p-ali**, *mamp-ali*, *ape-çuli*, etc.

As for **apu**, **m-apu**, used in Megrelian as an auxiliary verb, it, in my opinion, is a comparatively later (paralleled) formation on the grounds of transferring the Georgian stem **akv-** as **apu**.

Thus, the root **p**, present in a number of stems nowadays, might not have been a separate element originally.

This can be shown as the following:

Here the problem of the change and genesis of the corresponding verb conveying "existence" in Abaza-Abkhazian should not be ignored.

In Abkhazian **a-w(ə)** has been used as a stem of the copulative verb "to be", "to exist"; e. g. *sara' s-a-w-p.* – "I am", but in other formation: in negative forms, the past tense...it is substituted by *a-k'ə* (cf. *sara' s-a- k'ə n* – "I was", etc.). In the Tapanta dialect of Abaza only the variant **a- k'** occur in all cases. It is noteworthy that in the Kuvinsk subdialect of the Ashkharua dialect of Abaza the same variant **a-w** has been evidenced in the past tense too² (contradicting the data of Abkhazian and the Tapanta dialect).

This very **a-w** must have been the original variant of the said verb. This **-w**, as the verbal root expressing existence, might genetically be connected the radical **w(a)** element of Abkhazian **wa-ra** – "thou" (make), and should be of the same origin as the root **v(w)** of the Georgian pronoun **v-** in ("who"). Therefore, its use in the 2 nd person (male class) seems natural.

¹ ქ. ლომთათიძე, კომპლექსივანი მომდინარე ბილაბიალური ზმულები ქართველურ ენებში, თბილისი, 1984.

² ქ. ლომთათიძე, აშხარული დიალექტი და მისი ადგილი სხვა აფხაზურ-აბაზურ დიალექტთა შორის, თბ., 1954, გვ. 123.

It is also noteworthy that, as seen above, the root **-w-** is paralleled by **kw** (**ḳʷ**) in Abkhazian-Abaza. The emergence of this variant should be also assigned to the wide-spread phonetic process – the emergence of velar consonants before **v** (cf. Georgian **kw**, **γv...**), but in the languages of this group (Ubykh, Abkhazian...) the occurrence of **ḳ** seems more characteristic¹.

Thus, **γv**, **kw** → **p** has been received from Georgian **v(w)** in the indicated stem, and in Abkhazian **w** has resulted in **kw** (**ḳʷ**) with the analogous function (which, as already mentioned, on the grounds of merger, has resulted in the marker of the copulative forms of finiteness **-p**)².

Both the unity of the **original material** of the said languages, and the common direction of its shaping and further change has been vividly revealed here.

One point should be made clear: if the so called "relational" affixes (case markers) are necessary to be added to a pronominal stem in the verbs denoted possession and, hence, the semantic of a stem has been precisely qualified, then what would be the "prefixal" addings that might occur in unipersonal verbs? I mean, on the one hand, Georgian **a-r-is** and, on the other, Abkhazian **a-w-p** ("is"). I think that the indication of a locale (i. e. localization) has been rendered in these cases. -

¹ ქ. ლომთათიძე, ქართული „უბელო“ და ერთი დონეტიკური პროცესი აფხაზურში. კრ. „აკაკი შანიძეს“. თბ., 1981, გვ. 81-86.

ქ. ლომთათიძე, **ხვალე** ზმნისართის ეტიმოლოგია. „ქართველურ ენათა სტრუქტურის საკითხები“ (იბეჭდება).

² ქ. ლომთათიძე, ფინიტობის კ სუფიქსის წარმოშობისათვის აფხაზურში. თსუ შრომები. მკ (141), თბ., 1972.

ლილი ლომთაძე, ტარიელ ფუტყარაძე

მეფუტყარეობის ლექსიკა პართველურ ენაში
(ფუტყარი, ფუტი, ფუპი, ფიტი, ფიპა, ზუპი//პიპი)

საქართველოში მეფუტყარეობა ერთ-ერთი უძველესი დარგია. ეს ჩანს კიდევ პართველურ ენათა ლექსიკის ანალიზის დროს.

თაფლის მკეთებელ მწერს ქართული სალიტერატურო ენის ისტორიის მანძილზე ფუტყარი ჰქვია; სვანურში-ლალუბჷ მერ, ლალბჷ, ბუზულა; მეგრულში-სკა; ჭანურში-ბუტკუჯი...

ფუტყარის ან ფუტყარის ჯიშის სხვა მწერების აღსანიშნავად ქართულში დადასტურებულია **კელა** (ქეგლ, საბა, დ. ჩუბინიშვილი); კაზარა (მოხ., მთიულ., გუდამაყრ., ხევსურ.); ბრეტი, თაფლის ბუზი (საბა); ბუზი, თაფლის მომქმედი (დ. ჩუბინიშვილი), თაფლაბუზი (თუშ.); კრაზანა (ქეგლ); ქვემო სვანეთში — მანჯულა (ა. ლიპარტელიანი, 1994). ამათგან ჩვენთვის საინტერესოა **კელა**.

კელა სულხან-საბასთან, დავით ჩუბინაშვილთან, ქართული ენის განმარტებით ლექსიკონში აღნიშნავს ფუტყარის მსგავს ყვითელ მწერს, ბუზს; მთის კოლოებში კელა ნიშნავს კაზარას; თავის მხრივ, კაზარა ფუტყარზე დიდი ბუზია. „ბუზუნა ფუტყარია“ (გუდამაყრ., მთიულ.); მოხეურში არის ფუტყარი, კაზანა (ა. შანიძე, 1984)...

ამრიგად, კელა, მწერი, ბუზი წყვილფრთიანთა ოჯახის განზოგადოებული სახელები ჩანს. ამათგან, უეჭველი საერთო ქართველური შესატყვისები გააჩნით მწერს და კელას; მწერის აღსანიშნავად მეგრულში გამოიყენება ჭანჯი (ფივე ბუზი); **კელ-//კალ**-ის შესატყვისია მეგრული კოლი (კალი).

კალ-//კარ- ძირი შეიძლება გამოვყოთ **ფუტ-კარ**-სიტყვაში, სადაც **კალ//კარ** უნდა ნიშნავდეს მწერს; **კალ-** სხვა კომპოზიტებშიც დასტურდება, შდრ.: აჭარული — ჭალინ-კალი (ჭრიჭინა) — სიტყვასიტყვით: სათიბის, ჭალის მწერი; შდრ.: აგრეთვე: ბუზან-კალი, ბოცო-მკალი, კუტ-კალია და სხვა.

ფუტ-კარ-ფუძეში კომპოზიტის პირველი ნაწილია **ფუტ-**.

ფუტ- ლექსემას საბასთან და დავით ჩუბინიშვილთან უდასტურდება მნიშვნელობები: „ფიტი თაფლისა“ ხის ქერქი ანაძრობი დიდი“; დიალექტებში: ¹. ხის ქერქის ღარი (იმერ.); ფუტურო, ფულურო, გამხმარი ხე (ლენჩხ., იმერ.)² ...

ფუტ-ძირის ბგერწერითი ვარიანტი უნდა იყოს **ფუჰ-**; **ფუჰი** ნიშნავს „უგულოს“ (საბა, დ. ჩუბინაშვილი).

ფუტი და **ფიტი** საბასთან ერთი და იმავე მნიშვნელობით დასტურდება: „ხის ქერქის ანაძრობი“, „თაფლის ნაჩენჩი“; ფიტი არის „ფიჭა“, „თაფლის ჩენჩი“, ანუ „გადამდნარის სანთლის ნაძირალი“ (დ. ჩუბინაშვილი, ნ. ჩუბინაშვილი); დაუდნარი უთაფლო „ფიჭა“ (ქიზიყ); კახეთში-თაფლის დაწურვის შე-

¹ დიალექტური ფორმები განმარტებულია ალ. ლლონტის „ქართულ კილო-თქმათა სიტყვის კონსპექტით; სადაც წყარო მითითებული არ არის, იგულისხმება ალ. ლლონტის ნაშრომი.

² ტაბოლოგოურად საინტერესოა: ინდოევროპული შორი — улей, улья, კილო რომელიც ძირითადად სკას აღნიშნავს; შდრ. აგრეთვე: ლათინურში **alveus** ამავე დროს აღნიშნავს ფულუროსაც. (შ. თ. გამყრელიძე, ვ. ივანოვი, 1984, გვ. 609).

მდეგ მიღებული მასა, „ზოგი ჩენჩოს ეძახის“ (მსე-1953, გვ. 124); გამოფიტული, უვარგისი მიწა, „ფიტს ვეძახით მიწას, ნოყიერი რო არ არის, უვარგისი როა“ (ქ. ძოწენიძე, 1984); „მშრალი, გამხშარი რამ, ფიტვითაა ე პურის კაკალი“ (ლენჩ.)...

ფიჭა (სულხან-საბასთან, დავით და ნიკო ჩუბინაშვილებთან, დიალექტებში: ინგილოურში, კახურში იგივე ფიტი) არის ფუტკარისაგან გაკეთებული ცვლის უჯრედები თავლის დასაგროვებლად და კვერცხების დასადებად (ქეგლ)...

ამდენად, ფუტკარ-ფორმის კომპოზიტად წარმოდგენა დამაჯერებელი ჩანს: ¹ ფუტკარ-ი, სადაც **ფუტ-** ძირი არქაულ ქართულში (ქართველურში) ფუტკარის ბინის აღსანიშნავი სახელი უნდა ყოფილიყო; კერძოდ: **ფუტ-** ლექსების ამოსავალი მნიშვნელობაა ღრუს, შემოსაზღვრული სიცარიელის აღნიშვნა...

ფუტ- ძირი ამ მნიშვნელობით გამოიყოფა ფუტ-ურ-ო სიტყვამიც. ფუტ-ურ-ო იგივეა, რაც დამბალ-დაყანდებული სიმკვრივეს მოკლებული, გამოფიტული ხე; იგივე, რაც ფულურო (ქეგლ). ქართული „ფუტურო“ შესულია, აგრეთვე ოსურში: ფუტურო-ბუტრო (გ. ახვლედიანი, 1941, გვ. 43)...

ამგვარად, **ფუტ-კალი** / **ფუტ-კარი** სიტყვისიტყვით უნდა ნიშნავდეს „ფუტის მწერს“, ანუ „ღრუს მწერს“. „ღრუიანი ჭურჭლის მწერს“... ამ მოსაზრებას ამაჯერებს ფუტკარის სვანური სახელიც — ლალუბჷ მწერ, რაც პირდაპირი მნიშვნელობით არის გვეჯის (ღრუიანი ჭურჭლის) მწერი...

ამოსავალი **ფუტ-**ძირისაგან წარმოქმნილი უნდა იყოს სხვა ბგერწერული ვარიანტებიც, რომელიც ასევე გამოყენებულია სკის (ფუტკარის ბინის) — ღრუიანი ჭურჭლის აღსანიშნავად; ფუტ- → ფუკ:

ფუკა საბასთან დასტურდება **ხკიხ** სემანტიკით, ასევე, საბასთანვე და დავით ჩუბინაშვილთან **ფუკა** არის „ჭურჭელი ხეთა ხვეწილთა: ტაბაკი, რობა, გობი, როფი, როგო, კასრი, კოდი, ზის თეფში, ჯამი...“ საინტერესოა ისიც, რომ ფუკაობა ფუტკარის დღესასწაულია გურიაში, რაც იმაზე მიგვანიშნებს, რომ, აქ **ფუკა** უნდა ყოფილიყო ფუტკარის ბინის აღმნიშვნელი.

ამოსავალი **ფუტ-** შუალედური **ფუკ-**ძირისაგან გვაძლევს **ბუკ**-² ფორმას: ფუტ- ფუკ- ბუკ-. **ბუკი** მეგრულში ნიშნავს **ხკახ**. სკის მნიშვნელობით დასტურდება **ბუკი** ქართული ენის დიალექტებშიც: გურიაში, აჭარაში, იმერეთში; მისი სხვა მნიშვნელობებია: დიდი კუნძი (გურ., იმერ.); მორი (იმერ.); **ბუკი** შუაეცეხლის კუნძია მეგრულში...

ძველ ქართულში დადასტურებულია „ბუკი“ გარეული ფუტკარის მნიშვნელობით: „... და ბუკუთა და ფუტკართა და ბუკითა მიერ დაწრეტილი“ (ზ. სარჯველაძე, 1995).

როგორც ჩანს, ამ შემთხვევაშიც ფუტკარის ბინის სახელი გამოყენებულია მწერის აღსანიშნავადაც; შდრ.: „სკა“ ქართულში (დიალექტებში) არის ფუტკარის ბინის აღმნიშვნელი სახელი, ხოლო მეგრულში — თავლის მკეთებელი მწერისა. საინტერესოა ისიც, რომ აჭარაში და ზოგ სხვა დიალექტში **ხკა** ფუტკარის ისეთი ბინაა, როცა შიგ ფუტკარიცაა, ხოლო ფუტკარის ცარიელ ბინას **ბუკ-ხ** ეძახიან.

¹ შდრ., მსგავსი კომპოზიტები: ხელსაქმე, პირბადე, ხელიჩო.

² არ არის გამორიცხული ბუკი და ბუზი ინდოევროპული ნახესობები იყოს (შდრ. თ. გაყერელიძე, ვ. ივანოვი, 1984, გვ. 607).

³ ფუკ- → ბუკ- პროცესისათვის შდრ.: ქართული **ფრჩხილი** / მეგრული **ბირცხა**, ქართული **ფიცხი** / სვანური **ბუცხი**; ქართული **ფრეწ** / სვანური **ბრეწ**...

ბუკ - ძირისაგან, თავის მხრივ, მიღებული ჩანს **ბაკვი**, რომელიც **სკის** ნიშნად იხმარება ლეჩხუმურში. ლეჩხუმურშივე „ბიკვი“ გვხვდება ხის კუნძის ნიშნით...

სავარაუდოა, რომ **ბიკვი** მიღებულია სვანურისათვის დამახასიათებელი უმლაუტიზაციის გზით: (ბუკ → ბუკ → ბიკუ; შდრ.: ფურ → ფირუ...**ბიკ**-ურში კუნძს ნიშნავს; ლეჩხუმური „ბიკვი“ გვავარაუდებინებს, რომ სვანურ-განხორციელდა ბუკი → ბუკ → ბიკუ → ბიკ- პროცესი (შდრ.: ზ. სარჯველაძე, პ. ლინჩი, 1990, გვ. 67).

ამგვარად, **ფუტ**-ძირსა და მის ბგერწერით ვარიანტებს (ფუტ-, ფიჟ-, ფუტ-, ფუტ... ბუკ-, ბიკ, ფუკ-) უკავშირდება შემდეგი მნიშვნელობანი: ღრუიანი ხე, ღრუიანი ჭურჭელი, ღარი...

მსგავსი სემანტიკური ვარიანტები გააჩნიათ ქართული ენის დიალექტებში დასტურებულ ფუტკრის ბინის აღმნიშვნელ სხვა ლექსებში:

გეჯა — რამდენიმე მნიშვნელობით ფიქსირდება: „ფუტკრის ბინა“ — ინგოლოურში, მთიულურში, ქიზიყურში, კახურში, მოხეურში (მასალეზი, 1987, გვ. II-37); „მოკლე მორი, რომელსაც გული ამოთლილი აქვს და იხმარება ცხოველებისათვის სასძელი წყლის (საჭმლის) ჩასახმელად, სარეცხის გასარეცხად“ (შდრ.); გულამოღებული მორი ცხოველებისათვის წყლის ან საჭმლის მისაწოდებლად; გულამოთლილი მორი ან ფიცრებისაგან შეკრული ხის ჭურჭელი, რომელშიც ღორის ზორცს ამარილებენ (მოხ. ქიზიყ, მთიულ., იმერ. ლეჩხ.); არაყის, ლუღის ჭურჭელი-ხევესურეთში (აკ. შანიძე, 1984); ხის მოგრძო ყუთი არაყისათვის — მოხეურში (ივ. ქავთარაძე, 1985); იმერეთში — ხის გრძელი ჭურჭელი — არაყის გამოსასდელი ხელსაწყო; სატყბილე-ხის ზოგჯერ თიხის ჭურჭელი, რომელიც გამოიყენება საწნახლიდან ტყბილის ჩასახმელად, „გეჯას“ სატყბილეს უძახით, ცხრუკეთში სარნას უძახიან, ისარნას ქვია“ (ქ. მოწინიძე, 1974).

შდრ. ისარნა: ხევესურულში, ფშაურში-ამოდარული გრძელი ძელი, რომლიდანაც ცხვარს მარილს აჭმევენ (აკ. შანიძე, 1984)...

გეჯას ფონეტიკური ვარიანტი, ინგოლოური **გეჟ**, გამოიყენება როგორც წყლისა და საჭმლის ჭურჭელი ცხოველებისათვის... „გაჟში სარეცხს რეცხენ, ჭურჭელ, წყალ რამ ჩასახმელი, რამსაც ებნევიან გეჟს...“ (რ. ლამბაშიძე, 1988).

ხოკერი — გამოიყენება ფუტკრის ბინის აღსანიშნავად ქიზიყურში, მთიულურში, გუდამაყრულში, ხევესურულში... (მასალეზი 1987, გვ. II-37). ფუტკრის ბინად ფიქსირდება, აგრეთვე **ხოკერი** კახეთში (მსე 1953, გვ. 106); ის სხვა მნიშვნელობითაც დასტურდება: კასრის მაგვარი პატარა ჭურჭელი ხის ქერქისაგან მოქსოვილი პარკი, თავის ქაღია (ქეგლ); ინგოლოურში — ხის ჭურჭელი უმთავრესად კაკლისა და ცაცხვის ქერქისაგან გაკეთებული (რ. ლამბაშიძე, 1988); იმერეთში — გოჯრის (კვახის) ქერქი (ქ. მოწინიძე, 1974); სახილე, მატყლისა და ნართის შესანახი ჭურჭელი (ხევეს., ფშ. თუშ., მთიულ.); ერთგვარი კვახი (ლეჩხ.); თავის ქაღა (იმერ. ზ. აჭარ.)...

კოდი სკის მნიშვნელობით იხმარება ქიზიყურში, ქართლურში, კახურში, გუდამაყრულში (მასალეზი, 1987, გვ. II-37); დიალექტებში **კოდს** სხვა მნიშვნელობებიც გააჩნია: კასრი — მარცვლეულის, ფქვილისა და რძის ნაწარმის შესა-

¹ ამოხაული **ფუტ** არქეტიპისაგან მოდელის მიხედვით წარმოქმნილი ვარიანტების (ფუტ-
ფუტ-//ფიჟ-//ფუტ-//ფუკ-//ბუკ-) გაჩენა შდრ.: ღრეც-//ღრეჟ-//ღრეკ-//ღრეშ-; კმეჩ-//კმეჟ-; შდრ. აგრეთ-
ღრიდ-//ღრიად-//ღრიჯ-...

ნახად (ქართლ., ქიზიყ., ხევსურ., მთიულ., ფშ., გულამაყრ., თუშ., მოხ., იმერ.); საწყაო (გურ. ზ. აჭარ., თუშ., ფშ.); წყლის ავზი (ლეჩხ.)...

ფუტყრის ბინის აღსანიშნავად გამოიყენება გურულში ორთუმელი (მასალები, 1987, გვ. 33). მისი სხვა მნიშვნელობებია: „ხის ღვინის სირჩა დიდი“ (საბა); ჭურჭელი მარილისათვის (აჭარ.); შდრ.; მეგრული ორთუმელი — სასათუმალი, მოგრძო ხმელი ხე... სემანტიკური გადაწევა აიხსნება: გამოღრუების შემთხვევაში „სასათუმალის“ მსგავსი კუნძი შეიძლება გამოყენებული იქნას სკად... ხელოვნურად გაკეთებულ ფუტყრის ბინას, როგორც ჩანს, სახელი დაერქვა სასათუმალთან მიმსგავსების გამო.

ფუტყრის ბინის მნიშვნელობით გამოყენებული სვანური ღუებ¹ //ლობრასაგან მიღებული უნდა იყოს ლეჩხუმური ლოფი//ღუეფირა, რომელიც სკის მნიშვნელობით იხმარებოდა; მას სხვა დატვირთვაც გააჩნია: გულამოღებული ხის დიდი ჭურჭელი, გობი, არაყის გამოსახდელი ხელსაწყო, ცხოველთა საჭმლისა და წყლის ჭურჭელი (ლეჩხ.)...

სკის სინონიმებად დასტურდება აგრეთვე:

როგო -საბასთან; აჭარაში და გურიაში **როგო** ეს არის ცარიელი ფუტყრის ბინა (მასალები, 1987, გვ. 35-37); მისი სხვა მნიშვნელობებია: სარქველი-ქვევრის სახურავი მრგვალი ფიცარი (გურ., აჭარ.); კაკლის წენგო (ლეჩხ. რაჭ.)...

ფუტყრის ბინის აღსანიშნავად გვხვდება **როფი**//**(მეგრ) როფო** გურულში ქართლურში, იმერულში, ლეჩხუმურში... (მასალები 1987, გვ. 11-37); შდრ. სხვა მნიშვნელობები: ხის გრძელი ყუთი — არაყის გამოსახდელი ხელსაწყო (იმერ. ლეჩხ.); ღრმა ვარცლი ხისა წყლისათვის ან საქონლის საკვების ჩასაყრელად (გურ., ლეჩხ.)...

კოლა — მესხურში... (მასალები, 1987, გვ. 25);

კოკოზა — კახურში (მსე, 1953, გვ. 106); ზემო ქართლში (მასალები 1987, გვ. 21); შდრ. სხვა მნიშვნელობა: „პატარა, ტყეით ნაქსოვი კალათი“ — იმერეთში (ქ. ძოწენიძე, 1974); თევზის საჭერი მოწყობილობა (ქველ)...

ფუტყრის ბინის აღსანიშნავად დღეს ყველაზე უფრო გავრცელებულია **სკა**, რომელიც მხოლოდ ერთი მნიშვნელობით ფიქსირდება; სემანტიკური ვარიანტების უქონლობაც ადასტურებს იმ ფაქტს, რომ იგი გვიანაა დამკვიდრებული ქართველურ არეალში.

მეფუტყრეობის დარგის ისტორიისათვის საინტერესოა ფუტყრის ბინის სამეგარი გააზრება:

I ეტაპი: ფუტი-ღრუიანი ხე, ღრუიანი ბუნებრივი ჭურჭელი, როგორც ჩანს, საერთო ქართველურში ფუტყრის ბინის აღსანიშნავად ეს სიტყვა გამოიყენებოდა; ფუტყრის მოშინაურობამდე თავლის მოპოვება ხდებოდა ხის ფულროში დაბინავებული ველური ფუტყრისაგან.

II ეტაპი: გეჯა, როგო, ფუტა, კოდი, ორთუმელი, ღუებ... მოშინაუროების მდევ მოსახლერბა როგორც ჩანს, ფუტყრის ბინად იყენებდა მათი სამეურნეო უოფისათვის ნაცნობ სხვა ჭურჭელს: გრძელი მორისაგან ან ხის ანაბრის დიდი ქერქისაგან იოლად კეთდებოდა ფუტყრის პრიმიტიული ბინა; ფუტყრის ბინის აღსანიშნავადაც ამ ჭურჭლის სახელი მკვიდრდებოდა და ზოგან შემოინახა.

კიდეც:

გეჯა — სკა და თავლია ჭურჭელი — ორი გეჯას ერთმანეთზე დაჯდომის შედეგად.

¹ მასალა მოგვაწოდეს ნ. ნაკანმა და დ. ფირცხელანმა.

ეთდება სკა...

ორთუმელი — მოგრძო ხის ძელი, რომელიც გამოღრუების შემდეგ გამოიყენება სკად...

როფი//კოდი — თავლია ხის ჭურჭელი, რომლის თავდახურვის შემდეგ ეთდება ფუტკრის ბინა და სხვა.

III ეტაპი — მეფუტკრეობის განვითარების შემდეგ ეტაპზე ფუტკრის ბინის სპეციალურ სახელად მკვიდრდება სკა, რომელიც ნასესხები სიტყვაა¹ ...

დამოწმებული ლიტერატურა:

- გ. ახვლედიანი, 1941 — გ. ახვლედიანი, „ოსური ენის ისტორიისა-ვის“, III, ხშულთა დისიმილაციური გამჟღერება ოსურ ენაში, თსუ შრომები, XVIII, 1941.
- თ. გამყრელიძე, ვ. ივანოვი, 1984 — Т. В. Гамкrelidze, Вяч. ВС. Иванов, Индоевропейский Язык и Индоевропейцы, ТБ., 1984.
- მასალები, 1987 — მასალები საქართველოს ეთნოგრაფიისათვის, VI, რობაქიძე, მეფუტკრეობა კახეთში, თბ., 1953.
- ა. ლიპარტელიანი, 1994 — ა. ლიპარტელიანი, სვანურ-ქართული ლექსიკონი (ჩოლური კილო). თბ., 1994.
- ჰ. ფენრიხი, ზ. სარჯველაძე, 1990 — ჰ. ფენრიხი, ზ. სარჯველაძე, ქართველურ ენათა ეტიმოლოგიური ლექსიკონი, თბ., 1990.
- ივ. ქავთარაძე, 1985 — ივ. ქავთარაძე, ქართული ენის მოხეური დია-ლექტი, თბ., 1985.
- რ. ლამბაშიძე, 1988 — რ. ლამბაშიძე, ქართული ენის ინგილოური კი-ლოს ლექსიკონი, თბ., 1988.
- ალ. ლლონტი, 1984 — ალ. ლლონტი, ქართულ კილო-თქმათა სიტყვის კონა, თბ., 1984.
- აკ. შანიძე, 1984 — აკ. შანიძე, თხზულებანი თორმეტ ტომად, ტომი I, თბ., 1984.
- დ. ჩუბინაშვილი, 1984 — დ. ჩუბინაშვილი, ქართულ-რუსული ლექსიკონი, მეორე გამოცემა, თბ., 1984.
- ნ. ჩუბინაშვილი, 1961 — ნ. ჩუბინაშვილი, ქართულ-რუსული ლექსი-კონი რუსული თარგმნითურთ, ალ. ლლონტის რედაქციითა და გამოკვლევებით, თბ., 1961.
- ქ. ძოწენიძე, 1984 — ქ. ძოწენიძე, ზემოიმერული ლექსიკონი, თბ., 1984.

შემოკლებათა სია

გუდამაყრ. — გუდამაყრული

გურ. — გურული

ზ. აჭარ. — ზემო აჭარული

¹ მსგავსი ტრადიცია — თავლის მოპოვება ხის ფულუროში დაბინავებული ველური ფუტკრი-სა — ჰქონიათ ინდოევროპელებსაც, ინდოევროპულში „სკის“ მნიშვნელობით აღდგენილია სლავუ-რუსული ნახუ-ძირი (იხ. გამყრელიძე, ვ. ივანოვი, 1984, გვ. 608).

- თუმ. — თუმური
 იმერ. — იმერული
 ინგ. — ინგილოური
 მსე. 1953 — მასალები საქართველოს ეთნოგრაფიისათვის, VI, აღ. რობაქიძე, მეფუტყრეობა კახეთში, თბ., 1953.
 კახ. — კახური
 ლეჩხ. — ლეჩხუმური
 მთიულ. — მთიულური
 მესხ. — მესხური
 შოხ. — შოხური
 რაჭ. — რაჭული
 საბა — სულხან-საბა ორბელიანი, ქართული ლექსიკონი, თბ., 1991-1993.
 ფშ. — ფშაური
 ქართლ. — ქართლური
 ქველ. — ქაოთული ენის განმარტებითი ლექსიკონი, ტ. I-VIII, თბ., 1950-1964.
 ჭიზიყ. — ჭიზიყური
 ხევს. — ხევსურული

L. Lomtadze, T. Putkaradze

Apiculture Vocabulary in the Kartvelian Languages

The article discusses a single part of apiculture; viz., putkari ('a bee') and the lexemes denoting its dwelling from the historico-etymological point of view. Various motivations of the names denoting bees' dwelling gave interesting conclusions for the history of apiculture: viz. it has been proved that at the early stage (before a bee was made domestic) the word *puḥi* ('a tree with a hollow') had been used; as for the next stage: *გეჯა*, *როგო*, *ჰოდი*, *პუჯა*, *ყუებ*, *ოყომელი*, *ბიჯა*, *ბუჯი* — the dish characteristic of different branches of farming; at the third stage (after apiculture was developed) — *სჯა* ('a hive').

დავანა მელიქიშვილი

-აე სუფიზის ბელაოურ ტაშტაბუში (მე-12 ს.) რომორც მაგალითი დილაქტური ფორმის სალიტერატურო ენაში დავანა მელიქიშვილის ცოლისა

გელათის სალიტერატურო სკოლის ენაში ფართოდაა ასახული დასავლურ დილაქტურ პეტყველებაში აღრევე დაწყებული და მე-12 საუკუნისათვის უკვე სისტემურად ჩამოყალიბებული ენობრივი ცვლილებანი და სიახლენი როგორც ფონეტიკის, ისე მორფოლოგიისა და სინტაქსის სფეროში.

ცოცხალი მეტყველებისათვის დამახასიათებელ ფორმათა შორის, რომელთა ლიტერატურულ ნორმად ქცევის ტენდენცია შეინიშნება, ყურადღებას იქცევს გრძობა-აქმისა და ყოლა-ქონების სემანტიკის სტატიკურ ზმნათა (დღევანდელი სტაბილური ინვერსიის ზმნები) მიცემითში დასმული ობიექტის მრავლობითი რიცხვის -**ე** სუფიქსით სისტემური გამოხატვის შემთხვევები ამ სკოლიდან გამოსული ტექსტების ერთ ჯგუფში, კერძოდ: გელათის კატენებიან ბიბლიაში (A1108, Q1152); მაქსიმე აღმსარებლის დოგმატურ-ეგზეტურ ოხზულებათა თარგმანში (K-14); ამონიოს ერმისის „მოსაწყენებელთა“ თარგმანში (S2562) და თეოფილაქტე ბულგარელის იოანეს სახარების განმარტების თარგმანში (A52).

O₂ და O₃ მიცემითის მრავლობითისათვის -**ე** სუფიქსის გამოყენების გარდა დასახელებულ თარგმანებს სხვა მნიშვნელოვანი ენობრივ-სტილისტური თავისებურებანიც აერთიანებს, მაგრამ ამჯერად გვინტერესებს -**ე** სუფიქსი, რომელიც, როგორც II და III ობიექტური პირების მიცემითის მრავლობითის მორფოლოგიური ნიშანი, ოპოზიციას ქმნის I ობიექტური პირის მიცემითის მრავლობითი რიცხვის **გუ-** პრეფიქსთან. მაგალითები:

A1108: უკუეთუ **გიუარსე** უფალი ღმერთი თქუენი (III ს. 13,3); **ნუ გე-შინისე**, ნუცალა სძრწი (III ს. ქ. 21); ამო იქმნა ძალი თქუენი და არა **გნებაგ-ხე** სმენად (ესაია,); არა **სცხუნოდისე** (სოფონ. 3,2).

K-14: რაოდენთა **გნებაგხე**: რამთა ვიყოფდენ თქუენ. მსგავსადვე თქუენცა უყოფდით მათ (172 v); უკუეთუ ნორცისებრ ცოცხალ ხართ, **გიგულე-ბისე** სიკუდილი (131 r); ამისთვის უმდაყე თითოეულსა სიტყუასა ზედა მას-წავლებლობა (37 r) ვითარცა **ჰნებაგხე** ქონებად (73 v); რომელი არა **აქუნ-დაე**, ეძიებს უგრწნელებასა ბუნებისასა (112 v)...

S 2562: ნაოესავსა და სახესა ზიარად **აქუსე** (222v); შემთხვევითა არ-სებათა შორის **აქუსე** კოფად (292 v); რამეთუ „ეასთა“ **აქუსე** სახელიცა ზი-არი და საზღვარი (158 v); უსაყოველთაოესთა **აქუსე** უფროდსობა (289 v); სახელმოდგმათა განყოფილებადაცა, რამე **ჰნებაგხე** (265v);

A52: ვერ **ძალ-გიცე** სმენად სიტყუად ჩემი (65v); სადა მე წარვად თქუენ ვერ **ძალ-გიცე** მოსვლად (59r); ნუ **გნებაგხე** წარსვლის (52r); ყოველთა **გიკვრსე** მისთვის (57r); გითხრნენ თქუენ და არა **გრწმენაე** (20r); რამეთუ არა **გაქუსე** გული მარტივი (47r); არა **აქუნდისე** თქუემად, ვითარმედ სამარ-თლად გეძიებთ შენ მოკლად (64) წამებად რამე **აქუნდაე** (57v); ვერ **ძალ-ეღვაე** გულისხუჟისყოფად (48r); მოუწოდოს მათ... რომელი **ენება-ე** (12v); **გიგულგაე** ყოფად (63v); ევნოყე რამე და დაილეწინეს მის მიერ თქუელთა მიმართ (61v); არიან ვინმე თქუენგანნი, რომელთა **ჰრწაბხე** (51v); ჰრქუა მათ იესუმან: უკუეთუმცა ღმერთი მამად თქუენი იყო, **გიუარდიეებცა** მე (65r) და სხვ.

აღსანიშნავია, რომ ამ უკანასკნელ თარგმანში, (A52)-ში, 72 გვერდის მანძილზე 50-მდე -ყე სუფიქსიანი ფორმა გვხვდება სხვადასხვა სემანტიკის ინვერსიულ ზმნებთან და მხოლოდ ორიოდ შემთხვევის დასახელება შეიძლება, სადაც ეს წესი დარღვეულია, როგორც ჩანს, ერთსა და იმავე წინადადებაში სათანადო ზმნის განმეორების გამო: ვითხარ თქუენ ეგერა და არა ისმინეთ, რად ვითარმედ **გნებაგხყე** სმენად, ნუ თქუენცა **გნებაგხ** მოწაფე მისსა ქმნად (73r); ვერ **ძალ-გიცყე** სმენად სიტყუათა ჩემთად — ნაცვალად, ვითარმედ არა **გნებაგხ** (65v);

სხვაგან კი გადამწერს, როგორც ჩანს, გრაფიკული აღრევის ნიადაგზე **-ყე -ვე-დ** გადმოუწერა: რამეთუ ვერ **ძალ-გიცყე** სმენად სიტყუად ჩემი (65).

ეს თარგმანი საერთოდ გამოირჩევა **-ყე** სუფიქსიან ფორმათა სიუხვით (საჭიროების შესაბამისად). ამონიოს ერმიასის „მოსაჯსენებელთა“ თარგმანშიც (სადაც თავისთავად უფრო იშვიათია ამ ფორმათა საჭიროება და ზმნათა სემანტიკური არეც შეზღუდულია), არის ამ წესიდან გადახრის შემთხვევები: რამეთუ ვითარცა **აქუსხე** პირველთა არსებათა შემთხვევითთა მიმართ საყოველთაოთა, ეგრეთ **აქუს** სახეთა — ნათესავთა მიმართ (294r); თანმოსახელეთა... ზიარებად სახელისად **ჰნებაგხ** ქონებად, ხოლო სახელმოდგამთა და განყოფილებადცა რადმე **ჰნებაგხყე** (265v); სახელმოდგამთა არა ყოვლად სრული ზიარებად **აქუს** საქმისად და სახელისად (265v).

მაგრამ **-ყე** სუფიქსი, როგორც მრავლობითის ნიშანი ამ ტიპის ზმნებში „მოსაჯსენებელთა“ თარგმანისთვისაც დამახასიათებელია.

ცნობილია, რომ ძველი ქართული სალიტერატურო ენის კლასიკურ პერიოდში მიცემითს არ ჰქონია რიცხვში შეთანხმების ძალა (**გაქუს, გიყუარს, გნებაგხ... თქუენ; აქუს, უყუარს, ჰნებაგხ.. მათ**) ამიტომ მე-12 საუკუნის გელათურ ტექსტებში მიცემითი ბრუნვის მრავლობითის აღნიშვნა ზმნაში აღიქმება როგორც ზეპირმეტყველებაში გავრცელებული ფაქტის სალიტერატურო ენაში დამკვიდრების ცდა იმ ავტორ-მთარგმნელის მიერ, რომლისთვისაც ეს სუფიქსი ბუნებრივია, ანუ რომლის დიალექტისთვის და იდიოლექტისთვისაც იგი უზუალურია.

გრძნობა-აღქმისა და ყოლა-ქონების სემანტიკის სტატიკურ ზმნებში ინვერსიის პროცესის მორფოლოგიზაციას და სალიტერატურო ენაში დაფიქსირებას საქაო დრო დასჭირდა. რამდენიმე საუკუნე გავიდა მანამ. სანამ ინკლუზივის კატეგორიის რუდიმენტის სახით შემორჩენილ ნიშანს, **გუ-** პრეფიქსს, რომელიც თავისთავად მრავლობითის გავებას შეიცავდა (O_1+O_2), II და II გრამატიკული ობიექტების მრავლობითის გამოსახატავად გვერდში ამოუდგებოდა (დაუპირისპირდებოდა **-თ** სუფიქსი, რომელიც ძველ ქართულში ოდენ გრამატიკული სუბიექტის მრავლობითობას გამოხატავდა. მაგრამ გრძნობა-აღქმის სემანტიკის ზმნებში ინვერსიის პროცესი მეტყველთა ცნობიერებაში და აქედან — ცოცხალ, სალაპარაკო ენაში რომ აღრევე მიმდინარეობდა და თანდათან სალიტერატურო ენისაკენაც იკვლევდა გზას, ამას მოწმობს სწორედ ზემოთ დასახელებული გელათური ლიტერატურული ტექსტების მონაცემები, სადაც O_2 და O_3 პირთა მიცემითის მრავლობითის გამოსახატავად სისტემებრ **-ყე** სუფიქსი გამოიყენება და იგი სტაბილური ინვერსიის ტიპის ზმნებში **გუ-** პრეფიქსის პარალიგმას აგრძელებს. როგორც უკვე აღვნიშნეთ, **-ყე** სუფიქსი, როგორც წესი, გამოიყენება მხოლოდ გრძნობა-აღქმის სტატიკურ ზმნათა მიცემითის მრავლობითის გამოსახატავად, მაშინ, როდესაც გარდაუვალ დინამიკურ ზმნებსა და მით უფრო — გარდამავალ ზმნებში მიცემითის მრავლობითობა არ აღინიშნება. გელათურ ტექსტებში ამ წესს მისდევს **გუ-** პრეფიქსიც, რომელსაც ამ ტიპის

ზმნებში O₁-ის (მიცემითის მრავლობითობის გამოხატვა აკისრია მსგავსად -ყე სუფიქსისა) ისიც, ჩვეულებრივ, „ინვერსიულ“ ზმნებთან გამოიყენება და არ გვხვდება დინამიკურ (გარდაუვალ და გარდამავალ) ზმნებთან. მაგ., ამონიოს ერმიასის „მოსაჯენებელთა“ თარგმანის (რომლისთვისაც უზუალურია -ყე სუფიქსი) ერთსა და იმავე კონტექსტში ორი ზმნიდან, რომელთა | ობიექტური პირი მრავლობითშია, სტატიკური ინვერსიული ზმნა გუ- პრეფიქსით არის წარმოდგენილი, ხოლო დინამიკურ გარდამავალში O₁ მიცემითის მრავლობითობა გამოხატული არ არის (O₁ მ- პრეფიქსითაა წარმოდგენილი): **აღმოძინდა** ჩუენ უკუე, ვითარმედ: „კაცი არსება არს“. მოპოვნება, ვიდრემე, არს აღმოძინილი საქმისაგან, ვითარ-ოდეს **გუენების** ჩუენებად ჩუენ, ვითარმედ უკუდავ არს სული, **აღმოძინდის**, ვითარმედ თვითმოდრავ არს (S2562, 288v-289r). და იქვე: **გუაქუნდა** საგონისობად (290v). მაგრამ: ნუ **აღმაშფოთებენ** ჩუენ (301r).

ასეთივე კანონზომიერება შეიმჩნევა A52-შიც: დინამიკურ (როგორც გარდაუვალ, ისე გარდამავალ) მიცემითობიექტიან ზმნებთან გუ- პრეფიქსი O₁-ის ისევე, როგორც -ყე სუფიქსი O₂ და O₃-ის მრავლობითის გამოსახატავად არ გამოიყენება:

არა მეტყუ ჩუენ (64v); ჭეშმარიტებად მომცა ჩუენ: (8r); თვთ მომცემს ჩუენ (46r); არცა სიტყვასა დირს-გყოფ თქუენ (73v); ოდეს გეზრახებოდა თქუენ; მეტყუელი (73v). მაგრამ: ერთი მამად გუაქუს, ღმერთი (62r); კეთილი იჭვ **გუაქუსო** (54r); რომელთაცა **გუენებოს** (75v).

ამ ტიპის მაგალითები აშკარად ადასტურებენ იმას, რომ ამ ავტორის (თუ ავტორთა) ენობრივ სისტემაში სტატიკურ ინვერსიულ ზმნებთან მიცემითის მრავლობით რიცხვში დასტული ობიექტისათვის პარადიგმა გამართულია ასე:

- მრ.
- O₁ გუ-
- O₂ -ყე
- O₃ -ყე
- ხოლო დინამიკურ (არაინვერსიულ) ზმნებთან კი პარადიგმა ასეთი სახისაა:
- O₁ მიც.მრ. ← ∅-
- O₂ —, — — ∅
- O₃ —, — — ∅

-ყე სუფიქსის გამოყენების თვალსაზრისით გელათური ტექსტების ზემოთ გამოყოფილ ჯგუფს მკვეთრად ემიჯნება იოანე პეტრიწის უცილობელი ნაშრომების ენა. ეს სუფიქსი ამ ავტორის უზუსისათვის სრულიად უცხო ჩანს. არც ერთ იმ შემთხვევაში, სადაც ზემოხსენებულ ტექსტთა ჯგუფის ენობრივი ნორმის თანახმად -ყე სუფიქსი აუცილებლად იქნებოდა გამოყენებული, იოანე პეტრიწის თარგმანებსა და მის ორიგინალურ ნაშრომში, „განმარტებაში“ (რომელიც გამოირჩევა სასაუბრო სტილისათვის დამახასიათებელი ნიშნებით და, რომ ამ ავტორისათვის ეს სუფიქსი უზუალური ყოფილიყო, იგი აუცილებლად იჩენდა თავს ამ თხზულებაში), იგი არ გვხვდება. მაგ., ნაცვლად **აქუსყე** ფორმისა: ჩვეულებად **აქუს** ყოველთა უძუელესთა ბრძენთა (ნემეს. 9,14); მის პირველისა ძალისაგან **აქუს** ყოველთა ზუედრი უსაზღვროობისაჲ (განმარტ. §92,144,1); მის მიერ **აქუს** ყოველთა მყოფობაჲ (განმარტ. §92,143,31); ნაცვლად **გესმაყე** ფორმისა: ვითარ **გესმნეს** მრავალგზის (§89,142,17); ნაცვლად კანონზომიერი **ძალუცყე** ფორმისა: სხეულთა ვერ ძალ-უც (§82,139,31) და სხვ. თუმცა თვალშისაცემია ის გარემოება, რომ O₁ მ- და გუ- პრეფიქსთა დისტრიბუციის თვალსაზრისით იოანე პეტრიწის ენობრივი ნორმა ზოგჯერ თითქოს იცავს იმ ნორმასა და კანონზომიერებას, რომელიც ზემოთ ნასესხები გელათური ტექსტებისთვისაა დამახასიათებელი. მაგ: თვითხელმწიფედ **მქმნა** ჩუ-

ენ (ნემეს. 15,12); **წარმობარგიდეს** ჩუენ, გინა **დამიმონებდეს** (ნემეს. 101,22); სიკუდილსა **მომივლენს** (ნემეს. 120,22); **მომცა** ჩუენ ძალი (ნემეს. 161,21); **დამინიშნავს** ჩუენ მსგავსებასა (განმარტ. 78,10). **დამინახავს** ჩუენ (განმარტ. 159,7); **განმიცხადებს** ჩუენ (განმარტ. 117,11); **მომივლინოს** ჩუენ (94,10). მეტყუეს ჩუენ ესე ხედვამ (43,29) და სხვ. მაგრამ **გუესმა** პირველთა შორის (განმარტ. 142,30 და ხშირად); **გუესმინოს** (ნემეს. 136,27). ოდეს იგი **გუტაოლის** (ნემეს. 120,15) მაგრამ ისიც შესამჩნევია რომ ამ ავტორთან ზოგჯერ ეს წესი არ არის დაცული და **გუ-** პრეფიქსი გარდამავალ ზმნებთანაც გვხვდება, რაც მოწმობს ამ პრეფიქსის, როგორც I ობიექტური პირის მრავლობითობის გამომხატველი ნიშნის მოქმედების არის გაფართოებას: ესე ხედვამ პირველად მიზეზთა **გაგჯოფვს** (განმარტ. §75,136,5); სუფევამ მკვლავისა თჳსისად **მოგუცეს** (განმარტ. 207,16) ძალასა **გაზიარნეს** (განმარტ. 207,7) და სხვ.

-ჟე სუფიქსის ორი მაგალითია დადასტურებული იოანე სინელის კლემენტის ქართულ გალექსილ თარგმანში. რომელიც იოანე პეტრიწს მიეწერება (ივ.ლოლაშვილი, 1968), მაგრამ უნდა აღინიშნოს, რომ არც ერთ მაგალითში ეს **ჟე** (თუკი იგი საერთოდ იკითხება ხელნაწერში), არ აღნიშნავს მრავლობითს: I მაგალითში: **ილოცეგდეჟე** პავლესებრ შენცა (276). O₁ მხოლოდითშია და, ამდენად, არ საჭიროებს **-ჟე** სუფიქსს. ხოლო II მაგალითში: **მიგუეფარვისჟე** და კუალად გამონღდების (230,5) -ეს სუფიქსი არ ჯდება ზემოთწარმოდგენილ პარადიგმაში: O₁ მრავლობითისათვის **გუ-** — **ჟე** თანაარსებობა გამოირიცხებულია, შეცდომაა.

ორივე მაგალითში **-ჟე** სუფიქსი ხოლმეობითის ფუნქციით ჩანს დატვირთული (რაც დღესაც აქვს ამ სუფიქსს ზოგიერთ დიალექტში). იოანე პეტრიწის ენა სხვა დიფერენციული ნიშნებითაც ემიჯნება ზემოთნახსენები ტექსტების ენას, და **-ჟე** სუფიქსი ამ დიფერენციალურ ნიშანთა რიგში დგას.

მაგრამ საინტერესოა ის გარემოება, რომ ერთი გუფი გელათური ტექსტებისა სწორედ **-ჟე** სუფიქსის იგნორირებით განსხვავდება ზემოთდასახელებული გუფისაგან, რომელთანაც გარკვეული ენობრივ-სტილური ერთიანობა და მთელი რიგი დიფერენციული ნიშნების იდენტურობა ახასიათებთ. ესაა გვიანდელ ბაზანტიელ ეგზეგეტთა „ეკლესიასტეს“ განმარტებათა ანონიმური თარგმანები, რომლებიც წარმოდგენილია A62 ნუსხაში (კ.კეკელიძე, 1920) და თეოფილაქტე ბულგარელის მარკოზისა და ლუკას სახარებათა განმარტებების იოანე ჭიშკიძელისეული თარგმანები (A102 და A113. ასევე Jer22).

აქედან პირველში (A62-ში) **-ჟე** სუფიქსი საერთოდ არ არის დადასტურებული, ხოლო რაც შეეხება სახარებათა განმარტებების, თარგმანებს, **-ჟე** სუფიქსი იქ თითოჯერაა დადასტურებული. აქედან მარკოზის განმარტების თარგმანში ნორმა სწორადაა გატარებული: პილატე, მომგებელმან კუალად პრქუა მათ: რამ უკუე **გნებაგსჟე**, რადთა უყო, რომელსა იტყუთ მეფედ ჰურიათა? (Jer22, 25r:A102,77v). თუმცა კი სხვა მსგავს შემთხვევებში ეს წესი დარღვეულია: რამ **გნებაგს** ყოფად ჩემგან თქუნდა (Jer22,1r). ლუკას სახარების განმარტების თარგმანში კი **-ჟე** სუფიქსის ხმარების ნორმა დარღვეულია: იგი გამოყენებულია გარდამავალ ზმნასთან და ისიც **ეზიანი** მრავლობითის მიცემითში დასძულ პირდაპირი ობიექტისათვის: **იტვრთავთჟე** ბალანტებსა (A113,70r, Jer22,87v), რაც მიუთითებს იმაზე, რომ ამ ტექსტების მთარგმნელისათვის **-ჟე** სუფიქსი ბუნებრივი არ არის.

¹ დ. მელიქიშვილი, გელათის სალიტერატურო სკოლის ენობრივი სტილის ერთიანობისა და ინდივიდუალობის საკითხისათვის. გელათის მცენ. აკად. უწყებანი, 1996 №2, გვ. 65.

ენ (ნემეს. 15,12); **წარმობარგიდეს** ჩუენ, გინა **დამიმონებდეს** (ნემეს. 101,22); სიკუდილსა **მომივლენს** (ნემეს. 120,22); **მომცა** ჩუენ ძალი (ნემეს. 161,21); **დამინაშნავს** ჩუენ მსგავსებასა (განმარტ. 78,10). **დამისახავს** ჩუენ (განმარტ. 159,7); **განმიცხადებს** ჩუენ (განმარტ. 117,11); **მომივლინოს** ჩუენ (94,10); მეტყეს ჩუენ ესე ხედვად (43,29) და სხვ. მაგრამ **გუესმა** პირველთა შორის (განმარტ. 142,30 და სწორად); **გუესმინოს** (ნემეს. 136,27). ოდეს იგი **გუტკი-ოლის** (ნემეს. 120,15) მაგრამ ისიც შესამჩნევია რომ ამ ავტორთან ზოგჯერ ეს წესი არ არის დაცული და **გუ-** პრეფიქსი გარდამავალ ზმნებთანაც გვხვდება, რაც მოწმობს ამ პრეფიქსის, როგორც I ობიექტური პირის მრავლობითობის გამომხატველი ნიშნის მოქმედების არის გაფართოებას: ესე ხედვად პირველად მიუზნთა **გაგუკოფს** (განმარტ. §75,136,5): სუფევად მკვლავთა თვისიად **მოგუ-ცვს** (განმარტ. 207,16) ძალასა **გვაზიარნეს** (ვანმარტ. 207,7) და სხვ.

-ჟე სუფიქსის ორი მაგალითია დადასტურებული იოანე სინელის კლემაქსის ქართულ გალექსილ თარგმანში. რომელიც იოანე პეტრიწს მიეწერება (ეგლოლაშვილი, 1968), მაგრამ უნდა აღინიშნოს, რომ არც ერთ მაგალითში ეს **ჟე** (თუკი იგი საერთოდ იკითხება ხელნაწერში), არ აღნიშნავს მრავლობითს: I მაგალითში: **ილოცეგდეჟე** პავლესებარ შენცა (276), O₂ მხოლოდითშია და, ამდენად, არ საჭიროებს **-ჟე** სუფიქსს. ხოლო II მაგალითში: **„მიგუეფარ-ვიხჟე** და კუალად გამომჩნდების (230,5) -ეს სუფიქსი არ ჯდება ზემოთწარმოდგენილ პარადიგმაში: O₁ მრავლობითისათვის **გუ-** — **ჟე** თანაარსებობა გამოირიცხებულია, შეცდომაა.

ორივე მაგალითში **-ჟე** სუფიქსი ხოლმეობითის ფუნქციით ჩანს დატვირთული (რაც დღესაც აქვს ამ სუფიქსს ზოგიერთ დიალექტში). იოანე პეტრიწის ენა სხვა დიფერენციული ნიშნებითაც ემიჯნება ზემოთნახსენები ტექსტების ენას, და **-ჟე** სუფიქსი ამ დიფერენციალურ ნიშანთა რიგში დგას¹.

მაგრამ საინტერესოა ის გარემოება, რომ ერთი ჯგუფი გელათური ტექსტებისა სწორედ **-ჟე** სუფიქსის იგნორირებით განსხვავდება ზემოთდასახელებული ჯგუფისაგან, რომელთანაც გარკვეული ენობრივ-სტილური ერთიანობა და მთელი რიგი დიფერენციული ნიშნების იდენტურობა ახასიათებს. ესაა გვიანდელ ბიზანტიელ ეგზეგეტთა „ეკლესიასტეს“ განმარტებათა ანონიმური თარგმანები, რომლებიც წარმოდგენილია Aბ2 ნუსხაში (კ.კეკელიძე, 1920) და თეოფილაქტე ბულგარელის მარკოზისა და ლუკას სახარებათა განმარტებების იოანე ჭიჭიძელისეული თარგმანები (A102 და A113, ასევე Jer22).

აქედან პირველში (Aბ2-ში) **-ჟე** სუფიქსი საერთოდ არ არის დადასტურებული. ხოლო რაც შეეხება სახარებათა განმარტებების, თარგმანებს, **-ჟე** სუფიქსი იქ თითოჯერაა დადასტურებული. აქედან მარკოზის განმარტების თარგმანში ნორმა სწორადაა გატარებული: პილატე, მომგებელმან კუალად პრქუა მათ: რად უტუე **გნებაგსჟე**, რადთა უყო, რომელსა იტყუთ მეფედ ჰურათათა? (Jer22, 25r:A102,77v). თუმცა კი სხვა მსგავს შემთხვევებში ეს წესი დარღვეულია: რად **გნებაგს** ყოფად ჩემგან თქუნდა (Jer22,1r). ლუკას სახარების განმარტების თარგმანში კი **-ჟე** სუფიქსის ხმარების ნორმა დარღვეულია: იგი გამოყენებულია გარდამავალ ზმნასთან და ისიც **ეზიანი** მრავლობითის მიცემითში დასძულ პირდაპირი ობიექტისათვის: **იტრთავთჟე** ბალანტებსა (A113,70r, Jer22,87v), რაც მიუთითებს იმაზე, რომ ამ ტექსტების მთარგმნელისათვის **-ჟე** სუფიქსი ბუნებრივი არ არის.

¹ დ. მელიქიშვილი, გელათის სალიტერატურო სკოლის ენობრივი სტილის ერთიანობისა და ინდივიდუალობის საკითხისათვის. გელათის შენ. აკად. უწყებანი, 1996 №2, გვ. 65.

ამ ორიოდ შემთხვევაში **-ჟე** სუფიქსის გამოყენება შეიძლება აიხსნას იმით, რომ მთარგმნელი განიცდის ნორმის გავლენას და ცდილობს მის გატარებას, მაგრამ რადგანაც ეს მისთვის ბუნებრივი არ არის, შეცდომას უშვებს: **-ჟე** სუფიქსს ხმარობს არა იქ, სადაც ამ სკოლის ნორმა მოითხოვს.

ამგვარად, გელათური ლიტერატურული ტექსტები, **-ჟე** სუფიქსის გამოყენების მიხედვით შეიძლება ორ განსხვავებულ ჯგუფად დაიყოს: ერთ ჯგუფში **-ჟე** სუფიქსი ბუნებრივია, მისი გამოყენება გარკვეულ წესს, კანონზომიერებას ემდებარება და მისი ხმარება ნორმაა. მეორე ჯგუფში კი ეს სუფიქსი სრულად არ გვხვდება (ან, თუ გვხვდება ორიოდ შემთხვევაში, ნორმას არ ექვემდებარება).

როგორც ზემოთ ვნახეთ, **-ჟე** სუფიქსის ნორმირებული გამოყენების სიუხვით განსაკუთრებით გამოირჩევა თეოფილაქსე ბულგარელის იოანეს სახარების განმარტების გელათური თარგმანი (A52). სწორედ ეს უშლიდა ხელს კეკელიძეს, რომ მის მთარგმნელად იოანე ჭიმჭიმელი მიეჩნია, რომელიც მარკოზისა და ლუკას სახარებათა განმარტებების მთარგმნელადაა დასახვლებული A102 და A113 ხელნაწერების ზედაწარწერილებში. „შეიძლებოდა მისთვისვე (იოანე ჭიმჭიმელისთვის) მიგვეწერა თარგმანი იოანეს სახარების განმარტებისა, რომ არა ერთი გარემოება: გარდამოთარგმნელი ამ უკანასკნელი თხზულებისა ზმნათა მრავლობითი რიცხვის მეორე და მესამე პირში ხშირად ხმარობს ნაწილაკს **ჟე**, რაც ჭიმჭიმელის უცილობელს შრომებში არ გვხვდება“ (კეკელიძე, 1920, გვ.).

1. ამგვარად, **-ჟე** სუფიქსი სანდო დიფერენციული ენობრივი ნიშანი ჩანს, რომელიც საშუალებას იძლევა განვასხვაოთ ორი დიდი ჯგუფი გელათური ტექსტებისა: პირველისათვის **-ჟე** სუფიქსი უზუალური და ბუნებრივია, იგი სალიტერატურო ენის ნორმადაა მიღებული, მეორისთვის კი იგი უცხოა. II ჯგუფში გამოიყოფა ქვეჯგუფი, რომელიც, მართალია, I ჯგუფს ემიჯნება **-ჟე** სუფიქსის არარსებობით, მაგრამ სხვა დიფერენციული ნიშნებით მასთან ერთიანდება¹. იოანე პეტრიწის უცილობელ შრომათა ენობრივი ნორმისათვის **-ჟე** სუფიქსი უცხოა.

ამდენად, ეს სუფიქსი, როგორც დიფერენციული ენობრივი ნიშანი, შეიძლება გამოდგეს დამხმარე (დამატებით) არგუმენტად სადაო ტექსტების მთარგმნელთა იდენტიფიკაციის საკითხის კვლევისას.

2. **-ჟე** სუფიქსის სისტემური, კანონზომიერი გამოყენება მიცემითში დასმულ პერსონალური პირის (გრამატიკული ობიექტის) მრავლობითი რიცხვის აღსანიშნად გრძნობა-აქმის და ყოლა-ქონების სემანტიკის მქონე სტატიკურ ზმნებში, ამავე დროს, **გუ** და **მ**- პრეფიქსთა ასეთივე სისტემური გამოყენება, კიდევ ერთხელ ადასტურებს ინვერსიის ისტორიული პროცესის მორფოლოგიზაციის ფაქტს.

ამ ტიპის ზმნებში უფრო, გვიან, **-ჟე** სუფიქსის ადგილი კანონზომიერად დაიკავა სუბიექტის მრავლობითი რიცხვის **-თ** სუფიქსმა რაც ადასტურებს იმას, რომ ამ პროცესს საფუძვლად უდევს მიცემითში დასმული სახელის სუბიექტად გაგება; ამან თანამედროვე ქართულში შედეგად მოგვცა გრამატიკულ და ლოგიკურ სუბიექტ-ობიექტს შორის დაპირისპირება, რაც თანამედროვე გრამატიკულ ლიტერატურაში კვალიფიცირებულია **ინვერსიად** და გაგებულია, როგორც პირის ნიშანთა ფუნქციების შენაცვლება.

¹ დ. მელიქიშვილი, დასახ. ნაშრ.

D. Melikishvili

The Suffix -qe in Gelati Texts (12 th c.) as an Example of Penetration of a Dialectal Form in the Literary Language

Summary

In some of Gelati texts (12 th c.) the plural of the verbs of sensation and perception, having an object in Dative, was expressed with the suffix -qe; while another set of the same texts does not contain the verbs with this suffix at all. Therefore, the suffix -qe might be applied as a means for distinguishing separate styles within the same, Gelati school.

The suffix -qe regularly denotes the plural of the verbs expressing sensation, perception and possession. These are the verbs having an object in Dative. Besides, gu- and m- prefixes have been used in Gelati texts of the 12 th century. All this highlights the process of inversion in the verbs in the history of the Georgian language.

ანა მსხი

მართული ანა და კულტურა – მართმეცნიერული კვლევის ახალი მეთოდობა

თანამედროვე დასავლეთის არქეოლოგიური მეცნიერება ერთხმად აღიარებს რამდენიმე ისეთ ფაქტს, რომლებიც ენათმეცნიერული, ისტორიულ-გეოგრაფიული, მითოლოგიური და პრეისტორიული ცივილიზაციის რელიგიური მემკვიდრეობის აღმნიშვნელი ფაქტების გათვალისწინებით ქართულ ენას, კულტურას და ქართულ ასომთავრულ ანბანს დღევანდელი მსოფლიო ცივილიზაციის მემკვიდრეობად წარმოაჩენს. აღვნიშნავ ძირითად დებულებებს, რომლებიც რელიგიურ-მემკვიდრეობის წარმოდგენილი კვლევისათვის.

1. დედამიწის ცივილიზაციის დაბადების თარიღი. თანამედროვე არქეოლოგიაში დედამიწისეული ცივილიზაციის დაბადების თარიღთან დაკავშირებული ერთსულოვნება სუფევს. ეს თარიღი გახლავთ ძვ. წელთაღრიცხვის 1200 წელი, ანუ ჩვენი ცივილიზაცია სრულიად ახალგაზრდა, სულ რაღაც 2000 წლისაა და ამიტომ მის კვლევასთან დაკავშირებული პრობლემატიკის შეფასება, რთული, მაგრამ შეუძლებელი საქმე არ არის. დედამიწისეული ცივილიზაცია იყოფა ორ ძირითად ეტაპად — პირველი, 6000 წლიდან 1200 წლამდე ქ.წ. მეორე ეტაპი იწყება დაახლოებით 700-600 წლიდან ქ.წ. და გრძელდება დღემდე (პ. დემარნე, ეგეოსის კულტურა, 1964, გვ. 279). მათ შორის უძველესი 500-600 წელიწადი ისტორიასა და არქეოლოგიაში „შავი, ბნელი პერიოდი“ სახელწოდებით არის ცნობილი. ეს არის უდიდესი ცივილიზაციების დროის პერიოდი და ახალი ცივილიზაციის წამოწყების ხანა. ტერმინი „კვდობის“ რა თქმა უნდა, სრულ განადგურებას არ გულისხმობს, ადგილი ჰქონდა გარკვეულ შეფერხებას, სტაგნაციას პირველი ეტაპის ცივილიზაციის განვითარებაში, როდესაც ლიდერობა სხვა ხალხის ხელში გადავიდა. ცივილიზაციის პირველი ეტაპი წარმოადგენს არაინდოევროპელი ხალხის ცივილიზაციას.

2. პრეისტორიული ცივილიზაციის გავრცელების არეალი და წარმოშობის ცენტრი. პრეისტორიული ცივილიზაციის გავრცელების არეალი საქართველოში დიდი სიზუსტით არის დადგენილი და კამათს არ იწვევს. იგი მთლიანად მოიცავდა ტერიტორიას ბრიტანეთის კუნძულებიდან მოყოლებული მთელ ევროპას, აფრიკის ჩრდილოეთ ნაწილს, ხმელთაშუა ზღვის აუზს, არაბეთის ნახევარკუნძულს ანატოლიას, ჩინეთს და ინდოეთს. ეს ცივილიზაცია, თუ მხედველობაში არ მივიღებთ ზოგიერთ გადახრას, რაც გარდაუვალია ასეთი ვრცელი ტერიტორიისათვის, საოცრად უნიფიცირებულ ხასიათს ამჟღავნებს. ნათქვამი უნდა არა მხოლოდ მეგალითურ ნაგებობებს, როგორცაა ხენჯები, დოლმენები და მენჰირები, არამედ მატერიალური კულტურის ძეგლებსაც, კლდის მატერიალს, სამუშაო იარაღებს, მეტალურგიულ ნაწარმს და ა.შ. ასეთი უნიფიცირებული მატერიალური კულტურის შესაბამისად, ამ ცივილიზაციის მფლობელ ხალხს, რა თქმა უნდა, ასეთივე ჰომოგენური მსოფლმხედველობა ჰქონდა. მართლაც, მთელი პრეისტორიული ცივილიზაციის გავრცელების არეალში ნაპოვნია იდენტური სიმბოლოური გამოსახულებანი, რომლებიც უდავოდ რელიგიურ ხასიათს ატარებენ და რომელთა ახსნაც ამ ტერიტორიებზე დღეს მკვლევრები ხალხის ერთა და კულტურით **გერ ხერხდება**. ამის ნათელ დადასტურებას წარმოადგენს „ქარისა“ და „ქანის“ იდენტური სიმბოლოები, რომლე-

ბიც შეცდომით, თუმცაღა მიახლოებით, გაშიფრულია მირანდა გრინის წიგნში „ძველი ევროპის მზე-ღმერთები“, 1991.

დედამიწისეული ცივილიზაციის მეორე ეტაპის დაწყება რკინის ხანის შუა პერიოდზე მოდის და რელიგიური სიმბოლიკის ცვლილებებში გამოიხატება. იწყება ანთროპოლოგიური და ზოომორფული ასპექტების დომინირება. იქმნება სურათი, როცა ერთი კულტურა და ენა განსხვავებული კულტურითა და ენით იცვლება; სუბსტრატი, რომელიც უფრო მაღალგანვითარებული ცივილიზაციის მატარებელი იყო, შეიწოვა ახალმა ცივილიზაციამ, დაეყრდნო მას და მისი წილიდან აღმოცენდა.

დედამიწისეული ცივილიზაციის ცენტრის წარმოშობის საკითხს ბევრმა მეცნიერმა უძღვნა ნაშრომი, რომელთა მიხედვითაც გამოიყოფა სამი ძირითადი არეალი: 1. მესოპოტამია, 2. ანატოლია (ცენტრალური და დასავლეთი ნაწილები) და 3. ე.წ. „სამხრეთ რუსეთი“ (ძველი აღმ. ხალხთა ისტ., 1988, გვ. 39, გ. დანიელი, პირველი ცივილიზაციები, 1973, გვ. 68; პ. ფილიპსი, ევროპის პრეისტორია, 1980; ს. კრამერი, ისტორია იწყება შემერიდან, 1988). სამივე შემთხვევაში საქართველო სამივე ცენტრთან ისეთ გეოგრაფიულ თუ სხვა სახის ურთიერთკავშირში იმყოფება, რომ ერთ-ერთ ძლიერ არგუმენტს წარმოადგენს, რათა ქართული ენა და ქართული კულტურა, აგრეთვე ქართული ასომთავრული ანბანი პრეისტორიული ცივილიზაციის კლევის იარაღად იქნეს გამოყენებული.

3. მატერიალური კულტურის სიმბოლიკა. როგორც ზევით იყო ნათქვამი, პრეისტორიული ცივილიზაციის გავრცელების არეალში რეგულარულად გვხვდება მსოფლმხედველობრივი დატვირთვის მატარებელი სიმბოლიკა, რომლის ამოუხსნელობა მით უფრო გასაოცარია, რაც უფრო მეტ ცოდნას ვაგროვებთ მასზე. დასავლეთში დღეს უდავო ჭეშმარიტებად არის აღიარებული ის ფაქტი, რომ დედამიწისეული ცივილიზაციის გაჩენას ერთბაშად, „შა-მზარეული“ ხასიათი ჰქონდა; არ აღინიშნება მოძრაობა მარტივიდან რთულისაკენ, განვითარება ცივილიზაციის გაჩენამდე არ არის, განვითარება ცივილიზაციის გაჩენის შემდეგ იწყება. სხვაგვარად რომ ვთქვათ, ცივილიზაცია დედამიწაზე დაიწყო ყველა მისთვის დამახასიათებელი ატრიბუტით: მიწათმოქმედება, ქალაქური ტიპის დასახლებები, მსოფლმხედველობა ანუ რელიგია და ანბანი, როდესაც ანბანის საკითხს ვვხებით, ძნელია ჯერ-ჯერობით რაიმეს კატეგორიული მტკიცება, მაგრამ ფაქტი ფაქტად რჩება — მატერიალური კულტურის ძვლებზე შემორჩენილი სიმბოლოები საოცარი სიზუსტით იმეორებენ **ქართული ასომთავრული ანბანის ასო-ნიშნებს** და მათი დეშიფრირების დროს უცხოელი მეცნიერები ხშირად, მართალია მხოლოდ მიახლოებით, მიდიან ანბანის ასო-ნიშნებში დამარბულ ეზოტერულ მნიშვნელობებამდე, რომლებიც ბატონ რამაზ პატარიძეს ბრწყინვალედ აქვს წარმოდგენილი თავის ნაშრომში „ქართული ასომთავრული“.

4. ენა. ენის საკითხიც, ისევე როგორც ანბანისა, საკმაოდ რთული გადასაწყვეტი პრობლემაა. ერთი უდავოა, თუ მატერიალური კულტურა ჰომოგენურია და მისი შესაბამისი მსოფლმხედველობაც იდენტური, შეუძლებელია, რომ ამ ტერიტორიაზე მცხოვრებ ხალხს ერთი და იგივე ან მონათესავე ენებზე არ ელაპარაკათ. ამ შემთხვევაში კარდინალური საკითხია ენის ასაკი. ამ თვალსაზრისით საყურადღებოა ქართველური ენების ასაკის ხანგრძლივობა, რომელიც სწორედ თავისი სიძველის გამო რთულად გადასაწყვეტ საკითხს წარმოადგენს. ყველაზე გავრცელებული შეხედულების მიხედვით სვანური ენა საერ-

თუ ქართველურს ჯერ კიდევ 3000 წელს უნდა გამოყოფოდა. თუ ამ პერიოდის წინ კიდევ რამდენიმე ათასწლეულს ვივარაუდებთ საერთო ქართველურისთვის, მაშინ ქართველური ენები და ე.წ. სპ. კავკასიურიც, თავისუფლად აღწევს ცივილიზაციის საწყის თარიღთან. ამრიგად, თუ ქართველურ ენებს ვალიარებთ პრეისტორიული ცივილიზაციის ხალხთა ენებად, რასაც ზევით დასახელებული დებულებებიც უჭერს მხარს, მაშინ ამ ტერიტორიაზე დღეს გავრცელებული ენები სწორედ ქართველური ენებიდან უნდა წარმომდგარიყო; სხვაგვარად, ინდოევროპული, სემიტური და სხვა ენებიც, რომლებზეც დღეს ლაპარაკობენ პრეისტორიული ცივილიზაციის გავრცელების არეალში მცნოვრები ხალხები, დასაბამს ქართველური ენებიდან იღებს. ეს არის ლოგიკური მსჯელობისა და ფაქტობრივი მასალის (იხ. ქვემოთ) გათვალისწინებით მიღებული დასკვნა. რაოდენ სენსაციურადაც უნდა ჟღერდეს იგი.

ვინაიდან წამოჭრილი პრობლემატიკის გრანდიოზულია პრაქტიკულად შეუძლებელს ხდის ანალიზს ერთი პიროვნებისათვის, ზევით ჩამოყალიბებული ჰიპოთეზის კვლევაში ინდოევროპული, განსაკუთრებით ინგლისური და ქართველური ენების ლექსიკის ლინგვო-კულტურული ანალიზით შემოვიფარგლეთ. წინამდებარე სტატიაში მხოლოდ ერთ მცირე ნაწილს გთავაზობთ.

5. მეთოდოლოგია. ნებისმიერი კვლევის ერთ-ერთ ყველაზე მნიშვნელოვან ნაწილს მისი მეთოდოლოგია წარმოადგენს. წარმოდგენილი კვლევის სირთულე თავისთავად მოითხოვს მკაფიო, ლოგიკური და მწყობრი მეთოდური მიდგომის შემუშავებას. ცნობილია, რომ რეკონსტრუქციების დროს წამყვანი როლი ბგერათშესატყვისობებს უჭირავს. ჩემს ანალიზში ეს მეთოდი გამოყენებულია. მაგრამ ზოგიერთი მოდიფიკაციით, რაც შესასწავლი ობიექტის სპეციფიკით არის გამოწვეული: ა) ლინგვისტური რეკონსტრუქცია ხოლოცელდება გენეტიკურად განსხვავებულ ორ ენაში — ერთი მხრივ ინდოევროპულ ენათა ოჯახის გერმანიკული შტოს ენასა და მეორეს მხრივ იბერიულ-კავკასიური ენების ქართველურ ჯგუფებს შორის.

ბ) ბგერათრეკონსტრუქციის მეთოდის გვერდით გათვალისწინებულია ამ ენათა ბგერით სისტემებს შორის არსებული განსხვავებები და ბგერების წარმოთქმაში არსებული საარტიკულაციო სირთულეების არსებობა.

გ) უპირატესობა ენიჭება უძველეს დაფიქსირებულ ფორმებს აღდგენილ, რეკონსტრუირებულ არქეტიპებთან შედარებით.

დ) ლინგვისტური ანალიზის შედეგად მიღებული დასკვნების გადამოწმების მიზნით გამოყენებულია ე.წ. კულტურული ანალიზი, რომელიც გულისხმობს არქეოლოგიური, ისტორიული, მითოლოგიური, ეთნოგრაფიული და სხვა სახის მასალის გამოყენებას ენობრივი ანალიზის პარალელურად.

ქვევით გთავაზობთ სიტყვა „დღის“ ლინგვო-კულტურული ანალიზის მხოლოდ პირველ, ლინგვისტურ ნაწილს.

დღე. ლინგვისტური ანალიზი ქართულ ენაში. ბატონ ილია აბულაძის მიერ შედგენილ „ძველი ქართული ენის ლექსიკონში“ სიტყვა „დღე“ ასო-ბგერათა თანამედროვე თანმიმდევრობით არის წარმოდგენილი (ი. აბულაძე, ძვ. ქართ. ენის ლექსიკონი, 1973, გვ.143). ეს იმას ნიშნავს, რომ აღნიშნული სიტყვა სულ ცოტა 1500 წლის მანძილზე არ შეცვლილა. თუ გავითვალისწინებთ სვანურის საერთო ქართველურიდან გამოყოფის თარიღს — 3000 ქ.წ., გამოდის, რომ სიტყვა „დღე“ დღეს გამოყენებული ფორმით 5000 წლისაა. ასეთ ასაკს სხვა ენის ბგერი ერთი სიტყვა ვერ დაიკვნენის. სხვაგვარად, სიტყვა „დღეს“ საოცრად მაღალი ხარისხის ფონეტიკური მდგრადობა, სტაბილობა გააჩნია.

როგორც ბატონმა არნოლდ ჩიქობავამ სვანურთან შედარების საფუძველზე დაადგინა, სიტყვა „დღის“ უფრო ადრეული ფორმა ფუძემოგნიანი უნდა ყოფილიყო, სვანურსა, ჭანურსა და ქართულს შორის არსებული ხმოვანთშესატყვისობების საფუძველზე მან ქართულისა და ჭანურისათვის ძველი არქეტიპები აღადგინა:

	მხოლოდითი	მრავლობითი
ჭანური	დღ-ა	დღ-ალ
მეგრ.	დღ-ა	დღ-ალ
ქართ.	დღ-ი	დღ-ივ/ინ
სვან.	ლა-დიღ	

აღდგენილი ფორმებია: ქართულისათვის — დაღ
 ჭანურისათვის — დოღ (ა.ჩიქობავა, ჭან. მეგრ. ქართ. ლექსიკ. 1937, გვ. 193)

იგივე არქეტიპული ფორმები მოცემული აქვს გერმანელ მეცნიერს კ.პ. შმიდტს.

დღე. ლინგვისტური ანალიზი ინგლისურ ენაში. სიტყვა "day"-ის პირველი დაფიქსირებული ფორმა — *dæz* მე-11 საუკუნეში გვხვდება ალტერნატიული "daz" ვარიანტით; მე-12 საუკუნეში სიტყვის დაწერილობამ მნიშვნელოვანი ცვლილებები განიცადა და ორ განსხვავებული ფორმით არის წარმოდგენილი — "deȝ", "deiȝ" "daz" "daiȝ" "deiȝ" "dazȝ". მე-13-15 საუკუნეებში გვხვდებით ორ ფორმას *dai* და *dei*. მე-15-16-ში გვხვდება ფორმები "dale" და "daya" (ოქს. ინგლ. ენის ლექსიკონი, გვ. 272).

სიტყვა „დღის“ დაფიქსირებული ბოლოკიდურა თანხმოვანი „z“ ფონეტიკური თვალსაზრისით ყველაზე საინტერესო ასოს წარმოადგენს. ძველ ინგლისურ ენაში მისი წაყითხვის 4 ფონემური და 2 ალოფონური ვარიანტი გვხვდება (ალოფონებზე არ შევჩერდებით):

1. *z /g/* — სიტყვის დასაწყისში და უკანა რიგის ხმოვნების წინ. მაგ.:
 OE *zān...*

2. *z /j/* — უკანა რიგის ხმოვნებს შორის. მაგ.: *dazas, dazum...*

3. *z /j/* ანუ */j/* ზეერის პალატალიზებული ვარიანტი, რომელიც გვხვდება კომბინაციებში — ა) წინა რიგის ხმოვანი +z და ბ) +z წინა რიგის ხმოვანი. მაგ.: *dæz, zear*

4. *z- /g/* კომბინაციაში — თანხმოვანი +z. მაგ. *seczan...*
 (ა. სმირნიცი, ძველი ინგლ. ენა. 1955, გვ. 42;

ტ. რასტორგუევა, ინგლ. ენის ისტ. 1983, გვ. 73).

აღნიშნული მონაცემებიდან ჩვენთვის ყველაზე საინტერესო ფონეტიკური სახის ინფორმაციას მეორე ვარიანტი შეიცავს, ე.ი. ფორმა *daz*, რომლის პალატალიზაციის შედეგად დროთა განმავლობაში მივიღეთ თანამედროვე "day", აბსოლუტურად ემთხვევა ქართულ ფორმას „დაღ“. აღნიშნული ფორმა "daz" ყველაზე ძველია და ამჟამად დიდი ხნის დაკარგულიც.

ვნახოთ, რა მდგომარეობა გვაქვს გერმანიკულსა და სხვა ინდოევროპულ ენებში.

ძვ. ფრიზ. <i>dei, dey, di</i>	გიერმ.	<i>tag</i>
ძვ. სკანდ. ჩვეიმი გიერმ. <i>dag.</i>	გოთური	<i>dag-as</i>
პოლანდ. <i>dag</i>	არიული	<i>dhagh</i>

ძვ. ნოა. dag-r	სანსკრ.	dah
შვედ. dag	ლიტვ.	dagas
	ძვ. პრუს.	dagis

ოქსფორდის ინგლისური ენის ლექსიკონის ავტორების მიერ აქამდე აღიარებული კავშირი "day" და ლათინურ "dies"-ს შორის უარყოფილია. რაც შეეხება ტევტონურ ენებს, ლექსიკონში მათთვის *dagoz-ის აღდგენილი ფორმა შემოთავაზებული, სესილ უაილდის ლექსიკონში კი სამი ვარიანტია მოწოდებული — *dhag^w, *dhög^wh, *dheg^wh (ს. უაილდი, ინგლ. ენის უნივერს. ლექსიკ. გვ. 277). ცნობილია, რომ არქეტიპული ფორმები მხოლოდ მიახლოებით ასახავს საწყის ფორმას. ვინაიდან შემოთავაზებულ არქეტიპებს შორის დიდი განსხვავება არსებობდა, შევეცადე ისეთი არქეტიპის მოძებნა, რომელიც ყველაზე ახლოს იდგებოდა რეალურად ფუნქციონირებად ფორმასთან. ამისათვის გადავწყვიტე დამეტოვებინა მხოლოდ ყველა რეკონსტრუირებულ ფორმაში წარმოდგენილი განმეორებადი ასო-ბგერები. შედეგად მივიღე 4 ფორმა — *dag, *dog, *dög, *deg, რომლებიც პრაქტიკულად ინდოევროპულ ენებში დაფიქსირებული უძველესი ფორმების იდენტური იყო. სიზშირის კრიტიკრიუმზე დაყრდნობით გამოყვავი ყველაზე სავარაუდო არქეტიპი მოცემული 4 ვარიანტიდან, რის შედეგადაც მივიღე დაპირისპირება — ფორმები *dag/tag (სულ 10) დანარჩენი 13-ის წინააღმდეგ. მიღებული ორიდან კვლავ გამოყვავი ყველაზე ხშირად განმეორებადი ფორმა *dag (8 გამოყენება 10-დან), რომელიც ყველაზე სავარაუდო, ფუნქციონირებადი არქეტიპი უნდა ყოფილიყო ინდოევროპულში.

ამრიგად, ჩატარებული ლინგვისტური ანალიზის შედეგად ინდოევროპული-სათვის მივიღეთ რეალურად ფუნქციონირებადი არქეტიპი სიტყვისა "day"- "dag". ეს ფორმა თითქმის მთლიანად ემთხვევა ძველი ინგლისური ენის ფორმას "daz" სადაც ბოლოკიდურა თანხმოვანი გამოითქმებოდა განსხვავებულად (j). ამრიგად, ვღებულობთ ორ ფონეტიკურ ვარიანტს ინდოევროპული არქეტიპისათვის: ისმის კითხვა — რა შეიძლებოდა ყოფილიყო რეალური ფონეტიკური ლირებულება ინდოევროპული არქეტიპის ბოლოკიდურა თანხმოვნისათვის? შეიძლებოდა რომ იგი გამოთქმულიყო, როგორც „გ“ ან „ლ“?

ბოლოკიდურა თანხმოვნის გრაფიკული წარმოდგენა ინდოევროპულში პირველ შესაძლებლობას გამოირიცხავს, ე.ი. შეუძლებელია, რომ „გ“ ბგერა ყოფილიყო ბოლოკიდურა თანხმოვნის რეალურად არსებული ფონეტიკური ლირებულება დაფიქსირებული დიდი ფლაქტუაციის გამო. ბოლოკიდურა თანხმოვანი მ თანხმოვნით — g, c, ch, gh, h, ʒh, ʒ, ʒz და 5 ხმოვნით — i, e, y, w, u — არის წარმოდგენილი.¹ უნდა ხაზგასმით აღინიშნოს, რომ გამოხატვის საშუალებების ასეთი დიდი ფლაქტუაცია გამოწვეული უნდა იყოს მსესხებელი ენის მიერ მისი ენის ბგერითი სისტემისაგან განსხვავებული, არატიპური ბგერის გადმოსაცემად საჭირო საუკეთესო გამოხატვის საშუალებების ძიებით. შესაძლოა: რომ ბგერა „ლ“ ინდოევროპულენისათვის რთული ყოფილიყო გამოთქმის თვალსაზრისით? უძველეს ფაქტად უნდა ვაღიაროთ „ლ“ ბგერის არტიკულაციური სირთულე ინდოევროპულენისათვის ათეული საუკუნეების წინ, რამეთუ დღესაც იგი განსხვავებული ასობგერით გადმოიცემა მთელ რიგ ინდოევროპულ ენებში. მაგ.: ლატანიძე, ლამბაშიძე და ა.შ.

ასეთი ლინგვისტური ანალიზის შედეგად მივდივართ ქართული და ინდო-

¹ მონაცემები ეყრდნობა ოქსფორდის ინგლ. ენის ლექსიკონში მოცემულ ყველა ფორმას.

ვერობული თორმების „დალ — day“ აღიარებამდე, რაც თავისთავად, სესხების მიმართულების საკითხს სვამს. სესხება ინდოევროპულიდან ქართულში მოხდა თუ პირიქით? არსებობს მხოლოდ ერთი ლოგიკური დასკვნა, რომელიც ლინგვისტურ მასალასა და გაცემებულ დასკვნებს ეყრდნობა — ინდოევროპულმა და კერძოდ ინგლისურმა ენამ, სიტყვა „day“ ისესხა ქართული ენიდან ფორმით „დალ“ და აი. რატომ:

1. „day“ ფორმის აღიარება ინგლისური ენის სიტყვის „day“ უძველეს ფორმად უცილობელი ფაქტია, ვინაიდან მთელ რიგ წერილობით წყაროებშია დაფიქსირებული;

2. ვინაიდან ინგლისური ენა გერმანიკულ ენათა საშუალებით ინდოევროპულ ენათა ჯგუფში შედის, ფორმა — „day“ თავისთავად უნდა ვალიაროთ ინდოევროპულ ენებში სიტყვა „დღის“ ერთ-ერთ უძველეს ვარიანტად;

3. ინდოევროპულ ენებში არსებული ბოლოკიდურა თანხმოვნის დიდი ფლაქტუაცია დასტურია სესხების წყაროში ძნელად გამოსათქმელი თანხმოვნის არსებობისა, რასაც მხარს აძლევს „ლ“ ბგერის წარმოთქმასთან დაკავშირებული არტიკულაციური სირთულეები მთელ რიგ ინდოევროპულ ენებზე მოლაპარაკე ადამიანებისათვის და ქართული „ლ“ ბგერის შემცველი სიტყვების განსხვავებული თანხმოვნებით გამოხატვის სისტემური შემთხვევები;

4. სესხება რომ ინდოევროპულიდან ქართულში მომხდარიყო, მაშინ გასაკვირი და ასახსნელია, თუ ქართველური ენების ზოგიერთ დიალექტში მაინც რატომ არ აისახა ინდოევროპულში წარმოდგენილი ფორმების ბოლოკიდურა თანხმოვნის დიდი ფლაქტუაცია? უნდა აღინიშნოს, რომ ქართველურ ენებში „ლ“ ბგერა სტაბილურად არის წარმოდგენილი სულ ცოტა 5000 წლის მანძილზე;

5. ენათმეცნიერებაში ნასესხები სიტყვის ფონეტიკური შეფუება შესხებულ ენის მიერ კარგად ცნობილი ფაქტია. თუ „დალ“ ინდოევროპულიდან მოდის, გასაოცარია, თუ რატომ შეინარჩუნა ქართულმა სტაბილური „ლ“ ბგერა მაშინ როდესაც სიტყვა „დღემ“ შემგუბნულური, ასიმილაციური პროცესების წყაროდ ინდოევროპულში განიცადა. ინგლისური ენა ამ თვალსაზრისით საკარ მასშტაბებს გვათავაზობს.

6. სიტყვა „დალ“ ინდოევროპულიდან რომ ყოფილიყო ნასესხები, მაშინ სუსტი უნდა გავცეს შემდეგ კითხვებს: ა) როგორ მოხდა „დალ“ ფორმის სესხება გეოგრაფიულად ასე შორს განლაგებული ენიდან, ინგლისური ენიდან? ბ) რატომ არ ისესხა ქართულმა ენამ „დღის“ აღმნიშვნელი სიტყვა, თუ მას ასევე არ გააჩნდა, გეოგრაფიულად უფრო ახლოს მდებარე ინდოევროპული ენებიდან? მით უმეტეს, რომ ქართული ენის ბგერით სისტემას არავითარი სიმსილე არ ექნებოდა ნებისმიერი ინდოევროპული ფორმის სესხებისას;

7. თუ სესხება ინდოევროპულიდან ქართულში მოხდა, მაშინ გასაოცარია თუ როგორ მოხდა სვანურის ქრონოლოგიურად უფრო ადრინდელ ფორმებში „დღლ“ და ჭანურის „დღლ“ ფორმაში, ქართველური ენებისათვის დამახასიათებელი სისტემური ბგერათმონაცვლეობის დარღველიერება?

8. თუ ქართულში სიტყვა „დღის“ — „დალ“ ფორმით სესხება ინგლისური ენიდან მოხდა, იგი ჩვენს წელთაღრიცხვამდე 3000 წელზე ადრე უნდა მოხდარიყო, ვინაიდან სვანური ქართველურს დაახლოებით ამ დროს გამოეყო. ამ დროის უდიდესი დაშვების შემთხვევაში უზარმაზარ ქრონოლოგიურ, ისტორიულ და ენობრივად უცნაურ წინააღმდეგობებს ვაწყდებით, ვინაიდან 3000 წელს ქ.წ. ბრიტანული კონძლები იბერიიდან წასული არაინდოევროპელი მოღვაწის ხალხით იყო დასახლებული, რომელთაც ცივილიზაციის შეტანა მიეწერებათ ამ ტერიტორიაზე.

ქართველურ ენებში სიტყვა „დღე“ ასტრალურ ღვთაება მზეს მიანიშნავს და მის უკან უზარმაზარი დაფარული ინფორმაცია იმალება. მსგავსი მხედველობრივი დატვირთვა სიტყვისა „დღე“ არცერთ ინდო-ევროპულ ენაში აღინიშნება; ამ სიტყვის მხოლოდ ჩვეულებრივი სალექსიკონო მნიშვნელობისათვის დამახასიათებელი ლექსიკურ-სემანტიკური ვარიანტები გააჩნია. რიგ არქეოლოგიურ ნაპოვნებზე ჩემს მიერ ჩატარებული კულტურული მონიშნებით მთლიანად მხარში უდგება და აძლიერებს სიტყვა „დღეში“ მოცემული ასტრალურ ინფორმაციას;

10. ამრიგად, ინდოევროპული ენებიდან სიტყვა „დღის“ ქართულში სესხე-მცხერ ენობრივ, ისტორიულ, ქრონოლოგიურ და რელიგიურ-სიმბოლიკურ მხედველობებს აწყდება, რომლებიც **აღნიშნული სიტყვის ინდოევროპულ წარმოშობას აბათილებენ და სესხების საწინააღმდეგო მიმართულებას — ქართულიდან ინდოევროპულში — ადასტურებენ.** სესხების ფორმა „დაღ“, რომელიც ქართული „დაღ“-ის იდენტურია, ჯერ კიდევ შემორჩენილი იყო ინდოევროპულ ენაში მე-11 საუკუნეში;

11. ქართული „დაღ“ სიტყვის სესხების წყაროდ აღიარება ინდოევროპული ენისათვის ხსნის ყოველგვარ წინააღმდეგობას (ლინგვისტურს, არქეოლოგიურს, ისტორიულს, ქრონოლოგიურს) და გაძლიერებულია დასაწყისში ნახსენებ მონათხი კრიტერიუმით — დედამიწის ცივილიზაციის დაბადების თარიღი, მისი გავრცელების არეალი, ჰომოგენური რელიგიური სიმბოლიკა, ჰომოგენური კულტურული მხედველობა, გავრცელების ცენტრები და ქართველური ენების ხანგრძლივი ასაკი.

ბიბლიოგრაფია

1. ი. აბულაძე, ძველი ქართული ენის ლექსიკონი. თბილისი, 1973.
2. ს. კრამერი, ისტორია იწყება შუმერიდან. თბილისი, 1988.
3. ა. ჩიქობავა, ჭანურ-მეგრულ-ქართული შედარებითი ლექსიკონი. თბილისი, 1938.
4. ძველი აღმოსავლეთის ხალხთა ისტორია. თბილისი, 1988.
5. ა. სმირნიცკი, ძველი ინგლისური ენა. მოსკოვი, 1955 (რუსულ ენაზე).
6. G. Daniel, The First Civilizations. London, 1973.
7. P. Demargne, Aegean Art. The Origins of Greek Art. Translated by S. Gilbert and J. Emmons; Thames and Hudson, printed in France, 1964.
8. M. Green, The Sun. Gods of Ancient Europe. London, 1991.
9. The Oxford English Dictionary. Oxford University Press, 1989.
10. P. Philips, The Prehistory of Europe. Allen Lane, Penguin Book Ltd, London, 1980.
11. I. Restorueva, A history of English. Moscow, 1983.
12. C. Wyld, The Universal English Dictionary. Toppa company, Ltd. Tokyo.

A. Meskhi

KARTULI (GEORGIAN) LANGUAGE AND CULTURE -
NEW METHOD OF LINGUISTIC RESEARCH

Summary

The present article is a tiny piece of the author's vast research aimed at demonstrating a fruitful application of the Kartuli phenomenon - the Kartuli language, its Asomtavruli Alphabet and its pre-Christian religion (world-outlook) - in the study of a number of linguistic problems that have been calling for solution for many years.

The method used in the research is called linguo-cultural and presupposes the use of linguistic (primary) and historical, archaeological, ethnographic, mythological etc. (supplementary) data with the aim of criss-crossing the results received through the linguistic analysis.

The article solely concentrates on the linguistic (etymological) aspect of the study of the English word "day" (Teutonic and other Indo-European /IE/ languages are touched on in passing). A diachronic study of the English word "day" and its Kartuli cognate "dye" is presented. Out of the three Kartvian lexical items - Svanuri "deγ", Megrul-Chanuri "doγ" and Kartuli "day" - the last one "day" is revealed as the primary source of borrowing for English and other IE languages. The last two forms (daγ, doγ) were reconstructed by Prof. Arnold Chikobava on the basis of the preserved root-vowel form "deγ" in Svanuri.

The direction of borrowing Kartuli---English (IE) is attested not only by the assimilative changes of the Kartuli "da " throughout the development of the English language, but also through other cultural data only slightly dealt with in the final part of the article.

ნუნუ მინდაძე

ხალხური სამედიცინო ცოდნის ამსახველი რამდენიმე ტერმინის შესახებ

ამა თუ იმ ხალხის სამედიცინო აზროვნების გაშუქებისათვის აუცილებელია განხილული იქნას სამედიცინო ლექსიკა: როგორც ზოგადად დაავადების, ისე ცალკეულ სნეულებათა აღმნიშვნელი ტერმინები და სხვა.

თანამედროვე მედიცინაში ზოგადად დაავადების აღმნიშვნელი რამდენიმე ტერმინი გამოიყენება: თვით **დაავადება**, **ავადმყოფობა** და **სნეულება**. ძველ ქართულში დაავადების აღმნიშვნელი სხვადასხვა ცნება გვხვდება: „სნეულება“¹, „სნება“, „სატკივარი“ ანუ ტკივილი; „სალმობა“, „წყულული“, „ჭირი“, „მანა“², „ავადმყოფობა“ და სხვა³.

ზემოჩამოთვლილი ტერმინებიდან მხოლოდ ორს განვიხილავთ. მედიცინის ისტორიის მკვლევართა აზრით, ტერმინი **სნეულება**, **სენი**, რომელიც **სიმართლის** ანტონიმია, დაკავშირებულია უძველეს წარმოდგენასთან სამყაროს აგებულებასა და სიცოცხლეზე. შემდეგ კი ამ ცნებამ თავდაპირველი მნიშვნელობა შეიცვალა და მასში აისახა შეხედულება, რომლის მიხედვით სიცოცხლისა და მანმრთელობის||სიმრთელის მდგომარეობა სნეულში არსებული ოთხი სითხის: სისხლის, ბალღამის (ლორწო), ზაფრასა და სევდის (ყვითელი და შავი ნალღველის) წონასწორობას ნიშნავს, ხოლო სენი წონასწორობის დარღვევას⁴.

აღნიშნული მოსაზრების ერთ-ერთ არგუმენტად მეცნიერებს მოჰყავთ სულხან-საბა ორბელიანის შემდეგი განმარტება: „სენად ვიტყვი ყოველთა ქცეულობათა ბუნებისასა“⁵. ხოლო „ქცეულობა||ქცევა, საბას მიხედვით, „ნაშენებათა“ ე.ი. აშენებულის, მოწესრიგებულის, გაწონასწორებულის დარღვევას ნიშნავს“⁶.

სენი||სნება, ზოგადად დაავადების მნიშვნელობით, ქართულ ხალხურ სამედიცინო ლექსიკაში უკვე ნაკლებად გვხვდება. რიგ შემთხვევებში იგი აღნიშნავს მძიმე დაავადებას, რომელსაც ახასიათებს მაღალი სიცხე და გონების დაკარგვა⁷. მოწმდება აგრეთვე გამოთქმა — **მუცლის სნება**, რომელიც ძლიერი მუცლის ტკივილით, კუჭის აშლილობითა და მაღალი სიცხით მიმდინარე დაავადებას გულისხმობს. აღსანიშნავია, რომ ივ.ჯავახიშვილის მიხედვით, სნება, ძველ ქართულში, „საფუძვლით მძიმე ავადმყოფობას ეწოდება“⁸.

რაც შეეხება **ავადმყოფობას**, ძველ ქართულში ამ ცნების ქვეშ მხოლოდ დაავადება კი არ იგულისხმებოდა, არამედ საერთოდ „არა კარგად ყოფნა, მდგომარეობა, რომლის დროსაც ადამიანს რაიმე აწუხებს, ან გამოჯანმრთელების პერიოდშია და ჯერ კიდევ არ არის სრულიად განკურნებული“⁹. **ავადმყო-**

¹ მ.სააკაშვილი, ა.გელაშვილი, საქართველოს მედიცინის ისტორია ტ. III, წ. I, თბ., 1956, გვ. 146.

² იქვე, გვ. 150.

³ სულხან საბა ორბელიანი, სიტყვის კონა, თბ., 1949.

⁴ იქვე.

⁵ იხ. Ив.Пантюхов, О народной медицине туземцев Рионской долины, Медицинской сборник Кавказского медицинского общества, кн. XXIV, #2., 1834., გვ. 12.

⁶ ივ.ჯავახიშვილი, მასალები ქართველი ერის მატერიალური კულტურის ისტორიისათვის., I, თბ., 1948, გვ. 64.

⁷ მ.სააკაშვილი, ა.გელაშვილი, დასახ., ნაშრომი., გვ. 147.

ფობა||ავადობა, როგორც დაავადების აღმნიშვნელი ზოგადი ტერმინი, ხალხურ მეტყველებაში ყველაზე ფართოდ არის გაგრძელებული.

არ არის გამორიცხული, რომ ცნება **ავადმყოფობა, სენის** მსგავსად, გრძელვადიანი მსოფლმხედველობის, კერძოდ ხალხში ყველაზე მეტად პოპულარულ დუალისტური კონცეფციის-კეთილისა და ბოროტის დაპირისპირების ამსახველი იყოს. ე.ი. ისევე როგორც, **კარგად მყოფი**, ჯანმრთელი ადამიანი, კეთილად სიკეთეში მყოფს ნიშნავს¹. ავადმყოფი — ავად, არა კეთილად, სიავესა და ბოროტებაში მყოფს გულისხმობს². აქედან გამომდინარე, დაავადება||ავადმყოფობა, როგორც საერთოდ ყველაფერი უარყოფითი, ადამიანისათვის საზიანო მოვლენა, ხალხური გააზრებით, მოქცეულია ბოროტების||სიავის კატეგორიაში. სავარაუდოა, რომ სწორედ ამიტომ **ავადმყოფობა** — პოპულარული ხალხურ მსოფლმხედველობის გამომხატველი ტერმინი ყველაზე მეტად შეეთვისა ხალხურ მეტყველებას.

საინტერესოა გადამდებ და ეპიდემიურ დაავადებათა აღმნიშვნელი ქართული ტერმინები: „ძველ ქართულში“ გადამდებ დაავადებებს „სახადი“, „სარიგო“, „ჩამომავალი“, „მოარული“ ეწოდებოდა. ამ ცნებების შინაარსობრივი მნიშვნელობა გვიჩვენებს, რომ ცნობილი ყოფილა გადამდები სნეულების ზოგიერთი დამახასიათებელი თვისება. მაგ. ცნება „სახადის“ მიხედვით ირკვევა, რომ ადამიანის გადამდები დაავადება მეორედ აღარ ემართება, თუ ერთხელ გადაიტანა იგი უკვე მოხდის ითვლება. ცნებები „სარიგო“, „ჩამომავალი“, „მოარული“ სენი გამოხატვენ გადამდებ სნეულებათა უმთავრეს თვისებას გადადებას, გაგრძელებას³.

ზემოჩამოთვლილი ტერმინებიდან ხალხურ მეტყველებას აქამდე შემორჩენილია **სახადი||სახდური** და **მოარული, ჩამომავალი, ჩამომრები** და სხვ. პირველ ძირითადად ინფექციურ სნეულებებს: წითელას, ყვავილს, ყივანახველას, ქუნთრუშასა და სხვ. აერთიანებს და ზუსტად ასახავს ამ დაავადებათა ბუნებას — მათი იმუნიტეტის გამომუშავების უნარს. მოარული სენი კი უფრო ფართო ტერმინია და ყოველგვარი სახის ეპიდემიებს (ტიფი, დიზენტერია, ხოლერა, ბოლო ხანებში სხვადასხვა სახის ვირუსული გრაიპები და სხვ.) გულისხმობს და პირდაპირ მიუთითებს მათ კონტაგიოზურ, გადამდებ თვისებაზე.

ხალხური სამედიცინო აზროვნებისათვის, იმის გამო, რომ იგი ემყარება ძირითადად ემპირიულ დაკვირვებას, ძნელია გარკვევა დაავადებათა რეალურ არსში. სწორედ ამიტომ, ხალხურ მედიცინაში, დაავადება უმეტესწილად განიხილება, როგორც სინდრომი ან სიმპტომი, ამის ერთ-ერთი დამადასტურებელი ცალკეულ სნეულებათა აღმნიშვნელი ზოგიერთი ხალხური ტერმინი: მქავანი წითელა, სიყვითლე, ყივანახველა, ციებ-ცხელება და სხვ.

დაავადებათა ზემოაღნიშნული სახელწოდებანი გვხვდება ძველ ქართულ სამედიცინო ხელნაწერებში. მაგ: მქავანი||მქავანი⁴, წითლისა მანკი⁵, ცხელება და ცივება⁶ და სხვ.

გვიქრობთ ეს ქართული ტერმინები, რომლებიც ხშირად კარაბადინებში არაქართული ტერმინების პარალელურად იხმარება, ხალხური ლექსიკიდან

¹ კარგი-კეთილი, იხ. სულხან-საბა ორბელიანი, დასახ., ლექსიკონი.

² ავი-არა კეთილი, ავ — ითქმის კაცისა ბოროტებისათვის და სხვ. იხ. იქვე.

³ მსაიაჟშილი, აგელაშვილი, დასახ., ნაშრ., გვ. 163.

⁴ იხ. უსწორო კარაბადინი., თბ., 1940, გვ. 59, 504; წიგნი სააქიმოდ. თბ., 1936, გვ. 259; ზა

ზა ფანასკერტელი-ციციშვილი, სამკურნალო წიგნი, თბ., 1988, გვ. 166, 732 და სხვ.

⁵ წიგნი სააქიმოდ. გვ. 266 და სხვ.

⁶ იალიგარ დაუდი, თბ., 1985, გვ. 489 და სხვ.

არის შესული პროფესიულ სამედიცინო ლიტერატურაში, რაც თავისთავად ხალხური და პროფესიული მედიცინის ურთიერთკავშირზე მიგვიჩვენებს.

ხშირად დაავადებათა აღმნიშვნელი ტერმინები ასახავს დაავადებათა ეტიოლოგიას. ზოგჯერ ისეთ უძველესს, რომელიც ხალხურ ცნობიერებას ნაკლებად შემორჩა, როგორც მაგ. — დაავადებათა ნატურალისტური, მაგრამ არარეალური ახსნა, რომელიც საზოგადოების განვითარების ადრეული ეტაპისათვის შეიძლება უნივერსალურად ჩაითვალოს¹. ასევე გარკვეულ დაავადებათა მიზეზის სხეულში შეჭრილ რაიმე საგანსა თუ ცოცხალ ორგანიზმთან დაკავშირება. ამ მიმართებით საინტერესოა კბილის დაავადებათა აღმნიშვნელი ხალხური ტერმინები: **დაქიანებული**, **ჭიანჭამი** კბილი და სხვ. ამ უკანასკნელ ხანებში ჩაწერილი ეთნოგრაფიული მასალით, კბილის ტკივილის **ჭიანჭი** დაკავშირება ნაკლებად მოწმდება, ძველ ქართულ სამედიცინო ხელნაწერებში კი კბილის დაავადებათა ასეთ ეტიოლოგიას საკმაოდ ხშირად ვხვდებით: მაგ. „თუ კბილი მოეჭამოს ჭიან და მზურვალი იყოს“² ან „კბილისათვისვე — კაპრისა ძირი მოადუღე და გუნდა მოგალე, მისი ოდენი მარლი გაურეე და პირშიგა ჩაიყენებდეს, კბილისა ტკივილსა უშუელის და ჭიანსა მოჰკლავს“³.

როგორც ჩანს, ასეთივე ახსნა ჰქონდა გარკვეული სახის სიმსივნურ დაავადებებს, რაზედაც ძირითადად ამ დაავადებათა ზოგიერთი სახელწოდება მიგვითითებს. მაგ. **კუ**⁴, დღემდე შენარჩუნებული **კიბო** და სხვ. ეს ტერმინები დამოწმებულია, როგორც ხალხურ მეტყველებაში, ისე კარაბადინებში. მაგ. „თუ სარატანი იყოს რომე კუსა ქუიან მას ასრე შენახვა უნდა რომე არ დაიფანტოს, თვარა მოკლავს კაცსა“⁵.

უნდა აღინიშნოს, რომ ხალხური განმარტებითაც კუ|კუს ქარი უმეტესწილად ავთვისებიანი სიმსივნეა, თუმცა ზოგ შემთხვევაში, იგი სხვადასხვა სახის კეთილთვისებიან სიმსივნეებსაც გულისხმობს (ფურუნკული, მასტიტი და სხვ.)⁶.

საქართველოში დამოწმებულ პროფესიონალ მკურნალთან დაკავშირებულ, ერთ-ერთი უძველეს და საკმაოდ გავრცელებულ ლეგენდაში, რომელსაც ქართული ფოლკლორი უშუალოდ გალენუსს უკავშირებს, სწორედ ზემოხსენებულ ეტიოლოგიაზე, კერძოდ მძიმე დაავადების „ტვინზე ჩაბლაუჭებული კუს“ მიზეზით ახსნაზეა საუბარი⁷.

აღსანიშნავია, რომ კუს|კუს ქარის სამკურნალო მეგრული შელოცვები და სხვა მაგიური ქმედებანი ავადმყოფის სხეულიდან კუს განდევნას ისახავს მიზნად⁸.

ამგვარად, ქართული კიბო, კუ კარაბადინებში დამოწმებული კირჩხიბი და სხვ., ისევე როგორც ლათინური cancer (ქართ. კიბო), როგორც ვხედავთ, ზემოხსენებული წარმოდგენის ამსახველი უძველესი ტერმინებია. ეს წარმოდგენები ხალხურ ცნობიერებას უკვე ნაკლებად შემორჩა და მათ შესახებ, უმეტეს შემთხვევაში, სწორედ ტერმინებისა და სხვადასხვა სამკურნალო საშუალებებით შეიძლება მსჯელობა.

¹ იხ. Henry E Sigerist, A History of Medicine, New-York, 1951, გვ. 128.

² უსწორო კარაბადინი, გვ. 243.

³ ზაზა ფანასკერტელი-ციციშვილი, დასახ., ნაშრომი, გვ. 373.

⁴ აღნიშნული დაავადების შესახებ სამეგრელოში, იხ. ლ.ფიფია, სამეგრელოს ხალხური მედიცინის ისტორიიდან, კრბ. ეთნოგრაფიული გამოკვლევები, თბ., 1989, გვ. 90-98.

⁵ უსწორო კარაბადინი, გვ. 382 და სხვ.

⁶ იხ. ლ.ფიფია, დასახ. ნაშრომი, გვ. 95-96.

⁷ იხ. А.Яшвили, Народная медицина в Закавказском крае., 1904, ст. 108-III.

⁸ ლ.ფიფია, დასახ. ნაშრომი, გვ. 96.

დაავადებათა უძველეს ეტიოლოგიას ასახავს ტერმინი **ქარი/ქარები**, რომელიც ხალხურ მეტყველებაში სახსრების დაავადებას აღნიშნავს. ეს სიტყვა შემადგენელია აგრეთვე სხვადასხვა დაავადებათა სახელწოდებებისა: მაგ. თიაქარი, ფერდის ქარი, წითელი ქარი, კუს ქარი და სხვ.

ძველ ქართულ სამედიცინო ლექსიკაში ქარი დამოუკიდებლად, როგორც დაავადების აღმნიშვნელი ტერმინი, ნაკლებად გვხვდება. მოწმდება ძირითადად სხვადასხვა ორგანოსთან მიმართებაში. მაგ: საშვილოსნოს ქარი, კოლინჯის ქარი, ნიკრისის ქარი და სხვ.

ამავე დროს გვხვდება ავი ქარი¹, რომელიც რევმატულ დაავადებებს გულისხმობს.

ქართულ კარაბადინებში ცნება **ქარის** მნიშვნელობა ეხმიანება ჰიპოკრატეს ცნობილ კონცეფციას ქარების შესახებ. ჰიპოკრატეს მიხედვით, ადამიანი და საერთოდ ყოველი ცოცხალი ორგანიზმი საზრდოობს: საჭმლით, სასმლითა და ჰაერით||სულით (პნევმა). ქარი ადამიანის სხეულში მოთავსებულ ჰაერს/სულს ეწოდება, რომლის მოძრაობა სხეულში, მისი წონასწორობის დარღვევა იწვევს სხვადასხვა დაავადებას².

როგორც იგბერიტაშვილი აღნიშნავს, „ქართველმა ექიმებმა ისარგებლეს ამ ცნებით და თავისებურად განავითარეს იგი. ჰიპოკრატეს მიერ მოცემული წარმოდგენის საფუძველზე, მათ შეიმუშავეს თავისებური ფილოსოფიური შეხედულება ავადმყოფობათა გენეზისზე. მათ დასახეს ქარები, როგორც ორი მოწინააღმდეგე ძალა განსაზღვრული მატერიალური თვისებებით. წონასწორობის დარღვევა მათ შორის გარემო პირობების ზეგავლენით იწვევს სხეულის დაავადებას“³.

ლ.კოტეტიშვილმა XVII ს-ს ერთ-ერთი სამედიცინო ხელნაწერის: „ყოველთა სენთა დაბადებაზე ანუ რომლისა მიზეზისა გამო დაუტოვებს სული გვამსა და სადგურსა თვისსა“ საფუძველზე, ქარების შესახებ შემდეგი კონცეფცია ჩამოაყალიბა: „სამყაროში არსებობს ორი საწყისი, ორი მამოძრავებელი ძალა: ცხელი ქარი და ცივი ქარი. თუ ამ ქართაგან ერთ-ერთი იმატებს, მაშინ მოიშლება წონასწორობა და ჰარმონია ყოველი სხეულისა. აქედან ჩნდება ავადმყოფობაც. სხვანაირად ყოველგვარი ავადმყოფობის წარმოშობი მიზეზი ან ცხელი ქარი არის ან ცივი თუ სხეულში გამრავლებას იწყებს ერთი რომელიმე ქარი, მაშინ მცირდება მეორე და გაძლიერებული ქარი იჭერს მის ადგილს“⁴ (ხაზი ჩემია ნ.მ.).

საყურადღებოა, რომ ძველ ქართულში ქარი, ჰაერის აღმნიშვნელი ერთ-ერთი უძველესი ტერმინია⁵.

ამ მიმართებით საინტერესოა აგრეთვე ერთ-ერთი ფრაგმენტი „ილიგარ დაუდიდან“: „ღ თან ადამ შექმნა და კაცად გამოსახა, ოთხი ნივთისაგან შექმნა და გამოსახა: წყლისაგან, ცეცხლისაგან, ქარისაგან და მიწისაგან. ესე ოთხი ნივთი არის რომე ღ თან ერთად შეკრიბა და კაცად შექმნა“⁶. როგორც

¹ უსწორო კარაბადინი, თბ., 1940. გვ. 55.

² იხ. Гипп крат, О ветрах, избранные книги. 1936, ст. 264.

³ იგბერიტაშვილი, მოძღვრება ადამიანის ბუნების შესახებ საქართველოში (ძველი დროიდან მეთოთხმეტე საუკუნემდე), თბ., 1947, გვ. 175.

⁴ ლ.კოტეტიშვილი, მედიცინა ძველ საქართველოში (XVI ს.). იხ. ილიგარ დაუდი., თბ., 1985, გვ. 13.

⁵ იხ. ილ.აბულაძე, ძველი ქართული ენის ლექსიკონი, თბ., 1973.

⁶ ლ.კოტეტიშვილი, მედიცინა ძველ საქართველოში (XVI ს.). იხ. ილიგარ დაუდი., თბ., 1985.

ვხედავთ, ამ შემთხვევაში **ქარი** იხმარება სიტყვა **ჰაერის** ნაცვლად.

ზემოთმოყვანილიდან, ნათლად ჩანს, რომ კარაბადინებში ტერმინი **ქარი**, სხეულში მოთავსებულ ჰაერს გულისხმობს და ამ ჰაერის წონასწორობის დაზღვევა არის გარკვეულ დაავადებათა მიზეზი. ამას ამტკიცებს ის ფაქტიც, რომ ქართულ სამკურნალო წიგნებში **ქარით** აღინიშნებოდა უმეტესად ის დაავადებანი, რომელთაც გამობერილობა ახასიათებდათ. მაგ. თიაქარი, ნიკრისის ქარი, წითელი ქარი და სხვ.¹

საინტერესოა ეზიარა თუ არა, ქართული ხალხური სამედიცინო აზროვნება ზემოაღნიშნულ კონცეფციას. ჩვენს ხელთ არსებული მასალა ამის დამადასტურებელ პირდაპირ ფაქტებს არ მოიცავს. მაგრამ ზოგიერთ დაავადებათა ხალხური ეტიოლოგია ამ მიმართებით გარკვეულ ყურადღებას იმსახურებს, კერძოდ უნდა აღინიშნოს ხევსურეთში დამოწმებული მასალა „თავის ტკივილის“ შესახებ, რომელსაც ადგილობრივი მკვიდრნი „თავის ძვლების გამრუდებით“ ხსნიან ხოლო „თავის ძვლების და ტვინის გამრუდებას კი „გაქარვით“ (გაცივებით). თავის ძვლების გამრუდებას ხევსურეთში იგებენ თავის სახსრების გაზომვით. შებლიდან გაზომავენ ძაფით. უკანა კეფის სახსრამდე, მერე მეორე გვერდიდან გაზომავენ და თუ რომელიმე გვერდი მეტი ან ნაკლები აღმოჩნდა, ან გამოწვეულია (გამობერილი), მაშინ თავის ძვლები გამრუდებულია.

თავის ძვლების გამრუდების წამალი არაფერიაო, ისე კი ხელებით მოუქვინ მაგრად. თავს იქითკენ მისწევინ, რომელ გვერდზედაც აკლია ზომაში. როცა თავის ძვლები გასწორდება თავის ტკივილიც გაუვლის“².

ამგვარად, „თავის ძვლების გამრუდება“, ე.ი. ჩაზნექა-გამობერილობა, ხევსურების აზრით, „გაქარვით“ არის გამოწვეული და **გაქარვა**, ამ შემთხვევაში, **გაცივებას** ნიშნავს, ეს სავესებით ლოგიკურია.

მაგრამ, საინტერესოა ერთი გარემოება, ხალხური გადმოცემით, გაცივება-გაქარვა, ამ შემთხვევაში, იწვევს არა უშუალოდ თავის ტკივილს, არამედ თავის ძვლების გამრუდებას“, რომელიც არის თავის ტკივილის მიზეზი. „ხოლო თავის ძვლების გამრუდების“ გაცივებით ახსნა, უკვე გარკვეულ ეჭვს ბადებს. ხომ არ შეიძლება ვიფიქროთ, რომ ამ შემთხვევაში „გაქარვა“, ქარების შესახებ, ჩვენს მიერ ზემოაღწერილ, კონცეფციასთან იყოს გარკვეულ კავშირში, რასაკვირველია³ ეს მხოლოდ ვარაუდია და ამ მიმართულებით უფრო ღრმა კვლევას მოითხოვს. ამ კუთხით საყურადღებოა, ასევე სახსრების, წელის ტკივილის, გაშეშების ხალხური ეტიოლოგია, რომლის მიხედვით აღნიშნულ დაავადებას **ქარის ვადგომა** იწვევს, მაგ. საინტერესოა იმერეთში ფიქსირებული გამოთქმა „ქარი გოუდგება“ ე.ი. კურჩხვა დაემართება, წელი (ფეხი, ხელი...) გაუშეშდება. „კაცს ქარი გაუდგება წელში და ველარაფელს აკეთებს ამ შემოდექ-ზე“.

ქართულ ხალხურ მეტყველებაში ქარის სხვა მნიშვნელობაც გვხვდება, კერძოდ „ავი ქარი“ რომელიც ავი სულის სინონიმია. ამ მიმართებით საყურადღებოა ტერმინები: „აქარდაკრული“, ე.ი. ავადმყოფი, რომელიც ავი ქარის|ავი სულის მიზეზით არის ავად და სხვ.

ზემოაღნიშნულთან დაკავშირებით, საინტერესოა სულხან-საბა ორბელიანის პირ, სულის ერთ-ერთი განმარტება — „ქარიცა — სულად უთქვამსთ“. რო-

¹ მ.სააკაშვილი, ა.გელაშვილი, დასახ. ნაშრომი, გვ. 89.

² მ.ბალაური, ხალხური მედიცინა ხევსურეთში, ხელნაწერი, 1940, გვ. 31. ისტორიისა და ეთნოგრაფიის ინსტიტუტის ეთნოგრაფიული არქივი.

³ იხ. პ.გაჩეილაძე, იმერული დიალექტის სალექსიკონო მასალა, თბ., 1976, გვ. 139.

გორც ჩანს, თანამედროვე გაგებასთან, ერთად სულის ეს სინონიმიც შემორჩა ხალხურ მეტყველებას. მხოლოდ იგი იხმარება, არა დამოუკიდებლად, არამედ ყოველთვის მსაზღვრელ ავ-თან და არა კეთილ-თან ერთად, ბოროტი სულის მნიშვნელობით.

ამგვარად, როგორც ვხედავთ, დაავადებათა აღმნიშვნელი ტერმინები მნიშვნელოვან მასალას გვაწვდის ხალხური სამედიცინო აზროვნების წარმოსაჩენად.

ბუნებრივია, ჩვენ აქ ვერ შევხვებით ყველა იმ ხალხურ სამედიცინო ცნებას, რომელშიც ხალხური ცოდნაა ასახული. ასეთი მონაცემები კი საკმაოდ ბევრია და მომავალი კვლევის საინტერესო პერსპექტივას სახავს

N. Mindadze

On Some Terms Reflecting the Folk Medical Knowledge

Summary

Folk medical terms reflect the medical thinking and the empirical knowledge of the Georgian people. According to the Georgian written sources, there have been several concepts denoting certain groups of diseases, but a general concept meaning 'a disease' – *avadmqopoba* – have been mainly used in the Georgian folk medical vocabulary; and this term is connected with the dualist conception – the confrontation of kind and evil.

The classification of diseases have been attested in folk medicine.

The folk terms show the empirical knowledge of character, etiology, symptoms of diseases.

ენო ნაკანი

სამკურნალო მცენარეთა სახელწოდებისათვის პართველურ ენაში
(მ რ ა ვ ა ლ ქ ა რ ლ ვ ა)

ენათა (resp. ეთნოსთა) ურთიერთმიმართებების კვლევის დროს ბევრათმე-
ტროსობებისა და ენობრივი სტრუქტურების შედარების გარდა აუცილებ-
ლად გასათვალისწინებელია სახელდების პრინციპები, ვინაიდან მონათესავე
ენების ენობრივი ხედვა-აღქმის სისტემები ძირითადად მსგავსია (ტ. ციცი-
ტაძე - 1996-148).

ჩვენი მიზანია სამკურნალო მცენარეების დანიშნულებისა და სახელდების
პრინციპების შესწავლა-შეპირისპირება ქართველურ ენებში. ეს ნაშრომი კი
გადა ერთი მცენარის — მრავალძარღვას — სახელდების პრინციპს.

ჩვენ ერთმანეთს შევუპირისპირეთ დასახელებული მცენარის სახელწოდება-
გარიანტები და სამკურნალო დანიშნულება საქართველოს სხვადასხვა კუ-
რდების მონაცემების მიხედვით. ქართველური მასალა შევუდარეთ კავკასიურ
ენებს: აგრეთვე სომხურს, ბერძნულს, სპარსულს, რუსულს, აზერბაიჯანულს* ...

საეციალურ ლიტერატურაში სამკურნალო მცენარე — მრავალძარღვა —
შემდეგნაირად ხასიათდება: „მრავალძარღვა (ლათ. Plantago majori) მრავალ-
წლიანი მცენარეა, 3-7 რკალძარღვიანი ფოთლებით. ყვავილენი თავთავისებრია.
გაფრელებულია მთელ კავკასიაში. გამოიყენება ჭრილობებიდან სისხლდენის
შესაჩერებლად, კუჭ-ნაწლავის დაავადებათა სამკურნალოდ, ჩირქისაგან წმენდს
ჩირქოვან გამონაყარებს და სხვ“ (ნ. საბანტაშვილი — 1983).

ხოანე ბაგრატიონი თავის „საბუნებისმეტყველო განმარტებით ლექსიკონ-
ში“ იმავე მცენარეს ასე ახასიათებს „...მრავალძარღვა ესე არს მრავალძარღვე-
ნიანი, მოყვითალო ბუსუსით დაფარული და აღმოცენებული მრავალთა გურ-
ჯალთა და უფოთლოთა ღეროთა, ფოთოლნი მისნი... გრძელნი, ბრჭკუნი, გა-
ბეცილნი, შვიდძარღვიანი და გრძელყუნწიანი, ახალნი ფოთოლნი მრავალ-
ძარღვისანი განკურნებენ ფუტკრის ნაჩხვლეტსა და ფხის ნაჩხვლეტსა და სხვ.
(ნ. ბაგრატიონი — 1985, 168).

„მრავალძარღვა“ დასტურდება სხვადასხვა ლექსიკონებში, ძველ სამკურნა-
ლო კარაბაღინებში...

ქართული ენის დიალექტებში შემდეგი ვითარებაა:

აჭარულში დასახელებული მცენარე გამოიყენება ჩირქოვანი გამონაყარე-
ვის — „პრუმოვის“ გამოსარწყავად... სახელწოდება დასტურდება რამდენიმე
ფონეტიკური ვარიანტით, რომლებიც მომდინარეობენ სიტყვა-ფორმა „მრავალ-
ძარღვასაგან“: „ბალაღვერძაჲ“ (ა. მ.), „ბერაძარღვაჲ“ (ა. მ.), „ბალაძარღვაჲ“ (ა. მ.).

იმერულში: ქვემო იმერულში დასტურდება — „ბამბაძარღვა“ (ა. მ.).

ქაქუტია, რომ აქ არსებითია ძარღვებზე მითითება, ხოლო კომპოზიტის პირვე-
ლი ნაწილი — „ბამბა“ სიტყვა „მრავალს“ უკავშირდება ფორმოზივიდაც და

ძარღვეული ძაფიანი ფოთლის ასოციაციით ბამბადაა წარმოდგენილი — საკ-
ვლეცია. ზემო იმერულში — „ბრავალძარღვა“ (ა. მ.): „ბრავალძარღვა ბალახია,

წნიან, ახმოებენ და მერე, როცა კუჭი, ეეშლებათ, წამალია პირდაპირ. მრავალ-
ძარღვა იხმარება ფუტყუის გამოსარწყავათ“ (ქ. ძოწენიძე — 1974).

* მასალის შედარების დროს დახმარება გაგვიწიეს ირინე ასათიანმა, ცილა აბულაძემ, შავალს
აბულამ, როსტომ ფარეულიძემ, თემურ გვანცელაძემ, მიხეილ ქურდიანმა, ნოდარ არლოტელმა.

მოხეურში, მთიულურში, ფშაურში, ხევსურულში დალტურებულია: ა) „ლავარძალა“ (ა. მ.) (← რავადარღვა ← მრავალდარღვა) და „ცხრადარღვა“ (ა. მ.); როგორც ბესარიონ ჯორბენაძე მიუთითებს, „ცხრა“ მრავალის სინონიმადაა გააზრებული (ბ. ჯორბენაძე).

ხევსურულში დასტურდება მესამე ვარიანტიც — „მოგზაურა“ (ა. მ.)

კახურში, ქართლურში, მესხურში, ჯავახურში ფიქსირდება „შეძსყვი სახით: „ლავადარღვა“ (ა. მ.), „მრავალდარღვა“ (ა. მ.), მესხურში მესამე ვარიანტია „ლავარძარღვა“ (ა. მ.). კახური კილოს ქიზიყურ თქმულა გავრცელებულია ფორმა „ლავარძალვა“ (← რავარძალვა ← მრავალდარღვა): „ვარძარღვას ფოთოლს ადებენ ჭრილობაზე, იარას არჩენს, ჩირქს წმენდს“ — განმარტებულია ქიზიყურ ლექსიკონში (ს. მენთეშაშვილი — 1943).

გურულში: „ძარღვა-ძარღვა“ (ა. მ.). აშკარაა, რომ სიმრავლის სემანტიკა ფუძის გამოვრებითაა გამოხატული.

ინგილოურში „მრავალდარღვა“ ფიქსირდება შემდეგი ვარიანტებით: „საპყიზ ფოთოლი“ (ა. მ.) — სიტყვასიტყვით: „კევის ფოთოლი“, ბ) „კიკოჲ ფოთოლი“ (რ. ღამბაშიძე — 1988) — სიტყვასიტყვით: „თოჯინას ფოთოლი“.

თუ ქართული ენის დიალექტების მონაცემებს შევადარებთ, აშკარაა, რომ მცენარის სახელებების დროს ძირითადია ბალახის ძარღვებსა და მათ (ძარღვების) სიმრავლეზე მითითება.

ხევსურულში დაფიქსირებული მრავალდარღვას სახელწოდება „მოგზაურა“ შემთხვევით თანხვედება რუსულის „подорожник“-ს. თუ მოტივაცია საკუთრივ ხევსურთა ხედვა-აღქმითაა შეპირობებული — საკვლევა.

ინგილოურის ვარიანტთაგან „კიკოჲ ფოთოლი“ — სიტყვასიტყვით „თოჯინას ფოთოლი“ მოტივაციით ემსგავსება დალესტურ ენებში დადასტურებულ ვარიანტებს.*

ზანური ენის კილოებში:

ა) ჰანურში „მრავალდარღვას“ ეწოდება „ბალაზალი“ (ა. მ.) — ეს სიტყვა ფორმობრივად შეიძლება დაუკავშირდეს დასახელებულ სამკურნალო მცენარეს. მეორე ვარიანტია „შქვითდამაჲ“ (ა. მ.) — სიტყვასიტყვით: „შვიდდარღვაჲ“; „ღამა“ შდრ. თურქ. „ღამარ“ — „ძარღვი“ (შქვითდამარ → შქვითდამაჲ პროცესზე ყურადღება მიგვაქცევინა ი.ასათიანმა).

ბ) მეგრულში დასტურდება: „მაჯარღვია“ (ა. მ.), „მაჯერღვალაჲ“ (ა. მ.), „მაჯარღვია“ (ა. მ.), სიტყვასიტყვით: „მეძარღვია“. დიალექტოლოგიის ინსტიტუტში დაცული მასალების მიხედვით იგი გამოიყენება ძირმაგარების, მუწუხების სამკურნალოდ, კარგია სისხლდენის შესაჩერებლად (სოფ. ქვალონი).

სვანურში „მრავალდარღვას“ სახელწოდების რამდენიმე ვარიანტ გვხვდება, რომლებიც სხვადასხვა მცენარედ დაფიქსირებულია არსენ ონიანის წიგნში: ა) „მეძარღვროლ||მაჯარღროლ“ (ა. ო.) — სიტყვასიტყვით: „მეძარღვე“.

არსენ ონიანი ასე ახასიათებს ამ სამკურნალო მცენარეს:

„მეძარღვროლ ბალახ ლი, ქანაქვიცისა იდუწალხ, მაშირი მეჯროდრა ბალახნარ, დამბალ ლი. აღ ბალახს ძარღვი ლეჟაჩ მარას ხადესხ ი ჟი ლოქ ხეხიოვ ლეჟაჩ ძარღვე“ (ა. ო.) — „მრავალდარღვა (მეძარღვე) ბალახია, გადაჭრილი იწვლება, ფართო მოგრძო ფოთლები აქვს. დაბალია. ამ ბალახს ძარღვეაჭრილ კაცს ადებენ და მოურჩებო დაჭრილი ძარღვი“.

* ზვარშიულში: ა) საკ ზვარშიულში: ოჟოჲკოს (← *ოჟოკდოს) ლ'იბ — ზედმიწევნით: „თოჯინას ფოთოლი“ (შდრ. ოჟო — „თოჯინა“) ბ) ინხოყვარ. დიალ.: ქიდილას ლ'იბ — „თოჯინას ფოთოლი“ (ქიდილა — „თოჯინა“ — ზედმიწევნით: „გოჯონა“).

ბ) „მუღღუწოლ“ (ა. ო.) || „მუღღრუწა“ (ა. ო.) — სიტყვასიტყვით: „წელადი“
ონიანი: „მუღღუწოლ -- ალე დამბალ, გიმჟი ლგპერტყავე ბალახელ ლი,
„მუღღრუწი“ (ა. ო.) — „წელადი — ეს დაბალი, მიწაზე გართხმული
ბალახი, გადაჭრილში იწვლება“.

გ) „შვარაზ ბალე“ (ა. ო.) — სიტყვასიტყვით: „ნაწყენის ფოთოლი“. არსენ
ონიანი: „შვარა ბალეს მაში ბალე ხარ თუთუნშალ ი თხუიმთე ნალალდ ტა-
როშალ ისყენე შდაშალ. ალე ბალახ ლგქაჩი ჟავარ ლოქ ლი“ (ა. ო.) — „ნა-
წყენის ფოთოლს ფართო ფოთოლი აქვს თუთუნით და ღეროსკენ ტაროსა-
ვით იკეთებს, ეს ბალახი დაჭრლის წამალიაო“.

წარმოდგენილი აღწერილობის მიხედვით, ჩვენი აზრით, შესაძლებელია არ-
სენ ონიანის მიერ აღწერილ ბალახთა იდენტიფიკაცია ერთი დაზუსტებით:
„შვარა ბალე — ზედმიწევნით: „ნაწყენის ფოთოლი“ და „მძვარღვოლ“ ვარიან-
ტი — ზედმიწევნით: „მძვარღვე“, არის მრავალძარღვას ფართოფოთლოვანი ვა-
რიანტი, ხოლო „მუღღრუწა“ — სიტყვასიტყვით: „წელადი“ — ვიწროფოთლიანი
ვარიანტი.

მრავალძარღვას ზემოთ დასახელებული ვარიანტები ა. მაცაშვილის
ზოტ-ლექსიკონშიც ფიქსირდება. განსხვავებულია ფორმა „მუხვტელ“ (ა. მ.) —
სიტყვასიტყვით: „მომსპობი“, ხოლო ჩვენი მოძიებულია ფორმა — „ყურწა“,
ზედმიწევნით: „ყუნწიანი“...

როგორც ვხედავთ, სვანურში რამდენიმეწილი მოტივაცია დასტურდება;
ძირითადია ძარღვებზე მითითება. არაძირითადად ან რომელია ნასესხები სხვა
ენობრივი სამყაროდან და რომელი — საკუთრივ სვანურ ნიადაგზე განვითარე-
ბული, სამსჯელოა ფაქტი ერთია, რომ ინგილოთურს „საჰყიზ ფოთოლ“ („ყვეის
ფოთოლი“) და „მუღღრუწას“ („წელადი“) შორის გარკვეული მოტივაციური
შგავსება ჩანს.

„შვარა ბალე“ — სიტყვასიტყვით „ნაწყენის ფოთოლი“ ემსგავსება აფხაზუ-
რისა და ვინახური ენების მოტივაციას (იხ. ქვემოთ).

ჩვენი კვლევის ამ ეტაპზე განცალკევებულად გვიდგას „მუხვტელ“ — ზედ-
მიწევნით: „მომსპობი“.

საინტერესო სურათს იძლევა ქართველურ ენებში დადასტურებული მოტი-
ვაციების შეპირისპირება სხვა ენების მონაცემებთან.

აფხაზურში: აფხაზური ენის აბჟუურ და ბზიფურ დიალექტებში მრავალ-
ძარღვას სახელწოდება: ა — ხერბლკც „მრავალძარღვა“ ← ა — ხრა
„ჭრილობა“ ← ა — ბლკც „ფოთოლი, ფურცელი“. აფხაზური ენის აშხარულ დია-
ლექტში: ა-ხერთაჟოშ „მრავალძარღვა“ ← ა — ხერთა „ჭრილობის ადგილი,
იარა“ + ა — ჯიში „წამალი“.

ჩვენურში მრავალძარღვას სახელწოდება „დინბერგ“ — ზედმიწევნით:
„ცხენას ფლოქვი“, ხოლო ქისტურ დიალექტში — „პოძულგ ფათარ“ — ზედმი-
წევნით: „ჩიტის ფოთოლი“, დადასტურებულია „ჩოგბუც“ — სიტყვასიტყვით:
„ჭრილობის ბალახი“: „Совбуц — подорожник буквально „рана трава“, сухой
или сырой кладут на рану“ (И. Алироев — 1991, 52)

დიდოურში: ა) ქიდურ თქმაში: „ხერიოქიშამაუნი ლ'ებ“ — მრავალძარღვა,
ზედმიწევნით: „ძარღვენიანი ფოთოლი“; ბ) შაიტლურ თქმაში დასტურდება:
„ბოკუს ოაური“ — ზედმიწევნით: „ჩხვის თვალი“.

ჭინურში: „ხელობის ლ'ებუ“ — „ძარღვენიანი ფოთოლი“.
ხვარშიულში: ა) საკუთრივ ხვარშიულში: „ოჭოყოს ლ'იბ“ — ზედი-
წევნით „ათჯინას ფოთოლი“ (შდრ. ოქოყ „ათჯინა“) ბ) ინხოყვარულ დია-
ლექტში: „ქიდილას ლ'იბ“ — „ათჯინას ფოთოლი“ (ქიდილა — „ათჯინა“ ზედ-
მიწევნით: „გოგონა“).

ჰუნზურში: მრავალძარღვას ეწოდება „ხელეტაფა < ხელელას + ტაფა“
 — „ძარღვფოთოლა“ < ძარღვიანი + ფოთოლი.*

როგორი ვითარებაა არაიბერიულ-კავკასიურ ენებში ამ მიმართებით?

სომხურში დასახელებულ მცენარეს ეწოდება „იეზან ლეზე“ — სიტყვი-
 სიტყვი: „ხარის ენა“.

თურქულ-აზერბაიჯანულში: „ბალადარფალა“ ზედმიწევნით: „ბალა-
 ნის ბალახი“ თურქულში კიდევ ფიქსირდება *sinir otu* — „ნერვიანი ბალახი“.

რუსულში: *подорожник, попутник* — ზედმიწევნით: „გზისპირა“ — „
 გზაურა“.

ლათინურად: *Piantago majori* — „დიდი მცენარე“.

ბერძნულში: „პენტა ნევრო“ — „ხუთნერვა“.

სპარსულში: „ბართანგ“ — სიტყვისიტყვი: „ვიწრო ნაყოფა“.

როგორც ვხედავთ, ქართველურისთვის დამახასიათებელი მოტივაცია წარ-
 მხოლოდ დიდოურის ქიღურ თქმაში, ჰინუზურსა და ჰუნზურში. ბერძნულში
 და თურქულის ვარიანტი გარკვეულად ემსგავსება ქართველურ ძირითად მოტი-
 ვაციას; ქართულის ანალოგიურია თუ ტიპოლოგიური მსგავსებაა, ძნელი სა-
 ქმელია.

რა თქმა უნდა, ერთი ბალახის სახელწოდების ანალიზით ზოგადი და-
 სკვნის გამოტანა შეუძლებელია; მსგავსი პრინციპით გამოკვეთულ სხვა მცენ-
 არეთა მოტივაციების დადგენის შემდეგ ჩვენ შეიძლება ვიმსჯელოთ ამა თუ
 ენობრივი კოლექტივის ხედვა-აღქმის ზოგადი მოდელის შესახებ, სხვადასხ-
 ენის მსოფხატის არაფორმალური ასპექტების მსგავსება-განსხვავებულობის
 სახებ**...

დამოწმებული ლიტერატურა

- ი. ბავრატიონი, 1985 — საბუნებისმეტყველო განმარტებითი
 ლექსიკონი. თბ., 1985, გვ. 65.
 ა. მ., 1991 — ა. მაყაშვილი, ბოტანიკური ლექსიკონი, თბ., 1991.
 ს. მენთეშაშვილი, 1943 — ს. მენთეშაშვილი, ქიზიყური ლექსიკონი
 თბ., 1943.
 ა. ონიანი, 1917 — ა. ონიანი, მეგმარეშ ი ბალახარე ჟანღლე ხორავ-
 პეტ, 1917.
 ტ. ფუტყარაძე, 1996 — ტ. ფუტყარაძე, მოტივაცია, როგორც ენათა
 ნათესაობის ერთ-ერთი ასპექტი; ქუთაისური საუბრები — III (სიმპოზიუმის
 მასალები, 1996 წ. გვ. 145).
 რ. ღამბაშიძე 1988 — რ. ღამბაშიძე, ქართული ენის ინგილოური
 კილოს ლექსიკონი, თბ., 1988.
 ქ. ძოწენიძე, 1974 — ქ. ძოწენიძე, ზემოიმერული ლექსიკონი, თბ.,
 1974.
 ბ. ჯორბენაძე, 1993 — ბ. ჯორბენაძე, ონომასტიკური გულანი, თბ.,
 1993, გვ. 33

* მხალა მოტივაციის რისკომ ფარეულიძემ.

** თურქულში ბერძნულის სუბსტრატი უხლა ავსი...

N. Nakani

**Towards the Naming of Herbs in the Kartvelian Languages
(mravalzarva - "plantain")**

Summary

When investigating the interrelationships between languages (resp. ethnoses), beside the comparison of sound accordances and linguistic structures, the principles of nomination should be necessarily taken into consideration, for the worldview systems of the cognate nations are mainly similar. From this standpoint, the herbs represent much of the interest. The article discusses the lexemes denoting "plantain" (Lat. *Plantago majori*). Dialects have showed up to 25 variants. It had been proved that the indication to the veins on a leaf of the plant is the main motivation in the Kartvelian linguistic area; the similar motivation is seen in some of the Caucasian languages. The Kartvelian data have been compared with that of Armenian (tongue of an ox), Azerbaijani (herb of a tumour), Russian (lying beside the road), Latin (a big plant), Greek (five nerves)... and other Ibero-Caucasian Languages: Abkhazian (a leaf of a wound), Chechnian (a hoof of a horse), Didoian (veinous leaf) and with other linguistic data.

ნანა ოკუჯავა

სიზმრის ახსნა სამეზობლოში

(ქვალონში მოპოვებული მასალების მიხედვით)

სიზმრის ბუნების საკითხი უძველესი დროიდანვე აინტერესებდა ადამიანს, მას მუდამ აკვირვებდა სიზმარში ნახული შინაარსის დაშორება ობიექტურ სინამდვილესთან და ცდილობდა მათ შორის კავშირის გაბმას, რის გამოც უცნაურ, მისტიკურ და „მისეულ“ შეხედულებებს იმუშავებდა სიზმარზე და ამ უკანასკნელის დამოკიდებულებაზე სინამდვილესთან.

ფსიქოლოგიურ მეცნიერებას შესწავლილი აქვს სიზმრების ფსიქიკური შედგენილობა: რა და რა სახის ფსიქიკური პროცესები იჩენენ თავს სიზმრის შინაარსში. ამ თვალსაზრისით მოცემულია სხვადასხვა ადამიანთა უამრავი სიზმრის ანალიზი დიმიტრი უზნაძის, ზიგმუნდ ფროიდისა და კარლ გუსტავ იუნგის ნაშრომებში.

ეს ქოლოგთა აზრით, სიზმარში აისახება გარედან მოცემული სინამდვილის რეალიზაცია წარმოდგენათა სფეროში (დ. უზნაძე, 1940. 570-71) ქვეცნობიერის შეჭრა არაცნობიერში (ქ. გ. იუნგი); ცნობიერ განწყობასთან შეუთავსებელი რეპრესირებული (იღუმალი დაუშვებელი) სურვილი (ზ. ფროიდი).

სიზმრის შესახებ არსებული ლიტერატურის შეჭერება და ანალიზი კვამლევს უფლებას დაკისკნათ, რომ ეს ფენომენი საბოლოოდ ახსნილი არ არის, მაგრამ ხალხში გავრცელებული შეხედულებანი სიზმარზე, რომელთაგან ზოგი განზოგადებულია და სხვადასხვა კუთხეებში ეძებნებათ ანალოგიები, თავისთავად საინტერესოა და გამოიციხული არაა, ისინი შეიცავდნენ რეალობის ელემენტებს.

ხალხში გავრცელებული რწმენა-წარმოდგენის მიხედვით ადამიანი სიზმარში ნახულ შინაარსს წინასწარმეტყველურ მნიშვნელობას აძლევს და მის „ახდენაზე“ ლაპარაკობს.

სიზმრის სახე-სიმბოლოთა ახსნა ძირითადად ინდივიდუალური ხასიათისა, როგორც ხალხი ამბობს, „სიზმარი დაცდაზე“.

ნაშრომში განხილულია ქვალონში დაფიქსირებული ზოგიერთი სახე-სიმბოლო, რომელიც შეპირისპირებულია ოკრიბის, ლენჯერის, მათხოჯის, ქუთაისის მომიძებელთა ჯგუფის მიერ მოპოვებულ სიზმრისეულ სახე-სიმბოლოებთან: კამეჩი, საპონი, ხის წაქცევა, კბილის ამოღება, თბის შეჭრა, ცხენი, სხვადასხვა ხილი, სიცილი, ტირილი, განათებული ეკლესია, შავი სამოსი, გასაღები, ქორწილი...

ამათგან უარყოფითი სახე-სიმბოლოებია: კამეჩი, რომლის დასიზმრება უშუალოდ უბედურების მომასწავებელია. ანალოგიური ახსნა ეძებნება სვანურშიც. მაგრამ ის, საერთოდ, არ ფიქსირდება მათხოჯის, ოკრიბის, ქალაქის ჯგუფის მასალებში.

მთქმელის აზრით, კამეჩისადმი ასეთი დამოკიდებულება გამოწვეულია მისი გარეგნული მახასიათებლებით.

ხის წაქცევა ოჯახის წევრის სიკვდილზე მიანიშნებს ყველა შესაძარბებელ რეგიონში. ქვალონის მასალებში იგი დაკონკრეტებულია: ბუკლის წაქცევა ოჯახის უფროსი ქალის სიკვდილს ნიშნავს, ალვის ხის წაქცევა — ოჯახის უფროსი ნამაკაცას. ეს სახე-სიმბოლო ანალოგიურადაა ახსნილი ქართულ ხალხურ ლექსში „სიზმარი“ (ქ.ხ.პ. ტ. 5. თბ. 1976 წ. გვ.69).

საბნის დასიზმრება მაცნეა ცუდი, უსიამოვნო ამბისა, ასეა ახსნილი დიალექტოლოგიის სამეცნიერო-კვლევითი ინსტიტუტის მიერ მოძიებულ მასალებში.

კბილის ამოღება, ეს სახე-სიმბოლო ნიუანსობრივ სხვაობებს შეიცავს. ქვალონში წინა კბილის მტკიცუნულად ამოღება ნიშნავს ოჯახის წევრის სიკვდილს, უკანა კბილისა — შორებლის. მსგავსი მნიშვნელობით გვხვდება იგი ოკრიბისა და ქუთაისის ჯგუფის მასალებში. მათხოჯში იტყვიან: შენი კბილა, მეგობარი მოვიკვდებაო. ლენჯერის მასალების მიხედვით წინა კბილის ამოღება შორეული ნათესავის დაღუპვას წინასწარმეტყველებს, უკანასი — ახლობლის.

თმის შეჭრა სამეგრელოსა და ოკრიბაში ერთნაირად აიხსნება, ახლობლის სიკვდილს ნიშნავს; ლენჯერში — ქონების დაკარგვას. ცუდია იგი, საერთოდ, ქუთაისელი და მათხოველი კაცის ცნობიერებაშიც.

გაჭენებული ცხენი ქარია, მტერია, ცხენზე ჯდომა ბედნიერების მომტანია. სვანურში ცხენი რაიმე ნივთის დაკარგვის მიმანიშნებელია. ოკრიბისა და ხონის ჯგუფის მასალებში ეს სახე-სიმბოლო არ ფიქსირდება. ინსტიტუტის მიერ მოძიებულ მასალებში ხილიდან ყველა კუთხეში განსაკუთრებით უარყოფითი დატვირთვა აქვს ლელგს, შავ ყურძენს, შავ ქლიავს.

ლელგი საშიშ რამეს მოასწავებს;

შავი ყურძენი ცრემლია;

შავი ქლიავი არეულობაა, საქვეყნო საქმე აირევაო;

სიცილი ცუდ ამბავს წინასწარმეტყველებს;

ხორცის ჭამა ცუდია: ლენჯერში ახლობლის სიკვდილზე მიუთითებს; ხონში სისხლისა და ხორცის მოწყვეტას ნიშნავს.

სიზმრისეული ავი წინასწარმეტყველების თავიდან ასაცილებლად რამდენიმე წესი არსებობს:

ქვალონელი კაცი ცუდი სიზმრის ნახვის შემთხვევაში ადგება, პირველი სიტყვის თქამდე, ანთებულ ქალაქს თავზე შემოივლებს, წყალს გაატანს და იტყვის: ცეცხლმა და წყალმა წაიღოს ჩემი სიზმარიო; აუცილებლად მიაჩნიათ აგრეთვე სანთლის ანთება იმ ადამიანის სახელზე, ვინც ესიზმრებათ. არის ასეთი წესიც: სიზმარი უნდა უთხრა გამდინარე წყალს: წყალს წაეღოს ჩემი ცუდი სიზმარიო; უნდა უთხრა ცეცხლს: ცეცხლში დაიწვას ჩემი სიზმარიო.

ოკრიბაში ავი სიზმრის თავიდან ასაცილებლად წვავენ ქალაქს ან ჩალის ღეროს: ცეცხლში დაიწვას ჩემი სიზმარიო.

ლენჯერში მოპოვებული მასალების მიხედვით, უსიამოვნო სიზმრის შემთხვევაში დილით ადრე უბრად, ფანჯარასთან უნდა დაწვა ასანთის ღერი და გაატანო წყალს: წყალს წაეღოს ჩემი წუხანდელი სიზმარიო; აგრეთვე ქალაქს სპირალისებურად დატვირთვით იმ ადამიანის ზომაზე, ვინც ესიზმრებათ და წვავენ: ასე დაიწვას ეს სიზმარიო, სამჯერ გაიმეორებენ.

ქვალონის მასალების მიხედვით სიზმრის დადებითი სახე-სიმბოლოებია:

ოქროს ბეჭედი, ქვალონელთა რწმენით, გასათხოვარ ქალიშვილს თუ დაესიზმრა, ბედი კარზეა მომდგარიო. ოკრიბაში ოქროს ბეჭედი შექმნაა. ქუთაისის მასალების მიხედვით თვლიანი ოქროს ბეჭდის დასიზმრება არ ვარგა, უთვლო სიმდიდრეს ნიშნავს.

განათებული ეკლესია სამეგრელოსა და იმერეთში ერთნაირად აიხსნება — სიმდიდრეს ნიშნავს. ლენჯერელთა რწმენით განათებული ეკლესია თუ დაესიზმრა, სანთლების ანთებაა აუცილებელიო.

ტირილი სიხარულის მომასწავებელია, ადამიანის ჯანმრთელობაზე მიუთითებს.

შავი სამოსი კარგია, ჩქარ ამბავს ნიშნავს.

გასაუბრი ქვალონში კარგი საქმის დაწყებას წინასწარმეტყველებს, ლენ-

ჯერში — საქმეში წინსვლას. ანალოგიურად ხსნიან მას ოკრიბაში, მათხოჯსა და ქუთაისში.

კარგი სიზმარი რომ აცხადდეს, სამეგრელოში ფიქრობენ, რომ ის არავის არ უნდა გაანდო. ოკრიბაში დაილოცებიან: ამიხდინე ეს სიზმარიო. მათხოჯსა და ქუთაისში კი ასე სწამთ: კარგი სიზმარი თუ ვინდა ავიხდეს, ვალვიძებისა და სარკმელს არ უნდა შეხედო, რადგან კარგი სიზმარი შენგან არ ვავიდეს, როგორც შენი მზერა გადის სარკმელს იქითო.

სამეგრელოში არც კარგი და არც ცუდი სიზმარი არ უნდა თქვა, რადგან ხალხის რწმენით, როცა ცუდ სიზმარს იტყვი, ვისმენს „მეჰამედე“, „ამინ“ — მთქმელი და საწიშია „ამინით“ არ დაგიდასტუროს: კარგ სიზმარს თუ იტყვი შეიძლება ვაითვალოს და არ ავიხდეს.

ლენჯერში კარგი სიზმარი არ უნდა თქვა, რომ კეთილად აბოეს, ხოლო ცუდი სიზმარი არ უნდა თქვა...

სიზმრის აცხადების შესაძლებლობას განსაზღვრავს კვირის დღეები და მთვარის ფაზები: „ორშაბათ დილის სიზმარი კვირის მნიშვნელოვან სიზმარად ითვლება; შაბათის სიზმარი კვირა საღამომდეო“. სიზმარი აუცილებლად ახდდება, თუ მთვარე ახალი შეცვლილია, ხალხის რწმენითა და გამოცდილებით, ერთი და იგივე სიზმარი რამდენჯერმე თუ გეზმანა, ის აუცილებლად ახდება; თუ სიზმარს სიზმარშივე მოყვება მძინარე, ის არ ახდება.

ამრიგად, მოპოვებული მასალები ცხადყოფს, რომ სიზმრების ახსნა მეტწილად მაინც ინდივიდუალურ ხასიათს ატარებს, პიროვნების პირად თვისებებზე ფსიქიკაზე და მოკიდებული, რადგან ამ თვისებებიდან და შეხედულებებიდან ზოგი მათგანი ადამიანს არაცნობიერად ვადაჰყვება და ტრანსფორმირებულ სახით განაგრძობს არსებობას.

დამოწმებული ლიტერატურა

- დ. უზნაძე — დ.უზნაძე, ზოგადი ფსიქოლოგია; თბ. სახ.თბ.სახ.უნ. 1940. გვ.570-571
 ზ. ფროიდი — ზ.ფროიდი, სიზმრები, თბ. 1985 გვ. 3-7.
 კ. გ. იუნგი — კ.გ.იუნგი, ანალიზური ფსიქოლოგიის საფუძვლები, სიზმრები ქართული ხალხური პოეზია, ტ. 5. თბ. 1976 წ. გვ. 69.

N. Okujava

Interpretation of Dreams in Megrelia (Based on the Materials Collected in the Village of Kvaloni)

Summary

In the Kvaloni materials the following dream imaginary symbols have been attested: buffalo, soap, horse, pulling out a tooth, cutting the hair, fruits, laugh, crying, a ring, a lighted church, black clothes, key, wedding-party. According to the people's beliefs, a dream tells about the future symbolically.

There are various means in order to prevent bad dreams from coming true.

ალექსანდრე ონიანი

ქვევის კატეგორია თანამედროვე სალიტერატურო პართულში

ქვევის სახელწოდებით აღინიშნება ზმნის პირებს შორის კუთვნილება-დანიშნულების მიხედვით ურთიერთმიმართების გამოხატვა, „...ქვევა ანუ ვერსია არის ფორმა, რომელიც აღნიშნავს, თუ რა ურთიერთობაა კუთვნილება-დანიშნულების თვალსაზრისით სუბიექტსა და ობიექტს შორის ან ობიექტებს შორის“ [1, გვ. 323]. გარდამავალი ზმნის მიხედვით რომ ვიმსჯელოთ, ქვევის ფორმით, მაშასადამე, გამოიხატება, სუბიექტს განეკუთვნება პირდაპირი ობიექტი, ირიბ ობიექტს, თუ არ არის განსაზღვრული, თუ რომელი მათგანისათვის არის იგი დანიშნული. ეს ურთიერთმიმართება ნებისმიერი ენის სიღრმისეულ სტრუქტურაში არის მოცემული, ზედაპირულ სტრუქტურაში კი ის მორფოლოგიური მარკერებით ზოგ ენაში გამოიხატება, ზოგში კი — არა. შესაბამისად ქვევის მორფოლოგიური კატეგორია ზოგ ენაში არსებობს, ზოგში კი — არა [2, გვ. 334]. ქართველურ ენებში ეს კატეგორია მორფოლოგიური საშუალებებით (პრეფიქსებით) გამოიხატება და ამ გამოხატვის მექანიზმი ყველა მათგანში, არსებითად, ერთნაირია.

თუ ზმნას განვიხილავთ კონსტრუქციაში, ე.ი. მის გვერდით მოცემულ სიტყვებთან კავშირში, მაშინ განხილვა, ცხადია, სინტაქსური გამოვა. მაგრამ რადგანაც ქართველურ ენებში ქვევის მიხედვით ოპოზიცია მორფოლოგიურად (პრეფიქსული მორფემებით) ერთი სიტყვის (ზმნის) ფარგლებშიც გამოიხატება, ირგვლივ მოცემული სიტყვების გათვალისწინების გარეშე (მაგ., ა-შენებს — ი-შენებს — უ-შენებს...), ამიტომ ეს ოპოზიცია, უწინარეს ყოვლისა, მორფოლოგიური თვალსაზრისით უნდა იქნეს განხილული. ასეთი განხილვა კი არ უნდა იქნეს გაგებული როგორც თანამედროვე სინტაქსური (და, საერთოდ, არამორფოლოგიური) თეორიების საწინააღმდეგო თვალსაზრისად. შდრ., მაგ., [3, გვ. 89-149; 4, გვ. 132-145; 5, გვ. 5-68; 6, გვ. 192-204; 7, გვ. 130-140].

ტრადიციულად გამოიყოფა ქვევის მიხედვით ოპოზიციის სამი წევრი: სათავისო, სასხვისო და საარვისო (ან: სასუბიექტო, საობიექტო და ნეიტრალური). მაგრამ ამ გაგების გვერდით არსებობს მეორე (თუმც ნაკლებად პოპულარული) გაგებაც, რომლის მიხედვითაც ქვევის მიხედვით დაპირისპირებას აქვს მხოლოდ ორი წევრი: სათავისო და სასხვისო, რაც შეეხება საარვისოს, იგი, ამ თვალსაზრისის მიხედვით, ქვევის მიხედვით ოპოზიციის წევრად არ გამოდგება, რადგანაც ის კუთვნილებით ურთიერთობას არ გამოხატავს [8, გვ. 207-211; 9, გვ. 058; 10, გვ. 87-100; 11, გვ. 189; 12, გვ. 56-57].

ვიმსჯელოთ ერთი კონკრეტული ნიმუშის მიხედვით: ი-შენებს — უ-შენებს — ა-შენებს. გამოხატულების პლანში ეს ფორმები, როგორც ვხედავთ, თვალნათლივ განსხვავდებიან ერთმანეთისაგან; განსხვავდებიან პრეფიქსებით ი-, უ-, ა-. მორფოლოგიური ოპოზიციის წევრთა მოთხოვნილებას ამ მხრივ ისინი მთლიანად აკმაყოფილებენ. შინაარსის პლანშიც (ე.ი. კუთვნილება-დანიშნულების გამოხატვის მიხედვითაც) ისინი ასევე თვალნათლივ უპირისპირდებიან ერთმანეთს: ერთ შემთხვევაში მოქმედება ხდება თავისთვის — სუბიექტისათვის (პირდაპირი ობიექტი განეკუთვნება სუბიექტს) — ი-შენებს, მეორე შემთხვევაში — სხვისთვის — ობიექტისათვის (პირდაპირი ობიექტი განეკუთვნება ირიბ, ობიექტს) — უ-შენებს, მესამე შემთხვევაში კი არა ჩანს, თუ ვისთვის ხდება

მოქმედება — თავისთვის, თუ სხვისთვის (სუბიექტისათვის თუ ირიბი ობიექტისათვის) -- ა-შენებს. ოპოზიციის მესამე წევრი (ა-შენებს), მაშასადამე, იმით განსხვავდება პირველი ორი წევრისაგან, რომ აქ არ არის განსაზღვრული, თუ ვისთვის არის განკუთვნილი პირდაპირი ობიექტი — სუბიექტისათვის, თუ ირიბი ობიექტისთვის. ეს კი სრულიად საკმარისია კუთვნილება-დანიშნულების გამოხატვის მიხედვით ოპოზიციის წარმოსაქმნელად; საკმარისია, რადგანაც საარვისლო ქცევის ფორმა ამ მხრივ არც სათავისო ქცევის ფორმას ემთხვევა და არც — სასხვისოსას. ტიპოლოგიურად ვითარება აქ, მაშასადამე, ისეთივეა, როგორიც, ვთქვათ, პირთა მიხედვით ოპოზიციაში: I პირი არის ინფორმაციის გადამცემი პირი, II — ინფორმაციის მიმღები, III კი არის პირი, რომელიც არ არის არც ინფორმაციის ვადამცემი და არც მიმღები (ე.ი. არ არის არც I პირი და არც — II). საარვისლო ქცევის ფორმა, მაშასადამე, ისევეა ქცევის მიხედვით ოპოზიციის წევრი, როგორც III პირის ფორმა არის პირის მიხედვით დაპირისპირების წევრი.

ქცევის ეს სამწევროვანი ოპოზიცია შეიძლება ბინარული პრინციპითაც დავახსიათოთ; ოპოზიცია მაშინ ასეთ სახეს მიიღებს: 1. კუთვნილებაგანსაზღვრული წევრი (ი-შენებს, უ-შენებს), 2. კუთვნილებაგანუსაზღვრელი წევრი (ა-შენებს). ოპოზიციის კუთვნილებაგანსაზღვრული წევრი, თავის მხრივ, ორ საპირისპირო ფორმას შეიცავს საპირისპირო მნიშვნელობით: სათავისოს (ი-შენებს) და სასხვისოს (უ-შენებს). ეს ოპოზიცია სქემატურად შეიძლება ასე გამოიხატოს:

კუთვნილებაგანსაზღვრული	კუთვნილებაგანუსაზღვრელი
სათავისო (სასუბიექტო): ი-შენებს	საარვისლო (ნეიტრალური): ა-შენებს...
სასხვისო (საობიექტო): უ-შენებს...	

ოპოზიციის წევრთა კუთვნილება-დანიშნულების გამოხატვის მიხედვით დავახსიათება, მაშასადამე, ასეთ სახეს მიიღებს:

სათავისოა (სასუბიექტოა) ქცევას ფორმა, სადაც პირდაპირი ობიექტი სუბიექტისათვის არის განკუთვნილი: ი-შენებს, ი-კერავს.

სასხვისოა (საობიექტოა) ქცევის ფორმა, სადაც პირდაპირი ობიექტი ირიბისათვის არის განკუთვნილი: უ-შენებს, უ-კერავს.

საარვისოა (ნეიტრალურია) ფორმა, სადაც არ არის განსაზღვრული სუბიექტს განეკუთვნება პირდაპირი ობიექტი, თუ — ირიბ ობიექტს: ა-შენებს, კერავს.

აქვე შევნიშნავთ: ტერმინი **საარვისო**, თუ მას პირდაპირ გავიგებთ, არ არის ზუსტი, რადგანაც ზმნის სათანადო ფორმა არ გვიჩვენებს, რომ პირდაპირი არავისთვის არის განკუთვნილი (არც სუბიექტისა და არც ირიბი ობიექტისათვის). ფორმიდან მხოლოდ ის ჩანს, რომ პირდაპირი ობიექტი კუთვნილება არ არის განსაზღვრული, თუმცა სინამდვილეში ის ან სუბიექტისათვის არის განკუთვნილი, ან — ობიექტისათვის. ეს ნათლად ჩანს ისეთ შესუყვებათა არსებობის შესაძლებლობიდან, როგორიც არის: ვ-ა-შენებ ჩემ ვის, ვ-ა-შენებ სხვისთვის.

თუ აქამდე ნათქვამიდან ამოვალთ, მაშინ გამოდის, რომ ქცევა მხოლოდ გარდამავალი (პირდაპირობიექტიანი) ზმნის კატეგორიაა, რამდენადაც პირდაპირი ობიექტი, რომლის კუთვნილებაც განისაზღვრება ქცევის ფორმით, მხოლოდ გარდამავალ ზმნას მოეპოვება. ამ ვითარების ანარეკლია, რ ვორც ჩანს, ა.შანიძის ნათქვამი: „ქცევათა ბუნებისა და თვისების გამორკვევა უნდა გარდა-

შედეგად ზმნების საშუალებით არის "შესაძლებელი" [1, გვ. 324].

მაგრამ ქვევის მიხედვით ოპოზიციას, ამის მიუხედავად, გარდაუვალ ზმნებშიც აღსატურებენ, აღნიშნავენ ოღონდ გარდამავალი ზმნებისაგან შემდეგ განსხვავებებს: 1. „გარდაუვალ ზმნებს ქვევა ან სრულებით არ მოეპოვებათ, ან, თუ მოეპოვებათ, მხოლოდ ორი: საარვისო და სასხვისო, სათავისო კი აკლიათ“; 2. „...სასხვისო ქვევით გამოხატულია, რომ სუბიექტი ეკუთვნის ირიბს ან დასრულებულია ირიბისათვის. მაშასადამე, განსხვავება აქტივსა და პასივს შორის სასხვისო ქვევაში ის არის, რომ აქტივში ირიბს ეკუთვნის ან ირიბისათვის ეკუთვნილია პირდაპირი... პასივში კი — სუბიექტი“ [1, გვ. 339-340]; 3. გარდაუვალ ზმნაში, გარდა პრეფიქსიანი ვნებითისა, სასხვისო ქვევის ი- უ-ს საარვისო ქვევის ფორმაში ნიშნის უქონლობა უპირისპირდება [1, გვ. 339-342]; 4. პრეფიქსიან ვნებითში ვნებითის ნიშნების დამატებითი ფუნქცია არის ქვევის მიხედვით დაპირისპირების გამოხატვა: •- საარვისო ქვევას გამოხატავს, ხოლო ე- — სასხვისოს [1, გვ. 341-342]; 5. გარდაუვალ ზმნაში საარვისო ქვევის ფორმა ყოველთვის ერთპირიანია, სასხვისო ქვევისა კი — ყოველთვის ორპირიანი [1, გვ. 339-342].

ზოგი წინააღმდეგობა, რაც გარდაუვალ ზმნაში ქვევის კატეგორიის დაშვებას ახლავს, ერთ დროს შემჩნეულ იქნა: „თავისებური ვითარება იჩენს თავს ქვევის საკითხში გარდაუვალ ზმნებთან. უშენდება..., უკეთდება..., უფითრდება..., უშურება... ყველა გადმოგვცემს კუთვნილებას, ყველგან კუთვნილება საობიექტოა, ყველგან ამ საობიექტო ქვევის შესაბამისი უ- თავსართი გვაქვს. საობიექტო ქვევაში ორი ობიექტი უნდა გვქონდეს: ერთი ობიექტი უნდა იყოს განუკუთვნილი მეორისათვის. მაგრამ აქ მხოლოდ ერთი ობიექტი გვაქვს: აქ საობიექტო ქვევა აღნიშნავს, რომ ობიექტისათვის სუბიექტია განუკუთვნილი“ [9, გვ. 158-159]. წინააღმდეგობათა ერთი ნაწილის სწორად შემჩნევის მიუხედავად, აქ ზოგი კონკრეტული დასკვნა არ არის გაკეთებული.

უფრო გვიან ისეთი შეხედულებაც გაჩნდა, რომლის მიხედვითაც საარვისოს ფორმა ქვევის მიხედვით ოპოზიციის წევრი არ არის [12, გვ. 56-57]. გარდაუვალ ზმნაში, რომლისთვისაც სათავისო ქვევა უტეხია საერთოდ, სასხვისო ქვევის არსებობა მაინც დამკვიდრებულ იქნა: „სასხვისო ქვევა უ- პრეფიქსით გამოიხატება ვნებითსა და მდგომარეობითს ზმნებშიც: უ-ბერ-დ-ებ-ა..., უ-ბნელ-დ-ებ-ა..., უ-კეთ-დ-ებ-ა..., უ-შენ-დ-ებ-ა..., უ-გავ-ს..., უ-ძევ-ს... [12, გვ. 163-164]. გამოდის, რომ სასხვისო ქვევისა ფორმა, რომელსაც არ გააჩნია ამ კატეგორიის მიხედვით საპირისპირო არც ერთი ფორმა, არც სათავისო, არც საარვისო.

გარდაუვალ ზმნაში ქვევის მიხედვით ოპოზიციის დაშვება ეწინააღმდეგება ქვევის არსის ზემოთ მოცემულ განსაზღვრას; ეწინააღმდეგება, რადგანაც პირდაპირი ობიექტი, რომლის კუთვნილებაც ქვევის ფორმებით გამოიხატება, გარდაუვალ ზმნას არ მოეპოვება. ეს ნიშნავს: ან ქვევის კატეგორიის განსაზღვრვა შესაცვლელი, ან გარდაუვალ ზმნაში ამ კატეგორიის კვალიფიკაცია. ამასთან დაკავშირებით, ვფიქრობთ, გასათვალისწინებელია შემდეგი გარემოებე-

1. ქვევის მიხედვით ოპოზიცია გარდაუვალ ზმნაში, გარდამავალთან შედარებით, დეფექტური გამოდის; დეფექტური გამოდის ორი თვალსაზრისით: ჯერ ერთი, გამოიყოფა ოპოზიციის მხოლოდ ორი (და არა სამი) წევრი: სასხვისო და საარვისო; მეორეც, მორფოლოგიური ნიშნით წარმოდგენილია მხოლოდ სასხვისო. მართალია, გარდაუვალი ზმნის ეს თავისებურება ქვევის მიხედვით ოპოზიციის დაშვების შესაძლებლობას არ გამოორიქხავს, მაგრამ სხვაგვარი კვალიფიკაციის საჭიროების სიგნალს მაინც იძლევა.

2. გარდაუვალ ზმნაში საარვისო ქვევის ფორმად მიჩნეული წევრი მუდამ

ერთპირიანია (სასხვისო ქცევისა კი — ორპირიანი). პირებს შორის კუთვნილობითი ურთიერთმიმართების (ე.ი. ქცევის) გამოხატვა, ცხადზე უცხადესაა, როდესაც მასში არის შესაძლებელი, როდესაც ზმნის ფორმა ორ პირს მიენიშნება. ერთპირიან ზმნაში ასეთი ურთიერთმიმართების გამოხატვა შეუძლებელია. მასში ერთადერთი პირის არსებობის გამო. საარვისობა ასეთ ზმნაში, ნადა, შეპირობებულია არა მორფოლოგიური ოპოზიციით, არამედ — არა მორფოლოგიური ფაქტორით, კერძოდ კი იმით, რომ აქ არ არსებობს მეორე პირი, რომელთან კუთვნილებითი ურთიერთმიმართების გამოხატვაც იყოს შესაძლებელი. ერთპირიანი ზმნა ამიტომ შეუძლებელია მიჩნეულ იქნეს ქცევის მიხედვით ოპოზიციის წევრად. და მაშინ, გარდაუვალ ზმნებში რჩება ერთადერთი ფორმა, რომელსაც სასხვისოს ვუწოდებთ. მაგრამ რადგანაც მას არ მოეპოვება ოპოზიციის საპირისპირო ფორმა — არც სათავისო და არც საარვისო, ამიტომ, როდესაც თქმა უნდა, ქცევის მიხედვით ოპოზიციის წევრად არც მისი მიჩნევა არის შესაძლებელი.

მაგრამ ასეთი გაგების შემთხვევაში ახსნას მოითხოვს გარდაუვალ ზმნაში ო- უ- პრეფიქსთა არსებობა, რომლებიც გამოხატულების პლანში სასხვისო ქცევის ნიშნებს ემთხვევიან:

მ-ი-შენდება   შდრ. მ-ი-შენებს
 გ-ი-შენდება   გ-ი-შენებს
 უ-შენდება   უ-შენებს.

ძნელი მისახვედრი არ არის, რომ ო-, უ- პრეფიქსებს, გარდა სასხვისო ქცევის გამოხატვისა, აქვთ მეორე ფუნქცია — ზმნის ფორმაში ირიბი ობიექტის შემოყვანა. ეს ნათლად ჩანს იმ ფაქტიდან, რომ არ არსებობს ამ პრეფიქსთა შემცველი ზმნა, რომელიც არ შეიცავდეს ირიბ ობიექტს. ლიტერატურაში ამის შესახებ მითითება, მართალია, არსებობს [12, გვ. 173-176], მაგრამ აქედან სათანადო დასკვნა არ არის გაკეთებული. დასკვნამ, ჩვენი აზრით, ასეთი სახე უნდა მიიღოს: გარდამავალ ზმნაში ეს პრეფიქსები ორივე შემთხვევაში ლი ფუნქციით არის აღჭურვილი, გარდაუვალ ზმნაში კი მათი ფუნქცია მხოლოდ ირიბი ობიექტის გამოხატვაა (შდრ. შენდება — უ-შენდება, თება — უ-თება, ძგერს — უ-ძგერს და ა.შ.).

ამრიგად, ქცევის მორფოლოგიური კატეგორია გარდამავალი ზმნის კატეგორიაა, გარდაუვალ ზმნას კი ამ კატეგორიის მიხედვით საპირისპირო ფორმაში არ მოეპოვება. ასეთი გაგება თავიდან გვაცილებს ვნებითი გვარის ო-, უ- პრეფიქსთა ქცევის გამოხატველად მიჩნევას [13, გვ. 131-132] და გასაგებ ხდის იმ ფაქტს, რომ გარდაუვალ ზმნაში არ არსებობს ო-, უ- პრეფიქსთა საპირისპირო ქცევის ნიშნები.

თანამედროვე სალიტერატურო ქართულში **სათავისო** ქცევა მუდამ ო- პრეფიქსით გამოიხატება: ო-შენებს, ო-კერავს, ო-ხატავს, ო-ვსებს...

სახსვისო ქცევის მორფემა წარმოდგენილია მორფოლოგიურად შეპირობებული ორი ალომორფით: ო- და უ-. ო- იმ შემთხვევაში დასტურდება, როდესაც ირიბი ობიექტი I ან II პირია: მ-ი-შენებს, გ-ი-შენებს, მ-ი-ვსებს, გ-ი-ვსებს, მ-ი-კერავს, გ-ი-კერავს, მ-ი-ხატავს, გ-ი-ხატავს, უ- კი იმ შემთხვევაში, როდესაც ირიბი ობიექტი III პირი: უ-შენებს, უ-ვსებს, უ-კერავს, უ-ხატავს.

საარვისო ქცევის მორფემა ორი ალომორფით არის წარმოდგენილი: ა- და ო. ა- ზმნათა ერთ ნაწილში დასტურდება: ა-შენებს, ა-ვსებს, ო კი — მეორე ნაწილში: კერავს, ხატავს.

დამოწმებული ლიტერატურა

- ა. შანიძე, ქართული ენის გრამატიკის საფუძვლები, I, 1973 წ.
- Т. В. Гамкрелидзе, Вяч. Вс. Иванов, Индоевропейский язык и индоевропейцы, I, 1984 г.
- Winfried Boeder, Uber Versionen des georgischen Verbs, Folia Linguistica, Acta Societatis Linguisticae Europaeae, Tomus II, 1/2, Mouton, 1968.
- გ. ნებიერიძე, ქცევის კატეგორია ქართულში, მაცნე, ენისა და ლიტერატურის სერია, 4, 1976 წ.
- მ. მაჭავარიანი, ქცევის გრამატიკული კატეგორიის სემანტიკა, 1987 წ.
- რ. ასათიანი, ზმნურ პრეფიქსულ ხმოვანთა ფუნქციონალური კვალიფიკაცია ქართველურ ენებში, მაცნე, ენისა და ლიტერატურის სერია, 3, 1987 წ.
- Я. Г. Тестелец, Объективная версия в картвельских языках, Лингвистические исследования. Типология. Диалектология. Этимология. Компаративистика. Сборник статей. Часть 2, М., 1984 г.
- გ. როგავა, კუთვნილებითი აფიქსი o ქართველურ ენათა ზმნისა და სახელის მორფოლოგიურ კატეგორიებში (ქცევასა და ბრუნვებში), საქ. სსრ მეცნ. აკადემიის მოამბე, ტ. III, №2, 1942 წ.
- ა. ჩიქობავა, ქართული ენის ზოგადი დახასიათება, ქართული ენის განმარტებითი ლექსიკონი, ტ. I, 1950 წ.
- ქ. ლომთათიძე, ქცევის კატეგორია ქართველურსა და აფხაზურ-ადიღურ ენებში, იბერიულ-კავკასიური ენათმეცნიერების წელიწადი, III, 1976 წ.
- ფ. ერთელიშვილი, ქცევის საკითხისათვის ქართულში, თსუ შრომები, ტ. 114, 1965 წ.
- ბ. ჯორბენაძე, ზმნის ხმოვანთავსართული წარმოება ქართულში, 1983 წ.
- გ. მაჭავარიანი, ზმნის ძირითადი მორფოლოგიური კატეგორიები ქართველურ ენებში (საკანდიდატო დისერტაცია), 1953 წ.

A. Oniani

The Category of Version in Contemporary Literary Georgian

Summary

The category of version involves three elements of the opposition: subjective, objective and neutral. Of these, the first two elements may be qualified as possession-defined, and the third – as possession-non-defined.

Version is a category of a transitive verb only; as for intransitive verbs, the opposition is not characteristic according to this category.

From the morphological point of view, it is possible to characterize the category of version as far as the opposition has been expressed with a morphological means (prefixes) within the limits of a single word (viz. a verb), disregarding the surrounding words; e. g. i-šenebs, u-šenebs, a-šenebs.

In contemporary Literary Georgian Subjective Version is expressed by i- (i-šenebs, i-keravs), Objective Version – by i- ... u- (m-i- šenebs, g-i- šenebs, u-šenebs, m-i- keravs, g-i-keravs, u-keravs), Neutral Version – by a-∅ (a-šenebs, keravs).

თინათინ ოჩიაური

ჯვართ ენის შესახებ

აღმოსავლეთ საქართველოს მთიანეთში გვიანობამდე შემონახული იყო ქადაგობის ინსტიტუტი, რომელიც მთიელთა რელიგიურ ცხოვრებაში მნიშვნელოვან როლს თამაშობდა. იგი დაკავშირებული იყო, როგორც რელიგიური ცხოვრების, ისე საზოგადოებრივი და სოციალური ურთიერთობის მრავალ მხარესთან; არეგულირებდა რელიგიურ პრაქტიკას, გადამწყვეტი სიტყვა ეკუთვნოდა გართულებულ, ძნელად მოსაგვარებელი საქმეების მოწესრიგებაში. ქადაგი ხატის მსახურთა იერარქიაში ერთი პირველთაგანი იყო მკადრე-ხევისბრების შემდეგ (ხშირად თვითონვე იყო ხევისბერი, ხუცესი). მის ძირითად ფუნქციას წარმოადგენდა უშუალო კონტაქტის დამყარება ღვთაებასთან, რათა ხორციელთათვის ემცნო რას მოითხოვდა მათგან ღვთიშვილი, გაეფრთხილებინა ისინი მოსალოდნელი ბედ-იღბლისა თუ ზიანის შესახებ, დაეყენებინა ან შეიცვალა კულტის მსახურნი, ეშუამდგომლა ღვთაების წინაშე მეთვრეთა საკეთილდღეოდ და სხვა. მორწმუნეთა შეხედულების თანახმად, მას პირადად ეცხადებოდა ღვთაება, სახლდებოდა მასში და მისი პირით მეტყველებდა, ატყობინებდა ხალხს თავის ნებას. ქადაგობის დროს იგი ხმარობდა ჩვეულებრივი სამეტყველო ლექსიკონისაგან განსხვავებულ ტერმინებს, რომელთაც ადგილობრივად „**ჯვართ ენას**“ ეძახიან. ჯვართ ენის ტერმინები მოიპოვება მე-19 საუკუნის მოღვაწეთა ნაწერებში. რაფიელ ერისთავს ორი ტერმინი **ხორციელნი** — ხალხი და **ოქროს ბურთი** ვაჟი, — აქვს მოხსენებული, ვაჟა-ფშაველასთან რვა ტერმინია ნახსენები. დასახელებულ ავტორებს არ ალონიშნავთ, რომ აქ საქმე ე.წ. ჯვართ ენასთან გვაქვს. პირველად ამ თვალსაზრისით მათ ყურადღება ვ. ბარდაველიძემ მიაქცია. მან თორმეტი ტერმინი გამოაქვეყნა და მიუთითა, რომ ეს ტერმინები განეკუთვნება ღვთაებათა წმინდა ენას. რაკი მე მომიწია ქადაგობის ინსტიტუტზე საგანგებო მუშაობა, ბუნებრივია, ამ საკითხმაც წინ წამოვიწია და 120 ტერმინის შეკრება მოხერხდა. აქედან სიტყვათა ჯგუფი გამოხატავს ადამიანებს, მათი ორგანიზმის ნაწილებს, ნათესაურ ურთიერთობებს, სხვადასხვა ფუნქციის მქონე კულტის მსახურებს; ნაწილი საკულტო ნაგებობებსა და საგნებს; ნაწილი გარესამყაროსა და ბუნების მოვლენებსა და სხვა. მაგ. ადამიანთათვის შემდეგი ტერმინებია წარმოდგენილი: **ახალწული** — ახალშობილი, **ბერხუნდი** — მოხუცი კაცი, **ბიჭონი** — ქალი, **ოქროს ბურთი** — ვაჟი, **მუჯირი** — დასტური, **ქანდარა** — ქადაგი და ა.შ. ადამიანის სხეულის ნაწილებია: **მალიკა** — ენა, **საგოგავნი** — ფეხები, **მუჭანი** — ხელები და სხვა, ცხოველთა სამყარო: **ბულაური** — ხარი, **ბუჟიერი** — საქონელი, **კიკინშაღალი** — თხა; **რქაჯანგანი** — ვერძი და ა.შ. გარესამყაროსთვის გვხვდება; **ალვანი** — ჯვარის ტყე, **სიმური** — წყალი, **შტოკძელნი** — ფოთლოვანი ხეები, **ბნელი** — ღამე და სხვა.

როგორც ჯვართ ენის ტერმინები მოწმობს, ისინი შერქმეულია ისეთი არსებებისა, საგნებისა თუ მოვლენებისთვის, რომელთაც ჩვეულებრივ მეტყველებაში საკუთარი სახელწოდებები გააჩნიათ. მათთვის დამატებითი სახელების შერქმევა, რომლებიც მხოლოდ ღვთაებისადმი განკუთვნილი რიტუალების დროს სათანადო წარსათქმელებში გამოიყენება, ამ სახელებს უკვე საკრალურ

მნიშვნელობას ანიჭებს, ისინი ღვთაებათა სამეტყველო ენის საკუთარებაა. ტერმინის ცოდნა ჭირდება ღვთაებებთან დაკავშირებულ პირებს — კულტურის მსახურებს.

ჯვართ ენის ტერმინებზე დაკვირვება გვიჩვენებს, რომ ისინი სხვადასხვა წარმოშობისაა. მათი უმეტესობა წარმოქმნილია ცოცხალი არსებების, საგნისა თუ მოვლენის განსაკუთრებული, თვალშისაცემი გარეგნული მნიშვნელობის მხედვით (**ფერუგლელი** — ფიჭვი, **კიკინმაღალი** — თხა, **კლიკმირგვალი** — ცხენი) ნაწილი ტერმინებისა ძველი ქართულიდან მომდინარეობს, რომლებიც ჩვეულებრივ მეტყველებაში უკვე აღარ იხმარება. ეს ტერმინები ძირითადად საკულტო მოქმედებებს, საგნებსა თუ ნაგებობებს ასახავს. ამ ტიპის სახელწოდებათა არსებობა ჯვართ ენაში ალბათ ძირითადად განაპირობა ქრისტიანულმა წიგნწერების ტექსტებმა, რომელთაც ლიტურგიის დროს ისმენდნენ და ზეპირად იმახსოვრებდნენ. ქრისტიანულ ლოცვებში მოხსენებული საკულტო საგანთა თუ სხვათა აღმნიშვნელი ტერმინები თავისთავად საღვთოდ მიიჩნეოდა.

ჯვართ ენის ლექსიკაში განსაკუთრებით დგას ორი ტერმინი — **ბიჟიონი** — ქალი და **ბუჟიერნი** — საქონელი. ორივე ეს ტერმინი ვაინახურიდან უნდა მომდინარეობდეს. ვაინახურში **ბოჟ** საქონელს ნიშნავს, ისევე როგორც ჯვართ ენაში, ხოლო **ბიჟიონი** ქალის მნიშვნელობით შეიძლება ვეინახური **ბიჟიონი** მოდიოდეს, სადაც **ბიჟ** თმას ნიშნავს. თუ ქალის დამახასიათებელი, ერთერთი გამოკვეთილი ნიშანი მისი თმიანობაა, ბიჟიონის — თმიანის, ანუ ქალის მნიშვნელობით ჯვართ ენის ტერმინებში მოხვედრა, სავსებით კანონზომიერი მოვლენაა. **რქაჯანგაიანი კიკინმაღალი** და სხვა ამგვარები, ამ პრინციპით გააზრებული და ჯვართ ენაში დამკვიდრებული ტერმინებია.

საყურადღებოა, რომ ჯვართ ენის ტერმინთა შექმნისა და გამოყენების ტრადიციის თითქმის ჩვენთვის უცნობია, ძველ ლექსიკურ მასალას ახალი ემატება, რაც სდევს ცხოვრების ცვალებადობას (ვაგისხენოთ **ქოჩრანი** — რუსი, **საქუხარი** — თოფი).

თუ არ მივიღებთ მხედველობაში ტერმინებს, რომლებიც ძველი ქართული სალექსიკონო ფონდიდან მომდინარეობენ, ხალხის მიერ შექმნილი სახელწოდებები გამოირჩევიან მოვლენასა თუ საგანზე დაკვირვების უნარით და აღქმის მხატვრულობით. ამ სახელთა შემქმნელმა არა მარტო საკულტური რელიგიის არსი იცის, არამედ მხატვრულ სიტყვას ფლობს და პოეტურ ელფერს აძლევს სათქმელს. როდესაც ჯვართ ენაში არსებობს სახელწოდებები **მიწრიელი** და **ქვეცრიელი**. მის შემოქმედს სწამს, რომ ზეცა ღვთაებათა სამყოფია. მთელი ხორციელთ ეკუთვნის, ხოლო მიწის ქვეშეთი ავი სულების სამყოფია. ეს ცოდნა ერთი სიტყვითაა გამოხატული — **ქვეცრიელი**. ე. ი. მიწის ქვედა (ის დაბლა) მყოფი. ისიც გასათვალისწინებელია, რომ ტერმინებში თხრობითი კონკრეტულობა, არამედ საზეიმო, ამაღლებული, ფოთლოვანი ხე **შტოგ-რქელია** და არა გრძელშტოიანი, ფიჭვი **ფერუგრელია**, **ქეროქროთ დამკაზმაგი** ჯვარის დიასახლისია. ქადაგობის ტექსტებში სხვა შინაარსობლივ მხარესთან ერთად, სწორედ მისი მხატვრული ელფერია თვალში საცემი, მაგალითად, როცა ქადაგის პირით ღვთაება აფრთხილებს ხალხს მოუსავლიანი წელიწადის შესახებ, კი არ ამბობს გვალვის გამო მოსავალი არ მოვაო, არამედ: **მზექალ-მშვენიერი შეგვიდდა მალაზე, მოგვაყოლნა ცის ხორბოში, გამოინადგურნა ჩემ ხოდაბურნი, ჩემ ყმათ ქეროქრონიო**. გაზაფხულის ნაცვლად ამბობს ფიჭვთა გადადენას და მწვანით ამოდენას, როცა სიკვდილით იმუქრება — **ოქროს საცერს დაგაფარებთო**. თუ ვაგითვალისწინებთ იმ გარემოებას, რომ **ქეშმარტი** რჩეულები რიგითი ადამიანებისაგან განსხვავებით, ფსიქო-ნერვული დაავადებე-

შეიძლება პირები არიან, რომელთაც შეუძლიათ ექსტაზში მოსვლა და თავიანთ ხალხების შესაბამისად, ღვთაების პირით მეტყველება, ისე რომ ეს მეტყველება მიწიერ მოკვდავთა საუბარს არ გავლდეს, ეს თავისთავად მიუთითებს, რომ ღვთაებები პოეტური აღქმის უნარით უნდა იყვნენ დაჯილდოვებულნი. ისინი იმპროვიზაციას ეწევიან, დაკანონებული ტექსტი არ გააჩნიათ. იმპროვიზაცია კი იმპროვიზაციის სიტყვის ფლობისა და ამით ხალხზე ზემოქმედების უნარს. ექსტაზში ღვთაებები ჯადაგი თხზავს თავის სასაუბროს და რაც უფრო მხატვრულად, ძლიერად გადმოსცემს სათქმელს, მით უფრო აპყრობს მსმენელს და სარწმუნოს თავის სიტყვას. პოეზიის ისეთ მხარეში, როგორც ფშავ-ხევსურეთია, სადა სიტყვის ფასი ყველამ იცის, ერთმანეთს ერწყმის რწმენა, ჯვართ ენის მიზანდასახულება, რაც წარმოქმნის ამაღლებულ სტილს და ნაქადაგრებს გარკვეულად მხატვრული შემოქმედების უნარში აქცევს.

ჯვართ ენის ტერმინები იხმარება სხვა სასულიერო წარსათქმელებშიც (ხუცობა, შესახელება, ჯვართ გადიდება). ოღონდ აქ მათი რაოდენობა ძალზე მცირეა დაახლოებით ერთ ათეულამდე საქმე იმაშია, რომ საღვთისმეტყველო ტექსტები დადგენილი და დაკანონებულია. მათ კი არ თხზავენ, არამედ დადგენილ-დაზეპირებულს წარმოთქვამენ შესახელებისა თუ მსხვერპლის შეწირვის დროს. იმპროვიზაცია, სადაც ჯვართ ენის ტერმინთა ხმარების ფართო ასპექტია, აქ არ გვხვდება. მათ წარმოთქვამენ ტექსტში მოხსენიებული საკულტურული ნაგებობების, საგნების, ცხოველების, კულტის მსახურთა დასახელების დროს. გასათვალისწინებელია ისიც, რომ სასულიერო ტექსტებში ღვთაებისადმი ვედრებაა მისი მფარველობის მოპოვების მიზნით, აქ ღვთაება კი არ აღაპყრობს მენეს, არამედ მისი ქურთში ცდილობს კეთილად განაწყოს იგი და სიხარულით, მსხვერპლითა და დაზეპირებული ტექსტის წარმოთქმით.

1931 წელს ა. შანიძის მიერ გამოქვეყნებულ ხევსურული პოეზიის კრებულში გამოქვეყნებულია ლექსი, სადაც სხვასთან ერთად ნათქვამია:

„ახლა ხუცობას დავიწყებ, ველოსნად მიოლ ჯვარსთანთა,
რაკი ხუცობა ვერ ვიცი, რა წასვლა მინდა სხვასთანა,
ბულაურობით ვარს უნდა, პირისაბანზე ცხვარსთანა,
რქაჯანგიანზე ვერძს უნდა, კიკინმაღალზე თხასთანა—
თასთ უნდა ჭიქა-ბარზიმზე, სეფეზე სასანთლესთანა.“

ამ ლექსში სწორედ ის გარემოებაა ხაზგასმული, რომ კულტის მსახურთა ზეპირად უნდა იცოდეს სასულიერო ტექსტებიცა და საკულტო ტერმინებიც.

თამაზ გამყრელიძისა და ვიან. ივანოვის ნაშრომში: *Индоевропейский язык и Индоевропейцы* იქ, სადაც ამ მოდგმის ხალხთა რელიგიის საკითხებზეა საუბარი, საგანგებოდ გამოყოფილია თავი *"Язык богов"*. ავტორების თქმით ღვთაებათა და ადამიანთა დაპირისპირების ერთი ნიშანთაგანი ძველი ინდოევროპული ტრადიციით, არის ღვთაებათა განსაკუთრებული ენის არსებობა, რომელიც ადამიანთა სასაუბრო ენისაგან განსხვავდება. ასეთი სხვაობის ხასიათი ხეთურ, ჰერძულ, კელტურ და გერმანულ ტრადიციებში, უფლებას აძლევს ავტორებს მიიჩნიონ იგი ძალზე ძველად, რომელიც ინდოევროპულ ეპოქამდე მიდის. ნაშრომში გათვალისწინებული არ არის ქართული მასალა, სადაც თვალსაჩინოდ არის წარმოდგენილი ღვთაებათა ენის არსებობის, მისი ლექსიკური ფონდის, სიტყვათწარმოებისა და ფუნქციის ხასიათი. ქართული ტრადიციით ჯვართ ენა, ასევე, როგორც ინდოევროპულ ხალხთა სათანადო ტრადიცია, ხაზს უსვამს მიწიერი და ზეციური სამყაროების სხვაობას, უკვდავთა და მოკვდავთა დაპირისპირებას, ღვთაებათა ზებუნებრივობასა და მუდმივობის იდეას.

დამოწმებული ლიტერატურა

Р. Эристов, О тушино-пшаво – хевсурском округе, Зап. Кавк.отд. Имп.Русск.геогр. Общества, стр. 103-104.

В. Бардавелидзе, Опыт социологического изучения хевсурских верований, Тб.1932 г. стр.18-21.

თ. ოჩიაური, ქართველთა უძველესი სარწმუნოების ისტორიიდან, თბ. 1994 წ.

T. Ochiauri

The Language of the Divinity

The institute of prophecy (Kadagoba), which was of great significance in the religious life of people, was preserved till late years in the Eastern Georgian highlands.

According to the believers' opinions the divinity appeared to the prophet personally installed in him and thus spoke to the people. During the process of prophecy the prophet used the terms different from the usual colloquial vocabulary, which have been considered to be the features of the divinity.

These terms denote human beings and parts of body, the family relationship, the ministers of religion, animals, the environment. They are of different origin. Some of them are of old Georgian or Vainakhian origin but many of them have been named after the special features of human beings, things or phenomena.

In most cases the prophets have a gift of poetic perception. They express their ideas in elevated style. That's why the prophetic texts are considered to be the artistic works.

According to the Georgian tradition, likewise the European underlines the difference between the earthly world and heavens, the opposition between the mortal and immortal, the supernaturality of the divinities.

ბურამ რამიშვილი

დიალექტოლოგია და ეპოლოგია (სივრცითი მიჯაჭვულობის პრინციპი)

დიალექტი, სოციოლოგიის ენაზე რომ ვთქვათ, არის ეკოლოგიური ფენო-
ტიპი. იგი გულისხმობს სათანადო რეგიონის ბინადართა ცხოვრების წესს. ამ-
ხნად, მიწა-წყალი, რაზედაც სათანადო ხალხი ბინადრობს, არ არის მხოლოდ
ფორმული კატეგორია. კავშირი ამ კილოზე მეტყველი მოსახლეობისა თა-
ვის მიწა-წყალთან ისტორიულია. ძნელია იმის თქმა, თუ როდის აიგო ეს კავ-
შირი. კილოები, ზოგჯერ მათი ერთობა, სამწერლობო ენის საფუძველია.

ლინგვისტურად არ არის ზუსტი, რა კილოა სამწერლო ენის საფუძველი. მაგ-
ალია, სამწერლო ენის ქვედა საფეხურია, რომ კილო არასრულყოფი-
ლი ფორმა სალიტერატურო ენისა (აკაკისა და ვაჟა-ფშაველას კამათი სწორედ ამას შე-
ეხება). დაპირისპირება — კონკრეტულ-აბსტრაქტულიც არ არის სწორი. ეს
შეიძლება შეეხებოდეს ლექსიკის იმ ფენას, რომელიც ცივილიზაციის ახალ
ობიექტთა აღნიშვნას შეეხება: ასეთი ლექსიკის ნაკლებობა თვითონ ცივილიზა-
ციის პროდუქტის ნაკლებობითაა გამოწვეული. მაგრამ კილოს დიდი შესაძ-
ლებლობები აქვს მრავალნაირად აღნიშნოს სვლა, ჭამა, სმა... არ არის მართე-
ბული აბაზის აზრი, რომ კილო დატვირთულია გრძნობითი იერის მქონე სი-
ტყვებით და რომ იგი ნაკლებობას განიცდის აბსტრაქციის უნარისას, დიდი კა-
მათის გამო, განსაზღვრავს თუ არა გარემო და კლიმატური პირობები მეტყვე-
ლების თავისებურებებს, შეიძლება ითქვას, რომ ეს კავშირი ძნელი საჩვენებე-
ლია. ცნობილი გერმანელი ენათმეცნიერი ი. გრიმი, აგრეთვე, იაკობ ბოდმერი
თვლიდა, რომ (განსაკუთრებით შვეიცარიის მაგალითზე) ჰავის სიმკაცრე და
სიტლანქე ზემოქმედებს ახდენდა მეტყველების თავისებურებაზე, თანხმობენის
მოჭარბებაზე და მიზეზია მჭახე მეტყველებისა.

ნაშრომში გაზიარებულია ლ. ვისკერბერის აზრი, რომელიც თავის მხრივ
აბაზს მიჰყვება (რომელიც გადმოცემულია „გერმანული დიალექტოლოგიის“
მე-2 გამოცემაში), რომ „დიალექტი ნაკვეთია სულისმიერობის (გონითობის)“
და ენობრივი მსოფლხატია იმ ხალხისა, რომელიც თავისი სულიერი ძალებით
ქმნიდა სათანადო დიალექტს.

სავარაუდებელია: იმის გამო, რომ მრავალნაირ სამეურნეო კავშირშია თა-
ვის მიწა-წყალთან სათანადო ხალხი და იმის გამოც, რომ ეს კავშირი მსოფ-
ლმხედველობრივია, ტერიტორიისა და ხალხის ერთიანობა ისტორიულია და
ღრმა ტრადიციითაა განმტკიცებული. ენობრივი ნიშანი, სახელთარქმევა და მით
გამოწვეული ასოციაცია ისტორიულად მნიშვნელოვანი რეალობითა და სემან-
ტიკით არის დატვირთული, რასაც მხოლოდ ამ ხალხისათვის აქვს მნიშვნელო-
ბა. ტერიტორიისა და მასზე ბინადარს შორის ენობრივი მსოფლხატის შინაგა-
ნობისა და ყოვლისმომცველობის გამო ურთიერთობა მხოლოდ ეკოლოგიური
ბუნებისაა. არაეკოლოგიური ეკონომიკა ასე ადვილად ვერ მოერგება აქაური
მეურნის ცხოვრებას, რომელსაც სახელებითაც აქვს „დაპყრობილი“ მის გარშე-
შო არსებული ტყეები, ხეები და ველები; ე.ი. არა მხოლოდ წალდით, ბარით...
არამედ მათი სახელებითაც. მათ შორის დიდი ჰარმონიაა: მშობლიური გარემო-
დან აყრა, სემანტიკური სტრუქტურის დანგრევა და მსოფლხატის მოშლაც.
ამგვარად ჩვენ მხოლოდ „სივრცითი მიჯაჭვულობის“ ფენომენმა დაგვანტე-
რესა, რადგან კილოს და ეკოლოგიურ სტრუქტურას „სივრცითი მიჯაჭვულობის

პრინციპი" აქვთ საერთო: სათანადო ტერიტორიაზე ბინადრობენ და სამეურნეო საქმიანობას ეწევა სათანადო დიალექტზე მეტყველი ხალხი. საქართველოს მაგალითზე შეიმჩნევა, რომ თავისებური სამეურნეო სტრუქტურა ტრადიციულად სათანადო კილოს მქონე ხალხის საქმიანობაა. ამა თუ იმ რეგიონის მეურნისათვის კილო ზოგადი, საერთო სახალხო ენის უბრალო სახესხვაობა კი არ არის, არამედ სავანთა ენობრივად წვდომის თავისებური ფორმა და ამდენად ღირებულებების მქონე სამწერლობო ენის გვერდით ტერიტორიასთან ამ კილოს კავშირი უბრალო გეოგრაფიულ საზღვრებში მოქცევას არ გულისხმობს. მხოლოდ ტერიტორიის შემოხაზვას. „სივრცითი მიჯაჭვულობის პრინციპის“ გამო შეიძლება ითქვას, რომ გარემომცველ ბუნებასთან კავშირი სულიერ-ისტორიულია და არა მატერიალური ტრადიციით განმტკიცებული. ამ ტრადიციას განუმეორებელი საქმიანობაც ქმნის. ყველაფერი ეს, როგორც ითქვა, სულიერი ერთიანობის მაჩვენებელია და აქ ბინადართა ყოფიერების საფუძვლებს ქმნის. ამ ერთიანობის მორღვევა, ასე ვფიქრობთ, მათი ყოფიერებას საფუძვლის მოშლასაც ნიშნავს. „სივრცითი მიჯაჭვულობა“ გაღმოსთან გარეგნული კავშირი კი არ არის, არამედ ეს კავშირი შინაგანია. კილოები იმ საფუძველს ქმნიან, რაც ამ მხარის მოთხოვნილებებსა და საჭიროებას შეადგენს და აქ მობინადრეთა ისტორიამ შეიმუშავა. ასევე სამეურნეო საქმიანობაც: აქ მობინადრეები წარმატებულნი არიან სწორედ იმ დარგებში, რაც მათ მამა-პაპათაგან გადმოეცათ. ეს ისტორიის დიდ მანძილზე განვითარებული, თითქმის არქაული ტრადიციია და ამიტაც განსხვავდება ერთ კილოზე მეტყველი მეორეზე მეტყველისაგან. ამდენად, აღნიშნული ტრადიცია, გარდა იმისა, რომ მამა-პაპათაგან არის შეთვისებული, მოქმედების შინაგანი პროგრამაც არის და ისეთ ფსიქოლოგიას ქმნის, რომ ერთი კილოს მქონეს განასხვავებს მეორისაგან.

როგორც ეკოლოგიური სტრუქტურა, ისე დიალექტი, ისტორიულად მყარია და არა ყოველ წამს ცვალებადი. ერთი — ერის საერთო ეკონომიკის შემადგენელი ნაწილია, მეორე — სამწერლო ენის გამოქვეყნავი და მათ შორის არ არის წინააღმდეგობა. ასევე: ეკოლოგიური სტრუქტურები სხვადასხვა მხრით ამდიდრებენ ერის ეკონომიკას. კილო, როგორც გონითი წარმონაქმნი, არ არის უთუოდ მხოლოდ მყარი სტრუქტურა და სამწერლობო ენის გამოქვეყნები, არამედ თვითონაც აქტიური საფუძველია ხალხური შემოქმედებისათვის (მაგ. ხევისრული პოეზია) და დიდი პოეტისთვისაც (იხ. ვაჟა-ფშაველა).

G. Ramishvili

Dialectology and Ecology (The Principle of Spatial Attachment)

Summary

A dialect, sociologically speaking, is an ecological phenomenon. It implies the way of life of the population of the appropriate region. Thus, the territory, inhabited by the appropriate population, is not a geographical category only. The link of the inhabitants of a dialect with its territory is of historic character. It is hard to say when this link was formed. Dialects, and sometimes their conglomeration, are the basis of a literary language.

From the linguistic point of view, it is incorrect to regard a dialect to be a lower grade in relation with a literary language, that dialect is a non-estigeou form of a literary language (the debate between Akaki Tsereteli and Vazha Pshavela dealt namely with this). The opposition: concrete - abstract - is not correct. This might be connected with the layer of a vocabulary denoting new objects of civilization: the lack of such vocabulary is due to the lack of the production of civilization. But a dialect has big opportunities to denote going, eating, drinking... We should reject Bach's opinion, that a dialect is full of words of sensual appearance, that lacks the capability of abstraction. It has been debated whether the environment and climatic conditions determine the speech peculiarities, so this link is hard to be shown. The outstanding German linguist J. Grimm, also Jakob Bodmer considered that (especially on the example of Switzerland) the severe climate influenced the speech peculiarities, prevalence of consonants.

In the work L. Weisgerber's opinion has been shared, he himself following A. Bach (rendered in the second edition of "German Dialectology"), that "a dialect is a part of spirituality" and a linguistic worldview of the people who formed the appropriate dialect with its spiritual power.

Supposedly, due to the multifaceted economic links of an appropriate people with its territory, and due to the fact this link is ideological. the unity of a territory and a people is historic and has been conditioned by a deep tradition. A linguistic sign, nomination and the appropriate association has been loaded with the historically significant reality and semantic, being important solely for this people. The interrelation of a territory and its inhabitants, due to the intrinsic essence and comprehensiveness of the linguistic worldview, is only of an ecological character. It is hard to match a non-ecological economics to the life of a local farmer, who has "conquered" the neighbouring forests, valleys and fields with the names, that is, not only with an axe, a spade..., but also with their names. There is a great harmony between them: their movement from the native lands is both the destruction of the semantic structure and the elimination of Weltanschauung.

Now we are interested only in the phenomenon of "spatial attachment" as a dialect and an ecological structure have "the principle of spatial attachment in common": the people, speaking an appropriate dialect, inhabit an appropriate territory and is engaged in the economic activities. On the example of Georgia it is observed that a peculiar economic structure is traditionally the activities of the people having an appropriate dialect. For a farmer, living in this or that region, a dialect is not simply a variant of the common language, but it is a peculiar form to linguistically comprehend the objects and, thus, it is relevant together with the literary language. The link of a dialect with a territory does not imply its limitation within the geographical boundaries, it is only a contouring of a territory. Judging from "the principle of spatial attachment", it might be said that the link with the environment is spiritual and historic, and has not been strengthened by a material tradition. This tradition has been formed by the unique economic activities. All this, as already said, indicates the spiritual unity, and makes the bases of the inhabitants being. I think that the destruction of this unity means to destroy the basis of their being. "Spatial attachment" is not a external link with the environment, this link is *internal*. Dialects make the basis which make the demands and needs of this part and which has been elaborated

by the history of the population. This is the same with the economic activities. The inhabitants succeed in the very branches having descended from their ancestors. This is the tradition developed through a long course of history, nearly an archaic one, and this is the difference between an individual, speaking one dialect, from another individual, speaking another one. Thus, the mentioned tradition, besides the fact that it has descended from the ancestors, is also an *internal program* of action, and makes the psychology distinguishing one dialect-speaker from another.

Both an ecological structure and a dialect are historically stable and not permanently changeable. The first is a constituent of a nation's common economics, the second being a caterer for a literary language, and there is no contradiction between them: besides, ecological structures enrich the national economics from various sides. A dialect, as a spiritual formation, is not solely a firm structure and a caterer for a literary language, but it itself is an active basis for the folk art (e. g. Khevsurian poetry) and for a great poet (see Vazha-Pshavela).

ლინა რუსაძე

სოფელ ჭყვიკის ტოპონიმთა XIX-ის II ნახევრის საბუთების მიხედვით

1861 წლის 19 თებერვალს იმპერატორ ალექსანდრე II-ის ხელმოწერით გამოქვეყნდა მანიფესტი, რომლითაც გაუქმდა ბატონყმობა რუსეთის იმპერიაში. 1864-70 წ.წ. ეს პროცესი ეტაპობრივად განხორციელდა საქართველოში. თბილისის გუბერნიაში მანიფესტი ძალაში შევიდა 1864 წელს, ქუთაისის გუბერნიაში — 1865 წელს, უფრო მოგვიანებით კი — დასავლეთ საქართველოს სხვა კუთხეებში.

ქუთაისის გუბერნიაში გლეხთა მიწათმოწყობის მოსამზადებელი სამუშაოები გაგრძელდა 1865 წლიდან 1868 წლამდე, რის შემდეგაც დაიწყო მოსახლეობის პირად სარგებლობაში მიწების გადაცემა. გამიჯვნის დროს, საზღვრების მითითებისას, დოკუმენტურად დაფიქსირდა არსებულ ტოპონიმთა დიდი ნაწილი.

ქუთაისის სახელმწიფო არქივში დაცულია მიწათმოქმედებისა და სახელმწიფო ქონებათა სამმართველოს დოკუმენტები, რომლებითაც ირკვევა, რომ ქუთაისის მაზრაში შემაჯავლ სოფელ ჭყვიკში ზემოთ აღნიშნული მიწების გამიჯვნის პროცესი 1880-1915 წლებში მიმდინარეობდა (ქსა, ფ. 18, №823).

მიწების გადაცემა ძირითადად 1883 წელს დასრულდა, 1915 წლამდე კი გაგრძელდა ამ ტერიტორიების სასამართლო დოკუმენტებით განმტკიცების პერიოდი.

ქუთაისის სახელმწიფო არქივში ჩვენ შევისწავლეთ სოფ. ჭყვიკის მიწათა გამიჯვნის ყველა საბუთი. რადგან ისინი რუსულ ენაზეა, მოსალოდნელი შეცდომების თავიდან აცილების მიზნით, ადგილთა სახელების დასაზუსტებლად დღევანდელი ვითარებაც გამოვიყენეთ ამოსავალ ფორმად; დოკუმენტში დაფიქსირებული ტოპონიმთა შევუპირისპირეთ ორი სოფლის — ზედა და ქვედა ჭყვიკის ახალ მონაცემებს და ჩვენს მიერ შედგენილმა კლასიფიკაციამ ასეთი სახე მიიღო:

1) ტოპონიმები, რომლებიც დღესაც იმავე ფორმით დასტურდება: აბხაზოულა, გძელა, ვაშლარა, დობილო, პარტახი, მარიამოული, საფინია... სულ 70 ტოპონიმი (რაც საერთო რაოდენობის 73,05%-ია).

2) ტოპონიმები, რომლებიც განსხვავებული ფონეტიკური ვარიანტებითაა შემორჩენილი:

ბოქვის საგორავა — ბოქსაგორავა

ბატონოურია — ბათალოური

საყვერბია — საყორბია...

საგულისხმოა, რომ თვით XIX-ის ხელნაწერში ერთი და იგივე ტოპონიმი სხვადასხვაგვარად მოიხსენიება;

მაგ: მაწაქნარა — მაწაქლარა

ბექის საგორავა — ბოქვის საგორავა.

ქაცრეფუანი — ქეცრეფოვანი... და ა.შ.

თანამედროვე ადგილობრივი მოსახლეობაც ტოპონიმთა გარკვეულ ნაწილს განსხვავებული ფონეტიკური ვარიანტებით წარმოთქვამს. მაგ: მაღალოური — მანდლოური — მაღველოური; შემახეთი — შამახეთა, ჩიმაგოული — ჩიმაგოულა და სხვა. ტოპონიმთა ვარიანტულობის ორივე ეს ფაქტი მიუთითებს იმა-

ზე, რომ ქართულ ტოპონიმთა რუსულენოვანი სახესხვაობა ყოველთვის შეცდომად არ უნდა ჩავთვალოთ (ანბანთა შეუსაბამობის გამო, ზოგჯერ ესეც დასაშვებია; შესაძლებელია, მომხდარიყო ტოპონიმთა მექანიკური დამახინჯება მიწისმშობთა მიერ, მაგრამ, არაიშვიათად, ფონეტიკური ვარიანტები XIX საუკუნის დოკუმენტშიც დასტურდება).

3) დოკუმენტისეულ ტოპონიმს დღეს რამდენიმე სახელი აქვს შენაცვლებული: ლაშაყარი — ჭიკოიას ეზოები, ლაშაყარი, ნაისლარა, ნაბოსლევი. ამგვარი შემთხვევები მცირეა.

4) დღევანდელი ერთი ტოპონიმი მაშინდელ რამდენიმე ტოპონიმს აერთიანებს: ფერდი — ფერდი, ფერდალა, ფერდალას ბოლო, ფერდალას ტყე, ფერდალას საყანე, ფერდალას გვერდის საწისქვილო...

მარიამოული — მარიამოულის თავი, მარიამოულის სამოსახლო, მარიამოულის თავის ტყე.

ამ ტიპის ტოპონიმთა განხილვისას გაჩნდა მოსაზრება, ხომ არ მოხდა ადგილის სახელის ხელოვნური, მიზანმიმართული დაშლა მაწისმშობთა მიერ. ამაზე მსჯელობა ჩვენ შესაძლებლად მიგვაჩნია სხვა სოფლებში მოძიებული მასალების შებერისპირების შემდეგ (ტოპონიმთა ამგვარი კვლევა სოფ. ჭყეპის მაგალითზე ამ მიმართულებით გადადგმული პირველი ნაბიჯია).

5) ტოპონიმები, რომლებიც გასული საუკუნის დოკუმენტში დადასტურდა, დღეს კი ვერ დავაფიქსირებთ:

ასავალა, ქლიოვანა, ბურგნალა, ნასკეურა, კუნჩხუთური ≈40 ტოპონიმი

6) საარქივო მასალაში მოძიებული ბევრი ტოპონიმი დღეს იშვიათად გვხვდება, ზოგ მოხუცს ახსოვს. ან ჩვენი ჩაკითხვის შემდეგ გაიხსენეს:

ზვარეთის დღე||საწნახელა, კვარკვალიტა, ტურასხვრელი...

7) ზედა და ქვედა ჭყეპში დღეს არსებული ზრქივისეულ საბუთებში დაუფიქსირებელი ტოპონიმები ორ ჯგუფად შეიძლება დაიყოს:

1. ტოპონიმები, რომლებიც რეფორმის შემდგომ პერიოდში, ე.ი. მოგვიანებითაა წარმოქმნილი:

ნესტორას წყარო, ხუციშვილის ნამოსახლი, შალიკოს ეზოები, სახაზო, გორელების ხიდი...

2. ტოპონიმები, რომლებიც რაღაც მიზეზით ვერ მოხვდა დოკუმენტში: ოკრაბუა, მაცხოვრის ფეხი, სათემო... ამას მათი არქაული ხასიათი გვაფარაულებინებს. კერძოდ, როგორც ვნახეთ, ისინი ან ზანური ენის მოდელითაა გაფორმებული, ან ქრისტიანულ რელიგიას უკავშირდება.

8) ამ ჯგუფში გაერთიანდა ძველი და ახალი ტოპონიმები, რომლებიც დღეს ერთმანეთის პარალელურად გამოიყენება:

ვახტანგოულა || ტყემლებიანი

ახაზოული || ადესებიანი

მიგრაციისა და სოფლის ურბანიზაციის პირობებში დავიწყებას ეძლევა ტოპონიმები, რომლებშიც ქართველი ერის ისტორია, ცნობიერება და სამყაროს ხედვაა ასახული. ამიტომ, არქივში დაცული გასული საუკუნის მასალის გამოძიება, შესწავლა და დღევანდელ ვითარებასთან შედარება ძალზე მნიშვნელოვანი იქნება მრავალმხრივ საინტერესო დასკვნების გამოსატანად.

დამოწმებული ლიტერატურა

ქსა, ფ. №18, საქმე №823 — ქუთაისის სახეომწიფო არქივი, ფონდი №18, საქმე №823.

L. Rusadze

Place-names of the Village of Chqepi According to the Documents of the Second Half of the 19th Century

Summary

On February 19, 1861, the Manifest, undersigned by Emperor Alexander II, was published abolishing the serfdom in the Russian Empire. This process had been gradually realizing in Georgia for 1864-1870. The Kutaisi State Archive still possesses the documents describing the above-mentioned process in the village of Chqepi (KFA, F N 18, C. N 823).

The comparison of the place-names in the Archive data and those of existing today shows an interesting situation:

- a) up to 70 place-names occur with the same form today;
- b) some place-names have been retained with different phonetic variants;
- c) up to 40 place-names have not been attested now a days,
- d) a place-name, evidenced in the document, has been substituted with several other names;
- e) today`s one place-name unites several older ones;
- f) there are several place-names in the village of Chqepi which have not been evidenced in the Archive documents;
- g) parallel use of an old and a new place-name has been attested

ჯულიეტა რუხაძე

ხულა – სამეურნეო და საკარლური ნაბაზოზა

ხულა კარმიდამოს ანსამბლების ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი ნაწილია. იგი ორგანულად არის ჩართული დასახელების საერთო სისტემაში

XIX საუკუნის ბილოს და XX საუკუნეში ხულა ხშირად ბელღის სინონიმად იხმარება, რადგან ისინი კონსტრუქციულად ერთმანეთს ჰგავს და მათი ფუნქციური სხვაობა არ არის გამოკვეთილი. ამის გამო მონათხრობებსა და ხალხურ ზეპირსიტყვიერებაში ორივეს შესახებ არსებული მაგიური, მითოსური რწმენა-წარმოდგენები და წეს-ჩვეულებები — ახალდაქორწინებულთა პირველი ღამის თევა და სხვა მსგავსია, მაგრამ ღამის გასათევე სასტუმრო ოთახად ძირითადად მხოლოდ ხულაა მიჩნეული.

ხულასთან დაკავშირებული მასალა სხვადასხვა ყოფითი მონაცემებისაგან შედგება. ერთია დღემდე შემორჩენილი ცნობა ხულის, როგორც სამეურნეო-საკუჭნაო ნაგებობის შესახებ. იგი დასავლეთ საქართველოს ყოფის მონაცემების მიხედვით, რომელიც ძირითადად XIX-XX სს. ენება ხმელი ხილისა და ნაჭუჭმაგარი მცენარეულის — თხილის, კაკლის სათავსია. იქ ინახავდნენ აგრეთვე არაყს, ყოველგვარ ხილს და ბოსტნეულს; ხულა ტანსაცმლის და სხვა ინვენტარის შესანახავადაც გამოიყენებოდა.

ხულა, როგორც ბეღელი, ძირითადად ეზოშია მოთავსებული, იგი ბეღელზე პატარა, კვადრატული ან მოგრძო ფორმის და ნაკლები ღირსების საშენი მასალით არის აგებული. ჩალით, ისლით, ყავრით ან კრამიტით დახურული ხულა¹, ერთსართულიანი და ერთოთახიანი, ვრძელღობიანი ნაგებობაა. ღობის თავის და ზღურბლის ხის ფოსოში ხის ცალფა კარი საყუნწურითაა ჩასმული ან აჯამით დამაგრებული.

ხულა მთლიანიც იყო და თვლებად დაყოფილიც; ზოგიერთ ხულაში კედლის თაროების არსებობაც დასტურდება.² თარო გამოყენებული იყო სხვადასხვა თესლეულისათვის განკუთვნილი ჭურჭლის, ცხიმის, ყველის ქილების/ხალმების, თაფლის და სხვა პროდუქტის შესანახად³

ზემო რაჭაში ხულას უწოდებენ საითო საძოვრებსა და სათიბებზე აგებულ, ყავრით, ქვით ან ბალახით დახურულ ხის ქონს-ჯარგვალს, სადაც რძის პროდუქტებს ინახავენ და მწყემსი ქალები იძინებენ. ქონში გამართულ ყვერბზე საჭმელს და ყველს ამზადებენ, კედელზე მოწყობილ თაროებზე კი სხვადასხვა საჭირო ინვენტარია დალაგებული.⁴ სოფ. ზიდემულებში (ზ. რაჭა) მეველეს და-

¹ ჯ. რუხაძე, ხალხური აგრიკულტურა დასავლეთ საქართველოში, 1976, გვ. 105.

² ჯ. რუხაძე, სამეურნეო დანიშნულების ნაგებობანი რაჭა-ლეჩხუმში და სვანეთში, მსე, 1963, გვ. 103.

³ ჯ. რუხაძე, ხალხური აგრიკატურა... გვ. 106.

⁴ მასალები საქართველოს შინამრეწველობის და ხელოსნობის ისტორიისათვის (ალმაშენებლობა და ავეჯი) თბილისი, 1976, ტ. 1 გვ. 97.

⁵ ჯ. რუხაძე, სამეურნეო სათავსები, საქართველოს ისტორიულ-ეთნოგრაფიული ატლასი, მასალები 1980, გვ. 119.

⁶ თ. ოჩიაური, ახალი ტიპის საცხოვრებელი ნაგებობანი ონის რაიონში მსე, IX, 1957, გვ. 14

მის გასათვლად (დათვის რომ ყანა არ შეეჭამა) ყანებში მოწნული ქოხი-ხულა იდგა.

ქვ. რაჭაში ბავშვები თამაშობის დროს სახელდახელოდ ამენებულ სახლს ხულას ეძახიან.² ხოლო დასავლეთ საქართველოს ზოგიერთ რეგიონში პატარა სახლ-ქოხზე და სახელდახელოდ აგებულ სახლზე ამბობენ, რომ ის ხულა-ხუხუ-ლაა.

კახეთში ხულა ჩალით ან ნამჭით დახურული მრგვალად მოწნული ერთსა-ნათურიანი ნაგებობაა, რომელშიც მარცვლეული, ფქვილი, პარკოსნები და სხვა მარაგი თავსდება.⁴

მესხეთში ხულა პატარა ერთოთახიანი სახლია.⁵ ხულა ფერეიდნელ ქარ-თველებში გამოყენებულია რძისა და ყურძნის პროდუქტის სათავსად.⁶

XIX საუკუნის საბუთების მიხედვით ხულა და ბელელი მეურნეობის პრო-დუქტისათვის გათვალისწინებული ორი სხვადასხვა ნაგებობაა.

1861 წლის ყმობიდან განთავისუფლების ერთ საბუთში, რომელიც ჩოხა-ტაურის მხარეთმცოდნეობის მუზეუმში ინახება, საკარმიდამო კომპლექსში სხვა ნაგებობებთან ერთად ხულა და ბელელია დასახელებული.⁷

1866 წლის დოკუმენტში, რომელიც პეტერბურგის ისტორიულ არქივშია დაცული და მეგრულ კარმიდამოს ეხება, ხულა ასევე ცალკე ნაგებობად არის მოხსენიებული.

1870-იანი წლების საბუთებში სადაც, გურული კარმიდამო აღწერილი, ვეღვან ბელელი და ხულა ორი სხვადასხვა ნაგებობაა.

ხულა საცხოვრებელი სახლის ინტერიერის ნაწილია იმერეთის კარმიდამოს რაფიელ ერისთავისეულ აღწერილობაში, რომელიც 1876 წლით არის დათარი-ლებული.¹⁰

ხულა გვხვდება საცხოვრებელი სახლის ინტერიერშიც (ქვ. იმერეთი, ჩოხა-ტაურის რაიონი). ხულას აგებდნენ აგრეთვე სხვა სამეურნეო ნაგებობებთან ერთად. იცოდნენ ბეღლისა და ხულის, მარნისა და ხულის ერთმანეთის ვვრდზე აგება (წყალტუბოს რ-ნი, ტყიბულის რ-ნი). ხშირად ხულა ბეღლის ოთახის, მარნის ოთახის ან სასტუმრო ოთახის სახელით იხსენიება.¹¹ რაჭაში, სოფელ ხიდელში ხულას ეძახდნენ სახლში ერთ პატარა ოთახს, რომელსაც ახლდაქორწინებულთათვის, საფქვილე სკივრების და საწყაოებისათვის იყენებ-დნენ.¹²

¹ ზემო რაჭა, სოფელი ხიდელში, მხრობელი ძაბუ ნიკოლოზის ასული ხიდელელი, 66წ.,

1993

² ავტორის საველე დღიური, რაჭის ეთნოგრაფიული ექსპედიცია 1979, რვ. 1

³ ავტორის საველე დღიური, ბაღდადის რ-ნი, 1983, რვ. 1.

⁴ მასალები საქართველოს შინამრეწველობისა... ტ. I, თბ., 1976, გვ. 97

⁵ ეთნოგრაფ. თინა ივლაშვილის ზეპირი გადმოცემით

⁶ ავტორის საველე დღიური, 1984, სოფელი ვაზისუბანი. ასეთივე მასალა გადმოცა ეთნო-გრაფმა გ. გოცირიძემ

⁷ ჩოხატურის მხარეთმცოდნეობის მუზეუმში არქ. ფ. 1 68-719, ფ. ყაჭიშვილის მასალა

⁸ ЦГИА СССР Ф. 869 I, 1866 #545 об устройстве помещичьих крестьян в мингрелии, 1886 г.

⁹ . ენსმ. №5423, №2699, №5658, №2670 №2694

¹⁰ P. Эристов, Очерки Имеретин в сельскохозяйственном отношении, Тиф. 1876

¹¹ გ. რუხაძე, მ. საზარაძე, სამეურნეო სათავსები, საქართველოს ისტორიული ეთნოგრაფიული

ატლასი (მასალები) 1980, თბ., გვ. 110

¹² სოფელი ხიდელში, დასახ. მასალა..

ყოფითი და ისტორიული წყაროების მონაცემების მიხედვით ცხადია ბელისა და ხულის სხვადასხვა მნიშვნელობა, ეს ჩანს აგრეთვე რაფ. ერისთავის მიერ ტერმინ მეხულეს განმარტებისას მეხულე განაგებდა ბელელს, სადაც ინახავდნენ ღომს, ფქვილს, მარილს, კაკალს, ლობიოს, მუხუდოს, ცერცეს და სხვა სურათს.¹ მეხულე, ისევე როგორც მზარეული, ხაბაზი, მელომისცხრილე და სხვა სამეგრელოს მთავრების საოჯახო თანამდებობა იყო, რომელიც სახლთუხუცესის განმგებლობაში შედიოდა. ჩანს, ბელელმა შეინიგთა ხულის ფუნქციები, მაგრამ ტერმინი დარჩა. გასათვალისწინებელია ის გარემოება, რომ დას. საქართველოში ბელლის ფუნქცია ოდითგანვე ღომის თაველის შენახვა იყო, ხოლო ამ მარცვლეული კულტურების შემცირების შემდეგ მასში სხვა პროდუქტების მოთავსებაც დაიწყო. ასეთივე ვითარებაა ხულის მიმართაც. უნდა ვიფიქროთ რომ მეხულის ფუნქციაში სხვა სამეურნეო ნაგებობების დაცვაც შედიოდა. რადგან ცალკე სამეურნეო ნაგებობების გამგებლის აღმნიშვნელი თანამდებობა არ არის ცნობილი. როგორც აღვნიშნეთ რაფ. ერისთავი ბელელს და ხულას ანსხვავებს, მათ ძირითადად მსგავსი სახეობის ნაგებობად მიიჩნევს, მაგრამ სხვაგან ბელლის განმარტების დროს მის გამგებლად მეხულეს ასახელებს, რაც საესეებით კანონზომიერია, რადგან ხულას, ბელელს და სხვა სამეურნეო ნაგებობას ერთი მეთვალყურე-გამგებელი მეხულე ჰყავდა.

საყურადღებოა 1736 წლის ორბელიანთა ნასყიდობის წიგნი, სადაც მარნის გვერდით ოთახია ნახსენები.² რადგან ყოფის მონაცემებში ასეთი შემთხვევა გვაქვს, სავარაუდებელია, რომ მარნის გვერდით ოთახი ხულა იყოს. გასათვალისწინებელია აგრეთვე ზემო რაჭაში ბელლის გვერდზე პატარა ოთახი დეფანი, სადაც სხვადასხვა საოჯახო ავეჯს და ინვენტარს ინახავდნენ, ხოლო საქაროების დროს გამოყენებული იყო, როგორც „ნეფე-დედოფლის“ საწოლი. ალბათ ეს ოთახიც ხულის ფუნქციას ასრულებდა.

აღნიშნული ფაქტობრივი მასალის აღწერით ტექსტი პირველხარისხოვანი ეთნოგრაფიული წყაროა და ინტერპრეტაციის ფართო ასპარეზს იძლევა:

მნიშვნელოვანია ის ეთნოგრაფიული მასალა, სადაც აღნიშნულია ხულათან დაკავშირებული რიტუალები და წეს-ჩვეულებები, ხულის საკრალური მნიშვნელობა.

დღესასწაულებში დიდი ადგილი ეთმობა სამეურნეო ნაგებობებთან და თავსებთან, განსაკუთრებით ბელელთან და ხულასთან დაკავშირებულ რელიგიურ-მითოსურ წეს-ჩვეულებებს. ამათგან აღსანიშნავია ახალიწლის დღესასწაული. მაგ. ახალიწლის რიტუალური პურები — „კაცა ბასილა“ ან „წმინდა ბასილი“, რომელიც მამაკაცის სახელზე ცხვებოდა და ზოგჯერ ფალოსით იყო გასაქვნი, ხოლო „კერია“, „კერია-ბერია“, „წლისთავი“ ხშირად ასტრალური ნიშნით, ამ ნაგებობების მისალოცს წარმოადგენდა. მიმლოცველი ვარკვეული ტყვიერი ფორმულით და ნაყოფიერების შეთხოვნით კვერებს ან მათგან ჭრილ ნაწილებს ნაგებობაში მოათავსებდა. ეს რიტუალი მოწოდებული სხვადასხვა მავიური მოქმედების შესრულებით უხვი მოსავალი მიეღო და ქონლისა და ადამიანის გამრავლება გამოეწვია. ეს საკრალური ნაგებობების პურ-კვერების ურთიერთზემოქმედების ძალით უნდა მიღწეულიყო. პურ-კვერების თუ ნაგებობა-სათავსების ორნამენტი საკულტოა, მათი ცენტრალური

¹ შ. მურიე, კ. ბოროზინი, რაფ. ერისთავი, ბატონყმობა საქართველოში. ტფილისი 1920

² ექ. თაყაიშვილი, საქართველოს სიძველენი, ტ. I ტფ. 1920, II, 1909 III

³ ოჩიაური, დასახ. ნაშრომი, გვ. 13ჯ.

პოზიციაა მზის ემბლემა, უძველესი კულტურული მონაპოვარი.¹ ასევე ძლიერ განვითარებული მაგიური რწმენის გადმონაშთია ბობლას ეპიტეტიტ წარმოდგენილი ჯულის რიტუალი,² რომელშიც ბელის კარზე ფიზიოლოგიური აქტის სიმულაციაა წარმოდგენილი; მასში ნაყოფიერების გამოწვევის თავისებური წესია ჩადებული და აგრარულ წარმოდგენებში პოულობს ახსნას. აღსანიშნავია, რომ ბალ-ბელელი სვანეთში ფართო მნიშვნელობით იხმარება. „ბალ“-ბელელი ვრცეა არამარტო საცხოვრებელი ნაგებობის ერთ ნაწილს, რომელშიც ბელელი იყო მოთავსებული, არამედ სხვადასხვა მოცულობისა და სახის ორნამენტებით შემკულ დიდ სათავსებს — კილობნებს და ბუნებრივია რომ ჯულის რიტუალი მათ წინ უნდა შესრულებულიყო (შდრ. ტერმინი „მეხულე“ და „ბალ“-ის ფუნქცია).

აღნიშნული სხვადასხვა საწესო მოქმედება ხალხური ზეპირსიტყვიერების ერთ საყურადღებო ვითარებას არკვევს. ცნობილია ღვთაებრივი პერსონაჟების ნადირთ მფარველის სასიყვარულო ინტიმური შეხვედრები ბელელსა და ხულაში, მაგ. ოქროსთმიანი დალი და მონადირე (სვანური ვარიანტი), ტყაშიმადა და მონადირე (მეგრული ვარიანტი)³ ღამეს ათევენ ბელლის ან ხულის თავზე-თავანზე, ბელელში ან ხულაში, ან ბელლის თვალში. მწერალი დემნა შენგელაია აღნიშნავს, რომ დასავლეთ საქართველოში გავრცელებული თქმულების მიხედვით ვაჟაკი ალს (დალს ხ. ჩ. ჯ. რ.) შეიყვარებს და მასთან ხულის თავანზე წვება. ალი თავის სატროფოს სამაგიეროდ დოვლათს აძლევს, აღნიშნავს იმასაც, რომ ხულა დოვლათის ჭურჭელია, სადაც ბარაქის ღვთაება ალი იმყოფება.⁴ ისიც ცნობილია, რომ ოქროსთმიანი ალის გაქრობის ან მისი თმის შეჭრის შემდეგ (რომელშიც ალის ღვთაებრივი ძალაა) მონადირის ოჯახში დოვლათი ქრება და სიღარიბე დაისადგურებს. სხვა ვერსიის მიხედვით მონადირემ იცის, რომ დაიღუპება თუ სიყვარულის საიდუმლოს გასცემს. მან სიტყვა გატეხა, ცოლს ყველაფერი უამბო და სასტიკად დაისაჯა, ნადირობის დროს ტყაშიმადა ირმის სახით მოევლინა, კლდეზე აიყვანა და გააქვავა. მსგავსია ოსური ლეგენდა ხაირაგების შესახებ. ქალი ხაირაგი დოვლათის მომცემია. ხაირაგთან სატრფიალო ურთიერთობის შემდეგ მონადირეს სხვა ქალის სიყვარულის უფლება არ აქვს.

ბელლისა თუ ხულის თავანზე დალისა და მონადირის ფიზიოლოგიური აქტი. დოვლათით ავსებს საყვარელი ადამიანის ოჯახს და იმ ადგილს, სადაც ეს აქტი სრულდება. ეს პოპულარული თქმულება ღვთაებრივი წყვილის დალისა და მონადირის სიყვარულზე, რომელსაც ხანგრძლივი ტრადიცია აქვს, გვეხმარება ნაყოფიერებასთან დაკავშირებული რიტუალების უძველესი სახის დადგენაში.

აღნიშნული რიტუალები ოდესღაც ძლიერ განვითარებული მაგიური რწმენის გადმონაშთია, რომლის მიხედვით შეუღლება ბუნების ძალებზე ზემოქმედების ერთ-ერთ უძველეს საშუალებად ითვლება, მას შეუძლია ნაყოფიერების და კეთილდღეობის მოტანა.⁵ ამ ნაგებობების ფუნქცია საქორწინო რიტუალში

¹ რუხაძე, ხალხური აგრიკულტურა... გვ. 164.

² ჯ. რუხაძე, ხალხური აგრიკულტურა... გვ. 164.

³ ვ. ბარდაველიძე, ქართული (სვანური) გრაფიკული ხელოვნების ნიმუშები, თბილისი 1959, გვ. 114.

⁴ ავტორის საველე დღიური, 1977 მარტვილის რ-ნი, რვ. 1; ელენე ვირსალაძე, ქართული სა-მონადირეო ეპოსი, თბილისი, 1961, გვ. 30, 79; აბ. ცანავა, ქართული ხალხური ზეპირსიტყვიერების საკითხები, თბილისი 1970, გვ. 143.

⁵ დემნა შენგელაია, თხზულებანი, ტ. IV. თბილისი 1972, გვ. 300-302.

გარკვეულ ტიპოლოგიურ მსგავსებას ამჟღავნებს შუამდინარულ მითოლოგიურ მასალასთან.¹

საკრალური ქორწინების რიტუალურ ტექსტში აღნიშნულია, რომ გიპარში ხდებოდა ნაყოფიერების რიტუალი უხვი მოსავლის უზრუნველსაყოფად. გიპარი არის „ბელელი“ ე.ი. ის ადგილი, სადაც ინახება მარცვალი, სადაც ხდება ჩასახვის საიდუმლო. გიპარის დანიშნულებაზე მიგვანიშნებს აგრეთვე შედარებით გვიანი ხანის ტექსტი-ისინის დინასტიის სამეფო ჰიმნები.²

ბელლისა და ხულის ასეთი მნიშვნელობა სცილდება რელიგიისა და მითოლოგიის ვიწროდ გაგებულ ინტერესს და ზოგად მნიშვნელობას იძენს.

ამ ნაგებობათა მიმართ არსებული საკულტო მოქმედების გადმონაშთი თითქმის დღევანდლამდეა დაცული ხალხის ყოფაში. განსაკუთრებულ ყურადღებას იქცევს ბელელში ან ხულაში ახალდაქორწინებულთა პირველი ღამისთვის ჩვეულება, რასაც გამრავლებისა და სიუხვის დასაბეველად სიმბოლური მნიშვნელობა ჰქონდა.

როგორც აღვნიშნეთ, მთის რაჭაში ახალდაქორწინებულთათვის „ღეფანი“ იყო განკუთვნილი.³ ზემო რაჭაში დასტურდება ნეფე-პატარძლის ბელლის თავზე ან ბელლის თვალში დაწვენა. „ბელლის დაბალ ტიხრულში თომს და მიჩეჩურს (ბალახებია) ჩააგებდნენ და პატარძალს პირველ ღამეს იქ დააწვენდნენ. ბელლის გვერდით ოთახში, რომელსაც სასტუმრო ოთახს, ხოლო ზოგან ხულა ეძახიან, დასტურდება არა მარტო ახალდაქორწინებულთა პირველი ღამისთვის ჩვეულება, არამედ მათი გარკვეული დროით ცხოვრების წესი.⁴

თუ მოყვანილი ფაქტობრივი მასალა დამაჯერებლობას მოკლებული არ არის, მაშინ შეიძლება ითქვას, რომ ხულასთან და ბელელთან დაკავშირებულ ყველა მოქმედება, რომელიც უხვი მოსავლის მისაღებად სრულდებოდა, უშუალოდ იყო დაკავშირებული ნაყოფიერების მაგიასთან და მიწათმოქმედების კულტში დიდ როლს თამაშობდა.

აღნიშნული რწმენა-წარმოდგენები და მითოლოგიური შეხედულებები, რომლებიც თავის სათავით წარმართული რწმენის სამყაროსდან მომდინარეობს, სცილდება საქართველოს ფარგლებს, დიდ მსგავსებას იჩენს შუამდინარეთის ქვეყნების უძველეს რელიგიასთან და ამდენად ტიპოლოგიური პარალელების დადგენის შესაძლებლობას იძლევა. ეს პარალელი წეს-ჩვეულებების უბრალო გადანაცვლებას არ ნიშნავს, ის ახსნილია სხვა (შუამდინარული) კულტურის საფუძველზე და ერთნაირ ღირებულებად არის მიჩნეული. ამ შემთხვევაში საკრალური ქორწინების სარიტუალო მითის უპირატესობას ის წარმოადგენს, რომ ეს შეხედულება დადასტურებულია არა მხოლოდ რიტუალურ პურ-კვერებზე, ვულის რიტუალში, მატერიალური კულტურის ნიმუშებსა და მითებში, არამედ როგორც საკულტო მოქმედების გადმონაშთი დღევანდლამდე დაცული არამედ როგორც საკულტო მოქმედების გადმონაშთი დღევანდლამდე დაცული ხალხის ცოცხალ ყოფაში. ჩვენს მიერ განხილული სამივე მასალა ერთ ძალიან კომპოზიციას ქმნის და მნიშვნელოვანია აღნიშნული საკითხის სწორად გაგებასათვის.

ეთნოგრაფიული მასალის და ლიტერატურული თუ ისტორიული წყაროების მიხედვით ხული-ხულას რამდენიმე მნიშვნელობა იკვეთება. 1. ხულა ინდ-

¹ Б. А. Богоевский. Земледельческая религия Афин, т. I, Петербург, 1961, с. 148.

² ზ. კიკნაძე, შუამდინარული მითოლოგია, თბ. 1979, გვ. 247-255, 249.

³ თ. ოჩიაური, დასახ. ნაშრომი, გვ. 19

⁴ ავტორის საველე დღიური, ტყიბულის რაიონი 1973, რვ. 3, გვ. 204.

⁵ ავტორის საველე დღიური, ზემო რაჭა, 1979, არქ. რვ. 1, გვ. 28, რვ. 3, გვ. 124.

ვიდუალური ოჯახის მთელი სამეურნეო კომპლექსის ერთი ნაწილია — ნაგებობაა სხვადასხვა სშრალი პროდუქტისათვის, სამეურნეო ჭურჭლისა და ნივთებისათვის ან სახლის შემადგენელი ნაწილია — სათავსია ამავე დანაშნულებით.

ლექსიკოგრაფიული მონაცემებით (ნ. ჩუბინაშვილი, ა. შანიძე,¹ ს. იორდანიშვილი,² განმარტებითი ლექსიკონი 1964, 1990 წლის გამოცემა) ხულა სხვადასხვა დანიშნულების ოთახი-ფარდულია, მარცვლეულის, ბოჭკოვანი კულტურების და ხმელი ხილისათვის განკუთვნილი.

2. ხულა — პატარა სახლი-ქოხია, ღამის დროებითი გასათევია, რომელსაც სხვადასხვა მიზნით იყენებენ.

3. ხულა მისი ძირითადი ნიშნებით ნაყოფიერების ძალებთან დაკავშირებული საკრალური ნაგებობაა, რომელშიც აისახა საზოგადოების შეხედულება გარე სამყაროზე და მისი კავშირი სამეურნეო გარემოსთან.

ხულასთან დაკავშირებული საკმაოდ მოარული ლეგენდა დალისა და ტყაშიფას სასიყვარულო კავშირზე, ასევე ყოფითი მასალა რელიგიურ რწმენა-წარმოდგენებსა და წეს-ჩვეულებებზე, რომელიც ნაყოფიერების და საერთოდ მოსავლის უზრუნველყოფისადმი მიმართულ მაგიურ-რელიგიურ ქმედებებს შეიცავს, არის უძველესი ტრადიციის შედეგი, ისტორიული ფორმებით მისი პერიპეტების წარმომჩენი. იგი პირველწყაროს მნიშვნელობის არის და სათანადო შექს ფენს ყოფისა და კულტურის თავისებურებათა ჩამოყალიბების და განვითარების პროცესს.

4. ძვ. წ. VI ს. ესოპესთან და შუა საუკუნეების აღმოსავლურ მწერლობაში „შიდ მთიებში“³ ისევე, როგორც ფეოდალურ ხანაში ხული/ხულა უკვე ლიტერატურული ფაქტია. იგი ამ ხანის ლიტერატურულ წყაროებში (ვეფხისტყაოსანი,⁴ შუა საუკუნეების საგმირო საფალავნო რიამანი მოსე ხონელის ამირან-დარეჯანიანი,⁵ თეიმურაზისა და რუსთაველის გაბაასება⁶ და სხვა) ნაგებობის-სრა, სასახლე, დარბაზი-გვერდი-გვერდ იხსენიება, ისინი, ბუნებრივია, განსხვავებულ ენობრივ ერთეულებს წარმოადგენენ.

ისტორიულ წყაროებში (ჯრუჭის სიგელი, ვახტანგ VI-სამართლის ძეგლი, დასავლეთ საქართველოს საეკლესიო საბუთები)⁷ ხულა სხვადასხვა დანიშნულების ოთახი-ფარდულია, რომლისთვისაც ქირას იხდიან და ეს ქირა შეიწირება. ტექსტებში ხულის მიწის ქირაც არის აღნიშნული. ამ დროისათვის ხულა საცხადობელი არ ჩანს და იგი არც შეიძლება ყოფილიყო, რადგან საცხოვრებელ სახლში ქირას არ იხდიდნენ ე.ი. ის საბაჟო სისტემას არ ექვემდებარებოდა. ბაჟის გადახდა მხოლოდ დაქირავებული ნაგებობისათვის იყო გათვალისწინებული.

ეთნოგრაფიული მასალის და ლიტერატურულ ძეგლთა თუ ისტორიულ წყაროთა და ლექსიკოგრაფთა მონაცემების ურთიერთშეჯერების გათვალისწინებით სხვადასხვა ეპოქის ფონზე შევეცდები გამოგვეთო ხულა-ხულის სახე.

¹ აკაკი შანიძე, ქართული ენის გრამატიკის საფუძვლები, თბილისი, 1973, გვ.398.

² ს. იორდანიშვილი, ესოპე ივანი, თბილისი, 1944

³ შვ. მთ. 1826, 4. 950, 3..

⁴ ვეფხისტყაოსანი 1974, თბ. ნ. ნათაძის გამოცემა 682 სტროფი, გვ. 220; ვეფხისტყაოსანი, დასახ. გამოც. 147 სტროფი.

⁵ თაინაშვილის ამირან-დარეჯანიანი 781, 4.

⁶ გაბაასება თეიმურაზისა და რუსთაველისა 95, 4.

⁷ ჯრუჭის სიგელი 55,5 (საისტორიო კრებული I. 1928); სამართ. VI, 561, 32 (1818წ.); დასავლეთ საქართველოს საეკლესიო საბუთები 124, 20 1730, დასახ. ნაშრ. 124, 15, 1730..

როგორც ვხედავთ, ხულა-ხულის შესახებ კომპლექსურად განხილული რთული სტრუქტურის შემცველი სხვადასხვა მასალა არსებობს. არგუმენტები მის შესახებ ნაკლოვანია. აღნიშნული მონაცემები განსხვავდება ინფორმაციის მოცულობით და შინაარსობრივად, ისინი დროის სხვადასხვა მონაკვეთს ეხება და სხვადასხვა წყაროდან მომდინარეობს. ხულა გენეტიკურად უძველეს ტრადიციას უკავშირდება, თითოეულში ამ ტრადიციის განვითარების სხვადასხვა პერიოდი ასახული, რთულია მისგან სხვადასხვა ფენის გამოყოფა, იმის დადგენა თუ რომელი ფენაა უძველესი. ხულაზე ზოგჯერ მკვეთრად განსხვავებული წარმოდგენა გვექმნება. ამასთანავე იგი მყარად ინახავს წინა ინფორმაციის ნაკვალევს. დროთა განმავლობაში ხულა-ხული თანდათან იძენდა ახალ შინაარს და გამოხატავდა მისი დროის საზოგადოების შეხედულებას.

ქართულ ხულას არ ეძებნება შესატყვისები სხვა ქართველურ ენებში და ამდენად ის უცხო ენობრივ სამყაროდან შემოსული უნდა იყოს, შესაძლებელია სპარსულიდან, სადაც დასტურდება ანალოგიური ფორმა მსგავსი მნიშვნელობით (ბერძნულიდან შემოსული?).¹

ის ფაქტი, რომ ხულის აღმნიშვნელი სიტყვა არ უნდა იყოს საკუთრივ ქართული და უცხო ენობრივი სამყაროდანაა შემოსული ჩანს, კიდევ ერთხელ ხაზს უსვამს ამ ნაგებობის რიტუალურ და საკრალურ მნიშვნელობას ქართულ სინამდვილეში. როგორც ცნობილია რიტუალურ (საკრალურ) დანიშნულების ობიექტების პირვანდელი სახელები ხშირად ტაბუირებას განიცდიან და სხვა სიტყვებით იცვლებიან და ზოგჯერ აღწერითი წარმოებისაა. შდრ. ამასთან დაკავშირებით აღწერითი წარმოების სლავური "Медведь" თაფლის მჭამელი, რომელმაც შეცვალა ინდო-ევროპელთათვის რიტუალურად მნიშვნელოვანი „დათვის“ აღმნიშვნელი უძველესი საერთო ინდო-ევროპული სიტყვა (შდრ. „аркiос“ ბერძ. „დათვი“).²

¹ მზია ანდრონიკაშვილი „ნარკვევები ირანულ-ქართული ენობრივი ურთიერთობიდან“, II გვ. 249T..

² В. Гамкрелидзе, Вяч. Вс. Иванов, индоевропейский язык и индоевропейцы II, 1994, гл. 497.

J. Rukhadze

KHULA — AN OUTHOUSE AND SACRED BUILDING

Khula is an outhouse for dry foodstuffs. At the same time it is an object of the worship of powers of fertility, reflecting the cosmogonic view of the outer world and its relation to the household environment.

Beginning with the feudal period, khula is a literary fact, being mentioned alongside other structures (sra "palace", sasakhle "edifice", paiazi "chamber") in literary sources. These terms naturally constitute different ethnolinguistic units.

In historical sources khula is a structure designed for a smithy and for the storage of candles and incense. In church documents khula is a room-shed for which rent is paid, and the rent is given as an offering. Even the land rent of khula occurs in the text.

Khula-khuli is genetically linked with an ancient tradition, both terms reflecting different developmental periods of this tradition. The fact, that the word **khula** does not seem to be Georgian, appears to have entered from a foreign language source underscores the ritual and sacred meaning of this structure in Georgian life.

The original names of objects of ritual (sacred) purpose are often subject to tabooing, being replaced with other words, and are occasionally of descriptive derivation. Cf. the Slavic **medved** of descriptive formation: "eater of honey", which replaced the ancient word denoting "bear" — a word of ritual significance for Indo-Europeans (cf. Greek "bear")¹

¹ Th. V. , Gamkrelidze and Vyach. Vs. Ivanov, *Indo-European and the Indo-Europeans*, II, Tbilisi, 1994, p. 497 (in Russian).

ამერიკის სინარქულიზმი

ამერიკის ლიტერატურული სინარქულიზმის არსული მითოური კლასიკები

ამერიკის თქმულებაში თავისებური ასახვა ჰპოვა დაპირისპირებულ ბრძოლის უნივერსალურმა მოდელებმა. იგულისხმება, რომ უძველესი წარმონა
ბის ძეგლმა არაერთგზის განიცადა ცვლილება და პირვანდელი სტრუქტურის
რეკონსტრუქციაზე საუბარი ზედმეტია, მაგრამ ფოლკლორის კანონზომიერებ
თა შესაბამისად რუდიმენტების სახით აქაც იჩენს თავს ადრინდელი მოტივები
დანაშრევეები. ამერიკის თქმულების ერთი მთავარი თემაა ღმერთებრძოლ
რომელიც ფაქტობრივად არ არის მოტავირებული (თუ არ ჩავთვლით მიზეზ
იმას, რომ ამერიკის შეაწუხა მოზღვავებულმა ძალამ). უნდა ვივარაუდოთ, რომ
ერთ დროს ამ დაპირისპირებას ვარკვეული საფუძველი ექნებოდა. ამ მხრივ
ინტერესთა დალის ფუნქცია, რომელიც ჩვენამდე მოღწეულ ვარიანტებში
ზოდურა ხასიათისაა. იგი შემოდის თხრობაში იმდენად, რამდენადაც დაკავშირ
ბულია გმირის წარმოშობასთან, მაგრამ მისი დედობის მოტივი დაჟინებით
ორდება სვანურ ვარიანტებში და ამჟღავნებს შინაგან სტაბილურობას. ეს გვ
ფიქრებინებს, რომ მოცემული ეპიზოდი არ არის შემთხვევითი. დალი ცნობ
ლია, როგორც ნადირთმფარველი დვთაება, თუმცა მის სახეში სხვა ფუნქც
ბიც შეინიშნება. მისი ადგილსამყოფელი მიუვალ კლდეებშია, ცხოვრობს გამ
ქვაბულში (გამოქვაბულში დაბადებულია, იქ მომკვდარაო, — ასე ამბობენ
№22008).¹ ტექსტებზე დაკვირვება გვიჩვენებს, რომ მისი გავლენის არე შემ
საზღვრულია როგორც სივრცობრივად, ისე ფუნქციურად. მთქმელი მოგვ
თხრობს: „დალს ყველაფერი უფლება კი არა აქვს, იგი ღმერთის — ხოშა ღერ
ბეთის ნაწილია, მაგრამ დიდი ღმერთი ნებას არ რთავს შვილი გააჩინოს. ამ
ტომ კივის კლდეში დალი მშობიარობისას ქალივით. მგელიც ამიტომ მიუჩინ
ხოშა ღერბეთმა-მთავარმა. მონადირე მეფესაი მეთხვიარმა უშველა დალს, მგელ
მოკლა და შვილი გადაურჩინა. №22135.

სხვა ვარიანტებიდანაც რჩება შთაბეჭდილება, რომ დალი დასჯილი დვთა
ბაა. სხვადასხვა ხალხთა მითოლოგიაში ცენტრალური ადგილი უჭირავს დაპ
რისპირებულთა ბრძოლას, რომელშიც სიკეთის განმასახიერებელი იმარჯვებ
და, როგორც წესი, დამარცხებულს ამწყვდევს ან მიაჯაჭვავს ჩაკეტილ სივრც
ში (მიწაში, კლდეში, წრეში), რათა ერთ ადგილზე დაამავროს მისი დამანგრ
ველი ძალი. ამ მოტივმა ხალხურ შემოქმედებასა და ლიტერატურაში
სხვადასხვაგვარი გამოხატულება ჰპოვა და ადამიანთა ყოფაშიც დაიმკვიდრა ად
გილი (დამნაშავის იზოლაცია, ციხეში ჩამწყვდევა).

დალი ადამიანთა საცხოვრისს ვერ ეკარება: „დალი კლდის დაბლა არ
ჩამოდის, იგი კლდეებში ცხოვრობს, დალი სოფელში არ ჩამოდის, ტყის სა
ზღვრის გადმოლაზვის უფლება არა აქვს“. №25359. მონადირესაც ქალის სა
ხით გამოქვაბულში ეჩვენება. დღის სინათლეზე მხოლოდ ზომორფული სახით
ჩნდება. მაგრამ ადამიანთან სიახლოვეს, როგორც ჩანს, მისთვის განსაკუთრებუ
ლი მნიშვნელობა აქვს. იგი თვითონ მისწრაფვის ამ კავშირისაკენ. დალს
უჭირს მშობიარობა, რომლის ვასაადგილებლად ადამიანის ნახელავი ნივთ

¹ აქ და შემდეგში მითითებულია ივ. ჯავახიშვილის სახელობის უნივერსიტეტის ფოლკლორისტიკის კათედრის არქივის მასალათა ნომრები.

სჭირდება (№22231). ან ადამიანის ხელით მიწოდებული წყალი (№22065). პოტილზე ამბობენ, მშობიარობაში დაეხმარა და ამიტომ მისცა ბეჭედიო (№25359). გაწეული სამსახურისათვის დალი ასაჩუქრებს მონადირეს (ბეჭედი, მინდლი, ქვა, ძვლის ნატეხი), რასაც სიუხვე და ბედნიერება მოაქვს.

ცალკე ციკლად ჩამოყალიბდა ფოლკლორში დალისა და მონადირის სასიყვარულო ურთიერთობა. აქაც იჩენს თავს ძველისძველი მოტივი, რომელიც განსაკუთრებით დამახასიათებელია შუამდინარეთისა და მცირე აზიის, აქედან კი სერქნულ-რომაული მითოლოგიებისათვის. აქაც ქალღმერთს სასიყვარულო კავშირი აქვს მამაკაცთან (იშთარი-დუმუზი, აფროდიტე-ადონისი, კიბელა-ატისი), რომელიც ხშირად ღვთაების რანგში წარმოსდგება და ბუნების ციკლურ ცვალებადობას განასახიერებს (გარდაცვლილი და მკვდრეთით აღმდგარი ღვთაება). ამ მითებშიც მამაკაცისათვის ქალღმერთის სიყვარული საბედისწეროა და იგი იღუპება. ქალღმერთის კულტის რელიგიად ჩამოყალიბების პროცესში მთავარი ქურუმი მის სატრფოს განასახიერებდა. ხელდასხმულთა წრეში კი ამ მოტივმა მისტიურ-ფილოსოფიური გააზრება მიიღო.

დალი მონადირეს მასთან გატარებული დამისათვის აძლევს საჩუქარს, რომელიც თილისმაც არის. მაგრამ ჩნდება კითხვა: რა არის ეს, საჩუქარი თუ საფასური? ამის გასაღებს გვაძლევს ამირანთან დაკავშირებული ტექსტები. დალი სიანაჟლით ამბობს: „ამას რომ ჩემს მუცელში დასცლოდა დრომდის, ისეთი იქნებოდა, რომ თვით ღმერთს შეებმებოდა“, ან „ეს რომ ცხრათვიანი ყოფილიყო, ისეთი გამოვიდოდა. ცას ხელს ააწვდენდაო“ (მ. ჩიქოვანი, 1947, გვ. 325). უნდა ჩავთვალოთ, რომ სწორედ ეს იყო მისი სურვილი და აკრძალვის მუხედვად შვილის გაჩენის მიზანიც. დალი ასწავლის მონადირეს, როგორ შეინარჩუნოს უღლეური ბავშვი, რის შემდეგაც უნდა დადოს ხალხმრავალ ადგილზე, სადაც, როგორც ობოლს, გამოუჩნდება პატრონი. ყველაფერი ეს ხდება იმ მიზნით, რომ მაქსიმალურად დაიფაროს ამირანის ჭეშმარიტი წარმომავლობა და ის თავდაპირველი ჩანაფიქრი, რომელიც მის ჩასახვაში იღო. გარდა ამისა, ამირანს მუცლიდან დაჰყვა დანა, ფარული იარაღი, რომელიც მას მეტოქეზე გამარჯვების დამატებით შესაძლებლობას აძლევდა. მსმენელი საზოგადოებისთვის ეს მნიშვნელოვანი მინიშნება იყო. იგულისხმებოდა, რომ ამირანი ბრძოლაში ზოლომდე რაინდად კერ დარჩებოდა. დალის ძირითადი ჩანაფიქრი იმაში მდგომარეობს, რომ შეცდომაში შეიყვანოს ის, ვისაც ამირანთან მოუწევს შებრძოლება. როგორც ვხედავთ, ღმერთმებრძოლობის მოტივი აქ უკავშირდება შუამავლის, კერძოდ, მონადირის გამოყენებას. რომელიც ვერ ხვდება დალის ჭეშმარიტ მიზანს.

დალი მფარველობს ნადირთა სამყაროს და სჯის მონადირეს, რომელიც უზომოდ ხოცავს ნადირს — ეს მისი უმთავრესი ფუნქციაა. სწორედ ამ ფონზე იქმნება პარადოქსული ვითარება, როცა მის რჩეულ მონადირეს ასაჩუქრებს გადაჭარბებული სიუხვეთ (ყოველდღე თითო ჯიხვი, წვრილი არჩვი ხომ დაუთვლელი). აქ ხომ იქმნება იმ სამყაროს გაპარტახების საშიშროება, რომლის დასაცავდაც დალია მიჩენილი.

მონადირე ადამიანია ანუ იმ სამყაროს წარმომადგენელი, რომელში შედრწევა იქნეთის უცნობ მიზეზთა გამო დალისთვის აკრძალულია და ცდილობს, ადამიანის დახმარებით შვილის სახით მაინც მოხვდეს ამ გარემოში. ალბათ ამიტომ სთხოვს მონადირეს, მოუტანოს ადამიანის ნახელავი რაიმე ნივთი, რაც შეიძლება ზევითა სფეროში გასასვლელ საშუალებას წარმოადგენდეს. აქედან გამომდინარე, გასაგები ხდება ამირანის ცხოვრებაში მომხდარი მოვლენები. ადამიანთა საზოგადოებაში გაზრდილი იგი ხდება ღმერთის ნათლული, ე.ი. მი-

სი ნაწილი და თავისი ქმედებით ცდილობს მის დასუსტებას (ფიცის გატეხვა) გაუთავებლად სთხოვს ძალის მომატებას, მაგრამ ღვთაებისაგან განსხვავებით არ შეუძლია თვითშეზღუდვა — დიდი ენერჯის გონებრივი კონტროლი. დევკერებთან საბრძოლველად ღვთისშვილებიც მორიგე ღმერთისაგან იღებენ ძალას, მაგრამ განსაზღვრული რაოდენობით. ძალა საცდურია, მან შეიძლება შეცდომაში შეიყვანოს ადამიანი და მიიყვანოს კატასტროფამდე, როგორც ამირანი, რომელსაც დაავიწყდა, რომ ღონე ღმერთისგან ჰქონდა ზოძებული. ამ თვალსაზრისით საინტერესოა ის ფაქტი, რომ მალამო, რომელიც მედემ მისცა იასონს ძალის მოსამატებლად, მხოლოდ ერთი დღე-ღამის განმავლობაში მოქმედებდა.

ღმერთის გამოწვევა საბრძოლველად უკვე ნიშნავს დალის შურისძიების ამოქმედებას, რადგან შემოქმედის არსში არ არის ნგრევა. ბრძოლის შემთხვევაში ღმერთი უნდა გარდაქმნილიყო საშინელ ძალად, რაც სამყაროს განადგურებას მოასწავებდა. ამირანისა და დევის ორთაბრძოლისას მიწა ზანზარებდა:

„დევი და ამირან იბრძოდნენ, მიწა და მყარი ხვიოდა,

იმათ ნაომარ ადგილზე სუ ქვა და ლოდი ცვიოდა“ (მ. ჩიქოვანი, 1947, გვ. 315).

ადგილი წარმოსადგენია, რა მოხდებოდა, ღმერთი რომ ჩაბმულიყო ბრძოლაში. ამირანი ღვთაების შვილია, ღმერთის ნათლული და ღვთაებრივი ბუნების მქონე. ამ უფლებით მოითხოვს იგი სულ უფრო მეტ ღონეს. ღმერთიც არ იშურებს ძალას, რადგან შესაძლოა, ამირანმა იგი გამოიყენოს საფეხურად შემეცნების გზაზე. აზროვნების განვითარებით მიიღწევა ღმერთის შეგრძნება და აქ ვლინდება ადამიანის თავისუფალი ნებაც. მას შეუძლია აირჩიოს აღმასვლის ანუ ღმერთთან ზიარების გზა, ხოლო არასწორი მიმართულება აუცილებლად მიიყვანს შემოქმედთან დაპირისპირებამდე. აქ უნდა აღსრულებულიყო დალის ჩანაფიქრი. ეს უფრო ფსიქილოგიური კონცეფციაა, მაგრამ ფაქტია, რომ ღმერთისთვის არაფერია დაფარული. თავად იგი არც ჩაბმულა ბრძოლაში. უინის მოსაკლავად მან შესთავაზა ამირანს ჯოხთან შერკინება და შემდეგ მიაჯაჭვა, თავზე კლდე გადაახურა. ამგვარად, ამირანიც დედის მსგავსად გამოქვავულში აღმოჩნდა გამოძვრული ძისი დამანგრეველი ძალა — დაბორკილი. შეიქრა წრე: გამოქვავულიდან გამოქვავულში. დაღმა ვერ განსაზღვრა ღვთის შესაძლებლობათა დიაპაზონი და დამარცხდა. რასაკვირველია, დაპირისპირებულობის ამგვარი გადაწყვეტა გვიანდელია. აქ ღმერთის ატრიბუტია ყოვლისმომცველი გონების პრიმატი და არა უხეში ფიზიკური ძალა, რითაც ხასიათდებიან ძველი მითების ღმერთები. არ უნდა დაგვავიწყდეს, რომ უძველესი წარმოშობის მიუხედავად, ამირანის თქმულება დიდხანს ტრიალებდა ქრისტიანულ გარემოში, რომლის გავლენა მარტო ღვთაების სახელის შეცვლით კი არ გამოიხატება, არამედ საზოგადოდ, ქრისტიანული ცნობიერების დამკვიდრებაში. ესეც განაპირობებს ამირანის წინააღმდეგობრივ ხასიათს. ქრისტიანისათვის მიუღებელია მისი ამხედრება ღმერთის წინაშე, რაოდენ პოპულარული გმირიც უნდა იყოს იგი.

ყოველივე ზემოთქმულის საფუძველზე შეიძლება გამოითქვას ვარაუდი, რომ ამირანის თქმულების სახით საქმე გვაქვს ტიტანების ღმერთებთან შეჯახების კავკასიურ ვარიანტთან. განხილული ეპიზოდები შეიძლება იყოს გამოძახილი უფრო ძველი მითებისა ან რწმენათა მითოლოგიური კომპლექსისა, რომელმაც დროთა განმავლობაში სხვადასხვა ფაქტორის გავლენით დაკარგა მთლიანი სახე. როდესაც ქრება ფუნქციონალური ტრადიცია, რასაც იწვევს ძველი მითოსური ცნობიერების რღვევა, დავიწყებას ეძლევა ადრინდელ ღვთაებებთან დაკავშირებული სიუჟეტები, მაგრამ ხშირად ისინი სავსებით არ აღმოიფხვრე-

ბიან ხალხის მეხსიერებიდან და რემინისცენციების სახით განაგრძობენ არსებობას გვიანდელ მითებში. ვფიქრობ, იგივე ვითარება გვაქვს ამ შემთხვევაშიც.

ტიტანომახიის გავრცელებულ ვარიანტებში ციურ ღმერთებს უპირისპირდებიან ხთონური არსებები. რომელთა მიღმაც თავად დედამიწა ანუ უძველესი მითოლოგიის მთავარი ქალღვთაება დგას. სხვა ქალღმერთების ფუნქციებშიც საგრძნობია მიწიერი ნიშნები, თუნდაც ისინი საკუთრივ მიწას აღარ განასახიერებდნენ და ძალზე დაშორებულად იყვნენ მისგან. ამიტომ არ არის გასაკვირი, რომ ღმერთმებრძოლობის მოტივში ქალღმერთსაც განეკუთვნება თავისი ადგილი. ბერძნული მითის მიხედვით, ზევსმა ტიტანები მიწაში მოამწყვდია ანუ დააბრუნა მათ წარმოშობ წილში.

ჩვენ ვერაფერს ვიტყვით იმაზე, თუ რა გაფორმების იყო ტიტანომახიის კავკასიური მითი, მაგრამ სავარაუდოა, რომ მსგავსი მოთხრობა კავკასიელ ტომებშიც არსებობდა, რომლის გამოძახილიც გვხვდება ამირანის თქმულებაში.

დამოწმებული ლიტერატურა

მ. ჩიქოვანი, 1947 — მ. ჩიქოვანი, მიჯაჭვული ამირანი, თქბ., 1947.

K. Sicharulidze

The Archaic Mythology Layers of Amirani's Godfighting

One of the main topics from Amirani saga is godfighting, which is not motivated for today. We suppose that in the archaic version this resistance had a concrete basis. A universal model must have been acting here, according to which the gods of heaven and khthoni resist to each other and behind them is the earth i.e. the main and ancient goddess of mythology.

In this case the function of goddess Dal-Amirani's mother, has got the greatest interest. Dali is the goddess of hunting, but a lot of her features came from khthoni. Having examined the saga cycle on Dali, one can see that she is a punished goddess. Her state area is limited by space, as well as by functions.

The biggest god does not allow her to give birth to a child. Perhaps, he is afraid of revenge.

With the help of a hunter Dali contrived to give birth to a child and even baptize him by God. She wants Amirani to fight against God. For our hypothesis this is an argument of great importance. In this struggle Amirani is defeated by God. And so as his mother he turned himself in dungeon.

The cycle is closed: from dungeon to dungeon.

In our opinion Amirani's saga presents the Caucasian version of tytans and gods fighting.

მანანა ტაბიძე

ლექსიკონის ნასესხობათა ზოგი საკითხის შესახებ

ნებისმიერ ენაში, და ცხადია, ქართულშიც, შესაძლებელია ნასესხობათა საფუძველზე წარმოებული გამოკვლევა ენის სოციალური ისტორიის კვლევასაც წაადგეს.

ცნობილია, რომ დიალექტთა ორ ტიპს გამოყოფენ: ტერიტორიულსა და სოციალურს (ვ. მაკდვეიდი, 1971, 365).

ფონეტიკური თავისებურებები წარმოთქმისას სწორედ სოციალურს ხასიათს იძენს. იმის მიხედვით თუ რა ორიენტაციის, განათლების, სოციალური საქმიანობისაა მოლაპარაკე (ან ჯგუფი), მის მეტყველებას გააჩნია გარკვეული თავისებურებები ენის ყველა დონეზე (ფონეტიკა, მორფოლოგია, სინტაქსი). ამ მხრივ განსაკუთრებით მდიდარ მასალას იძლევა ნასესხებ ლექსიკაზე დაკვირვება.

ქართული ენა თავისი ისტორიული ბედის გამო სხვადასხვა დროს სხვადასხვა ენობრივი კონტაქტების პირობებში ვითარდებოდა. ასეთ ისტორიულ მომენტებში გარდაუვალი იყო (მთელი რიგი ენობრივი გავლენების გვერდით) ლექსიკის სესხებაც, რასაც ენა ძირითადად ორი მიმართულებით ახორციელებდა: ერთი იყო ქართული ენის თავდაცვითი რეაქცია უცხო ენის „შემოტევაზე“, რასაც იგი შინაგანი ბუნების გათვალისწინებით საგანგებო სიმკაცრით აკონტროლებდა, როგორც ხანგრძლივი წერილობითი ტრადიციისა და ენობრივ კონტაქტებთან დაკავშირებითაც მნიშვნელოვანი გამოცდილების მქონე ენა.

მეორე მიმართულება კი სტიქიურია, გაუაზრებელი, სინქრონიულ დონეზე ექსტრალინგვისტური ფაქტორების გავლენის შედეგი; ამ დროს ხშირად მასესხებელი მსესხებელი ენის სისტემიდან გამოდის, ასე ვთქვათ, მას ექვემდებარება.

ლექსიკური სესხების პროცესში, კერძოდ, ნასესხობათა ქართული ბუნებისათვის დამორჩილების საქმეში, აქტიურად მონაწილეობს და იღვწის მწერლობა, რომელიც შეძლებისდაგვარად ზღუდავს უცხოენოვანი სამყაროს გავლენას. ქართულ ლიტერატურაში ამ მხრივ რამდენიმე ტენდენცია შეინიშნება:

1. სალიტერატურო ენა (მწერლობა) „გამოხშირავს“, ქართული შესატყვისების აქტივიზაციის გზით ამცირებს ზეპირ მეტყველებაში შემოსულ უცხო ლექსიკურ ერთეულებს;

2. ქართული ენის მორფოფონემატურ თავისებურებებს უქვემდებარებს უკვე დამკვიდრებულ ნასესხობებს, რომელთა თავიდან არიდებაც ვერ ხერხდება;

3. სატირულ-ირონიული ხერხით ასუსტებს სესხების სოციალურ „ენტუზიაზმს“.

უნდა აღინიშნოს, რომ თვით მწერლობაშიც ყოველთვის ერთგვაროვანი არაა ლექსიკის სესხებისადმი დამოკიდებულება, ფსიქოლოგიური განწყობა. პრინციპული მნიშვნელობა აქვს მწერლის ორიენტაციას, კულტურულ კუთვნილებას, თავისებურ ენობრივ კოსმოპოლიტიზმს. ამ მხრივ, სამეცნიერო ენიდანაც შეიძლება მავალითები მოვიხმოთ. ცნობილია, მეცნიერება ნაკლებად ფრთხილია ლექსიკის სესხებისას, და მეტწილად ესწრაფვის კიდევ საერთაშორისო ტერმინოლოგიის დამკვიდრებას.

XIX საუკუნის ქართული მწერლობა სესხებისადმი დამოკიდებულების თვალსაზრისით ორ მიმართულებას გვიჩვენებს:

ა) ქართველი რომანტიკოსები (პირობითად, „მამათა“ თაობა) რუსულისადმი დამოკიდებულებაში ხშირად, ასე ვთქვათ, „ქვემეწერდომულ ერთგულებას“ იჩენენ. ვატაცება რუსული ნასესხობებით განსაკუთრებით თვალშისაცემია თავად ქართული ენისადმი მათი კონსერვატული დამოკიდებულების ფონზე.

ისინი არ უფრთხიან ნეოლოგიზმებს და ვარკვეულ „გემოსაც“ ატანენ ისეთ სესხებას, რომელსაც ბარბარიზმების შემოტანის იერი დაჰკრავს:

..... დასამტკიცებლად მისსა, რომელ ნამდვილ მათ თავადთა ჭავჭავაძეთაგან ვშთამომავლობთ ჩვენ, რომელნიცა ხსენებულ არიან სიასა ტრანსტატსა შინა შთაწერილსა... და მომეტესცა ამას ზედა ღრამოტა... უფლის თელავის უეზდის მარშლის — თავადის აბელ ჩოლოყავევისაგან“ (ალ. ჭავჭავაძე, განცხადება საქართველოს დეპუტატთ).

.....ინებოს მოთხოვნად ექსპედიციისაგან სულის და რახბრავისა კობია მეფის ირაკლისაგან მამაჩემისდა ბოძებულის ღრამოტისა...“ (იქვე).

..... ვიცი, დიდი ხარაკტერი უნდა მწერალსა, რომელიცა ჰსძიოვეს თავის მოყუარებასა, რათა დაინახოს და უარ-ჰყოს შეცთომილება თუსი“. (გრ. ორბელიანი, კრიტიკა სიტყუსათვის).

კვაკასიის მხსნელს კავკაზში ვინ ჰგმობს“ (ბარბარე ჯორჯაძე)

..და ყოველთვის გულმხურვალედ

ვევედრები წმინდა ნინას...

დღეს დღეობის წოდებითა,

მოგილოცავ, ჩემო ნინავ!“ (ბარბარე ჯორჯაძე)

შდრ. აკაკი:

..ენაც წავგართვეს და რჯულიც,

ნათელი რამღა გვეფინოსო?

..თამარ“ მონათლეს „თამარად“.

„ნინა“ დაარქვეს ნინოსო!“ (ნინოობას)

XIX ს-ის 40-50-იანი წლებიდან ჩანს, რომ ქართულმა მწერლობამ გადასინჯა რუსულ ენობრივ სამყაროსთან დამოკიდებულების საკითხი და მეტი „კონტროლი დააწესა“ ნასესხობებზე, ამასთან, ნასესხობათა სტილური დატირთვა უფრო სატირულ-ირონიული ვახდა.

ამ პერიოდიდან მკვეთრად გაიმიჯნა მწერლის მეტყველება პერსონაჟთა მეტყველებისაგან და ხშირად ნაწარმოების პერსონაჟთა ღირსება-ნაკლზე მისათითებლად, მისთვის კომიკური ელფერის მისანიჭებლად სწორედ ნასესხები ლექსიკის საწარმოთქმო თავისებურებებია გამოყენებული.

ამდენად, გამოიკვეთა პერსონაჟთა ორი ტიპი (ძირითადად კომედიებსა და სატირულ ნაწარმოებებში), რუსულის მცოდნე და რუსულის არმცოდნე. ასე ვთქვათ, „რუსულის მცოდნე“ ქართველ პერსონაჟთა მეტყველება სესხების ორ ფორმას გვიჩვენებს: წიგნური ნასესხობები (ტრანსლიტერაცია) და წარმოთქმის შესაბამისი ნასესხობები (ტრანსკრიფცია), ხშირად ეს ორი ფორმა შერეულადაა წარმოდგენილი:

„რამან ბეზ ლიუბვი -- ეტო უუახნო“ (გ. ერისთავი, ვაყრა). „რამან“ — ტრანსკრიფციული პრინციპითაა განწყობილი, „ეტო“ — ტრანსლიტერაციული.

რუსულის არამცოდნე პერსონაჟის მეტყველებაში კი ნასესხები ლექსებად მხოლოდ მიმსგავსებაზეა აგებული:

..მას უკან ან ზახედატლათ წავა ან ბობოშნიკათა (გ. ერისთავი, ვაყრა).

მაგრამ, რაც მთავარია, ორივე შემთხვევაში მწერლის ირონია აშკარაა.

სატირული სესხების მაგალითები უხვად მოგვცა ქართულმა ლიტერატურამ 40-50-იანი წლებიდან მოყოლებული 80-იანი წლების მოღვაწეთა შემოქმედების ჩათვლით.

სატირულ-ირონიული სესხების მაგალითები რამდენიმე გვუფად იყოფა:

ა) საკუთარ სახელთა სესხება, ან უცხოენოვან (რუსულის) ყაიდაზე გაფორმება:

„დიდი ხანია თქვენ წვლილ ლექსებში, რომლებიც მოდის და მიდის **პეტერბურხიდან** პენერამით სწერთ სიყვარულსა...“

(გ. ერისთავი, დავა).

„და ველარ ვხედავთ ჩვენში ქალს,
რომ ისევ შეგვაძენინოს!

„ნიანიჩკა“ თუმცა ბევრი გვყავს,

მაგრამ ვერ ვპოობთ იმ ნინოს“ (აკაკი, ნინობობას).

ბ) ნასესხობათა ქართულ კონსტრუქციაში თავისებური ჩასმა; უცხო წარმოშავლობის ლექსიკის „გაქართულების“ გზით იუმორისტული ეფექტის მიღწევა. მაგ. მრავლობითი რიცხვის გამოყენება ამ მიზნით:

„მე ჩემი დღე და სოფელი

უნდა დავლიო **ბაღებში!**“ (აკაკი, ერთი ქალისას ამბობენ)

„მე მეონია, ბევრი **ზაკონები** ეცოდინება (გ. ერისთავი, დავა).

„ბოლქმი გვაქვს ხოლმე **ვეჩერები**“ (ბარბაძე ჯორჯაძე).

-ობა სუფიქსის დართვა:

„აი ქეიფი და **ტანცაობა**“ (ბარბარე ჯორჯაძე).

ზმნური წარმოებები:

„ზრასტის“ ვეტყვი **ზოგიერთ** ქალს!...

აღარ ესმის „გამარჯობა“.

დაგიზიტობს, ბალში დადის“ (აკაკი, ბოდვა)

„რაც რომ მერგო მამა-პაპის,

ნელ-ნელა **გაპრადლებ**“ (აკაკი, პატრიოცი).

გ) ნასესხობათა საგანგებო ფონეტიკური ვარიაციები; ნასესხებ ლექსიკას სატირული ეფექტისათვის მწერალი ხშირად სპეციფიკური ფონეტიკური გაფორმებით ვთავაზობს (ცხადია, ამის საფუძველი დიალექტურ მეტყველებათაში მოიპოვება):

„**ადუკანტია** და რანაირი მერე!... ძვირფასი რამე **ადუკანტია!**“

(დ. კლდიაშვილი, ქაბუშაძის გაჭირვება).

„... შევთვალა მალხაზი ბავში, ჩითის ბლუზით, წითელი წულებით, **კიზიროკიანი** ქუდით თავზე“ (დ. კლდიაშვილი, სამანიშვილის დედინაცვალი) იქვე!
„...ვინ იყო ეს ჩასუქებული... **კაზიროკ** — ქუდიანი... კაცი“.

„კურსი დაუსრულებელია **უნივერსში**“ (გ. ერისთავი, დავა).

„... ვასილ ივანიჩმა, რომელიც უპრაგონოდ სცლიდა **ხტაქანს ხტაქანზე**. თუმცა ბანცალით, მაგრამ მაინც იცეკვა ლეკური“ (დ. კლდიაშვილი, ბაკულას ღორბე).)

„მამაშენს უთხარი ნუ **კილაუნობს**“ (გ. ერისთავი, დავა).

დ) ბუნებრივი ქართული ლექსემის ნაცვლად ნასესხების ჩართვა; ხშირად მწერალი შერეული მეტყველებით აღწევს ირონიულ, სატირულ ეფექტს. საზოგადოებას, რომელიც „კარგ ტონად“ მიიჩნევს უცხოენოვანი ლექსიკის ან ფრაზის ჩართვას თავის საუბარში (თუნდაც ეს „ჩართვა“ გამართულ ფორმასაც გულისხმობდეს), მაინც სასაცილო მდგომარეობაში აგდებს მწერალი სტილური საშუალებების მარჯვე გამოყენებით:

„მე ოტპუსკში ვარ, კარგად გავატარებთ დროს“ (გ. ერისთავი, დავა).
 „...რაკი პატარა ფერით გათხუნულს ქალს ვნახამთ, პრაშჩაი, გულო!“ (გ. ერისთავი, დავა)
 უნდა აღინიშნოს, რომ რუსულიდან სესხების შემთხვევაში XIX ს-ის ქართული მწერლობა უცხო წარმომავლობის ლექსიკის გაფორმების ხერხების ინტენსიურ ძიებაშია. ამიტომ ჩვენს თვალწინაა დიდი მრავალფეროვნება ერთი და იმავე ლექსემათა სპეციფიკური ჩაწერისა, და თითქმის ყველა ვარიანტი გავსულ ლოგიკას ექვემდებარება:
 მაგ.: ილიასთან, გრ. ორბელიანთან — პეტერბურდი, ნოვლოროდი...
 გ. ერისთავის კომედიებში — პეტერბურხი, პეტერბურხი...
 ილიასთან: ისპანიელი, ფრანციელი, ფრანციული, აკაკისთან: „ისპანიოლი...“
 ილიასთან: პროზაიკები, აკაკისთან: პროზაიკოსი, პროზაიკი...
 ქტ. კომპლექსის გადმოღება — კტ-დ: რედაქტორი (აკაკი).
 ილიასთან: ევროპა, გ. ერისთავთან: იუროპა...
 გ. წერეთელთან შეგვხვდა: პოდრიადი, ვსადნიკი...
 გ. ერისთავთან: „დრასტი, დრასტი, ლოსაოდა, სუდი, დრასტი, იზბოლით“.
 გ. წერეთელთან: ზრასტი, ფოშტა, პრაპორჩიკი, კანტორჩიკი...
 ამჟამად სესხების პროცესი რამდენადმე განსხვავებულია ადრინდელისაგან. ამჟამინდელი სფეროს ე.წ. კოსმოპოლიტიზაციამ ის შედეგი მოიტანა, რომ ნებისმიერ კუთხეში ძირითადად ერთსა და იმავე მასალას სესხულობენ ხოლმე თანაც „სესხების“ მარეგულირებელი ძირითადად მასობრივი ინფორმაციის საშუალებებია. ამდენად, ნასესხობა ხშირად ყველა კუთხეში ერთნაირია და მის გამო, უფრო სწრაფად ემსგავსება კანონიკურს, ბუნებრივს, „მისაღებს“, უფრო წარსულში. ამიტომ, გაცილებით უფრო საშიშიცაა; როგორც ჩანს, მწერლობამ ახლაც უნდა გამოძებნოს საშუალებები სესხების ამჟამინდელი მასშტაბების შესამცირებლად.

დამოწმებული ლიტერატურა:

შაკლვეველი ვ. — В. И. Макдэвид, Диалектние и социальные различия в городском обществе, Новое в лингвистике, М., 1971, ტ. VII, გვ. 365.

M. Tabidze

On Some Problems of Lexical Borrowings

Summary

In any language and in Georgian as well, the research carried on the basis of borrowings can help the study of the social history of a language.

There are two types of dialects: territorial and social.

The observation of the borrowed vocabulary provides us with an opportunity to determine a writer's stylistic and general linguistic orientation. Georgian literature has a great tradition protecting the Georgian language from the influence of the foreign-speaking world.

1. Georgian writers try to diminish foreign lexical elements penetrated in oral speech by using the corresponding Georgian words and phrases;
2. They coordinate the Georgian morphophonemic peculiarities with already settled borrowings when it is impossible to avoid them.
3. Using satyric and ironic methods they weaken the social "enthusiasm" of the borrowings.

გელა ტარიელაშვილი

I რეზულტატების იზიარების ფორმებისათვის
ერთი გელათური ხელნაწერის მიხედვით

ძველ ქართულში III სერიის ფორმებს უნახაობის შინაარსის გადმოცემა არ შეუძლიათ, ისინი უმთავრესად წარსულ დროს გამოხატავენ. ენაში იმავე დროის გადმოსაცემად გამოიყენებოდა წყვეტილის მწკრივი. უნახაობის გაგება III სერიის მწკრივებზე გვიან შეიძინეს. დამანა მელიქიშვილი აღნიშნავს, რომ ლაბრანაც ძველ ქართულში დღევანდელი ე.წ. თურმეობითის ფორმებს ჩვეულებრივი პერფექტული დროის გაგება აქვთ და თურმეობითის მნიშვნელობა მათთვის იმ დროისათვის ჯერ კიდევ არ არის დამახასიათებელი, ამიტომ გარეგნულად ვილაპარაკოთ არა პირველ თურმეობითზე, არამედ | რეზულტატივზე, რომელიც, როგორც ტერმინი, უფრო კარგად ასახავს ძველი ქართულის ვითარებას“ (დ. მელიქიშვილი, 1975, გვ. 18).

ცნობილია, რომ ერთპირიან ზმნათა | თურმეობითი იწარმოებოდა აღწერილობით, ვნებითი გვარის წარსული დროის მიმდევრისა და „არს“ მეშველი ზმნის დამატებით. სამეცნიერო ლიტერატურაში აღნიშნულია, რომ III სერიის ფორმებზე უნახაობის შინაარსი შეიძინეს სახელადი და ზმნური ნაწილების ერთმანეთთან შეერთებისთანავე. აღნიშნული მოვლენა ცოცხალ მეტყველებაში გაცილებით ადრე დაიწყო. იგი ძველ ძეგლებშიც გვხვდება. აქაი შანიძეს „სინური ზოგადთავის“ გამოკვლევაში ნაჩვენებია აქვს რამდენიმე მაგალითი, სადაც „არს“ მეშველი ზმნის „ა“ ნაწილი სახელთან არის შეერთებული. აღნიშნულ ფორმებს იყენებდნენ გიორგი მთაწმინდელი, გიორგი მცირე, ევრემ მცირე, იოანე პეტრიწი.

სინთეზური ელემენტების გაჩენა ცოცხალ მეტყველებაში ჯერ კიდევ მე-9 საუკუნეში უნდა მომხდარიყო. იგი ადრევე იჭრება სამწერლობო ენაში, როგორც ჯერ გავრცელებული არ არის. სამეცნიერო ლიტერატურაში აღნიშნულია, რომ ამგვარი ფორმები იშვიათად გვხვდება XII-XIII საუკუნეების სამწერლობო ენაში.

როგორც ვთქვით, ამგვარმა სინთეზურმა ფორმებმა III სერიაში შეიძინეს უნახაობის შინაარსის გადმოცემის თვისება. იოანე პეტრიწი თავის თხზულებებში ამგვარ ფორმებს არცთუ იშვიათად იყენებს. დამანა მელიქიშვილი აღნიშნავს, რომ პეტრიწი | რეზულტატივის სინთეზური ფორმით გადმოგვცემს ისეთ მოქმედებას, რომელიც ჩვეულებრივ ხდება ხოლმე, ე. ი. ზოგადი აწმყოს ფარდი მნიშვნელობის მოქმედებას. ამგვარად, რამე პეტრიწმა ბერძნულის გავლენით შემოიტანა (დ. მელიქიშვილი, 1975, გვ. 20).

იოანე ქსიფილინოსის მეტაფრასტულ კრებულში (ლაპარაკია აგვისტოს საკითხავ წიგნზე), რომლის მთარგმნელებიც, გამოიყენებოდა მოსაზრების თანახმად, იოანე პეტრიწის სალიტერატურო სკოლის წარმომადგენლები იყვნენ, ამ კუთხით სულ სხვა ვითარებას ვაწყდებით. III სერიაში საერთოდ ვერ ვპოულობთ სინთეზურ ფორმებს. ყველგან ძველებურ წარმოებასთან ვვაქვს საქმე. ტექსტის მიხედვით არც ზოგადი აწმყო გადმოიცემა სინთეზური ელემენტებით. ზოგადი აწმყოს გადმოსაცემად ხელნაწერში ვხვდებით ე.წ. აწმყოს ხოლმეობითს და | რეზულტატივის თავისებურ ფორმას, ლაპარაკია „შეჭურვილ არს“ ტიპის ელემენტზე. „რამეთუ ჭეშმარიტად უძლეველ არს ღმრთის მსახურთა გონებად, ჰოი, მძლავრო, რომელიც შეჭურვილ არს კულსიმოდვიანებითა ღმრთივმონიჭე-

ბულთა" (გელ. I 253).

თუ „შექურვილ არნ“ ტიპის ელემენტს | რეზულტატივის მწკრივს მიუკუთვნებთ, ისიც უნდა აღვნიშნოთ, რომ ამგვარი ფორმები ერთი თვალსაზრისის მიხედვით მცდარად დაწერილ ელემენტებადაა ჩათვლილი (ზ. სარჯველაძე, 1975, გვ. 171). ისინი გაჩნდნენ მას შემდეგ, რაც აწმყოს ხოლმეობითი მოიმალა. ხელნაწერზე დაკვირვებამ მიგვიყვანა იმ აზრამდე, რომ „შექურვილ არნ“ ელემენტი შეიძლება იყოს გამოყენებული „შექურვილა“ ფორმის ნაცვლად. როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ, „შექურვილა“ ტიპის ელემენტს პეტრიწი ბერძნულს გავლენით ზოგადი აწმყოს ფარდი მნიშვნელობით ხმარობდა. აქედან გამომდინარე, „შექურვილ არნ“ ელემენტი უნებლიე შეცდომით დაწერილად ვერ ჩათვლება. ჩვენი აზრით, „ნ“ სუფიქსის ხმარებას ამ შემთხვევაში ენობრივი საფუძველი უნდა გააჩნდეს.

მაინც რა მიზეზით უნდა ეხმარა მთარგმნელს „შექურვილ არნ“ ელემენტს „შექურვილა“ ფორმის ნაცვლად? ვფიქრობთ, მიზეზი ის გახლავთ, რომ მთარგმნელი პეტრიწის სკოლის წარმომადგენელია. როგორც ზემოთ ითქვა, იოანე პეტრიწი ბერძნულს გავლენით ვნებითი გვარის მიმღეობისა და მეშველ ზმნის ხმოვნითი ნაშთის შერწყმული ელემენტით გადმოგვცემს ზოგად აწმყოს მისი მიმღევარი კი პეტრიწის დამკვიდრებული სტილიდან შესაძლოა მხოლოდ ერთ ნაწილს, ვნებითი გვარის მიმღეობას იყენებს, ხოლო მეშველ ზმნას სვამს ე.წ. ხოლმეობითის მწკრივში. მაშასადამე, ზოგადი აწმყოს ფარდი მოქმედების გადმოცემისას პეტრიწის მიმღევარი ნაწილობრივ იცავს პეტრიწის სტილს. მაინც რაში უნდა დასჭირებოდა პეტრიწის მიმღევარს თავისი სალიტერატურო სკოლისათვის დამახასიათებელი სტილის ნაწილობრივ დაცვა? ვფიქრობთ, ამ შემთხვევაში მთარგმნელმა ანგარიში გაუწია ცოცხალ მეტყველებას. „შექურვილა“ ტიპის ელემენტები ამ დროის დიალექტებში იარსებებდნენ და გადმოსცემდნენ უნახაობის შინაარსის შემცველ მოქმედებას. როგორც ჩანს, ამგვარი ფორმები თავიანთი ახლებური მნიშვნელობით ისე გაძლიერებულა ცოცხალ მეტყველებაში, რომ მე-12 საუკუნის მთარგმნელი ანგარიშს უწევს მათ შინაარსს და „შექურვილა“ ელემენტის ნაცვლად „შექურვილ არნ“ კომბინაცია შემოაქვს რომელშიც ნაწილობრივ დაკუთვლია სალიტერატურო სკოლისათვის დამახასიათებელი სტილი. არსებობს ერთი მნიშვნელოვანი მიზეზი, რათა „შექურვილ არნ“ ტიპის ფორმები შეცდომად არ ჩავთვალოთ. ტექსტზე დაკვირვებამ ნათლად დაგვანახა, რომ მთარგმნელი ბრწყინვალედ იცნობს და იცავს ძველი ქართული სალიტერატურო ენის ნორმებს. აქედან გამომდინარე, რაღა მაინცდამაინც აწმყოს ხოლმეობითის მწკრივის დაკარგვას ვერ გაითავისებდა იგი.

ხელნაწერში, კერძოდ, 2 აგვისტოს საკითხავში ერთ საინტერესო შემთხვევას ვაწყდებით: „რომლისა მცნობელმან ევსევი კონსტანტინეპოლისა ეპისკოპოსმან, მსწრაფელ წარსულმან მეფასა კონსტანტინოძსსა, აუწყუნა საქმისა ახალითნი, თუ ვითარ მოსრულ არიედ მუნ ნაწილი ნეტარისა სტეფანესი იერუსალიმით“ (გელ. I 265).

ჩვენ ვფიქრობთ, რომ „მოსრულ არიედ“ ელემენტი | რეზულტატივის კუთვნილებაა, თანაც იგი უნახაობის შინაარსს გადმოსცემს. რატომ ხმარობს აღნიშნულ ფორმას მთარგმნელი უნახაობის შინაარსით? ხომ არ ვვარდებით ერთგვარ წინააღმდეგობაში? ზემოთ მოყვანილ მაგალითში „ნ“ სუფიქსიანი | რეზულტატივის მწკრივის კუთვნილი ფორმა ზოგადი აწმყოს ფარდი მნიშვნელობის გადმომცემად მივიჩნიეთ. აქ კი „ედ“ სუფიქსიანი ელემენტს უნახაობის შინაარსი მივაწერეთ. მიუხედავად იმისა, რომ სინთეზური ელემენტები ცოცხალ მეტყველებაში უკვე შეიცავდნენ უნახაობის შინაარსს, მთარგმნელი არ ხმარობს მათ, რადგან ისინი, პეტრიწის სალიტერატურო ენის ნორმების მიხედვით,

ვით, ზოგადი აწმყოს ფარდ მოქმედებას გადმოსცემდნენ. მოცემული მაგალითებიდან გამომდინარე შეიძლება დავასკვნათ, რომ „ნ“. „ედ“ სუფიქსიანი ელემენტების გაჩენა სხვა მწკრივებში არ უნდა იყოს განპირობებული მხოლოდ აწმყოს ზომეობითისა და ბრძანებითის ნაკვთების მოშლით. ყოველი შემთხვევის განხილვა უნდა მიხედეს კონკრეტული სალიტერატურო სკოლის სტილისა და ცოცხალ მეტყველებაში არსებული სიტუაციის გათვალისწინებით.

დამოწმებული ლიტერატურა

დ. მელიქიშვილი, 1975 — დ. მელიქიშვილი, „იოანე პეტრიწის ფილოლოგიურ შრომათა ენა და სტილი, თბ., 1975.

ზ. სარჯველაძე, 1975 — ზ. სარჯველაძე „ქართული სალიტერატურო ენის ისტორია“ თბ., 1975.

G. Tarielashvili

Towards the Rare Forms of Resultative - 1 According to One Gelati Manuscript

Summary

The article discusses some forms of Resultative - 1 (შეჯურვილარიანი, მოსრულიანი...) in appropriate contexts attested in the manuscript.

თნალო უთუბრაბიძე

კვლავ ბრძანებითი მფარვისისათვის ქართულში

ქარგად არის ცნობილი, რომ ძვ. ქართულის მწკრივთა რიგებში ბრძანებ-
თი კილოს მქონე ორი მწკრივი იყო წარმოდგენილი: ბრძანებითი I და ბრძანე-
ბითი II. მათ შორის განსხვავებას ქმნიდა ასპექტუ.

თანამედროვე ქართული ენის გრამატიკაში აღარ შეაქვთ ბრძანებითი
მწკრივთა შორის იმ მიზეზით, რომ „მას აღარ შემორჩა საკუთარი ფორმა“: II
პირში იყენებს წყვეტილის ფორმას (დამხატე! შდრ. დამხატე, როცა ის
წარსული დროის მოქმედებას აღნიშნავს), ხოლო III პირში — კავშირებითისას
(დამხატოს! შდრ. დამხატოს, როცა ბრძანებას არ გამოხატავს; მაგ-
რომ დამხატოს... და სხვ.).

საერთოდ საკუთარი ფორმების „დკარგვის“ ან „უქონლობის“ გამო მრავ-
ლი ფორმის ამოღება ხდება პარადიგმიდან. ასე მაგალითად, ორპირიანი ქე-
ბა აქტივის პარადიგმიდან საკუთარ ფორმათა უქონლობის გამო ამოღებულია
ათი კომბინაცია, უფრო ზუსტად, ამ კომბინაციითა მიერ შექმნილი ფორმები,
იმ მიზეზით, რომ მოხდა მათი დამთხვევა სხვა ფორმებთან.¹

ქართული ზმნის წვერთა საერთო რაოდენობაზე მსჯელობის დროს გამეო-
რებულნი ფორმები სათვალავში არ შედის, ამასთან დაკავშირებით ა. შანიძე
წერს: „თვითეულ მწკრივში აბსოლუტური უღლების ზმნას ექვს-ექვსი წვერი
აქვს და რელატიურისას — თვრამეტ-თვრამეტი“ (§ 295). 28 ფორმიდან მხო-
ლოდ 18 არის სათვალავში, აკლია 10 „გამეორებული“ ფორმა.

ავიღოთ ამ გამეორებულ ფორმათა ერთი ჯგუფი, ესენია გაქებთ (მე
თქვენ), გაქებთ (ჩვენ შენ), გაქებთ (ჩვენ თქვენ). ამათ უნდა დავუმატოთ
მეოთხე გამეორებული ფორმაც — გაქებთ (ის თქვენ).

ა. შანიძის ცხრილიდან (გვ. 229) სათვალავში რჩება მხოლოდ ჩვენ შენ
(S₁ O₂^{pl}) კომბინაციით მიღებული გაქებთ. დანარჩენები კი „ქართული ზმნის
წვერთა საერთო რაოდენობაში“ ვერ შედის (§295). ცხრილთა დაკავშირებულ
ახსნა-განმარტებით მსჯელობაში არაფერია ნათქვამი იმის შესახებ, თუ რატომ
დარჩა სათვალავში S₁ O₂^{pl} (ჩვენ შენ გაქებთ) კომბინაცია და არ დარჩა, მაგა-
ლითად, S₁ O₂^{pl} (მე თქვენ გაქებთ) ან რომელიმე სხვა კომბინაცია, რომელიც
ამავე ფორმას იძლეოდა. სინქრონულ დონეზე, რა თქმა უნდა, არჩევანის ვაკე-
თება შეუძლებელი იყო, იგი, ალბათ, დიაქრონულ ვითარებას ითვალისწინებდა
(მიცემითში დასმული სახელის სიმრავლე არ გამოიხატებოდა...), მაგრამ თანა-
მედროვე ქართულში ეს ანგარიში მიუღებელია თუმცა ეს ჩვენი ვარაუდია ა
შანიძის არჩევანის ასახსნელად, რადგან ავტორისეული არ ჩანს.

რადგან ზმნური ფორმები ენობრივ ნიშანს წარმოადგენენ, გამართლებული
არ არის შინაარსის პლანის უგულვებელყოფა. სრულიად განსხვავებულ შინა-
არსს ატარებენ გაქებთ (ჩვენ შენ) და გაქებთ (მე თქვენ); პარადიგმიდან
რომელიმე მათგანის ამოღება არაადეკვატურია ენის შესაძლებლობისა, მით
უმეტეს განდევნილ ფორმას კიდევ ორი ფორმა უნდა მივაყოლოთ: გაქებთ
(ჩვენ თქვენ) და გაქებთ (ის თქვენ)

პარადიგმაში გრამატიკული ფორმები არ მეორდება, ან

¹ ა. შანიძე, ქართული გრამატიკის საფუძვლები, I, 1973, §§291-295.

გარემო აქვთ განსხვავებული: კომბინაცია . . . — გაქვთ (ჩვენ შენ) გრაფიკულად ჩაიწერება ამ სახით /გ-ა-ქ-ებ-თ-მ/, სადაც ნულოვანი ლომორფით გამოხატულია მიცემითში დასმული პირდაპირი ობიექტის სიმრავლე, რომელიც კარგად იყო ფიქსირებული სხვა პოზიციაში -- . . . (გაქვთ მე თქვენ). ბუნებრივია, . . . კომბინაციაში ორი -თ (ერთი სუბიექტის სიმრავლის გამოხატველი, მეორე — პირდაპირი ობიექტის სიმრავლისა) ერთ ფორმაში ფონეტიკური კანონებით დაუშვებელი იყო და მეორე -თ გაჩენისათვის იკარგება სუბიექტის . . . -თ სუფიქსის მომდევნოდ. ამ მეორე -თ სუფიქსის წარმოქმნა და დაკარგვა სიმულტანური პროცესებია; შდრ. მო-მ-გ-ე-ლი, სადაც არასოდეს ყოფილა /გ-/ პრეფიქსი ფონემატური შეუთავსებლობის გამო, რაც შეეხება კომბინაციას — გაქვთ (ის თქვენ), უნდა ჩაიწეროს შემდეგნაირად: /გ-ა-ქ-ებ-მ-თ/, სადაც -მ არის სუფიქსის (S₃) ლომორფი, რომელიც დაკარგულა ფონემატური მიზეზით პაუზის წინ ბ-თ პოზიციაში (საშუალო ქართულში ასეთი ფორმა ჩვეულებრივი იყო — გაქვბსთ, დღემდე შემორჩენილია დიალექტში).

დავკრჩა ორი გაქვბთ: . . . (ჩვენ შენ) და . . . (მე თქვენ). ამათი განსხვავება უნდა მოხდეს კონვერსიული პასივებით:

გაქვბთ — იქები და გაქვბთ — იქებთ.

აქტივთა განსხვავება კონვერსიულ პასივთა მიხედვით სრულიად ბუნებრივია, რადგან კონვერსიული წყვილები ერთია გრამატიკული შინაარსის მიხედვით და პასივთა საშუალებით შესაძლებლობა იქმნება ფორმათა განსხვავებისა, რაც უთუოდ უნდა გამოვიყენოთ, რადგან სხვაობა ფორმათა შორის მატერიალურად ხდება ხელშესახები. ამავე დროს, თუ მივიღებთ დებულებას, რომ ზმნური კატეგორიები მხოლოდ ფლექსიურია და არა გვაქვს წარმოქმნა, აქტივთა და პასივთა ფორმები ერთ პარადიგმაში ხვდება და აღარ მნელდება ფორმათა განსხვავება კონვერსიულ წყვილთა მეოხებით. ქვემოთ წარმოვადგენთ სათანადო ფორმებს აქტივთა განსხვავებული ტიპების მიხედვით:

თუ ორპირიან აქტივს სუბიექტად მეორე ან მესამე პირი აქვს, ბრძანებითში შესაძლებელია შემდეგი კომბინაციები: (დამხატე!), . . . (დახატე!);

. . . (დამხატოს) და ა.შ. ფორმები შეიძლება ვცვალოთ აქტანტთა რიცხვის მიხედვითაც ამავე კომბინაციებში.

წყვეტილი კავშირ. ბრძან.
 დამხატე — დამხატო — დამხატე!
 . . . დახატე — დახატო — დახატე!

თუ ცალკეულ მწკრივთა ფორმებს წარმოვადგენთ კონვერსიული პასივებით, ფორმები უკვე განსხვავებული იქნება:

წყვეტილი კავშირებითი ბრძანებითი
 დამხატე-დავიხატე დამხატო-დავიხატო დამხატე-დავიხატე
 დახატე-დავიხატა დახატო-დავიხატოს დახატე-დავიხატოს

აქ ყველგან სუბიექტად II პირია. შესაძლებელი გახდა კონვერსიულ წყვილთა მიხედვით მეორე სერიის სამი მწკრივის ფორმათა გარჩევა.

თუ სამპირიან აქტივში პირცვალებადია, განსხვავებული წყვილი გვექ-

ნება მხოლოდ მეორე პირში:

წყვეტ. — განგაშორა — განშორდი.

კავშ. — განგაშოროს — განშორდე.

ბრძ. განგაშოროს — განშორდი

სამპირიან ზმნებში გარკვეული სირთულეები წარმოიქმნება: დამეხმარე ტიპის არაორდინალურ პასივებს, რომელთაც სუბიექტად II პირი აქვთ, ირიბობიექტად კი — I პირი, კონვერსიულ ცალად ჩვეულებრივი აქტივი არ უღვას გვერდით, რადგან ასეთი ტიპის პასივთა კონვერსიულ აქტივს უნდა ჰქონდეს

ობიექტთა უჩვეულო კომბინაცია — $O_1^{ind} O_2^d$, რაც თანამედროვე ქართულში არ გვხვდება, ძველ ქართულში იშვიათია და, ზოგი თვალსაზრისით, ხელოვნური ფორმებისთვის არის დამახასიათებელი. „დამეხმარე“ ტიპის პასივთა კონვერსიული აქტივის პირდაპირი ობიექტი გამოიხატება უაქტივითი თავი ნაცვალსახელით, რომელსაც ახლავს II პირის კუთვნილებითი ნაცვალსახელი (შენი თავი), ე.ი. შენი კუთვნილებითი ნაცვალსახელი თავი ნაცვალსახელს მერე პირის ნაცვალსახელად მიაქცევს:

დამახმარა (შენი თავი) — დამეხმარე (შენ).

ახლა შევადაროთ კონვერსიული წყვილები II სერიაში.

წყვეტ. — დამახმარა (შენი თავი) — დამეხმარე.

კავშ. — დამახმაროს (შენი თავი) — დამეხმარო.

ბრძანებითი — დამახმაროს (შენი თავი) — დამეხმარე.

ფორმათა დამთხვევა კონვერსიულ წყვილებშიც კავშირებით მწკრივსა და ბრძანებითში ხდება მაშინ, როცა სუბიექტად მესამე პირია. ასეთ შემთხვევაში ამ ორი კილოს გრამატიკული ფორმების განსხვავება ხდება სინტაქსური გარემოთი: კავშირებითის ფორმებს არ გვხვდება სპეციფიკური კავშირების (რომ. რათა, როცა...) გარემო, ბრძანებითის ფორმები კი, პირიქით, ამ კავშირებს ვერ ჰგულობენ; ასე მაგალითად, რომელიმე დამხატოს (მან) ფორმა თუ აღნიშნულ კავშირებთან არ არის დაკავშირებული (რომ დამხატოს, რათა დამხატოს, როცა დამხატოს...). უთუოდ ბრძანებას გადმოსცემს, ინტონაციურად როგორც არ უნდა წარმოითქვას.

T. Uturgaidze

Again on Imperative Screeve in Georgian

Summary

In contemporary Georgian grammars the screeve of Imperative Mood has not been identified, though the same grammars state that Imperative Mood is possessed by Georgian.

The grammatical meanings have been ignored in these grammars because of the absence of specific forms, that is they are not included in the paradigms, as they repeat the forms of the other meanings".

A grammatical form presupposes the unity of the plane of content and the plane of expression. From this point of view, the coincidence of grammatical forms will not occur, certainly: when the coincidence in the plane of expression is a result of the morphologic changes of grammatical forms, the appropriate grammatical recording will distinguish the forms (e. g. gakeb-Ø-t is tkven [he praises you]; cf. gakeb-t me tkven [I praise you]); or we should take into consideration the different syntactic environments, in which "the repeated forms" occur; the forms may be distinguished according to their converse pairs: if it is active, "the repeated forms" differ in their grammatical meanings; as for the formal difference, it occurs in converse passives, when the subject is the 2nd person.

დავით ფირცხელანი

ლატალი

(სოფლის ზოგადი დახასიათება)

ლატალი მდინარე ენგურის ხეობაში ბალსზემო და ბალსქვემო სვანულ ვასაყარზე მდებარე ერთ-ერთი მთაგორიანი სოფელია. მას ჩრდილო-აღმოსავლეთის მხრიდან ესაზღვრება სოფელ ლენჯერის ტერიტორია (ჩანეშა და ლაპაშა), ხოლო ბეჩოსა და ცხუმარს ემიჯნება ბალის (ბაღ) მთის ზოლით (ტორბიშისა და წაფელდის მიდამოებით). ქვემო სვანეთისაგან სვანეთის ქედი ყოფილი ვიწრო მოუხერხებელი, ფეხითაც ძნელად სავალი გადასასვლელით.

ამჟამად ლატალში ცხოვრობს 340 კომლი (1198 კაცი). ლატალის უბნებს შორის მცხოვრებთა შემდეგი თანაფარდობაა: მაცხვარიში (შყალერთან ერთად) 99 კომლი (278 კაცი), იენაში (ლამთან ერთად) 79 კომლი (318 კაცი), ჟიჭანა (ზედა უბანი: იფხი, ლემუკი, ლელბავი და სიდიანარი ერთად) 59 კომლი (200 კაცი), ლედმანი 14 კომლი (53 კაცი), ლემუგვანი 16 კომლი, კვანჭიანარი 33 კომლი, ლახუში 24 კომლი, ლაპილი 6 კომლი.

თუ შევადარებთ ვასულნი საუკუნის ბოლო მეოთხედის მონაცემებს, რაემყარება მე-19 საუკუნის 80-იანი წლების აღწერის მასალებს და მოცემულ აქტს ვ. ტეპცოვს, (В. Я. Тепцов, — 1890, გვ. 40). კომლთა რაოდენობა საუკუნის მანძილზე თითქმის 300%-ით გაიზარდა (იყო 119, არის 340), ხოლო მასახლეობა 10%-ით (იყო 994, არის 1198). ასეთი დიდი სხვაობა აიხსნება ბოლო წლებში დაწყებული მიგრაციის თავისებურებით, ზვავთა და ღვარცოფთა საბაბით ბევრი გადმოსახლდა საქართველოს სხვა რეგიონებში, მაგრამ ძირითადი ოჯახები არ მოშლილან, მხოლოდ განაყარი ძმები ვადმოვიდნენ.

ლატალში ფიქსირდება ოცი გვარი. თითოეული გვარის შივნით განირჩევა საძმოები (სამხუბარ) და თემები (თემარ). ამ ტერიტორია კონკრეტული გვარების მიხედვით გამოიჯნა ცალკე გამოკვლევის თემა.

გვარები უბნების* მიხედვით შემდეგნაირად არიან განსახლებული:

იენაში:

ფარჯიანი (პბიშა, დნთუარაღ, ფაჩიარ, სინჩარშა, ჯიღოშა, ნარსაუშა, ეზაშა, ჯახიშა)

ხვინთელანი (ჯვინთელანშა, დოქაშა)

წერედიანი (მგრზაშა, ხასშა, ჯაკუშაშა)

ჩარკვიანი (გელაშა)**

* ისტორიულ საბუთებში ზოგჯერ ლატალია მოხსენიებული ერთ სოფლად და ზოგჯერ კი მისი ცალკეული უბნები: იენაში, ლახუში და სხვ. ორივე შემთხვევაში გარკვეული პირობითობა გვაქვს: შეიძლება იენაში, მაცხვარიში, ლახუში... მივიჩნიოთ ერთი მთლიანობის — ლატალის — ცალკეულ უბნებად; ასევე შეეძლოა არ იქნებოდა, თუ ვიტყვიდით ლატალის საზოგადოებას სოფ. იენაში და ა.შ. (რედ).

** ჩარკვიანი ლატალში მხოლოდ 2 კომლი ცხოვრობს, რომლებიც შედიან „გელაშას“ სამხუბარში; სხვა სამხუბარს ჩარკვიანები სხვა სოფლებში ცხოვრობენ და აქ აღარ ვისახელებთ; ასე ვიქცევით სხვა გვარების შემთხვევაშიც.

კვანჭიანარი:

კვანჭიანი (ფიფიშა, ბაკაშა, ჰაშუშაშა, ბეღანშა, აბრამშა, შუანშა)

ლახუშლი:

სუმბანი (გუაშა, ჯანყუთშა)
 კვანჭიანი (ფიფიშა... 2 კომლი)
 ფირცხელანი (ბაკუშა)
 ნიკოლოზიანი (ბექტუწარ)
 ჩამგელანი (ნახუშაშა)

ლაჭილი:

პაკელიანი (ჯიდოშა, აბრამშა)
 კვანჭიანი (ფიფიშა... 1 კომლი)
 გურგულიანი (მანაშა... 1 კომლი)

მაცხვარიშ(:

გირგელიანი (გუადარ, ფუთადარ, სწრგშა, ჯუაბარ, კვეტიწარ, ჯულაბშა,
 ნახუწარშა, სგაშარ, პიკიწარ, ნამყმარ)

თამლიანი (კუკუაშა)
 გურგულიანი (მანაშა)
 სტეფლიანი (ივანიშა)
 სუბელიანი (ფილოშა 1 კომლი)

უქანქა ზეღა უბანი: იფხი, ლეშუქი, ლელბაგი და სიდიანარი ერთად აღე-

ული)

აბდელახი (ედაშა)
 ნანსყანი (ტოტაშა)
 ივეჩიანი (თამარშა, ქემეზშა)
 გვიჩიანი (ჯარაშა, გუჩიანიშა)
 სიდიანი (ბალათერშა)

ლატალში არის ბავშვთა ბაღი (50 ბავშვით), საშუალო სკოლა (150 მო-
 წავლით), სპორტკომპლექსი (ჭიდაობის სექციებით), კულტსახლი, ორი დაწყე-
 ბითი სკოლა (ლეშუქსა და ლახუშდში), მედბუნქტი, ფოსტა. წარმოებებიდან
 უთადერთია კერძო სახერხი.

მეურნეობის დარგებია: მეცხოველეობა და მიწათმოქმედება. ძირითადად
 მკვავთ კარტოფილი, ქერი, ლობიო, სიმინდი, ფეტვი და სხვა.

ლატალის მეტყველებას სპეციალური გამოკვლევა უძღვნა თინათინ შარაძე-
 ნიქემ. მკვლევარის აზრით, ლატალური მეტყველება ბალსქვემოურსა და ბალ-
 სქვემოურს შორის „გარდამავალია“ და ხასიათდება გარკვეული თავისებურებე-
 ბით.

ლატალური მეტყველების ნიმუშები მცირე რაოდენობითაა დაბეჭდილი;
 ნიქემსტები გამოქვეყნებულია „სვანური ენის ქრესტომათიაში“. სხვადასხვა სახის
 მწიგნობარები გვხვდება სამეცნიერო თუ სხვა ხასიათის ნაშრომებში: „სვანე-
 რის წერილობით ძეგლებში“, პავლე ინგოროყვას „სვანეთის საისტორიო ძეგ-
 ლებში“ და სხვა.

შიდასათემო თუ მეზობლებთან ურთიერთობის ამსახველი ცნობებია მოცე-
 ნილი პავლე ინგოროყვას „სვანეთის საისტორიო ძეგლებში“. მასში ლატალის
 დასახლებაზე 17 აქტია მოყვანილი, რომლებიც მე-13 - 15 საუკუნეებით თარიღდენ-
 ე. მათგან მხოლოდ ერთ აქტში გვხვდება ეს სოფელი ორჯერ ლატალის სა-

ხელწოდებით (აქტი 27, 1490-1503 წლით თარიღდება). ამავე სახელწოდებით არის აღნიშნული სოფელი ლატალი ივანე ჯავახიშვილის რედაქტორობით 1923 წელს გამოცემულ საქართველოს ისტორიულ რუკაზე.

ზემოთ დასახელებულ აქტებში დღეისათვის არსებული უბნებიდან ნახსენებია მხოლოდ ლაპილი, იენაში, ლახუმი. დღევანდელი ლატალის მესხიერებიდან საერთოდ გაქრალია „ლაჩოგრაში“. დღეს აღარ არსებობს ოყოლდაშის უბანი, მაგრამ ჰუყულდაშის სახით ის ახსოვთ. მე-14 საუკუნის ბოლოთი დათარიღებულ ერთ აქტში „ოყოლდაში“ ცხმარის ჯევის (ცხუმარის ხევის -- დ.ფ.) ტერიტორიად ითვლება, რომელიც, როგორც ჩანს, მომდევნო საუკუნეებში ლატალის შემადგენლობაში გადადის.

გადმოცემით ლატალში 200-მდე საკულტო დანიშნულების ძეგლი ყოფილა ციფრი, ეტყობა, გადიდებულია, მაგრამ მოძიებულ მასალებში 59-მდე სალოცავის სახელწოდება დაფიქსირდა, მათგან:

ფუსდ მაცხოვრის — 1 (მაცხვარიში) მაცხოვრის — 8 (ლახუმიდან მაცხვარლოპლან მაცხვარ, შყალრი მაცხვარ, გერბში მაცხვარ, მახულდაში მაცხვარ, ლაშინლდი მაცხვარ, სგობლან მაცხვარ, მაცხვარ კვერხში).

მთავარანგელოზთა — 19 (კვანჭინარის თარგნძელ, ფაფულდან თარგნძელ გულპი თარგნძელ, ზაგრი თარგნძელ, ტოქტრან თარგნძელ, გგპლი თარგნძელ მეჭქვილი თარგნძელ, მეხერი თარგნძელ, ამენი თარგნძელ, თანლი თარგნძელ დული თარგნძელ, მეჭლანშინი თარგნძელ, (ჭალაის მხარეზე), მეჭლალანში თარგნძელ, ჭუშხუნდი თარგნძელ, სადინარე თარგნძელ, წაფლი თარგნძელ, ლესკგლანში თარგნძელ, მუმენი თარგნძელ, წერედიანრე თარგნძელ).

წმინდა გიორგის (ჯგერანგ) 13 (ჭალი ჯგერანგ, ჰუყულდაში ჯგერანგ, პანრან ჯგერანგ, ლეგოგრი ჯგერანგ, კვერცი ჯგერანგ, ლანკლა ჯგერანგ, ჯგერბში ჯგერანგ, ჭარლი ჯგერანგ, ძლუდარი ჯგერანგ, სამტაში ჯგერანგ, ტებდიანში ჯგერანგ, იფხა ჯგერანგ, შყალრი ჯგერანგ).

ლამარიას (ლამარია) — 8 (სამტაში ლამარია, ჰუშარი ლამარია, იფხა ლამარია, ლელბაგი ლამარია, ნამყუამი ლამარია, ლახუმიდა ლამარია, ჭუშხუნდი ლამარია, ჯელთ-უქმარ (ლაპილის) ლამარია).

იოანე ნათლისმცემლის — 2 (დან ნათუმცეველ, ბეჭამა ნათუმცეველ).

ილია წინასწარმეტყველის — 2 (ელ მეჭერიშ, ელ დეცეშ).

გარდა ამისა შემორჩენილია შემდეგი სალოცავების სახელწოდებები. მეზრან თარგლუხ, დან ანგლუხ, მეჭლარი ანგლუხ, მეჭერი ხატუნცხოველ, ჯარ ლანკლან ჯარ მახულდაში, სამკლან ხატ.

ზემოთ მოცემული სალოცავებიდან შემორჩენილია მხოლოდ 12-მდე ეკლესია. ჯვრები, ხატები და სხვა ძირფასი ნივთები შემოინახა. ერთი რესპოდენტის აზრით, მათი რიცხვი 370 აღწევს. 20 ყველაზე ძვირფასი გატანილია და მუზეუმებში ინახება.

ლატალში ამჟამად შემდეგი მოქმედი სალოცავებია:

ფუსდ მაცხვარ (მაცხვარიშის მაცხოვრის)

ლახუმიდან მაცხვარ (ლახუმდის მაცხოვრის)

მეხერი თარგნძელ (მახარებელ მთ. ანგელოზის)

თანლი თარგნძელ (მთის მთ. ანგელოზის)

ლანკლან თარგნძელ (ლაპილის მთ. ანგელოზის)

კვანჭინარის თარგნძელ (კვანჭინარის მთ. ანგელოზის)

წაფლდი თარგნძელ (წაფლის მთ. ანგელოზის)

წერედიანრე თარგნძელ (წერედიანების მთ. ანგელოზის)

დან ნათუმცეველ (იოანე ნათლისმცემლის)

ჰუყულდაში ჯგერანგ (ჰუყულდაშის წმ. გიორგის)

იფხი ჯგერაზგ (იფხის წმ. გიორგის)

კვანჭიანის ლამარია (კვანჭიანარის ლამარია)

ძირითადად ტრადიციული დღესასწაულები, რომლებშიც მთელი ლატალი მონაწილეობს, შემდეგია: „ფუსდუ ჯანი ლითუღა“ (მაცხვარიშის მაცხოვრის ეკლესიაში), „ლიმხურ“ (მგხერის მთ. ანგელოზის ეკლესიაში, რომელიც აღდგენილია 1993-94 წლებში მირონ ფირცხვლანის ინიციატივითა და უშუალო ხელმძღვანელობით), ორივე შემთხვევაში შესაწირ ხარს მთელი ლატალი ყიდულობს და „ათანდილის“ (ლითნაღნოლ) დღესასწაული (შესაწირ მოზვერს ლახუმდის უბანი ყიდულობს).

დამოწმებული ლიტერატურა

პ. ინგოროყვა, 1941 — სვანეთის საისტორიო ძეგლები (აქტები). ნაკვეთი II, თბ., 1941. გვ. 33.

В. Я. Тепцов, 1890 — Сванетия, СМОМПК. вып X, отд. I. Тиф., 1890 стр. 40.

თ. შარაშენიძე, 1970 — სვანური ენის ლატალური კილოკავის ზოგიერთი თავისებურება, იკვ, XVII, თბ., 1970, გვ. 45—81.

D. Pirskhelani

The Village of Latali

(General Linguistic and Ethnographic Survey)

Summary

The village of Latali is situated in the valley of the Enguri river, at the crossroads of Upper Bal and Lower Bal Svaneti. It is a mountainous village.

This village is interesting from both the linguistic and ethnographic standpoints.

ტარიელ ფუტარაძე

მოტივაცია როგორც ენათა ნათესაობის ერთ-ერთი ასპექტი
(საპირის ლაშის წესით)

ენათა (resp. ეთნოსთა) ურთიერთმიმართების კვლევის დროს ბევრათშესატყვისობებისა და ენობრივი სტრუქტურების შედარების გარდა აუცილებლად გასათვალისწინებელია **სახელდების პრინციპები**, ვინაიდან მონათესავე ენების ხედვა-აღქმის სისტემები ძირითადად მსგავსია.

მსჯელობის გასაადვილებლად საჭიროა ერთმანეთისაგან წინასწარვე გაიმიჯნოს **ენის სემანტიკური სტრუქტურა** (შინაფორმა) და **მოტივაციათა სისტემები** (სახელთარქმევის პრინციპები); ისინი გარკვეულწილად კვეთენ კიდევ ერთმანეთს (ვთქვათ ისე, როგორც მორფოლოგია და სიტყვაწარმოება): „ენათა შინაარსისეული შედარების“ მაღალი და საბოლოო მიზანია ენობრივი „ხედვის“ ფორმათა ნაირგვარობასა და სიუხვეში ამოკითხულ იქნეს საშუაროს მიმართ ადამიანის ვონითი პოზიციის ნაირგვარობა, ინტელექტის შესაძლებლობათა დიაპაზონი და შეუზღუდველობა“ (გ. რამიშვილი, 1979 გვ. 50) ჩვეულებრივ, ენობრივ შინაფორმათა (სემანტიკურ სტრუქტურათა) შეპირისპირების დროს ენათა სხვაობის მაჩვენებლებზე ლაპარაკობენ: „ენათა შინაარსობრივი შედარება საშუაროსადმი კულტურული ენობრივი მოდემის ნაირგვარ ფორმათა არსებობას გვამცნობს“ (გ. რამიშვილი, 1995)

...ენობრივ მოტივაციათა (სახელდების პრინციპების) შეპირისპირების დროს უნდა გაიმიჯნოს: მოცემული საგნისათვის (მაგ., მრავალძარღვა) ძირითადი, ნასესხები, გვიან გაჩენილი მოტივაციები; მოცემულ საგანთა კლასისათვის (სამკურნალო მცენარეები) დამახასიათებელი მოტივაციები... სხვა ენების შესაბამის მასალასთან შეპირისპირების შემდეგ შეგვეძლება ვილაპარაკოთ ამა თუ იმ ენობრივ კოლექტივთა ენობრივი განწყობის, ენობრივი ხედვა-აღქმის და სახელთარქმევის მოდელების მსგავსება-განსხვავებაზე. ამდაგვარი კვლევის შედეგებით შეიძლება ვიმსჯელოთ ენათა ნათესაობის, ურთიერთგავლენების (სუბსტრატისა და სუპერსტრატის) ტიპოლოგიურ-კონფერენციული მსგავსების შესახებ და სხვა... მაგალითად, როცა ვლაპარაკობთ ინგილოურის თავისებურებებზე ფონემატურ სტრუქტურასა და მორფოლოგიაში, ვვარაუდობთ დაღესტნურ ენათა გარკვეულ გავლენას ინგილოურზე; ამ ვარაუდს ამაგრებს სახელდების პრინციპების შეპირისპირებაც, კერძოდ, ინგილოურში მრავალძარღვას ეწოდება „კიკოდ ფოთოლი“ — სიტყვისიტყვი: „თოჯინას ფოთოლი, შდრ. ზვარშიული: „ოჭოკოს ლ'იბ“ — ზედმიწევნით: „თოჯინას ფოთოლი“ (შდრ. ოჭოკ „თოჯინა), ინზოყვარულ დიალექტში: „ქიდილას ლ'იბ“ — „თოჯინას ფოთოლი“ (ქიდილა „თოჯინა“ ზედმიწ. „გოგონა“)... ასევე, შემთხვევით არც ის უნდა იყოს, რომ ქართველური ენებისათვის ძირითადი მოტივაცია ფოთლების ძარღვებზე მითითება (მრავალძარღვა) დასტურდება დაღესტნურ ენებშიც; შდრ. დიდოურში ქიდურ თქმაში „ხერომიშაშაჟნი ლ'ებ“ — მრავალძარღვა, ზედმიწევნით: „ძარღვენიანი ფოთოლი“ ჰინუხურში: „ხელობიშას ლ'ებუ: „ძარღვენიანი ფოთოლი“, ჰუხურში: „ხელეტაფა: „ძარღვფოთოლი“...*

* მასალები შეპირისპირებულია ნ. ნაკანის მიერ; საინტერესოა იმის აღნიშვნაც, რომ შეპირისპირებულ მასალაში სიტყვის სესხებასთან კი არ გვაქვს ადგილი, არამედ ე.წ. „პირდაპირ თარგმან-

მოტივაციათა მოდელების თვალსაზრისით ენათა შეპირისპირება წინასწარ გულისხმობს ენობრივი ნიშნის პრობლემის გარკვევასა და მოტივაციათა კვლევის მეთოდის გამომუშავებას.

მოტივაცია, ზოგადად სახელდება (აღსანიშნისა და აღმნიშვნელის ურთიერთმიმართება), ფსიქოლოგიურ-ლინგვისტურ-გნოსეოლოგიური პრობლემაა, ამდენად, ან მხოლოდ ფილოსოფიურ-ლოგიკური, ან მხოლოდ ფსიქოლოგიური თუ ლინგვისტური ხედვით აღმნიშვნელ-აღსანიშნის მიმართების პრობლემა ვერ გადაიჭრება; აუცილებელია კომპლექსური მიდგომა: შემთხვევითი არაა ის ფაქტი, რომ ფსიქოლოგები ცალსახად უჭერენ მხარს ენობრივი ნიშნის შეპირობებულობას, ხოლო ლინგვისტები — ენობრივი ნიშნის ნებისმიერობას...^{***} გარკვეული კუთხით გასამართლებელი საბუთი ორივე დაპირისპირებულ მხარეს გააჩნია, რაგრამ საკითხის კომპლექსურად მიდგომის შემთხვევაში აღნიშნული დაპირისპირება მოიხსნება. თავიდანვე აღვნიშნავთ, რომ უშუალოდ საგანსა და შესაბამისი სახელის ბგერით (აკუსტიკურ) მხარეს შორის არავითარი უშუალო კავშირი, შეპირობებულობა არ არსებობს; ლინგვისტთა დასკვნით, ამის გამო, ენობრივი ნიშანი ნებისმიერია... ნიშნის ნებისმიერობის საკითხი სხვანაირად დადგება, თუკი გავითვალისწინებთ სახელდების ფსიქოლოგიურ მექანიზმს. დიდძალი სამეცნიერო ლიტერატურისა და ექსპერიმენტების ანალიზის შემდეგ დ. უზნაძისა და გ. რამიშვილის გამოკვლევებზე დაყრდნობით, ა. ბაინდურაშვილი ასკვნის: „სახელდება რომ განხორციელდეს, საჭიროა სახელმდებელმა ბგერითი კომპლექსი და სახელსადები შინაარსი ერთმანეთის შესაფერისად, ერთმანეთის შესატყვისად განიცადოს“ ... „სახელდების მექანიზმის გარკვევა ნიშნავს, გასაგები გავხადოთ ორი პეტერორგანული მოვლენის — ბგერათა კომპლექსისა და სახელსადები შინაარსის — ურთიერთზემოქმედების მექანიზმი“... „ბგერათა კომპლექსის განცდის ცნობიერებაში აღმოცენებამდე ხდება იმის გარკვევა, თუ სახელსადები შინაარსის როგორი ხასიათის ზემოქმედებას დაექვემდებარება იგი, საერთოდ დაექვემდებარება თუ არა, ამიტომ სახელდების საფუძველი შეიძლება იყოს მხოლოდ და მხოლოდ ის, რაც განსაზღვრავს, სახელსადები შინაარსის როგორ გავლენას დაექვემდებარება ბგერათ-კომპლექსის განცდა, რაც განსაზღვრავს როგორ ჩამოყალიბდება იგი“ (ა. ბაინდურაშვილი, 1971 გვ. 243-244)... მრავალგვარი და მრავალწახანგოვანი ფსიქოლოგიური ექსპერიმენტებით დამტკიცებულია, რომ სახელდება ყოველთვის რაციითაა შეპირობებული-მოტივირებული; ენის წარმოშობიდან დღემდე ენაში ქმნადობის და ენით ქმნადობის, ენის ფუნქციონირების მექანიზმი თვისობრივად არ შეცვლილა, ამდენად, სიტყვის ქმნადობის „უძველესი“ (ნებისმიერად „სახელდება“) და „მეორეული“ (ნაწარმოები სიტყვები) სიტყვის ქმნადობის სახეები ყოველთვის თანაარსებობდნენ და მათ შორის ქრონოლოგიური მიმართება არ არსებობს... პაული: „ენის განვითარების ცალკეულ პერიოდებს შორის განსხვავება უნდა ატარებდეს არა თვისობრივ, არამედ მხოლოდ რაოდენობრივ ხასიათს“...

სახელდების მექანიზმი ფსიქოლოგთა და ლინგვისტთა გამოკვლევების შეჯერება-შეპირისპირების შემდეგ ასე შეიძლება წარმოვიდგინოთ: პირველყოფი-

თან, იმავე ინგლოურში „ნასესხები“ მოტივაცია (თოჯინას ფოთოლი) და არა სიტყვა! შეიძლება ვთქვათ ზიარი მოტივაცია! აქ შემთხვევით დამთხვევას გამოვიცხავთ უშუალო მკვლობის გამო...

^{***} ენობრივი ნიშნის შესახებ დისკუსიის მასალები იხ.: თ. შარაძენიძე 1972 გვ. 5-60, იხ. აგრეთვე: არნ. ჩიქობავა 1983 გვ. 183-201 და სხვ...

ლი ხანიდან დაწყებული (თუკი არსებობდა ასეთი) ადამიანი სამყაროს აღიქვამს იმ მოდელით, რა მოდელითაც მას მემკვიდრეობით მიღებული მახასიათებლებითა (ტემპერამენტი, ხასიათი, ხედვა) და მშობლიურ გარემოში მშობლიური ენით დედის რძესთან ერთად შეწოვილი განცდებით უყალიბდება: აღქმა განსაზღვრულია განწყობით; თავის მხრივ განწყობა ყალიბდება სოციალურ-ეროვნული გარემოსა და პიროვნების გენეტიკური კონკრეტული ელემენტებით (მახასიათებლებით).*

ფსიქოლოგები ლაპარაკობენ ინდივიდუალურ განწყობაზე; ასევე შეიძლება ვილაპარაკოთ ამა თუ იმ ერთობის, ხალხის თუ ერის ზოგად განწყობაზე. ერის (სოციუმის) ზოგადი განწყობა ქმნის ზოგად ფონს ინდივიდის განწყობისათვის...¹ ამგვარად, განწყობა აყალიბებს ხედვა-აღქმის კონკრეტულ მოდელს; არა მხოლოდ ამა თუ იმ საგნის ხედვა-აღქმის ხასიათს, არამედ, მთლიანად, საგანზე შთაბეჭდილებას სამყაროსთან მიმართებაში (შდრ. სემანტიკური ველები და საგნის კონკრეტული ნიშან-თვისება, წამოწეული საგნის სახელდების პროცესში)... სწორედ ენათა განსხვავებული ხედვა-აღქმის სისტემებითა და არტიკულაციური მახასიათებლებით (რომელთაც გარკვეულწილად გარემოც განსაზღვრავს) არის შეპირობებული ერთი და იმავე საგნის სხვადასხვა სახელი სხვადასხვა ენაში და ერთი და იმავე სიტყვის სხვადასხვა არტიკულაცია არამონათესავე თუ მონათესავე ენებში (მაგ. ქართ. — ტაბლა; სპარსული — *tablak* — დოლი²; იტალიური „ტავოლო“ — *tavolo*; ფრანგული „ტაბლ“ — *table*; ინგლისური „ტებლ“ — *table*)...

საგნის ხედვა-აღქმის პროცესი, მისი სინამდვილისაგან, ქაოსისაგან ცნობიერი გამოიჯნა ხდება ფსიქიკური აქტივობის მეორე ეტაპზე, ამ პერიოდიდან იწყება მისი ნიშან-თვისებების ძებნა ე.ი. მისი ობიექტივაცია, (შ. ნადირაშვილი, 1985 გვ. 77) მისი შემეცნება: ადამიანს აღეფერება ინტელექტუალური აქტივობის სტრუქტურები (მანამდე, ეჯახება რა პრობლემურ სიტუაციას, უჩნდება შემეცნების მოთხოვნილება (შ. ნადირაშვილი 1985 გვ. 116). თავდაპირველად, ალბათ საგნის შემეცნებას ასწრებდა სახელდება; „უფრო“ ცივილიზებულ გარემოში, შემეცნება ასწრებს სახელდების ბოლო ეტაპს, თუმცა, პრინციპულად ამას არავითარი მნიშვნელობა არა აქვს, ვინაიდან ფსიქიკური აქტივობის მეორე ეტაპზე, როგორც ერთი მთლიანი პროცესი, უკვე ერთდროულადაა დაწყებული სახელდებაცა და შემეცნებაც... გარდა ამისა, სინამდვილიდან, **ქაოხიდან გამორჩევით სახელდება** და **შემეცნების შემდეგ სახელდება** ფაქტობრივად ერთი და იგივეა; მხოლოდ რაოდენობრივი განსხვავება გვაქვს შემეცნებითი დონის ასპექტით.

✓ თავის ცნობიერებაში „ამოზრდილ“ ცნებას (საგანზე შთაბეჭდილებით მიღებულს), ადამიანი უძებნის სახელს; სახელის მოძებნა არც პირველყოფილი და არც თანამედროვე ადამიანისთვის არ ხდება აბსოლუტურად ნებისმიერად; ყოველთვის შეპირობებულია რაიმე თვისებით (მიზეზით, საბაბით)... ნებისმიერ ენობრივ კოლექტივში ასეთი მოტივი მრავალგვარია. ადამიანური ენის არცერთ ეტაპზე ენობრივი ნიშანი არ შეიძლება ყოფილიყო მხოლოდ ფორმა, გარკვეულ

* დ. უზნაძე განწყობას ორი ასპექტით განიხილავს: ა) სინამდვილის ასახვისადმი განწყობა ბ) მოქმედებისათვის მზაობა... ჩვენს აზრით, სინამდვილის ასახვისადმი განწყობა თანაბრად იქმნება მშობლიური ენის გავლენითაც, ცხოვრების წესითაც და პიროვნული მახასიათებლებითაც.

¹ შდრ. „დედამიწის დაუფლების დროს ადამიანი სწავლობს სინამდვილის გარკვეული თვალსაზრისით აღქმასა და კატეგორიზაციას, ამიტომ ადამიანის მეტყველებასა და აზრების ფორმირების პროცესი გარკვეული სოციალური „შაბლონების, სტანდარტების მიხედვით ხდება“ (შ. ნადირაშვილი 1975 გვ. 215)

ლი უსემანტიკო ბგერათკომპლექსი. ნიშნები (resp. მატრიცები) ენაში არ ღვეს. ცნების სახელდების საჭიროების დამიხედვით: ან „სპონტანურად“ (საგნის არსიდან, თვისებიდან ფორმიდან... გამომდინარე), მაშინვე იქმნება ნიშანი; ან კნებას შემოჰყვება უცხოენოვანი საწყაროდან; ან გარკვეული სემანტიკური ველის გავლენით ხდება მისი წარმოება; ან მოცემული სიტყვა (ნიშანი) მიმსგავსებით, ასოციაციით შეიძენს ახალ, დამატებით მნიშვნელობას...

თითოეულ პუნქტზე ვრცლად შეიძლება ლაპარაკი; აქ მხოლოდ ზოგად მტრიხებს წარმოვადგენთ.

ენობრივი ნიშანი ბილატერალური მონაცემია; ადამიანის ცნობიერება სახელდების პროცესში ერთმანეთთან აკავშირებს არა საგანსა და ბგერას, არამედ საგანზე შთაბეჭდილებას (წარმოდგენას) და ამ უკანასკნელისათვის შესაბამის ენობრივ სემანტიკას, რომელიც განუყოფლად დაკავშირებულია აკუსტიკურ ხატთან. აღმნიშვნელი თავისთავად არის როგორც გარკვეული სემანტიკის მქონე ენობრივი ფორმა, ასევე მისი ბგერითი (და წერითი) გამოსახულება; კონკრეტულ სიტუაციაში ენობრივი ფორმა ყალიბდება, იკვეთება მოცემულ საგანზე გარკვეული შთაბეჭდილებისათვის... სახელდების პროცესში ზორიცელებს არა მარტო სახელსაღები შინაარსისა და აკუსტიკური ხატის ურთიერთშეპირობება, არამედ ხდება ამ ორი ფსიქიკური განცდის ურთიერთმორგებაც. ფაქტიურად, „სპონტანურად“ შერჩეული ენობრივი ნიშნისა და ნაწარმოების (წარმოქმნილი) ნიშნის აღსანიშნ შინაარსთან დაკავშირება ერთნაირად რთული ფსიქიკური პროცესების შედეგად ხდება... ორივე პროცესს მთავარი მახასიათებელი აქვთ საერთო: სახელდების დროს ხდება მოტივზე ენობრივი ფორმის მისადაგება; ორივე შემთხვევაში სამოტივაციო სიტყვას განსაზღვრავს სახელსაღები შინაარსი.

ამგვარად, ჩვენ უდავოდ მიგვანჩნია სახელდების კანონზომიერი ხასიათი; ზოგადი პროცესი ასე წარმოგვიდგენია: **ინდივიდი (resp. ენობრივი კოლექტივი) → გაანწყობა → ხედვა-აღქმა → საგანზე შთაბეჭდილება → ფსიქიკური აქტივობის მეორე ეტაპზე შინაარსის (აღსანიშნის) შესაბამისი ენობრივი ფორმის (აღმნიშვნელის) „მოძებნა“ რაიმე მოტივის მიხედვით → შეცნობა | სახელდება-შემეცნების პროცესის „დასრულება“** (პირობითად! შემეცნება უსასრულო პროცესია!) | **სიტყვის შექმნა → სიტყვის დამკვიდრება** (კონვენცია) დროთა განმავლობაში მისი სიკვდილი (დავიწყება)...

შესავალში ჩვენ ერთმანეთს შევადარეთ ენის სემანტიკური სტრუქტურა და მოტივაციათა სისტემები; სახელდების ფსიქოლოგიურ-ლინგვისტურ-გნოსეოლოგიური მექანიზმის განხილვის შემდეგ კიდევ ერთხელ გავავლებთ პარა-

* შდრ. ბაინდურაშვილი: „სახელდების ექსპერიმენტებში გამოიკვია, რომ სახელი და სახელსაღების შინაარსი ერთმანეთს მექანიკურად კი არ უკავშირდებიან, არამედ ურთიერთშემოქმედებას აღდენენ და ერთიმეორის განცდაში გარკვეული კორექტივები შეაქვთ. როგორც კ. ჰალისა და როლდენფელდის ექსპერიმენტებით ირკვევა, ანალოგიურ კანონზომიერებას ადგილი უნდა ჰქონდეს სიტყვისა და სიმბოლის დაკავშირების პროცესშიც (შ. ბაინდურაშვილი 1971 გვ. 121) სახელსაღები შინაარსი და ენობრივი ფორმის ურთიერთმორგება შეიძლება შევადაროთ, მაგ., ადამიანის მიერ საკუთარი სურვილით პროფესიის შერჩევას: კაცი ირგებს (მოირგებს) თავის როლს და თავადაც თანდათანობით ერგება-ეთვისება თავის პროფესიას.

** წარმოებული სიტყვების შემთხვევაში სახელსაღები შინაარსის მიერ სამოტივაციო სიტყვის შეპირობებულობის შესახებ იხ. ბ. ფოჩუა 1974. გვ. 108.
იხ. აგ. ეთვე ლ. ბაინდურაშვილი 1971. გვ. 44; სიტყვის პირობით ნიშნად აღიარებას შეუძლებლად თვლის დ. რამიშვილიც...

ლელს: ენა, როგორც ფორმა, არ არსებობს; ენა არის ფორმალურ-ფსიქიკური ანუ ფორმალურ-სემანტიკური ფენომენი; ენის ფსიქიკური ასპექტი ასახულია სემანტიკასა და მოტივაციაში; ენის სემანტიკურ სტრუქტურაში (ენის შინა-ფორმაში) ჩანს, დაფიქსირებულია ენის შინაგანი აგებულება; სტატიკურადაა წარმოდგანილი სემანტიკური ველები. მათი ურთიერთმიმართება და სიტყვათა მიმართება საკუთრივ „სემანტიკური ველების“ შიგნით... ენობრივ სემანტიკაში ჩანს ამა თუ იმ ერის, ხალხის „ენობრივი ხედვა“ სტატიკაში...

მოტივაციათა სისტემებში ჩანს „ენობრივი ხედვა“ დინამიკაში! მოტივაცია დინამიკაა! მოტივაციური მოდელები ენის სემანტიკური აღწარმოებაა: ენის სემანტიკური სტრუქტურა და მოტივაციათა მოდელები ისე შეეფერება ერთმანეთს, როგორც მორფოლოგია და სიტყვაწარმოება! ამდენად, მათი გამიჯვნა პრინციპული გამოიჭენა აუცილებელია! ენათა ნათესაობის თუ განსხვავებულობის ასპექტით, ისინი ცალ-ცალკე უნდა განვიხილოთ...

სემანტიკა არის ენის შინაგანი სტატიკური სტრუქტურა, ფორმა; მოტივაცია — შინაგანი რეალიზაცია, მოძრაობა!

სხვადასხვა ენა განსხვავებული სემანტიკური სტრუქტურითა და მოტივაციური მოდელებით ხასიათდება: შესაბამისად, სახელდებაც სხვადასხვა ნიშნით ხდება.* ეს განსხვავებულობა, როგორც უკვე აღვნიშნეთ, შეპირისპირებულია სამყაროს განსხვავებული ხედვა-აღქმით (რომელიც მშობლიური ენითაცაა შეპირობებული და მშობლიურ ენაშიცაა ასახული)... ამ ფონზე კიდევ უფრო საინტერესოა გვი ნებეირძის მსჯელობა, რომელიც ჩვენი აზრით, სამართლიანად თვლის, რომ მშობლიური ენა მემკვიდრეობითი ფენომენია და არა ჩასახვის შემდგომ შექმნილი... შეიძლება დავასკვნათ: სხვადასხვა ენის მოტივაციური მოდელების შეპირისპირების დროს მოსალოდნელია გარკვეული არგუმენტები მივიღოთ: ენათა ნათესაობა — მსგავსება — განსხვავების თვალსაზრისით.**

კვლევისათვის აუცილებელია გარკვეული მეთოდოლოგია: თუ გავითვალისწინებთ ენის ლექსიკური შედგენილობის რთულ ხასიათს და მოტივაციათა ნაირგვარობასთან ერთად სესხების შესაძლებლობებს (როგორც სიტყვების, ასევე მოტივების) აუცილებელია:

1. დადგინდეს საგნის (მოვლენის) სახელის ვარიანტები მოცემულ ენობრივ არეალში;

2. დახასიათდეს საგანი ფორმის, შინაარსის, თვისების, დანიშნულების მიხედვით;

3. განისაზღვროს თითოეულ სახელწოდებაში ასახული ენობრივი „ხედვის“ სახე („ათვისის სისტემა“).

* მაგ. ქართ. „სტენია“ გერმანული **სტუნჯია** სერბიული **čunjača**, ლათინური „ტყის ყაყაბა“ ფერის მიხედვით... დათვი სლაური — თავლის მჭამელი, ლატვიური — წაბლა ლიტვიური — ზუკუკა, გრუზა — ბაინდურაშვილი გვ. 160. თავისუფლება, წინიდა ქალწულობა, დედისთან დაბრუნება, ვაჟკაცობა, თავისუფლება... ზოგადად მოტივაცია რამდენიმენიარად შეიძლება: 1. სიმბოლურად და მეტაფორულად (აქვე შემოვა „სიმბოლური სახელდება“, ოვი მინც დაკავშირებულია სახელდებას რაიმე საბაზთან); 2. სემანტიკური ველიდან გამომდინარე (ე. წ. წარმოქმნილი სიტყვები); 3. ალსანიშნის ხმის მიხედვით (ფორმით) ე.წ. ბგერითი მოდელების მიხედვით (სემანტიკურ-პიქტიკური) შექმნილი ლექსიკა და სხვ...

** ე. ლემბერგისა და ნ. ხომსკის აზრით, ახალდაბადებულ ბავშვს თან დაჰყვება გარკვეული ლინგვისტური პროგრამა („თანდაყოლილი იდეები“) და ამ პროგრამაზე დაყრდნობით ბავშვი ახერხებს მშობლიური ენის გრამატიკის კონსტრუირებას. ესაა უნივერსალური გრამატიკური მოდელები... გ. ნებეირძის აზრით: „თანდაყოლილი ლინგვისტური პროგრამა მხოლოდ მშობლიური ენისაა“... (გ. ნებეირძე 1988 გვ. 5).

4. დადგენილ რამდენიმენაირ მოტივაციათაგან გაიმიჯნოს: ძირითადი, ნა-
სესხები, გვიან ვაჩენილი, კონვერგენციული მოტივაციები;
5. ძირითადად მიჩნეული მოტივაცია შეუპირისპირდეს იმავე საგნის მი-
მართ შესაძარებელი ენის „ენობრივ ჯგუფს“...
ამდაგვარი კვლევის შედეგების შემდეგ შეიძლება ვიმსჯელოთ: ენათა ნათე-
საობის, ურთიერთავლენების, ტიპოლოგიური მსგავსების შესახებ და სხვ.
შეჯამების სახით: მოტივაცია, როგორც ენათა ნათესაობის ერთ-ერთი ას-
პექტი, დამხმარე საშუალებაა კომპარატივისტიკისა და სტრუქტურულ-ტიპო-
ლოგიური კვლევისათვის.

დამოწმებული ლიტერატურა:

- ა. ბაინდურუშვილი 1971 — ა. ბაინდურაშვილი — სახელდების ექ-
სპერიმენტული ფსიქოლოგია, თბ., 1971
- შ. ნადირაშვილი 1975 — შ. ნადირაშვილი, პიროვნების სოციალური
ფსიქოლოგია თბ. 1975წ.
- შ. ნადირაშვილი, განწყობის ფსიქოლოგია, თბ., 1985
- გ. ნებეირიძე 1988 — გ. ნებეირიძე, „ბუნებრივი იარაღი“ გაზეთი
თბილისი 1988წ. 13 XII; იხ. აგრეთვე: გ. ნებეირიძე, ენათმეცნიერების შესავა-
ლი 1991წ.
- გ. რამიშვილი 1979 — ენათსხვაობა და სემანტიკური შედარების მიზა-
რებული „არნოლდ ჩიქობავას“ თბ. 1979
- გ. რამიშვილი 1995 — გ. რამიშვილი, ენათა შინაარსობრივი სხვაობა
ენათმეცნიერებასა და კულტურის თეორიის თვალსაზრისით თბ. 1995
- ბ. ფოჩხუა 1974 — ბ. ფოჩხუა, ქართული ენის ლექსიკოლოგია თბ.
1974
- თ. შარაძენიძე 1972 — თ. შარაძენიძე, თანამედროვე ენათმეცნიერების
თეორიული საკითხები თბ. 1972
- არნ. ჩიქობავა, 1983 — არნ. ჩიქობავა, ზოგადი ენათმეცნიერება, II თბ.
1983

T. Putkaradze

Motivation as One of the Aspects of Language Kinship

Summary

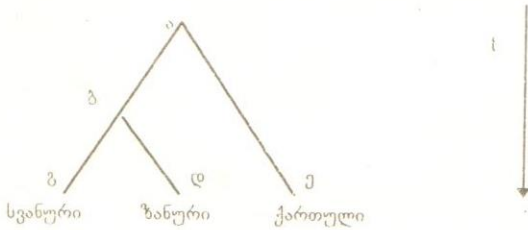
While investigating the interrelation between languages (resp. ethnoses), besides comparing the sound correspondences and linguistic structures, the principles of nomination should be necessarily taken into consideration, for the system of world-view of the cognate nations are mainly similar. While comparing the systems of motivation, first of all, the variants of a linguistic sign should be determined in a given linguistic area; a subject should be characterized according to its shape, quality, function and, consequently, the aspect of "the view" of the linguistic community should be defined... Afterwards: on the basis of comparing the determined principles of motivation, the following should be distinguished: original, borrowed, later occurred, typologically similar motivations... In accordance with the results of such investigation one might judge and consider the problems of language kinship, mutual influences (substratum, superstratum), typological resemblance, etc.

მიხეილ შურდინი

საერთო-ქართველური ენა და მისი დიფერენციაციის
თანამიმდევრობის პრობლემა

საერთო-ქართველური ენის დიფერენციაციისა და ქართველურ ენათა ურთიერთმიმართების სქემა შეიძლება ასეთი სახით იქნეს წარმოდგენილი:

სადაც: ა — საერთო-ქართველური ენა; აბ — სვანურ-ზანური ენობრივი ერთობა; ბგ — სვანური, ბდ — ზანური, აე — ქართული.

ისტორიულ ქართველურ ენათა კომპარატივისტული კვლევა უდავოს ხდის საერთო-ქართველური ენის ფონოლოგიურ სისტემაში სიბილანტურ სპირანტთა და აფრიკატთა სამი რიგი რეკონსტრუქციას, სადავო შეიძლება მხოლოდ ამ რიგების ინტერპრეტაცია იყოს (გ. მაჭავარიანი — 1960, კ.პ. შმიდტი — 1962, გ. წერეთელი — 1965... შდრ. ვ. პოლაკი — 1955. წინამდებარე ნაშრომში გ. მაჭავარიანისეული ინტერპრეტაციაა წარმოდგენილი, თუმცა თავად სამი რიგის სხვაგვარ კვალიფიკაციას არ გამოვრიცხავ).

ქართველურ ენათა კანონზომიერ და რეგულარულ ბგერათშესატყვისობათა ძირითადი ფორმულები შეიძლება შემდეგი ცხრილის სახით იქნეს წარმოდგენილი:

საერთო	1 ქართველური	2 ქართული	3 სვანური	4 ზანური
*ა	ა	ა	ა	ა
*ი	ი	ი	ი	ი
*ო	ო	ო	ო	ო
*უ	უ	უ	უ	უ
*ბ	ბ	ბ	ბ	ბ
*ვ	ვ	ვ	ვ	ვ
*გ	გ	გ	გ	გ
*დ	დ	დ	დ	დ
*ე	ე	ე	ე	ე
*ტ	ტ	ტ	ტ	ტ
*ძ	ძ	ძ	ძ	ძ
*კ	კ	კ	კ	კ
*წ	წ	წ	წ	წ
*ჭ	ჭ	ჭ	ჭ	ჭ
*ს	ს	ს	ს	ს
*ძ₁	ძ	ძ	ჩ	ჩ

* (3)
 *წ₁
 *ფ₁
 *ს₁
 *გ₁
 *წ₂
 *ქ₁
 *ქ₂
 *ქ₃
 *ქ₄
 *ქ₅
 *ქ₆
 *ქ₇
 *ქ₈
 *ქ₉
 *ქ₁₀
 *ქ₁₁
 *ქ₁₂
 *ქ₁₃
 *ქ₁₄
 *ქ₁₅
 *ქ₁₆
 *ქ₁₇
 *ქ₁₈
 *ქ₁₉
 *ქ₂₀

(3)
 წ
 ფ
 ს
 გ
 წ₂
 ქ₁
 ქ₂
 ქ₃
 ქ₄
 ქ₅
 ქ₆
 ქ₇
 ქ₈
 ქ₉
 ქ₁₀
 ქ₁₁
 ქ₁₂
 ქ₁₃
 ქ₁₄
 ქ₁₅
 ქ₁₆
 ქ₁₇
 ქ₁₈
 ქ₁₉
 ქ₂₀

წ
 ფ
 ს
 გ
 წ₂
 ქ₁
 ქ₂
 ქ₃
 ქ₄
 ქ₅
 ქ₆
 ქ₇
 ქ₈
 ქ₉
 ქ₁₀
 ქ₁₁
 ქ₁₂
 ქ₁₃
 ქ₁₄
 ქ₁₅
 ქ₁₆
 ქ₁₇
 ქ₁₈
 ქ₁₉
 ქ₂₀

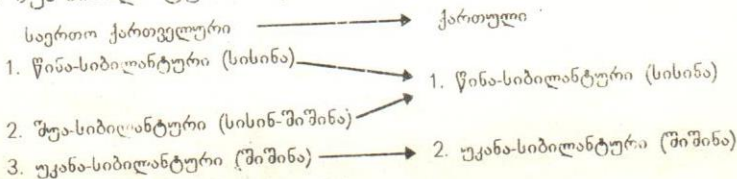
წ
 ფ
 ს
 გ
 წ₂
 ქ₁
 ქ₂
 ქ₃
 ქ₄
 ქ₅
 ქ₆
 ქ₇
 ქ₈
 ქ₉
 ქ₁₀
 ქ₁₁
 ქ₁₂
 ქ₁₃
 ქ₁₄
 ქ₁₅
 ქ₁₆
 ქ₁₇
 ქ₁₈
 ქ₁₉
 ქ₂₀

(შენიშვნა: საერთო-ქართველური *ქ ფონემის რეკონსტრუქციისათვის იხ. ტ. გუდავა — 1964 და ვ. შენგელია — 1996).
 ამ ფორმულათა დარღვევის ყველა შემთხვევა აქვს პოზიციური ან კომბინატორული ახსნა (მაგ. ქართ. ა: სვან: ზან. ა — სიტყვის ბოლოკიდურა პოზიციაში იხ. ტ. ფუტყარაძე — 1990, ქართ. ა: სვან. უ: ზან. უ(>)) — ლაბიალურ ფონემათა მეზობლობაში და სხვ. იხ. ჰ. ფენრიხი — ზ. სარჯველაძე 1990) რაც შეეხება ქართ. -თ, სვან. -შდ, ზან. -თ ბგერათშესატყვისობებს, ვემბრობი მოსაზრებას მისი საერთო-ქართველური ბგერათკომპლექს ს. თ-დან მომდინარეობის შესახებ. (იხ. გ. მაჭავარიანი — 1965. ბ. გიგინეიშვილი — 1987, შდრ. ი. მელიქიშვილი — 1981).

საერთო-ქართველური ენა გაიყო (დაიშალა) ორ: აბ (დასავლურ) და აფ (აღმოსავლურ) არეალად, რომელთაგან არც ერთში უცვლელად არ ასახულა (არ გაგრძელებულა) ფუძე ენის ფონოლოგიური სისტემა (შდრ. არნ. ჩიქობავა — 1948, ქ. ლომთათიძის — 1993).

აფ არეალი (ისტორიული ქართულის გაგრძელების ზონა) მივიდეთ საერთო-ქართველური ენის სიბილანტთა სამი რიგის ორ რიგად ტრანსფორმაციის შედეგად:

ე.ი. მოხდა ფონოლოგიური სისტემის „გასისინება“. საერთო-ქართველური ენის შუა-სიბილანტური რიგის წინ გადაწევა.

აბ-არეალში (ისტორიული სვანურისა და ზანურის გავრცელების ტერიტორიაზე) შენარჩუნებულ იქნა სამი რიგი, მაგრამ მოხდა მისი ფონოლოგიური ტრანსფორმაცია:

საერთო ქართველური $\longrightarrow$ სვანურ-ზანური

1. წინა-სიბილანტური (სისინა) $\longrightarrow$	1. წინა-სიბილანტური (სისინა)
2. შუა-სიბილანტური (სისინ-შიშინა) $\longrightarrow$	2. უკანა-სიბილანტური (შიშინა)
უკანა-სიბილანტური (შიშინა) $\longrightarrow$	3. წინა-სიბილანტური (სისინა)+ წინაველარული ზშული

ე.ი. მოხდა შუა სიბილანტური რიგის უკან გადმოწევა — „გაშიშინება“, ხოლო უკანა-სიბილანტური (შიშინა) რიგის შესატყვისად მივიღეთ კომპლექსები (გ. მაჭავარიანი — 1965), რომელთა სისინა წევრი სპორადულად განიცდიდა გაშიშინებას. გაშიშინებისათვის (ძგ>ჯგ, კქ>ჩქ, წყ>ჭყ, ზგ>უგ, სქ>შქ) ხელისშემშლელი პოზიცია უნდა ყოფილიყო: 1) სისინა კომპლექსი+ჰ, 2) რ+სისინა კომპლექსი... ხელისშემშლელი კი: სისინა კომპლექსი+ჰი (სადაც ი ფუძისეულია). გაშიშინების ტენდენცია ზანურში, რომელსაც არტიკულაციის უკან გადმოწევის" ორი ეტაპი აქვს გავლილი, ჯერ თანხმოვნების (სვანურ-ზანური ერთობის საფუძველი) და შემდეგ ხმოვნების (საკუთრივ ზანურის გაფორმების საფუძველი). უფრო ძლიერი ჩანს ვიდრე სვანურში (შდრ. ქართ. ვაშლ-ი: სვან. ჟისგუ: ზან. უშქურ-ი; ქართ. შუა: სვან. სვა: ზან. შქა...). (მ. ქურდიანი — 1987. შდრ. თ. გამყრელიძე — 1959 — გ. კარტოზია 1989 წესი).

დასავლეთის არეალის ენა (სქემაზე აბ) უნდა განისაზღვროს, როგორც „სვანური ტიპის“ სვანურ-ზანური ენობრივი ერთობა, რადგან სქემის აბ ქრონოლოგიურ მონაკვეთში (ისევე, როგორც აე მონაკვეთში) გადაწევები შეეხო მხოლოდ თანხმოვანთა სისტემას და შენარჩუნებულ იქნა საერთო-ქართველური ენის ვოკალური სისტემის მოდელი (წინა წარმოება). შუა-სიბილანტური რიგის ტრანსფორმაციის მიხედვით, შეიძლება პირობითად აღვნიშნოთ ქართული, როგორც სისინა ენა, ხოლო სვანურ-ზანური ერთობა და საკუთრივ სვანური და ზანური ენები, როგორც შიშინა (ნ. მარის ტრადიციის თანახმად) იმ განსხვავებით, რომ ფუძე-ენის ვოკალურ მოდელთან მიმართების ნიშნით გვექნება — სისინაა ენა (ქართული), შიშინა-ა ენა (სვანურ-ზანური ერთობა და საკუთრივ სვანური) და შიშინა-ო ენა (ზანური).

მნიშვნელოვანი ქრონოლოგიური ნიშანსვეტია სვანურ-ზანური ერთობის დაშლა (გაყოფა) შიშინა-ა (სვანურ) და შიშინა-ო (ზანურ) ენებად, როდესაც ზანურში (სქემაზე ბდ) მოხდა ხმოვანთა არტიკულაციის უკან „გადმოწევა“.

დანარჩენ ფონეტიკურ პროცესთა აბსოლუტური უმრავლესობა ხდებოდა საკუთრივ ისტორიულ ქართველურ ენებში და მათი რეკონსტრუქცია არ ხერხდება არც სვანურ-ზანურ ენობრივი ერთიანობის და არც საერთო-ქართველური ენის დონეზე.

ამდენად, საერთო-ქართველური ენობრივი სისტემის ნებისმიერი იერარქიული დონის არქეტიპების რეკონსტრუქციისათვის საკმარისია მათი ფონეტიკური შესატყვისობების დაქებნა სისინა-ა (ქართულ) და ორიდან ერთ-ერთ შიშინა ენაში (შდრ. გ. კლიმოვი — 1964). მხოლოდ სვანური (შიშინა-ა) და ზანური (შიშინა-ო) ენების მასალის შეპირისპირებით არქეტიპები აღსდგება სვანურ-ზანური ერთიანობის ხანისათვის.

ზემოთქმულიდან გამომდინარე — სვანური არ შეიძლება განხილულ იქნეს, როგორც ნარევი ენა (იხ. ა. ონიანი — 1989, შდრ. ნ. მარი — 1911, არნ. ჩი-

ქობავა — 1948, ქ. ლომთათიძე — 1993), გამოსარიცხია მასში ადილური სუბსტრატის არსებობის ჰიპოთეზაც — სვანური, როგორც ქართველური ენა, აქლენს კანონზომიერ და რეგულარულ ბგერათმესატყვისობებს სხვა ქართველურ ენებთან და მხოლოდდამხოლოდ მათთან. ის ამ ენობრივი ჯგუფის უძველესი (ფუძე-ენიდან ქართულის თანადროულად გამოყოფილი) და უმნიშვნელოვანესი (ფუძე-ენის ფაქტების რეკონსტრუქციის თვალსაზრისით) წევრია.

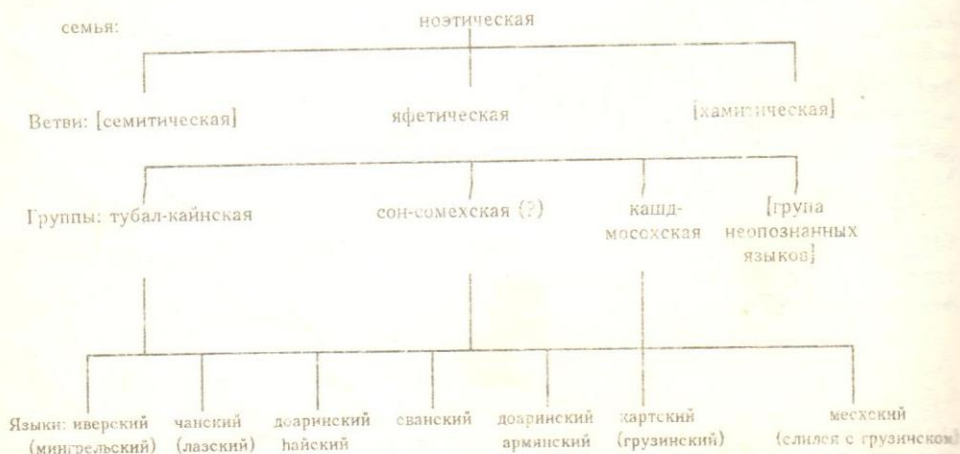
კომპარატივისტიკის თვალსაზრისით, მეგრული და ლაზური (ქანური) ერთი ენის ორი დიალექტია (არნ. ჩიქობავა — 1936), როგორც შავ. გურული და ხევსურული და არა ორი ენა (შდრ. ნ. მარი — 1910, გ. კლიმოვი — 1964, ჰ. ფენრიხი — ზ. სარჯველაძე — 1990...). ორ ენად მათი გამოცხადება მხოლოდ სხვა საენათმეცნიერო დისციპლინის — სოციოლინგვისტიკის პოზიციიდან შეიძლება (ნ. მარი — 1915) და ისიც პირობითად. (მ. ქურდიანი — 1996), ხოლო ერთი მეცნიერების იმანენტური კანონებით გაპირობებული დეფინიციის (ან ტერმინის) მეორე დისციპლინაში გამოყენება, მეთოდის თვალსაზრისით, არაკორექტულია (ენის ცნება საკუთრივ ლინგვისტიკასა და სოციოლინგვისტიკაში იდენტური არაა).

საერთო-ქართველური ენის დიფერენციაციის წინამდებარე სქემა თვალსაჩინოდ განსხვავდება არსებული სქემებისაგან (ნ. მარი — 1910, გ. დეგტერსი — 1930, არნ. ჩიქობავა — 1948, კ.პ. შმიდტი — 1962, გ. წერეთელი — 1965, ქ. ლომთათიძე — 1993), იგი ემყარება ბგერათმესატყვისობათა სისტემას, როგორც ენათა ნათესაობის დადგენის, მონათესავე ენათა ურთიერთიმპარტების გარკვევისა და ფუძე-ენის „რეკონსტრუქციის“ ერთადერთ უმჯობეს კრიტერიუმს.

ნ. მარის (1910) სქემასთან, რომელიც 7(!) ქართველურ (მარის მაშინდელი ტერმინოლოგიით — იაფეტურ) ენას მოიცავს (როგორც ისტორიულს, ასევე ჰიპოთეტურს), წინამდებარე სქემას იმდენად ცოტა საერთო აქვს, რომ განსხვავებებზე ყურადღების გამახვილებაც არ ღირს.

ნ. მარის სქემა

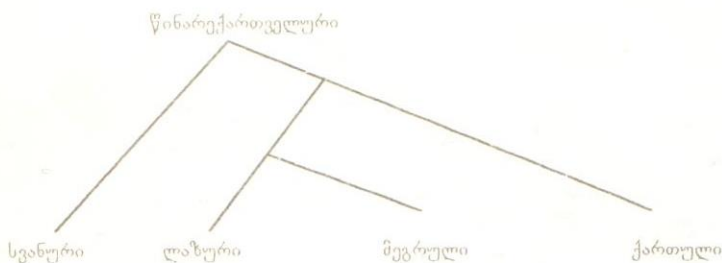
ГЕНЕАЛОГИЧЕСКАЯ ТАБЛИЦА ЯФУТИЧЕСКИХ ЯЗЫКОВ

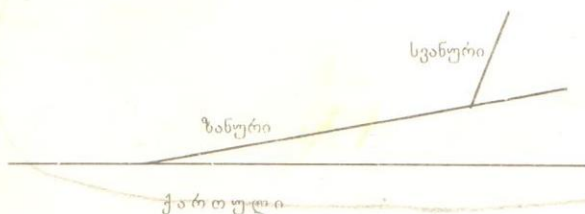
გ. დეეტერსის (1930) სქემისაგან, რომელიც ერთი განცხადების თანახმად, უღეს თითქმის უცილობლად არის გაზიარებული, იგი განსხვავდება: ა) ზანურ-სვანურ-ქართულ-ზანური, არამედ სვანურ-ზანური ერთიანობისაგან გამოყოფით (რითაც მოიხსნა სირთულე სხვადასხვა ქრონოლოგიურ დონეზე არტიკულაციის ორჯერ (ჯერ სვანური, შემდეგ ზანური), ერთი და იმავე ფონოლოგიური ნიშნით (გაშიშინება), გადაწვევის ახსნისა ტიპოლოგიური მონაცემებით — ლაზურისა და ჭადაქოლოურის მაგალითზე); ბ) მეთოდის სიმკაცრით, რადგან ზარება მხოლოდ ფონოლოგიურ იზოგლოსებს და მტკიცებისათვის არ ღირებს ლექსიკურ-მორფოლოგიური იზოგლოსების მოხმობას, რაც არა მარტო არაკორექტულია, მეთოდის თვალსაზრისით, არამედ არც უტყუარია, როგორც ეს ქართველურ ენათა მორფოლოგიისა და ლექსიკის ისტორიულ-შედასახებითი კვლევის თანამედროვე ეტაპმა ცხადყო (ე. ოსიძე, მ. სუხიშვილი და სხვ.; მათ შორის, თვით ამ სქემის მომხრეთა შრომებმა: ა. ონიანი — 1978; ფენრიხი, ზ. სარჯველაძე — 1990...); გ) მეგრულისა და ლაზურის (ჭანურის) ენად მიჩნევის შესახებ იხ. ზემოთ.

გ. დეეტერსის სქემა

არნ. ჩიქობავას (1948, მისი სქემა იხ. თ. შარაძენიძე — 1952) და ქ. ლომთათიძის (1993) სქემისაგან იგი განსხვავდება იმით, რომ ისტორიულ ქართულს არ მიიჩნევს საერთო-ქართველურის უშუალო გაგრძელებად, რომელშიც უკულია ფუძე-ენის ფონოლოგიური სისტემა; არნ. ჩიქობავას სქემისაგან წინამდებარეს ზანურისა და სვანურის ურთიერთმიმართებაც განასხვავებს: მასთან ზანურის პირველადობა აღიარებული, წინამდებარე სქემასა და ქ. ლომთათიძისთან კი — სვანურის.

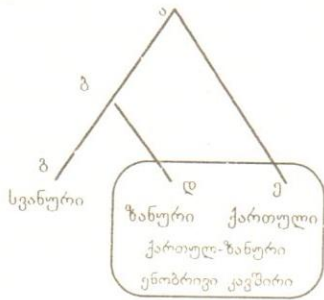
არნ. ჩიქობავას სქემა

კ. შმიდტის (1962) მიხედვით, საერთო-ქართველური ენა ზანურ-სვანურის ტიპისა გამოდის, გ. წერეთლის (1965) მიხედვით კი სვანურის ტიპისა. წინამდებარე სქემისაგან ისინი განსხვავდებიან როგორც ფუძე-ენის ფონოლოგიური ტემის ინტერპრეტაციით, ასევე, აქედან გამომდინარე, ისტორიული ქართველურისა და სვანურის ურთიერთმიმართებით.

ლური ენების ურთიერთმიმართების ხასიათითაც.

რაც შეეხება ქართულ-ზანურ ფონოლოგიური, მორფოლოგიური და ლექსიკური იზოგლოსების თვალსაჩინო სიახლოვეს, ეს ქართულ-ზანური ერთიანობის ჰიპოთეზით ან მხოლოდ მათი ენობრივი კონტაქტის უწყვეტობით არ აიხსნება და მიზეზი ამ უწყვეტი კონტაქტის წყალობით ენობრივი კავშირის ჩამოყალიბებაში უნდა ვეძებოთ:

შენიშვნები:

1. ხაზგასმით უნდა ითქვას, რომ იბერიულ-კავკასიურ ენათმეცნიერებაში ხუნძური ენის ანწუხური დიალექტების კილოკავებად ერთხმად მიჩნეული ტუხური და ჭადაქოლოური (არნ. ჩიქობავა, ილ. ცერცვაძე — 1962, ი. ცერცვაძე — 1948) კომპარატივისტიკის პოზიციებიდან კვალიფიცირებულნი უნდა იქნან როგორც ენები — მათ შორის არსებობს კანონზომიერი და რეგულარულ ბგერათშესატყვისობათა სისტემა, ბგერათშესატყვისობათა ისეთივე (შეაცრად კანონზომიერი და რეგულარული) სისტემა დასტურდება თითოეულ მათგანსა და ხუნძური ენის ხუნძახურ დიალექტს შორის. აქედან გამომდინარე, ჩვენ უნდა ვილაპარაკოთ არა-ხუნძური ენის, არამედ ხუნძური ენების შესახებ (ისევე, როგორც ვლაპარაკობთ ანდიური ენებისა და დიდოური ენების შესახებ).

ამ ბგერათშესატყვისობათა ძირითადი ფორმულები შეიძლება შემდეგ ცხრილის სახით იქნეს წარმოდგენილი (სიმოკლისათვის დავიმოწმებ მხოლოდ „დიფერენცირებულ“ ერთეულებს და ისიც საერთო ხუნძური დონის რეკონსტრუქციების გარეშე).

ხუნძ.	ტოხ.	ჭადაქ.
ა	ო	ო
ი	ა	ა
კ	ს	უ
ს	ს	უ
შ	უ	ს
წ	წ	ჭ
ჭ	ჭ	წ
ხ	ხ	ჩ
ც	ძ	ჯ
წ	ჯ	ჯ

ლ'	თ	თ
ხ	ჰ>	ჰ>
ჩ	ხ~	ხ~

რეგულარულ და კანონზომიერ ბგერათშესატყვისობათა წარმოდგენილი სისტემა რელევანტური ნიშანია კომპარატივისტიკის პოზიციებიდან ხუნძახუ-ტოხურისა და ჭადაქოლოურისათვის ენების კვალიფიკაციის მისაცემად მივე ენობრივი ერთეულის ფონოლოგიურ სისტემათა შორის არსებულ უსაჩინო განსხვავებათაგან დამოუკიდებლად, რაც თავისთავად საგულისხმო მნიშვნელობა მატარებს (მაგ. მეთოდის თვალსაზრისით ჭარბი).

ხუნძურ-ანდიურ-დიდოურ ენათა ქვეჯგუფში ხუნძური ენები წარმოდგენილი იქნებიან მინიმუმ სამი ენით (რომელთა ასეთი სტატუსი, კომპარატივისტიკის თვალსაზრისით, უეჭველია): ხუნძური (ანუ ხუნძახური) ენა, ტოხური ენა და ჭადაქოლოური ენა (მ. ქურდიანი — 1996 ა.).

ამდენად, სრულიად უსაფუძვლოა:

ა) დიალექტებს შორის, და მით უფრო ერთი დიალექტის ფარგლებში კანონზომიერი და რეგულარული ბგერათშესატყვისობების დამკვება. ასეთი შესატყვისობები მხოლოდ მონათესავე ენებს შორის არსებობენ (შდრ. არნ. ჩიქობავა — 1939);

ბ) ქართულ-ზანურ-სვანურის ბგერათშესატყვისობათა ინტერპრეტაცია, როგორც შედეგისა საერთო-ქართველური ენის ფარგლებში დიალექტური დარღვევებისა — ტოხურ-ჭადაქოლოურის „ტიპოლოგიური მონაცემების ფონოლოგია“ (თ. გამყრელიძე, გ. მაჭავარიანი — 1965).

კანონზომიერ და რეგულარულ ბგერათშესატყვისობათა სისტემის დადგენა ერთადერთი უეჭველი კრიტერიუმია ენათა ნათესაობის მტკიცებისას.

კანონზომიერ და რეგულარულ ბგერათშესატყვისობათა არსებობა სანდო კრიტერიუმია მონათესავე ენათა და დიალექტთა გამიჯვნისას (თუ მონათესავე ენობრივ ერთეულებს შორის არსებობს ბგერათშესატყვისობათა სისტემა, ისინი ერთმანეთთან მიმართებაში ენებია, თუ ასეთი სისტემა არ არსებობს — დიალექტები).

ენებისმიერი „მეორადი“ „შესატყვისობები“ არამონათესავე ენებს შორის მაგ. ნასესხობები რუსულიდან საერთო-ხუნძურში, რომლებიც კანონზომიერ და რეგულარულ შესატყვისობებს იძლევიან ხუნძურ ენებში, ვთქვათ ტოხურსა და ჭადაქოლოურში) თვისობრივად განსხვავდებიან მონათესავე ენათა შორის არსებული „პირველადი“ შესატყვისობებისგან, რაც თავს იჩენს როგორც რეკონსტრუქციის პროცედურის დროს, ასევე შემდეგ ფუძე-ენების შედარებისას კომპარატივისტიკის პოზიციიდან (მაგ. მ. ქურდიანი — 1972, თ. ვაინრაიხი — 1972, შდრ. ა. მეიე — 1954, რ. ა. ჰოლი-უმცროსი — 1972, თ. ვაინრაიხი — 1972, შდრ. მ. ქურდიანი — 1968).

2. ქ. ლომთათიძის (1993) მიხედვით: „ბოლო დროს ფართო გავრცელება პოვა ქართველურ ენათა დიფერენციაციის ჯერ კიდევ მ. ჯანაშვილის მიერ შემოთავაზებულმა და შემდგომ გ. დეტერსის მიერ განვითარებულმა სქემამ.“

მოსე ჯანაშვილის სქემა იხ: Richard Erckert, Die Sprachen des kaukasischen Stammes, Wien, 1885. გვ. 287.

დამოწმებული ლიტერატურა

თ. გამყრელიძე, გ. მაჭავარიანი — 1965. თ. გამყრელიძე, გ. მაჭავარიანი, სონანტა სისტემა და აბლაუტი ქართველურ ენებში საერთო-ქართველური სტრუქტურის ტიპოლოგია. თბილისი, მეცნიერება, 1965.

თ. გამყრელიძე — 1959. თ. გამყრელიძე, სიბლანტა შესატყვისობანი და ქართველურ ენათა უძველესი სტრუქტურის ზოგი საკითხი. თბილისი, საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის გამომცემლობა, 1959.

ბ. გიგინეიშვილი — 1987. ბაქარ გიგინეიშვილი, ქართველურ ენათა ბგერათშესატყვისობიდან (ქართ. თ: ზან. თ: სვან შდ), აკაკი შანიძე 100 (საბუბილეო კრებული), თბილისი, 1987. გვ. 52-60.

ტ. გუდავა — 1964. ტოგო გუდავა, რეგრესიული და დეზაფრიკატიზაციის ერთი შემთხვევა ზანურში (მეგრულ-ლაზურში): საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის მოამბე XXXIII: 2, 1964. გვ. 498.

გ. დეეტერსი — 1930. G. Deeters, Das kharthwelische Verbum. Vergleichende Darstellung des Verbalbaus der sudkaukasischen Sprachen, Leipzig, 1930

უ. ვაინრაიხი — 1972 У. Ваинрайх, О совместимости генеалогического родства и конвергентного развития. Новое в лингвистике вып. IV, 1972

გ. კარტოზია — 1984. გურამ კარტოზია, სიბილანტა შესატყვისობის დარღვევათა ახსნისათვის ქართველურ ენებში. საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის მაცნე. ენისა და ლიტერატურის სერია. №2 თბილისი, 1984. გვ. 130-144.

გ. კლიმოვი — 1964 Г.А. Климов, Этимологический словарь картвельских языков, Москва, 1964

ქ. ლომთათიძე — 1993 ქეთევან ლომთათიძე, ქართველურ ენათა დიფერენციაციის საკითხისათვის. II საერთაშორისო ქართველოლოგიური სიმპოზიუმის მასალები. თბილისი, თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის გამომცემლობა, 1993.

ბ. მარი — 1910. Н.Я. Марр, Грамматика чанского (лазского) языка с хрестоматиею и словарем. Петербург. 1910.

ბ. მარი — 1911 Н.Я. Марр, Где сохранилось сванское склонение. Известия Академии Наук, 1911.

ბ. მარი — 1915. Н.Я. рец. И.А. Кипшидзе. Грамматика мингрельского (иверского) языка. Записи Восточного отделения Русского Археологического Общества т. XXIII.

გ. მაჭავარიანი — 1960. Г.И. Мачаваряни, о трех рядах сибилантных спирантов и аффрикат в картвельских языках. XXV международный конгресс востоковедов. Доклады делегации СССР. Москва, 1960.

გ. მაჭავარიანი — 1965 გ. მაჭავარიანი, საერთო-ქართველური კონსონანტური სისტემა. თბილისი, თბილისის უნივერსიტეტის გამომცემლობა, 1965.

ა. მეიე — 1954. А. Мейе, Сравнительный метод в историческом языкознании, М. 1954

ი. მელიქიშვილი — 1981, ი. მელიქიშვილი, ქართველურ ენათა ორი იზოლირებული ბგერათფარდობის ახსნისათვის: თანამედროვე ზოგადი ენათმეცნიერების საკითხები, VI, თბილისი, მეცნიერება, 1981.

ა. ონიანი — 1978. ა. ონიანი, ქართველურ ენათა ისტორიული მორფო-

- ლოგის საკითხები, თბილისი, ვანათლება, 1978.
- ა. ონიანი — 1989. ა. ონიანი, ქართველურ ენათა შედარებითი გრამატიკის საკითხები, თბილისი, ვანათლება, 1989.
- ვ. პოლაკი — 1955. V. Polák, Contributions a la grammaire historique des langues kartveliennes: Archiv Orientalni, XXIII, 1-2, Praha, 1955.
- ტ. ფუტყარაძე — 1990. ტ. ფუტყარაძე, საერთო ქართველური *ა-ს ზნური რეფლექსები. იბერიულ-კავკასიური ენათმეცნიერების წელიწადლეული, 1990, ტ. III, თბილისი, 1990, გვ. 24-26.
- ჰ. ფენრიხი, ზ. სარჯველაძე — 1990. ჰაინც ფენრიხი, ზურაბ სარჯველაძე, ქართველურ ენათა ეტიმოლოგიური ლექსიკონი, თბილისი, თბილისის უნივერსიტეტის გამომცემლობა, 1990.
- მ. ქურდიანი — 1987. მიხეილ ქურდიანი. „შიშისა“ და „ჭიის აღმნიშვნელი საერთო-ქართველური სიტყვები და სიბილანტთა შესატყვისობის ზოგიერთი საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემია, ენათმეცნიერების ინსტიტუტი, ასპირანტთა და ახალგაზრდა მეცნიერ მუშაკთა სამეცნიერო კონფერენცია. ეძღვნება დიდი ოქტომბრის რევოლუციის 70 წლისთავს. 1987 წლის 30-31 მარტი. მუშაობის გეგმა და მოხსენებათა თეზისები. თბილისი. მეცნიერება, 1987.
- მ. ქურდიანი — 1996. მ. ქურდიანი, ენა და დიალექტი საკუთრივ ლინგვისტური და სოციოლინგვისტური თვალსაზრისით. ზესარეონ ჯორბენაძის საზღვადობის III სამეცნიერო კონფერენცია, თბილისი, 1996 წლის 4-7 ივნისი. მუშაობის გეგმა და მოხსენებათა თეზისები გვ. 41-42.
- მ. ქურდიანი — 1996. ა. მიხეილ ქურდიანი, ისტორიულ-შედარებითი მათიდი და ტონურისა და ჭადაქოლოტურის კვალიფიკაციის პრობლემა: პროფესორ გიორგი როგავას დაბადების 90 წლისთავისადმი მიძღვნილი საიუბილეო სამეცნიერო სესია. მოხსენებათა თეზისები. თბილისი, მეცნიერება, 1996, გვ. 25-27.
- ვ. შენგელია — 1996, ვაჟა შენგელია, ქართული ენა: ზნური ენა შესატყვისობისათვის. პროფესორ გიორგი როგავას დაბადების 90 წლისთავისადმი მიძღვნილი საიუბილეო სამეცნიერო სესია. მოხსენებათა თეზისები. თბილისი, მეცნიერება, 1996, გვ. 28.
- თ. შარაძენიძე — 1952. თინათინ შარაძენიძე, ენათა გენეალოგიური კლასიფიკაცია. იბერიულ-კავკასიური ენათმეცნიერება. ტ. III, თბილისი, 1952.
- კ.ჰ. შმიდტი — 1962. K.H. Schmidt, Studien zur Rekonstruktion des Lautstandes der sudkaukasischen Grundsprache, Wiesbaden, 1962
- არნ. ჩიქობავა — 1936. არნ. ჩიქობავა, ჭანურის გრამატიკული ანალიზი (ტექსტებითურთ). ტფილისი. სსრკ მეცნიერებათა აკადემიის საქართველოს ფილიალის გამომცემლობა, 1936.
- არნ. ჩიქობავა — 1936. არნოლდ ჩიქობავას მოსაზრება იხ. სტატიაში: ილ. ცერცვაძე, ზუნძური ენის ანწუხური დიალექტი, იბერიულ-კავკასიური ენათმეცნიერება, ტ. II, თბილისი, 1948.
- არნ. ჩიქობავა — 1948. Арн. Чикобава, Картвельские языки, их исторический состав и древний лингвистический облик. იბერიულ-კავკასიური ენათმეცნიერება, ტ. II, თბილისი, 1948.
- არნ. ჩიქობავა, ი. ცერცვაძე — 1962. არნ ჩიქობავა, ილ. ცერცვაძე, ზუნძური ენა. თბილისი, თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის გამომცემლობა, 1962.
- ი. ცერცვაძე — 1948. ილ. ცერცვაძე, ზუნძური ენის ანწუხური და-

ლექტი, იბერიულ-კავკასიური ენათმეცნიერება, ტ. II, თბილისი, 1948.
 ბ. წერეთელი — 1965. გიორგი წერეთლისეული მოსაზრება იხ. წიგნ-
 ში: თ. გამყრელიძე, გ. მაჭავარიანი, სონანტა სისტემა და აბლაუტი ქართვე-
 ლურ ენებში. საერთო-ქართველური სტრუქტურის ტიპოლოგია, თბილისი, მეც-
 ნიერება, 1965.

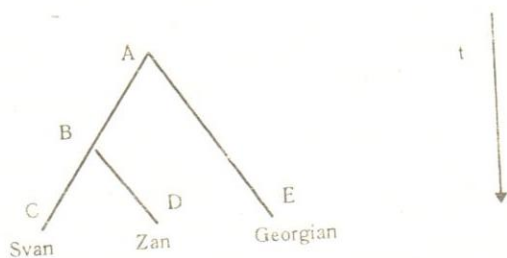
ბ. წერეთელი — 1968, Г.В. Церетели, О языковом родстве и
 языковых Союзах. Вопросы языкознания, 1968, №3, с.3-18.
 რ.ა. ჰოლი-ჟმცროსი — 1972. Роберт А. Холл-мл. Креолизованные
 языки и генеалогическое родство; Новое в лингвистике, вып. VI, М. 1972

M. Kurdiani

THE COMMON-KARTVELIAN LANGUAGE AND THE PROBLEM OF THE SEQUENCE OF ITS DIFFERENTIATION

summary

The differentiation scheme of the Common-Kartvelian language and interrelations of Kartvelian languages may be presented in the following form

where: A is the Common-Kartvelian language; AB – Svan-Zan linguistic community; BC – Svan, BD – Zan; AE – Georgian.

The comparative study of the historical Kartvelian languages makes indisputable the reconstruction of three series of sibilant spirants and affricates in the phonological system of the Common-Kartvelian language, only the interpretation of these series may be disputable (G. Machavariani 1960, K. H. Schmidt 1962, G. Tsereteli 1965).

The Common-Kartvelian language is divided (split) onto two areas – AE (eastern) and AB (western), but in none of them the phonological system of the parent language has been reflected (has continued) (Cf. Arn. Chikobava 1948, K. Lomtadze 1993) in its original form.

We obtained the area AE (historical Georgian spreading zone) as a result of transformation of the three series of Common-Kartvelian sibilants into two series. The phonological system was "whistled", mid-sibilant series had moved forward.

In area AB (on the territory of historical Svan and Zan spreading) these three series have remained, but phonologically transformed. The mid-sibilant

series has moved backwards – hushing took place instead of the back-sibilant (postalveolar apical fricative, or hushing) series we obtained complexes (G. Machavariani 1965), the whistling member of which sporadically underwent hushing (M. Kurdiani 1987. Cf. Gamkrelidze-Kartozia rule).

The language of the western area (AB on the scheme) must be defined as the Svan-Zan linguistic community of the "Svan type", because on the AB chronological section of the scheme (as well as on AE section) shift, affected only the consonant system and the model (front articulation) of common-Kartvelian language vocal system has remained. According to mid-sibilant series transformation we can conditionally call Georgian as a whistling language, and Svan-Zan linguistic community and proper the Svan and Zan languages, as hushing (according to N. Marr tradition) with the difference that we obtain: whistling – a language (Georgian), hushing – a language (Svan-Zan community and properly Svanic) and hushing – o language (Zan) in respect to the vocal model of the parent language.

An important chronological sign is the division (splitting) of Svan-Zan community into hushing – a (Svan) and hushing – o (Zan) languages, when in Zan (BD on the scheme) the vowel articulation moved backwards.

The absolute majority of other phonetic processes occurred in proper historical Kartvelian languages and their reconstruction is possible neither at the level of the Svanian-Zan linguistic community nor at that of the Common-Kartvelian language.

So, for the reconstruction of archetypes of any hierarchic level of Common-Kartvelian linguistic system it is sufficient to find their phonetic correspondences in whistling – a (Georgian) and in one of the two hushing languages (Cf. G. Klimov 1964). Only by comparison of Svan (hushing – a) and Zan (hushing – o) languages the archetypes will be reconstructed for the epoch of the Svan-Zan community.

Proceeding from the above, Svan cannot be regarded as a mixed language (See A. Oniani 1989; Cf. N. Marr 1911, Arn. Chikobava 1948, K. Lomtadze 1993); the hypothesis of the existence of Adyghian substrate in it also must be excluded – Svan, as a Kartvelian language, manifests regular and normal sound correspondences with other Kartvelian languages, and only with them. It is the oldest (separated from the parent language simultaneously with Georgian) and the most important (from the point of view of the reconstruction of parent language facts) member of this linguistic group.

From the point of view of comparative linguistics Megrelian and Laz (Tchan) are two dialects of one language (Arn. Chikobava 1936), as for example, Gurian and Khevsurian, and not two languages (Cf. N. Marr 1910, G. Klimov 1964, H. Fenrich, Z. Sarjeladze 1990). To declare as two languages is possible only from the position of other linguistic discipline – social linguistics (N. Marr 1915) and only conditionally. But the use of any definition (or term), stipulated by immanent principles of one science; in another science is not correct from the methodical point of view (the notion of language is not identical in proper linguistics and in social linguistics).

The present scheme of differentiation of the common-Kartvelian language significantly differs from the existing ones (N. Marr 1910, G. Deeters, 1930, Arn. Chikobava 1948, K. H. Schmidt 1962, G. Tsereteli 1965, K. Lomtadze 1993). It

is based on the system of sound correspondence, as the only indisputable criterion in establishing of languages, determination of interrelations of related languages and parent language reconstruction.

The present scheme has so little in common with N. Marr's scheme (N. Marr 1910), that comprises seven (!) Kartvelian (according to Marr terminology –Japhetic) languages (historicals and hypotheticals as well), that it is not worth discussing the differences.

From G. Deeters' scheme (1930), that is claimed as being accepted "today almost without exceptions", this scheme differs by the following : a) Zan is separated not from Georgian-Zan, but from Svan-Zan community (this has removed the difficulty at double explanation first in Svan, then in Zan of the articulation shift at various chronological levels by the same phonological sign (hushing) on the basis of typological data – on the example of Tokhian and Chadakoloian); b) the method is more strict, because it is based only on phonological isoglosses, and the proof does not require lexical-morphological isoglosses, that is not correct from the methodical point of view, but moreover is not free from errors, that becomes obvious at the modern stage of historical-comparative study of morphology and vocabulary of the Kartvelian languages (E. Osidze, M. Sukhishvili, et al, including works by adherents of this scheme – A. Oniani 1978, 1984; H. Fähnrich, Z. Sarjveladze 1990); c) On the considering of Megrelian and Laz (Chan) as two languages – see above.

From the schemes of Arn. Chikobava (1948) (see this scheme in T. Sharashenidze, 1952) and K. Lomtadze (1993) our scheme differs in the respect, that historical Georgian is not recognized as a direct continuation of Common-Kartvelian, in which the phonological system of the parent language has remained; from the scheme of Ar. Chikobava the present one differs by the interrelation of Zan and Svan: in Arn. Chikobava's scheme priority of Zan is recognized and in the present scheme and in that by K. Lomtadze the priority of Svan is recognized.

According to K. H. Schmidt (1962), the Common-Kartvelian language is of the Zan type, according to G. Tsereteli (1965) – of the Svan type. From the present scheme these ones differ both by interrelation of phonological system of the parent language and by the character of interrelations between historical Kartvelian languages.

As to the remarkable closeness of Georgian-Zan phonological, morphological and lexical isoglosses, it can not be explained only by their uninterrupted linguistic contact, and its cause must be searched for in the formation of a Georgian-Zan *language union* due to this uninterrupted contact.

ღამითი შავინიძე

გვანასახელები როგორც წყარო რაპინდან ოკრიბაში მოსახლეობის
მიგრაციის შესასწავლად

ამა თუ იმ ქვეყნის საზოგადოებრივი განვითარებისათვის დიდი მნიშვნელობა აქვს მოსახლეობის მიგრაციას. იგი შეიძლება იყოს სხვადასხვა მიმართულების. საქართველოს ისტორიაშიც მოსახლეობის შიდა მიგრაციულ პროცესებს განსაკუთრებული მნიშვნელობა ჰქონდა. ჩვენში მოსახლეობა მოძრაობდა სხვადასხვა მიმართულებით: მთიდან — ბარში, ბარიდან — მთაში, აღმოსავლეთ საქართველოდან — დასავლეთ საქართველოში, დასავლეთ საქართველოდან — აღმოსავლეთ საქართველოში. ხშირად გადმოსახლდებოდა სამხრეთ საქართველოს მოსახლეობა აღმოსავლეთ და დასავლეთ საქართველოში და პირიქით. ისტორიის სხვადასხვა მონაკვეთში საქართველოს მოსახლეობის შიდა მიგრაციულ პროცესებს არაერთი ფაქტორი განაპირობებდა. რაც მთავარია, გვინდა აღვნიშნოთ, რომ საქართველოს სხვადასხვა მხარეების მოსახლეობის ურთიერთშეღწევა ხელს უწყობდა ქართული ეთნიკური ერთეულის განმტკიცებას.

საქართველოს მოსახლეობის შიდა მიგრაციული პროცესების საბოლოო შეწყველა მომავლის საქმეა. საბოლოო მიზნის მიღწევამდე კი აუცილებელია ზედათ დასახლებული მიგრაციული მიმართულებების დაწვრილებითი შესწავლა. ქართულ ისტორიოგრაფიაში მოსახლეობის შიდა მიგრაციულ პროცესებს ვაღივრით არა ერთი ავტორი შეეხო. მხოლოდ აღმოსავლეთ საქართველოს მთის მოსახლეობის მთისწინეთსა და ბარში მიგრაციაა მონოგრაფიულად შესწავლილი (იხ. რ. თოფჩიშვილი, 1984).

განსაკუთრებულ ინტერესს იწვევს დასავლეთ საქართველოს მთიელთა ბარში მიგრაცია. წინამდებარე ნაშრომში კი ყურადღებას გავამახვილებთ რაჭის მოსახლეობის იმერეთის ერთ მხარეში — ოკრიბაში გადასახლების ეთნოისტორიულ საკითხებზე. ოკრიბული ეთნოგრაფიული მასალები ამ მხრივ მნიშვნელოვანი და საყურადღებო ისტორიული ინფორმაციის შემცველია.

მოსახლეობის შიდა მიგრაციული პროცესების შესწავლის მეთოდების შეახებ მიუთითა აკად. ნ. ბერძენიშვილმა (ბერძენიშვილი, 1964). საისტორიო წყაროებთან და საბუთებთან ერთად მოსახლეობის ერთი კუთხიდან მეორეში ადგილგადასაცვლება კარგადაა „ჩაწერილი“ ხალხის მეხსიერებაში. ამ თვალსაზრისით რაჭიდან ოკრიბაში მიგრაციის შესასწავლად ფასეულია გადმოცემები ვვართა სადაურობა-წარმომავლობის შესახებ. ასე რომ გვარსახელები საყურადღებო წყაროა მოსახლეობის მიგრაციის შესასწავლად.

ეთნოგრაფიული მასალებით დასტურდება, რომ ოკრიბაში განსახლებულ ვვართა დიდი ნაწილი მოსულია რაჭიდან. რაჭისათვის იმერეთში მოსახლეობის მიგრაციის თვალსაზრისით ყველაზე ხელსაყრელი იყო ოკრიბა, რომელიც ქვემო რაჭას ესაზღვრება. დასავლეთ საქართველოს ეს ორი კუთხე ერთმანეთთან რამდენიმე გადასასვლელით იყო დაკავშირებული, რომელთაგან ყველაზე მნიშვნელოვანი ამბროლაურ-ნაქერალის გზა იყო (И. А. Бахтадзе, 1386).

ოკრიბის სხვადასხვა სოფლებში მკვიდრობენ რაჭიდან გადმოსახლებული ბუბაშვილები. ისინი ძირითადად ზედუბანსა და ანტორიაში ცხოვრობენ. გადმოცემით ისინი დაახლოებით სამი საუკუნის წინ გამოქცეულან რაჭიდან ბატონის მოკვლის გამო და დასახლებულან ზედუბანში. ეთნოგრაფიული მონაცემებით ბუბაშვილების წინაპრები სალოცავად დადიოდნენ მთიანი რაჭის სო-

ველ გლოლაში. ბუბაშვილების რაჭულ წარმომავლობას საისტორიო დოკუმენტებიც ადასტურებენ. ისინი რაჭის ერისთავთა აზნაურები ყოფილან (ო. სოსელია, 1973, გვ. 80). გვარსახელს საფუძვლად უდევს საკუთარი სახელი „ბუბა“ ამავე სახელწოდებით სოფელი მთიან რაჭაშიც არსებობდა (გლოლის მახლობლად). ჰანჭავის ხეობის სოფ. ბუბა მე-16 ს-ის დასაწყისამდე სვანეთის საერისთაოს ნაწილი იყო, ხოლო შემდეგ „სრულიად მთიულეთის თემის“ შემადგენლობაში შემავალ სხვა სოფლებთან ერთად (ხიდური, შოდა და სხვ.) რაჭის ერისთავთა შემადგენლობაში გადმოდის (საქართველოს ისტორიული გეოგრაფიის კრებული, მე-5, 1975, გვ.139). ასევე ბუბას თვლიან თავიანთ პირვანდელ საცხოვრისად გლოლელი ბერიშვილები, ბიძიშვილები და ბიჭიშვილები (გ. ბოჭორიძე, 1994, გვ. 292). ერთ-ერთი სვანური ტექსტის მიხედვით ბუბაშვილები და ბიძიშვილები საერთო წარმომავლობისა უნდა იყვნენ. „ბუბა“ სვანურად „ბიძას“ ნიშნავს, ე.ი. გლოლელები ჩაეწერნენ ბიძიშვილებად, ოკრიბაში გადმოსახლებულნი კი ბუბაშვილებად.

რაჭიდან არიან მიგრირებული სოფ. კისორეთში მცხოვრები აბუთიძეები. გადმოცემით, სოფ. აგარიდან ორი ვაჟით სიმინდის საყიდლად წამოსულა ვინმე აბუთიძე. მისულა კისორეთში ზოსიაშვილებთან, რომლებიც უშვილონი ყოფილან. მასპინძლის თხოვნის საფუძველზე, რაჭველ აბუთიძეს ერთი ვაჟი დაუტოვებია. ზოსიაშვილს პირობის თანახმად ამ ბავშვისათვის გვარი არ შეუტკვლია. ასე დამკვიდრებულან ოკრიბაში აბუთიძეები, რომლებიც, მთხრობელის სიტყვით, რაჭაში წინაპრების სალოცავში დადიოდნენ. აბუთიძეების რაჭველობას საისტორიო საბუთებიც ადასტურებენ. ისინი წულუკიძეების ყმა-გლეხებად მოიხსენიებიან (ო. სოსელია, II 1953, გვ. 286-287). აბუთიძეები 1904 წ. აღწერის მასალებით რაჭის 6-7 სოფელში იყვნენ განსახლებულნი.

ცირილაძეები გელათის მკვიდრნი არიან. ეთნოგრაფიული მონაცემებით ცირილაძეების „მგელი“ რაჭიდან წამოსულა. პირველად საისტორიო საბუთებში ცირილაძეების გვარი 1545 წელს იხსენიება, რომლის მიხედვითაც მელქისედეკ კათალიკოსის თხოვნით ბაგრატ იმერთა მეფეს საყდრიშვილობა და მღვინეთუხუცესობა დაუმტკიცებია ივანე ცირილაძისათვის (პირთა ანოტირებული ლექსიკონი, ტ. II, გვ. 223, 421). ცირილაძეები, როგორც ჩანს, რაჭის სოფელ ფარახეთიდან მიგრირებულან. ფარახეთის მთავარანგელოზის ეკლესიის კედელზე არის წარწერა: „ცერგელაძეს შეუნდოს ღმერთმან, ამინ“ (გ. ბოჭორიძე, 1994, გვ. 212). გ. ბოჭორიძეს იმავე სოფელში დაუდასტურებია ტოპონიმი „ცერგელაური“, რაც თავისთავად მიუთითებს იმაზე, რომ ადგილი ოდესღაც ცერგელაძეებს (იგივე ცირილაძეებს) ეკუთვნოდათ. რაჭიდან ოკრიბაში გადმოსახლების შემდეგ გვარსახელი ფონეტიკურად შეცვლილა. „ე“ ხმოვნის დავიწროების გზით ცერგელაძე ცირგილაძედ გადაკეთდა (ე→ი). შემდეგ კი სისიძიერ „გ“ თანხმოვანს ჩაენაცვლა (სუბსტიტუცია) „ლ“ მჟღერი და ნაპრალოვანი თანხმოვანი: გ→ღ (შდრ. გრიალი →ღრიალი) და მივიღეთ ცირილაძე აღნიშნულ გვარსახელს საფუძვლად უდევს საკუთარი სახელი „ცირილა“, რომელიც მთქმელის გადმოცემით მცენარის სახელისგანაა მიღებული.

რაჭიდან მიგრირებული ჭელიშვილები ცუცხვათის ძირითადი მკვიდრები არიან. ეთნოგრაფიული მასალებით, ჭეიშვილები ჭელიაღელედან გამოქცეული ექვსი ძმის ჭელიძეების შთამომავლები არიან. ისინი მესისხლეობის გამო გამოხიზნულან. მკვლელობა მათ მამას ჩაუდენია. გამოქცეული ძმებიდან ერთი ტყუბულში დასახლებულა, მეორე ცუცხვათში, მესამე გურიაში წასულა და ერთი ტყეტირის მკვიდრი გამხდარა. ტყუბულში და ცუცხვათში დასახლებულ ჭელიძეებს გვარის დაფარვის მიზნით, გვარის ფინალი — ძე სხვა სუფიქსით (-შვილი) შეუცვლიათ. გადმოცემით, ჭელიშვილები არ მრავლდებოდნენ და ამიტომ მათ

დაწერილი დაჰყავდათ რაჭაში, მამა-პაპათა სალოცავში. სამეცნიერო ლიტერატურაში მითითებულია, რომ ჭელიძის (ჭელიშვილის) გვარი მომდინარეობს ხელების აღმნიშვნელი მჭედლიძისაგან (ზ. ჭუმბურიძე, 1992, გვ. 76), რაც ჩვენ დააზიარებლად მიგვაჩნია.

სოფ. ძმუისის ძირითადი მკიდრები არიან რაჭიდან გადმოსახლებული ერაღები. ერთი ეთნოგრაფიული მონაცემით მათი გადმოსახლების მიზეზი მკვლელობა ყოფილა, მეორეთი — „დაბლა ჩამოსახლება“: ძმუისში დასახლებამდე რაჭეები პირველად კისორეთში დამკიდრებულან. წინაპართა საცხოვრისთან რაჭეების კავშირი გამოიხატებოდა ძირი სალოცავების მოლოცვაში. ერაჭეების ძირი გვგვდება ფარახეთის მთავარანგელოზის ეკლესიის ერთ-ერთი კედლის აღწერაში: „ერაქეს შეუნდოს ღმერთმან. ამინ“ (გ. ბოჭორიძე, გვ. 213). 1904 წელს ალწერით ერაჭეები ცხოვრობდნენ რაჭის სხვადასხვა სოფლებში, ყველაზე უფრო ნაწილი (21 ოჯახი) კი — ფარახეთში (ქსა, ფ. 8, საქ. №818).

რაჭის სოფ. კრიხიდან გამოქცეული სამი ძმა კუბლაშვილი წყალწითელასა და ახალდაბაში დასახლებულა. მათი „ნამატი“ აქედან ოკრიბის არა ერთ სოფელში გადასულა საცხოვრებლად. საისტორიო დოკუმენტებით რაჭაში კუბლაშვილები იაშვილთა ყმები ყოფილან (ო. სოსელია, გვ. 122). ამ გვარის ოკრიბაში მკვიდრობის დამადასტურებელი ჩვენამდე მიღწეული ყველაზე ადრინდელი საბუთი 1685 წლით თარიღდება. საბუთში დასახელებულია ახალდაბეში კუბლაშვილი ნასხიდა (პ. ა. ლ. II გვ. 538). ძიროვნელი კუბლაშვილი ბაზილიძის შვილები თამაზა, ნასყიდა და მამუკა 1755 წ. დოკუმენტში არიან შეტანილი (ს. კაკაბაძე, 1921). ოკრიბაში კუბლაშვილები მხეიძეების ყმები ყოფილან.

რაჭიდან არიან გადმოსახლებული ბობოთელი ქასრაძეები. ეთნოგრაფიული მონაცემებით, მათი ადრინდელი გვარი ქარსელაძე ყოფილა. ძმები ქარსელაძეებისათვის ბატონს კალოს გაღწევა მოუთხოვია. ძმებს მოთხოვნა არ შეუსრულებიათ. ბატონი გაძლიანებულა. ამიტომ ძმებს ბატონი მოუკლავთ და გამოქცეულან. ერთი ძმა ტყიბულში დასახლებულა და ქასრაშვილად დაწერილა, მეორე ძმა კი ბობოთში მოსულა და ქასრაძეობა მიუღია. მათი განაყრები კახეთშიც წასულან და დაწერილან კასრაძედ. ქასრაძეების რაჭული წარმომავლობის დამადასტურებელია ისიც, რომ მათი წინაპრები სადემელში დადიოდნენ სალოცავად. სამეცნიერო ლიტერატურაში მითითებულია ლეჩხუმელი ქარსელაძეების სვანური წარმომავლობის შესახებ, რომლებიც მე-13 ს-ში სვანეთში მკვიდრდებოდნენ (რ. თოფჩიშვილი, გვ. 21). აღნიშნულ გვართან დაკავშირებით შეიძლება ორი ვარაუდის დაშვება: ა) ქარსელაძის ამოსავალი ფორმა იყო კასრელაძე, რომელიც სხვაგან გავრცელდა ქასრაძის, ქასრაშვილის, კასრაძის ვარიანტებით. შემდეგ ამოსავალმა გვარმა ცვლილება განიცადა და მივიღეთ ქარსელაძე. ამ ვარაუდს ამაგრებს ის, რომ კასრელაძეები ზემო რაჭიდან არიან. შესაძლებელია გვარი კასრელაძე საქათრველოს ისტორიული პროვინციიდან — დვალეთიდან იყოს წარმომობილი. დვალეთში არსებული ექვსი ხეობიდან ერთ-ერთს კასრის ხევი ერქვა. მითუმეტეს, რომ დვალეთიდან რაჭაში მოსახლეობის მიგრაცია ჩვეულებრივი მოვლენა იყო. ბ) დასაშვებია ვარაუდიც, რომ ქარსელაძე მიღებულია „ქარსე“ (ზღურბლი) ფუძისაგან.

ოკრიბაში განსახლებული არიან ბოჭორიშვილები. 1637 წ. საბუთით რაჭის სოფ. ჯვარისაში მცხოვრები ბოჭორიშვილები გიორგი მეფემ შესწირა გელათის საყდარს (პალ, I, გვ. 559). შესაძლებელია სწორედ ამ დროს მოხდა მათი რაჭიდან ოკრიბაში მიგრაცია. სამეცნიერო ლიტერატურაში მითითებულია ბოჭორიშვილების ადრინდელი გვარი — ოქროაცვარიძე (გ. ბოჭორიძე, გვ.

292). ჩვენი ეთნოგრაფიული მასალები ამ ცნობას ადასტურებენ (მთხრობელ მ. ბოჭორიშვილი, სოფ. ნაბოსლენი, 1995 წ.).

რაჭიდან მიგრირებულან. იაშვილებიც ყველაზე ადრინდელი საბუთი, რომელშიც იაშვილების გვარია მოხსენიებული, 1432 წ. ეკუთვნის (პალ. II, გვ. 408). ოკრიბელი იაშვილები ავიაშვილთა აზნაურები ყოფილან (ო. სოსელია, I, 1973, გვ. 216), მათი ნაწილი კი თავადები (ო. სოსელია, I, 1973, გვ. 229).

ოკრიბის სოფ. ძმუისში ბაქრაძეები ცხოვრობენ. ისინიც რაჭიდან არიან გადმოსახლებულნი, ოღონდ საისტორიო საბუთები და ეთნოგრაფიული მონაცემები არ გვაძლევენ საშუალებას მიახლოებით მინც განვსაზღვროთ მათი მიგრაციის დრო. ბაქრაძეების გვარი პირველად 1432 წ. საბუთში იხსენიება (პალ. I, გვ. 478). იმავე პერიოდში ბაქრაძეები გადასახლებულან კახეთშიც. 1492 წ. ალექსანდრე მეფემ რაჭიდან შემოხიზნული აზნაურები გოჩია, ხარემა და დემეტრე ალავერდს შესწირა.

ოკრიბაში, სოფლებში დაბაძველსა და ხრესილში ცხოვრობენ რაჭის სოფ. წესიდან მიგრირებული გეწაძეები. ეთნოგრაფიული მასალებით, მათი გადმოსახლების მიზეზი ბატონის მოკვლა ყოფილა. 64 წლის მთხრობელის მ. გეწაძის თქმით, წინაპრების გადმოსახლების შემდეგ სულ ხუთი თაობაა გასული.

ოკრიბაში რამდენიმე სოფელში ვაბრიჭიძეები ცხოვრობენ. ძირითადად მუხურაში არიან განსახლებულნი. ვაბრიჭიძეების გადმოსახლების მიზეზი ბატონისა და ცოლის მოკვლა ყოფილა, იმის გამო, რომ თავადს პირველი ღამის უფლებით უსარგებლია. მთხრობელის სიტყვით, გადმოსახლების შემდეგ სულ ცხრა თაობაა გასული. ასე რომ, ვაბრიჭიძეები რაჭიდან ოკრიბაში 1700-იანი წლების დასაწყისში უნდა გადმოსახლებულიყვნენ.

რაჭიდან, რცხილათიდან მოსულან სოფ. მუხურაში ჩაფიძეები. სოხხეთში მცხოვრები კვირიკეიშვილებიც რაჭიდან მიგრირებულან. გადმოსახლების შემდეგ 6-7 თაობას ითვლიან. ამ გვარის ხალხი ბოლო დრომდე სალოცავად რაჭაში, ნიკორწმინდაში დადიოდა. რაჭველები არიან წარმოშობით ახალსოფელში, დაბაძველში, მანდიკორში და წყნორში მოსახლე კაკალიაშვილები. ადრინდელი გვარია იაშვილი. რაჭიდან მოსულ იაშვილს სისონა რქმეგია, რომელიც კაკლად (ვალკე) ცხოვრობდა და კაკალ იაშვილი შეურქმეგიათ, რომელიც ბოლოს გვარად ქცეულა. ასეთი გვარი — კაკალიაშვილი აღმოსავლეთ საქართველოშიც გვხვდებოდა. ისინი დასტურლამალში არიან დასახლებული (ქსდ. II). ჩვენი ვარაუდით, კაკალიაშვილებს საერთო არ უნდა ჰქონდეთ იაშვილებთან გვარსახელს უბრალოდ საფუძვლად უდევს საკუთარი სახელი „კაკალა“. კაკალიაშვილი გვიან პერიოდში კაკალიაშვილად უნდა ქცეულიყო.

რაჭიდან მიგრირებული ფოჩხიძეების ადრინდელი გვარი, გადმოცემით ნაფიჭვაძე ყოფილა. ასეთი გვარი (ნაფიჩვაძე) 1740-1750 წწ. საბუთშია მოხსენიებული. მუხურელი ქურციკიძეებიც რაჭიდან არიან გადმოსახლებული. გვარს საფუძვლად უდევს მამაკაცის ერთ-ერთი ძველი ქართული სახელი — „ქურციკა“. რაჭიდან მიგრირებული გვარია პატარიძე (სოფ. ბუეთი), ცირკიძე (ოკრიბაში 1696-1712 წწ. დოკუმენტში მოიხსენიებიან. ადრინდელ გვარად წულუკიძეს ასახელებენ. სალოცავად დადიოდნენ ონში), მოწამეთელი ბიბილაშვილებაც (პირველად ნახსენებია 1578 წ.). რაჭიდან მიგრირებულან.

ამრიგად მიმოხილული მასალებიდან აშკარად ჩანს, რაოდენ ინტენსიური იყო რაჭიდან ოკრიბაში მოსახლეობის მიგრაცია. შეიძლება დავასახელოთ ადგილმონაცვლეობის რამდენიმე მიზეზი: 1. გეოგრაფიული გარემო და მით შეპირობებული ვართულებული ეკონომიკური მდგომარეობა მთას მოსახლეობის რადგან ბარში ნაოხარი, პარტახტი ადგილები ბევრი იყო, მთიელები იტყობებდნენ საცხოვრებელ პირობებს. ცნობილია, რომ მთა მოსახლეობის ძხოლოდ

გარკვეულ ნაწილს იტევდა და ამიტომ მთის ნამატი მოსახლეობა ყოველთვის ზარში მოდიოდა საცხოვრებლად. ერთი სიტყვით, მიგრაციის მიზეზი უბრალოდ ჯადამეტსახლება იყო.

2. რაჭიდან ოკრიბაში მოსახლეობის მიგრაციის ერთ-ერთი მიზეზი კლასობრივი (სოციალური) დაპირისპირებაა. გადმოცემებით რამდენიმე გვარის ჯადმოსახლების მიზეზი ბატონის მოკვლა ყოფილა. რა თქმა უნდა, ბატონისაგან გლეხის გაქცევა გადმოცემებში შეფერადებულია. საერთოდ, ცნობილია, რომ გლეხის ფეოდალისაგან გაქცევა და სხვაგან გადასახლება ჩვეულებრივი მოვლენა იყო ფეოდალური საზოგადოებისათვის. ევროპაში გლეხთა ასეთი სოციალური ბრძოლა შენიშნულია არა მარტო გვიანფეოდალური, არამედ ადრე-ფეოდალური პერიოდისთვისაც (იხ. История крестьянства в Европе, т. I, 1985, с. 469-471)

3. გადასახლების ერთ-ერთი მიზეზი მთაში შემორჩენილი მესისხლეობის წესი იყო. მკვლელი იძულებული იყო ახალი საცხოვრისი ეძებნა და რაჭველთათვის ზშირად ასეთ ახალ საცხოვრისს ოკრიბა წარმოადგენდა.

ოკრიბაში შეინიშნებოდა საქართველოს სხვა რეგიონებში არსებული ტენდენცია, რომლის მიხედვითაც მიგრანტები პირველ რიგში საეკლესიო მიწებს ეტანებოდნენ შედარებით, ნაკლები ექსპლოატაციის გამო.

რაჭიდან ოკრიბაში მოსახლეობის მიგრაცია ძირითადად „ვაჟონვით“ ხასიათს ატარებდა. შეინიშნება ჯგუფური გადასახლებანიც.

მიგრანტები და მისი შთამომავალნი დიდი ხნის განმავლობაში უწყვეტი ძაფებით იყვნენ დაკავშირებულნი ადრინდელ საცხოვრისთან. რაც, უპირველეს ყოვლისა, გამოიხატებოდა თავდაპირველ, წინაპართა საცხოვრისში სალოცავად სიარულში.

ამრიგად, ოკრიბული გვარსახელები მნიშვნელოვან წყაროს წარმოადგენს მოსახლეობის მიგრაციის შესასწავლად.

დამოწმებული ლიტერატურა

- გ. ბოჭორიძე, 1994 — გ. ბოჭორიძე, რაჭა-ლეჩხუმის ისტორიული დოკუმენტები და სიძველეები, თბ., 1994.
- ნ. ბერძენიშვილი, 1964 — ნ. ბერძენიშვილი, საქართველოს ისტორიის საკითხები I, თბ., 1964.
- ი. ბახტაძე, 1886 — И. А. Бахтадзе, Экономический быт государственных крестьян Рачинского уезда... МИЭБКЗН, т. II \ч.г. Тифлис, 1886.
- რ. თოფჩიშვილი, 1993 — რ. თოფჩიშვილი, ლეჩხუმური გვარსახელები, თბ., 1993.
- რ. თოფჩიშვილი, 1984 — რ. თოფჩიშვილი, აღმოსავლეთ საქართველოს მთიელთა მიგრაცია მე-17-20 სს. თბ., 1984.
- ს. კაკაბაძე, 1921 — ს. კაკაბაძე, დასავლეთ საქართველოს საისტორიო საბუთები, თბ., 1921.
- პირთა ანოტირებული ლექსიკონი — ტ. I, თბ., 1991 წ.
- პირთა ანოტირებული ლექსიკონი — ტ. II, 1993.
- ო. სოსელია, 1973 — ო. სოსელია, ნარკვევები ფეოდალური ხანის დასავლეთ საქართველოს სოციალურ-პოლიტიკური ისტორიიდან, ტ. I, თბ., 1973.
- ო. სოსელია — ფეოდალური ხანის დასავლეთ საქართველოს სოციალ-

პოლიტიკური ისტორიიდან, ტ. II.

საქართველოს ისტორიული გეოგრაფიის კრებული, მე-5, თბ., 1975.

ქუთაისის სახელმწიფო არქივის მასალები, ფ. 8.

ქართული სამართლის ძეგლები, II.

История крестьянства в Европе т. I, 1985.

D. Shavianidze

Family Names as a Source for the Study of the Migration of the Population from Racha to Okriba

Summary

Some of the family names, occurring in Okriba, are of Racha origin; e. g. Bubashvili, Abutidze, Tsirghiladze, Chelishvili, Kublashvili, Kasradze...

The fact and the time of their migration have been attested by the ethnographic data and the historical documents.

The migration of the population from Racha to Okriba had been conditioned by different reasons, either criminal or economic.

მანანა შილაბაძე

პართული მუსიკალური დიალექტოლოგია და მისი აზოციაზი

ქართული მუსიკალური ფოლკლორის არსებით თავისებურ ბას წარმოადგენს მრავალხმიანობა და მრავალდიალექტიანობა. საქართველოს ყოველი რეგიონის (ისტორიული ადმინისტრაციულ-ტერიტორიული ერთეულის), ყოველი ეთნოგრაფიული ჯგუფის (ერთი ეთნოსის შემადგენელი ნაწილ) მუსიკალური შემოქმედება წარმოადგენს გარკვეულ მუსიკალურ-დიალექტოლოგიურ ერთეულს.

მეცნიერული ქართული მუსიკალური დიალექტოლოგია რიგობრც მუსიკის-მცოდნეობის დამოუკიდებელი დარგი არ არის ჩამოყალიბებულ . თუმცა ამისათვის დღეს საკმაოდ მყარი საფუძველი და მძლავრი წინამძღვრები არსებობს. დღესდღეობით ქართული მუსიკალური დიალექტოლოგია წარმოდგენს მუსიკალური ფოლკლორისტიკის ნაწილს, სხვაგვარად რომ ვთქვათ, ასომილირებულია ფოლკლორისტიკაში, მაშინ როცა მუსიკალურ ფოლკლორისტიკასა და მუსიკალურ დიალექტოლოგიას შორის განსხვავება უნდა იყოს და არის კიდევ, როგორც საზოგადოდ ფოლკლორისტიკასა და დიალექტოლოგიას შორის.

ქართული მუსიკის მრავალდიალექტიანობა აღმოჩნდა ნიშნად, რამაც განაპირობა ის გარემოება, რომ ქართული ხალხური მუსიკალური შემოქმედების ყველა მკვლევარი იმთავითვე ქართული ხალხური მუსიკის შესწავლას რომელიმე დიალექტით (ან დიალექტთა ჯგუფით) იწყებდა. ამასთანავე, იყო ოპერირება ტერმინებით „მუსიკალური დიალექტი“, „ერთიანი მუსიკალური ფუძე“, ისე რომ არ იყო გამოკვეთილი არც კონკრეტული შინაარსი ამ ცნებებისა, არც დიალექტების კლასიფიკაციის პრინციპი.

აღნიშნულ ცნებებში გარკვევის ცდას წარმოადგენდა ჩვენი სტატია (მ. შილაბაძე, 1979), რომელშიც შეჯამებული იყო საკითხის ირგვლივ არსებული მოსაზრებანი და მოცემული იყო მუსიკალურ დიალექტთა კლასიფიკაციის პრინციპის თეორიული საფუძვლის გარკვევის ცდა. მის შემდეგ ქართული ეთნომუსიკოლოგიური ლიტერატურა მნიშვნელოვანი ნაშრომებით შეიჭრა (ნ. მაისურაძე, 1982, Н. Майсурадзе 1990), ე. გარაყანიძე (ე. გარაყანიძე, 1990), რომელთა გათვალისწინებითაც აუცილებელია ცალკეული საკითხების დაზუსტება.

მუსიკისმცოდნეობაში დიალექტის ცნება ნასესხებია ენიდან. საცნობარო და სპეციალური ლიტერატურის მიხედვით დიალექტი არის საერთო-სახალხო ენის განშტოება, რომელზედაც ლაპარაკობს მოცემული ტომის, ხალხის ან ერის ნაწილი, ექვემდებარება მთელი ხალხის ან ტომის ერთიან და საერთო ენას. დიალექტი, წარმოადგენს რა ენის განშტოებას, ატარებს მოცემული ენის საერთო ნიშნებს და ამასთან, მისთვის დამახასიათებელ სპეციფიკურ ნიშნებსაც. გარდა ამისა, ზოგიერთი ენის დიალექტები (მაგ., რუსული ენისა) ძალიან ახლოს დგანან ერთმანეთთან თავისი გრამატიკული წყობით და ძირითადი ლექსიკური ფონდით, ზოგი კი უფრო დაშორებულია ერთმანეთისაგან (მაგ., გერმანული, იტალიური) (БСЭ).

დიალექტი შეიცავს უფრო მცირე დიალექტურ ერთეულებსაც (კილო, კილოკავი, თქმა, ქცევა) (ი. გიგინეიშვილი..., 1961 ბ. ჯორბენაძე, 1989).

დისციპლინა, რომელიც ენათმეცნიერული პრინციპებითა და მეთოდებით სწავლობს დიალექტს, არის დიალექტოლოგია. მისი მიზანია სრულად წარმოა-

ჩინოს დიალექტების ენობრივი არსი და განსაზღვროს მათი შინაგანი ბუნება (ბ. ჯორბენაძე, 1989, გვ. 7).

ამჟამად მიღებულია დიალექტთა ამგვარი დაყოფა: ხევსურული, ფშაური, თუშური, მოხეური, მთიულურ-გუდამაყრული, ქართლური, კახური, მესხური (სამცხურ-ჯავახური), იმერული (ზემოიმერული, ქვემოიმერული), ლეჩხუმური, რაჭული, გურული, აჭარული, კლარჯული (ამერხეული), სვანური, ზანური (მეგრული, ჭანური) (ბ. ჯორბენაძე, 1989, გვ. 220).

„მუსიკალური დიალექტის“ ცნებაში იგულისხმება გარკვეულ ტერიტორიაზე გავრცელებული მუსიკალური ფოლკლორის სხვადასხვა სტილისტური თავისებურებების კომპლექსი (В. Гошовский). მუსიკისმცოდნეობაში მუსიკალური დიალექტოლოგიის ფუძემდებლად აღიარებულია დიდი უნგრელი კომპოზიტორი და ფოლკლორისტი ბ. ბარტოკი (1881-1945), რომელმაც 1923 და 1925 წლებში გამოცემულ შრომებში დაასაბუთა რუმინულ და უნგრულ ფოლკლორში დიალექტების არსებობა (Б. Барток).

საერთოდ არ ახსენებენ დ. არაყიშვილს (1873-1953), რომელმაც ჯერ კიდევ 1905 წ. რუსულ ენაზე გამოქვეყნებული ნაშრომით (Д. Аракишвили) ფაქტობრივად საფუძველი ჩაუყარა მუსიკალურ დიალექტოლოგიას, უფრო ზუსტად — ქართული მუსიკალური ფოლკლორის შესწავლას ცალკეული დიალექტების მიხედვით. მან გამოკვლეა დამოკიდებულება ცალკეული კუთხის მუსიკალური შემოქმედებისადმი, როგორც დამოუკიდებელი დიალექტოლოგიური ერთეულისადმი. ამასთან ერთად, დ. არაყიშვილი ხაზგასმით მიუთითებდა ცალკეულ დიალექტთა ერთიანობის, ერთი „დასაბამის“, „ერთი თესლის“ შესახებ (დ. არაყიშვილი, 1925).

დიალექტური განსხვავება სხვადასხვა რეგიონის (სვანური და რაჭული) სიმღერებისა და ამასთანავე მათი მსგავსება-საერთოობა ხაზგასმული ჰქონდა ზ. ფალაიშვილსაც (ზ. ფალაიშვილი).

გამოყოფს რა ცალკეულ დიალექტებს, გრ. ჩხიკვაძე განსხვავებას მათ შორის ხედავს სიტყვების, ჟანრების, სამუსიკო სტრუქტურის, სტილისტური თავისებურებებისა და მათი გამოვლინების ფორმის სახით, ხოლო წარმოშობის საფუძვლების მიხედვით თითოეული დიალექტი ზოგადქართული სასიმღერო შემოქმედების ცალკეულ შტოდ მიჩნია (გრ. ჩხიკვაძე, 1960). ჩხიკვაძისეული კლასიფიკაცია ენობრივ დიალექტთა ტრადიციულ კლასიფიკაციას თითქმის ვმთხვევა, უფრო სწორად, ეყარება ტერიტორიულ-ადმინისტრაციული ერთეულების ან ეთნოგრაფიული ჯგუფების მიხედვით დაყოფის პრინციპს.

ქართული მუსიკალური დიალექტების ზოგადი კლასიფიკაცია მოცემულია შ. ასლანიშვილის ნაშრომში. იგი გამოყოფს ქართული მუსიკალური დიალექტების სამ ჯგუფს, ესენია:

- 1) სვანური, გურული, აჭარული, მეგრული
- 2) ქართლ-კახური, მოხეური და მთიულური
- 3) ფშავ-ხევსურული, თუშური, და მესხური.

იმერული და რაჭული (ან რაჭულ-ლეჩხუმური) წარმოადგენს გარდამავალს, რომელიც შეიცავს როგორც პირველი, ისე მეორე ჯგუფის ნიშნებს. ყველა ამ დიალექტს აქვს მკაფიო ინდივიდუალური ნიშნები და ამავე დროს გაერთიანებული არიან საერთო ქართული სტილისტიკური ნიშნებით (Ш. Асланишвили, 1957, შ. ასლანიშვილი, 1954).

ვ. გვანარამ გამოჰყო ქართულ დიალექტთა ორი წრე (აღმოსავლეთ საქართველოს და დასავლეთ საქართველოს), რომელნიც მრავალშემიანობის ფორმებით, ჰარმონიულ-პოლიფონიური აზროვნებით მხოლოდ დიალექტური ოდენობით განსხვავდებიან. მან ყურადღება მიაქცია იმ ფაქტს, რომ სვანური და

ქართული, რომლებიც ენობრივად განირჩევიან ერთმანეთისაგან, მუსიკალური ვალსაზრისით დიალექტებს წარმოადგენენ. მის მიერ ხაზგასმულია, რომ მიუხედავად დიალექტური სხვაობისა, ყველა კუთხის მუსიკას საფუძვლად უდგეს ერთიანი მუსიკალური ქართული ფუძე (ვ. გვახარია). მანვე მიუთითა, რომ მუსიკალური დიალექტი უფრო გეოგრაფიულ არეალს მოიცავს, ვიდრე ენობრივი. აქ მაგ., თუ ენობრივად ქართული და კახური დამოუკიდებელ დიალექტებს წარმოადგენენ, მუსიკალური ვალსაზრისით ისინი ერთ დიალექტად — ქართლ-კახურ დიალექტად განიხილება. (ერთი დიდი არეალის შიგნით რამდენიმე დიალექტური ერთეულის არსებობა კარგად ჩანს საფანდურო ჰანგების მალიზიდანაც. ფანდურის გავრცელების არეალი აერთიანებს აღმოსავლურ-ქართულ დიალექტური ერთეულების წრეს).

ქართული დიალექტების საკითხს სპეციალური ნაშრომი მიუძღვნა ნ. მაისურაძემ (ნ. მაისურაძე, 1989, გვ. 19-20). იგი წარმოგვიდგენს თავის კონცეფციას ქართული მუსიკალური ენის (ფუძე-ენის) თანდათანობით განვითარებას, ამასთანავე, ცალკეული მუსიკალური დიალექტების დიფერენციაციისა და ფორმების პროცესის შესახებ. მისი აზრით, დიალექტებად დიფერენციაციის პროცესი შედარებით ნათლად და თანმიმდევრულად შეიმჩნევა აღმოსავლეთ საქართველოს მთიელთა სიმღერებში. იგი გვთავაზობს სქემას, სადაც დიალექტები განიხილება ისტორიული განვითარების კრილში. მის მიერ ჩატარებული კვლევით გაირკვა, რომ გარკვეული მუსიკალური დიალექტები თავდაპირველად წარმოადგენდა უფრო მსხვილ ერთეულებს. შემდეგ დაიშალა და ჩამოყალიბდა შესაბამისი ცალკე ეთნოგრაფიული ჯგუფების მიხედვით.

ნ. მაისურაძის აზრით, სავსებით ბუნებრივია საქართველოს ყოველი ეთნოგრაფიული ჯგუფის სასიმღერო შემოქმედების მუსიკალურ დიალექტად გამოყოფა. ამავე დროს აღნიშნავს, რომ მხოლოდ ინტონაციური და ჰარმონიული თავისებურებებით გამოყოფა დიალექტისა არ არის საქმარისი, გასათვალისწინებელია ყოველი ეთნოგრაფიული ჯგუფის ინტონაციური და ჰარმონიული თავისებურებების გარდა შესრულების ინდივიდუალური, ადგილობრივი ხასიათი (Н. Майсурадзе, с. 101).

უკანასკნელ ხანებში ქართული მუსიკალური დიალექტების შესწავლას მიუძღვნა ე. გარაყანიძის ნაშრომი (ე. გარაყანიძე). მის მიერ მუსიკალური დიალექტი განსაზღვრულია როგორც ეროვნული მუსიკალური ფოლკლორის განსაკუთრება, რომელიც გავრცელებულია გარკვეულ ტერიტორიაზე ამა თუ იმ ეთნოგრაფიული ჯგუფის შიგნით და ხასიათდება სტილისტიკური ნიშნების კომპლექსით. იგულისხმება მრავალხმიანობის ვაბატონებული ტიპი, განვითარების დონე, ჰარმონია, კილო, აკორდიკა, კადანსები, მელოდიკა, ინტონაციური ფორმულები, მეტრი, რიტმი, ტემპი, შესრულების ფორმები, სტრუქტურა, შესრულების მანერა, ჟანრი, რეპერტუარი, სიტყვიერი ტექსტი. ამ ნიშანთაგან ე. გარაყანიძეს ყველაზე მნიშვნელოვნად მიაჩნია მრავალხმიანობის ტიპი და განვითარების დონე. ავტორი გვთავაზობს მუსიკალურ დიალექტთა ამგვარ საკლასიფიკაციო სქემას:

ა) აღმოსავლეთ საქართველოს **მთიანეთის** მუსიკალური დიალექტები: ხევსურული, ფშაური, თუშური, მოხეურ-მთიულური (მოხეური და მთიულური კილოკავებით), გუდამაყრული.

ბ) აღმოსავლეთ საქართველოს **ბარის** დიალექტები: ქართლ-კახური (ქართლური და კახური კილოკავებით).

გ) სამხრეთ საქართველოს დიალექტები: მესხური.

დ) დასავლეთ საქართველოს **მთის** დიალექტები: სვანური, რაჭული (მთა-

რაჭული კილოკავით), ლენჩხუმური.

ე) დასავლეთ საქართველოს ბარის დიალექტები: იმერული (ზემო და ქვემო იმერული კილოკავებით), მეგრული, გურული.

ვ) სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს დიალექტები: აჭარულ-შავშური (აჭარული და შავშური კილოკავებით), ლაზური.

ამგვარად, მკვლევართა უმრავლესობის მუსიკალური დიალექტების კლასიფიკაციის სქემა ფაქტობრივად ენობრივი დიალექტების სქემას მიყვება. თითქმის ემთხვევა. გარკვეული კორექტივი შეიტანა მასში ვ. გვახარიას აზრის იმის შესახებ, რომ მუსიკალური დიალექტი უფრო დიდ გეოგრაფიულ არეალს მოიცავს, ვიდრე ენობრივი მაგ., ქართ-კახური ენობრივად ცალკე დიალექტად წარმოადგენენ. მუსიკალური თვალსაზრისით — ერთს. მათ განსხვავებულად ჩვენს მიერ 1979 წ. გამოქვეყნებულ სტატიაში შემოტანილ იქნა კილოკავის — როგორც დიალექტზე მცირე ერთეულის ცნება. მაგ., ქართლ-კახური დიალექტის ქართლური და კახური კილოკავები.

დიალექტის შესატყვისია ქართულში ტერმინი „კილი“ (ბ. ჯორბენაძე). „კილი“ ერთ-ერთი მნიშვნელობა „მუსიკალური დიალექტის“ მნიშვნელობითაა ჩანს. ამ სიტყვაში ჩაქსოვილი მუსიკალურ-ინტონაციური ნიუანსები გარკვეულ აქვს ნ. მაისურაძეს (ნ. მაისურაძე, 1982).

მაგრამ ქართულ მუსიკაში ცოდნობაში სიტყვა „კილი“ დამკვიდრდა ბევრითი სისტემის აღსანიშნავად (მაგ., მიქსოლიდიური, ლიდიური და ა.შ.), ამიტომ სამეცნიერო მიმოქცევაში მუსიკალური დიალექტის მნიშვნელობით კილი „შემოტანა მართებული არ იქნება.

ენობრივი დიალექტი შეიცავს უფრო მცირე დიალექტურ ერთეულებსაც (თქმა, ქცევა) მუსიკაში მათი იდენტურა ერთეული სიმღერის ვარიანტის დონეზე გამოიყოფა.

გამოკვეთილია ტენდენცია, რომ მუსიკალური დიალექტების კლასიფიკაციას საფუძვლად უნდა დაედოს მუსიკალური პრინციპი. მაგრამ მიუხედავად ამისა, მუსიკალურ დიალექტთა კლასიფიკაციის სქემები ემთხვევა ენობრივ დიალექტთა საკლასიფიკაციო სქემებს, ამასთან დაკავშირებით უნდა აღვნიშნოთ, რომ ქართულ მუსიკალურ დიალექტოლოგიაში განსხვავებით ენათმეცნიერულ დიალექტოლოგიისაგან. შემოდის სვანური და მეგრული, რომლებიც ქართულურ ენათა დონეზე ცალკე ენებს წარმოადგენენ. საყურადღებოა ისიც, რომ სვანურ ენაში ოთხი დიალექტია გამოყოფილი, მაშინ როდესაც მუსიკალურ თვალსაზრისით სვანურ მუსიკალურ დიალექტში უფრო მცირე დიალექტოლოგიურ ერთეულად დიფერენციაციის ფაქტის კონსტანტირება სამეცნიერო ლტერატურაში არ გვხვდება.

მუსიკალური დიალექტოლოგიის მონაცემების მნიშვნელობა დიდია ეთნოლოგიური პრობლემების შესწავლაში, აგრეთვე ზოგადად დიალექტოლოგიის ფოლკლორისტიკის, ისტორიის საკითხების კვლევისას.

ამიტომ მუსიკალური დიალექტოლოგია უნდა განვითარდეს მუსიკალურ ფოლკლორისტიკასთან მჭიდრო კავშირში, მაგრამ როგორც დამოუკიდებელი დისციპლინა. თუმცა მისი მასშტაბი ისეთი ვერ იქნება, როგორც ენათმეცნიერული დიალექტოლოგიისა, რადგანაც იგი მხოლოდ ფოლკლორს ემყარება (ენათმეცნიერული კი საერთოდ, მეტყველებას).

ქართული მუსიკალური დიალექტოლოგიის მიზნები და ამოცანები შეიძლება შემდგენიარად ჩამოვყალიბოთ:

- ცალკეული დიალექტების მონოგრაფიულად შესწავლა, მუსიკალურ სტრუქტურის წარმოქმნის ეთნიკურ-ისტორიული საფუძვლის დადგენა.
- ძირითადი ამოცანების მასალის სისტემატური შეკრება, დიალექტის

M. Shilakadze

Georgian Musical Dialectology and Its Tasks

Summary

An essential characteristic feature of Georgian musical folklore is polyphony and, that it is rich in dialects. Musical work of each Georgian region (historical provinces of Georgia) and of each ethnographic group (a part of one and the same ethnos) represents a definite musical-dialectological unit.

Classification schemes of musical dialects in fact coincide with those of speech dialects.

A spreading area of musical dialects sometimes covers two adjacent language dialects (i. e. Kartlian-Kakhetian) and in order to make a difference between them we suggest the term of sub-dialects "musical local dialect" (kilokavi), a unit, less than a dialect.

A linguistic dialect contains even much less dialectal units and within musical dialects they exist on the level of a song version.

Of the nearest tasks of the Georgian musical dialect, it is essential to study monographically separate dialects using the methods and principles of cartography and arealogy.

ბრეტან ჩანტლადი

ბასკური სომატური ლექსიკის იზომორფულ ტიპებად დაყოფის ცდისათვის
(კართული დიალექტური მასალის ფონზე)

ბასკური ლექსიკური ფონდის უძველესი ნაწილია სომატური ლექსიკა, რომლის იზომორფულ ტიპებად დაყოფის ცდაა წარმოდგენილი ამ სტატიაში. ჩვენ შევეცადეთ მოხმობილი მასალა ტიპოლოგიური თვალსაზრისით შეგვესწავლა ქართული დიალექტების შესაბამისი მასალის ფონზე. ამისათვის გამოვიყენეთ პროფ. ალექსანდრე ლლონტის, რევაზ ძნელაძის, ოთარ გაჩეჩილაძის მიერ მოპოვებული და გამოცემული ქართული დიალექტური მასალა, ნაწილობრივ გამოვიყენეთ ჩვენ მიერ სტუდენტობის დროს შეგროვილი დასავლური დიალექტების მასალა (ფარნაოზ ერთელიშვილის ხელმძღვანელობით). ბასკური დიალექტური მასალა ჩვენ თვითონ მოვიპოვეთ საფრანგეთის ბასკეთსა და ესპანეთის ბასკეთში ჩატარებული სხვადასხვა სამუშაოების დროს. მასალა აღებულია სხვადასხვა ასაკის ინფორმატორებისგან. გამოვიყენეთ აგრეთვე რამორ დე ასკუეს, მუხიკას, მენდისაბალის, ლუის მიჩელენას, რენე ლაფონის მიერ გამოცემული დიალექტური ლექსიკონებიდან მოპოვებული კორპორალური, ანუ სომატური ლექსიკური ერთეულები.

რაც შეეხება ბასკური დიალექტების კლასიფიკაციას, უნდა აღინიშნოს, რომ ბასკოლოგთა მიერ შემოთავაზებული ორი კლასიფიკაციიდან ჩვენ ძირითადად ვყარდნობით რამორ დე ასკუეს კლასიფიკაციას, რომლისთვისაც 7 ბასკურ პროვინციაში არსებობს შვიდი დიალექტი: ესპანეთის ბასკურში — ბისკაიური, ვიპუსკოური, ზემო ნავარული, როგორც ცნობილია ალავაში გაქრა ალავური დიალექტი და დღეს იქ ბისკაიურ დიალექტზე მეტყველებენ. საფრანგეთის ბასკეთში გავრცელებულია ლაბურდული, სულური, ქვემო ნავარული და რონკალური (ეს უკანასკნელიც უკვე გაქრობის წინაშე დგას), რონკალის ხეობაში სულ 18 სოფელია, სადაც ნელ-ნელა ფეხს იკიდებს ლაბურდული დიალექტი. აქვე მოვიხმობთ მეორე კლასიფიკაციას, რომელიც ეკუთვნის ლუი-ლუსიენ ბონაპარტს, იგი ბასკურში გამოყოფს 8 დიალექტს. ზემო და ქვემო ნავარულ დიალექტებს ორ-ორ ნაწილად ჰყოფს. ჩრდილო ზემონავარული სამხრულ ზემონავარული. აღმოსავლეთ ქვემონავარული და დასავლურ ქვემონავარული. ჩვენ ვყარდნობით ასკუესეულ კლასიფიკაციას, რომელიც ბასკურში გამოყოფს 7 დიალექტს.

ბასკური სომატური ლექსიკა ძალზე დანაწევრებულია არამცთუ ინდოევროპულ ენებთან შედარებით, არამედ ქართულთანაც, რომელიც ბასკურის მსგავსად მთავორიან რელიეფში არის გავრცელებული. ბასკური ლექსიკა ძალზე განიცდის ვარიაციას დიალექტების მიხედვით. ამის საილუსტრაციოდ შეიძლება მოვიხმობთ „მთვარის“ და „მუხის“ მაგალითი. ბასკურის შვიდასეუ დიალექტში გვაქვს მთვარის აღმნიშვნელი რვა ლექსიკური ერთეული **ilargi, goiko, argizari, ilberri, ilzar, irazgi, ilzaar, il**. **il** საერთოა ყველა დიალექტისათვის. შედარებისთვის მოვიტანთ „მთვარე“ ინდოევროპული ენებიდან, სადაც თითქმის ერთი და იგივე ძირია. მაგალითად, სლავური ენებისათვის **sol** ძირია, **ce** სუფიქსი, ფრანგული **la lune**, გერმანული **zoone** („მზე“ „მნათობი“), ლათინური **luna**. „მუხის“ 13 ლექსიკური ერთეული გვაქვს ბასკურში: **artz, aritz, arizkando, tapaz, uraritz, xinitza, ipinibar, tarte, ametz, sarats, arizketa, ezkanda, arixkanda**, ამათგან უმრავლესობა ძალზე ძველია. განსაკუთრებით კი

artz, aritz ამ სიტყვის ძარში უნდა იდოს (h)ari „ქვა“. ნიკო მარი aritz-ს უდარებს სომხურ ტომონიმს „არიცა-ვანქ“-ს, სადაც — („არიც“) უნდა იყოს „მუხა“. ხოლო „ვანქ“ მონასტერი, ე.ი. „მუხის მონასტერი“. მუხის ღვთაება, მოგვხსენებათ, ძალზე გავრცელებულია ბასკურ სამყაროში. ბასკეთში გავრცელებულია ცნობილი ბასკი პოეტის იპარაგირეს ლექსი „გერნიკის მუხა“, რომელიც ჰიმნია ბასკი ხალხისა. სწორედ აქ არის ლაპარაკი იმაზე, რომ ბასკ ხალხს აქვს უძველესი მუხა, იგი დვას ესპანეთისა და საფრანგეთის საზღვარზე. ოთხი ტოტი ესპანეთში აქვს, სამი კი საფრანგეთში. („ოთხს პლუს სამი, უდრის ერთს.“).

„მუხის“ და „მთვარის“ ტერმინთა მრავალფეროვნების მიუხედავად ისტორიულად მაინც ბასკური ლექსიკა უფრო იზომორფული ჩანს, ვიდრე ალომორფული. სომატური ლექსიკის შესწავლისა და გაანალიზების შედეგად ირკვევა, რომ აღნიშნული ტიპის ლექსიკის ალომორფულობა უფრო ზედაპირულია, მეორეული ჩანს იმავე ლექსიკის იზომორფულობასთან შედარებით. ბუნებრივია, იზომორფული ლექსიკა სხვადასხვა ლექსიკურ სფეროში სხვადასხვაა.

სომატური ლექსიკა ერთ-ერთი ყველაზე გამძლე ენობრივი ჯგუფია, რომელიც ნაკლებად განიცდის სხვა ენათა გავლენას. ამიტომ ენათა ნათესაობის დადგენისთვის ამ ჯგუფის ლექსიკასაც მიმართავენ (თუმცა ჩვენ ამ სტატიაში ნათესაობაზე არა გვაქვს მსჯელობა).

სომატური ლექსიკის ანალიზის შედეგად ბასკურში გამოვყოფთ ოთხ ძირითად ქვეჯგუფს, ანუ ტიპს:

1. **სრული იზომორფული ტიპი.** მაგალითისთვის მოვიხმობთ რამდენიმე ლექსიკურ ერთეულს. მაგ. buru „თავი“, ამ ერთეულს მუხიკასა და ასკულს ლექსიკონში ფრჩხილებში მითითებული აქვს (c), რაც ნიშნავს comon-ს „საერთო“, ე.ი. იგი ყველა დიალექტისთვის საერთოა. ასევე: esko „ხელი“, sabel „მუცელი“, biotz „გული“, bular „მკერდი“, gibel „ღვიძლი“, oin „ფეხი“, beso „მკლავი“, და ა.შ. როგორც ვხედავთ აქ რამდენიმე ლექსემის თავიკიდურ პოზიციაში გვაქვს „b“ (ბ), ულენბეკის აზრით. შესაძლებელია ეს იყოს კლასიკატეგორიის ნიშანი (ალბათ ნივთის კლასისა). იმავე ლექსემების ქართულ ვარიანტში გვაქვს „მ“ თავიკიდურ პოზიციაში: „მკერდი“, „მკლავი“, „მუცელი“, „მხარი“, „მუეხი“, „მუხლი“, „მენჯი“. შესაძლებელია მასაც მოეძებნოს ახსნა.

2. **ფონეტიკური იზომორფული ტიპისათვის.** მოვიხმობთ შემდეგ ლექსემებს: ezur „ძვალი“. AN, BN¹ hezur BN,I.,S. esur S, azun B, აქ მცირეოდენი ფონეტიკურა სახეცვლილებით არის წარმოდგენილი „ძვალი“. საფრანგეთის ბასკურ დიალექტებში ezur-ს ემატება თავიკიდურ პოზიციაში h, რომელიც ალბათ ფრანგულის გავლენით უნდა ავხსნათ. ეს მუხჯი h ფრანგულში არ გამოითქმის, ბასკურში გამოითქმის. სულურში ezur წარმოდგენილია ï-თი. ისიც ალბათ ფრანგულის გავლენა უნდა იყოს, ფრანგულ ენას სწორედ სულური და ლაბურდული დიალექტები ესაზღვრებიან. ბისკაიურში e-ს ნაცვლად a გვაქვს თავიკიდურ პოზიციაში.

3. **ლექსიკური იზომორფული ტიპის** საილუსტრაციოდ წარმოვადგენთ შემდეგ სომატურ მასალას: lepo AN, BN, G.S. „კისერი“, sama გვხვდება ბისკაიურსა და გიპუსკიურში წარმოდგენილია zakel, ხოლო სულურში გვაქვს ფრანგულიდან ნაესხები estomaka, იგი ებენთეზისით გადმოიღის ბასკურში e-ს პოზიციებით. ბასკურში ესპანურიდანაც ასეთივე გზით ხდება სესხება. მაგალითად

¹ ბასკური დიალექტების აღმნიშვნელ ტერმინებს შემოკლებით ასე აღვნიშნავთ: ბისკაიური — B., გიპუსკიური — G., ზემონავარული AN, ლაბურდული — L., სულური — S. ქვემონავარული BN., რონკალური R. (შემოკლებანი მიღებულია ბასკური ენის აკადემიის მიერ).

rosa ნიშნავს „ვარდს“ ესპანურად, ბასკურში იგი გადმოდის a-ს მომატებით თავიკილურ პოზიციაში და ორმაგდება *arrosa, rector*, „რექტორი“ ბასკურში გადმოდის *erretor* ფორმით.

4. **ფონეტიკურ-ლექსიკური იზომორფული ტიპი.** ამ შემთხვევაში საქმე გვაქვს ფონეტიკურ სახეცვლილებასთან, ამავე დროს ამა თუ იმ დიალექტში გვაქვს განსხვავებული ლექსიკური ერთეულიც. ეს ტიპი განვიხილოთ „ფილტვის“ მაგალითზე. *birika* გვხვდება AN., B., BN., G., R. *biriki* დადასტურებულია B.-ში *auspo* გვაქვს AN, B. G. *hauspo S aslar* (R.).

5. **ზეიზომორფული ტიპი,** როდესაც სრული იზომორფიზმის გვერდით გვაქვს პარალელური ფორმები ამა თუ იმ დიალექტში. მაგ. *oil* „ღვინი“ საერთოა ყველა დიალექტისთვის, მაგრამ მის გვერდით გვხვდება *anka* AN, B. G., *zango* გვხვდება AN, B. L.

6. **ეტიმოლოგიური იზომორფული ტიპი** — ასეთ ტიპს გვამჩნევს ძირითადად კომპოზიტები, როცა ერთ-ერთი კომპონენტი სრულ იზომორფიზმს გვიჩვენებს. ხოლო მეორე ალომორფულია, ავიღოთ მაგალითად *aosapai* „სასა“. აქ *ai||ahio* „პირია“. იგი საერთოა ყველა დიალექტისთვის. *sapai, sabai* ნიშნავს „სხვენს“, „ზედა ნაწილს“, ე.ი. „სასა“ ნიშნავს პირის ზედა ნაწილს ანუ „სხვენს“. მეორე მაგალითი *besagain* არის „მზარი“. სადაც *besa* ნიშნავს „მკლავს“ იგი არის საერთო ყველა დიალექტისთვის, ხოლო *gain* ნიშნავს „წვერს“, ე.ი. „ზედა მზარეს“ „მკლავის წვერი“, ანუ მკლავის ზედა მზარე არის „მზარი“.

როგორც ჩვენთვის ცნობილია, დღემდე ბასკური დიალექტური ლექსიკა არაერთი შეუსწავლია იზომორფული და ალომორფული ანალიზის თვალსაზრისით, ზემოთ დასახელებული ავტორები სხვა მეთოდით ავროვებდნენ დიალექტურ მასალებს. ისინი ახდენდნენ შეგროვილი მასალის კარტოგრაფირებას, ლექსიკური იზოგლოსების საფუძველზე აკეთებდნენ დასკვნებს ამა თუ იმ სიტყვის ისტორიაზე. რამორ დე ასკუეს ლექსიკონში ჩანასახის სახით ჩანს სრული იზომორფიზმი, როცა მან საერთო ლექსიკურ ერთეულებს მიუწერა (c) *comon*. ასკუეს სხვა შრომების გაცნობისას ვაირკვა, რომ მას არცეი უცდია ბასკური დიალექტური ლექსიკის იზომორფულ ტიპებად დაყოფა. დიალექტური ლექსიკის ასეთი ანალიზის მოშვებით შეიძლება მივიღოთ ისეთი შედეგები, რომლებსაც ვერ მოგვცემს იმავე მასალის დეტალური კარტოგრაფირება. შესაძლებელია, ჩვენს მიერ გამოყოფილი ტიპების მიხედვით ლექსიკის აღწერის შედეგები მიახლოებითი იყოს, მაგრამ ჩვენი ასეთი ანალიზის შემდეგ შეიძლება გადავწყვიტოთ ზოგიერთი მნიშვნელოვანი საკითხი: სომატური ლექსიკური მასალიდან რომელია უფრო მეტად იზომორფული და რომელი ალომორფული, რატომ მაინც და მაინც *buru* „თავი“, *esko* „ხელი“, *sabel* „მუცელი“ და სხვები გვიჩვენებს სრულ იზომორფიზმს და არა რომელიმე *begi* „თვალი“? რატომ არის „სახის“, „წარბის“, „ლოყის“, „წამწამის“, „თითის“? აღმნიშნელი ლექსებში ალომორფულია? რამდენად გამართლებული იქნება ასეთი ანალიზი მივუყენოთ ბასკური ლექსიკის სხვა სფეროს, ან კიდევ სხვა ენებს, კერძოდ ქართულ ენას, სადაც ბასკურთან შედარებით ლექსიკურ ერთეულთა ვარიაცია შედარებით ნაკლებია დიალექტების მიხედვით. როცა ამა თუ იმ სიტყვის სახესხვაობა მეტია დიალექტების მიხედვით, მაშინ ლექსიკოლოგიური ანალიზი უფრო ეფექტურ შედეგს იძლევა, ხოლო როცა ნაკლებია, მაშინ მიმართავენ კარტოგრაფიულ მეთოდებს.

რაც შეეხება ქართულ დიალექტურ ლექსიკას, შეიძლება ითქვას შემდეგი, ჩვენ ქართული დიალექტების მიხედვით მოვიძიეთ სომატური ლექსიკა და ყვადღეობა გავგეანალიზებინა ის. მოვიპოვეთ სულ 102 ერთეული, რომელშიც ვაგა-

ერთიანეთ აგრეთვე ადამიანის ფიზიოლოგიასთან დაკავშირებული ლექსიკაც, რადგან სომატური ლექსიკა სულ 52 ერთეულით არას წარმოდგენილი ქართულში. იმისთვის, რომ ნათელი წარმოდგენა გვქონდეს, თუ როგორ ვარირებს ლექსიკური ერთეულები ქართულ დიალექტებში, მოვიხმობთ სომატურ ლექსიკასთან დაკავშირებულ სიტყვებს. მაგალითად, „კოჭლი“. იგი 15 ერთეულით არის წარმოდგენილი სხვადასხვა დიალექტში.

1. „კოჭლი“, „კვანჭლა“, „ჭალიბუნა“, „კოჭინტარა“, „ფაუხა“, „ღუხუცა“, „ფეხა“, „ფეხკოტიტა“, „თარყაჟში“, „ჩოღარი“, „ჩარუხა“, „ხახუნა“, „ჩლახუნა“, „კელობა“, „ჩითახო“, რაც შეეხება ამ უკანასკნელს მე-19 საუკუნის დასაწყისში თბილისში ცხოვრობდა ცნობილი მეწარმე ჩითახოვი, რომელიც კოჭლი ყოფილა. ეს გვარი შემდგომ საზოგადო სახელად იქცა „კოჭლის“ აღსანიშნავად.

ქართული სომატური ლექსიკა უფრო მეტად ალომორფულია, იზომორფულია ცალკეული შემთხვევები. მაგალითისთვის მოვიყვანოთ „კეფა“. სხვადასხვა დიალექტში გვაქვს „კინწი“, „კეფა“, „კინკრიხო“, „საქოჩრე“, „კორტოხი“, „კვინიხი“, „ქეჩო“, „კოსრი“, „ჯიდაო“ (უფრო მეტად იტყვიან ცხენებზე. მაგრამ გურულები გაბურძენული კაცის კეფაზე ამბობენ ჯიდაოს).

2. „ცრემლი“, „კურცხალი“, „თვალ-წყალი“, „მდუღარე“ (მდუღარე წამოუვიდა თვალებიდან“).

3. „სახე“, „პირი“, „ცხვირ-პირი“, „პირ-სახე“, „ხატი“, „თოლ-პირი“, „სიფათი“.

3. „თავი“, „გოვრა“, „კოკოში“, „ბაშკა“ (ეს რუსულიდან შემოსული ბარბარიზმია).

4. „ლოყა“, „ლაწვი“, „ყბა“, „ყვრიმალი“.

5. „თეძო“, „მენჯი“, „პოჭოჭიკი“, „ტაბუსის თავი“, „ისქიო“ (საბას განმარტებით, იგი გერმანულიდანაა შემოსული).

6. „კუდუსუნი“, „კუჩაბი“, „საკატკაჭე“, „კუდის რიკი“.

7. „საშო“, „საშვილე“, „წიალი“, „ბუღე“.

8. „ტერფი“, „ფეხის გული“, „ნახტი“ (ამ უკანასკნელს ნიკო მარი სომხურიდან მომდინარედ თვლის).

9. „კოჭი“, „კომუხი“, „ხომი“, „ვეგი“.

10. „მუწუცი“, „კვინტილი“, „ძარგული“.

11. „თმა“, „ბეწვი“, „ბუწუწი“, „ჯენჯი“ (ნაპარსი თმა). „კოწოლი“, „დალლი“.

ფიზიოლოგიური მოვლენებიდან იზომორფულია შემდეგი ლექსემები:

1. „ჩირქი“. 13 ერთეული, „ჩხრამელი“, „ბალღამი“, „მწიკვილი“, „წუწული“, „ბაყლი“, „წუთხი“, „შალალი“, „ბარაკი“, „წალა“, „ფაქლი“, „მეღოვანი“, „წიპლი“ (თვალის ჩირქი).

2. ნერწყვის 8 ფორმა დავებნეთ. „ნერწყვი“, „დორბლი“, „ღუყი“, „სანბლი“ (პირუტყვის დორბლია, მაგრამ დასავლურ დიალექტებში ადამიანზეც ბობენ), „ლოპი“, „ლიპრი“ (თხელი დორბლი), „ლიზკა“ (ბნედის დორბლი), „ლოშქარი“.

3. „კუჭის აშლა“, „ანთილა“, „ალახი“, „ყვანა“, „სატალი“, „მუცელკვეთილა“, „სისხა“, „ფალარათი“.

არის დიალექტები, რომლებშიც ორ-ორი ფორმის მეტი არ დადასტურებულია. ვთქვათ, ან „კოპი“ გვაქვს ამა თუ იმ დიალექტში ან „კოყრი“. „ცინკი“ ან „წვინტილი“, „კუჭი“ ან „სტომაქი“ (ეს უკანასკნელი გერმანულია), „სახსალი“ ან „სადრუკი“, „მჯილი“ ან „მუშტი“.

როგორც დავინახეთ, მოხმობილი ქართული სომატური ლექსიკიდან ძირძველი ქართული სიტყვაა, ნაწილი მონათესავე ენებიდან არის ნასესხები.

უფრო მცირე ნაწილი კი ტერიტორიულად და გენეტიკურად განსხვავებულ ნიშებიდან არის ნასესხები ენის განვითარების სხვადასხვა დიაქრონიულ ქრილში. ადამიანის აგებულებასა და მის ფიზიოლოგიურ პროცესებთან დაკავშირებული ლექსიკიდან უფრო მეტად იზომორფულია ფიზიოლოგიური ლექსიკა, სომატური ლექსიკა ნაკლებად იზომორფულია, უფრო დიდი ნაწილი ალომორფულია. რაც შეეხება ჩვენს მიერ გამოყოფილ ბასკურ სომატურ ლექსიკას, იზომორფული ტიპები შეიძლება მივუსადაგოთ ქართულ დიალექტურ სომატურ ლექსიკას მეტ-ნაკლები სიზუსტით, ამ შემთხვევაშიც ასეთი ანალიზის შედეგები ექნება მიახლოებითი, აპროქსიმატიული.

ასეთი გახლავთ ბასკური სომატური ლექსიკის იზომორფული ანალიზი ქართული დიალექტური მასალის ფონზე. ჩვენ ვფიქრობთ შევისწავლოთ სომატური ლექსიკა ქართველურ ენებში და მოვახდინოთ ბასკურის შესაბამის ლექსიკურ ერთეულებთან მისი შედარება-შეპირისპირება, ამის შემდგომ მოვახსენებთ რამდენად გამოდგება ჩვენს მიერ გამოყოფილი იზომორფულ ტიპებად დაყოფა ქართველური ენების დიალექტური ლექსიკისათვის

G. Chantladze

An Attempt of Division the Basque Somatic Vocabulary

Summary

Somatic vocabulary is the less changeble part of the Basque lexical fund. It has been modified very much in the dialects. We tried to divide the somatic vocabulary into izomorphic types. We distinguished six types with the help of which we shall describe dialectal vocabulary of the Basque language. The results might be approximate but such analysis give us the possibility to know which unit is izomorphic and which is allomorphic in this part of the vocabulary. We have distinguished such types in the dialects of the Georgian language too.

იუზ ჩანტლაძე, ლია ბულუღანი

პართველური ანდაზები
(წინასწარი მოხსენება)

ანდაზა ხალხური სიბრძნის სარკეა, აზრის არგუმენტი, კონდენსირებული ჭკუამახვილობაა, მოსწრებული გამონათქვამია, რომელიც ლაპიდარულად, მაგრამ ამასთანავე მალალმხატვრულად გადმოგვცემს საზოგადოებრივ ცნობრებაზე ხანგრძლივი დაკვირვებით მიღებულ "შთაბეჭდილებებს. ანდაზა „ბაჯალლო ოჭროა" (ა.პუშკინი), „აფორიზმებით აზროვნება" (მ.გორკი), „ხალხის გენიაა, შეუცდომელი და ყოველთვის მართალი" (ილია), „მზა კრიტიკა" (აკაკი).

ანბანური ჭეშმარიტებაა, რომ დამწერლობის მქონე ერისთვის **სალიტერატურო ენას** უდიდესი მნიშვნელობა ენიჭება. დაახლოებით იმავე ღირებულების ტოლფასია ე.წ. **კოინე**, რომელიც უმწერლობო ენაზე მეტყველი ხალხის კონსოლიდაციას ემსახურება და, ჩვეულებრივ, ზედილაექტურ მოვლენას წარმოადგენს.

ანდაზა საერთო-სახალხო ენის ნიმუშია და იმავდროულად, როგორც ხალხური ზეპირსიტყვიერების მონაცემი, ალევორიულ-დიდაქტიკური ხასიათის ფიგურალურ გამონათქვამად გვევლინება. სრულიად ბუნებრივია, რომ სემანტიკურად იდენტური ან მსგავსი ფარაზეოლოგიური შესიტყვებანი გვხვდება საქართველოს მთელ ტერიტორიაზე (ზოგჯერ მის ფარგლებს გარეთაც). ე.ი. ქართულ-მეგრულ-ჭანურ-სვანურად მეტყველ მოსახლეობაში.

ქართველური ანდაზების შესწავლა რთული ამოცანების წინაშე აყენებს მკვლევარს, რადგანაც მათში უკუფენილია ქართველი ერის ფილოსოფიური ჭკრეტა თუ ისტორიული თავგადასავალი (**ჭანური: ღორმოთიქ ნა მეგჰუ ნანანენა კოჩიქ ვარ გოგონდინფას! — „ღმერთის მოცემული ღედაენა ადამიანმა არ დაგაკარგვინოს!"** გოლა მაღალა რენ, თუთათი მაღალა რენ, ღორმოთითი მაღალა რენ, მარა დობადონა ირი ხოლო რენ — „მთა მაღალია, მთვარეც მაღალია, ღმერთიც მაღალია, მაგრამ სამშობლო ყველაფერია"...). ამიტომაც ანდაზას შეიძლება „საქართველოს მცირე მატიანეც" (ფ.ზანდუკელი) კი ვუწოდოთ.

ჩვენი ჭვეყნის სხვადასხვა კუთხეში სხვადასხვა დროს ალევორიულ-დიდაქტიკური ხასიათის სხარტი გამონათქვამის აღმნიშნელ ცნებად განსხვავებული ტერმინი გამოიყენებოდა: **ანდაზა (შდრ. ხევსურული ანდრეზი), შეგონება, სიტყვის მახალა, ივაგი, არაკი, ჰარაკ (ხვანეთი), მოკო (ხამეგრელი), ჰუქუმათი (ჭანეთი)...**

ანდაზა პარემიოლოგიის შესწავლის ობიექტს წარმოადგენს. იგი ისტორიულ-საზოგადოებრივი დანიშნულების მქონე მხატვრული ფენომენია და ხალხური შემოქმედების თავისებურ ჟანრად გვესახება. აზრის სინათლემ და სიმახვილემ, უაღრესად სადა, მაგრამ იმავდროულად ხატოვანმა ქარაგმულმა ენამ თავითვე განსაზღვრა ანდაზის ფართო გავრცელებულობა და პოპულარობა. მთმთხვევითი არ არის, რომ ნიკო მარი ფოლკლორის ენას ზეპირ სალიტერატურო ენას უწოდებდა (ნ. მარი, 1936, გვ. 314—316).

ქართველური ანდაზების შეკრება-გამოცემის საქმეს თითქმის სამი საუკუნის ისტორია აქვს, მათ შორის ყველაზე კარგადაა შესწავლილი ქართული მასალა. რაც შეეხება სვანურს, ამ ენაზე შექმნილი ანდაზები დღემდე არაა უკვლევი არათუ ლინგვისტური, არამედ არც ფოლკლორული თვალსაზრისით.

მუხედავად იმისა, რომ ზოგი მეცნიერის აზრით, „ყოვლად წარმოუდგენელი და დაუშვებელია ანდაზების ლინგვისტური კლავა-ძიების ორბიტოში მოქცევა“ (ფ. ზანდუკელი, 1962, გვ. 19). ჩვენ მაინც შევეცდებით, გაჩვენოთ ქართველური ანდაზების ენის სემანტიკურ-სტრუქტურული თავისებურებანი (ამჯერად ზოგადად). საილუსტრაციო მასალად გამოვიყენებთ: ალექსანდრე ცაგარელის, ალექსანდრე ხახანაშვილის, ნიკო მარის, იოსებ ყიფშიძის, თედო სანოკიას, არნოლდ ჩიქობავას, მიხეილ ჩიქოვანის, ტოგო გუდავას, კორნელი დანელიას, ალექსანდრე ლლონტის, ალექსი დავითიანის, ლია ლეჟავას, ფიქრია ზანდუკელის, გურამ კარტოზიას, რევაზ შეროზიას, ომარ მემშიშისა და სხვათა მიერ გამოქვეყნებული ანდაზები, აგრეთვე ჩვენი ჩანაწერებიც.

ალეგორიულ-დიდაქტიკური სტილის მოხდენილ გამონათქვამებში, ცალკეულ ლექსებათა ორგანიზებულ შეხამება-წინადადებებში, რომლებშიც ე.წ. სათემთაშორისო (ნ. მარი, 1936, გვ. 316), ანუ საერთო ზეპირი ენა (არნ. ჩიქობავა, 1952, გვ. 113—118) უნდა იყოს უკუფენილი, ლაკონურად გამოსჭვივის ქართველი ხალხის გენეტიური სიკეთე, მახვილგონივრულობა თუ აზრის საოცარი სიღრმე:

1. ერთი თხილის გული ცხრა ძმამ გააყო (ქართული), ართი თხირიში გური ჩხორო ჯიმაღეჟი ვირთესია (მეგრული), არ მთხირი ჩხოგრო ჯუმაქ უკურითერენ (ჭანური), ეშხუ შიდიხი გვიგვ ესერ ჩხარა მუხებეს ოთყვილახ (სვანური).

2. ტკბილი სიტყვით მთას ირემი მოიწველაო (ქართული), გემუანი სიტყვით ირემი გეჭვალესია (მეგრული), ლოყა ნენათენ ზოჯითი ინჭვალენ (ჭანური), ხოჩა ნენყი ლხჩე ესერ ჩ'ოლგშეგელი (სვანური).

3. კაცი კაცის ღმერთთაო (ქართული), კოჩი კოჩიში წამალი რენია (მეგრული), კაჩი კოჩიშენი ჭამი რენ (ჭანური), მარნეი ღერბეთ მარ'ესერ ლი (სვანური)...

ქართულ-ზანურ-სვანურად ამეტყველებულ ანდაზებში სემანტიკური თვალსაზრისით აბსოლუტური იდენტეფიკაცია შეინიშნება და ერთი, ორი ან უფრო მეტი ლექსებით განსხვავებული ვითარებაც. ასეთ შემთხვევაში, როგორც მოსალოდნელი იყო, ერთმანეთთან ყველაზე ახლოსაა მეგრული და ჭანური ანდაზები.

რალა თქმა უნდა, ოთხივე ენაზე არსებული მსგავსი შინაარსის მქონე მასალის გვერდით გვხვდება მხოლოდ ქართულ-მეგრული, ქართულ-ჭანური, ქართულ-სვანური, სვანურ-მეგრული, სვანურ-ჭანური, მეგრულ-ჭანური პარალელიზმები.

ანდაზა საუკუნეთა მანძილზე ცოცხლობს და გასაოცარ გამძლეობას იჩენს. „მოსალოდნელი იყო, რომ ასეული და ათასეული წლებისთვის გაძლო არა მხოლოდ ანდაზის აზრს, შინაარსს, იდეას, არამედ ფორმასაც — მორფოლოგიურ ინვენტარს, სინტაქსურ კონსტრუქციას, ლექსიკურ შემადგენლობას. ბევრჯერ ანდაზაში მართლაც შემონახულია ძველისძველი ვითარება, ზოგჯერ კი, ამ ძველი ვითარების ნაშთებია მიიკვლევა“ (ლ. ლეჟავა, 1959, გვ. 153).

ქართველურ ენათა ანდაზებს ახასიათებს უპრეგერბო წარმოების სიპარბე, რაც, ვფიქრობთ, მხოლოდ მათი განმაზოგადებელი ძალით (ლ. ლეჟავა, 1959, გვ. 218—255) არ აიხსნება. ამ თვალსაზრისით ანდაზების ენა რაიმე განსაკუთრებულ სპეციფიკას კი არ ამჟღავნებს, არამედ იგი პარალელს პოულობს ხალხური სიტყვიერების სხვა უანრებთან. კერძოდ, მხედველობაში გვაქვს ძველ ფოლკლორულ სიმღერათა ტექსტები ყველა ქართველურ ენაზე, სადაც მომენტობრივ ასპექტს დიურატიული მოქმედების შესაბამისი ფორმები აღემატება. რაც შეეხება თანამედროვე ცოცხალ მეტყველებას, ანალოგიურ კონტექსტებში

ყველგან პრევერბიანი წარმოება დასტურდება.

უმწერლობო ენათა ანდაზებში უფრო წშირია **თურქოვბითთა წარმოება**, ვიდრე ქართულში.

ქართულ, მეგრულ, ჭანურ, ლაზურსა თუ სვანურ ანდაზებში ასევე ძალზე წშირია **ელიფხური წინადადებები**, რაც უნივერსალია ჩანს და საინტერესოა ზოგადლინგვისტური თვალსაზრისითაც.

საილუსტრაციო მასალიდან აშკარაა, რომ ქართული ანდაზები უფრო ლაკონურია, რითმულ-რიტმული, პოეტური და მალაღმბატურული, ვიდრე იმავე შინაარსის მეგრულ-ჭანური ან სვანური მონაცემები. უკანასკნელ შემთხვევებში **ქართულის მარტივ ფრაზეოლოგიურ გამოხატვებებს წშირად შერწყმული წინადადებები ან პარატაქსულ-ჰიპოტაქსური კონსტრუქციები შეესაბამება:**

1. ძალა ერთობაშიაო (ქართული), შდრ. არის ნა ახვენას, ია დულმა, სუმიქ ყვას ნა, ბირდუმ კოლაი იყვენ (ჭანური) — „ერთი რომ აკეთებს (ერთს რომ გაეკეთება), ის საქმე სამმა რომ გააკეთოს, ერთად ადვილი იქნება“;

2. წყევლა მაწყევარსაო (ქართული), შდრ. ბელუა, ნა იქიფს, ემუს გვაკირენ (ჭანური) — „წყევლა, ვინც იწყევლება, იმას დაეხვევა“;

3. ხარი დასაკლავად დანასთან მიჰყავდაო (ქართული), შდრ. არგუნ სოდე ძღდგნი, ჩხოუ თექი მეყუნდესია ოცვილუმა (მეგრული) — „ნაჯახი სადაც იდო, ძროხა იქ მიჰყავდათო დასაკლავად“;

4. თავზევით ძალა არ არისო (ქართული), შდრ. ეჯგვზრს იმ უნჰრენი, თხუმიქიქაქა დარ ესერ მოშ ასკნე (სვანური) — „რამდენზეც უნდა ახტე, თავს ზემოთ ვერავინ ახტებო“.

5. შვილი გაზარდო მტრულადა, მოყვრულად გამოგადგება (ქართული), შდრ. ბერე ორდაგინონ მუჭო: დუშმანი დო ნა ირდას, სქანიშენი არგურონი იყვენ (ჭანური) — „ბავშვი უნდა გაზარდო როგორც მტერი და, რომ ვაიზრდება, შენი ერთგული იქნება“...

სავარაუდოა, რომ ანდაზა თავდაპირველად მარტივ წინადადებას წარმოადგენდა, მისი გავრცობა მეორადი მოვლენა ჩანს (ალ. ლლონტი, 1957, გვ. 14). „სიბრძნის გადმოსაცემად არ არის აუცილებელი მრავალსიტყვაობა. სიტყვის ხელოვნების უმაღლესი საფეხური კლასიკური სახით ანდაზებშია მოცემული. ანდაზა, როგორც ძიარული ფრაზა, ლაკონიურობით უნდა გამოირჩეოდეს, ადვილად გამოხატქმელი და ადვილად დასამახსოვრებელი უნდა იყოს“ (მ. ჩიქოვანი, 1959, გვ. 241).

რაც შეეხება **სხვათა სიტყვის ნაწილაკს**, იგი ქართულსა თუ მეგრულ-ჭანურ პუბლიკაციებს ხან ახლავს და ხან — არა, ხოლო ალექსი დავითიანის წიგნში **-გ, ესერ ან რაქვ** ნაწილაკები ყოველთვისაა წარმოდგენილი.

ქართველურ ენათა ანდაზების ენის არქაულობაზე მნუთითებს ისიც, რომ მათში შედარებით იშვიათია უტზოენოვანი ლექსიკა, ვიდრე თანამედროვე ქართულ, მეგრულ, ჭანურსა თუ სვანურ ცოცხალ მეტყველებაში.

ურთულეს პრობლემად გვესახება ქართველური ანდაზების კვლევა ქრონოლოგიური უწინარესობა-შემდგომადობის თვალსაზრისით. ზოგი მათგანი არა მარტო საქართველოს ტერიტორიაზე გავრცელებული, არამედ მთელ მსოფლიოშიც; ამასთანავე, ალბათ, დამწერლობის წარმოშობამდე არსებულმა ანდაზებმაც მოაღწიეს ჩვენს ეპოქამდე. სპეციალური ლიტერატურის (ი. სნეგირევი, 1948, გვ. 12) მიხედვით ზომ ანდაზა უძველესი ეპოქის პროდუქტია, ქურუმთა ბრძნული მეტყველებაა, რომელიც იქმნებოდა როგორც საიდუმლო აქტი და ფორმირებისთანავე გადაეცემოდა თაობიდან თაობას უცვლელი სახით. ანდაზის გავრცელებას ხელს უწყობს მოხდენილი მხატვრული ფორმა, იუმორი, ფრაზის

მოქნილობა და სიმოკლე (ზ. ჭუმბურიძე, 1987, გვ. 10).

რასაკვირველია, მთარული ანდაზების გვერდით არეალური (ჩვენი ქვეყნის ამა თუ იმ კუთხის მცხოვრებთა ყოფის ამსახველი) დიდაქტიკურ-ალეგორიული გამონათქვამებიც გვხვდება, რომლებშიც ინტერდიალექტურ მოვლენათა პარალელურად შესაძლოა იმ კილო-თქმათა დამახასიათებელი ფონოლოგიურ-გრამატიკული ან ლექსიკური თავისებურებებიც დავადასტუროთ, სადაც ეს ანდაზები იქნენ ფიქსირებულნი:

აბდალას ყველე აბდალე ვგონაო (ქართული).

ლორლონთი ღუმუ რენია (მეგრული) — „ღმერთი ღოძია“. შდრ. ღერმეთ ესერ ეზერ მარე ლი (სვანური) — „ღმერთი კარგი კაციაო“.

ოჭმარეში გურული — ცუხა ირული, ონჯუაში გურული — ნოდია ირული (მეგრული) — „დილის გურული (ქარი) — სახლში ვაიქეც, საღამოს გურული (ქარი) — ნადს მიაშურე“. შდრ. დილას თუ მეიღურბლა, სახში წაიო, შგადლისხანს თუ მეიღურბლა, ყანაში წაიო (ქართული).

თურჩა ქოდიგუი-ნა, თურქ ბორე-ვა, მო ზოპონ (ჭანური) — „თურქული თუ ვისწავლია, თურქი ვარო, ნუ იტყვი“.

დინის ნა გუთაქენ კოჩიკალა მანებრობა ვარ ივენ (ჭანური) — „რჯულმოქცეულ კაცთან მეგობრობა არ შეიძლება“.

წორაშ მკვდემ ნაბლიშოვ ლარტყ ლაბ (სვანური) — „სისხლის საზღაურის გადაშდელმა ქეჩის სარტყელი მოირტყასო“.

ხიჩა ზურალს დორი ესერ ნაჭვლამ ახკუთანი (სვანური) — „კარგ ქალს ორი ურვადი ეკუთვნისო“...

სამწუხაროდ, მეგრულ, ჭანურსა თუ სვანურ ენებზე გამოქვეყნებულ ზოგ ანდაზას ამჟამად ეტყობა, რომ იგი ქართულიდანაა თარგმნილი, რაც ყოველად დაუშვებელია. აგრეთვე, იმავე გამოცემებში შეიძლება წავაწყდეთ ანდაზის სამოსელში გახვეულ, ყოველდღიურ სიტყვა-ხმარებაში გამოყენებულ ჩვეულებრივ ფრაზებს. აქაც, რაღა თქმა უნდა, მკაცრი სადემარკაციო ხაზის გავლებაა საჭირო (ლ. ლეჟავა, 1959, გვ. 148). ვფიქრობთ, ვერ ჩაითვლება ანდაზად ისეთი გამონათქვამები, როგორცაა:

ართი ოხვამე დოტახეს დო მაჟიას აკეთენდესია (მეგრული) — „ერთი ექალესია დანაგრის და მეორეს აკეთებდნენო“.

გინქ ვემოღვარულა, ეშ ძუძუშა ფემიაშქვანანია (მეგრული) — ხბომ თუ არ დაიბღავლა, ისე ძუძუსთან არ მიუწვებენო“.

თემბელი ბერეფეს მუთუ ვარ აგურენან (ჭანური) — „ზარმაცი ბავშვები ვერაფერს ისწავლიან“.

მთელიშენ ვაუნახი ღურელი რენ (ჭანური) — „ყველაზე საცოდავი მკვდარია“.

მარემ დაგარაღა პედ ესერ ლიწვრი ლი წეს, მოდემ წორ (სვანური) — „კაცის სიკვდილისთვის ან სისხლის აღება არის წესი, ან საზღაურიო“.

ქიბ ი ნესყე ზურალს ესერ ლამშივ ლინ (სვანური) — „ძაფი და ნემსი ქალის სამუშაო იარაღებიაო“...

დამოწმებული ლიტერატურა

- ფ. ზანდუკელი, 1962 — ფიქრია ზანდუკელი, ქართული ანდაზები (საკანდიდატო დისერტაცია, თბილისი, 1962)
- ლ. ლეყავა, 1959 — ლია ლეყავა, ქართული ანდაზების ენა, ქართველურ ენათა სტრუქტურის საკითხები, I, თბილისი, 1959.
- ნ. მარი, 1936 — ნიკო მარი, ქართული ენათმეცნიერებაში, თსუ შრომები, VI, თბილისი, 1936.
- ი. სნეგირევი, 1949 — Снегырев И. М., Русские народные притчи и пословицы, Москва, 1948.
- ალ. ღლონტი, 1957 — ალექსანდრე ღლონტი, რჩეული ქართული ანდაზები და სიტყვის მასალები, თბილისი, 1957.
- არნ. ჩიქობავა, 1952 — არნოლდ ჩიქობავა, ენათმეცნიერების შესავალი, თბილისი, 1952.
- მ. ჩიქოვანი, 1956 — მიხეილ ჩიქოვანი, ქართული ფოლკლორი, თბილისი, 1952.
- ზ. ჭუმბურიძე, 1987 — ზურაბ ჭუმბურიძე, დედა ენა ქართული, თბილისი, 1987.

I. Chantladze, L. Guledani

Kartvelian Proverbs

Summary

The study of Kartvelian proverbs is a very difficult case for investigators, because of the Georgians' philosophical sight and historical adventures.

Proverbs are studied by Paremiology. It is a historico-social phenomenon and the genre of folk. At the same time it is a model of the common-national language and, that is why it is Koine.

It has taken three centuries to collect and publish Kartvelian proverbs. Svan proverbs have not been studied at all up to now. There are neither linguistic, nor folk investigations. Our work is the first attempt of monographically study of Svan proverbs.

Naturally enough, that allegorical-didactical expressions, which have the same semantic meanings, can be attested in all parts of Georgia. Koine has been presented in them. We represent nearly 200 proverbs, already published and recorded by us. Genetic kindness and intelligence of the Georgians are represented in Kartvelian proverbs: Erti txilis guli cxra zmam gaiqoo (Georgian); Ešxu šdixi gwigw eser cxāra muxwbes otqwilax (Svan); Arti txiriši guri čxoro žimalepk girtesia (Megrelian); Ar mtxiri ncxowro žumak uķirteren (Chan); — Nine brothers divided a single nut.

Unfortunately, in some publications Svan, Megrelian, Chan proverbs have been presented as translations from Georgian, which is unacceptable.

The genesis of common Kartvelian proverbs is the most difficult problem. Structural analysis of identical semantic expressions are much easier.

თაია ცხაღია

მა- პრეფიქსის ერთი ფუნქციისათვის მებრუნული

ქართველური ენები მდიდარია დერივატიული აფიქსებით, რომლებიც ქმნიან მრავალაფეროვან სიტყვაწარმოებით მოდელებს. ამ ასპექტით კვლევა-ძიება ალბათ მომავალშიც გამოავლენს მრავალ საინტერესო ფაქტს. ამ ნარკვევში კი შევჩერდებით **მა-** პრეფიქსის ერთ არაორდინალურ ფუნქციაზე მეგრულში.

მა- პრეფიქსი მეგრულში სახელებს აწარმოებს როგორც ზმნათაგან, ისე სახელთაგანაც. ი. ყიფშიძემ ასე ჩამოაყალიბა მისი ძირითადი ფუნქციები: 1. მოქმედებითი გვარის მიმღობის წარმოება; 2. თანაბრობითი ხარისხის წარმოება; 3. რიგობითი რიცხვითი სახელების წარმოება რაოდენობით რიცხვით სახელთაგან; 4. მცენარეთა და ფრინველთა სახელების წარმოება (ი. ყიფშიძე, 1914, §105, §32, §37, §128).

ცნობილია, რომ მეგრული (და ლაზურიც, რომელიც ამჯერად არ გვაინტერესებს) **მა-** არის კანონზომიერი შესატყვისი ქართული **მე-** პრეფიქსისა, ამასთანავე, გამოიყენება სხვადასხვა სუფიქსების თანხლებით. „ქართველურ ენათა ეტიმოლოგიურ ლექსიკონში“ გაანალიზებულია ასეთი ტიპური მოდელები: **მა-ჭვალ-ი** „მეწველი“, **მა-ბირ-ე** „მომღერალი“, **მა-გორ-უ** „მძებნელი“, **მა-ჭირხ-ოლ-ი** „მერცხალი; მოჭიკჭიკე ჩიტა“, **მა-ხარ-ია** „მახარებელი“, **მა-ჟირ-ა** „მეორე“... **მა-ვინძ-ა** (თანაბრობითი ხარისხი), **მა-შხვ-ა** „სიმსხო“, **მა-ჭკოლ-ა** „ისეთივე მჭლე, როგორც...“, **მა-რჩხ-ა** „მეჩხერი“, **მა-რძგვან-ი** „მარჯვენა“ **მა-ჯერღვ-ია** „მრავალძარღვა“, **მა-ლულ-ია** „მელღვე“, **მა-ნწიფურ-ე** (ლაზური სიტყვაა) „ციყვი“ და სხვ. (პ. ფენრიხი, ზ. სარჯველაძე, 1990).

სათანადო მასალაზე დაკვირვებამ გამოავლინა, რომ **მა-** პრეფიქსს (ჩვეულებრივ, -ია, -ია სუფიქსებთან ერთად) აქვს ისეთი დანიშნულება, რომელიც ჯერ არაა აღნიშნული სამეცნიერო ლიტერატურაში. კერძოდ, იგი გამოხატავს მსგავსებას, ნაირობას: სხვანაირად რომ ვთქვათ, **მა-** პრეფიქსი მიანიშნებს, რომ წარმოქმნილი სახელით აღნიშნული საგანი რაიმე ნიშნით ჰგავს ამოსავალი ფუძით აღნიშნულ საგანს, მაგრამ ის არ არის: ძღაბი ქალიშვილია, **მა-ძღაბ-ა** ია კი არის 13-15 წლის მოზარდი გოგონა, ოღმელიც უკვე ქალიშვილობს, თავს ზრდადასრულებულად წარმოაჩენს, გასათხოვარი ქალიშვილის მანერებს იჩემებს...ბოში ბიჭია, ჩვეულებრივ, ზრდადასრულებული, საცოლო. **მა-ბოშ-ა** ია კი ჯერ მოზარდია, 15-16 წლისაა მხოლოდ, მაგრამ ასაკით უფროს ბიჭებს ბაძავს.

აღმოჩნდა, რომ **მა-**ია (-ია) ცირკუმფიქსის უნარი, გამოხატოს სახელსაღები საგნის მიმსგავსება (რაიმე ნიშნით) მეორე საგნისადმი, არც თუ იშვიათადაა გამოყენებული მცენარეთა თუ ცხოველთა აღმნიშვნელი საზოგადო სახელების საწარმოებლად (ამგვარ სახელებში **მა-** პრეფიქსს ი. ყიფშიძეც გამოყოფს, მაგრამ მის ფუნქციაზე არაფერს ამბობს). საანალიზო მასალა ამოღებული გვაქვს ა. მაყაშვილის „ბოტანიკური ლექსიკონიდან“ (თბ., 1991) და ი. ყიფშიძის ლექსიკონიდან, ან მოპოვებულია ჩვენ მიერ ხანდაზმული მეგრელების გამოკითხვის გზით.

1. გვიმრა უყვავილო სპოროვანი მცენარეა, ხოლო გვიმრუჭა — დაბალი ტანის გვიმრა (ქეგლ. II). ზემოიშვრულში გვიმრაჭა გვიმრის მსგავსი მცენარეა („სიტყვის კონა“). გვიმრას მეგრულში გვიმარა ეწოდება, ხოლო იმ

სემანტიკა, რასაც შეიცავს ზემოთ დასახელებული გვიმრუჭა და გვიმრაჭა, გამოხატავს მაგვიმარაია. „ბოტანიკურ ლექსიკონში“ ქართული ჩაღუნა სიტყვის მეგრულ სინონიმებად დასახელებულია ლაგვიმორია, ლაგუმარია, მაგვიმარაია. ი. ყუფშიძე იმოწმებს მაგვიმარია, ლაგვიმორია ფორმებს. ამათგან უფრო გავრცელებულია მაგვიმარაია, რომელსაც ასე განმარტავენ: „გვიმრა მალაღია, იზრდება მშრალ ეწერ-ნადაგებში. მაგვიმარია მას ჰგავს, მაგრამ უფრო დაბალი და მოშავოა. ჭაობისპირზე ხარობს“. ქართულ გვიმრ-ფუქსს მეგრულში შეესატყვისება გვიმორ- (პ. ფენრიხი, ზ. სარჯველაძე, 1990, გვ. 80), რაც კიდევ ჩანს ლაგვიმორია ვარიანტში.

მეგრულში ისიჩი ქართული ისლი სიტყვის ზუსტი შესატყვისია სვანურში და გურულში ისრი ფორმა მეგრულიდანაა ნასესხები (პ. ფენრიხი, ზ. სარჯველაძე, 1990). ზუგდიდურ-სამურზაყანოულ კილოცაგში უპირატესად ისგრი ვარიანტია გავრცელებული. საქართველოში ისლის 90-მდე სახეობა გვხვდება (ქსე, ტ. 5). ამასთანავე, კოლხეთის დაბლობში ხარობს ისლის მსგავსი. მაგრამ მასზე დაბალი მცენარე, რომელსაც ზოგან ხაიას, ზოგან კიდევ მაისირაიას უწოდებენ. ამჟამად, რომ მას პრეფიქსით (და -აია სუფიქსით) წარმოქმნილი სიტყვა აქაც გამოხატავს მიმსგავსებას, ნაირობას: მაისირაია, ე.ი. ისლისნაი, მაგრამ არა ისლი.

კანაფი ერთწლოვანი კულტურული მცენარეა, ბოჭკოვანი, მალაღეროიანი. სიტყვაც და მცენარეც შემოსულია. მეგრულში მას ეწოდება კიფი. აჭარულ, გურულ, და იმერულ დიალექტებში გვხვდება სიტყვა კანაფურა, რომელიც ლექსიკონებში ასეა განმარტებული: „ერთგვარი ბალახია, რომოჰგავს კანაფს, მისი ნაყოფი ტანსაცმელს ეკერის“ (ქეგლ, IV). „კანაფის მსგავსი ბალახია, ვარკანაფა, ორკბილა; დათვის კანაფი“ („სიტყვის კონა“). კანაფის მსგავს მცენარეს მეგრულში მა-კიფ-ია ეწოდება (ინფ.: „სანამ ნორჩია, მაკიფის ვუწოდებთ, მერე ბაწკარიად გადაიქცევა“). მეგრულში ამ სიტყვის სინონიმებია: მალაფიკა, მალიკიფა, ბაწკარია, უჩა ბაწკარია.

ქართულ ფეტვ-ს კანონზომიერად შეესატყვისება მეგრულ-ლაზურ ფატი-ი. მეგრულში მისი სინონიმებია ჭკიდი, ჭკიდიშჭკიდი, ფეტვი სიტყვის სინონიმები იმერულსა და გურულშიც არის ჭადი, ჭადისჭადი. მაგრამ მჭადა (იმერულში) და ჭადა-ჭადა (გურულში) სხვა მცენარეა, ბალახია. „ბოტანიკურ ლექსიკონშიც ჭადი (ე.ი. ფეტვი) და მჭადა (რაც ბალახია) სხვადასხვა რუსული და ლათინური ტერმინებითაა გადმოცემული. მეგრულში კი მის სინონიმებად დასახელებულია მაფატი და მაჭკიდი. რა თქმა უნდა, თუ კი ფატი და ჭკიდი ერთი და იგივე მცენარეა, მაშინ მაფატიცა და მაჭკიდიც ზუსტი სინონიმები. ისინი აღნიშნავენ ფეტვისნაირ (ჭკიდისნაირ) ბალახეულ მცენარე, რომელიც, ინფორმატორის განმარტებით, დაბალზე იზრდება და საქონელს ეტანება.

ცოცხი მცენარეცა და ამ მცენარის ლეროთავან მეგრული დასახელებულია იარაღიც. მეგრულშიც ეს მცენარე და მისგან დამზადებული სავველი აღინიშნება ერთი სიტყვით — ოქროსალა. რაც ქოსუა „დავა“ ზმნის მომავალდროიანი მიძღეობაა, მაგრამ გასუბსტანტივებული, დანიშნულების გამოხატულება.

ციციხი (ანუ ციცხის სორგო) კულტურული მცენარეა და ითესება. საქართველოში გავრცელებულია მისი ველური სახეობა, რასაც ცოცხანა, ციციხობა ეწოდება და ერთწლიანი ბალახია, გავრცელებულია ეზოებში, ველებში, პირებზე, იხმარება ცხაღ, საწნაზელში დასაფენად და ცოცხად (ქეგლ, V). „ბოტანიკურ ლექსიკონში“ ციციხანა, ცოცხობა სიტყვების მეგრულ სინონიმებად დასახელებულია მაქოსალაია (აგრეთვე მაქინტია, ჩე ოქოსლე), რომელიც

ვისაც ამოსავალია ოქოსალი „ცოცხი“: ოქოსალი→მა-ოქოსალი-აია→მაქოსალა-
ამ შეთხვევაშიც ველური მცენარის სახელი წარმოქმნილია მსგავსების მი-
ხედვით, კულტურული მცენარის სახელზე მა-აია ცირკუმფიქსის დართვით.

მოცვი და ძალღუფრძენა ყურძნის მსგავსი ნაყოფის მქონე ტყის მცენარე-
ნია. „ბოტანიკური ლექსიკონი“ მიხედვით, მოცვი (და მისი ქვესახეობანი) მე-
გრულში აღინიშნება სატყვებით: მელიშია, ბაჭა, ჯაშმელიშია, მელიშიაჲ ჯა,
ტყეა და მაყურზენე (ამათ შეიძლება დავუმატოთ: მეიფა). ამასთანავე,
მეგრული მაყურზენაია დასახელებულია ქართული მეჭეჭას (ერთწლიანი
დაბალი სარეველა მცენარეა) სინონიმად. აღმოჩნდა, რომ მოცვის მნიშვნელო-
ბით სამეგრელოში, ჩვეულებრივ, გამოიყენება „მაყურძენაია“. მოცვის ნაყოფი
პართლაც ჰგავს ყურძნისას, მისგან ე.წ. მოცვის ღვინოსაც აყენებენ.

მაყურზენაია ჩანს ძალღუფრძენას მეგრულ სინონიმშიც „ჯოლორიჲ ძა-
ყურზენაია“ (მდრ.: აჭარული ძალღუფრძენა, ჭანური ჯოლორყურძენი, სვა-
ნური მყურძენოლ. მეგრულში სხვა სინონიმებიც მოიპოვება: ღიხაჲ მელი-
შია, ღვინჯა-ღვინჯა, უჩა ტყა. იხ. „ბოტანიკური ლექსიკონი“, გვ. 89). ორივე
ფიტომინში მაყურძენ-აია (//მაყურზენაია) ნიშნავს ყურძნისნაირს. ყურძნის
მსგავსს.

ჭინჭრის მსგავს მცენარეს, რომელიც ჭინჭარს კი ჰგავს, მაგრამ მასზე და-
ბალია და არ სუსხავს, ერწო-თიანეთში ასეც ეწოდება: უსუსხავი ჭინჭარი. ესაა
სალიტერატურო ქართულის ჭინჭრისდედა (//ჭინჭრისდედა), რაც „ფესუ-
რიანი ბალახია... ღერო და ფოთლები ჭინჭრისას უგავს...“ (ქეზლ, VIII). მეგ-
რულში გამოვლენილი სინონიმებია: ჭუჭულეჲ დიდა, ოწიწია, მაჭუჭელაია.
ეს უკანასკნელი სიტყვა სწორედ ამას ნიშნავს: ჭინჭრისნაირი, ჭინჭრისებური;
მცენარე, რომელიც ჭინჭარს მოჰგავს.

მრავალძარღვას ფოთოლზე აქვს ძარღვები — წვრილი ხაზები. სახელ-
დების მოტივადაც ეს გარეგნული ნიშანია აღებული. ქართულ ძარღუ ძირს
კანონზომიერად შეეიტყვება მეგრული ჭერღუ და სვანური ჯარღუ (პ. ფენ-
რიანი, ზ. სარჯველაძე, გვ. 429). მრავალძარღვას სვანურში ეწოდება ძარღვო-
რიანი, ზ. სარჯველაძე, გვ. 429). მრავალძარღვას სვანურში ეწოდება ძარღვო-
რიანი, ზ. სარჯველაძე, გვ. 429). მრავალძარღვას სვანურში ეწოდება ძარღვო-
რიანი, ზ. სარჯველაძე, გვ. 429). მრავალძარღვას სვანურში ეწოდება ძარღვო-
რიანი, ზ. სარჯველაძე, გვ. 429). მრავალძარღვას სვანურში ეწოდება ძარღვო-
რიანი, ზ. სარჯველაძე, გვ. 429).

„ეტიმოლოგიურ ლექსიკონში“ დასა-
ლგაია („ბოტანიკური ლექსიკონი“. გვ. 52). „ეტიმოლოგიურ ლექსიკონში“ დასა-
ლგაია („ბოტანიკური ლექსიკონი“. გვ. 52). „ეტიმოლოგიურ ლექსიკონში“ დასა-
ლგაია („ბოტანიკური ლექსიკონი“. გვ. 52). „ეტიმოლოგიურ ლექსიკონში“ დასა-
ლგაია („ბოტანიკური ლექსიკონი“. გვ. 52).

„ეტიმოლოგიურ ლექსიკონში“ დასა-
ლგაია („ბოტანიკური ლექსიკონი“. გვ. 52). „ეტიმოლოგიურ ლექსიკონში“ დასა-
ლგაია („ბოტანიკური ლექსიკონი“. გვ. 52). „ეტიმოლოგიურ ლექსიკონში“ დასა-
ლგაია („ბოტანიკური ლექსიკონი“. გვ. 52).

„ეტიმოლოგიურ ლექსიკონში“ დასა-
ლგაია („ბოტანიკური ლექსიკონი“. გვ. 52). „ეტიმოლოგიურ ლექსიკონში“ დასა-
ლგაია („ბოტანიკური ლექსიკონი“. გვ. 52). „ეტიმოლოგიურ ლექსიკონში“ დასა-
ლგაია („ბოტანიკური ლექსიკონი“. გვ. 52).

1 ი. ყიფშიძისა და ა. მაყაშვილის ლექსიკონებში მა- თასართიანი სხვა სატყვებიცაა დასახე-
ლებული, მაგრამ აქ მათ არ ვხვებით.

ანდაზაცაა: უსურე სუმარია მაპურასქაიშ ოსურებელია („დაუპატიჟებელი სტუმარი კატაპრასით გასასტუმრებელიო“). მაშასადამე, მაპურასქაია ნიშნავს პრასისნაირს, პრასის მსგავსს.

ფაქტიურად, ამავე შინაარსს შეიცავს პრასუნა, პრასინა, პრასანა ვარიანტებიც. ცნობილია, რომ ქართულში — ანა სუფიქსი საალერსო-ქინოზობით ფუნქციასთან ერთად შეიძლება გამოხატავდეს მსგავსებასაც: დედ-ანა „დედის მსგავსი“ („მორფემების ლექსიკონი“, გვ. 35).

ქინძარა ქინძის მსგავსი სარეველა ბალახია. გავრცელებულია პურის ნათესებში (ქეგლ, VII), მყრალი სუნი აქვს. მისი სინონიმებია: კახურში — მიწდვრის ქინძი, თუშურში — ყანმწვანია, აჭარულში — ძაღლაქინძა, გურულში — ძაღლის ქინძი („ძაღლს რომ მუცელი ასტკვიდება, ძაღლაქინძას ჭამს და მორჩებაო. — იტყვიან“. იხ. „სიტყვის კონა“). მეგრულში ამ მცენარეს ეწოდება მაქინძაია, რითაც გამოხატულია მისი მსგავსება ქინძთან.

კინტირი „კიტრი“ ბოსტნეული მცენარეცაა და მისი ნაყოფიც. მეგრულშივე აღმოჩნდა სიტყვა მაკინტირაია, რომელსაც ორნაიარი მნიშვნელობა აქვს: 1. ბარში მაკინტირაია ეწოდება ბალახოვან მცენარეს, რომელიც აპრილის თვეში სხვა ბალახეულს დაასწრებს ამოსვლას, იზრდება ბუჩქად ჭანჭრობებში, ძირი ხაზვისას მიუგავს, წვეროზე თეთრი ყვავილი აქვს (მთხრობელის განმარტება). ეს უნდა იყოს მცენარე ღვინა, რომელსაც ღვინისფრად შეღებილი ერთი ყვავილი აქვს. მაკინტირაია უნდა დარქმეოდა ყვავილის ფორმა-მოყვანილობის გამო. 2. მთიან სამეგრელოში მაკინტირაია ანუ გვალაშ კინტირი „მთის კიტრი“ სულ სხვა მცენარეა. მთხრობელნი განმარტავენ: „ფოთლები კიტრისას მიუგავს. აქვს ცერა თითისხელა ნაყოფი, რომელიც იჭმევა კიდევ“. ამ შინაარსისა აღმოჩნდა ქართულში სიტყვა კიტრანა, რომელიც მრავალწლიანი ველური მცენარეა, ისხამს კიტრის მსგავს პატარა ნაყოფს, გავრცელებულია მშრალსა და ხრიკ ადგილებში (ქეგლ, IV). მეგრულში მაკინტირაიას ორივე მნიშვნელობისათვის ამოსავალია კინტირი: ერთ შემთხვევაში ნომინაციას საფუძვლად უდევს ყვავილის ფორმის, ხოლო მეორე შემთხვევაში ფოთლებისა და ნაყოფის მიხედვით მსგავსება.

მაქობალაია ქობალის (ე.ი. პურის, ხორბლის) მსგავსი ველური მცენარეა. მაქონდარაიაც ქონდარს ჰგავს ფორმითა და სუნით. ქონდრისსუნიანი ფოთლების მქონე ბალახოვან მცენარეს ქართულში ონჭო ეწოდება (შდრ.: იმერული — ტყის ქონდარი, რაჭული — ქონდარა, სვანური — მქონდროოლ. იხ. „ბოტანიკური ლექსიკონი“, გვ. 5; ქეგლ, VI).

მა-პრეფიქსი გვხვდება ფრინველთა და ცხოველთა სახელებშიც. მთხრობელთაგან ჩავიწერეთ შემდეგი სიტყვები და მათი განმარტებანი: მახსალაია (წყლის ხოჭოა, გვერდულად მოძრაობს), მადვატია (ფრინველია. ფეტვს ეტანება), მასაქელა (ფრინველია. საქუა „კუდის ქანქარი“), მაქიქილე (ჩრჩილი. ქიქილუა „დაჩრჩილვა“), მამონდლაია, მაწვრლია, მაქვრია, მაყვარაია. ამჯერად ჩვენ გვინტერესებს ორი უკანასკნელი სიტყვა.

მაქვრია არის ქორის მსგავსი ფრინველი, ზოგი ინფორმატორის აზრით იგივე მიმინო. ამოსავალი ფუძეა ქვრი „ქორი“. (ინფ.: „მაქვრია ქორის ნაბუშარია“).

მაყვაბაია „ლამის ფრინველია, ჭრელი, დიდფრთებიანი“ (ინფ.).

ყვაბუ გომბეშოა. რითი შეიძლება ჰგავდეს ფრინველი გომბეშოს? თურმე იმით, რომ იძახის: „ყვაბ, ყვაბ...“

დასკვნა პირველი: მეგრულში მა-პრეფიქსის (-ია, -აია, ან -ე სუფიქსის თანხლებით) ერთ ერთი ძირითადი ფუნქციაა მცენარეთა და ცხოველთა სახელებზე ამოსავალი ფუძით გამოხატულ საგანთან რაიმე ნიშნის მიხედვით მსგავსების საფუძველზე. ჩვეულებრივ, ამოსავალი ფუძით აღნიშნულია მცენარის

ცხოველ-ფრინველის სახეობა, ხოლო მისგან წარმოქმნილი სახელით — მისი ჰესახეობა.

სალიტერატურო ქართულსა და მის დიალექტებში აღმოჩნდა მაგვიმა-რაიას ანალოგიური სემანტიკური და მორფოლოგიურ-სემანტიკური მოდელები. სემანტიკურ მოდელებში გვულისხმობთ -ანა, -ინა, -უნა, -ურა, -აჭა, -უჭა სუფიქსიან სახელებს (კიტრ-ანა, პრას-ანა, კანად-ურა, გვიმრ-აჭა, გვიმრ-უჭა), სადაც სახელების საფუძველია მსგავსება. ამ მიზნით ქართულში -ა სუფიქსიც გამოიყენება. „მსგავსება შეიძლება იყოს ფორმის, მოყვანილობის ან სხვა რაიმე ნიშნის მიხედვით“ (ა. შანიძე, 1973, გვ. 126). ისიცაა ცნობილი, რომ ხმაბაძვაზე აგებული -ა სუფიქსიანი სიტყვების ერთი ნაწილი ფაუნის (ფრინველთა, ცხოველთა, მწერთა) აღმნიშვნელი სახელებია. მათგან ზოგი სამეცნიერო ტერმინადაა ქცეული. ზოგიც დიალექტურ ერთეულად დასტურდება (შ. აფრიდონიძე, 1993, გვ. 98). საერთოდ, ა-ს შესაძლებლობა, წარმოქმნას ქონება-მსგავსება-თვისების აღმნიშვნელი სახელები, აქტიურადაა გამოყენებული სამეცნიერო ტერმინოლოგიაში, კერძოდ, მემცენარეობის, მეფრინველეობის, ენტომოლოგიისა და იქთიოლოგიის ტერმინების შესაქმნელად (ი. ჯიბუტი, 1993, გვ. 177-182).

„ბოტანიკურ ლექსიკონსა“ და „სიტყვის კონაში“ აღმოჩნდა მაგვიმარაიას ანალოგიური მორფოლოგიურ-სემანტიკური მოდელები, როგორცაა: მონაძუა (რაჭულში, ლეჩხუმურსა და იმერულში), მოპიტნაო (რაჭულში), მოჭარხლუე, მოიფნიე, მოშქერუე (ლეჩხუმურში), მოპურო, მოკუდო (ქართლურში).

საქართველოში გავრცელებულ პიტნის სახეობათაგან მხოლოდ ბალის პიტნა კულტურული მცენარე, ხოლო იმბალო, მინდვრის პიტნა, წყლის პიტნა ტყის პიტნა მას ჰგავს სუნიტ და ტყე-ველად ხარობს. პიტნის მსგავს ამ მცენარეს კახურში ეწოდება პიტნურა, ხოლო რაჭულში — მოპიტნაო.

შვიტა გარეგნულად წააგავს ნაძვს, ამიტომაც აჭარულში ეწოდება ნაძვა-ბალახა, ხოლო იმერულსა და ლეჩხუმურში — მონაძუა. ნაცარქათამა (//ქათამნაცარა) იმითი ჰგავს ჭარხალს, რომ მისი ფოთლები მხალად გამოიყენება. ამიტომაც დარქმევია მას ლეჩხუმურში მოჭარხლუე. იფანი ხეა, ხოლო იფნურა მრავალწლოვანი ბალახოვანი მცენარეა. ცხადია, ეს ხალხური ტერმინი წარმოქმნილია რაღაც ნიშნის მიხედვით მიმსგავსების საფუძველზე. ლეჩხუმურში იფნურას სინონიმა მოიფნიე (//მეიფუნია), ე.ი. იფნის მსგავსი, იფნისნაირი.

ქართულში, კერძოდ ქსნის ხეობის მეტყველებებში, დაფიქსირებულია მოკუდო „ერთგვარი ბალახეული მცენარე“ და მოპურო „მცენარეა ერთგვარი“ (იხ. „სიტყვის კონა“, გვ. 373, 377). განსაზღვრება ძალზე ზოგადია და დაახლოებითაც ვერ მიანიშნებს, მაინც რა მცენარეზეა საუბარი. ჩვენი აზრით, **მოკუდო** ის მცენარეა, რომელიც ისხამს კუნელის მსგავს ნაყოფს და ჰგავს იმერულ კუდოს, გურულ კვიდოს, რაჭულ და ლეჩხუმურ — კვიდოლას. ეჭვი არაა, მოპურო რაღაც ნიშნით ჰგავს პურს (ხორბალს); ეს უნდა იყოს ამპურა (ვარ. მაპურა), რომლის დიალექტურ სინონიმებში „პურ“ ფუძეც მონაწილეობს: პურადა, პურისგულა, პურგულა, საპურე (მთიულურში), სამპურა (ხევსურულში), პურისკომა (მესხურში). ამპურა ბუჩქოვანი მცენარეა, ისხამს ხენდროს მსგავს ნაყოფს, რაც იჭმევა. მაშასადამე, მოპურო იმით ჰგავს პურს, რომ საჭმელად ვარგისია.

დასკვნა მეორე: სალიტერატურო ქართულსა და მის დიალექტებში მოიპოვება მეგრულში გავრცელებული **მა-** პრეფიქსიანი მსგავსების გამოხატველი ფიტონიმების სემანტიკური (-ანა, -ინა, -უნა, -ურა, -აჭა, -უჭა სუფიქსიანი) და მორფოლოგიურ-სემანტიკური (**მა-** პრეფიქსიანი) მოდელები.

მოპიტნაო ტიპის წარმოებისათვის სემანტიკურად და მორფოლოგიურად ამოსავალი ჩანს ზედსართავი სახელის ოდნაობითი ხარისხის ფორმის წარმოება.¹

ქველ-ში 40-მდე ოდნაობითი ხარისხის ფორმა დასახელებული. მათი ტიპური განმარტებანი ასეთია: მობეცო „ოდნავ ბეცი“, მოგრძო ოდნავ გრძელი, რასაც სიგრძე ეტყობა“, მოლიბერალო „შეხედულებით ლიბერალებთან ახლოს მდგომი“... ასევე შეგვეძლო გვეთქვა, რომ მოპიტნაო არის „ოდნავ პიტნა, თითქმის პიტნა, ცოტათი პიტნა. პიტნასთან ახლოს მდგომი, პიტნის მსგავსი, პიტნისნაირი. ყველა ამ განმარტებაში ოდნაობის გაგებაა წარმმართველი. ზუსტად იგივე ითქმის მეგრულში მსგავსებას გამომხატველი **მა**-პრეფიქსიანი სახელების შესახებაც: მაგვიმარაია არის ცოტათი გვიმრა, თითქმის გვიმრა, კინალამ გვიმრა, გვიმრის მსგავსი, გვიმრასთან ახლოს მდგომი... სათანადო შინაარსის ზმნით გამოხატვა რომ შეიძლებოდა, ვიტყვით: მაგვიმარაია არის მცენარე, რომელიც წაიგვიმრებს. რა თქმა უნდა, მეგრულის **მა**-პრეფიქსი არ არის ოდნაობითის გამომხატველი მო-პრეფიქსის ფონეტიკური შესატყვისი.²

ქართულში მოპიტნაო ტიპის წარმოებისათვის გამოყენებულ იქნა ოდნაობითი ხარისხის მაწარმოებელი მო-ო პრეფიქს-სუფიქსი. მეგრულმა კი მსგავსების გამოხატვა დააკისრა თანაბრობითი ხასიათის მაწარმოებელ მა-ა ცირკუმფიქსს, რომელსაც დართვია კინობითობის აღმნიშვნელი -**ია** სუფიქსი.

თანაბრობითი ხარისხისა და მსგავსების გამომხატველ სახელებს შორის არის განსხვავებაც და მსგავსებაც. განსხვავებაა ამოსავალი ფუძისა და წარმოქმნილი სახელის მიხედვით: თანაბრობითი სახელი იწარმოება ზედსართავისაგან და წარმოქმნილი სახელიც ზედსართავია. მსგავსების გამომხატველი სახელი კი იწარმოება არსებითი სახელისაგან და წარმოქმნილი სიტყვაც არსებითი სახელია. მსგავსებებაც სემანტიკაში: თანაბრობითი სახელი გამომხატავს შედარება-ტოლობას (ნოშქერიშ მაუჩა „ისეთივე შავი, როგორც ნაწირი“), ხოლო მსგავსების ნიშნით წარმოქმნილი სახელი — შედარება-კინობას (მაგვიმარაიას „ისეთივე, როგორც გვიმრა, დაახლოებით გვიმრა“). ოდნაობას, მიხლოებულობას. მაშასადამე, -**ია** რთული სუფიქსია: თავიიღური -**ა** თანაბრობითი ხასიათის მაწარმოებელი **მა**-პრეფიქსის მიწვევლეა, ხოლო -**ია** კინობითობის მაჩვენებელია ქართულშიც და მეგრულშიც.

სავარაუდოა, რომ -**ია** სუფიქსის ამ ფუნქციით გამოყენებაში და მა-**ია** ცირკუმფიქსის თავისთავად მორფოლოგიურ ფორმანტად ჩამოყალიბებაში გარკვეული როლი შეასრულა მა-ხარ-**ია** ტიპის მიმდგომურმა წარმოებამ (ლ. ნადარეიშვილი, 1962).

დასკვნა შესამე: მსგავსების აღმნიშვნელი მცენარეთა და ცხოველთა სახელების მაწარმოებელი **მა-აია** ცირკუმფიქსი ჩამოყალიბებულია თანაბრობითი ხარისხის მაწარმოებელი **მა-ა** ცირკუმფიქსისა და კინობითობის -**ია** სუფიქსის შეერთებითა და მასხარია ტიპის წარმოებასთან მისი კონტამინაციის გზით (შემთხვევითი არაა, რომ ზოგ შემთხვევაში **მა**-პრეფიქსს ოდენ -**ია** სუფიქსი ახლავს).

¹ ქართულში **მო**-ზმნისწინი სხვა ძირითად ფუნქციებთან ერთად, „ზმნის აღმწეს ოდნაობითობის, ზერელობის გაგებას: მო-რბილდება, მო-მწარდება... მო-იხუნწებს, მო-ისუსტებს... მო აქვდა უნდა იყოს გადასული ოდნაობითის ფორმებში: მო-დილო, მო-სუსტო („მორღვემების ლექსიკონი“, გვ. 302).

² ჯერ ქართულში ოდნაობით ხარისხს აწარმოებდა მო-ე: მეგრული შესატყვისი უნდა ყოფილიყო მო-ა, რამაც უძალატის გზით მოგვცა მო-ე: მო-უჩ-ე „მოშავო“, მო-რჩ-ე „მოთეთრი“, მო-გინ-ე „მოგრძო“... (პ. ფერინი, ზ. სარჯველაძე, გვ. 221).

დამიწმებული ლიტერატურა და შემოკლებანი

შ. აფრიდონიძე, 1993: ხმაბაძვითი ზმნების სტრუქტურისა და მართლწერის საკითხები ქართულში. ქსკს, წიგნი მეთექვსმეტი, თბ.

ბოტანიკური ლექსიკონი: ა. ძაყაშვილი, ბოტანიკური ლექსიკონი, თბ., 1991.

მორფემების ლექსიკონი: ბ. ჯორბენაძე, მ. კობიძე, მ. ბერიძე, ქართული ენის მორფემებისა და მოდალური ელემენტების ლექსიკონი, თბ., 1988.

ქეგლ: ქართული ენის განმარტებითი ლექსიკონი, ტ. I-VIII. არნ. ჩიქობავას საერთო რედაქციით.

ქსე: ქართული საბჭოთა ენციკლოპედია, 1-11, თბ., 1975-1987.

პ. ფენრიხა, ზ. სარჯველაძე, 1990: ქართველურ ენათა ეტიმოლოგიური ლექსიკონი, თბ.

ი. ყიფშიძე, 1914: მეგრული (იბერიული) ენის გრამატიკა ქრესტომათიითა და ლექსიკონით. სანქტ-პეტერბურგი (რუსულ ენაზე).

ა. შანიძე, 1973: ქართული ენის გრამატიკის საფუძვლები, თბ.

ი. ჯიბუტი, 1993: **-იან**, **-ოვან**, **-ა** სუფიქსთა ფუნქციონისათვის ტერმინოლოგიურ სიტყვაწარმოებაში: ქსკს, წიგნი მეთექვსმეტი, თბ.

სიტყვის კონა: ქართულ კოლო-თქმათა სიტყვის კონა, შემდგენელი ალ. ლლონტი, თბ., 1984.

ეტიმოლოგიური ლექსიკონი: იხ. პ. ფენრიხი, ზ. სარჯველაძე, 1990.

ვარ.: ვარიანტი

ინფ.: ინფორმატორი

T. Tskhadiaia

Towards one function of the Prefix "Ma" in Megrelian

Summary

One of the important functions of the prefix "ma" in Megrelian is the nomination of plants and animals on the basis of similarity. In addition to it, a root is the name of the similitative object. For instance: **Kobali** "bread, corn" is a cultivated plant, but **Ma-kobal-ia** – *aid* is a cornlike plant and grows in the fields and forests; **Pati** is millet, but **Ma-phat-ia** is a milletlike grass; **Gvimara** is a fern, but **Magvimar-ia** is a fernlike plant but it is a little shorter than a fern. **Kiri** is a hawk, but **Ma-kir-ia** is a hawklike bird, but less in size than a hawk and so on. When "ma" is used in this function it is followed by the suffixes **ia** or **aia**.

It has been supposed that the function of the prefix "ma-a" used with the names of plants and animals is connected with the Megrelian prefix – suffix "ma" which forms the names of equal degrees and is much older. (Shkhu "thick" → "Mashkhv-a" as thick as".....)

პაატა ცხალანი

დასავლურპართული დიალექტებიდან ნასესხები
ლექსიკა სამეგრელოს ტოპონიმიკაში

კოლხეთის ტოპონიმიკა ათასწლეულების მანძილზე ყალიბდებოდა: ჩერქეზულ-ადიღეური ელემენტის პოზიტივება ახსნას საჭიროებს; ბერძენ კოლონიზატორთა მიერ დატოვებული გეოგრაფიული სახელები იშვიათია; სვანური სუბსტრატი თავს იჩენს რიონ-ცხენისწყლიდან გუმისთამდე. აჭარული, გურული და იმერული დიალექტების ლექსიკა და ტოპონიმიკაში უხვადაა წარმოდგენილი ზანიზმები, ხოლო ლეჩხუმურისაში — სვანიზმები, რაც, ცხადია, ინტერფერენციის (ძირითადად) ან მარგინალური კონტაქტების შედეგია.

მეგრულის ტოპოლექსემებში გამოიყოფა სამი ფენა: არქაული, ნასესხები და საკუთრივ ზანური.

არქაულ ფენაში იგულისხმება ფუძე-ენიდან მომდინარე ფაქტები, რაც ბგერათმეცნიერებაში ვლინდება. ქართული ყელ სიტყვის ფონეტიკურ-სემანტიკური შესატყვისი ძალ მეგრულში ამჟამად არ იხმარება (შეცვალა ქართულიდან ნასესხებმა კისერ-სიტყვამ), მაგრამ შემონახულია ოროგრაფიულ ტერმინში ოცხალეში „ულელტეხილი“ და გამოყენებულია შესაბამისი ობიექტების სახელდებისათვის. მთიან სამეგრელოში, განსაკუთრებით, ლაკადისძირებში, არაა იშვიათი სვანური მიკროტოპონიმიკური სუბსტრატი (ლაყორია, ლაღვაყია, ლაჩანვა, ლეკერე და სხვ.).

ტოპოლექსემათა სესხება ბუნებრივია მეზობლად მცხოვრებ ხალხთა შორის. აფხაზური ენის ლექსიკური ელემენტები ხშირია საქართველოში მეგრულთა მეტყველებაში, თუმცა ისეთ სიტყვებს, როგორცაა: ახრა „ციცაბო კლდე“, ახკაარა „შემოღობილი ადგილი, რომელიც ეზოს აკრავს“, ააფენ „გაზაფხული“ და სხვ. ენგურის მარცხენა ნაპირის მეგრულთა მეტყველებასა და ტოპონიმიკაშიც შეხვდებით.

სამეგრელოს გეოგრაფიულ სახელწოდებათა ფუძეებში გამოვლინდა ძველი ქართულის ლექსიკაც. საილუსტრაციოდ საკმარისია რამდენიმე ნიმუშის დასახელება: ღია „საფლობი ტალახი“ (სულხან-საბა), პალაური „სათევზე“ (სულხან-საბა), ფაცერი „თევზის მახე“, კალო „პურეულის სალექი ადგილი“, კოდი „გულამოღებული მორი, გამოყენებული ქურჭლად, საწყაოდ ან ამომდინარე წყაროში ჩასადგმელად“, მტილი „ბალი, ყვავილნარი, ბოსტანი“ (მდრ. მეგრ. ორტვინი „ბოსტანი“) და სხვ.

სამეგრელოს ტოპონიმიკა საკმარისად შეიცავს როგორც სალიტერატურო ქართულის, ისე ქართული ენის დასავლური კილოებისათვის დამახასიათებელ ლექსიკურ ელემენტებს, რაშიც ქვემოთ გაანალიზებული მასალა დაგვარწმუნებს.

ანგარი (ჩვენთვის საინტერესო მნიშვნელობით) მხოლოდ დასავლურ (იმერ., ლეჩხ.) კილოებშია ფიქსირებული: „ეკლის ღობე, მცენარეთა საფარი; ეზოს ან ყანის საზღვარზე არსებული ბუნებრივი ან ხელოვნური ზღუდე“ („სიტყვის კონა“). ამ სიტყვას უმნიშვნელო ფონეტიკური და სემანტიკური სახესხვაობით „გაულწევია“ ცხენისწყალს გაღმა და გავრცელებულა მარტივლური თქმის ზონაში, სადაც ანგარო აღნიშნავს სახნავი ფართობების გამყოფ ვიწრო ბუჩქნარ ზოლს. ანგარო მიკროტოპონიმიკა (სახნავია) სოფ. ლეციცხვიეში.

ბეჩა||ბეჩო ერთ-ერთი ფართოდ გავრცელებული ოროგრაფიული ტერმინია მეგრულის ლექსიკასა და ტოპონიმიში. სადაც მისი მნიშვნელობაა: მცირე შეღრმავება ლოდის ქვეშ ან კლდის ძირას; მღვიმე წყალქვეშ ან ხმელეთზე; გამოქვაბული. ამ უქანასკნელი მნიშვნელობით ტოპონიმიში მას შეიძლება შეენაცვლოს „ქვაბი“. ი. ყიფშიძეც ასე განმარტავს: ბეჩა пещера (ი.ყიფშიძე, 1912).

მეგრული ბეჩა||ბეჩო თითქმის იმეორებს იმ მნიშვნელობებს, რაც ბეჩო სიტყვას აქვს ლეჩხუმურსა და იმერულ დიალექტებში: ღრუ მდინარეში, მდინარის ნაპირში, სადაც ბუდობს თევზი და კიბო, — ჯილე; დათვის ბუნაგი; დათვის ბუნაგი გამოქვაბულში.

-ა და -ო. ბოლოკიდური ხმოვნების მონაცვლეობა თითქოს ფაქულტატურია, რაიმე ფუნქციური ან რეგიონული დატვირთვა არა აქვს, თუმცა კი ქვემო სამეგრელოში უპირატესად ბეჩა ვარიანტი იხმარება: სოფ. ალერტკარში (ყოფილი გრიგოლიში ზუგდიდის რ-ნში) მდ. ყულიწყარის მარცხმხარეს სამი მცირე მღვიმეა. ერთს ეწოდება სემეტამი ბეჩა („სვეტებიანი მღვიმე“), მეორეს — ცხოცხობეჩა (ცხოცხო ქაცვია), ხოლო მესამეს — გვრძე ბეჩა („გვრძელი მღვიმე“).

ზემო (მთიანი) სამეგრელოს ტოპონიმიში შეიძლება შეგვხვდეს სუფიქსდართული (ბეჩ-ელა, ბეჩ-ოლა, ბეჩ-ონა, ბეჩ-უნა) ფორმებიც. მოგვყავს საილუსტრაციო მასალა:

ბეჩა — კლდე სოფ. ჭალეში; ლოდი სოფ. ნაფიხხოვოში; მღვიმე დ. ჩხოროწყუში (ვარ.: ყალიჩონაშ ქვაბი); ჯილე მდ.კინესტურზე, სოფ. ჯალრაში; ჩელაღის შენაკადი სოფ. ლეთკანთში და მრ.სხვ.

ბეჩელა||ბეჩოლა — კლდისძირი სოფ. ვახაში.

ბეჩო — მაღალი კლდე სოფ. გოდოგაში.

ბეჩო[ლა] — მღვიმე სოფ. ლექობალეში.

ბეჩო[ნა] — სახნავი, ბეჩი სოფ. ონოლიაში.

ბეჩუნა — ალპ.სამოვარი უჩაღალის სათავესთან (ტალერის სატყეო).

დადბეჩა — ტყე-ხეობა მდ. ინწირის სათავესთან (ჯვარის სატყეო).

ბეჩო სვანურშიცაა ცნობილი და აღნიშნავს დათვის ბუნაგს. გვხვდება სვანეთის ტოპონიმიშიც (ა.ლიპარტელიანი, 1994).

დედამიწის ამაღლებულ ადგილს, რომელიც თავისი სიმაღლით თვალსაჩინოდ აღემატება მიდამოს, მეგრულში გვალა (ზ.-ს.), გოლა (სენ.). გოლა (ბ.-მ.) ეწოდება. მაგრამ ზემო სამეგრელოს ტოპონიმიში აქა-იქ ქართული მთა ოროგრაფიული ტერმინის თა ვარიანტიც ჩანს:

თაია „პატარა მთა“ — სოფელია ჩხოროწყუს რაიონში, ევრისის ქედის მთისწინეთში. სახელი თავდაპირველად უნდა დარქმეოდა პატარა მთას, რომელიც სოფელს დაჰყურებს და დღეს ოსინდალედ იწოდება.

თა[ნა]ნწყერი||თანწყი — მთა ტეხურ — აბაშის წყალგამყოფზე, სოფ. თამაკონში. ნწყერი||წყირი — დაწყობილი, დალაგებული (მთა შედგება ერთმანეთზე დალაგებული ფიქალის ფენებისაგან).

თარზენი „მთა-ვაკე“ (ან „მთის ვაკე“) — ვაკე-მთა ჭანისწყალ-ხობისწყლის წყალგამყოფზე (სტურის სატყეო).

თატგბ „მთა თბილი“ — ტყე-ფერდობები ინწირის მარცხმხარეს (სოფ. ჩქვალერი). უქარო, თბილი ადგილია, მზიანი, თოვლი ადრე დნება, ხეც ადრე იფოთლება.

თაკადარი „მთის მზიანი ფერდობი“ — სერი სოფ. სადამიოში.

შქანთა „შუამთა“ — სოფ. თამაკონის კუთხე ბუჯერის კალთაზე.

ცნობილია, რომ მთა სიტყვის თავკიდურის მ დაკარგულია მრავალ დია-

ლექტში, როგორც დასავლურში (იმერ., რაჭ., ლეჩხ., აჭარ.), ისე აღმოსავლურში (მესხ.). როგორც ჩანს, იმერულიდან **თა** მეგრულშიც შესულა და გარკვეულ პერიოდში იხმარებოდა კიდევ. დღეს კი მხოლოდ ზემოთ დასახლებულ ტოპონიმებშია შემორჩენილი (საუბარში არ იყენებენ). თა ვგზვდება ზემო იმერეთის ტოპონიმიაშიც: ზედა[მ]თა, კვიჟია[მ]თა, საქორია[მ]თა, მალლა[მ]თა, დაბლა[მ]თა და სხვ. (საქტომ., გვ. 264-265). მესხურში გვაქვს **ნთა** ვარიანტი (ბ. ჯორბენაძე, 1989, გვ. 382).

ივლი ყვითელყვავილებიანი ფოთოლცვენია ბუჩქოვანი მცენარეა, შხაჟიანი და მათრობელა, იზრდება ტყის პირად. ამ ბოტანიკურ ტერმინს ქართველურ ენათა დიალექტებში მრავალი ფონეტიკური და ლექსიკური ვარიანტი მოეპოვება, მათ შორის გურული ელა-ი და იმერულ-რაჭულ-ლეჩხუმური ელი („სიტყვის კონა“, გვ. 217), რაც შესულა მეგრულში ელი, იბლი, იოლი, იოსი (ი. ყიფშიძე, გვ. 435), ივლი, ეი ფორმებით (ა. მაყაშვილი, 1991, გვ. 33). ამათგან იბლი მხოლოდ ზუგდიდურ-სამურზაყანოული კილოკავისათვის არის დამახასიათებელი. ვასახელებთ ამ ფუძეთა შემცველ მეგრულ ტოპონიმებს:

ელ[ი]ონა — ბუჩქნარი სოფ. ლეყვანიეში.

ელიონი — ბორცვი სოფ. წაჩხურში.

ელონა — ბუჩქნარები სოფ. მონგირში, ალერტში.

ემონა — ბუჩქ. სოფ. თამაკონში, ჩაის ფართ. სოფ. წინაკვერკვეში და სხვ.

ემონი — მინდორი სოფ. ზემო ხუნწში.

იბლონია — ბუჩქ. თარზენის კალთაზე, სოფ. მუხურში.

მოენა ← მოი — ბუჩქ. სოფ. საელიავოში.

მოემონა ← მომ — ტყე დ. მარტვილში.

მაშასადამე, იელ სიტყვის მეგრულ სახესხვაობებს შევმატა: ემ, მოი, მომ (შდრ. ლაზ. ძელი).

კაკუტი და კაკუტი საერთო ძირის მქონე სიტყვებია დასავლურ კილოებში: კაკუტი იმერულში სიონდის საფშვენი ზელკავია, ღომის საცეხვია — მსხვილი, მოხრილითაგანია; ხოლო ლეჩხუმურში — მარწუხი. კაკუტი. კაკუტი გურულში არის კაკვი, მოკაუჭებული ჯობი. კაკუტიც თავმოკაუჭებული ჯობია, ოლონდ — ლეჩხუმურში; ამავე კაკ ძირს უკავშირებენ მასალობრივად და მნიშვნელობითაც კაკ-ვ-ი არსებით სახელსაც (და მისგან ნაწარმოებ მოკაკვა ზმნას), რომელიც აგრეთვე აღნიშნავს კაკვს, კაუჭს („კაკუტი — იგივეა, რაც კაუჭი“. იხ. ქეგლ., ტ. 7).

კაკუტი სიტყვას მეგრულში ორი ძირითადი მნიშვნელობა აქვს: 1. სიონდის (ტაროს) საფშვენი ან ღომის საცეხვი ზელკავი, რომელსაც თავი მსხვილი და მოხრილი აქვს (როგორც ზემოთ ვნახეთ, ასეთი მნიშვნელობა აქვს კაკუტს იმერულსა და გურულში, ხოლო კაკუტს — ლეჩხუმურში); 2. სახურავის ქვეშ დადებული გრძელი ხე, რომელზეც აჭედებენ ყავრის, ისლის, კრამიტის დასამაგრებელ ლატანს (შდრ. კაკვის მნიშვნელობა ლეჩხუმურში). ფაქტიურად ამგვარადვე განმარტავს ი. ყიფშიძე მეთაურ სტატიამი პარალელურად დასახლებულ კაკუტი და კაკვი სიტყვებს. სულხან-საბაც და დ. ჩუბინაშვილიც კაკვ სიტყვას უკავშირებენ მოკაკვს, კაუჭს.

მთიან სამეგრელოში ტყეებს, სადაც კაკუტს ამზადებდნენ, დარქმევია:

კაკუტ-ონა — ტყე-წაბლნარი რაჭაში (კურხუს სატყეო).

ოკაკუტე[ში] — ტყე-სერი აბაშის ხეობაში (ვაჭედლის სატყეო), სადაც თხმელნარში თლიდნენ ღომის საცეხველ კაკვებს.

მეგრულში კაკუტი აშკარად იმერულ-გურული დიალექტებიდან ჩასვს.

ბი სიტყვაა (და არა პირიქით). ზგერათშესატყვისობათა წესების თანახმად, კაკ ძირს მეგრულშიც და ლაზურშიც უნდა მოეცა კოკ. მართლაც, ლაზურში გვაქვს კოქს|კუქ კაკვის მნიშვნელობით. მართალია, მეგრულში არაა დადასტურებული კანონზომიერი ეკვივალენტი, მაგრამ იგი რომ უნდა არსებულებოდა, ამას მოწმობს სვანური კონკ, რომელიც მეგრულიდან არის ნასესხები (ეტიმ. ლექსიკ., გვ. 167).

დაბოლოს, კაკუტიც გვარიცაა სამეგრელოში. რა თქმა უნდა, იგი მეტსახელისაგანაა წარმოქმნილი.

კვანტილა. აღ.მაყაშვილის „ბოტანიკურ ლექსიკონში“ დასახელებულია მცენარე ბუსკანტურა (სხვა ლექსიკონებში არ ჩანს) და მისი დიალექტური შესატყვისები: სკვანტილა, სკვანტილო (ზემოიმ., ქვემორაჭ.), კვანტილა, მურკაფხალა, (ქვემოიმ., მთარაჭ.), ჯდომიერა, ჯდომელა (ზემოიმ.), კვატალა, ქუჩუბენია (მეგრ.). ეს მასალა ავტორზე მითითებით შესულია „ქართულ კილო-თქმათა სიტყვის კონაში“. ივ. ქავთარაძე სკვანტილა სიტყვას „ქართულ ვანმარტავს: „მხალია ერთგვარი“ (ი. ქავთარაძე, 1963). დაწვრილებითი აღწერა არ მოიპოვება. როგორც ჩანს, ბუსკანტურას ვარიანტებად დასახელებული დიალექტური სიტყვების მნიშვნელობა ზუსტად იდენტური არ უნდა იყოს. სკვანტილას ვარიანტია მურკაფხალა. მურკი კი არის „კომბოსტოს ძირთ ზვიტი“ (სულხან-საბა, ნ. და დ. ჩუბინაშვილები), ანუ „კომბოსტოს ღეროს გამსხვილებული ნაწილი ძირიდან ფოთლამდე, — ზვიტი“ (ქეგლ, V). სულხან-საბასთან კი ზვიტი კომბოსტოს ძირია. ამაზე მსჯელობა იმიტომაცაა აუცილებელი, რომ მეგრულში კვანტილა (ზ. ს.), კვანტია (ბ.-მ.) აღნიშნავს ტკბილძირ-ხენიან ზალახოვან მცენარეს. ტოპონიმებია:

ოკვანტილე — ტყე-ხეობა ლებერიეში (სოფ. ნაფიჩხოვო).

ოკვანტიეში — დავაება და მორევი მდ. ნოღელის მარჯ. ნაპირას (სოფ. ქვათი).

რა თქმა უნდა, ორივე შემთხვევაში ადგილს სახელი მიუღია იმ მცენარის მიხედვით, რომელიც იქ ხარობს. ო-ე და ო-ე-ში პრეფიქს-სუფიქსებით ნაწარმოები სახელები ზშირია სამეგრელოს ტოპონიმიში. კვანტილა ქვემოიმერულიდან შესულა მეგრულში და, ამასთანავე, შინაარსიც მნიშვნელოვნად უცვლია.

კოდმე გურულში გავრცელებული ოროგრაფიული ტერმინია. მისი მნიშვნელობაა: მთის კონცხი; გორის ფერდობი; გვერდობი. მდინარის მდალი (ამალღებული) ნაპირი; კბოდე (ქეგლ, „სიტყვის კონა“). ამასთანავე, ქეგლ მიაწინებებს: „შდრ. კბოდე“. ამ ორა სიტყვის სემანტიკური იდენტურობა ნათელია. სულხან-საბა განმარტავს: „კბოდე — ზღვისა და წყლის პირი კლდოვან-ფლატოიანი ჩაუვალი“, ასევე ნ. ჩუბინაშვილიც: „კბოდე — ზღვათა და მდინარეთ პირი ფრიალო, ფლატანი და ჩაუვალი“. მნიშვნელოვანია, რომ კლდე და ქვა სიტყვების განმარტებისას სულხან-საბას მოჰყავს კმოდე ვარიანტიც: „კმოდე — არს კლდე ზღვისა და მდინარისა კიდესა ჩაუვლი“; კმოდე — „ზღვისა და მდინარის კიდური ჩასავალი, არამედ ჩასატრელი კლდე იყოს გინა ფლატე“. კბოდე|კმოდე ვარიანტებს ასახელებს ი.აბულაძეც „ძველი ქართული ენის ლექსიკონში“.

როგორც ცნობილია, ზოგი დიალექტი თავიკიდურა კომპლექტებში ჰომოგენურობის პრინციპის დარღვევას „ასწორებს“ ნაწილობრივი ასიმილაციის გზით: კბილი → კპილი, ტბა → ტპა... როგორც ჩანს, მეორე გზა სუბსტიტუციაა. აღმოსავლურ და (უფრო ხშირად) დასავლურ დიალექტებში „უხერხულ“ კბ კომპლექსში ხდება ბ:მ მონაცვლეობა; მაგალითად, კახურში: კბენა → კმენა; ლეჩხუმურში: კბილი → კპილი; იმერულში: კბენს → კმენს; გურულში: უკბინა

→ უკმანა (ბ. ჯორბენაძე, 1989, გვ.გვ.: 319, 456, 500, 582). მამასადამე, კბოდე → კბოდე შესაძლებელი ფონეტიკური პროცესია როგორც აღმოსავლური, ისე დასავლური დიალექტებისათვის. მაგრამ კოდმე, რაც აშკარად მეტათეზისის (კბოდე → კოდმე) შედეგი ჩანს, მხოლოდ დასავლურ კილოებში (იმერულსა¹ და ვურულში) არას დადასტურებული და იქიდან შეთვისებული მეგრულის მიერ. სამეგრელოს ტოპონიმიში გამოვლენილი ვარიანტები — კოდე||კოდნე||კოდუმე აღნიშნავს მდინარის ფრიალო ნაპირს, კბოდეს, ფლატეს 5-6 მ. სიმაღლიდან 15-20 მ. სიმაღლემდე. ასეთი ფლატის ძირას ზშირად მორევიცაა. ამიტომაც ბუნებრივია ზოგი ინფორმატორის ასეთი განმარტება: „კოდუმე არის მორევი მაღალი ნაპირის ძირას“. ტოპონიმებია:

კოდმე — 1. ყვანაღალის მაღალი ნაპირი (სოფ. ზუმი); 2. დაბალი ბექი, რაც ჩაუყვება ცხენისწყლის ჭალას (სოფ. ლეციცხვი); 3. მორევი ტეხურზე, ფლატის ძირას (სოფ. გახომელა) და სხვ.

კოდე||კოდმე — სახნ. აბაშის მარჯ. ნაპირას (სოფ. ნალეფსაო).

კოდუ[მ]ე — დაბალი კბოდე აბაშის მარჯ. ნაპირას (სოფ. ნახარებაო).

კოდუმე — მორევი ტეხურზე (სოფ. ნოსირი).

როგორც მასალა აჩვენებს, მეგრულში კოდმე მხოლოდ მდინარის ნაპირია, მაღალი ან დაბალი (ხოლო მთის კონცხს, ფერდობს იგი არ აღნიშნავს).

კორდი ძველ ქართულშივე ფართოდ გავრცელებული და ზშირად გამოყენებული სიტყვაა ნათარგმნ თუ ორიგინალურ მხატვრულ ლიტერატურაში, სადაც მისი მნიშვნელობებია: უდაბნო, უმენი; მოუხნავი მიწა, ყაპირი და სხვ. (ილ. აბულაძე, 1973). ტარაელიც რომ ასე მიმართავს როსტევანს: „მოდი და დავსხდეთ, მეფეო, ამოა კორდი მწვანისა“. სულხან-საბასათვის კორდი არის „უნამუშავარო მიწა“, ხოლო ნ. ჩუბინაშვილისათვის — „უხნავი და უმუშაკო მინდორი აბალახებული“. დიალექტური სალექსიკონო მასალების (ფშაური, ქართლური, აჭარული, ზემომერული) მიხედვითაც კორდი არის ყაპირი, ე.ი. დაუმუშავებელი, მინდვრაქცეული მიწა, ბალახით დაფარული.

კორდი სიტყვასთან ერთად ზემომერულში ფიქსირებულია ასიმილაციის შედეგად მიღებული ფორმები კორთი (ტოპონიმებია: კორთები, კორთისერი და სხვ.) და კორტი (ტოპონიმებია: კორტები, კორტი, კორტალა, კორტის სერი და სხვ.) (საქ.ტომბ.). როგორც გხედავთ, ყრუ მკვეთრა კ „ყურებს“ მკლერ დ ბგერას და შედეგად, ერთ შემთხვევაში ვიღებთ ყრუ ფშინვიერს (თ), მეორე შემთხვევაში კი — ჰომოგენურ ტ ბგერას.

ჩვენთვის საინტერესოა ის სემანტიკური გადაწყვეა, რაც განუცდია კორთი ვარიანტს: „ციცაბო აღმართი, ძნელად მისაღგომი მაღლობი; მთა-ბორცვიანი ადგილი“ („სიტყვის კონა“, გვ. 303) უხნავი მიწა, საძოვრად ქცეული, ზშირია სწორედ ბორცვებზე. ამიტომაც შეუძლებელი არ ჩანს მნიშვნელობის ასეთი ცვლა: კორდი → ბორცვი.

ორგრაფიული ტერმინი კორტი გავრცელებულა ცხენისწყლის მარჯვენა მხარესაც, სენაკური კილოკავის ბანასურ-მარტვილური თქმის ზონაში, რაც უშუალოდ ეკვრის ქვემო იმერეთს. მარტვილის რაიონში ფიქსირებულია ტოპონიმები:

კორტი||მონიფეში კორტი — მთის კონცხი სოფ. ზემო ბუნწში.

კორტიგოლა — სერი სოფ. ლეზაჩეში.

მამასადამე, კორდი სიტყვას იმერულში მიუღია განსხვავებული სემანტიკური და ფონეტიკური იერი და გავრცელებულა მეგრული მეტყველების არეში როგორც ორგრაფიული ტერმინი კორტი — „ყველაზე მაღალი ადგილი“.

¹ წყალტუბანს მერიის სოფ. ტაშირში ვენახის სახელია „კოდუმე“.

მამული სიტყვის უძველესი და თავდაპირველი მნიშვნელობა, რა თქმა უნდა, არის „მამისეული, მამისათვის დამახასიათებელი, მამისაგან მომდინარე“. სალიტერატურო ქართულსა და დიალექტებში ამ წარმოქმნილ ლექსიკურ ერთეულს მიუღია ორი ძირითადი მნიშვნელობა: 1. მემკვიდრეობით მიღებული საკუთრება — უძრავი ქონება, უპირატესად, მიწა-წყალი; 2. სამშობლო.

ჩვენთვის ამჟამად დაკვირვების ობიექტია „მამულის“ ის კონკრეტული და ვიწრო მნიშვნელობა, რაც მას მიუღია იმერულში და გადაჰყოლია მეგრულშიც. იმერულში მამული ეწოდება ვენახს, ზღვარეს. ზემო იმერეთშია ჩაწერილი: „ეს მამული სულ ჩვენი იყო, ღვინო უამრავი გვქონდა“; „ბრუნისში და ღარიხევში მამულიცაა და ყანაცა“ (ქ. ძოწენიძე, 1974). ი.ყიფშიძეც ასე განმარტავს: „მამული — родовое имение, преимущественно виноградник“. მამული ფართოდ გავრცელებული სამეურნეო ტერმინია მთელ სამეგრელოსა და სამურზაყანოში. ბანჭურ-მარტვილური თქმის ზონაში იგი წარმოდგენილია მამული ფორმით. ყოველივე ამას ადასტურებს მრავალრიცხოვანი ტოპონიმიკური მასალა, რომლის ერთ ნაწილსაც აქვე მოვიყვანთ:

მამული — 1. მინდ. სოფ. სამქვარაში; 2. სერი სოფ. ჩხორთოლში; 3. ტყე სოფ. მეორე მოხაში; 4. სახნ. სოფ. ბულიში; 5. საძ. სოფ. ნაგურაში და სხვ. მამული — სახნ. სოფ. ნაჯახავოში.

მამულონი — 1. ტყე სოფ. ფშაურში (ბედიის თემი); 2. სახნ. სოფ. საესებულოში; 3. ლაკადისძირები სოფ. ლეთკანთში; 4. ჩაი სოფ. მოიდანახეში და სხვ.

მამულონი — სახნ. სოფ. ლეხანდრაში.

მამიანამამულონი — სახნ. სოფ. ლევახანეში.

მამიონამამულონი — საძ. სოფ. ლეცავში.

მამლონიმამულონი — ტყე სოფ. ლეხალეში.

მავლონიმამულონი — სახნ. სოფ. ხამისკურში.

ნამამულ — სახნ. სოფ. რიყეში. „უწინ ვენახი ყოფილა, შემდეგ პრინცი მიურატს რამი გაუშენებია“.

მამსადამე, მამული (ბ.-მ.: მამული, მამუღ) ფართოდ გავრცელებული სამეურნეო ტერმინია რიონ-ცხენისწყლიდან ღალიძკამდე. მისი მნიშვნელობაა: ბალ-ვენახი; ვენახიან-ხეხილიანი ადგილი; ადგილი, სადაც ხეებზე (ჩვეულებრივად, თხმელებზე) ადესაა აშვებული. ამავეს აღნიშნავს მეგრულში აგრეთვე სიტყვა ნაშენ(წაშენ).

საჩეხი პოლისემანტიკური სიტყვაა. მისი ძირითადი და ფართოდ გავრცელებული მნიშვნელობა დაკავშირებულია ჩეხვა, გადაჩეხვა ზმნებთან: საჩეხი არის ის, რაც უნდა ჩეხონ და ისიც, რითაც უნდა ჩეხონ, აგრეთვე ადგილი, სადაც შეიძლება გადაჩეხონ (ქეგლ. VI). დასავლურ კილოებსა და მეგრულში მოიპოვება ჩეხ, ჩიხ სახელური ფუძეები, რომელთა ზოგადი მნიშვნელობაა „ჩეხარი, შემოზღუდული ადგილი“. გურულში ჩიხი არის „შემოღობილი საბალახო პირუტყვისათვის“, ხოლო ზემოიმერულში ჩეხი, ჩიხი აღნიშნავს ფარებს, საჩეხეს, ქართას (მიმწყვდეულ ადგილს გულისხმობს ქართული ჩიხიც: „გზა (ქუჩა), რომელიც ერთი მხრიდან ჩაკეტილია“); მეგრულში ჩეხი არის ჩეხარი, კაშხალი, საერთოდ, მისამწყვდევი ადგილი. აქედანაა წარმოქმნილი ნასახელარი ზმნები: გოჩიხუა, გოჩეხუა (წყაროში გოჩიხუა „მდინარის გადაკედლა“), მიკოჩიხუა (კირდეჯინც ქიმკიჩინი „კლდისძირთან ვიგემწყვდეი“). აღნიშნულ ზმნათა წარსული დროის მიმღობები **ნაჩხა** და

¹ ქსენაკში ლელეს, რომელიც ოდესღაც ტაიას გადაუკედლაგს საწისქვილე არხში წყლის გადასაშვებად, ეწოდება ტაიაში ჩეხი. ერთვის ტყურს.

გაჩიხილი ხშირად გვხვდება სამეგრელოს ტოპონიმიაში. ამავე ზმნური ფუძიდან ჩანს ნაწარმოები მეთევზეობასთან დაკავშირებული ტერმინი ოჩხე „სამწყვდევი“ (ჩეხუა → ოჩხე → ოჩხე), რაც ქართულსაც შეუთვისებია.

ჩეხ. ჩიხ- ფუძეების შემცველი ნასახელარი ზმნები, რომელთა მნიშვნელობა დაკავშირებულია დამწყვდევასთან, მიმწყვდევასთან, იმერულშიც უნდა გვქონოდეს. რასაც ადასტურებს მიმღეობები საჩხე, საჩიხე. ეს სიტყვები ასეა განმარტებული: „სარით ან წნელით შემოღობილი გადაუხურავი საზაფხულო სამწყვდევი საქონლისა“ (ქ. ძოწინიძე, 1974) ან, რაც იგივეა. „ეზომი (ჩვეულებრივ, სახლს უკან) შემოღობილი ადგილი პირუტყვის სადგომად, შემის საწყობად და სხვა დანიშნულებისათვის“ (ქეგლ, VI). სწორედ იმერულ-გურულიდანაა შესული მეგრულში საჩხი, საჩიხე (მეგრულის ბაზაზე წარმოებისას იქნებოდა **ოჩხე, ოჩხუ**). საილუსტრაციოდ მოგვყავს ტოპონიმიური მასალა:

საჩხი — 1. სახნავი. „აქ ჭყონდარის ჯოვის საჩხი იყო“ (სოფ. საბოკუჩავო); 2. მინდორი. „მდინარე ტარჩინის რკალში ჩიხივით მიმწყვდეული ადგილია“ (სოფ. ლემიქავე); 3. ტყე სოფ. ნოსირში და სხვ.

საჩიხი — მინდორი. „დადიანს ჰქონდა შემოღობილი დაჭერილი საქონლის დასამწყვდევად“ (სოფ. ოირემე).

ნასაჩიხ — 1. ჯამბონაღალის ზემო წელი სოფ. ურთაში; 2. მინდორი. „ბუნებრივად შემოზღუდული ადგილია და თხის საჩხად იყენებდნენ“ (სოფ. კორცხელი) და სხვ.

მართალია, მეგრულს მოეპოვება სათანადო ზმნური ფუძე. მაგრამ „საქონლის სამწყვდევი ღია შემოღობილი ადგილისა“ და, ზოგადად, „მომწყვდეული ადგილის“ მნიშვნელობით იმერულ-გურულიდან შეთვისებია **საჩხი, საჩიხი** სიტყვები.

ურეკი ცნობილი ზღვისპირა კურორტია გურიაში. ტოპონიმად ქცეული საზოგადო სიტყვა ურეკი ასეა განმარტებული ლექსიკონებში: „სადაც არ უნადირიათ; გაუფალი, ხშირი, უღრანი ტყე“ (ქეგლ, VI). „ბნელი, ღრმა, გაუფალი ადგილი, ტყე. ურეკი ტყე — გაუფალი, უდაბური ტყე“ („სიტყვის კონა“).

სულხან-საბას ლექსიკონში კვითხულობთ: რეკა — „ნადირთ მორეკა“ (სხვა ვარიანტი: „ნადირთ მოდენა“); სარეკი — „ნადირთ მოსალაღავი“ („ნადირთ მოსადენელი“); ქეგლიც განმარტავს: „სარეკი — ადგილი, საიდანაც **ნადირობის დროს ნადირს ერეკებიან** სახუნდარისაკენ“. „ვეფხისტყაოსანშიც“ არის ნახსენები სამონადირეო ტერმინი მარეკი, შემდგომი დროის მრეკავი.

მაშასადამე, სარეკი, ჩვეულებრივ, იყო ტყე, საიდანაც შეიძლებოდა ნადირის გამორეკვა. ბუნებრივია, იქნებოდა ისეთი ტყეებიც, რომელთაც მარეკნი ვერ მიუღებოდნენ (ვთქვათ, ხშირი ეკალ-ბარდით დაბურთულობის გამო) ნადირის გამოსალაღავად. ამიტომ, რა თქმა უნდა, გვექნებოდა სარეკის ანტონიმური სიტყვა ურეკიც.

მეორე მხრივ, რეკ ფუძე ჩანს საქონლის გადენის აღმნიშვნელ ზმნაში გარეკავს, რაც იმას ნიშნავს, რომ სარეკი შეიძლება გავიაროთ როგორც საძოვარზე საქონლის გასადენი ადგილი. ამის მიხედვით, **ურეკი** იქნება ისეთი ტყე, სადაც საქონელს ვერ შერეკავ (ისევე და ისევე ხშირი ეკალბარდიანობის გამო)¹.

¹ საჩხერის რაიონის სოფ. სარეკის სახელწოდებას ასე განმარტავს: „...რო წამოვიდოდნენ სანადირით მაშინდელი უფროსები, წამოივანდნენ ხალხს და მოყვებოდნენ ლობურათ. მოდემდენ ნადირს და ჩარეკდნენ სარეკში. ამოხოდნენ შიდა ამ ნადირს. ამიტომ ლერეკვა სარეკი“ (ქ. ძოწინიძე, 1974, გვ. 582).

მართალია, არა გვაქვს რეგულარული ბგერათმესატყვისობა ქართ. კ: მეგრ. ყ: მაგრამ ცხადია, რომ ქართული რეკ-ა „გარეკვა“ და მეგრული რაყ-უა „გარეკვა“ სემანტიკურადაც და მასალობრივადაც ერთმანეთს ფარავს. სამეგრელოში იმ ადგილებს, სადაც საქონელს გარეკავდნენ საძოვარზე, დარქმევია:

ორაყუ — სახნ. სოფ. გიმიზგონჯილში.

ორაყუეში — საძ. სოფლების — მუხტორჩისა და ლეფოჩხუეს — საზღვართან.

დიკარაყ — ზღვისპირა საძოვრები ცორკადან ღალიჯამდე (სოფლები — ილორი, ნავგალოუ).

გაუვალი ტყე-ჭაობის, ეკალ-ქაცვიანა უღრანი, უდაბური ტყის აღსანიშნად კი მეგრულს ვთრულობიდან უსესხებია სიტყვა ურეკი, რასაც ადასტურებს ეს ტოპონიმიკური მასალა:

ურეკი||მანგარი — ლელე სოფ. დღვაბაში.

ურეკები||ურეკი — საძ. სოფ. თხმელარში.

ურეკია||კუჭუშ ურეკია — ტყე სოფ. ცვანეში („ინფ.: „ურეკი არის უწმინდური ტყე. ქაცვი და ეკალი იზრდება, გაუვალია. ჩვენში ბევრგანაა ურეკი“).

ურეკიშ დელე||სატიგო ღალ — ლელე სოფ. საგვიჩოში (ზემო ჭალადიდის თემი).

როგორც ვხედავთ, ტერმინი **ურეკი** მხოლოდ ქვემო სამეგრელოშია გავრცელებული. ზემო სამეგრელოში მას ცვლის სიტყვა მანგარი, რომელიც ზემოთ დასახელებული ერთ-ერთი ტოპონიმის ვარიანტადაც გვაქვს.

ტევრი ხშირი, დაბურული ტყეა. ეს სიტყვა დასავლურ დიალექტებშიც მრავალწლიან ხშირ ტყეს აღნიშნავს. ვავისხნოთ, რომ ქართულის **გრ** კომპლექსის ადგილას მეგრული ოდენ ზ თანხმოვანს გამოაჩენს. წარბი → წაბი. ამის მსგავსადვე, ქართულ **ტივრ** სიტყვას მეგრულში მოუცია ტები (ინფ.: „ტები ხშირი ტყეა, დიდრონი ხეებით, მაღალ ადგილებში უფრო იცის. იზრდება წიფელი, რცხილა, მუხა, თელა, ცაცხვი, წაბლი“). სამეგრელოს ტოპონიმიასში გვხვდება: ტები, ტებონა, ტებლაი, ტებჰა. ტებიში, ტებდელი და სხვ.

ზემოთ გაანალიზებული თორმეტი ტოპოლექსემა საშუალებას გვაძლევს, გავაკეთოთ ზოგი დასკვნა მეგრულის მიერ ქართულენოვანი ლექსიკური მასალის სესხების გზებისა და ხასიათის შესახებ:

1. ქართული სალიტერატურო ენის ლექსიკური ელემენტები ჯერ დასავლურ კილოებში გადასხვაფერებულა ფონეტიკურად (თა, ელი, კოდმე), სემანტიკურად (მამული) ან ფონეტიკურ-სემანტიკურად (კორთი||კორტი) და მერე შეუთვისებია მეგრულს.

2. ქართულ სიტყვას, რომელიც დასავლურ კილოებშიც იხმარება, მეგრულში შესვლის შემდეგ შეუცვლია ფონეტიკური იერი (ტევრი → ტები).

3. ქართულენოვან ნასესხებ ტოპოლექსეთა ერთი ნაწილი ოდენ დასავლური დიალექტის (ან დიალექტების) კუთვნილებაა და ფონეტიკურ-სემანტიკურ ცვლილებათა გარეშე (ან უმნიშვნელო ცვლილებით) არის შეთვისებული მეგრულის მიერ (ანგარო, ბეჩა, კაკუტი, კვანტილა, საჩხი, ურეკი). არაა შეუძლებელი, ზოგი მათგანი სვანურშიც იყოს შესული.

4. ქართულიდან ნასესხებ ტოპოლექსეთა ერთი ნაწილი მთელ სამეგრელოშია გავრცელებული და სამურზაყანომდეც აღწევს, მეორე ნაწილი კი მხოლოდ იმერეთისა და გურიის მომიჯნავე ტერიტორიის ტოპონიმიასში დასტურდება.

დამოწმებული ლიტერატურა

- ილ. აბულაძე, 1973: ძველი ქართული ენის ლექსიკონი, თბ.
 ა. ლიპარტელიანი, 1994: სვანურ-ქართული ლექსიკონი [ჩოლურული კილო], თბ.
 ა. მაცუაშვილი, 1991: ბოტანიკური ლექსიკონი, თბ.
 ი. ქავთარაძე, 1963: მასალები იმერული ლექსიკონისათვის, ქესს. III, თბ.
 ი. ყიფშიძე, 1914: მეგრული (ივერიული) ენის გრამატიკა ქრესტომათია და ლექსიკონით, სანქტ-პეტერბურგში (რუსულ ენაზე).
 ქ. ძოწენიძე, 1974: ზემოიმერული ლექსიკონი, თბ.
 ბ. ჯორბენაძე, 1989: ქართული დიალექტოლოგია, თბ.
 ეტიმ. ლექს.: ჰ. დენრიჰი, ზ. სარჯველაძე, ქართველურ ენათა ეტიმოლოგიური ლექსიკონი, თბ., 1990.
 საქ. ტოპონიმია: საქართველოს სსრ ტოპონიმია (მასალები), ტ. I, ზემო იმერეთი, თბ., 1937.
 სიტყვის კონა: ქართულ კილო-თქმათა სიტყვის კონა. შემდგენელი ალ. ლლონტი, თბ., 1984.
 ქველ: ქართული ენის განმარტებითი ლექსიკონი. ტ. I-VIII, არნ. ჩიქობავას საერთო რედაქციით, თბ.

შემოკლებანი

- ალბ.: ალიბური
 აჭარ.: აჭარული დიალექტი
 ბ.-მ.: ბანძურ-მარტვილური თქმა
 დ.: დაბა
 ვარ.: ვარიანტი
 ზემოიმერ.: ზემოიმერული კილოკავი
 ზ. ს.: ზუგდიდურ-სამურზაყანოული კილოკავი
 იმერ.: იმერული დიალექტი
 ინფ.: ინფორმატორი
 ლეჩხ.: ლეჩხუმური დიალექტი
 მარც.: მარცხენა
 მარჯ.: მარჯვენა
 მდ.: მდინარე
 მეგრ.: მეგრული დიალექტი
 მესხ.: მესხური დიალექტი
 მთარაჭ.: მთარაჭული კილოკავი
 მინდ.: მინდორი
 რაჭ.: რაჭული დიალექტი
 რ.: რაიონი
 საძ.: საძოვარი
 სახნ.: სახნავი
 სენ.: სენაკური კილოკავი
 სოფ.: სოფელი
 ქვემორაჭ.: ქვემორაჭული კილოკავი
 ქვემოიმ.: ქვემოიმერული კილოკავი

P. Tskhadaia

Vocabulary Borrowed from the Western Dialects of the Georgian Language in the Toponymy of Megrelian

Summary

From the South Megrelia directly borders Imereti and Guria. That's why it's natural that we clearly see the tight contacts with Gurian and Imeretian dialects in the Megrelian speech. We can especially say it about the borrowing of the grammatical and lexical elements. The toponymical material having been analysed in the article gives us possibility to draw some conclusions about the ways and character of the borrowing of words from Georgian into Megrelian.

1. First there are some lexical changes in the western dialects of the Georgian language (namely in Imeretian and Gurian). First, the vocabulary is changed phonetically or semantically or in both ways and then it is adopted by Megrelian.

2. Georgian word which is used in Imeretian and Gurian without changing its form and meaning changed its phonetic after becoming Megrelian.

3. Words belonging to Imeretian or Gurian dialects became Megrelian without any phonetic or semantic changes (or with very little changes).

4. Some words borrowed from Georgian and its dialects have been widely used in Megrelian and the others are used only on the territory of Imereti and Guria.

ლუიზა ხაჭავაძერძი

ღვთისმსახურების ღმრთობა იმედითის რევიზიის მასალის მიხედვით
(ეკლერია||საქონისკვირი; ანალერია||ფუქსიატი||სახატე... კანკალი-იკონოსტანი)

ქართულ მართლმადიდებელ ეკლესიაში ლიტურგიკულ ტერმინთა უმრავლესობა ბერძნული წარმომავლობისაა, რაც მის ნასესხობაზე მიუთითებს. მაგრამ, თუ მეცნიერ ჟერარ ვარტის აზრს გავიზიარებთ: „თარგმანში ჩვეულებრივ ნაკლებად შეაქვთ ლექსიკა იმ ენიდან, რომლიდანაც თარგმნიან. თუ რომელიმე თარგმანში უცხო სიტყვები იხმარება, მაშინ იგი უკვე ამ ენის საკუთრებაცაა და არ შეიძლება ისინი თარგმანის მაჩვენებლად მივიჩნიოთ“. (ც. ქურციკი — 1973).

და მაინც ყამთა სვლის შედეგად ბერძნული ტერმინების გვერდით გაჩნდა საკუთრივ ქართული ვარიანტებიც ძირითადად იმ საგანთა აღსანიშნავად, რომელთაც მრევლს ახლო ურთიერთობა ჰქონდა.

მასალების განხილვისას დადასტურდა, როგორც ნასესხებ, ასევე ქართულ სიტყვებში ბგერათა ფონეტიკური ცვლილება და მნიშვნელობის შეცვლაც.

იმის ნათესაყოფად, თუ რამდენად ჩანს ეს ტერმინთა შერჩევის დროს, ქართული მასალების გვერდით მოვიყვანთ პარალელებს სხვა ქრისტიანული ქვეყნების ენებიდან.

დღეს ქართულ მართლმადიდებლურ ეკლესიაში, როგორც სამღვდლო პირთა, ისე მრევლის მეტყველებაში გვხვდება ტერმინი **ეგლოგია** **იქნლოგია** **იქლოგია**, ზოგჯერ კი **ეგლოდია** (რაც უ-ს ბიზანტიური წარმოთქმის ექვივალენტი). ეგლოგია მომდინარეობს ბერძნული სიტყვიდან — რაც „კურთხევას“, „დალოცვას“ ნიშნავს. პირდაპირი თარგმანით — „კარგი სიტყვა“. დღეს ასე ეწოდება მრგვალ ნაკურთხ პურს ანუ **ხეფისკვრბს**. მოვიყვანთ მაგალითებს დიალექტოლოგიის სამეცნიერო-კვლევითი ინსტიტუტის მომძიებელთა ჯგუფების მიერ შეკრებილი მასალებიდან: „ეგლოგია შევავზავნე საკურთხეველში“, „იქნლოგია თუ აიღე დღეს?“, (დ. ი. 1995 წ. 2. 01 №7). „იქმსობას **ეგლოგიას** მართო ლოცვაში წყურბულს ურთიგებდენ“, „სანამ ეგლოგიას ჩამოარიგებონენ. მანამდე ჩამეილოცაუდენ“. (დ. ი. 1994 წ. 15. 03 №11) დღეს ეგლოგიის ნაცვლად საეკლესიო — ღვთისმსახურებაში დამკვიდრებულია სეფისკვერი... გამოცემული ლექსიკონებისა და ძველი წერილობითი ძეგლების განხილვამ წარმოაჩინა, რომ იგი ადრე მრავალი მნიშვნელობით იხმარებოდა. ილია აბულაძის („ძველი ქართული ენის ლექსიკონი“) სულხან-საბა ორბელიანის („ქართული ლექსიკონი“), დ. ჩუბინიშვილის („ქართულ-რუსული ლექსიკონი“), აკაკი გელოვანისა („რელიგიურ ტერმინთა ლექსიკონი“) და ნიკო აჭარაძის („რელიგიურ სიტყვათა ლექსიკონი“) ლექსიკონებში ეგლოგია — განმარტებულია, როგორც „დალოცვა, კურთხევა, მოსაკითხი, შესაწირავი, ძღვენი“. „და ეგლოგიად იყო ვედრება ღვთისა“ (ახალი აღთქმა და ფსალმუნები — 1971 წ. 1: 18) „მოგვართუეს ჩუენ ეულოგიაი აღექსანდრიადთ თუთო საწყაული ზეთი“ ვ. იმანიშვილი — 1975; 189,3) „რომელმან დაუტევა ეგლოგიად ეკლესიას, დაუტევა იგი გლახკათუის“ (გ. მთაწმინდელი — 1976; 43, 26-27).

ქველ-ში ზემოთ აღნიშნულ განმარტებებს ემატება ისიც, რომ ეგლოგიად იწოდებოდა ყველაფერი ნაკურთხი: პური, წყალი, ზეთი, წმინდა ნაწილები და სხვა, თისი წაღებაც სახლში შეიძლებოდა. გიორგი მთაწმინდელი — გიორგი ალექსანდრიელის თხზულებაში „ცხოვრება იოვანე ოქროპირისა“. კვათხულობთ:

„ალიტაცეს თითოეულმან სამოსლისა მისისაგანი მცირედ-მცირედ და წარიღეს იგი ევლოგიად და საკურნებლად სნეულთა“ 141,24-25.

რუსულში ევლოგიას შეესაბამება სიტყვა *память*. იგი ისეთივე მრავალმნიშვნელობით იხმარება, როგორც ჩვენს ზემოთ განხილულ მაგალითებში: *Богомольцы берут землю память* (ტიმოთე 2,2) (ახალი აღთქმა და ფსალმუნები — 1991 წ.). (მლოცველნი მიიღებენ მიწას ევლოგიად) „... И в память этого была молитва к Богу“ (...და ევლოგიად იყო ვედრება ღვთისა) (ახალი აღთქმა და ფსალმუნები — 1991 წ.).

ე.ი. ევლოგია საზოგადოდ აღნიშნავდა ყველაფერს ნაკურთხს, როგორც ეკლესიაში შესაწირავს, ასევე მორწმუნეთათვის დასარიგებელს.

ქართულში ნაკურთხი პურის აღსანიშნავად იხმარება ტერმინი სეფისკვერი. იგი წარმოადგენს ხორბლის წმინდა ფქვილისაგან გამომცხვარ მრგვალ პურს. სეფის ანუ მეუფის კვერს (კვერი-მრგვალი პური (ქველ)), რომელზედაც სრულდება ევქარისტის წმინდა საიდუმლო, სეფისკვერი შედგება ორი ნაწილისაგან, იგი წარმოადგენს ორი მრგვალი კვერის შეერთებას — აქედან ქვედა ოდნავ დიდია, ზედა კი მომცრო, რაც ქრისტეს ორბუნებოვნებას ნიშნავს. (გარდაცვლილთათვის განკუთვნილ სეფისკვერს ზემოდან გამოსახული აქვს ჯვარი წარწერით: იესო ქრისტე ნიკე (ძლევა), ცოცხალთათვის განკუთვნილს კი ღვთისმშობელი). მას აცხობს სპეციალურად განკუთვნილი (მრეველი მას **მესეფისკვრეს** უწოდებს) პირი: ბერი ან მონაზონი, იშვიათად მღვდელიც. წმიდა მამათა ცხოვრებიდან ჩანს, რომ ადრე სეფისკვერი ოჯახებში ცხებოდა, რომელსაც შემდეგ ეკლესიაში შესწირავდნენ (ნ. ყუბანეიშვილი — 1991 წ.) ეს სიტყვა ხშირია ძველ ქართულში. გვხვდება იოანე მოსხის „ლიმონარში“: „წარაველინეს იგი... მიღებად სეფისკუერისა“ (349, 19) ან „შეჭამეს სეფისკუერი ერთი“ (138, 129) ვ. იმნაიშვილის „მამათა ცხოვრებანში“: „არა გუაქვს სეფისკუერი ადგილსა ჩუენსა“. (349, 5).

დღევანდელ მეტყველებაში **სეფისკვერის** პარალელური ფორმებია **სეფისკუერი** — **სეზისკუერი**. მოვიყვანთ მაგალითებს ჩვენი ინსტიტუტის პოძინებელთა ჯგუფების მიერ მოპოვებული მასალებიდან: „მიცუალეზულისათვის **სეფისკუერი** შევავზავენ“. (დ. ი. 1995, 2. 01 №7) **„სეფისკვერი** უზმათ უნდა ჭამო დილას, ლოცუის მერე“, (დ. ი. 1994, 10 05) **„სეზისკუერს** აქოური მოლაზუნები აცხობდენ, რავაც ვიცი“. (დ. ი. 1993, 11. 09. №4).

რუსულ ენაში სეფისკვერის აღსანიშნავად გამოიყენება სიტყვები *просфора* ან *антидор* (რუსულ ენაზე გამოცემულ რელიგიურ ლიტერატურაში ძირითადი ტერმინია *просфора*) იგი მომდინარეობს ბერძნული სიტყვიდან პროსფორა — რაც მოძღვნას ნიშნავს (ა. გელოვანი — 1990) დ. ჩუბინაშვილის განმარტებით — „დასარიგებელს“, ხოლო ნ. აჭარაძის „რელიგიურ სიტყვათა ლექსიკონში“ — „შესაწირავს“. „*просфора* должна быть круглую и состоять из двух частей“ („*Закон Божий*“ 1990, 642) *антидор*-იც ბერძნული სიტყვაა და ნიშნავს შხამ საწინააღმდეგოს.

ლათინურში სეფისკვერის აღსანიშნავად იხმარება ტერმინი „პოსტია“ — რაც ზვარაკს ნიშნავს. ასე უწოდებენ კრავს, რომელსაც ებრაელები პასეჟის დღეს აკურთხებიანებდნენ მიცვალებულთა მოსახსენებლად და დაუთრიგებდნენ ერს პირის გასახსნელად. აქვე შევნიშნავთ, რომ ქართულ ეკლესიაში იმავე მნიშვნელობით იხმარება სიტყვა **ტარიგი** (**კრავი**) — ასე უწოდებენ წმიდა ზიარებისათვის განკუთვნილ სეფისკვერს. იოანე ოქროპირის ტიპიკონში ვითხულობთ: „მღვდელი აიღებს წმ. ტარიგისათვის განკუთვნილ სეფისკვერს და დაასვენებს დაფაზე“. საინტერესოა სეფისკვერის ფრანგული ენის მიერ შერჩეული ტერმინიც აქ „*pain benit*“-ს (ნაკურთხი პური) გვერდით გვხვდება შესი-

ტყვება „pain a chanter“ (სასიმღერო პური).

ზემოთ წარმოდგენილი სიტყვების ჰაგალითზე შეიძლება ვთქვათ, რომ მართალია წმიდა საიდუმლო ყველგან პურზე აღესრულება, მაგრამ საკუთრივ სიტყვა — პური — მხოლოდ ქართულ და ფრანგულ ვარიანტებში ჩანს (ქართული — „სამეფო პური“, ფრანგული — „სასიმღერო პური“) ამ მხრივ ისინი სხვებთან შედარებით ახლოს დგანან ერთმანეთთან. პური აქ სიმბოლიზირებულია, იგი არის საფუძველი სულიერი და ფიზიკური არსობისა. ჩვენ „მრავალთათვის განტეხილი მოსატევებლად ცოდვათა“ (მათე 26, 28).

საინტერესოა, თუ რა მნიშვნელობა შეიძინა სეფისკვერმა ხალხურ წარმოდგენებში:

მიცვალებულის სულის მოსახსენებლად ჭირისუფალი, როგორც თვითონ ამბობენ, ან საწირავს აგზავნის ეკლესიაში **სეფესკვერისა** და ზედაშეს სახით, ან შინ აკეთებს საკურთხეს. დიალექტოლოგიის სამეცნიერო კვლევითი ინსტიტუტისა და ცალკე ჩვენ მიერ შეკრებილ მასალებში საკურთხისათვის გაკეთებულ პატარა მრგვალ პურებს ხალხი **სულისკვერს** ან **სულიპურს** ეძახის. ამათთან ერთად აცხობენ ოდნავ განსხვავებულ მიადილო ზომის კვერს, რომელსაც **ბერიკუერს** ან **მეკრებერს**, **მეკარეს** ან კიდევ **მეკრე-მებაჟებს** ეძახიან. ხალხის წარმოდგენაში იგი არის საიქიოს კარების მცველი, რომლის მეშვეობითაც ურიგდება გარდაცვლილებს ახლობელთა მიერ გაკეთებული საკურთხი. სეფისკვერსა და აღნიშნულ კვერებს (იმავე კოკრებს) შორის კავშირის მაჩვენებელია შემდეგი ვარემოება: საკურთხის კვერების (სულისკვერის) გამოცხობისას გაცირილ ფქვილზე ჯვრის სახით მოაყრიან მარილს, ასევე მოაპკურებენ ცოტა შავ ღვინოს. წყალს და ამბობენ: „მოიხსენიე უფალო **მეკრე-მებაჟე|მეკარე|მეკრებერი...** და შემდეგ იმავე მოქმედების გამეორებისას ჩამოთვლიან გარდაცვლილ ახლობელთა სახელებს; არსებობს მეორე ვარიანტიც: უკვე გაწყობილ სუფრაზე, სადაც აღნიშნული კვერებიც ალაგია, ოჯახის დიასახლისი დანის წვერით გადასახავს ჯვარს მათ, შემდეგ სხვა დანარჩენს და ამბობს: „მოიხსენიე უფალო **მეკარე|მეკრე-მებაჟე|მეკრებერი...** და ჩემი მიცვალებულები...“ ჩამოთვლის სახელებს. გვხვდება აგრეთვე ზემოთ მოყვანილი ვარიანტის შერწყმაც, არის ოდნავ განსხვავებული შემთხვევაც, როცა დიასახლისი თითოეულ კვერს ცალ-ცალკე არქმევს **მეკრე-მებაჟის...** და საკუთარ მიცვალებულთა სახელებს. იოანე ოქროპირის წირვის ტიპიკონში გვაქვს ასეთი ადგილი: „მღვდელი დაფაზე დასვენებულ სეფისკვერს (აწ უკვე ტარიგს) თავზე ლახვარის წვერით გამოსახავს ჯვარს 3-ჯერ სიტყვებით: „მოსახსენებლად უფლისა ღვთისა და მაცხოვრისა ჩუენისა იესო ქრისტისი...“ ასევე ექცევა ღვთისმშობლისათვის განკუთვნილ სეფისკვერსაც, ამავე დროს, სხვა სეფისკვერებზე მსგავსი მოქმედებისას კითხულობს გარდაცვლილთა სახელებს, რის შემდეგაც ხდება კვეთა და წირვის შემდეგ დაჭრილი სეფისკვერი ჩამოურიგდება მრევლს. საკურთხეუ კი სანთლების ჩამოწვის შემდეგ დიასახლისი **მეკარის**, **მეკრე-მებაჟის...** და ა.შ. განკუთვნილ კვერს უნაწილებს იქ დამსწრე ახლობლებს. როგორც ეკლესიაში, ხალხურ ვარიანტებშიც ხდება კმევა.

მართლმადიდებლურ ეკლესიაში ხატების, საღვთო წიგნებისა და ჯვრის დასახსენებლად გამოიყენება მალალი დახრილი მაგიდა, რომელსაც **ანალოგია** ეწოდება. იგი მომდინარეობს ბერძნული სიტყვიდან *ἄναλογια* — რაც მსგავსს, შესატყვისს ნიშნავს, აქედან ანალოგია, მსგავსება, შესატყვისობა. გამოცემული ლექსიკონების მიხედვით, იგი არის მალალი დახრილი მაგიდა ხატთათვის. თ. ბაგრატიონი ამასთანავე აღნიშნავს, რომ „წმიდა საბასა კახონსა შინა **ანალოგია** არს სახე ანუ ხატი ქრისტესა ანუ ზუთისმშობლისა (თ. ბაგრატიონი — 1979, 81) („ლ“ ბიზანტიური წარმოთქმაა ყ-სი) აქედან გამომდინარე, რადგან

აღნიშნული მაგიდაც ძირითადად ამ ხატთათვისაა განკუთვნილი, სახელიც აქედან ეწოდა. ტერმინ **ანალოგიის** პარალელურად გვხვდება **ანალოლია**. ამის დასტურად თ. ბაგრატიონის ზემოთ აღნიშნული სიტყვებიც გამოდგება. მოვიყვანთ ადგილს იოანე ოქროპირის ჟამნის ტიპიკონიდან: „შუა ეკლესიაში ანალოგიის წინ დგამენ მაგიდას, რომელზედაც არის პური, ხორბალი, ღვინო და ზეთი.“

რუსულში ანალოგიის შესატყვისია *подобие*, მაგრამ ღვთისმსახურებაში და ტიპიკონებში იხმარება аналогий „На аналогий лежат Крест и Евангелий“ (Закон Божий – 1991, 670) ქართველთა მეტყველებაში (მხოლოდ იქ, სადაც მრევლში რუსებიც არიან) იშვიათად გვხვდება **ანალოლი|ანალოე** (ქუთაისის მთავარანგელოზის ეკლესია) ქართულენოვანი მრევლი კი ძირითადად **ანალოგიის** აღსანიშნავად იყენებს საკუთრივ ქართულ ტერმინებს: **ფუძე ხატი, წირვის ხატი, საკურთხევის ხატი, სახატე, კათედრა, საწიგნე**. შეინიშნება პარალელურ ტერმინთა შორის ფუნქციების განაწილება. ამ თვალსაზრისით საინტერესოა ეკლესიის მსახურთა და მრევლის სხვადასხვაგვარი დამოკიდებულება. **ანალოგია**, როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ, ერქვა ყველა ხატსასვენს, დღეს ეკლესიის მსახურთა (მნათე, მნე, დიაკვანი) ნაწილი ასე მოიხსენიებს მხოლოდ ვუმბათის ქვეშ, მდებარე ხატსასვენს, რასაც მრევლი ძირითადად **ფუძე ხატს**, იშვიათად **საკურთხევის ხატს** (რადგან იგი აღსავლის კარის წინ, ტრაპეზის პირდაპირ მდებარეობს) ან **წირვის ხატს** ეძახიან. შუა სახატეზე ყოველთვის დასვენებულია ის ხატი, რომლის ხსენებაცაა ამ პერიოდში და რომელსაც ეძღვნება წირვა, ხოლო თუკი ასეთი დღესასწაული არაა, მაშინ ის, რომელი წმინდანის ან რელიგიური მოვლენის სახელზეცაა აგებული ტაძარი. ანალოგიის ფუძე ხატით სახელდება ხდება მისი მდებარეობის მიხედვით. იგი დგას შუა ტაძარში. ვუმბათის ქვეშ რაც მრევლისთვის წარმოადგენს ცენტრს, ფუძეს. **ფუძე ხატი** წარმოადგენს მთავარ ხატს ეკლესიაში. საყდარში შესულმა ადამიანმა პირველად მას უნდა სცეს თაყვანი და შეუდგეს სხვა ხატებს. დიალექტოლოგიის ინსტიტუტის მიერ შეკრებილ მასალებში ვკითხულობთ: „ჯერ **ფუძე ხატი** უნდა შეილოცო და მერე სხვასთან მიხვიდე“ (დ. I. 1995 წ. 11.02) სხვა ხატებისათვის განკუთვნილ მაგიდას მრევლი **სახატებს** ან **კათედრას** ეძახის. **სახატებს** უწოდებს მას მნათე, მესანთლე და მნეც. რაც შეეხება კათედრას, იგი ბერძნული სიტყვაა და სკამს, საგარძელს ნიშნავს. ი. აბულაძის, ს. საბასა და დ. ჩუბინაშვილის ლექსიკონებში იგი განმარტებულია, როგორც მალალი დასაჯდომელი, საყდარი, სამღვდელმთავრო, საკათედრო ტაძარი, სადაც ეპისკოპოსი ან კათალიკოსი ზის. ქველ-ში მითითებულია ისიც, რომ **კათედრა** არის მალალი დადგმული მაგიდის მსგავსი ვიწრო ღვიში ორატორთათვის. მრევლის მიერ **სახატებს** აღნიშნული ტერმინით სახელდება ძველად არ გვხვდება და ახალი მოვლენაა. აღსანიშნავია, რომ მრევლი იყოფა ძირითადად ორ კატეგორიად: ძველი და ახალი. პირველი, რომელიც ათეიზმის ბატონობის დროსაც დადიოდა ტაძარში და იცნობდა ეკლესიურ კანონებს და მეორე — შედარებით ახალი მოსული, რომელიც ახლა ეცნობა საღვთო სჯულს. იმ უკანასკნელისათვის საერო ცხოვრებაში კარგად ნაცნობია კათედრა ორატორთათვის და რადგან სახატე მაგიდა მას ჰგავს, ხატსასვენს მათ კათედრა უწოდეს. ამ კატეგორიის მრევლის მეტყველებაში ხშირია: „წმიდა გიორგი მარჯვნივ კათედრაზე ასვენია“, „მარცხენა კათედრაზე რომელი წმინდანია დაბრძანებული?“

რაც შეეხება ცალკე მღვთმთავისუფალ მაგიდას, რომელსაც მხოლოდ ჯვრისა და საღმრთო წიგნებისათვის იყენებენ, **საწიგნეს**, იშვიათად **კათედრას** ეძახიან. მღვდელი კი ყველა ხატსასვენს **ანალოგიას** უწოდებს.

საინტერესოა მასალას გვაძლევს ქართული ეკლესიის მიერ ტერმინთა შე-

რჩევის პრინციპი სხვა ქრისტიანულ ქვეყნებთან შედარებით. შუა ტაძრიდან აღმოსავლეთით საკუთრხველის გამოყოფა დაფანჯრულ ზღუდეს, ტიხარს, რომელზედაც ზატეზია ჩასვენებული, „კანკელი“ ეწოდება. იგი ბერძნული სიტყვაა და ჯებირს ნიშნავს. ი. აბულაძის, საბას, დ. ჩუბინაშვილის — ლექსიკონებში კანკელის პარალელური ტერმინებია **ლანძვი, არდაბაგი, დოლაბი** — და ყველა მათგანი ფანჯარას, სარკმელს აღნიშნავს. ფანჯრის განმარტებისას სულხან-საბა წერს: „თურქთა ენაა, ქართულათ კანკელი და ლანძვი და არდაბაგი ჰქვიან“. (საბა — 1893; 183) ძველ ქართულ სასულიერო ლიტერატურაში კანკელი გვხვდება — ბადე, ფარდა, სარკმელი, მოაჯირის მნიშვნელობითაც მაგ. „დადგეს უკანა კერძო კანკელისა სარკმელი და ხედიდეს დასა მას დასულეზულსა“ (ვ. იმნაიშვილი — 1975; 52 2) „და იყო კანკელი (ბადე) და ბროწიულები სვეტის თავსა ზედა გარემოს“ (იიერემია 52,22), „გაუყეთე კანკელი (ცხაური) სპილენძისა“ — (გამოსვლა 27-4) (ბიბლია — 1989) „ხელნი მისი დაესხნეს საკუთრხველისა კანკელსა ზედა“ (126-36) „...და იყო გარემოსისა ფლავისა კანკელი (მოაჯირი)“ — (171,9). (ვ. იმნაიშვილი — 1975) აღნიშნულ წყაროებში კანკელის პარალელურად იმავე მნიშვნელობით იხმარება სიტყვა კანკლელი: „სარკმლიდან იყურება, კანკელიდან ვაჰკივის სისარას დედა“ (მსაჯულთა 5,28) („ბიბლია“ — 1989).

რუსულ ენაზე გამოცემულ „ბიბლიაში“ კანკელი ყველგან თარგმნილია, როგორც решетка: „Сделай к нему решетку из меди... (исход 27,4) („Библия“ — 1991) ...в окно выглядывает и вопит мать Сисарина сквозь решетку...“ (судей 6,28) („Библия“ — 1991).

რაც შეეხება საკუთრხველის გამოყოფა ჯებირს ანუ კანკელს, რუსულში მას **იკონოსტახი** ეწოდება. იგი წარმოდგენს ბერძნულ სიტყვათშეერთებას **EikwNh** — ხატი, **stasis** — დგომა: „Иконостас уставлена иконами и называется икономтам“ („Закон Божий“ 1991, 616).

იმავე სიტყვითა და მნიშვნელობით აღინიშნება კანკელი ფრანგულსა და იტალიურში — **une iconostate** (ფრ.), **uniconostate** (იტალ.).

ქრისტიანულ სიმბოლიკაში კანკელი გააზრებულია, როგორც ჯებირი, ღვთიურსა და ადამიანურს შუა, იგი არის სარკმელი ზენა და ქვენა სამყაროს შორის. (შდრ. გრიგოლ ღვთისმეტყველი: „საკუთრხველი სახე არს სამოთხისა, მით, რამეთუ დაასხა სამოთხე ედემს აღმოსავლეთისას ადგილსა მალალსა და შუენიერს... ხოლო ტაძარი სახე არს სოფლისა ამის..“) („ჯვარი ვაზისა“ — 1992 წ. №4) სწორედ, ამ სიმბოლოს გამო დამეკვიდრა ტერმინი **კანკელი** ქართულ და ბერძნულ მართლმადიდებლურ ეკლესიაში, ხოლო რუსულმა მართლმადიდებლურმა ეკლესიამ და კათოლიკურმა საწყარომ კი ამჯერად ყურადღება პირდაპირ მნიშვნელობაზე გადაიტანა და **იკონოსტახი** ირჩია. ამის საფუძველზე შეიძლება ვთქვათ, რომ ქრისტიანულ ქვეყნებს ძირითადად ქრისტიანული სიმბოლიკა აკავშირებთ, ხოლო მათ მიერ ტერმინთა შერჩევის პრინციპი ერთმანეთისაგან განსხვავდება.

განხილული მასალები გვიჩვენებს, რომ ბერძნული ტერმინები ქართულ ეკლესიაში ინარჩუნებს პოზიციას, თუმცა სასულიერო პირთა, უფრო მეტად კი მრევლის მეტყველებაში გვაქვს ქართული ტერმინების გამოყენების შემთხვევებიც.

დამოწმებული ლიტერატურა

- ახალი აღთქმა და ფსალმუნები, 1991 — „ახალი აღთქმა და ფსალმუნები“ — პავლე მოციქულის II წერილი ტიმოთეს მიმართ, თბ., 1991 წ.
- ნ. აჭარაძე, 1989 — ნ. აჭარაძე, — „რელიგიურ სიტყვათა ლექსიკონი“ თბ., 1995 წ.
- „ბიბლია“ — 1989 — ძველი აღთქმა, თბ., 1989 წ.
- “Библия”, 1991 — “Библия”, —М. 1991 г.
- თ. ბაგრატიონი, 1979 — თ. ბაგრატიონი, „ლექსიკონი ქართული“ თბ., 1979 წ.
- ა.კ. გელოვანი, 1990 — ა.კ. გელოვანი, „რელიგიურ ტერმინთა ლექსიკონი“ თბ., 1990 წ.
- “Закон Божий“ 1991 — “Закон Божий“ М, 1991 г.
- ვ. იმნაიშვილი, 1975 — ვ. იმნაიშვილი, „მამათა ცხოვრებანი“ თბ., 1975 წ.
- ი. მოსხი „ლიმონარი“ — ი. მოსხი „ლიმონარი“ გამოსცა I. აბულაძემ თბ., 1980 წ.
- გ. მთაწმინდელი, 1986 — გ. მთაწმინდელი, გიორგი ალექსანდრიელის „ცხოვრება იოვანე ოქროპარისა“ 968 წლის ხელნაწერის მიხედვით გამოსცა რ. გვარამიამ, თბ., 1986 წ.
- საბა, 1993 — სულხან-საბა-ორბელიანი „სიტყვის კონა“ თბ., 1993, I, II ტ.
- ც. ქურციკიძე, 1973 — ც. ქურციკიძე — ძველი აღთქმის აპოკრიფული (არაკანონიკური) წიგნების ქართული ვერსიები, წიგნი II; გამოძ. „მეცნიერება“ თბ., 1973 წ.
- ნ. ყუბანეიშვილი, 1991 — ნ. ყუბანეიშვილი, „გზა ცხოვრებისა“ წიგნში „წმინდა ცხოვრება“, განახლებული გამოცემა, თბ., 1991 წ.
- „ჯვარი ვაზისა“, 1992 — „ჯვარი ვაზისა“ — მღვდელმთავართა ლიტურგიის სახიმეტყველებითი განმარტება (ჯრუჭის მონასტრის ხელნაწერი), მასალა მომზადებულია სასულიეროლ აკადემიის III კურსის სტუდენტ ლუკა დევიძის მიერ; თბ., 1992. №4.

შემოკლებულთა სია

- დ. ი. — 1993 წ. 11. 09. №4; 1994 წ. 10.05. №10; 1994 წ. 10.03. №11; 1995 წ. 2. 01. №7; 1995 წ. 11. 02. №10 — დიალექტოლოგიის სამეცნიერო-კვლევითი ინსტიტუტის ფინდში დაცული მასალები; 1993 წ. 11 სექტემბერი, კასეტა №4 (სოფ. მათხოჯი); 1994 წ. 10 მაისი, კასეტა №10 (სოფ. მათხოჯი); 1994 წ. 10 მარტი, კასეტა №11 (სოფ. მათხოჯი); 1995 წ. 2 იანვარი, კასეტა №7 (ქუთაისი); 1995 წ. 11 თებერვალი კასეტა №10 (ქუთაისი)
- ქავლ — ქართული ენის განმარტებითი ლექსიკონი, ტ. I-VIII, თბ., 1950—1964.

L. Khachapuridze

Vocabulary of Worship According to the Data of Imereti Region

Summary

In the Georgian Orthodox Church most of the liturgic terms are of Greek origin, but there are also Georgian accordances.

The distribution of functions between the parallel terms has been noticed (different attitudes from the side of the clergy and the parish are noteworthy).

რამაზ ხაჭავაძემ

შელოცვა-გამოლოცვების აუცილებელი პირობები
ოკრიბული მასალის მიხედვით

შელოცვა-გამოლოცვების შესრულების ტრადიცია ოკრიბაში არსებითად ერთიან სახეს ატარებს. ზოგიერთი მათგანი დღეს კვდომის პროცესშია, მეტწილად დარღვეულია ერთიანობის პროცესი შელოცვის ტექსტსა და შესაბამის მოქმედებას შორის, და მაინც, ჩვენნი აზრით, დღემდე შემორჩენილი შელოცვა-გამოლოცვების თავმოყრა და შესწავლა როგორც ისტორიული, ისე თანამედროვე ასპექტით მეტად საინტერესოა და მნიშვნელოვანი ფაქტია (ი. გაგულაშვილი, 1986, გვ. 182).

სამეცნიერო ლიტერატურაში გვხვდება ტერმინები — ლოცვა, შელოცვა და გამოლოცვა. ილია აბულაძესთან „ძველი ქართული ენის“ ლექსიკონში, ს.ს. ორბელიანთან და ქართული ენის განმარტებით ლექსიკონში (რვატომეულში) ლოცვა ყველგან განმარტებულია, როგორც „ვედრება“, „თაყვანისცემა“ — ღვთისადმი; „შელოცვა“ — ნიშნავს ავადმყოფობის გამომწვევი დაავადების განდევნას, დათრგუნვას. ალექსანდრე ხახანაშვილის აზრით: „შელოცვა არის ძველი წარმართული ლოცვა, რომლითაც მიმართავდნენ ღვთაებებს წყალობის გამოსათხოვრად“ (მ. ჩიქოვანი, 1956, გვ. 287). მ. ჩიქოვანის განმარტებით კი „იგი სიტყვიერი ფორმულაა, რომელსაც სამისწო დანიშნულება აქვს“ (მ. ჩიქოვანი, 1956, გვ. 289). შელოცვის პროცესის აღმნიშვნელი და მისი მაგიური ბუნების განმსაზღვრელი ტერმინია ძველი ქართული „სახვა“, რომელსაც თამარ ოქროშიძემ მიაკვლია ბიბლიის ქართულ თარგმანში (ა. ცანავა, 1990, გვ. 133). რაც შეეხება „გამოლოცვას“, იგი არის სახელი „გამოლოცავს“ ზმნის მოქმედებისა... „გამოლოცვა“ არის საფუძველი ავსულების განდევნისა და განკურვნისა.

რადგან ტერმინ „ლოცვას“ რელიგიური დანიშნულება აქვს, როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ, იგი ღვთისადმი მიმართვია, ამავე დროს ქრისტიანული რელიგია კრძალავს „შელოცვა — გამოლოცვებს“ და მას მაგიად მიიჩნევს, ფოლკლორისტიკაში „შელოცვა — გამოლოცვები“ მაგიურ პოეზიას განეკუთვნება, აქედან გამომდინარე, ვფიქრობთ, რომ სამეცნიერო ლიტერატურაში „შელოცვა — გამოლოცვების“ მნიშვნელობით ლოცვა არ უნდა ვიხმაროთ.

ნიშანდობლივი ფაქტია, რომ დღეს ოკრიბაში ერომანეთისაგან ძველად განასხვავებენ დალოცვას, შელოცვას და გამოლოცვას. დალოცვის დროს ადამიანი ლოცავს ოჯახს, ფუძეს, ფუძის ანგელოზს, აგრეთვე ვინმეს, ვთქვათ, ნეფელდოფალს, იუბილარს, ოჯახის წევრებს. სადღეგრძელოსაც დალოცვას უწოდებენ: „ერთი ჭიჭით მაინც დაილოცეთ“ — იტყვიან. საილუსტრაციოდ მოგვყავს პავალითი: მათე ღმერთმა ვადღეგრძელოს, წლები ღმერთმა ვაგვიგრძელოს, ჭიბე მოგცეს ფულით სავსე, გული ჯამთელობითაო. სახედარიც ბევრი ქვაგდეს, მოვლა შევძლებოდესაო, გაგიმარჯოთ, კარგად იყავით ყველანი“ (მთქმელი: გუგული კუბლაშვილი — ბაკურაძისა, 70წ.).

შელოცვისას ხდება ავადმყოფობის ან სხვა მტრული ძალების შეკვრა, რათა იგი აღარ განვითარდეს და გაქრეს. გაუვნებელდეს.

გამოლოცვისას კი გამოლოცველი სთხოვს ავადმყოფობას თუ მის გამოწვევს ღვთაებას (მაგ. წმინდა ნინო-თქმულის ღვთაება), გამოვიდეს ადამიანის თუ სხვა სულიერის სხეულიდან.

ოკრიბელთა რწმენით, შელოცვები უმთავრესად სარგებლობის მომტანია, თუმცა ისეთებიცაა, რომლითაც შეიძლება ვინმე „გაჩნობო“, „მოაჯადოვო“. სწორედ ამაზე მოგვითხრობს ჩვენი რესპოდენტი ელენე მორჩაძე. მან თავის ეზოში ნახა შენალოცი კვერცხი, რომელიც გახვეული იყო ტბებში, ეკლის ბაძგარაში, რაღაც ნაჭრებში და ეს ყველაფერი გაკეთებული იყო იმ მიზნით, რომ ოჯახი გათვალულაყო, „მოკუდიანებულიყო“.

ჩვენს მიერ მოპოვებულ მასალებზე დაკვირვებით შეიძლება წარმოვადგინოთ შელოცვა-გამოლოცვების ასეთი კლასიფიკაცია:

- 1) სამკურნალო ხასიათის;
- 2) სამეურნეო, ნადირობის, მესაქონლეობის და სხვა.

ყველა ეს შელოცვა-გამოლოცვა შეიძლება შესრულდეს: ა) ხმამალა; ბ) ჩურჩულით; გ) შელოცვა-გამოლოცვებს შეიძლება ახლდეს ან არ ახლდეს რაიმე აუცილებელი პირობა.

შელოცვა-გამოლოცვების დროს ტექსტში არსებული მაგიური სიტყვების გამეორებასთან ერთად რიგ შემთხვევაში აუცილებელია სხვადასხვა საგნების თანხლებაც. სიტყვა და მოქმედება ასეთ შემთხვევაში განუყოფელია და ერთმანეთის გარეშე არ იხმარება. მთქმელთა წარმოდგენით, ამ დროს მხოლოდ სიტყვიერი შელოცვა ან გამოლოცვა ძალიდაკარგულია. მაგალითად, ოკრიბაში ღამით გარეთ, დარჩენილი საქონელი რომ არ შეეჭამა ნადირს, იტყოდნენ „ნადირის პირის შეკვრის“ შელოცვას. მაგალითად: „ეკენია, ბეკენია, ბერსა ხატი სვენებია. ღმერთო, ღმერთო, ჩამოყარე ხიბორკალი რკინისა, ნადირს კბილი შეუკარი, ჩააგდე ზღვას, ნუ გაუხსნი კვალსა, ნუ გაუხელო თვალსა, ნუ გაუხსნი მხარსა, დაიფარე ჩემი საქონელი, ჩემი ქათმები უწვავე ხორცების მჭამელისაგან. აცილია, მაცილია, კურდღელი და ფაცილია, ჩემ ქათმებს და ჩემ საქონელს უწვავე ხორცების მჭამელი ცხრა მთას იქეთ აცილია“. ამ შელოცვის თქმასთან ერთად შეკრავდნენ საეცეს (ანუ მამას, ანუ ასტამს), მაკრატელს, სუთს, ჩოგანს, ქვასანაყს და დაღებდნენ ისეთ ადგილას, რომ არავის დაენახა, ნადირი ვერ დაინახავს გარეთ დარჩენილ პირუტყვსო. გამოლოცვილ სავანს დაღებენ უმეტესად სახლის სახურავზე და ტოვებდნენ მანამ, ვიდრე საქონელს არ ნახავდნენ.

მათხოვის მასალების მიხედვით შელოცვასთან ერთად საჭიროა თოკით ხის ჯორჯის შეკვრა, ამავე დროს, როგორც რესპოდენტები ამბობენ, შეიძლება საგარცხლის ძაფებით დაბორკვაც. მათი რწმენით, ასეთი მოქმედებით ნადირს პირი შეეკვრებოდა.

დაახლოებით მსგავს მასალას ვხვდებით აღმოსავლეთ საქართველოშიც, კერძოდ, ქართლში (მასალას ვიმოწმებთ ვიორჯი ხორჯუაშვილის „ნამცვრევიდან“). აქ შელოცვის წარმოთქმისას მლოცველა სავარცხელს და შეტარიან დანას ძაფით შეკრავდა და ბოსლის კარებში დაღებდა. ვანსხვავება ჩვენს მიერ მოპოვებულ და აღმოსავლეთ საქართველოს მასალებში ძირითადად იმაში მდგომარეობს, რომ შენალოც შეკრულ ნივთებს, ოკრიბასა და მათხოვში ფარულად ინახავდნენ. ნაკლებ ხელმისაწვდომ ადგილზე, ქართლში კი — საქონლის სადგომში, რაც შეეხება სამეგრელოს, ასეთი რამ იქ არ დასტურდება.

შეშინებულის შელოცვისას აუცილებელ პირობას წარმოადგენს ტყვიის გადაღობა. ეს მოქმედება ხდება როგორც შელოცვის თანადროულად, ასევე შელოცვის შემდეგაც. შეშინებულის შელოცვის მაგიურ ტექსტთან ერთად საჭიროა 9 საზღვრის სხვადასხვა ღობის ჩხირი, 9 წყაროს წყალი, გასროლილი, ლულაში გავლილი ტყვია და 9 გვარის ქალი, აქედან ერთი ძირითადი შემლოცველია, 8 დანარჩენი — თანაშემლოცველი. დააწვენენ ავაღმყოფს, დაღობენ მაკრატელს, კვირისტავს თფუზე და დაღებენ გულზე. დაახამენ ამ ცხრა

წყაროს წყალს და ნაასხამენ შიგ ადუღებულ ტყვიას და ეს ტყვია მიემსგავსება მას, რისი ან ვისი შეშინებულია ეს ავადმყოფი და შემდეგ ულოცავენ მასზე და ეს ვადადნობილი ტყვია უნდა შეიბას ავადმყოფმა ცხრა დღეს მაინც, იმიტომ, რომ ცხრა გვარის ქალის ნალოცია. პარალელურად მიმდინარეობს შეშინებული შელოცვა: „გულო, შინა-შინა, გულო, რამ შეგაშინა, გულო, ჩაჯექ შენსა ბუდესა, ფერო, მოდი ფერთან, სისხლო, მოდი სისხლთან, გულო, მოდი გულთან, ჩაჯექ შენსა ბუდესა, სადაც დაბადების დღეს ყოფილხარ, მოსოსმანდი, მოხობმანდი, ჩაჯექი შენსა ბუდესა, გულო, ჩეიცინე, გულო, ჩეიხალისე, გულო ჩეიხარხარე, სადაც დაბადების დღეს ყოფილხარ, მოსოსმანდი, მოხობმანდი და ჩაჯექ შენსა ბუდესა. ქორი იჯდა ქანდარასა, დედალი საბუდარასა, გზა ნაგზეურს, წისქვილი ნაწისქვილებსა. გულო, ჩაჯექ შენსა ბუდესა“.

მათხოვის მასალების მიხედვით შეშინებულის შელოცვისას აუცილებელია შავტარიანი დანა და ნახშირი. შელოცვის შემდეგ დანა თავქვეშ უნდა დაუდო ავადმყოფს, ნახშირი კი შუბლზე ისე უნდა წაუსვა, რომ შეუმჩნეველი იყოს.

სამეგრელოს (მარტვილი, აბაშა) მომხიებელთა ჯგუფის მასალებში კი ადამიანს, რომელიც შეშინებულია, ცხრა ქალს შეალოცინებენ (როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ, ერთი ძირითადი შემლოცველია, 8 კი — თანაშემლოცველი); ეს ქალები სხვადასხვა გვარისა უნდა იყვნენ, მათგან მოხდება მარილის შელოცვა, რომელსაც შემდეგ შეშინებულს საჭმელზე მიაყოლებინებენ. გარდა ამისა, თუკი კაცი ხიდან ჩამოვარდება და შეშინებულია, ამოთხრიან მიწას, დაცემის ადგილზე, მთქმელთა რწმენით აუცილებლად აღმოჩნდება ნახშირი, რომელსაც ამოიღებენ შელოცვისას. შავტარიანი დანით ჩაათლიან ჭიქა წყალში და ავადმყოფს სამჯერ მოასმევენებენ. არის მეორე ვარიანტიც: თუკი კაცი კვლავ ხიდან ჩამოვარდება, ამ ადგილს შემოხაზავენ მრგვალად, სადაც პიროვნება დაეცა, აიღებენ იმ მიწას და შეულოცავენ.

აღმოსავლეთ საქართველოში, კერძოდ, ქართლში ჩაწერილი მასალების მიხედვით (ვიმოწმებთ გიორგი ხორგუაშვილის „ნამცკრევიდან“) შეშინებულის შელოცვისას იყენებენ დანას, ნახშირსა და წყალს და მოქმედებენ ანალოგიურად (ავადმყოფს ნახშირს წაუსვამენ, დააღევიანებენ ნახშირიან შენალოც წყალს და დანას თავქვეშ ამოუდებენ). როგორც ჩანს ჩვენს ძიერ ზემოთ მოყვანილი მაგალითების მიხედვით, ეს ზდება ხონში, ქუთაისსა და სამეგრელოში.

აღნიშნული შელოცვისას, როგორც ეს განხილულ მასალებიდან გამოირკვა, საკრალური ციფრი 9 (9 გვარის ქალი, 9 წყაროს წყალი) მხოლოდ ოკრიბასა და სამეგრელოში ფიგურირებს, ხოლო შავტარიანი დანა და ნახშირი ყოველგვარი შეშინებულის შელოცვის აუცილებელ პირობას წარმოადგენს საქართველოს თითქმის მთელ ტერიტორიაზე.

ოკრიბაში ჩაწერილი გამოლოცვები, მსგავსად შელოცვებისა, ხშირ შემთხვევაში განსხვავდება ინსტიტუტის მიერ სხვადასხვა კუთხეში (ხონი, სამეგრელო) მოპოვებული მასალისაგან არამარტო ფორმით, არამედ შესრულების აუცილებელი პირობებით. მაგალითად, უქმურის (მოფურჩხულის) გამოლოცვა: „სახელი სახელითა ღვთითა, მამითა, ძითა, სულითა და წმინდითა, ამინ. მოფურჩხულო დედიანო, მოფურჩხულო შვილიანო, თქვენი დედანი ტირის, თქვენი მამანი ტირის, სად არის ჩვენი შვილიო, სადაა ჩვენი ძირიო. აჰ არი ღმერთაში, შავვულაი დაუკლავთ, თავფენი შეუნახავთ, ადრე მიხვალთ — დაგიხვალთ, გვიან მიხვალთ — წაგიხვალთ. გამობრძანდით, უქმურო, უგულუო, ძვალში თუ ხართ, რბილში გამოდით, ტანში თუ ხართ, კარში გამოდით, გამოდით და გამოეყარეთ! წაბრძანდით, საიდანაც მობრძანებულხართ, იქეთ, ეს ადგილი ქრისტესია, ქრისტეს ნაწოლ-ნადგომია, შიგნი ხატი, გარეთ ჯაჭვი ეშმაკების შემკრება. ეს ადამიანი მიდის ეკლესიაზე, ამბობდა აღსარებას, ეშმაკო,

ჩამომთხოვე, არა ვარ შენსა ნებასა, დაწობა, დაეძინება, ცხრა ხატი, ცხრა ანგელოზი თავქვეშ დაესვენება. ივანეის ნათლულია, ნათლიღებას დამხთურია. ქრისტეს ზეთით დაბეჭდილი, ჯვარი სწყალობდეს ჯვარცმული, ამ ბავშვს ვერაფერს აკლებდეს მაცდური. სახელი სახელითა, ღვთითა, მამითა, სულითა და წმინდითა, უფშურო ცისაო, გაჩენილო ღვთისაო, ჩამოშორდი ამ ადამიანს, ბრძანება ღვთისაო" (კასეტა №6, მთქმელი ნინა ლომთაძე — 1993 წ. ს. ჯონია).

ამ გამოლოცვასთან ერთად ოკრიბაში გავრცელებულია ზერანის, ზოგ შემთხვევაში, ზენარის გაკეთებაც. ჩვენი რესპონდენტის თქმით: „ამისათვის საჭიროა ცხრა ღობის ჩხირი, ცხრა წყაროს წყალი, ცხრა გვარის ქალი (ერთი ძირითადი მლოცველი, დანარჩენი კი თანამლოცველები), ცხრა გლეხის კაკულელობა. ამ ცხრა გვარის ქალებმა ყველამ ლოცვა უნდა იცოდნენ, უნდა გაიტანონ ეს ყველაფერი და დაყარონ გზაჯვარედინზე. შემობრუნდები წაღმა და იტყვი: საიდანაც მოსული იყო, იქით წაბრძანდი; პურის ცომისაგან გააკეთებ სხვადასხვა ფიგურებს და დატოვებ იმ ადგილას, სადაც ეს ყველაფერი უნდა დატოვო. დატოვებ აგრეთვე ამ მლოცველთა მიერ გაბმულ ძაფებს და ნივთების ნაქუჭში ჩასხმულ ღვინოს, უნდა დაილოცო, შესთხოვო წმინდა ნიანის — მოფურჩხვის ღვთაებას — ავადმყოფის განკურნება, დატოვო ეს ყველაფერი, შემობრუნდე წაღმა და წამოხვიდე". აქვე გვინდა აღვნიშნოთ, რომ წმინდა ნიანი, მოფურჩხულის ღვთაება, არც დიალექტოლოგიის მიერ მოპოვებულ მასალებში და არც სხვა სათანადო ლიტერატურაში არ შეგვხვდებოდა (ზერანის შელოცვა ბუტბუტით ხდება).

მოფურჩხულის, ანუ მონადების გამოლოცვისას, მათხოჯის მასალების მიხედვით, აუცილებელ პირობას წარმოადგენს საცრით გამოლოცვა. რესპოდენტების თქმით, სიტყვიერ გამოლოცვასთან ერთად ავადმყოფის თავზე უნდა ატარილონ საცერი, რომელშიც რამდენჯერმე უნდა გაიხედოს გამოლოცველმა. მათი განმარტებით, როგორც საცერში გადის ხედვა იქეთ, ისე უნდა გავიდეს ავადმყოფობა ადამიანის სხეულიდან.

რაც შეეხება ქვალონში დაფიქსირებულ „მონაქამას" ანუ „მონადების", ნაუფშურის გამოლოცვას, აქ გამოლოცვისათვის საჭირო ატრიბუტებია წყალი და შავტარიანი დანა. გამოლოცვის შემდეგ წყალს სამჯერ მოასმევენ ავადმყოფს, ზოგი მთქმელის თქმით საკმარისია მხოლოდ შავტარიანი დანა, რომელსაც ჯვრის ფორმით გადასახავენ ავადმყოფს (ადამიანს, პიროვნებას) და თან ბუტბუტით ულოცავენ. ამისათვის აუცილებელ პირობას წარმოადგენს ავადმყოფობის შეგრძნებისთანავე გამოლოცვა, რადგან იგი მეორე დღეს აღარ ვასტურის (ა. ცანავა, 1990, გვ. 144), რაც ოკრიბასა და მათხოჯის მასალებში არ ჩანს. გვინდა აღვნიშნოთ ის გარემოებაც, რომ ტერმინი ზერანი, იგივე ზენარი, როგორც გამოლოცვისათვის საჭირო თანმხლები მოქმედება, რომელიც ოკრიბაშია გავრცელებული და გვხვდება გამოცემულ ფოლკლორულ ლიტერატურაშიც, ქვალონისა და მათხოჯის ჯგუფების მასალებში არ ფიქსირდება.

რაც შეეხება აღმოსავლეთ საქართველოს, აქ უფშურის გამოლოცვისათვის აუცილებელი პირობები (შავტარიანი დანის, ნაწშირისა და წყლის სახით) თანხვედრია ჩვენს მიერ ზემოთ განხილული სამეგრელოს მასალებისა და ამასთანავე, ორივეგან აუცილებელია ლოცვის ბუტბუტით წარმოთქმა. განსხვავება მდგომარეობს მხოლოდ იმაში, რომ აღმოსავლეთ საქართველოში უფშურის გამოლოცვის დროს ხშირად მიმართავენ პერანგის დაწვასაც. განსხვავება კიდევ იმაშიც არის, რომ ოკრიბულ შელოცვებში ერთმანეთისაგან განასხვავებენ შეშინებულის შელოცვას და უფშურის გამოლოცვას. ხოლო აღმოსავლეთ საქართველოს (გ. ხორგუაშვილი, 1989, გვ. 302) მასალების მიხედვით უფშურის გამოლოცვა თავისი პირობებით ჰგავს შეშინებულის ლოცვას.

უყმურის გამოლოცვის მსგავსად, შაკიკის გამოლოცვის დროსაც აუცილებელ პირობას წარმოადგენს, ხალხის რწმენით, მაგიური დანიშნულების საგნები, აქვე გამოიყენება სამკურნალო საშაულებებიც (ტყლაპი, ქინძის კაკალი). ტექსტი: „შაკიკი შემომეჩვია სათიბის ბოლოსა, ისე სჭამდა ქვიშასა, როგორც ხარი თივასა, გოუწყრა წმინდა გიორგი, გაიპარა დილასა“. მტკემელ შუშანა დოლონძის თქმით, ადამიანს, რომელსაც აქვს შაკიკი, მტკივნეულ ადგილზე უნდა დაადონ გატარებული ტყემლის ტყლაპი და დაჩეჩქვილი ქინძის კაკალი. შემდეგ ავადმყოფი უნდა ადგეს დილით ისე, რომ არავინ იყოს დანალაპარაკევი, ნიგოზს ზურგით მიეყრდნოს, უნდა მიარტყას სამჯერ თავი და უთხრას: „ქონება მამაჩემს და მამაშენს გაუყოფელი დარჩენიათ და ჩემი თავის ტკივილი შენო!“

აქვე აღვნიშნავთ, რომ შაკიკის გამოლოცვაში აღმოსავლეთ საქართველოშიც კაკლის ხე ფიგურირებს. აქ ავადმყოფის თავზე შემოვლებულ და გამოლოცვილ შავ ძაფს შემოახვევენ კაკლის ხეს და ამბობენ: „ვინც დილის მზე პირველად დაინახოს, თავის ტკივილიც იმისა იყვეს“. ნათქვამში იგულისხმება რომ ავადმყოფზე ადრე მზეს აუცილებლად ხე დაინახავს და თავის ტკივილიც მასზე გადავიდოდა.

მათხოჯის მასალების მიხედვით, დასველებულ ტყლაპთან ერთად ქალაღზე გადაწერილი შაკიკის გამოლოცვა გადაბრუნებული უნდა დაედოს ავადმყოფს შუბლზე, ასე უნდა ჰქონდეს დღის განმავლობაში. ამ მხრივ ქართლში ოდნავ განსხვავებულ ვარიანტს ვხვდებით, აქ მლოცველი გამოლოცვისას ლურჯ ქალაღზე ან ქსოვილზე ავლებს ხაზებს, რომელსაც ბოლოს ავადმყოფს დააკრავს შუბლზე. განსხვავებულ მასალას გვაძლევს სამეგრელოს მომძიებელთა ჯგუფი. აქ შაკიკის გამოლოცვასთან ერთად საჭიროა „ტომსიკაში“ ჩადებული ღერღილის ცხელი ღომი, რომელსაც მიაღებენ ავადმყოფს მტკივნეულ ადგილზე.

განხილულმა მაგალითებმა ისიც დაგვანახა, რომ ერთი და იმავე დაავადების წინააღმდეგ მიმართული შელოცვა-გამოლოცვების შესრულების ტრადიცია არაერთგვარია არა მარტო სხვადასხვა რეგიონულ ერთეულში, ზოგჯერ ერთი რეგიონის ფარგლებშიც კი და თუკი მაინც შელოცვების შესრულების ერთიანობაზე, მთლიანობაზე ვსაუბრობთ. ეს იმის გამო, რომ საქართველოს ტერიტორიაზე მოსახლე ყოველ ქართველ ტომში ერთი და იმავე საგნის ან მოვლენის წინააღმდეგ მიმართული შელოცვა-გამოლოცვის დროს დაცულია ამ შესრულების როგორც გარეგან აქსესუართა თანხვედრილობა, ისე შინაგანი ურთიერთკავშირი ყველა ძირითადი მონაცემის მიხედვით (ი. გაგულაშვილი, 1986, გვ. 228).

ქართული შელოცვა-გამოლოცვების სწორი შეფასება როგორც ისტორიული, ისე თანამედროვე ასპექტით ფრიად აქტუალური საკითხია.

დამოწმებული ლიტერატურა

- ი. გაგულაშვილი, 1986 — ი. გაგულაშვილი, ქართული მაგიური პოეზია თბ., 1986.
 მ. ჩიქოვანი, 1956 — მ. ჩიქოვანი, ქართული ხალხური სიტყვიერების ისტორია, თბ., 1956.
 ა. ცანავა, 1990 — ა. ცანავა, ქართული ფოლკლორის საკითხები, თბ., 1990.
 გ. ხორგულაშვილი, 1989 — გ. ხორგულაშვილი, ნამცვრევი, თბ., 1989.

R. Khachapuridze

**Necessary Conditions for Casting and Removing Spells
According to Okriba Materials**

Summary

Some incantations connected with treatment, farming, hunting, cattle-growing are recurrent in Okriba. The process of these incantations necessarily includes the objects of magic destination, herbs.

These data have been compared with the materials collected in other regions by the Dialectology Institute.

ჯუღიშტა ჯანჯღაშა

ზოგიერთი თანამედროვე დიალექტური ფორმისათვის
შიო არავგისპირელის პროზაში

შიო არავგისპირელმა (დედაბრიშვილმა), ქართული კლასიკური მწერლობის ტრადიციებზე დაყრდნობით და გასული საუკუნის 90-იანი წლების ლიტერატურული მიღწევების გათვალისწინებით, თვალსაჩინოდ გაამდიდრა ქართული ბელეტრისტიკა. „პატარა თემის“ დიდოსტატს ჰქონდა იშვიათი ნიჭი მოვლენათა უსაზღვრო ზღვიდან ამოერჩია უბრალო დეტალი, აეკიდა საინტერესო მასალად, ექცია ღრმა ფსიქოლოგიურ დრამად და ყველაფერი ეს გამოეხატა ძლიერი ფსიქოლოგიური ნოველისა და ეტიუდის სახით. შიო არავგისპირელი არა მარტო თავისი აქტუალური თემატიკით, ფორმითაც ახალი მოვლენა იყო ქართულ პროზაში. მაგრამ „მწერლის შემოქმედების სრული და ყოველმხრივი დაფასება მხოლოდ მაშინ არის შესაძლებელი... თუ შესწავლილია მისი ენა, ენა, რომელიც საშუალებას ნააზრვეის და ნაგრძნობის გადმოსაცემად, ენა, როგორც გარეგანი გამოხატულება მწერლის შინაგანი გარსისა“ (ა. შანიძე, 1968, 134). ამა თუ იმ მწერლის ენობრივ ქსოვილზე დაკვირვება, მისი მორფოლოგიურ-სინტაქსური თუ სტილისტიკურ თავისებურებათა შესწავლა უცილობელიცაა და საჭიროც, რადგან მხატვრული ტექსტის ენა მდიდარ მასალას გვწვდის აღწერითი გრამატიკისათვის; ამასთანავე ფოტოგრაფიულად წარმოგვიდგენს ქართული სალიტერატურო ენის განვითარების ისტორიას, მის ურთიერთობას ცოცხალ კილოებთან. სწორედ ამიტომ მწერლის ენისა და სტილის შესწავლა კვლავაც ქართული ენათმეცნიერების აქტუალურ საკითხთა წრეშია მოქცეული.

მწერლის ენა, ფართო გაგებით, სალიტერატურო ენა — განშტოებაა საერთო ენისა, რომელსაც ქმნის ინდივიდი და არა ხალხი. აქვე უნდა გვახსოვდეს, რომ ლიტერატურული ენა ყოველთვის როდი ემთხვევა მხატვრული ნაწარმოების ენას, რადგან მწერალი, ზოგ შემთხვევაში, თავის მიზანდასახულობით — შექმნას გადმოცემული აზრის შესაბამისი განწყობა და კოლორიტი — არცთუ იშვიათად ლიტერატურული ენის გარეთ დგას, რაც გარკვეულ სტილისტიკურ ელფერს ანიჭებს მის ნაწარმოებებს. მწერლის სტილის ინდივიდუალობის განმაპირობებელ ფაქტორთა შორის არსებითი როლი ენიჭება დიალექტიზმებს (რაც გამოჩნდა კიდევ შიო არავგისპირელის ენის ფორმოზოლოგიის ელემენტების აღწერისას).

შიო არავგისპირელის თანამედროვე სალიტერატურო ენაში მკაცრად უნიფიცირებულ, ნორმალიზებულ ფორმათა გვერდით თვალსაჩინოა დიალექტურ თუ არქაულ ფორმათა სიჭრელე. უფრო მეტიც, იმ პერიოდის მწერალთა ნაწარმოებში, კერძოდ პერსონაჟთა მეტყველებაში, ძნელდება ენისა და დიალექტის, დიალექტებისა და კილოკავების გამიჯვნა.

მიუხედავად იმისა, რომ ლინგვისტური გეოგრაფია (ვენკერი, ვრედჰაავი, ჟილიერონი...) შეუძლებლად მიიჩნევს დიალექტთა შორის სადემარკაციო ხაზის გავლებას, ლინგვისტიკა დღის წესრიგიდან მაინც არ ხსნის საკითხს მათი მეცნიერული გამიჯვნის აუცილებლობის შესახებ. საშურია „დიალექტთა შორის გარდამავალ ზონათა ვითარების შესწავლა (ვთქვათ: ქართლურისა და მთიულურის... და ა.შ.“ (არნ. ჩიქობავა, 1980, 7). ვ. თოფურია საგანგებოდ ეხება გარდამავალ ენობრივ ერთეულთა ურთიერთგავლენას ქართული ენის დიალექ-

ტების მიხედვით და წერს: „ნარევ დიალექტად მიიჩნევა არაგვის ხეობის ქართლური და მთიულურ-გუდამაყრული ანანურის ზონაში...“ (გ. თოფურია, 1965, 114).

შიო არაგვისპირელის ენაზე მუშაობისას გასათვალისწინებელია ის ფაქტი, რომ მის ნაწერებში წარმოდგენილი აღმოსავლეთ საქართველოს ბარის ქართლური დიალექტისა და მისი მშობლიური კილოკავისათვის (მთიულურ-გუდამაყრული) დამახასიათებელი ფონემატურ-გრამატიკული ინოვაციები თუ ენობრივი დანაშრეგები თავისუფლად თავსდება არაგვისპირეულისეული ეპოქის სალიტერატურო ენის ნორმებსა და ქართული კილოების ჩარჩოში, რაც თავის მხრივ, საფუძველს იძლევა ვიმსჯელოთ მწერლის ენის მთელ რიგ თავისებურებათა შესახებ. კერძოდ, შეგვხვებით ზოგიერთი თანდებულის დიალექტურ (თუ არქაულ) ფორმას შ. არაგვისპირელის პროზაში. საანალიზოდ აღებული მწერლის ენაზე დაკვირვება ცხადყოფს, რომ მის თხზულებებში შეიარჩევა არა მარტო ძველი და ახალი ქართულის ფორმათა პარალელური ხმარება და გარდამავალ ფორმათა სიმრავლე თანდებულის ბრუნვებში, არამედ მათი დიალექტურ (და არქაულ) ვარიანტთა გამოყენების შემთხვევები.

საენათმეცნიერო ლიტერატურაში აღნიშნულია, რომ „თანდებული ჰქვია დამოუკიდებელი მნიშვნელობის უქონელ სიტყვას ან ბგერათა კომპლექსს, რომელიც დაერთვის სახელის ამა თუ იმ ბრუნვის ფორმას, რომ აღნიშნოს მდებარეობა, მიმართულება, დანიშნულება, ან სხვა რაიმე დამოკიდებულება დასახელებულ საგანთან“ (ა. შანიძე, 1973, 598). თანამედროვე ქართული ენის თანდებულები წარსულში სრულმნიშვნელოვანი სიტყვები იყო, მაგრამ დროთა განმავლობაში მათ დაკარგეს ოდინდელი სახე და, მნიშვნელობის უქონელ ფორმანტებად ქცეულნი, შეზარდნენ სახელებს. უცვლელი დარჩა მათ (ე.ი. თანდებულთა — ჯ.ჯ.) მიერ სახელის ბრუნვაში მართვის უნარი.

ამჯერად ყურადღება შევაჩერებთ შიო არაგვისპირელის პროზაში დადასტურებულ მხოლოდ ზოგიერთი თანდებულის დიალექტურ ფორმაზე: ზედა (-ზედ, -ზე); -თვის||-თვინ); -თვი||-თვინ); -გან||-იდგან); -დამ; მდის||მდინ.

1. ზედა (ზედაც, ზედაცა) ძველ ქართულში ცალკე მდგომი თანდებული იყო, დაერთოდა მიცემითის გავრცობილ ფორმასა და ნათესაობით ბრუნვას; საშუალო ქართულად წოდებულ ლიტერატურულ ძეგლებში „ზედა“ თანდებულის ნათესაობითთან ხმარების თითო-ოროლა შემთხვევადა გვაქვს (ა. მარტიროსოვი, 1946, 215). სახელს შერწყმული — „ზედა“ ძველი ქართულიდან საშუალო ქართულშიც გადმოვიდა (ა. მარტიროსოვი, 1946, 213).

„ზედ“ დაბოლოებიანი ფორმა გამარტივებული სახეზეა ზედა თანდებულისა, რომელიც უპირატესად სახელთან არის შერწყმული. ზოგჯერ იგი გავრცობილი სახითაც გვხვდება, ე.ი. ფორმოვლივად ემთხვევა ცალკე მდგომს, მაგრამ შერწყმულია.

ამრიგად, ძველ ქართულში გამოყენებული ზედა(ზედაც, ზედაცა) და „ზედ“ ჯერ კიდევ გასული საუკუნის დასაწყისში არქაულ ფორმად გვევლინება. შემდეგ იგი იღებს -ზე ფორმას, რომელიც სახელს დაერთვის უშუალოდ ფუძეზე (ე.ი. ბრუნვის ნიშანი დაკარგულია) და მართავს მას მიცემით ბრუნვაში.

შიო არაგვისპირელთან ზედა თანდებული წარმოდგენილია როგორც თავისი ძველი, არქაული სახით, ისე ც(ა) ნაწილაკის დართვით. მაგალითად: „დიდება მაღალთა შინა ღმერთსა და ქვეყანასა ზედა მშვიდობა და კაცთა შორის სათნოება“ (პერსონაჟის მეტყველება, შემდგომ დავიმოწმებთ. პ.მ. II, 97.21); „პატივი ეცი მამასა შენსა და დედასა შენსა, რათა დღეგრძელი იყო ქვეყანასა ზედა-ო“ (პ.მ. II, 510.17); „ვარსკვლავ შუქზედა ყულია საჭურისი ვიცან...“ (პ.მ., II, 583.6); „დიღმის თავზედა მეფე თეიმურაზს ვეახელი“ (პ.მ., II,

569.24); „აი, სოლომონ ბატონმა რაღაზედაც იფრინა მაშოი“ (პ.მ., II, 512.9-10).

-ზედ: „ყველას ნაღვლიანი სახე გვქონდა, ყველას გულზედ ლოდივით რაღაც დაგვაწვა“ (ავტორის მეტყველება, შემდგომ. ა.მ., 1,11,7); დაუძახა ილიკომ წინა ურემზედ მჯდომს (ა.მ., 1.3.14); „ტურნიურზედ უჩვენებს“ (ა.მ., II, 512.15).

მართალია, შიო არავგისპირელის ნაწერებში ზედა ზედ ზე თანდებულის ხმარების სამივე შემთხვევა დასტურდება, მაგრამ ზედა, ზედაც, ზედ თანდებულისიანი სახელები -ზე დაბოლოებიან ლექსიკურ ერთეულებთან შედარებით უფრო მოკრძალებულად გამოიყურება.

2. -თვის თანდებული მიღებულია თავ სიტყვის ნათესაობითი ბრუნვის ფორმისაგან: თავ-ის→თვის. იგი დაერთვის ნათესაობითის გავრცობილსა და გაუვრცობელ ფორმებს და აღნიშნავს საგნის დანიშნულებას, მიზანს, სამოქმედო საგანს.

დიალექტებში თვის პარალელურად იდენტური მნიშვნელობით იხმარება -თვინ||თვინა ბოლოკიდური ხმოვნის ნაზალიზაციით) ვარიანტები. გამოთქმულია მოსაზრება, რომ „თვინ“-ში „ინ“ ეწევა „ის“-ის მაგივრობას, ე.ი. ნათესაობითის მეორე დაბოლოებაა „ინ“. თავის-თვინ, დღემდის-დღემდინ, მერმის-მერმინდელი, ხვალის-ხვალინდელი, დღეის-დღეინდელი. „ინ“ მეორეულია, რაც დადასტურებულია „თვის“ თანდებულის მესამე ვარიანტით „თვისინ“ (ბ. ჯორბენაძე, 1989, 282).

შიო არავგისპირელთან თვინ||თვინა თანდებული გვხვდება როგორც უბრალო დამატების, ისე გარემოების მნიშვნელობით, მხოლოდ პერსონაჟთა მეტყველებასში. მაგალითად: „ჩვენთვინაც კარგი იყო, შენი ჭირიმე...“ (პ.მ., 1.85,19); შენთვინაცაა, აი ბოხჩაში გამოკრულია...“ (პ.მ., II, 64.3).

...თვინ“ დამახასიათებელია ქვემოიმერული კილოსა და ნაწილობრივ გურული დიალექტისათვის (ქ. ძიწენიძე, 1973, 50; ბ. ჯორბენაძე, 1989, 301).

3. -გან თანდებული ახალ ქართულში უპირატესად მოქმედებითი ბრუნვის ფორმასთან გაბატონდა. იგი აღნიშნავს მოქმედების საწყის პუნქტს დროსა და სივრცეში და მიუყვება კითხვაზე საიდან? რა დროიდან? შიო არავგისპირელთან -გან თანდებული მოქმედებით ბრუნვაში თანამედროვე სალიტერატურო ენაში მიღებული ფორმით გვხვდება, მაგრამ ხშირია იდგან დაბოლოებაც. დიალექტში შემონახული ასეთი არქაული ფორმები საკმაოდაა მწერლის ნაწერებში. მაგალითად: „და ამ გულის სიღრმიდგან ამომჩქეფარს გლენტა ცხოვრების ვეებას ანდობს მხოლოდ თავის საქონელს“ (ა.მ., 1.3.33); „მზემაც მთის წვერიდგან თავი ამოჰყო“ (ა.მ., 1.8.31); „კიჟინითა და სხალტების ქნევით ერთის ნამკლიდგან მეორეში გადავბოდით“ (ა.მ. 1.9.24).

4. შიო არავგისპირელის პროზაში -გან თანდებულის პარალელურად მოქმედებით ბრუნვასთან ხშირ შემთხვევაში გამოიყენება -დამ ვარიანტი. ეს უკანასკნელი მიღებულია დაღმა ზმნისართისაგან, რომელმაც გამარტივების პროცესში რამდენიმე საფეხური გაიარა: დაღმა||დაღმე→დამე→დამა→დამ.

არნ. ჩიქობავა წერს: „სახლიდამ, სოფლიდამ მას შემდეგლა შეიძლება მიგველო, რაც სახლიდან, სოფლიდან — სახეობას მიაღწია მოვლენების განვითარებამ. ე. ი. ისტორიულად სახლიდამ, სოფლიდამ არ შეიძლება უსწრებლეს სახლიდან, სოფლიდან ტიპს. ის მას უნდა მოსდევდეს. ნამდვილად კი -ამ — ტიპი გაკლილებით უფრო ადრე ჩნდება, ვინემ ის -ან, რომლისაგანაც მიღებულიად ეს — ამ ძიანჩიით (არნ. ჩიქობავა, 19, 55).

თანამედროვე ქართულ ლინგვისტიკაში არსებობს განსხვავებული მოსაზრება -დან||-იდან ვარიანტთან დაკავშირებით. ბ. გიგინეიშვილი თვლის,

რომ იგი მიღებულია მოქმედებით ბრუნვაზე დართული „გამო“ თანდებულისაგან შემდეგი საფენურების გავლით **-ით+გამო>ადგამო>იდგამ>იღამ**.

-ღამ თანდებულადანი ფორმები სალიტერატურო ქართულში ჯერ კიდევ XVII—XVIII საუკუნეებში გვხვდება. ხოლო XIX საუკუნეში კიდევ უფრო ვრცელდება მისი ხმარება აღმოსავლეთ საქართველოდან გამოსულ მწერალთა ნაწერებში, რადგან **-ღამ** დაბოლოება დამახასიათებელია ქართულურისა და კახურისათვის, დასტურდება მთიულურშიც (არნ. ჩიქობავა), ხოლო რაც შეეხება **-იღამ** ფორმებს მისი გამოყენების სიხშირე საკმაოდ მაღალია ცენტრალურ და ჩრდილო ქართლში. ამიტომ სავსებით ბუნებრივია სასაუბრო მეტყველებიდან მისი სამწერლო ენაში მოხვედრა.

მოუხედავად იმისა, რომ **-ღამ** თანდებული შიო არაგვისპირელის ეპოქის სალიტერატურო ენის დამახასიათებელია, ავტორს იგი კილოებიდან უნდა ჰქონდეს შეთვისებული. მის პროზაში შეინიშნება არამარტო **-იღამ** დაბოლოება, არამედ **-იდან** ფორმაც. თუმცაღა ავტორი უპირატესობას „იღამ“ ვარიანტს ანიჭებს. დავიმოწმებთ მაგალითებს:

-იღან: „ამ დროს წმინდა-წყლის ხევის მხრიდან შემოდის შიო თავადი“ (ა. მ., II, 572.9); „მწარე ღიმილი **ტუჩიდან** არ შორდება“ (ა. მ. II, 574. 34); „**ჭიდიდან** ამოიღებს აბრეშუმის ხელსახოცს“ (ა. მ. II, 494. 10).

-ღამ: „ეს ოხერა, სანამ ბატონი ჩამოვა **ხოფლიღამ**, სულ მუქთად უნდა ეყაროს“ (ა. მ. II, 503. 7); „ნამეტნავად თქვენი ქალი **ციღამ** ჩამოსულ ანგელოზს ჰგავს“ (პ. მ. II, 532. II); „მაგრამ ამ დროს გივი გამოვიდა **ხანლიღამ...**“ (პ. მ. II, 499. 29).

5. თანამედროვე სალიტერატურო ქართულში ვითარებითი ბრუნვის ფორმას მიწვევითის ვადმოსაცემად ერთვის თანდებული მდექმდის. „უთუოდ მნიშვნელოვანია ის ფაქტი, რომ **-მდე**(ან **-მდის**) თანდებული უკვე ძველ ქართულში გავლენას ახდენს ბრუნვის დაბოლოებაზე: **ად-მდე** ჯგუფის ორ **დ-**ს მხოლოდ **მ** ჰყოფს, რომელსაც არ შესწევს ძალა პირველი მათგანის დასაცავად და შედეგად ვიღებთ გამარტივებულ სახეს. **-ამდე** ან **-მდის**, სადაც უკვე წამოილია ზღვარი ბრუნვის ნიშანსა და თანდებულს შორის“ (მარტიროსოვი, 1994, 461).

მსგავსი შემთხვევები ხშირად გვხვდება შიო არაგვისპირელის ენაშიც. მაგალითად: „ძლივს, როგორც იქნა აიბლოტნენ **სანათურამდე** და აგრეთვე შიგნით ძლივს ჩაიბლოტნენ“ (ა.მ. 1.61.2); **სამხრობამდე** ერთხელაც არ შემოუძახნია „ოროველა“ და ხარებსაც ისე მუყაითად არ ეკიდებოდა, როგორც წინად, (ა.მ., II, 204.5); „ინიკას **მთამდის** ჯერ კიდევ დიდი მანძილი გვექონდა“ (ა.მ. 1.67.3); „უფალო, შენი გვერიდება, თორემ **აქნობამდის** დაგტოვებდით!“ (პ.მ., II, 195. 21). ვერ ვიტყვი, რომ სიტყვებში — **სანათურამდე**, „**სამხრობამდე**“ „**მთამდის**“, „**აქნობამდის**“ ა ბრუნვის ნიშანია, **-მდექ-**მდის — თანდებული, რადგან ბრუნვის ნიშნის ჰქონე სახელი ჩვენ არ გვხვდება. ამიტომ დღეს **-ამდექ-**ამდის მთლიანად ბრუნვის ნიშანია (ნორმები, 1970, 154).

-ამდექ-ამდის პარალელურად საშუალ ქართულში არსებობდა **მდინ, მდინი, მდისინ** ფორმები, რაც დიალექტურია, აღნიშნულ თანდებულიანი ვარიანტები თუმცა სპორადულად, მაგრამ მაინც დასტურდება ში. არაგვისპირელის პროზაში. მაგალითად: **აქნობამდინ** სადა ხარ, კაცო! (პ.მ. 1, 147.18); „...**ვიდრემდინ** ჩიტუა ხმის ამოლებას მოახერხებდა, ისენი უკვე მიიძალეობდნენ...“ (ა.მ. 1.190.24); „შემოდის ალაგერდა-ხანი **თავითფხვებამდისინ** შეიარაღებული“ (პ.მ., II, 461. 36).

დასასრულ, შეგვიძლია ვთქვათ, რომ პირადად შიო არაგვისპირელის და მის პერსონაჟთა მეტყველებაში შეინიშნება ორი კილოს ინოვაციები: ერთი რი-

ეს დიალექტურებსა (მათელერ-გუდამაყრული) ავტორს სიყრმიდანვე აქვს შეთვისებული მისთვის კლოდან და მისთვის ბუნებრივია, მეორე რიგ დიალექტურებს კი ქართულს ქართულის სხვა კლოზე (ქართლური, კახური) ბოლოსავე უფროსად შევსებულად აღებული მასალა. ზემოთ წარმოიღვენილი ზეგნით თანამედროვე ფონეტიკურ-მორფოლოგიური ცვლილება ერთ-ერთი დამახასიათებელი ნიშანი შეერლის ენისა. ისინი თავისი დიალექტური თუ არაღული ეფორმებით პუნქტირებად არიან შერწყმული ამბის გადმოსაცემად ქართულს ქართულს და ემსახურებიან გადმოცემული შინაარსის თანამედროვე ქართულს, ნაწარმოებთა შინაარსისა და ენის მიზანდასახულ ერთობას, სათანადო კუთხისა თუ ეპოქის რეალურად ასახვას.

გამოყენებული ლიტერატურა

თანამედროვე ქართული ლიტერატურის ენის ნორმები, I, თბ., 1970.
 თოდუბაძე ე. ვარდამავალი დიალექტის საკითხისათვის სვანურში კი-
 ლების მონაცემებს მიხედვით, თბ. შრომები, თბ., 1965.
 მარტვილისკაცე აბმ. თანამედროვე ქართულში, ივე, I, თბ., 1946.
 შანიძე ა. ქართული ენის გრამატიკის საფუძვლები, I, თბ., 1973.
 შანიძე ა. მარიაშვილის ენა, შანიძე, ქართული ენისა და ლიტერატუ-
 რის სერია, თბ., 1968.
 შანიძე ა. მღვთაშვილის გენეზისისათვის, თბ., ტ. II, თბ., 1981.
 ჩიქოშავა აბმ. ქართული დიალექტოლოგია და მისი საზრუნავი, II რეს-
 პუბლიკური დიალექტოლოგიური სამეცნიერო სესია, თბ., 1980.
 ჩიქოშავა აბმ. ერთი ტენობი თანამედროველის შესახებ ქართულში, ენიმ-
 კის მოამბე, 1937.
 ძიწენაძე ე. ზემოაშურული კლოკავი, 1973.
 ქორჭენაძე მ. ქართული დიალექტოლოგია, 1989.
 არაგვისპირელი შ. თბ. კრებული ორ ტომად, თბ., 1947.

J. Janjghava

Towards the Dialectal Form of Some Postpositions in the Prose of Shio Aragvispireli

Summary

In Shio Aragvispireli's language the typical material taken from his native dialect (Mtshar-Gudamaqruili), also material taken from another Georgian dialects (Kartlian-Kakhetian) has been observed.

Our aim is to show the dialect forms of some postpositions in Shio Aragvispireli's prose. For example: "ze" (on, above; shows place, location); "tvis//tvin" (for, show aim for what (whom) you do smth., object of an action); "gan" and "dan" (from, answers the question where from? since what time? Instrumental case); "mde//mdis" (till//untill, show the final point in time and space).

Phonetical and morphological changes in postpositions are one of the characteristic features of the writer's style.

აიწყო და დაკაბადონდა
გამომცემლობა „ქართული ენის“
კომპიუტერულ ცენტრში

დამკაბადონებლები: რ. გრიგოლია, რ. პაპიაშვილი
ოპერატორები: თ. გაბროშვილი, ბ. მარკოზაშვილი,
მ. შარუხია